નમો જિણાણં ।

શ્રી આત્મ-કમલ-લબ્ધિસૂરીશ્વરજી જૈનગ્રંથમાળા

પુષ્પ ૩૮ મું

આત્મતત્ત્વવિચાર

[પ્રથમ-ભાગ]

વ્યાખ્યાતા

દક્ષિણદીપક દક્ષિણદેશોદ્ધારક જૈનાચાર્ય

શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સંગ્રાહક

કવિકુલતિલક શતાવધાની પૂજ્ય પન્યાસજી

શ્રી કીર્તિવિજયજી ગણિ

સંપાદક

સાહિત્યવારિધિ શતાવધાની પંડિત

શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

પ્રકાશક
બી બી. મહેતા
શ્રી આત્મ-કમલ-લબ્ધિસૂરીશ્વરજી
જૈન જ્ઞાનમંદિર, ૬ એસ લેન
દાદર (વેસ્ટર્ન), મુંબઈ નં ૨૮

બીજી આવૃત્તિ ૨૦૦૦
વિ સ ૨૦૧૮ ઈ સ ૧૯૬૨
[illegible]

મુદ્રક
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

સંપાદકીય

'આત્માની પ્રતીતિ થયા વિના તેમજ કર્મના સિદ્ધાંતમાં શ્રદ્ધા પ્રકટ્યા વિના ધર્મનું યથાર્થ આરાધન થઈ શકે નહિ, તેથી હું છેલ્લા કેટલાક વર્ષથી આત્મા કર્મ અને ધર્મ વિષે વ્યાખ્યાનો આપી રહ્યો છું એને હું પાયાનું શિક્ષણ માનું છું લોકોને એ વ્યાખ્યાનો સાંભળવામાં રસ પડે છે અને તેનું પરિણામ સુંદર આવે છે '

આ શબ્દો દક્ષિણદીપક તીર્થોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજના મુખમાંથી સરી પડ્યા હતા અને તે મેં એકતાન સાંભળ્યા હતા લોકભાષામાં સરલ શૈલીએ ઉપદેશ આપવો એ આપણી પ્રાચીન પવિત્ર પરંપરા ! તેનું આ રીતે પાલન થતું જોઈને કોને આનંદ ન થાય ?

મેં તેમની વ્યાખ્યાનસભાઓ જોઈ છે અને વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યા છે તેમાં કઠિન વિષયને સરલ બનાવવાની અદ્ભુત કલા રહેલી છે, તેમજ પ્રાસંગિક દૃષ્ટાંતો અને કથાઓ રજૂ કરવાની અનોખી શૈલીનાં દર્શન થાય છે શ્રોતાઓનું તે ભારે આકર્ષણ કરે છે અને તેથી સામાન્ય દિવસોમાં પણ એ સભાઓ પર્યુષણ પર્વની સભાઓ જેવું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે !

તેમના આ વ્યાખ્યાનોની રીતસર નોંધ લઈ એ સમાજનું સદ્ભાગ્ય ! આ નોંધના આધારે જ એ વ્યાખ્યાનો વ્યવસ્થિત અક્ષરદેહ ધારણ કરી મુમુક્ષુઓની સમક્ષ આવી રહ્યાં છે અને તેમને અનેરો આનંદ આપી રહ્યા છે

તેમના ઉત્સાહી શિષ્યરત્ન કવિકુલતિલક શતાવધાની પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી કીર્તિવિજયજી ગણિએ જે દીર્ઘદૃષ્ટિ દોડાવી એ નોંધોને—

સંગ્રહ ન કર્યો હોત તો આ કામ ભાગ્યેજ બની શક્યું હોત, એટલે આ ગ્રંથપ્રકાશનના શ્રેયમાં તેમનો ફાળો અગત્યનો છે

શ્રી હરખીશનદાસ ઝવેરી-પાનવાળાએ આ વ્યાખ્યાનો લખવામાં સારો એવો પરિશ્રમ ઉઠાવેલો છે તેમનો પણ આ પ્રસંગે કેમ ભુલાય?

સંકલિત નોંધોને વ્યવસ્થિત કરવાનું કામ સં ૨૦૧૫ના મુંબઈ-કોટ ચાતુર્માસમાં મને સોંપાયું એને હું મારું અહોભાગ્ય સમજું છું એ કાર્ય મેં નિષ્ઠાપૂર્વક પૂરા પરિશ્રમથી કર્યું છે અને તેમાં મને ઘણો આનંદ આવ્યો છે મેં આ વ્યાખ્યાનોના વિષયો ગોઠવ્યા છે, આગળ-પાછળ કહેવાયેલી હકીકતોને ક્રમબદ્ધ કરી છે અને કેટલીક જગાએ સરફરામુ પણ કર્યું છે પરંતુ એમ કરતાં તેમની શૈલિ કે તેમના કહેવાના આશયને બાધ ન આવે તેની પૂરતી કાળજી રાખી છે ઉપરાંત પાઠકોને વિષય સમજવામાં સરળતા પડે તે માટે કેટલીક ખાસ નોંધો પણ આપી છે

આ વ્યાખ્યાનોનો મુખ્ય વિષય આત્મતત્ત્વ છે અને તેના અનુસંધાનમાં જ કર્મ અને ધર્મનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એટલે 'આત્મતત્ત્વવિચાર' એ નામ સાર્થક છે હું આશા રાખું છું કે ભૌતિકવાદની ભ્રમણામાં પડેલા અનેક મનુષ્યોને તે અધ્યાત્મનો ઉમદા સંદેશો આપશે અને તેમના જીવનમાં વિકાસની કુમકુમપગલીઓ પાડશે

તા ૨૪-૭-૬૦
મુંબઈ

સદ્‌સેવક
ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ.

ગુણાનનિનામી
ન ધર્માનુનાગી નાક ખીમ નકભાઈ જેમા ાભાઈના સ્મનનાર્થે
તેમના ગુકુના ની નગીનદામ ભાઈ તથા મન્તીનાનભાઈ ન ફથી
આ પ્રન્ન ના પ્ર ાકનના સાગી સ્મ મળી છે

સુણાવ નિવાસી શ્રી શેઠ ખીમચંદભાઈ જેસીંગભાઈ શાહની

જીવન ઝરમર

ગરવી ગુજરાતની પુણ્ય ભૂમિમાં અનેક નર-રત્નોએ જન્મ લઈ જીવનને ધન્ય બનાવ્યું છે. શ્રીયુત ખીમચંદભાઈ સુણાવ ગામમાં શેઠ જેસીંગભાઈને ત્યાં જન્મ્યા હતા. તેમની માતાનું નામ દિવાળીબેન હતું.

ખીમચંદભાઈએ બાલ્યાવસ્થામાં વ્યવહારિક તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ લીધું હતું. ભણી-ગણી તૈયાર થઈ ધંધાના વિકાસાર્થે તેઓ મદ્રાસ આવ્યા હતા. ત્યાં તેમનો ખાસ વ્યવસાય તમાકુનો હતો. વ્યાપાર-વ્યવસાયમાં જેટલા હતા તેટલા ધર્મકરણીમાં અવિરત રમતા રહેતા હતા, જેથી ત્યાંની જનતામાં તેઓ અતિપ્રિય થઈ પડ્યા હતા. ત્યારબાદ તેઓ પોતાના વતનમાં આવીને રહ્યા હતા. તે વખતે સુણાવમાં ઘર દેરાસર હતું પણ ખીમચંદભાઈની એ ભાવના હતી કે અત્રે એક જિનાલય બંધાય. આ અંતરની ભાવના તેમણે પોતાના બંને સુપુત્રોને જણાવી (એક ભાઈનું નામ છે નગીનભાઈ અને બીજા ભાઈનું નામ છે રતિલાલ) પિતાના અંતરના આ શબ્દો શ્રવણ કરી પુત્રોને ઘણો જ આનંદ થયો. બંને ભાઈઓએ પોતાના મુખ્ય મકાનની સામે જેની કિંમત આશરે ૨૫ હજાર થાય એવી વિશાળ જગ્યામાં પોતાના ખર્ચે બંને ભાઈઓએ એક સુંદર જિનાલય બંધાવ્યું. તેમજ સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજના વિહારનો ખાસ માર્ગ હોઈ, ઉપાશ્રયની અત્યંત આવશ્યકતા હતી, જેથી તેમણે એક સુંદર ઉપાશ્રય પણ બંધાવ્યો અને તેમાં રૂ. ૬૦) સાઠ હજાર જેટલી મોટી રકમનો તેમણે સદ્વ્યય કર્યો. અને શ્રી જિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠા પણ ખૂબ જ ધામધૂમપૂર્વક કરી અને શ્રી જિનમંદિર તેમજ ઉપાશ્રય આ બંને વસ્તુ તેમણે શ્રી સંઘને અર્પણ કરી. પોતાના પિતાશ્રીની જે શુભ ભાવના હતી કે અત્રે ઉપાશ્રય અને જિનમંદિર બંધાય, આ ભાવનાને બંને ભાઈઓએ મૂર્ત સ્વરૂપ આપી પિતાની શુભ ભાવનાને આ બંને સુપુત્રોએ પૂર્ણ કરી હતી. ખીમચંદભાઈના ધર્મપત્ની [illegible]બેન કે જેઓ ખૂબ શ્રદ્ધાળુ હતા. ક્રિયાકાંડમાં અને ધર્મ ધ્યાનમાં હંમેશા મગ્ન રહેતા હતા. તેમણે વર્ધમાન તપ અઠ્ઠાઈ આદિ વિવિધ તપશ્ચર્યા ઉપધાન તપ સાધર્મિક ભક્તિ તેમજ સંઘ સેવાના અનેક કાર્યો કર્યાં છે. સુણાવ જિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી સૌ મદ્રાસ આવ્યા ત્યાં તેઓ બીમારીમાં

ઝડપાના અને થોડાજ સમયમા ચીમેન વિ સ ૨૦૧૫ની સાલ અને માગશર માસમા આ નશ્વર દેહ ત્યજી સ્વર્ગ લોકમા સીધાવ્યા

ત્યારબાદ શેઠ ખીમચંદભાઈનુ શરીર પણ કથળવા માડ્યુ તેઓ પણ બીમારીથી ઘેરાયા અને વિ સ ૨૦૧૬ના આસો વદ ૦))ના દિવાળીના દિવસે ૭૭ વર્ષની વૃદ્ધ વયે આ ક્ષણિક દેહને છોડી દેવલોક પામ્યા

આ અવસરે તેમનો પુત્ર પરિવાર વિ. હાજર હતો પિતાશ્રીની જે ભાવના હતી તે પુત્રોએ અવસર પૂર્ણ કરી હતી

ત્યારબાદ વખત જતા લગભગ ૭ માસ પછી સુથરી મુકામે તેમના નિમિત્તે તેમના પુત્રોએ શેઠ નગીનભાઈ તથા કાન્તીભાઈ તથા નગીનભાઈના ધર્મપત્ની કમળાબેન તથા કાન્તીભાઈના ધર્મપત્ની શારદા બેન વિ એ ખૂબજ ઉત્સાહથી ધર્મની પ્રભાવના કરી, સ્વામીવાત્સલ્ય વગેરે કરી શાન્તીસ્નાત્ર તથા અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ કર્યો હતો

તેઓ ખુબજ નમ્ર અને સરળ સ્વભાવના હતા તેમણે જીવનમા સુખદુઃખ બન્ને જોયા હતા પોતે જે રીતે જીવન જીવેલા તેજ રીતે જીવી જાણ્યુ છે લક્ષ્મીનો મોહ મદ કે અભિમાન ક્યારેય તેમનામા જોવામા આવ્યુ નથી આવી સરળતાથી તેમના વતન સુથરીમા તેમને શેઠ તરીકે લોકો માનતા હતા અને સમાજમા પણ પોતે અગ્રેસર તરીકે રહેતા અને સમાજના માણસો પણ વડીલોને લઈને તેમની સલાહથી ચાલતા એને સમાજમા પણ સારી ઉન્નતિ થતી હતી. તેઓ સમાજના તથા સબધીઓના અને ખાસ કરીને કો સ ના જૈનો સારે પુરા સદ્ભાવમા હતા તેમના દરેક ધર્મકાર્યમા મદદરૂપ રહેતા હતા તેથી તેમના અવસાનથી સર્વે તેમજ અન્ય સર્વેએ શોકની લાગણી અનુભવી હતી

તેમજ પોતાના ધધા અર્થે તેઓ મદ્રાસમા પણ રહેતા હતા ત્યા પણ પોતાના ધધામા પ્રમાણીકતાના લીધે પ્રતિષ્ઠા મળવેલી તેથી અન્ય અનેકોના દીલમા મદદરૂપ રહેતા હતા તેથી ત્યાના વેપારી વર્ગને તેમજ ત્યાના જૈનોને તેમના સ્વર્ગવાસથી ઘણોજ ખેદ થયો હતો તેમની પાછળ તેમના કુટુબીજનોમા બે પુત્રો તથા પૌત્ર વિ બહોળો પરીવાર મુકતા ગયા છે તેમના પુત્રોમા શાહ નગીનદાસ ખીમચદ તથા કાન્તીભાઈ તેમનાજ ધર્મીષ્ટ તથા ધર્મ શ્રદ્ધાળુ છે અને તેમના નામને દિપાવે તેવા છે વળી તેમના કુટુબી સુખી રહે અને દીર્ઘ જીવી જીવનને સફળ કરે એજ નમ્ર ભાવના

પ્રસ્તાવના

કોઈપણ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના લખવા માટે પ્રસ્તુત ગ્રંથનો યથાર્થ અભ્યાસ આવશ્યક છે સદ્ભાગ્યે પ્રસ્તુત ગ્રંથરત્નનુ અંગ્રેજી ભાષાંતર કરવાનુ કાર્ય મને સોંપવામા આવ્યુ અને તેથી ગ્રંથનુ બહિરંગ અને અંતરંગ નિરૂપણ કરી મૂળ ભાવનાને યથોચિત સમજી અંગ્રેજી ભાષા દેહનિરૂપણ કાર્ય કરતા કરતા મને આ ગ્રંથનુ પરિશીલન કરવાનો અવસર સદ્ભાગ્યવશાત્ પ્રાપ્ત થયો

સમુદ્ર રત્નાકર છે, મરજીવાની શક્તિ પર તેના રત્નોનો લાભ આધાર રાખે છે તેમ આ આત્મતત્ત્વવિચાર ' મહાગ્રંથરત્નની પ્રસ્તાવના લખવાનુ કાર્ય પરિશીલકની સજ્જતા અને સુપાત્રતા પર આધાર રાખે છે

અદ્યતન પશ્ચિમના તત્ત્વચિંતકો બુદ્ધિથી પર પરમજાગ્રતાવસ્થા (Super Consciousness)ને સ્વીકારી ધ્યાન-ચિંતન દ્વારા તેને શોધવાને પંથે પ્રયાણ કરી રહ્યા છે ભારતીય જૈન તત્ત્વજ્ઞાન બુદ્ધિથી પર આત્મતત્ત્વને બુદ્ધિ યુક્તિ અને વ્યવહાર દર્શનથી સિદ્ધ કરી બતાવવામા અદ્વિતીય છે

પ્રસ્તુત ગ્રંથ આત્મા-ધર્મ અને કર્મનો વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથ છે જેમાં વર્તમાન સમયમા શિક્ષિત વર્ગોના હૃદયમા જાગતી સર્વ શંકા કુશંકા અને તર્કોને પ્રેમપૂર્વક અદ્ભૂત અને સરળ તર્કપદ્ધતિથી દૂર કરી આત્માના અસ્તિત્વને દીવા જેવુ સ્પષ્ટ અને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે

કર્મની સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વિચારણા અદ્યતન વૈજ્ઞાનિક વિચારસરણી દ્વારા કરાઈ છે અને કર્મના પુદ્ગલો સાથે જ અસ્તિત્વ ધરાવી

આપણા પ્રત્યેક કાર્યથી આપણા આત્મા સાથે એક રસ થાય છે, એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સ્ફુરતાયે બનવત્તર પ્રમાણોદ્વારા પરલોકનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરી પ્રત્યેક કર્મની ફલપરિણતિ સિદ્ધ કરી આત્મા સ્વાભાવિક રીતે જ ધર્માચર્ય કરવા પ્રેરાય એવી આ ગ્રથરત્નની મોહિની છે

આધુનિક અંગ્રેજી શિક્ષણ પામેના માટે કોઈપણ યુનિવર્સિટિના સ્નાતક થયેના માટે-પશ્ચિમી સસ્કૃતિના રંગે રગાયના માટે કે કોઈપણ ધર્માવલબીને આ ગ્રથરત્ન સાચેજ કલ્પતરૂ સમાન નીવડે. આજે વિશ્વમા નિતિદિન ટનબધી પુસ્તકો બહાર પડે છે અને ચકલે ચકલે તત્ત્વજ્ઞાનની સુકીયાણી વાતો ચાલે છે ત્યારે હૃદયપરિવર્તન સમ્યગ્દર્શન-સમક્તિપ્રાપ્તિ-યથાર્થ દર્શન-તથ્યાતથ્ય વિમર્શ-કોઈપણ જાતના દુરાગ્રહ વિના કરાવવાની પરમશક્તિ આ ગ્રથરત્નમા છે

ગ્રથકર્તાની અનુભૂતિ-ઉડી સમજ ઉત્કૃષ્ટ વિદ્વત્તા પરમ ધર્મપરાયણતા પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે ટપકે છે પૂ આચાર્યશ્રી આર્ષદ્રષ્ટા મહર્ષિ છે અને આધિ વ્યાધિ ઉપાધિથી પીડાતા ભવ્ય આત્મા પર કરુણા કરી તેમણે ગ્રથનિર્માણ કરી મુમુક્ષુ જીવો પર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે

આ ગ્રથરત્નના બને ભાગો મળી કુલ ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ થવા જાય છે, છતા વાચક રસ-ઉત્સાહપૂર્વક ગ્રથને સાગોપાગ વાચી જાય છે તત્ત્વજ્ઞાનને રહસ્ય (mystery) માનીને ભૌતિકવાદીઓ તેનો ઉપહાસ કરે છે ધર્મને બાહ્ય આચારનો જ ભાર માનીને રહસ્યવાદીઓ તેની ઉપેક્ષા કરે છે આ પ્રકારના વર્તમાન વિચારપ્રવાહોમા આત્મતત્ત્વવિચાર ' અભિનવ શૈલિદ્વારા નવી ભાત પાડે છે પ્રાય તત્ત્વજ્ઞાન-વેદાત શુષ્ક અને કર્કશ બુદ્ધિગમ્ય મનાય છે પરતુ અહિ કેટલીક પારિભાષિક સજ્ઞા અને વિચારણા બાદ કરતા અત્યત સરલતા અને સાધારણ બુદ્ધિગમ્યતા નજરે પડે છે

આત્માના કેન્દ્રની આસપાસ ધર્મ અને કર્મની વિચારણા કરે છે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ દર્શન વૈજ્ઞાનિક–સાયુક્તિક–બુદ્ધિગમ્ય છે સ્વર્ગ–નર્કની કલ્પના હકીકત બને છે અને યથાર્થધર્મના નિરૂપણથી વાચક કર્મના બંધનોને તોડવા પ્રેરાય છે આ ગ્રંથની પ્રેરકશક્તિ અદ્ભૂત છે આ ગ્રંથના દૃષ્ટાંતો સચોટ છે વિષયોની ગહનતા, રોચકશૈલિ, તર્ક–યુક્તિની પ્રચુરતા આ ગ્રંથને અનિવાર્ય સંપત્તિ બનાવે છે

જૈનોનો 'કર્મવિમર્શ' અત્યંત સૂક્ષ્મ છે જેવો તેમનો અહિંસા વિમર્શ છે તેવો જ પરંતુ કર્મની પ્રકૃતિ પુદ્ગલ સ્કંધનિયોજન, કર્મની આત્માના યોગપર થતી અસરો–કર્મ દલિકાનો આવિર્ભાવ અને પરિભુક્તિ આ બધી જ પ્રક્રિયાની રજૂઆત પ્રાણવંતી છે મન–બુદ્ધિથી પર આત્માને બુદ્ધિદ્વારા માપવાનો પ્રયાસ સફળ અને સ્તુત્ય છે અને આ સિદ્ધિ પૂ. આચાર્યશ્રીની અપ્રતીમ મેધા, પ્રકાંડ પાંડિત્ય અને સ્વાનુભૂતિને આભારી છે

૪૬ A ભારતનગર
મુંબઈ–૭

ઘનશ્યામ જોષી.

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા પ્રથમથી સહાયક થનાર ભાવિકોની મુબારક નામાવલી.

૫૦૧	શા અમતલાલ કેશવજી	કોટ
૫૦૧	શા ગુલાબચંદ ગફલભાઈ	ઘાટકોપર
૫૦૧	રાજબહેન શીવજી છેડા	ઘાટકોપર
	હ. ખેતશીભાઈ શીવજી છેડા	
૫૦૧	શા પરમાનંદ રતનશી	ઘાટકોપર
૫૦૧	સ્વ. જદુભાઈના સ્મરણાર્થે	મલાડ
	હ. શા હંસરાજ માણ	
૫૦૧	શા હરિભાઈ જટાશંકર	મુબઈ
૫૦૧	શા નરનચંદ ઝવેરભાઈ	માટુંગા
૪૫૧	શા મતિલાલ મગીલાલ	પાર્લા
૪૦૧	એક સદ્‌ગૃહસ્થ	મુબઈ
૩૦૧	શા સોમચંદ જીવાભાઈ	મુબઈ (ધડફણવાળા)
૩૦૦	મરીનડ્રાઈવના ભાઈઓ તરફથી જ્ઞાનખાતામાંથી	
૨૫૧	શા જેવતલાલ રવિચંદ શાહ	ઘાટકોપર
૨૫૧	શા રમણલાલ ચુનીલાલ	મુબઈ
૨૫૧	શા રીખવદાસ પ્રભુદાસ	પાર્લા
૨૫૧	શા અનોપચંદ ભાઈચંદ	ઘાટકોપર
૨૫૧	એમ. જૈન સંઘ બાઈઓના જ્ઞાન ખાતામાંથી	
		હ. જયબહેન
૨૫૧	એક સદ્‌ગૃહસ્થ	મુબઈ
૨૫૧	શા છોટાલાલ અમરખચંદ	ઘાટકોપર
૨૫૧	શા જયતીલાલ હીરાચંદ વોરા	ઘાટકોપર
૨૦૧	ચાંપાબહેન	કોટ
૨૦૧	મેણાબહેન છોગાલાલ	કોટ
૧૫૧	શા બાલુભાઈ મગળદાસ	માટુંગા
૧૫૧	એક સદ્‌ગૃહસ્થ (ખંભાતી)	મુબઈ
૧૨૫	શા જેસીંગભાઈ પીતાંબરદાસ	ઘાટકોપર
૧૦૧	શા સોમચંદ પાનાચંદ	મુબઈ (ખંભાત)
૫૧	શા ચીમનલાલ દેવચંદ	કોટ
૫૧	શા કલ્યાણજી સુંદરજી	કોટ

વિષયાનુક્રમ

ખંડ પહેલો આત્મા

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા પ્રથમથી સહાયક થનાર ભાવિકોની મુબારક નામાવલી.

૩ ૫૦૧	શા અમૃતલાલ કેશવજી	કોટ
૫૦૧	શા ચુનાભાઈ ગફલભાઇ	ઘાટકોપર
૫૦૧	રાજીબહેન રીવજી છેડા	ઘાટકોપર
	હ રાયસીભાઈ ટીવજી છેડા	
૫૦૧	શા પરમાનંદ રતનસી	ઘાટકોપર
૫૦૧	સ્વ જવલીભાઈના સ્મરણાર્થે	મનાડ
	હ શા હંસરાજ માડણ	
૫૦૧	શા હરિભાઈ જટાશંકર	મુબઈ
૫૦૧	શા નવનચંદ લાભાભાઈ	માટુંગા
૪૫૧	શા મનિલાલ મગીલાલ	પાર્લા
૪૦૧	એક સદ્ગૃહસ્થ	મુબઈ
૩૦૧	શા સોમચંદ ઉજ્વાભાઈ	મુબઈ (ધડકણવાળા)
૩૦૦	મરીનડ્રાઈવના ભાઈઓ તરફથી જ્ઞાનખાતામાથી	
૨૫૧	શા જેવતલાલ રવિચંદ શાહ	ઘાટકોપર
૨૫૧	શા રમણલાલ ચંદુલાલ	મુબઈ
૨૫૧	શા રીખવદાસ પ્રભુદાસ	પાર્લે
૨૫૧	શા અનોપચ૦ ભાઈચં	ઘાટકોપર
૨૫૧	એજન જૈન સંઘ બાઈઓના જ્ઞાન ખાતામાંથી	
	હ જયબહેન	
૨૫૧	એક સદ્ગૃહસ્થ	મુબઈ
૨૫૧	શા છોગાલાલ અમુલખચં૦	ઘાટકોપર
૨૫૧	શા જયતીલાલ હીરાચંદ વોરા	ઘાટકોપર
૨૦૧	ચાપાબહેન	કોટ
૨૦૧	મેણાબહેન છોગાલાલ	કોટ
૧૫૧	શા બાલુભાઈ મગનદાસ	માટુંગા
૧૫૧	એક સદ્ગૃહસ્થ (ખંભાતી)	મુબઈ
૧૨૫	શા જેસીગભાઇ પીતાંબરદાસ	ઘાટકોપર
૧૦૧	શા સોમચંદ પાનાચં૦	મુબઈ (ખંભાત)
૫૧	શા ચીમનલાલ દેવચંદ	કોટ
૫૧	શા કલ્યાણજી સુંદરજી	કોટ

વિષયાનુક્રમ

ખંડ પહેલો – આત્મા

બીજો ખંડ કર્મ

એક હજાર નવસો ત્રાણુંનો, ચૈત્ર વદ પાંચમનો દિન,
શીહોરના આશાલ-વૃદ્ધ સૌ ભક્તિભાવમાં લીન
દૂર દૂરથી ભક્તજનો કંઈ આવીને ઉભરાયાં
માનવૃત્ત શ્રી લક્ષ્મણમુનિના ગુણ અનેરાં ગાયાં,
જય જય નાદે ગુરુએ દીધું આચાર્ય પદવી દાન

કીર્તિ ઉપર કળશ ચઢાવ્યો દક્ષિણ દેશ પ્રવાસ
સુરીશ્વરજીની શક્તિનો એ અનુપમ છે ઇતિહાસ
શ્રમણ—સંસ્કૃતિ કેરો એણે દીધો દિવ્ય પ્રકાશ
સત્ય અહિંસા ત્યાગ ધર્મની પ્રસરાવી સુવાસ
હજી સુધી કોઈ અન્ય મુનિને, મળ્યું ન આવું માન !

રાજા મહારાજા કે મંત્રીશ્વર રાજ્યપ્રધાન પણ આવે
અદ્દભુત વાણી સુણતાં સૂરિને ચરણે શીશ નમાવે
જૈનધર્મના સિધ્ધાંતોમાં જિજ્ઞાસા જન્માવે,
પગને પગને લક્ષ્મણસૂરિજી પરિવર્તન ઉપજાવે,
મુક્તકંઠથી વીર વાણીનું કરાવતાં રસપાન

મુખ પર વત્સલભાવ ચમકતો કરુણા છલકે આંખે
શબ્દે શબ્દે શ્રોતાજન પર જાણે અમૃત નાખે !
પ્રભાવશાળી વાણી સુણવા ટોળે ટોળાં જામે
તાસીર છે એવી કે સુણતાં કોઈ ન તૃપ્તિ પામે
શાસનને સદ્દભાગ્યે મળિયા એવા મુનિ મહાન

એવા સતપુરુષનો આજે ઐતિહાસિક પ્રસંગ
સંઘ સમસ્ત ઉજવે છે આજે ધરી હૈયામાં ઉમંગ
ગુણ તમારા ગાઈ રહ્યાં છે આજે સૌ નરનારી
ભક્તિભાવે કરીએ વંદન તમને હે ઉપકારી !
શાસનદેવ સૂરિને દેજો દીર્ઘાયુ વરદાન,
આચારજ શ્રી પચ્ચીશી મહોત્સવ, સંઘ કરે બહુમાન ૧૦

રચયિતા—શ્રી શાન્તિલાલ શાહ
પ્રસિદ્ધસંગીતરત્ન

જિનશાસનની અનેકવિધ પ્રભાવના કરનાર

સરળમતિ વિદ્વતશિરોમણિ

સ્વ. પૂજ્ય ગુરુદેવ

શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજને

સવિનય સમર્પિત

પ્રગુપ્રાર્થ્ય પરમશાસનપ્રભાવ વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ
સ્વ પૂ. જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટપ્રભાવક

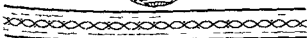

દક્ષિણદેશોદ્ધારક—અનન્ય વ્યાખ્યાતા પૂ પા આચાર્યદેવ

આત્મતત્ત્વવિચાર

પહેલો ખંડ

॥ ॐ ह्रीँ अर्हं नम ॥

વ્યાખ્યાન પહેલું

આત્માનું અસ્તિત્વ

जिणवयणे अणुरत्ता, जिणवयणं जे करेंति भावेण ।
अमला असंकिलिट्ठा, ते हुंति परित्तसंसारी ॥

શાસ્ત્રકાર સ્થવિર ભગવંત શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના[1] જીવાજીવવિભક્તિ નામના છત્રીશમા અધ્યયનની આ ગાથામાં

---

૧ જૈનધર્મના પ્રમાણભૂત મૂળ ગ્રંથોને આગમો કહેવાય છે. હાલ આવા ૪૫ આગમોની પ્રસિદ્ધિ છે. તેમાં ૧૧ અંગો, ૧૨ ઉપાંગો, ૬ છેદસૂત્રો, ૪ મૂળસૂત્રો અને ૧૦ પ્રકીર્ણક છે. ચાર મૂળસૂત્રો પૈકી એક ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર છે. તેમાં સાધુજીવનને ઉદ્દેશીને સુંદર હૃદયંગમ ઉપદેશ અપાયો છે તથા બીજા પણ આનુષંગિક વિષયોનું વર્ણન છે. બૌદ્ધધર્મમાં જે સ્થાન ધમ્મપદનું છે, તે સ્થાન જૈન સાહિત્યમાં શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું છે. ધી સેક્રેડ બુક્સ ઑફ ધ ઈસ્ટ નામની જગપ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાળામાં આ સૂત્રનો અંગ્રેજી અનુવાદ પ્રગટ થયેલો છે તથા ભારતના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડૉ. સતકોડી મુકરજી દ્વારા પણ તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ કલકત્તા યુનિવર્સિટી તરફથી પ્રગટ થયેલો છે. આ સૂત્ર કુલ છત્રીશ અધ્યયનમાં વહેંચાયેલું છે. તેમાં છત્રીશમું-છેલ્લું અધ્યયન જીવ અને અજીવનાં વર્ણનને લગતું છે, એટલે તે 'જીવાજીવવિભક્તિ' એવી સંજ્ઞા પામેલું છે.

અ'પસારી આત્માનુ સ્વરૂપ બતાવે છે 'જે આત્માઓ જિનવચનમા અનુરક્ત છે—શ્રદ્ધાવત છે, જિનવચનમા પ્રરૂપાયેલા અને કહેવાયેલા અનુષ્ઠાનો હૃદયના ઉલ્લાસપૂર્વક કરે છે, જે મલરહિત[1] તથા સંક્લેશરહિત[2] પરિણામવાળા છે, તે પરિમિતસંસારી[3] બને છે'

આ વચનો ગભીર છે તેનો યથાર્થ ભાવ સમજવા માટે પ્રથમ આત્માનુ સ્વરૂપ સમજવુ પડશે આત્મસ્વરૂપમા પણ પ્રથમ વિચાર આત્માના અસ્તિત્વનો કરવો પડશે, કારણ કે આત્મા વિના આત્મસ્વરૂપ સભવતુ નથી મૂલ नास्ति कुत शाखा ? જો મૂળ જ ન હોય તો ડાળી-ડાખળા શી રીતે સભવે ?

શાસ્ત્રકાર ભગવતોએ સમ્યક્ત્વના ૬૭ બોલો[4] કહ્યા છે, તેમા ૬ બોલ સમ્યક્ત્વના સ્થાનને લગતા છે તે આ પ્રમાણે -

अत्थि जिओ सो निच्चो, कत्ता भोत्ता य पुन्नपावाण ।
अत्थि धुव निव्वाण, तदुवाओ अत्थि छट्ठाणे ॥

---

૧ મલ એટલે મિથ્યાત્વ આદિ દોષ.

૨ સંક્લેશ એટલે રાગ અને દ્વેષને લીધે થતો ચિત્તનો પરિણામ.

૩ જેને સંસારમા મર્યાદિત સમય સુધી જ પરિભ્રમણ કરવાનુ હોય તે પરિમિતસંસારી કે અલ્પસંસારી કહેવાય છે. પરિમિતસંસારી થવુ એ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ બહુ મોટી પ્રગતિ છે.

'૧ જીવ છે, ૨ તે નિત્ય છે, ૩ તે કર્મનો કર્તા છે, ૪ તે કર્મફળનો ભોક્તા છે, ૫ મોક્ષ છે અને ૬ તેનો ઉપાય પણ છે'

એટલે જે 'જીવ છે' એમ માને છે, અર્થાત્ 'આત્માનું અસ્તિત્વ' સ્વીકારે છે, તેને જ સમ્યક્ત્વ સ્પર્શી શકે છે, બીજાને નહિ

જો જીવ કે આત્મા જેવી કોઈ સ્વતંત્ર વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે તો પુણ્ય-પાપનો વિચાર નિરર્થક ઠરે, સ્વર્ગ નરકની વાતો પણ નિરર્થક ઠરે અને પુનર્જન્મ કે પરલોકની વાતો અર્થહીન બની જાય એટલે આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર એ આત્મવાદ કે મોક્ષવાદના પાયાની પહેલી ઈંટ છે, અને તેથી જ પ્રથમ વિચારણા તેની કરવામાં આવે છે

કેટલાક સમજદાર અને ભણેલા ગણેલા માણસો આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરતા નથી [1] તેઓ કહે છે કે 'આત્મા દેખાતો નથી, તેને શી રીતે માનીએ? જો દેખાડો તો માનવા તૈયાર છીએ' પરંતુ આત્મા એ લોઢા-લાકડા જેવી વસ્તુ નથી કે તેને હાથમાં પકડીને દેખાડી

---

૧ સુશિક્ષિત વર્ગ મોટા ભાગે વૈજ્ઞાનિક મત પોતાને અનુસરે છે અને વૈજ્ઞાનિક મત આત્મા જેવી કોઈ સ્વતંત્ર વસ્તુ હોવાનો ઇનકાર કરે છે પરંતુ હવે એ પરિસ્થિતિમાં પલટો આવ્યો છે પ્રો. આલ્બર્ટ આઇન્સ્ટીન, સર એ. એસ. એડિંગ્ટન, સર જે. સ. હૅન, સર જે. એ. થોમસન, પ્રો. જે. બી. એસ. હેલ્ડન વગેરે પ્રકૃતિમાં સ્વતંત્ર ચેતન હોવાનો સ્વીકાર કરવા લાગ્યા છે ધી ગ્રેટ ડીઝાઇન નામના પુસ્તકમાં તેમના ચેતનાવિષયક અભિપ્રાયોનો સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે

શકાય જે વસ્તુ અરૂપી છે, નજરે દેખી શકાય તેવી નથી, તેને દેખવા માટે મહેનત કરવી પડે છે, ભેજુ કસવુ પડે છે અને તેના જાણકારનો સહવાસ પણ સેવવો પડે છે જો આટલી તૈયારી હોય તો આત્માને દેખવાનુ— આત્માની પ્રતીતિ કરવાનુ કામ જરા યે અઘરૂ નથી

આ દુનિયામા વસ્તુ કે પદાર્થ નજરે દેખાય છે, તેને જ આપણે માનીએ છીએ, એવુ નથી જે વસ્તુ કે પદાર્થ દેખાતા નથી, પણ તેનુ કાર્ય દેખાય છે, તેને પણ આપણે માનીએ છીએ

'અહી ૫૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે મોહન-જો-ડેરો નામનુ શહેર હતુ, તેના રસ્તા વિશાળ હતા, ઘરો સુદર હતા અને તે બાગબગીચાવાળુ હતુ' એવુ આજના એના દેખાવ ઉપરથી માલમ પડે છે, પણ તેનો કારીગર દેખાતો નથી આ નગરનો બનાવનારો જરૂર હતો, પણ તે આજે દેખાતો નથી, તેનુ નામનિશાન નથી, છતા એ બનાવનારની સાબિતી તેના કાર્ય ઉપરથી થાય છે

પવન કે વાયુ નજરે કોણ જોઈ શકે છે ? પણ વૃક્ષની ડાળીઓ હાલવા લાગે કે મદિરની ધજા ફરફરવા માડે તો સહુ કોઈ બોલી ઉઠે છે કે 'વાયુ વાય છે' તાત્પર્ય કે

જૈન દર્શને પ્રમાણના બે પ્રકારો માનેલા છે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ તેમા પરોક્ષ પ્રમાણના પાચ ભેદો છે (૧) સ્મરણ (૨) પ્રત્યભિજ્ઞાન, (૩) તર્ક (૪) અનુમાન અને (૫) આગમ એક ચાર્વાક સિવાય બીજા બધા દર્શનોએ અનુમાન-પ્રમાણનો સ્વીકાર કરેલો છે એટલે અનુમાન વડે જે જ્ઞાન થાય તે પણ પ્રમાણભૂત છે

પવન નજરે દેખી શકાતો નથી, પણ તેના કાર્ય વડે જ આપણે તેને જાણી શકીએ છીએ

વીજળી દ્વારા અનેક પ્રકારના કાર્યો થાય છે સ્ટીમ (બગન) દાબો ક પ ખો ફેરવવા માટે છે અને રોજના અતિ પ્રકાશવ ત દીવો થાય છે પણ એ પ ખો ફેરવનાર તથા પ્રકાશ વ ત દીવો કરનાર વિદ્યુતશક્તિને કોઈએ નજરે જોઈ છે ખરી ? ગમે તેવી તીક્ષ્ણ નજરવાળો પણ એને જોઈ શકતો નથી અને એમનુ મોગરાન્નજાર લુ બતાવનાર દુર્બીન આંખે લગાડે તો પણ એ જોઈ શકાતી નથી માત્ર તેના કાર્યો પ થી જ આપણે કહીએ છીએ ક આ જગતમા વિદ્યુત્ નામની એક શક્તિ અસ્તિત્વ ધરાવે છે

આજે ઘરઘરમા રેડિયો વાગે છે અને ' આ ગીત અમેરિકાથી આવ્યુ ' ' આ ગીત કોલ બોથી આવ્યુ, ' ' આ ગીત કલકત્તાથી આવ્યુ ' એમ કહેવામા આવે છે તો એ ગીત અમેરિકા, કાલ બો કે કલકત્તાથી અહીં (મુબઈમા) શી રીતે આવ્યુ ? કોઈએ તેને આવતા જોયુ ખરુ ? જો એમ કહેવામા આવે કે ' એ તો ઈથરના મોજામા ગતિમાન થનુ અહીં આવ્યુ ' તો એ ઈથરને ક તેના મોજાઓને ગતિમાન થતા નજરે કોણે જોયા ? માત્ર કાર્ય પરથી જ તેની પ્રતીતિ થાય છે

' જે વસ્તુ નજર જોઈએ—દેખીએ નહિ, તેનુ અસ્તિત્વ માનવુ નહિ ' એમ કહેનારાઓને પૂછવામા આવે કે ' તમારા પિતામહ હતા કે નહિ ? તેમના પિતામહ હતા

કે નહિ ? અને તેમના પિતામહ પણ હતા કે નહિ ?' તો એ શું જવાબ આપશે ? તે એમ જ કહેશે કે 'હા, હતા' ફરી તેમને પૂછવામાં આવે કે 'તમારી સોમી પેઢી હતી કે નહિ ? હજારમી પેઢી હતા કે નહિ ? અરે ! લાખમી પેઢી હતી કે નહિ ?' તો તેનો જવાબ પણ એમ જ આપશે કે 'હા, હતી'

આમ કહેવાનું કારણ શું છે ? જ્યાં પાંચની પેઢી જોવાનું પણ મુશ્કેલ છે, ત્યાં સોમી, હજારમી કે લાખમી પેઢી કોણ જોઈ શકે ? વહીવંચાના ચોપડામાં, ઈતિહાસના મોટા પોથાઓમાં કે પુરાણા લેખોમાં પણ તેનો નિર્દેશ મળે નહિ છતાં કહે છે કે 'હા, હતી' તેનું કારણ એ જ છે કે એ પેઢીઓ નજરે દેખાતી નથી, પણ તેનું કાર્ય નજરે દેખાય છે તમે પોતે જ એનું કાર્ય છો, એનો જીવતો-જાગતો પુરાવો છો જો તમારી સોમી-હજારમી-લાખમી પેઢી ન હોત તો તમે હોત જ ક્યાંથી ?

આ પરથી એટલું નક્કી થયું કે જે વસ્તુ નજરે દેખાતી ન હોય, પણ તેનું કાર્ય દેખાતું હોય, તે અસ્તિત્વમાં છે એમ આપણે માનીએ છીએ અને એમ જ માનવું જોઈએ

હવે આત્માનું કાર્ય દેખાય છે કે નહિ ? તે આપણે વિચારીએ એક માણસ મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે શરીર તો એનું એ જ હોય છે એજ મુખ, એજ નાક, એજ કાન, એજ આકૃતિ, બધું એનું એ છતાં તે મૃત્યુ પામ્યા

પછી કઈ કરી શકતો નથી, તેનુ કારણ શુ? પ્રથમ (મૃત્યુ પહેલા) ભૂખ લાગતી ત્યારે તે ખાવાનુ માગતો, તરસ લાગતી ત્યારે પાણી માગતો, પણ હવે તે કેમ કઈ માગતો નથી? કદાચ વગર માગ્યે તેના મ્હોમા અન્નનો કોળિયો મૂકવામા આવે તો ખાય ખરો? અગર પાણી રેડવામા આવે તો પીએ ખરો? જ્યાર તે જીવતો હતો ત્યારે એમ કહેતો હતો કે 'આ મારી પત્ની છે,' 'આ મારો પુત્ર છે,' 'આ મારી પુત્રી છે,' 'આ મારા સગા સ્નેહીઓ છે,' તો હવે તે કેમ બોલતો નથી? ઘડી પહેલા તે એમ કહેતો હતો કે 'હવે મારા કુટુબનુ શુ થશે? મારી માલમિલકતનુ શુ થશે? જે ઢારઢાખરને મે ઘણા પ્રેમથી પાળ્યા છે, તેનુ શુ થશે?' અને તે નિસાસા મૂકતો હતો, અફસોસ કરતો હતો, આખમાથી આસુ સારતો હતો તે બધુ એકાએક બધ કેમ પડી ગયુ? શુ તેની કુટુબ પ્રત્યેની લાગણી ઘટી ગઈ? માલમિલકત પરની મમતા ઓછી થઈ ગઈ? કે ઢારઢાખર પરનો પ્રેમ પરવારી ગયો? જો એવું થાય તો બેડો પાર થઇ જાય, પણ એવુ કઈ પણ બન્યા વિના તેનુ બધુ કાર્ય બધ પડી ગયુ, એ હકીકત છે

મૃત્યુ પામેલાને કોઈ ગાળ દે તો બોલશે ખરો? અથવા લાત મારે તો ઊકારો કરશે ખરો? પહેલા કોઈ સળગતી દીવાસળી ચાપે તો ગરમ થઇ જતો અને તેની સાથે લડી પડતો, પણ હવે તેને લાકડાની

કે નહિ ? અને તેમના પિતામહ પણ હતા કે નહિ ?' તો એ શું જવાબ આપશે ? તે એમ જ કહેશે કે 'હા, હતા' ફરી તેમને પૂછવામાં આવે કે 'તમારી સોમી પેઢી હતી કે નહિ ? હજારમી પેઢી હતી કે નહિ ? અરે ! લાખમી પેઢી હતી કે નહિ ?' તો તેનો જવાબ પણ એમ જ આપશે કે 'હા, હતી'

આમ કહેવાનું કારણ શું છે ? જ્યાં પાંચમી પેઢી જોવાનું પણ મુશ્કેલ છે, ત્યાં સોમી, હજારમી કે લાખમી પેઢી કોણ જોઈ શકે ? વહીવંચાના ચોપડામાં, ઈતિહાસના મોટા પોથાઓમાં કે પુરાણા લેખોમાં પણ તેનો નિર્દેશ મળે નહિ છતાં કહે છે કે 'હા, હતી' તેનું કારણ એ જ છે કે એ પેઢીઓ નજરે દેખાતી નથી, પણ તેનું કાર્ય નજરે દેખાય છે તમે પોતે જ એનું કાર્ય છો, એનો જીવતો-જાગતો પૂરાવો છો જો તમારી સોમી-હજારમી-લાખમી પેઢી ન હોત તો તમે હોત જ કયાંથી ?

આ પરથી એટલું નક્કી થયું કે જે વસ્તુ નજરે દેખાતી ન હોય, પણ તેનું કાર્ય દેખાતું હોય, તે અસ્તિત્વમાં છે એમ આપણે માનીએ છીએ અને એમ જ માનવું જોઈએ

હવે આત્માનું કાર્ય દેખાય છે કે નહિ ? તે આપણે વિચારીએ એક માણસ મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે શરીર તો એનું એ જ હોય છે એજ મુખ, એજ નાક, એજ કાન, એજ આકૃતિ, બધું એનું એ છતાં તે મૃત્યુ પામ્યા

પછી કંઈ કરી શકતો નથી, તેનુ કારણ શુ ? પ્રથમ (મૃત્યુ પહેલા) ભૂખ લાગતી ત્યારે તે ખાવાનુ માગતો, તરસ લાગતી ત્યારે પાણી માગતો, પણ હવે તે કેમ કંઈ માગતો નથી ? કદાચ વગર માગ્યે તેના મ્હોમા અન્નનો કોળિયો મૂકવામા આવે તો ખાય ખરો ? અથવા પાણી રેડવામા આવે તો પીએ ખરો ? જ્યારે તે જીવતો હતો ત્યારે એમ કહેતો હતો કે 'આ મારી પત્ની છે,' 'આ મારો પુત્ર છે,' 'આ મારી પુત્રી છે,' 'આ મારા સગા સ્નેહીઓ છે,' તો હવે તે કેમ બોલતો નથી ? ઘડી પહેલા તે એમ કહેતો હતો કે 'હવે મારા કુટુબનુ શુ થશે ? મારી માલમિલકતનુ શુ થશે ? જે ઘરબાખરને મે ઘણા પ્રેમથી પાળ્યા છે, તેનુ શુ થશે ?' અને તે નિસાસા મૂકતો હતો, અફસોસ કરતો હતો, આંખમાથી આસુ સારતો હતો તે બધુ એકાએક બંધ કેમ પડી ગયુ ? શુ તેની કુટુબ પ્રત્યેની લાગણી ઘટી ગઈ ? માલમિલ્કત પરની મમતા ઓછી થઈ ગઈ ? કે ઘરબાખર પરનો પ્રેમ પરવારી ગયો ? જો એવુ થાય તો બેડો પાર થઈ જાય, પણ એવુ કંઈ પણ બન્યા વિના તેનુ બધુ કાર્ય બંધ પડી ગયુ, એ હકીકત છે

મૃત્યુ પામેલાને કોઈ ગાળ દે તો બોલશે ખરો ? અથવા લાત મારે તો ઊંકારા કરશે ખરો ? પહેલા કોઈ સળગતી દીવાસળી ચાંપે તો ગરમ થઇ જતો અને તેની સાથે લડી પડતો, પણ હવે તેને લાકડાની ચેહમા

ને આખો સમજાવી દેવામાં આવે તો પણ ગમ્મ થશે નહિ કે ચૂન્ચા કરશે નહિ, એનુ કારણ શું ? કારણ એ જ કે તેમા જે જાણનારો હતો, જોનારો હતો, સ્પર્શનારો હતો, સૂંઘનારો હતો, ચાખનારો હતો, સાંભળનારો હતો, બોલનારો હતો, વિચારનારો હતો, અને ઈચ્છા મુજબ ક્રિયા કરી શકનારો હતો તે ચાલ્યો ગયો

જો જાણવુ–જોવુ વગેરે કાર્યો શરીરના હોત તો મડદામા શરીર મોજૂદ છે અને તે કાર્યો થવા જોઈતા હતા, પણ તે કાર્યો થતા નથી, એટલે ચોક્કસ છે કે એ કાર્યો શરીરના નહિ, પણ આત્માના જ હતા તાત્પર્ય કે ચૈતન્યભર્યો જીવન વ્યવહાર એ આત્માના અસ્તિત્વની મોટામાં મોટી સાબીતી છે કોઈપણ સમજદાર તેનો ઈન્કાર કેમ કરી શકે ?

કીડી–મકોડી વગેરેમા ચૈતન્યભર્યો જીવનવ્યવહાર છે એટલે તેનામા આત્મા છે કાગળ, પેન્સીલ, છરી, ચપ્પુ વગેરેમા ચૈતન્યભર્યો જીવન વ્યવહાર નથી, એટલે તેમનામા આત્મા નથી ગાય, ભેંસ, હાથી, ઘોડા, માછલા, સાપ, મનુષ્ય વગેરેમા ચૈતન્યભર્યો જીવનવ્યવહાર છે, એટલે તેમનામા આત્મા છે

જેમ ધૂમાડા પરથી અગ્નિનુ અનુમાન કરી શકાય છે, તેમ ચૈતન્ય પરથી આત્માનુ અનુમાન કરી શકાય છે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ ‘ चेतनालक्षणो जीव । ’ એવુ સૂત્ર કહ્યુ, તેનો અર્થ એ છે કે ‘ જ્યા જ્યા ચૈતન્ય દેખાય ત્યા ત્યા જીવ કે આત્માનુ અસ્તિત્વ માનવુ.’

આત્માના અસ્તિત્વ અ ગે પ્રદેશી રા જનો પ્રબ ધ જાણવા જેવો છે એ તમે એકાગ્રચિત્તે સાભળશો, તો આત્માના અસ્તિત્વ સ બ ધી તમારા મનના સર્વ સ શયો દૂર થઈ જશે

પ્રદેશી રાજાનો પ્રબધ

તેવીશમા તીર્થ કર શ્રી પાર્શ્વનાથની પર પરામા કેશી કુમાર નામના શ્રમણ થયા તેઓ શાત, દાત, મહા તપસ્વી તથા અવધિ અને મન પર્યવ જ્ઞાનથી યુક્ત હતા * ભવ્ય જનોને પ્રતિબોધ કરતા તેઓ એક । શ્રાવસ્તી નગરીએ પધાર્યા રાષ્ટ્રભરમા વિચરતા રહેવુ અને લોકોને કલ્યાણનો સાચો માર્ગ બતાવવો, એ ત્યાગી સ તોનુ કર્તવ્ય છે

કેશિકુમાર શ્રમણની ખ્યાતિ આ પ્રદેશમા ખૂબ ફેલા યેલી હતી, એટલે અનેક લોકો તેમનુ વ્યાખ્યાન સાભળવા આવ્યા તેમા કાર્યપ્રસ ગે શ્રાવસ્તી આવેલો શ્વેતમ્બિકા નગરીના રાજાનો પરમ વિશ્વાસુ ચિત્ર નામે સારથિ પણ સામેલ હતો

માચાર્ય મહારાજનુ—ગુરુ મહારાજનુ વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા માટે પણ કેટલીક યોગ્યતા જોઈએ છે એક કવિએ કહ્યુ છે કે—

પ્રથમ શ્રોતા ગુણ એહ, નેહ ધરી નયણે નીરખે,
હસિત વદન હુ કાર, સાર પ્રતિગુણ પરખે

* શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનુ ૨૩ મુ અધ્યયન કેશિગૌતમીય નામનુ છે તેમા કેશિકુમાર અને ગૌતમસ્વામી વચ્ચે થયેલા એક સુ દર સવાદની નોધ છે

શ્રવણ દિયે ગુણ વયણ, મયણતા રાખે મરખે,
ભાવભેદ રસ પ્રીછ, રીઝ મનમાહી રાખે
વેધક મનમાહિ વિચાર, સાર ચતુરાઈ ગુણ આગળા,
કહે કૃપા એવી સભા, તવ કવિયણ ભાખે કલા

શ્રોતામા પ્રથમ ગુણ એ હોવો જોઈએ કે તે બોલનારની—વક્તાની સામે સ્નેહભરી નજર રાખે અને મુખ જરા મલકતુ રાખીને હેકારો ભણતો આવે વળી તે વક્તામા રહેલા પંડિત તર્કીના ગુણોની પરીક્ષા કરે, અર્થાત્ ગોળ-ખોળને સરખા ન ગણતા આ ઉત્તમ વક્તા છે, આ મધ્યમ વક્તા છે, આ સામાન્ય વક્તા છે, એવો પોતાના મનમા નિર્ણય કરે તે પોતાના જ્ઞાન વક્તાને તાબે કરે અને જે ગુણકારી વચનો તેના મુખમાથી નીકળી રહ્યા હોય તે બરાબર સાભળે તે આજુબાજુના શ્રોતાઓ સાથે સજ્જનતા રાખે, એટલે ' જોઇને બેસો ' ' નથી દેખાતુ ?' ' કેમ પગ લગાડ્યો ?' વગેરે વચનો બોલીને તકરાર ન કરે કયો વિષય ચાલે છે અને તેનો શુ અધિકાર કહેવાય છે? તે ધ્યાનમા રાખે અને તેમા જે રસનુ નિરૂપણ થઈ રહ્યુ હોય તેને બરાબર ઝીલે તથા તેથી ઉત્પન્ન થતો આનદ અમુક અશે વ્યક્ત કરતો રહે વળી મનમા વેધક વિચારો કરે, એટલે હેય જ્ઞેય-ઉપાદેયનો વિવેક કરે અને ઉત્તમ પ્રકારની ચતુરાઈ દર્શાવે કૃપા કવિ કહે છે કે જ્યા આવા શ્રેષ્ઠ ગુણો હોય ત્યા વક્તાને પોતાની કળા દર્શાવવાનો ઉમગ આવે છે '

શ્રી કેશિકુમાર આચાર્યનુ વ્યાખ્યાન એકચિત્તે શ્રવણ

કરતા અનેક મનુષ્યો પ્રતિબોધ પામ્યા અને ચિત્ર સારથિએ પણ સમ્યક્ત્વમૂલ શ્રાવકના બાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યા* પછી તેણે વિદાય થતી વખતે આચાર્યશ્રીને વિનતિ કરી કે ' હે ભગવન્ ! શ્વેતમ્બિકા નગરી પ્રાસાદિક છે, દર્શનીય છે અને રમણીય છે, માટે ત્યા પધારવા કૃપા કરશો '

ચિત્ર સારથિએ આમ બે ત્રણ વાર વિનતિ કરી, ત્યારે આચાર્યશ્રીએ કહ્યુ કે ' હે ચિત્ર ! જે વનમા ઘણા દુષ્ટ શ્વાપદો રહેતા હોય, તે વનમા વસવુ સલામત ગણાય નહિ તેમ જે નગરમા ક્રૂર રાજાનુ શાસન પ્રવર્તતુ હોય, ત્યા આવવુ શ્રેયસ્કર ગણાય નહિ '

ચિત્રે કહ્યુ ' હે સ્વામી ! આપ દેવાનુપ્રિયને પ્રદેશી રાજાનુ શુ કામ છે ? રાજધાનીમા બીજા ઘણા શેઠ–શ્રીમતો વસે છે, તેઓ આપનો આદર કરશે અને ખાનપાન વગેરેની

---

*અર્થ વ્રત નિયમો સમ્યક્ત્વપૂર્વક સફળ થાય છે એટલે વ્રત ધારણ કરતા પહેલા સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરવામા આવે છે અને તેથી શ્રાવકોના વ્રતો સમ્યક્ત્વમૂલ કહેવાય છે આ વ્રતોના નામો નીચે પ્રમાણે સમજવા (૧) સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત (૨) સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણવ્રત (૩) સ્થૂલઅદત્તાદાનવિરમણવ્રત (૪) પરદારાગમનવિરમણ-સ્વદારાસંતોષવ્રત (૫) પરિગ્રહપરિમાણવ્રત (૬) દિક્પરિમાણવ્રત (૭) ભોગોપભોગપરિમાણવ્રત (૮) અનર્થદંડવિરમણવ્રત (૯) સામાયિકવ્રત (૧૦) દેશાવકાશિક વ્રત (૧૧) પૌષધવ્રત અને (૧૨) અતિથિસંવિભાગવ્રત આમાના પ્રથમ પાચ અણુવ્રતો પછીના ત્રણ ગુણવ્રતો અને છેલ્લા ચાર શિક્ષાવ્રતો કહેવાય છે આ વ્રતોનુ વિસ્તૃત વર્ણન આગળ પાંત્રીસમા વ્યાખ્યાનમા (બીજા ભાગમા) જોઈ શકશે.

વિપુલ સામગ્રીથી આપની સેવા કરશે આપ ત્યાં પધારશો તો મહા ઉપકાર થશે, માટે જરૂર પધારવાનું રાખશો'

ચિત્રનું આનંદભર્યું વ્યવસ્થિત આમંત્રણ જાણી આચાર્યશ્રીએ કહ્યું 'જેવી ક્ષેત્ર-સ્પર્શના' સાધુ મુનિરાજો આવા પ્રસંગે નિશ્ચયકારી ભાષાનો પ્રયોગ કરતા નથી, કારણ કે સંયોગોનું બળ તેમને ક્યારે-ક્યાં ખેંચી જાય તે કહેવું મુશ્કેલ હોય છે તેઓ હા કહે અને જઈ ન શકે તો અસત્ય ભાષાનો દોષ આવે અને મહાપુરુષો પણ આવું મિથ્યા બોલે છે, એવો લોકોમાં પ્રવાદ થાય, જે કોઈપણ રીતે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી

ચિત્ર આચાર્યશ્રીના ઇંગિત પરથી એટલું સમજી શક્યો હતો કે તેઓ એકવાર શ્વેતમ્બિકા જરૂર પધારશે, એટલે તેણે શ્વેતમ્બિકા પહોંચીને નગરના ઉદ્યાનપાલકોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે 'હે દેવાનુપ્રિયો ! પાર્શ્વાપત્ય કેશિ કુમાર શ્રમણ ફરતા ફરતા અહીં આવવાના છે તેઓ અહીં આવે ત્યારે તમે તેમને વાંદજો-નમજો, રહેવાની અનુજ્ઞા આપજો અને પીઠ-ફલક વગેરે લઈ જવાનું નિમંત્રણ કરજો પછી તેમના આગમનની ખબર મને આપજો'

કેટલાક વખત પછી ઉદ્યાનપાલકે આવીને ચિત્રને વધામણી આપી કે 'હે બુદ્ધિનિધાન ! ધીર, વીર, અનુપમ, ઉદાર, નિર્ગ્રંથ અને નિરારંભી તથા ચાર જ્ઞાનના ધણી એવા શ્રી કેશિ નામના ગણધર પોતાના શિષ્યપરિવાર સાથે આજે પ્રાતઃકાળમાં ઉદ્યાનને વિષે સમવસર્યા છે'

આ વધામણી સાભળતા જ મત્રીશ્વરનુ હૃદય આનદથી ઉભરાઈ ગયુ અને તેણે ઉદ્યાનપાલકને જીવનભર ચાલે તેટલુ પ્રીતિદાન આપી વિદાય કર્યો પછી તે નાહી, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી તથા શરીરને શણગારી આચાર્યશ્રીના દર્શનાર્થે ગયો અને તેમનો ઉપદેશ સાભળ્યા પછી કહેવા લાગ્યો કે 'હે ભગવન્! અમારો રાજા પ્રદેશી અધાર્મિક છે અને દેશનો કારભાર બરાબર ચલાવતો નથી વળી તે કોઈ શ્રમણ, બ્રાહ્મણ કે ભિક્ષુઓનો આદર કરતો નથી, અને સર્વ કોઈને હેરાન કરે છે માટે આપ તેને ધર્મોપદેશ કરો તો ઘણુ ભલુ થાય સાથે શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, ભિક્ષુઓ, મનુષ્યો, પશુઓ અને પક્ષીઓનુ પણ ઘણુ ભલુ થાય'

આચાર્યશ્રીએ કહ્યુ 'હે ચિત્ર! તારા રાજા પ્રદેશીને અમે ધર્મ કેવી રીતે કહીએ? તે અમારી પાસે આવે તો ને?'

ચિત્રે કહ્યુ 'હુ તેને કોઈ પણ ઉપાયે આપની પાસે લઈ આવીશ આપ તેને ખૂબ છૂટથી ધર્મોપદેશ કરજો, લગારે સકોચ રાખશો નહિ'

પછી એક દિવસ ચિત્ર સારથિ પ્રભાતના પહોરમા રાજા પાસે ગયો અને તેને જયવિજયથી વધાવતા બોલ્યો કે 'હે સ્વામી! મે આપને કેળવેલા ચાર ઘોડાની ભેટ મોકલેલી છે તેને આજે આપ તપાસી જુઓ આજનો દિવસ ઘણો રળિયામણો છે, એટલે આ કાર્યને માટે યોગ્ય છે'

રાજાએ કહ્યું 'તું એ ચારે ઘોડાઓને રથમાં જોડી, તે રથ અહીં લઈ આવ હું એટલામાં તૈયાર થાઉં છું'

ચિત્ર એ રીતે તૈયાર કરીને રથ લાવ્યો, એટલે પ્રદેશી રાજા રથમાં બેઠો અને શ્વેતમ્બિકા નગરીના વચ્ચે થઈને બહાર નીકળ્યો પછી ચિત્ર સારથિ એ રથને ઘણે દૂર ખેંચી ગયો, ત્યારે રાજાએ ગરમી, તરસ અને ઉડતી ધૂળથી કંટાળીને કહ્યું કે 'ચિત્ર! હવે રથ પાછો વાળ' ત્યારે ચિત્રે રથને પાછો વાળ્યો અને તેને મૃગવનઉદ્યાન આગળ લાવી ઊભો રાખ્યો કે જ્યાં કેશિકુમાર શ્રમણ પોતાના શિષ્યપરિવાર સાથે ઉતર્યા હતા

ચિત્રે કહ્યું 'મહારાજ! આ મૃગવન ઉદ્યાન છે અહીં ઘોડાને થોડો થાક ઉતારીએ અને આપણો શ્રમ પણ દૂર કરીએ'' રાજાએ હા પાડતાં તે રથને અંદર લઈ ગયો અને કેશિકુમારના ઉતારાની પાસે જઈ ઘોડાઓને છોડી નાખી, તેમની સારસંભાળ કરવા લાગ્યો રાજા પણ રથથી નીચે ઉતર્યો અને ઘોડાઓના શરીર પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો એમ કરતાં તેણે સભાની વચ્ચે ઉપદેશ કરી રહેલા શ્રીકેશિકુમાર શ્રમણને જોયા

તેમને જોતાં જ પ્રદેશીને વિચાર આવ્યો કે 'આ વળી ટાલુ જડ મુંડિયો કોણ છે? એ શું ખાતો હશે? શું પીતો હશે? કે શરીરે આવો અલમસ્ત અને દેખાવડો લાગે છે? વળી લોકોને તે એવું શું આપે છે કે જેથી આવડી મોટી માનવમેદની અહીં એકત્ર થઈ છે?'

તેણે કહ્યું 'ચિત્ર! જો તો ખરો કે આ બધું શું ચાલી

રહ્યુ છે? પેલો મોટો જડ બરાડા પાડીને જડ લોકોને શુ સમજાવી રહ્યો છે? આવા નફ્ફરા લોકોને લીધે આપણે આવી ઉદ્યાનભૂમિમા પણ સારી રીતે હરીફરી શકતા નથી! માત્ર વિસામો અને શાતિ મેળવવા અહીં આવ્યા, તો એ મોટા બરાડા પાડીને આપણુ માથુ પકવી રહ્યો છે!'

ચિત્રે કહ્યુ 'હે સ્વામી! એ કેશિકુમાર શ્રમણ પાર્શ્વાપત્ય છે, જાતિવત છે, ચાર જ્ઞાનના ધારક છે, એમને પરમાવધિજ્ઞાન[1] થયેલુ છે અને તેઓ અન્નજીવી છે'

રાજા કહે 'ચિત્ર! તુ શુ કહે છે? શુ આ પુરુષને પરમાવધિ જ્ઞાન થયેલુ છે? શુ એ અન્નજીવી છે?'

ચિત્રે કહ્યુ 'હા સ્વામી! એમ જ છે'

રાજા કહે, 'ત્યારે શુ એ પુરુષની પાસે જવા જેવુ છે?'

ચિત્ર કહે, 'હા મહારાજ! એમની પાસે જવા જેવુ છે'

પછી રાજા અને ચિત્ર કેશિકુમારની સામે જઈને ઊભા રહ્યા રાજાએ પૂછ્યુ કે 'હે ભતે! તમે શુ પરમાવધિજ્ઞાન ધરાવો છો? તમે શુ અન્નજીવી છો?'

---

૧ ક્ષેત્રાદિદૃષ્ટિએ અવધિજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકારો છે (૧) દેશાવધિ (૨) પરમાવધિ અને (૩) સર્વાવધિ તેમા પરમાવધિજ્ઞાન જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અજઘન્યોત્કૃષ્ટના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનુ છે જેને જઘન્ય પરમાવધિજ્ઞાન થયેલુ હોય તે પણ લોકમાં રહેલા સઘળા રૂપી દ્રવ્યોને પોતાનો વિષય કરી શકે છે

આચાર્યે કહ્યું 'દાણચોરો દાણમાંથી છટકી જવા માટે કોઈને ખરો રસ્તો પૂછતા નથી, પણ આડાઅવળા માર્ગે ચાલે છે, તેમ હે રાજન્! વિનયના માર્ગથી છટકી જવાને લીધે તને પ્રશ્ન પૂછતાં પણ આવડતો નથી વારુ, મને જોઈને તને એવો વિચાર થયેલો ખરો કે આ મોટો જડ બીજા જડ લોકોને શું સમજાવી રહ્યો છે? અને બાગ ઉદ્યાનમાં મોટા બરાડા પાડીને મને શાંતિ લેવા દેતો નથી?'

રાજાએ કહ્યું, 'એ વાત સાચી છે પણ તમે આ શાથી જાણ્યું? તમને એવું કયું જ્ઞાન થયેલું છે કે જેથી તમે મારા મનનો વિચાર જાણી લીધો?'

આચાર્યે કહ્યું 'હે રાજન્! અમારા શ્રમણનિર્ગ્રંથોના શાસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાન કહેલાં છે મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવલ તેમાં મને પ્રથમનાં ચાર જ્ઞાન થયેલાં છે, તેના લીધે તારા મનનો સંકલ્પ હું જાણી શકું છું'

રાજાએ પૂછ્યું 'હે ભગવંત! હું અહીં બેસું?'

આચાર્યે કહ્યું 'આ ઉદ્યાનભૂમિ તારી પોતાની છે તેથી અહીં બેસવું કે ન બેસવું એ તારી ઇચ્છા પર છે'

પછી રાજા અને ચિત્ર સારથિ તેમની પાસે બેઠા રાજાએ આચાર્યને પૂછ્યું કે 'હે ભંતે! તમારા શ્રમણ નિર્ગ્રંથોમાં એવી સમજ છે કે 'જીવ જૂદો છે અને શરીર જૂદું છે,' એ વાત સાચી?'

કેશિકુમારે કહ્યું કે 'હા, અમારી સમજ એવી છે'

રાજાએ કહ્યુ 'જીવ અને શરીર જુદા નથી, પણ એક જ છે, એવા નિર્ણય પર હુ શાથી આવ્યો, તે સાભળો મારો દાદો આ નગરીનો જ રાજા હતો તે ઘણો અધાર્મિક હતો અને પ્રજાની બરાબર સારસભાળ પણ કરતો ન હતો તે તમારા મત પ્રમાણે તો મરણ પામીને કોઈ નરકમા જ ગયેલો હોવો જોઈએ મારા દાદાનો હુ વહાલો પૌત્ર છુ તેને મારા પર ઘણુ હેત હતુ હવે તમારા કહેવા પ્રમાણે જીવ અને શરીર જુદા હોય અને તે મરીને નરકમા ગયો હોય તો મને અહીં આવીને એટલુ તો જણાવે ને કે 'તુ કોઈ પણ પ્રકારનો અધર્મ કરીશ નહિ, કારણ કે તેના ફળ રૂપે નરકમા જવુ પડે છે અને ભયકર દુખો ભોગવવા પડે છે પણ તે હજી સુધી કોઈ વાર મને કહેવા આવ્યો નથી, માટે જીવ અને શરીર એક જ છે અને પરલોક નથી, એવી મારી માન્યતા બરાબર છે'

આચાર્યે કહ્યુ 'હે પ્રદેશી! તારે સૂર્યકાતા નામે રાણી છે એ રૂડી-રૂપાળી રાણી સાથે કોઈ રૂડો રૂપાળો પુરુષ માનવીય કામસુખનો અનુભવ કરતો હોય તો એ કામુક પુરુષનો તુ શુ દડ કરે?'

રાજાએ કહ્યુ 'હે ભતે! હુ એ પુરુષનો હાથ કાપી નાખુ, પગ છેદી નાખુ અને તેને શૂળીએ ચડાવી દઉ, અથવા એક જ ઘાએ તેનો જાન લઉ'

આચાર્ય "હે રાજન્! એ કામુક પુરુષ તને એમ કહે કે 'હે સ્વામી! ઘડીક થોભી જાઓ હુ મારા કુટુબીઓ—

તથા મિત્રોને એમ કહી આવુ કે કામવૃત્તિને વશ થઈ હું સૂર્યકાતાના સગમા પડચો, તેથી મરણની શિક્ષા પામ્યો છુ, માટે તમે ભૂલે-ચૂકે પાપાચરણમા ન પડશો ' તો એ પુરુષનુ એવુ કાકલુદી ભરેલુ વચન સાભળીને તુ એને મજા કરતો થોડી વાર થોભી જાય ખરો ?"

રાજા—હે ભતે ! એમ તો ન જ બને એ કામુક મારો અપરાધી છે, એટલે જરાયે ઢીલ કર્યા વિના હુ તેને શૂળીએ ચડાવી દઉં

આચાર્ય—હે રાજન્ ! તારા દાદાની હાલત પણ આવી જ છે તે પરત ત્રપણે નરકના દુ ખો ભોગવી રહ્યો છે, એટલે તને કહેવા શી રીતે આવી શકે ? નારકીમા આવેલો તારો અપરાધી મનુષ્યલોકમા આવવા તો ઇચ્છે છે, પણ તે ચાર કારણે અહી આવી શકતો નથી પ્રથમ તો નરકની ભયકર વેદના તેને વિહ્વલ કરી નાખે છે, એટલે તે કિંકર્તવ્યવિમૂઢ બની જાય છે બીજુ, નરકના કઠોર સત્રીઓ-પરમાધામીઓ તેને ઘડીકે છૂટો મૂકતા નથી ત્રીજુ, તેનુ વેદનીય કર્મ પૂરુ ભોગવાયેલુ હોતુ નથી અને ચોથુ, તેનુ આયુષ્ય પૂરુ થયેલુ હોતુ નથી, એટલે તે મનુષ્યલોકમા આવી શકતો નથી મરીને નરકમા પડેલો પ્રાણી અહી આવી શકતો નથી, તેનુ કારણ તેની પરતત્રતા છે, નહિ કે નરક નામની ગતિ નથી.

રાજા—જીવ કોઈ સ્વતત્ર વસ્તુ નથી, એ મારી માન્યતા દૃઢીભૂત કરનારો બીજો દાખલો સાભળો આજ નગરમા મારી એક દાદી હતી તે ઘણી ધાર્મિક હતી અને શ્રમણોપાસિકા

હતી વળી તે જીવ-અજીવ વગેરે તત્ત્વોને જાણનારી હતી અને સંયમ તથા તપ વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતી હતી. મારી આ દાદી મરણ પામી અને તમારા કહેવા પ્રમાણે એ સ્વર્ગમાં ગયેલાં હોવી જોઈએ. એ દાદીનો હું ઘણો વહાલો પૌત્ર હતો. તે મને જોઈને આછી આછી થઈ જતી હતી. તેણે સ્વર્ગમાંથી આવીને મને એમ કહેવું જોઈતું હતું કે 'હે પૌત્ર! તું પણ મારા જેવો ધાર્મિક થજે, જેથી તને સ્વર્ગના સુખો પ્રાપ્ત થશે.' પણ તે હજી સુધી મને એવું કહેવા આવી નથી, એટલે નરકની જેમ સ્વર્ગની વાત પણ મારા માન્યામાં આવતી નથી. તેથી જીવ અને શરીર જુદા નહિ પણ એક જ છે, એવી મારી માન્યતા દૃઢ થયેલી છે.

આચાર્ય—હે રાજન્! માની લે કે તું દેવમંદિરમાં જવા માટે નાહેલો છે, ભીનાં કપડાં પહેરેલાં છે, તારા હાથમાં કળશ-ધૂપદાન રહેલું છે, અને તું દેવમંદિરમાં જવા માટે પગલાં ઉપાડે છે, ત્યાં પાયખાનામાં બેઠેલો કોઈ પુરુષ તને એમ કહે કે 'તમે અહીં પાયખાનામાં આવો, બેનો, ઊભા રહો અને ઘડીક શરીર લાંબુ કરો' તો હે રાજન્! તું એ વાતને સાંભળે ખરો?

રાજા—હે ભંતે! હું એ વાતને બિલકુલ સાંભળું નહિ. પાયખાનું ઘણું ગંદું હોય છે, એવી ગંદી જગામાં કેવી રીતે જઈ શકું?

આચાર્યશ્રી—હે રાજન્! એજ પ્રમાણે દેવ થયેલી તારી દાદી અહીં આવી તને પોતાના સુખો કહેવાને ઇચ્છે, તો

પણ આવી શકે નહિ સ્વર્ગમા નાત્તે ઉત્પન્ન થયેલો દેવ મનુષ્યલોકમા આવવા તો ઇચ્છે છે, પણ ચાર કારણોને લીધે તે અહીં આવી શકતો નથી એક તો એ દેવ સ્વર્ગમા દિવ્ય કામસુખોમા ખૂબ મશગુલ બની જાય છે અને માનવી સુખોમા તેની રુચિ રહેતી નથી બીજુ, એ દેવનો મનુષ્ય સાથેનો સબધ તૂટી ગયેલા હોય છે અને દેવદેવીઓ સાથેનો નવો પ્રેમસબધ તેમા સક્રમેલો હોય છે ત્રીજુ, દિવ્ય સુખોમા પડેલો એ દેવ 'અબઘડી જાઉ છુ, અબઘડી જાઉ છુ' એમ વિચારે છે, ત્યા તો કેટલોયે કાળ વહી જાય છે અને મનુષ્યલોકના અલ્પાયુષી સબધાઓ મરી ગયેલા હોય છે, કારણ કે દેવની ઘડી એટલે આપાણા હજારો વર્ષ ચોથુ મનુષ્યલોકની દુર્ગંધ ઘણી હોય છે તે ઉપર ચારસો-પાચસો યોજન સુધી ફેલાય છે, તેને દેવ સહી શકતો નથી, એટલે સ્વર્ગમા ગયેલો પ્રાણી અહી આવી શકતો નથી આ પરથી તુ સમજી શક્યો હોઈશ કે તારી દાદી દેવરૂપે અહી આવી શકી નહિ, તેનુ કારણ સ્વર્ગના મોજશોખ તરફની અભિરુચિ છે, નહિ કે સ્વર્ગ નામની ગતિ નથી

રાજા—જીવ અને શરીર જુદા નથી, તે માટે એક બીજો પૂરાવો પણ સાભળો હુ રાજસભામા સિહાસન પર બેઠો હતો, મત્રી વગેરે પરિવાર બાજુમા બેઠા હતા, તે વખતે કોટવાળ એક ચોરને પકડી લાવ્યો મે તે ચોરને જીવતો ને જીવતો લોઢાની કુભીમા પૂરી દીધો ને તેના પર લોઢાનુ મજબૂત ઢાકણુ ઢાકી દીધુ, તેને લોઢા અને સીસાનુ રેણ કરાવી દીધુ અને તેના પર મારા વિશ્વાસુ સૈનિકો

મૂકી તેના પર બરાબર દેખરેખ રાખી થોડા દિવસ પછી તે કુભીને ખોલાવીને જોયુ, તો પેલા પુરુષને મરેલો જોયો જો જીવ અને શરીર જુદા હોય તો એ પુરુષનો જીવ કુભીમાથી બહાર શી રીતે જાય? કુભીને કોઈ પણ સ્થળે તલમાત્ર જેટલુ યે કાણુ ન હતુ જો એવુ કાણુ હોત તો એમ માનત કે એ રસ્તે જીવ બહાર નીકળી ગયો, પણ કુભી કયાયથી કાણી ન હતી માટે જીવ અને શરીર બને એક જ છે અને શરીર અક્રિય થતા જીવ પણ અક્રિય થાય છે, એમ મારુ માનવુ બરાબર છે

આચાર્ય—હે રાજન્! એમ સમજ કે શિખરના ઘાટની ઘુમ્મટવાળી એક મોટી ઓરડી હોય, જે ચારે તરફ લીપેલી હોય, જેના બારણા સજ્જડ વાસેલા હોય અને જેમા જરા જેટલીયે હવા પણ પેસી ન શકે તેવી હોય, તેમા કોઈ પુરુષ ભેરી અને એને વગાડવાનો દડો લઈને પેસે, પેસીને એના બારણા બધ કરે, પછી તે ભેરીને મોટેથી વગાડે તો એ ભેરીનો અવાજ બહાર નીકળે ખરો?

રાજા—હા ભતે! નીકળે ખરો

આચાર્ય—એ ઓરડીમા કયાઇ કાણુ છે?

રાજા—ના, ભતે! એ ઓરડીમા કયાઈ કાણુ નથી

આચાર્ય—હે રાજન્! જે પ્રમાણે એ વગર કાણાની ઓરડીમાથી અવાજ બહાર નીકળી શકે છે, તેમ વગર કાણા ની કુભીમાથી જીવ પણ બહાર નીકળી શકે છે અર્થાત્ ધાતુ, પથ્થર, ભીત, પહાડ વગેરેને ભેદીને જવાનુ સામર્થ્ય

જીવમાં રહેલું છે, માટે તેને ગમે ત્યાં પૂરવામાં આવે તો પણ તે બહાર નીકળી શકવાનો

રાજા—હે ભંતે! જીવ અને શરીર જૂદા નથી, એવી મારી ધારણાને ટેકો આપતો બીજો પણ પુરાવો સાભળો મારા કોટવાળોએ પકડી લાવેલા એક ચોરને મે મારી નાખ્યો અને તેને લોઢાની કુભીમા પૂર્યો તેના ઉપર મજબૂત ઢાકણુ બેસાડયુ અને તેને રેવગાવી, તેના પર પાકી ચાંદી બેસાડી દીધી પછી વખત જતા એ કુભી ઉઘાડીને જોયુ તો તેમા કીડા ખદબદતા હતા તે કુભીમા ક્યાય પેસવાનુ સ્થાન નહોતુ, છતા તેમા આટલા બધા કીડા ક્યાથી આવી ગયા? એટલે હુ તો એમ જ સમજુ છુ કે જીવ અને શરીર એક જ છે અને તે બધા શરીરમાથી જ નીપજ્યા હોવા જોઈએ

આચાર્ય—હે રાજન્! તે કોઈ વાર ધમેલુ લોઢુ જોયુ છે? અથવા કોઈ વાર લોઢુ ધમાવેલુ છે ખરૂ?

રાજા—હા, ભંતે! મે ધમેલુ લોઢુ જોયુ છે અને જાતે ધમાવેલુ પણુ છે

આચાર્ય—એ લોઢું અગ્નિમય લાલચોળ થઈ ગયુ હોય છે, એ વાત સાચી?

રાજા—હા, ભંતે! એ વાત સાચી છે

આચાર્ય—હે રાજન્! એ નક્કર લોઢામા અગ્નિ શી રીતે પેઠો? તેમા જરા જેટલુ યે કાણુ ન હોવા છતા જેમ તેમા અગ્નિ પેસી શકયો, તેમ જીવ પણ અતિશીઘ્ર ગતિવાળો

હોવાથી સર્વત્ર પેસી શકે છે એટલે કુભીમા તે જે જીવ જોયા, તે બહારથી પેઠેલા છે

રાજા—હે ભતે ! એક વાર મે એક જીવતા ચોરને તોળાવ્યો, પછી તેને મારી નાખીને ફરીવાર તોળ્યો, તો તેના વજનમા જરા પણ ફરક ન પડ્યો જો જીવ અને શરીર જુદા હોય તો જીવ નીકળી જતા તેના શરીરમાથી કઈક વજન તો ઓછુ થવુ જોઈએ ને? પણ તેમ બનતુ ન દેખાયુ, એટલે જીવ અને શરીર એક જ છે, એમ હુ માનુ છુ

આચાર્ય—હે રાજન્ ! તે પહેલા કોઈ વાર ચામડાની મશકમા પવન ભરેલો છે ખરો ? અથવા ભરાવેલો છે ખરો ? ચામડાની ખાલી મશક અને પવન ભરેલી મશક એ બનેના વજનમા કઈ ફેર પડે છે ખરો ?

રાજા—ના ભતે ! કઈ ફેર પડતો નથી

આચાર્ય—હે રાજન્ ! પવનભરેલી ખાલી ચામડાની મશકના વજનમા કઈ ફેર પડતો નથી, તેથી એમ કહેવાશે ખરૂ કે એ મશકમા પવન જ ન હતો ? આમ કહેવુ એ વાસ્તવિકતાથી વિરુદ્ધ હોઈ અપ્રામાણિક છે

હે રાજન્ ! વજન કે ગુરુત્વ એ પુદ્ગલનો—જડનો ધર્મ છે અને તે વ્યક્ત થવા માટે સ્પર્શની અપેક્ષા રહે છે એટલે કે એક વસ્તુનો જ્યા સુધી સ્પર્શ થાય નહિ કે તેને કોઈ રીતે પકડી શકાય નહિ, ત્યા સુધી તેનુ વજન થઈ શકતુ નથી તો પછી જે પદાર્થ પુદ્ગલથી સર્વથા

છે અને જેનો સ્પર્શ જ થઈ શકતો નથી, કે જેને કોઈપણ રીતે પકડી શકાતો નથી, તેનુ વજન શી રીતે થઈ શકે?

રાજા—હે ભતે ! એક વાર મે દેહાતદડની શિક્ષા પામેલા એક ચોરના શરીરના બારીક ટુકડા કરાવીને જોયુ કે તેમા આત્મા ક્યા રહેલો છે? પણ મને તેમાના કોઈ ટુકડામા આત્મા દેખાયો નહિ, તેથી જીવ અને શરીર જૂદા નથી, એવી મારી ધારણા પુષ્ટ થઈ

આચાર્ય—હે રાજન્! અરણીના લાકડામા અગ્નિ રહેલો છે, એ વાત જગપ્રસિદ્ધ છે પણ તે જોવા માટે તેના નાના નાના ટુકડા કરવામા આવે ને પછી તપાસવામા આવે કે અગ્નિ ક્યા છે, તો શુ એ દેખાય ખરો? એ વખતે અગ્નિ દેખાય નહિ, તો શુ એમ કહી શકાય કે તેમા અગ્નિ નથી? જો કોઈ એવુ કથન કરે તો અવિશ્વસનીય જ ગણાય તે રીતે શરીરના ટુકડામા આત્મા ન દેખાયો, માટે તે નથી, એમ માનવુ એ પણ ખોટુ જ ગણાય

રાજા—હે ભતે ! જીવ અને શરીર એક જ છે, એમ હુ એકલો જ માનતો નથી, પણ મારા દાદા અને મારા પિતા પણ એમ જ સમજતા આવ્યા હતા, એટલે મારી એ સમજ કુલપરપરાની છે, તેથી એ સમજ હુ કેમ છોડી શકુ?

આચાર્ય—હે રાજન્! જો તારી એ સમજને તુ નહિ છોડે તો પેલો લોઢાનો ભારો ન છોડનાર કદાગ્રહી પુરુષની પેઠે તારે પસ્તાવુ પડશે

રાજા—એ લોઢાનો ભારો ન છોડનાર કદાગ્રહી પુરુષ કોણ હતો ? અને તેને કેમ પસ્તાવું પડ્યું ?

આચાર્ય—હે રાજન્ ! અર્થના કામી કેટલાક પુરુષો સાથે ઘણું ભાતું લઈને ચાલતા ચાલતા એક મોટી અટવીમાં આવી ચડ્યા, ત્યાં એક સ્થળે તેમણે ઘણા લોઢાથી ભરેલી ખાણ જોઈ આથી તે પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે આ લોઢું આપણને ઘણું ઉપયોગી છે, માટે તેના ભારા બાંધી સાથે લઈ જવું સારું છે પછી તેઓ એના ભારા બાંધી અટવીમાં આગળ ચાલ્યા, ત્યાં એક સીસાની ખાણ જોવામાં આવી સીસું લોઢા કરતા વધારે કિંમતી, એટલે બધાએ લોઢાના ભારાને છોડી નાખી સીસું બાંધી લીધું, પણ એક જણે પોતાનો લોઢાનો ભારો ન છોડ્યો સાથીઓએ તેને ઘણો સમજાવ્યો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'આ ભારો હું ઘણે દૂરથી ઉપાડી લાવ્યો છું અને તેને ઘણો મજબૂત બાંધેલો છે, માટે એને મૂકીને સીસાનો ભારો બાંધવા હું ઇચ્છતો નથી'

હવે સઘવારો અટવીમાં આગળ વધ્યો, ત્યાં અનુક્રમે ત્રાંબાની, રૂપાની, સોનાની, રત્નની તથા હીરાની ખાણો જોવામાં આવી એટલે તેઓ ઓછા મૂલ્યવાળી વસ્તુઓના ભા૨ા છોડતા ગયા ને વિશેષ મૂલ્યવાળી વસ્તુઓના ભારા બાંધતા ગયા એમ કરતા તેઓ પોતાના નગરમાં પહોંચ્યા ત્યાં તેમણે એ બહુમૂલ્ય હીરા વેચ્યા આથી તેઓ ઘણા ધનવાન થઈ ગયા અને સુખેથી રહેવા લાગ્યા પેલા કદાગ્રહી પુરુષે પોતાનો લોઢાનો ભારો વેચ્યો, ત્યારે બહુ થોડા પૈસા મળ્યા આથી તે ખેદ પામીને વિચાર કરવા લાગ્યો

છે આ સંયોગમાં તેઓ આત્મા, કર્મ કે ધર્મ સંબંધી શું જાણી શકે ? તેમને બે ઘડી તમારી પાસે બેસાડીને આત્મા સંબંધી વાત કરજો અને અહીં જે કંઈ કહેવાયું છે, તે તેમના ગળે ઉતારજો 'ફુરસદ નથી' 'શું કરીએ ?' એમ કહીને છૂટી ન જતાં જાણો છો ને કે સ્વજનોને ધર્મનો ઉપદેશ કરવો એ શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે ? જે ગૃહસ્થ પોતાના પોષ્યવર્ગને ધર્મનો ઉપદેશ કરતો નથી, તે પોતાની સાચી ફરજ બજાવતો નથી

'આત્મા છે' એમ માનવાથી જ તમારું કામ પૂરું થઈ જતું નથી એ તો પાશેરામાં પહેલી પૂણી છે એક માણસ મુંબઈ આવે, પણ તેના કોઈ વિભાગ કે લત્તાથી પરિચિત ન હોય તો મુંબઈમાં છૂટથી હરી ફરી શકે નહિ, તેમજ તેની મોજ માણી શકે નહિ એ રીતે જેઓ 'આત્મા છે' એટલું જ જાણે, પણ તેનું સ્વરૂપ જાણે નહિ કે તેના ગુણોથી પરિચિત થાય નહિ, તે આત્મગુણોનો વિકાસ શી રીતે કરી શકે ? આત્મસુખનો સાચો આસ્વાદ શી રીતે માણી શકે ? એટલે આત્માનું સ્વરૂપ વિશેષ પ્રકારે સમજવાની જરૂર છે

'હું એટલે મારો દેહ' એમ સમજીને તમે વ્યવહાર ચલાવો છો અને તેની આળપંપાળમાં લાગ્યા રહો છો એ આળપંપાળ આડે, તમને નથી તો તત્ત્વની કોઈ વિચારણા સ્ફુરતી કે નથી તો ધર્મનું આરાધન કરવાની ફુરસદ મળતી, પણ આ રીતે જીવન ગાળનારના હાલ કેવા થાય છે ? તે જુઓ

મહેશ્વરદત્તની કથા

વિજયપુર નામે એક મોટું નગર [illegible] મહેશ્વર-દત્ત નામનો એક ક્ષત્રિય રહેતો [illegible] જાણીતા હતુ આ મહેશ્વરદત્તના [illegible] હતા અને ધારે તો ઘણો વખત ઈશ્વર [illegible] ગાળી શકે તેમ હતા, પણ તેમા તેનુ [illegible] નહતુ જેમણે આખી જીદગી મ [illegible] હોય તેમને ઈશ્વરભક્તિ કે ધર્મધ્યાન [illegible] વિગ સાધુસત પાસે જતા હોય, [illegible] હોય અને કઇ પણ વ્રતનિયમ કરતા [illegible] તેમા વધારે રસ જાગે અને પોતાનુ [illegible] પણ એ કાઈ વિગ સાધુસત પાસે [illegible] એમનો વ્યવહાર ભલો!

મહેશ્વરદત્તની સ્થિતિ લગભગ [illegible] સવારથી સાજ સુધી ધધારોજગારમા [illegible] કુટુંબનુ પૂરુ કરતો તેના કુટુંબમા [illegible] અને મદિરા પણ પીવાતી જ્યા ધર્મ [illegible] ત્યા ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક ક્યાથી હોય? [illegible] ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક ઘટી ગયો છે, તેનુ કારણ એ [illegible] નથી સુજ્ઞો તો સમજતા જ હશે [illegible] અને મદિરા પીનારની ગતિ નરકની [illegible] અસહ્ય યાતનાઓ ભોગવવી પડે છે

એકવાર મહે [illegible]

ઓસડવેસડ કરવા છતા સારો થયો નહિ ઓસડવેસડ પણ આયુષ્ય હોય તો જ લાગુ પડે છે પોતાનો અંતસમય નજીક આવેલો જાણી તે ચિંતા કરે છે કે 'મારી પત્નીનુ શુ થશે? મારા પુત્રનુ શુ થશે? મારા કુટુંબપરિવારનુ શું થશે? અને મે જે ઢોરો ખૂબ મમતાથી પાળ્યા છે, તેનુ પણ શુ થશે' તેને ચેન પડતુ નથી, ખૂબ અકળાય છે આ જોઈ મહેશ્વરદત્તે કહ્યુ કે 'પિતાજી! આપની કઈ ઈચ્છા હોય તો જણાવો તે હુ પૂરી કરીશ આપ કોઈ જાતની ફિકર કરશો નહિ' ત્યારે પિતાએ કહ્યુ કે 'બેટા! તુ ડાહ્યો છે અને ખૂબ કામગરો છે, એટલે કુટુબનુ પાલનપોષણ સારી રીતે કરીશ, પણ હવે સમય બારીક આવ્યો છે, માટે ખર્ચ કરવામા સાવધાની રાખજે અને આપણી ભેસોની સારસભાળ બરાબર કરજે મે તેમને બહુ મમતાથી ઉછેરી છે અને બીજી એક વાત એ કે આપણા કુળમા શ્રાદ્ધનો દિન આવતા એક પાડાનુ બલિદાન દેવાય છે, તે ભૂલતો નહિ'

આટલુ કહી પિતા મરણ પામ્યા અંત સમયે પ્રાણીઓની જેવી મતિ હોય છે, તેવી જ ગતિ થાય છે, એટલે મૃત્યુબાદ તે પોતાની એક ભેસના પેટે પાડારૂપે અવતર્યો'

થોડા વખત પછી મહેશ્વરદત્તની માતા પણ બિમાર પડી અને તે પણ 'મારુ ઘર,' 'મારુ કુટુબ' 'મારી લાજ' 'મારો વહેવાર' એમ 'મારુ મારુ' કરતા મરણ પામી, એટલે કૂતરી તરીકે જન્મ પામી અને મહેશ્વરદત્તના ઘરની આસપાસ રહેવા લાગી

પિતા અને માતાનુ ઉત્તરકાર્ય થયુ, ન્યાત જમી, મહેશ્વરદત્તની આબરૂ વધી અને સસાર-ચકડોળનુ નાવ આગળ ધપ્યુ

મહેશ્વરદત્તની પત્ની ગાગિલા રૂપાળી હતી, ઘરન કામકાજમા કુશળ હતી, પણ વિષયલપટ હતી આ દુર્ગુણ એવો મોટો છે, કે જે બધા સદ્ગુણોને ઢાકી દે છે નો નવ દૂધનો તાવડો ભર્યો હોય અને તેમા થોડુ ગોમલ પડે તો ? એ દૂધને તમે સારુ કહેશો ખરા ? નામુસનરા છાતી પર હતા, ત્યા સુધી ગાગિલાની આ વિષયલપટતાને અવકાશ મળતો ન હતો, પણ હવે તે દૂર થયા હતા અને મહેશ્વરદત્ત ધધારોજગાર અગે મોટા ભાગે બહાર રહેતો હતો, એટલે તેની વિષયલપટતાને પૂરો અવકાશ મળી ગયો તે પરપુરુષ સાથે પ્રેમમા પડી

પણ પાપનો ઘડો ફૂટયા વિના રહેતો નથી એક દિવસ કોઈ કામપ્રસગે મહેશ્વરદત્તને એકાએક ઘરે આવવાનુ થયુ, ત્યારે અદરના બારણા બધ જોયા આથી તેને વહેમ પડ્યો બારણાની તડમાથી જોયુ તો અદર કોઈ પુરુષ દીઠો જ્યારે એક જનાવર પણ પોતાની માદાને બીજા જનાવર સાથે જોઈ શકતુ નથી, ત્યારે મનુષ્ય કેમ જોઈ શકે ? તેણે બૂમ મારી કે 'ગાગિલા ! બારણુ ઉઘાડ'

ઘાંટો સાભળતા જ ગાગિલાના હોશકોશ ઉડી ગયા તણે પોતાના પ્રેમીને-યારને છુપાવી દેવાનો વિચાર કર્યો, પણ ત્યા છુપાવી [illegible]એવુ કોઈ સ્થાન હન [illegible]

લાચારીથી બારણા ઉઘાડી નાખ્યા અને ભયથી થરથર ધ્રુજતી બાજુએ ઊભી રહી જાણે વાયુથી કપતુ પીપળાનુ પાન!

મહેશ્વરદત્તે ઓરડામા દાખલ થતા જ ગાગિલાના યારની ગરદન પકડી અને તેને ગડદાપાટુનો માર મારવા માડ્યો તેમા એક પાટુ પેડુમા આવી ગઈ, એટલે તેના રામ રમી ગયા! પરતુ આ વખતે મરનારને એવી સન્મતિ આવી કે ' મારા કુકર્મનુ ફળ મને મળ્યુ છે તેમા બીજા પર ક્રોધ શા માટે કરવો?' મરણસમયની આ સન્મતિને લીધે તેને મનુષ્યનો ભવ મળ્યો અને તે ગાગિલાની કૂખે પોતાના જ વીર્યમા ઉત્પન્ન થયો જુઓ આ સસારની ઘટના! એક વખત પિતા હોય તે પુત્ર થાય છે અને પુત્ર હોય તે પિતા થાય છે એક વખત માતા હોય તે પત્ની થાય છે અને પત્ની હોય તે માતા થાય છે!

મહેશ્વરદત્તે યારને મારી નાખ્યો, પણ ગાગિલાને અધિક ઠપકો આપ્યો નહિ, કારણ કે તેમ કરવા જતા પોતાની જ ફજેતી થાય તેમ હતુ નીતિકારોએ કહ્યુ છે કે ' આયુષ્ય, ધન, ઘરનુ છિદ્ર, મત્ર, દવા, કામક્રીડા, દીધેલુ દાન, મળેલુ સન્માન અને થયેલુ અપમાન ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય છે '

દિવસો જતા ગાગિલાએ એક સુદર મુખવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો અને આખુ ઘર આનદથી ઉભરાઈ ગયુ પુત્રજન્મ ક્યા માતાપિતાને આનદ આપતો નથી?

હવે શ્રાદ્ધના દિવસો આવતા મહેશ્વરદત્તને પિતાની વાત યાદ આવી અને તેણે બજારમા જઈ પાડાની તપાસ

કરી પણ જોઇએ તેટની કિંમતમા મારો પાડો મળ્યો નહિ, આવી તેણે ઘરમા રહેલા પાડાનુ બલિદાન દેવાનો નિર્ણય કર્યો એ પ્રમાણે પાડાનુ બલિદાન દેવાયુ અને તેનુ માસ પકવીને સગાવહાલાઓને જમાડવાની તૈયારી કરી ત્યા પેની કૂતરી ઘરમા આવી અને એઠા વાસણુ પડયા હતા, તે ચાટવા લાગી આથી મહેશ્વરદત્તને ક્રોધ આવ્યો અને તેણે પાસે પડેલી લાકડીનો છૂટો ઘા કર્યો આથી કૂતરીની કમર તૂટી ગઈ અને તે બૂમો પાડતી બહાર ચાલી ગઈ

હજી સગાવહાલાઓને આવવાની થોડીવાર છે, એટલે મહેશ્વરદત્ત પોતાના બાલપુત્રને તેડી બારણામા ઊભો છે અને તેને વારવાર ચુબન ભરી પ્યાર કરે છે એવામા ત્યાથી કોઈ જ્ઞાની મહાત્મા નીકળ્યા તેમણે આ દૃશ્ય જોઈ માથુ ધૂણાવ્યુ તે મહેશ્વરદત્તના જોવામા આવ્યુ, એટલે તેણે વદન કરીને પૂછયુ કે હે મહારાજ ! અહી એવુ શુ બની ગયુ કે જેથી આપને મસ્તક ધૂણાવવુ પડયુ ?'

મહાત્માએ કહ્યુ કે ' ભાઈ ! એ વાત કહેવા જેવી નથી, છતા તારી ઇચ્છા હોય તો મને કહેવામા હરકત નથી '

મહેશ્વરદત્તે કહ્યુ ' તો મને જરૂર સમજાવો '

મહાત્માએ કહ્યુ ' હે ભદ્ર ! આજે તુ તારા પિતાનુ શ્રાદ્ધ કરે છે અને તે માટે તે એક પાડાનો વધ કર્યો છે, એ પાડો તારો પિતા પોતે જ છે મરતી વખતે ઢોરમા વાસના રહી જવાથી તે તારે ત્યા જ ઉત્પન્ન થયો હતો

આ શબ્દો સાભળતા જ મહેશ્વરદત્તને કપારી આવી

ગઈ અને તેના ખેદનો પાર રહ્યો નહિ તેણે કહ્યુ ' હે પ્રભો ! શુ આ વાત સાચી છે?' મહાત્માએ કહ્યુ ' હા, આ વાત તદ્દન સાચી છે, પણ આટલેથી જ અટકતી નથી તે થોડીવાર પહેલા લાકડાનો છૂટો ઘા કરીને જે કૂતરીની કમર તોડીનાખી, તે તારી માતા છે, તે પણ મૃત્યુ સમયે 'મારુ ઘર,' 'મારા છોકરા,' 'મારો વ્યવહાર,' એમ 'મારુ મારુ' કરતા મરણ પામી, એટલે આ સ્થિતિ પામેલી છે '

મહેશ્વરદત્તે આ સાભળી કાને હાથ દીધા તે વખતે મહાત્માએ કહ્યુ કે ' હે ભદ્ર ! જ્યારે તે વાત સાભળી જ છે, ત્યારે તે પૂરી જ સાભળી લે તુ જે પુત્રને આટલી મમતાથી રમાડી રહ્યો છે, તે બીજો કોઈ નહિ, પણ તારી માર્થી મરણ પામેલો તારી સ્ત્રીનો યાર છે અ તસમયે તેને સન્મતિ આવવાથી તે મનુષ્યગતિ પામ્યો અને પોતાના જ વીર્યમા ઉત્પ ન થયો '

આ શબ્દો સાભળતા જ મહેશ્વરદત્તને સ સાર પર ધિક્કાર છૂટયો અને તેણે તેજ ક્ષણે પેલા મહાત્માના ચરણે પોતાનુ શિર ઢાળી દઈ વિન તિ કરી કે ' હે પ્રભો ! મારો આ અસાર સ સારમાથી ઉદ્ધાર કરો ' મહાત્માએ તેને ક યાણનો માર્ગ બતાવ્યો અને એ માર્ગે ચાલીને તેણે પોતાના આત્માનુ કલ્યાણ કર્યુ

હુ એટલે દેહ નહિ, પણ આત્મા

મહાનુભાવો ! હુ એટલે મગનલાલ, છગનલાલ, પાનાચ દ કે પોપટભાઈના નામથી ઓળખાતો દેહ સમજવાનો નથી, પણ તેમા વિરાજનારો ચૈતન્યલક્ષણવાળો આત્મા સમજવાનો

છે જેમ મહેલમા રહેનારો અને મહેલ એક નથી, તેમ દેહમા રહેનારો અને દેહ એક નથી તરવારને મ્યાનમા રહેલી જોઈને કોઈ તરવાર અને મ્યાનને એક જ સમજી લે તો આપણે કેવો કહીશુ ? તરવાર અને મ્યાન એ બે જુદી જુદી વસ્તુઓ છે, એ તો એક નાનુ છોકરૂ પણ જાણે છે[1]

દેહાત્મવાદીઓની દલીલો

આમ છતા કેટલાક મનુષ્યો દેહને જ આત્મા માનવાનુ વલણ ધરાવે છે અને તે માટે કેટલીક દલીલો આગળ ધરે છે એટલે તેની અહીં સમીક્ષા કરીશુ તેઓ કહે છે કે પૃથ્વી, જલ, વાયુ, અગ્નિ અને આકાશ એ પંચભૂતના[2] સયોગોથી ચૈતન્યશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે દ્વારા આ શરીરનુ કામ ચાલે છે એટલે ચૈતન્યની ઉત્પત્તિનુ સ્થાન દેહ છે, અને ચૈતન્ય વાળી વસ્તુને જ આત્મા કહેવાતો હોય તો એ દેહથી ભિન્ન નથી

વૈજ્ઞાનિકો પંચભૂતની જગાએ બીજા પદાર્થોના નામ લે છે, પણ તેમના કહેવાની મતલબ તો એ જ છે કે જડ પદાર્થોના સયોગોથી ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી જ શરીરની સર્વ ક્રિયાઓ ચાલે છે

---

૧ દેહ અને આત્માની ભિન્નતા દર્શાવવા માટે આ દૃષ્ટાંતો ઉપયોગી છે પરંતુ જૈન દર્શન અનેકાન્તવાદી હોવાથી દેહને આત્માથી સર્વથા ભિન્ન માનતુ નથી તેને આત્માથી સંબંધિત માને છે એટલે દેહ આત્માથી ભિન્ન પણ છે અને અભિન્ન પણ છે અર્થાત્ ભિન્નાભિન્ન છે

૨ કેટલાક ભૂતની સંખ્યા ચારની પણ માને છે તેમના મતે આકાશ એ ભૂત નથી

'આ શરીરનું કામ બંધ કેમ પડે છે?' એમ પૂછીએ તો તેઓ કહે છે કે 'જ્યારે પાંચ પૈકીના કોઈ પણ ભૂતનો સંયોગ સર્વથા છૂટો પડી જાય છે, ત્યારે ચૈતન્ય અદૃશ્ય થાય છે અને શરીરનું કામ બંધ પડે છે. તાત્પર્ય કે ચૈતન્યશક્તિ અથવા આત્મા દેહની સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને મૃત્યુ બાદ તેનું કોઈ અસ્તિત્વ રહેતું નથી.'

'આ પરિસ્થિતિમાં મનુષ્યે કેવી રીતે વર્તવું?' તેનો જવાબ આપતાં તેઓ જણાવે છે કે—

यावज्जीवं सुखं जीवेद्ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत् ।
भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः ॥

'જીવો ત્યાં સુધી સુખેથી જીવો, એટલે એશઆરામમાં રહો અને બને તેટલી મોજમજાહ કરી લ્યો. જો એ મોજમજાહ કરવાના તમારી પાસે પૂરતા પૈસા ન હોય તો કોઈ સ્નેહી-સંબંધી પાસેથી ઉછીના લો, પણ ઘી પીવાનું એટલે માલમલીદા ઝાપટવાનું ચાલુ રાખો. આ દેહ બળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગયા પછી ફરી આવવાનો નથી, ફરીને મળવાનો નથી.'

એક નાસ્તિક પોતાની પ્રિયતમાને કેવા શબ્દો કહે છે, તે પણ સાંભળી લો.

पिब खाद च चारुलोचने,
यदतीतं वरगात्रि तन्न ते ।
न हि भीरु गतं निवर्तते,
समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥

'હે સુંદર નેત્રવાળી સ્ત્રી! તું ખાઈપીઈને મોજ કર.'

હે શ્રેષ્ઠ અંગવાળી ! જે ગયું તે તારું નથી, એટલે યૌવન ચાલ્યું ગયું તો ફરી મળવાનું નથી હે ભીરુ ! (પાપથી ડરનારી !) ગયેલું (શરીર) પાછું આવતું નથી આ શરીર તો માત્ર પંચભૂતનો સમુદાય જ છે અર્થાત્ તેથી અતિરિક્ત આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેનો વિચાર કરવો પડે અને પાપ કે પરલોકથી ડરવું પડે'

નાસ્તિક લોકો 'આ ભવ મીઠો, પરભવ કોણે દીઠો ?' એમ માનીને ભોગવિલાસમાં મસ્ત બને છે, પણ જ્યારે તેઓ વિવિધ પ્રકારના રોગોથી ઘેરાઈ જાય છે, ત્યારે તેમના શોક-સંતાપનો પાર રહેતો નથી મૃત્યુ તેમને બિહામણું લાગે છે અને તેનાથી બચવા માટે તેઓ અનેક જાતના પ્રયત્નો કરે છે, પણ તે બધા વ્યર્થ નીવડે છે મૃત્યુ તેમને છોડતું નથી સિંહ જેમ બકરાના ટોળા પર ત્રાટકે છે, તેમ મૃત્યુ તેમના પર ત્રાટકે છે અને તેઓ અનેક જાતનો વલોપાત કરતા તેના પંજામાં સપડાઈ જાય છે દશ દૃષ્ટાંતે દુર્લભ× માનવભવની આ

× મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ કેવી દુર્લભ છે તે સમજાવવા માટે શાસ્ત્રકારોએ ચક્રવર્તીના ચૂલાનું પાસાનું ધાન્યના ઢગલાનું જુગારનું રત્નનું સ્વપ્નનું રાધાવેધનું ચર્મનું (સેવાળનું) સમોલનું તથા પરમાણુનું એમ દશ દૃષ્ટાંતો આપેલા છે એક મનુષ્યને પ્રથમ ચક્રવર્તીના ચૂલે ભોજન કરાવ્યું હોય અને પછી તેના (છ ખંડ ધરતી પર ફેલાયેલા વિશાળ) રાજ્યમાં દરેક ચૂલે ભોજન કરવાનું હોય તો ફરી ચક્રવર્તીના ચૂલે ભોજન કરવાનો વારો આવવો જેટલો દુર્લભ છે તેટલો મનુષ્યભવ પામવો દુર્લભ છે આ રીતે દશે દૃષ્ટાંતોની યોજના સમજવી

કેવી દુર્દશા? જે ભવથી સકલ દુઃખોનો અંત લાવનાર, મુક્તિ, મોક્ષ કે પરમપદની સાધના થઈ શકે તેમ છે, તેનાથી કંઈ સધાતું નથી ઉલટું દુર્ગતિનું ભાથું બંધાય છે અને ભવભ્રમણ અનેકગણું વધારી દેવામાં આવે છે!

'પાંચ જડ વસ્તુઓના સંયોગથી ચૈતન્યશક્તિ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય?' એમ પૂછીએ તો ભૂતવાદીઓ કહે છે કે 'જેમ મદ્યનું-શરાબનું પ્રત્યેક અંગ-જેવું કે ધાવડીનું ફૂલ, ગોળ, પાણી એ કોઈમાં મદ્યશક્તિ દેખાતી નથી, છતાં જ્યારે તેનો સમુદાય બની જાય છે, ત્યારે તેમાંથી મદ્યશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે અમુક કાળ સ્થિર રહી વિનાશની સામગ્રી મળતાં નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ પૃથ્વી આદિ પ્રત્યેક ભૂતમાં ચૈતન્યશક્તિ દેખાતી નથી, પણ જ્યારે તેનો સમુદાય થાય છે, ત્યારે તે પ્રત્યક્ષ થાય છે અને અમુક કાળ સ્થિર રહી વિનાશની સામગ્રી મળતાં નષ્ટ થઈ જાય છે'

પરંતુ આ દાખલો બરાબર નથી ધાવડીનાં ફૂલ, ગોળ, વગેરેમાં મદ્યની થોડી-ઘણી માત્રા રહેલી છે, તેથી જ તેનું સંયોજન થતાં મદ્યની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યારે ભૂતોમાં ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ હરગીજ નથી રેતીના કોઈ કણમાં તેલનો અંશ નથી, તો રેતીના સમુદાયમાં તે ક્યાંથી સંભવે? આજ સુધીમાં કોઈએ રેતી પીસીને તેલ કાઢ્યાનું જોયું છે—સાંભળ્યું છે? નહિ જ

જો પંચભૂતના વિશિષ્ટ સંયોજનથી ચૈતન્યશક્તિ પેદા થતી હોય તો તે બધા પ્રાણીઓમાં—બધા જીવોમાં સરખી રીતે વ્યક્ત થવી જોઈએ, પણ તેમાં તરતમતા દેખાય છે પંચિંદિય (પંચેન્દ્રિય) પ્રાણીઓમાં[1] એ શક્તિ જેટલા પ્રમાણમાં વ્યક્ત થાય છે, તેટલી ચઉરિંદિય (ચતુરિન્દ્રિય) પ્રાણીઓમાં[2] વ્યક્ત થતી નથી, ચઉરિંદિય પ્રાણીઓમાં[3] જેટલી વ્યકત થાય છે, તેટલી તેઇન્દ્રિય પ્રાણીઓમાં વ્યક્ત થતી નથી, તેઇન્દ્રિય પ્રાણીઓમાં જેટલી વ્યક્ત થાય છે, તેટલી બેઇન્દ્રિય (દ્વીન્દ્રિય) પ્રાણીઓમાં[4] વ્યક્ત થતી

૧ જેને સ્પર્શનેન્દ્રિય રસનેન્દ્રિય ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય અને શ્રોતેન્દ્રિય એ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે તે પંચિંદિય-પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે મનુષ્ય એ પંચેન્દ્રિય પ્રાણી છે ઉપરાંત ગાય બળદ ઘોડા હાથી વગેરે ભૂચરો, માછલા, કાચબા મગર વગેરે જળચરો અને કાગ કબૂતર પોપટ મોર વગેરે ખેચરો પણ પંચેન્દ્રિય પ્રાણીઓ છે

૨ જેને પ્રથમની ચાર ઇન્દ્રિયો હોય છે તે ચઉરિંદિય-ચતુરિન્દ્રિય કહેવાય છે વીંછી બગાઈ ભમરા ભમરી તીડ મચ્છર ડાંસ મસક કંસારી, ખડમાકડી, વગેરે ચઉરિંદિય પ્રાણીઓ છે

૩ જેને પ્રથમની ત્રણ ઇન્દ્રિયો હોય છે તે તેઇંદિય-ત્રીન્દ્રિય કહેવાય છે કાનખજૂરો માકડ જૂ, કીડી ઉધઈ, મંકોડા ઇયળ ધીમેલ ગાય વગેરે પ્રાણી પર થતા ગીંગોડા ચોરકીડા છાણના કીડા, ગોકળગાય વગેરે તેઇંદિય પ્રાણીઓ છે

૪ જેને પ્રથમની બે ઇન્દ્રિયો હોય છે તે બેઇંદિય-દ્વીન્દ્રિય કહેવાય છે શંખ કોડા ગંડોલ (પેટના મોટા કૃમિ) જળો ચંદનક, અળસિયા, લાકડાના કીડા, પાણીના પોરા ચૂડેલ તથા છીપ વગેરે બેઇંદિય પ્રાણીઓ છે

નથી અને જેટલી બેઇન્દ્રિય પ્રાણીઓમા વ્યક્ત થાય છે, તેટલી એગિંદિય (એકેન્દ્રિય) પ્રાણીઓમા[1] વ્યક્ત થતી નથી

વળી મનુષ્ય-મનુષ્યમા પણ શક્તિની તરતમતા જોવામા આવે છે એક પ્રખર બુદ્ધિશાળી હોય છે, તો બીજો અક્કલનો બૂઠો હોય છે એકની સ્મરણશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોય છે, તો બીજાને પચીસ વાર ગોખવા છતા ય યાદ રહેતુ નથી એકમા ચાલાકી-ચબરાકપણુ ખૂબ દેખાય છે, તો બીજો તદ્દન ભોટ હોય છે

જો ભૂતના પ્રમાણમા ચૈતન્યનો આવિર્ભાવ સ્વીકારવામા આવે તો જાડા માણસમા વધારે ચૈતન્ય હોવુ જોઈએ અને પાતળા માણસમા ઓછુ ચૈતન્ય હોવુ જોઈએ પણ પરિસ્થિતિ તેથી ઉલટી જ જણાય છે જાડા માણસોમા સ્ફૂર્તિ કમ હોય છે અને બેઠા ત્યાથી ઊભા થવાનુ મન કરતા નથી, જ્યારે પાતળા માણસોમા સ્ફૂર્તિ ખૂબ હોય છે અને તે ફરકડીની જેમ ફર્યા કરે છે

જો ચૈતન્યનુ કારણ પચભૂતનુ વિશિષ્ટ સયોજન છે, તો જીવનનુ કારણ શુ છે ? એ પ્રશ્ન પણ ખડો થાય છે

જો પચભૂતનુ વિશિષ્ટ સયોજન એ જ જીવનનુ કારણ

---

૧ જેને પ્રથમની એક એટલે માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિય હોય છે તે એગિંદિય-એકેન્દ્રિય પ્રાણી કહેવાય છે તે પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયુ અને વનસ્પતિનુ શરીર ધારણ કરે છે તેના વિશેષ વર્ણન માટે જીવાભિગમ તથા પન્નવણાસૂત્ર જોવા જરૂરી છે સામાન્ય માહિતી માટે જીવવિચાર તથા નવતત્ત્વ પ્રકરણો પણ ઉપયોગી છે

હોય તો બધાનુ જીવન સરખા આયુષ્યવાળુ હોવુ જોઈએ, પણ તેમા ઘણી તરતમતા દેખાય છે, એટલે પચભૂતનુ સયોજન એ કારણ ઘટી શકતુ નથી સાચી હકીકત એ છે કે ચૈતન્યનુ કારણ આત્મા છે અને જીવનનુ કારણ કર્મ છે કર્મને લીધે જેટલુ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેટલો વખત પ્રાણી જીવે છે જો આયુષ્ય પૂરુ થયુ ન હોય તો હાથપગ તૂટવા છતા પ્રાણી મરતુ નથી

પચભૂતના સયોજનથી ચૈતન્યની ઉત્પત્તિનો સિદ્ધાત બીજી રીતે પણ પોકળ ઠરે છે જ્યારે આપણે એવુ વિધાન કરીએ કે અમુક વસ્તુના સયોજનથી અમુક વસ્તુ બને છે, ત્યારે તે વસ્તુઓના સયોજનથી તે વસ્તુ અવશ્ય બનવી જોઈએ હરડા, બહેડા અને આમળાના સયોજનથી ત્રિફલા ચૂર્ણ બને છે, એમ કહેનારાઓ, હરડા, બહેડા અને આમળાને ભેગા કરીને ત્રિફલા ચૂર્ણ કરી બતાવે છે, તથા આપણે પણ હરડા બહેડા અને આમળા સમભાગે એકત્ર કરીએ તો ત્રિફલા ચૂર્ણ બને છે આ પ્રમાણે પચભૂતથી કે અન્ય પદાર્થોથી ચૈતન્યશક્તિની ઉત્પત્તિ માનનારાઓએ પચભૂતના સયોજનથી કે અન્ય પદાર્થોના મિશ્રણથી ચૈતન્ય શક્તિની ઉત્પત્તિ કરી બતાવવી જોઈએ પણ હજી સુધી કોઈ ભૂતવાદી કે વૈજ્ઞાનિક એવો પાકયો નથી કે જેણે આ આ રીતે ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ કરી બતાવી હોય

આજનુ વિજ્ઞાન આગળ વધેલુ ગણાય છે, છતા તે આખ જેવી આખ, કાન જેવો કાન કે નાક જેવુ નાક-

બનાવી શકતુ નથી સાચી આખ ને ખોટી આખ વચ્ચે કેવો તફાવત હોય છે, તે જોયો છે ને? એકમા અનેરી ચમક દેખાય છે, તો બીજી સાવ કોડા જેવી લાગે છે બનાવટી કાન-નાકના હાલ પણ એવા જ હોય છે જ્યારે જીવત શરીરના એક ભાગની પણ નકલ થઈ શકતી નથી, ત્યારે સમગ્ર ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ તો થઈ જ શી રીતે શકે?

થોડા વખત પહેલા વર્તમાનપત્રોમા વાત આવી હતી કે રશિયન ડોકટરો મડદાને અમુક પ્રકારનુ ઇન્જેકશન આપીને જીવત કરવામા સફળ નીવડયા છે, પણ આ વાત માનવા યોગ્ય નથી વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો લોકોને એક પ્રકારના ભ્રમજાળમા નાખનારી છે માણસમા પ્રાણ અવશેષ રહી ગયો હોય અને ઇન્જેકશનથી તેનો ફરી સચાર થાય તો તેણે મરેલાને જીવતો કર્યો ન કહેવાય જો તે મરેલાને જીવતા કરતા હોય તો પછી એ દેશના કોઈ પણ માણસને મરવા શા માટે દે? કમમા કમ નેતાઓને તો મૃત્યુમાથી મુક્તિ મળી જ જાય પણ એ દેશમા યે પ્રતિદિન હજારો માણસો મરે છે અને તેમા નેતાઓ પણ સામેલ હોય છે એટલે પચભૂત કે અમુક પદાર્થોના સયોજનથી ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, એ વાત પ્રમાણની કસોટી પર જરાયે ટકતી નથી અને તેથી માનવા યોગ્ય નથી

હવે આ ભૂતવાદીઓ કે વૈજ્ઞાનિકો મૃત્યુ માટે જે સિદ્ધાત આગળ ધરે છે, તેની પોકળતા પણ જોઈ લઈએ તેઓ કહે છે કે ‘પાચ પૈકીના કોઈ પણ ભૂતનો સયોગ

સર્વથા છૂટો પડી જાય તો ચૈતન્યશક્તિ અદૃશ્ય થઈ જાય છે, અર્થાત્ મૃત્યુ નીપજે છે'

'મૃત દેહમાથી કયો ભૂત સર્વથા છૂટો પડી ગયો?' એમ પૂછવામા આવે તો તેઓ વાયુ કે અગ્નિનુ નામ આપે છે, પરન્તુ સ્થિતિ આવી જ હોય તો મૃત શરીરમા નળી વાટે વાયુ દાખલ કરતા તેનામા શક્તિનો સચાર થવો જોઈએ, તે બિલકુલ થતો નથી એટલુ જ નહિ, પણ જેઓને સીલીંડરમાથી નળી વાટે પ્રાણવાયુ ઓકિસજન વાયુ પૂરો પાડવામા આવે છે, તેઓ પણ મરતા જણાય છે, એટલે વાયુની વાત કોઈ શાણો માણસ સ્વીકારે તેમ નથી અગ્નિની વાત પણ એટલી જ નિરર્થક છે મડદાને તપાવવામા આવે ક ગરમ દવાના ઇંજેક્શનો આપવામા આવે તો શુ તેનામા શક્તિનો સચાર થશે ખરો?

આ રીતે દેહાત્મવાદીઓની બધી દલીલોનુ દલન થાય છે, એટલે દેહ અને આત્માને જુદા જ માનવા જોઈએ, દેહને આત્માની ભિન્નતાનો સ્પષ્ટતયા સ્વીકાર કરવો જોઈએ

આત્મા ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે

કેટલાક કહે છે કે દેહમા રહેલી ઇન્દ્રિયો એ જ આત્મા છે, કારણ કે તેના વડે જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાન એ આત્માનો સ્વભાવ છે પરતુ આ માન્યતા પણ ઉપરની માન્યતા જેટલી જ ભૂલભરેલી છે

ઇન્દ્રિયો વડે જ્ઞાન થાય છે, એનો અર્થ તો એ થયો

કે ઇન્દ્રિય અને જ્ઞાન એ બંને જુદી વસ્તુ છે દાખલા તરીકે 'હથોડા વડે ઘાટ ઘડાય છે,' એમ કહીએ તો હથોડો અને ઘાટ એ બે વસ્તુઓ એક ઠરતી નથી, પણ જુદી જુદી વસ્તુઓ ઠરે છે ત્યારે જ્ઞાન એ ઇન્દ્રિયોનો અસાધારણ ધર્મ (ગુણ) બની જતો નથી, કારણ કે જે જેનો અસાધારણ ધર્મ હોય તે તેના વિના રહી શકતો નથી ઉષ્ણતા વિના અગ્નિ કે આર્દ્રતા વિના જળની કલ્પના કોણ કરી શકે છે? જ્યારે જ્ઞાન એ ઇન્દ્રિયોનો અસાધારણ ધર્મ નથી, ત્યારે તેને આત્મા શી રીતે માની શકાય?

જ્ઞાન એ આત્માનો અસાધારણ ધર્મ છે, તેથી જ આત્મા 'આ વસ્તુ આવી છે,' 'આ વસ્તુ તેવી છે' એમ જાણી શકે છે અને તેની સ્મૃતિ પણ રાખી શકે છે, જ્યારે ઇન્દ્રિયો પોતે કોઈ વસ્તુ જાણી શકતી નથી કે તેનો અનુભવ યાદ રાખી શકતી નથી એ અનુભવ તો ચૈતન્યના ભંડારમા જ પડયો રહે છે અને નિમિત્તાનુસાર વ્યક્ત થાય છે

જો ઇન્દ્રિયો પોતે જ જાણી શકતી હોત તો નિદ્રામા પણ તેનુ જાણવાનુ ચાલુ રહેત અને મૃતાવસ્થામા પણ તેની એ પ્રવૃત્તિમા કોઈ અંતરાય આવ્યો ન હોત, પરંતુ તેમ બનતુ નથી, એ વાત સિદ્ધ છે

ઇન્દ્રિયો વડે જ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે? તે બરાબર જાણવામા આવે તો તેને આત્મા માની લેવાની ભૂલ કોઈ કરે નહિ, તેથી એ સંબંધમા અહી થોડુ વિવેચન કરીશુ

દરેક ઈન્દ્રિયના દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારો છે, એટલે દ્રવ્ય સ્પર્શનેન્દ્રિય અને ભાવ સ્પર્શનેન્દ્રિય, દ્રવ્ય રસનેન્દ્રિય અને ભાવ રસનેન્દ્રિય, એમ બધી ઈન્દ્રિયોમા સમજી લેવાનુ છે દ્રવ્યેન્દ્રિયમા બે વિભાગો હોય છે તેમાના એક ભાગને નિર્વૃતિ કહેવામા આવે છે અને બીજાને ઉપકરણ કહેવામા આવે છે આ નિર્વૃતિ અને ઉપકરણના પણ બાહ્ય અને અભ્યતર એમ બબ્બે વિભાગો છે, એટલે બાહ્ય નિર્વૃતિ, અભ્યતર નિર્વૃતિ, બાહ્ય ઉપકરણ અને અભ્યતર ઉપકરણ એમ કુલ ચાર વિભાગો થાય છે તેમા સ્પર્શનેન્દ્રિયને બાહ્ય નિર્વૃતિ હોતી નથી

ઈન્દ્રિયની દશ્ય આકૃતિને નિર્વૃતિ કહેવાય છે એ રીતે જીભ એ રસનેન્દ્રિયની બાહ્ય નિવૃતિ છે, નાક એ ઘ્રાણેન્દ્રિયની બાહ્ય નિર્વૃતિ છે, આખ એ ચક્ષુરિન્દ્રિયની બાહ્ય નિર્વૃતિ છે અને કાન એ શ્રોતેન્દ્રિયની બાહ્ય નિર્વૃતિ છે તે જુદા જુદા પ્રાણીઓને જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે

ચામડી, જીભ, નાક, આખ, કાન વગેરેના ચોક્કસ સ્થાનોમા રહેલા પુદ્ગલોના આકારવિશેષને અભ્યતર નિર્વૃતિ કહેવામા આવે છે તેમા સ્પર્શનેન્દ્રિયની અભ્યતર નિવૃતિ જુદા જુદા પ્રાણીઓના શરીર પ્રમાણે હોય છે, રસનેન્દ્રિયની અભ્યતર નિર્વૃતિ ક્ષુરપ્ર એટલે અસ્ત્રાના આકારે હોય છે, ઘ્રાણેન્દ્રિયની અભ્યતર નિર્વૃતિ અતિમુક્તક ફૂલ કે પડઘમના આકારે હોય છે, ચક્ષુરિન્દ્રિયની અભ્યતર નિર્વૃતિ મસુરની દાળના આકારે હોય છે, અને શ્રોતેન્દ્રિયની અભ્યતર નિર્વૃતિ કદબના પુષ્પ જેવી ગોળાકાર હોય છે.

અભ્યતર નિર્વૃત્તિની અદર વિષયને ગ્રહણ કરવામા સમર્થ એવા પુદ્ગલોની જે વિશિષ્ટ રચના હોય છે, તેને બાહ્ય ઉપકરણ (instrument) કહેવાય છે અને તેની અદર રહેલી સૂક્ષ્મ રચનાને અભ્યતર ઉપ રણ કહેવાય છે તેમા આઘાત ઉપઘાત વડે જો કઈ ખામી આવે તો ઈન્દ્રિય પોતાનો વિષય બગબર ગ્રહણ ક I શકે નહિ ઈન્દ્રિયોનુ રક્ષણ કરવુ, એ બાહ્ય નિર્વૃતિનુ પ્રયોજન છે

ભાવેન્દ્રિયના પણ બે પ્રકાર છે એક લબ્ધિ અને બીજો ઉપયોગ તેમા મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મોનો ક્ષયોપશમ એ લબ્ધિ કહેવાય છે અને તેના પરિણામે વિષય ગ્રણથી આત્માનો જે ચેતનાવ્યાપાર થાય, તેને ઉપયોગ કહેવાય છે

આ રીતે ઇન્દ્રિયો એ એક જાતના યત્રો છે અને આત્મા એ તેને ચલાવનારા કારીગર છે, એટલે આત્મા ઈન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે

પ્રાણ અને આત્મા ભિન્ન છે

કેટલાક પ્રાણને જ આત્મા માનવાનુ વલણ ધરાવે છે, પણ પ્રાણ એ શુ વસ્તુ છે? તેનો ખુલાસો કરી શકતા નથી એક વાર તેને એક જાતનો વાયુ માને છે, તો બીજી વાર તેને સૂક્ષ્મ પ્રવાહી પદાર્થ માને છે, અને ત્રીજી વાર તેને સૂર્યમાની ગરમી માને છે, પરતુ આ બધાયે ભૌતિક પદાર્થો છે, એટલે તે આત્માનુ સ્થાન લઈ શકે નહિ જૈન શાસ્ત્રોમા પ્રાણની સખ્યા દશની માની છે પાચ ઈન્દ્રિયો, ત્રણ

પ્રકારના બળ, એટલે મનોબળ, વચનબળ અને કાયબળ, તથા શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય આ દશે પ્રાણને ધારણ કરનારો તેનાથી ભિન્ન એવો આત્મા છે અને તેના લીધે જ તે પ્રાણિન્—પ્રાણને ધારણ કરનારો કહેવાય છે

આત્મા મનથી જુદો છે

કેટલાક મનને જ આત્મા માને છે, તે પણ વ્યાજબી નથી મન વડે વિચારો કરી શકાય છે અને લાગણી તથા ઈચ્છાઓ પ્રદર્શિત કરી શકાય છે, પણ એ વિચારો કરનારો અને લાગણી તથા ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરનારો તેનાથી જુદો પડે છે અને તે જ આત્મા છે આજના મનોવિજ્ઞાને મનનો ખૂબ ખૂબ અભ્યાસ કર્યા પછી જાહેર કર્યું છે કે આપણે જેના વડે વિચારો વ્યક્ત કરીએ છીએ, તે બાહ્ય મન છે તેની અંદર એક બીજું મન રહેલુ છે, જેને આંતરમન (subconcious mind) કહેવામા આવે છે વિચારો, લાગણીઓ અને ઈચ્છાઓનો મૂળ સ્રોત એમાથી વહે છે પરંતુ વૈજ્ઞાનિકોનુ એ આંતરમન જૈન શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલુ ભાવમન છે,+ તેથી અતિરિક્ત બીજી કોઈ વસ્તુ નથી

આ રીતે આત્મા દેહ, ઈન્દ્રિયો, પ્રાણ તથા મનથી ભિન્ન વસ્તુ છે અને વેદાંત આદિ અન્ય દર્શનોએ પણ તેનો એ જ રૂપમા સ્વીકાર કરેલો છે

જ્યા સુધી દેહ—ઈન્દ્રિયો વગેરેને આત્મા માનવાનો ભ્રમ ટળે નહિ, ત્યા સુધી આધ્યાત્મિક પ્રગતિ શક્ય નથી

+ જૈન દર્શને મનના બે પ્રકારો માન્યા છે (૧) દ્રવ્યમન અને (૨) ભાવમન. વિચાર કરવામા જે પુદ્ગલરચના નિમિત્તભૂત થાય તે દ્રવ્યમન અને આત્મા તે ભાવમન

વ્યાખ્યાન ત્રીજુ

આત્મા એક મોટો પ્રવાસી

મહાનુભાવો !

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા આવેલા અ૦પમ સારી આત્માના વર્ણન પ૦થી આત્માનો વિષય ચાલે છે તેમા ' આત્મા છે ' એ વાત નક્કી કરી ગયા અને તે દેહ, ઈન્દ્રિયો, પ્રાણ તથા મનથી ભિન્ન છે, તે પણ જોઈ ગયા હવે આત્મા એક મોટો પ્રવા ી છે, તે હકીકત તમને સમજાવવા માગીએ છીએ

એક પ્રવાસી પ્રવાસ કરતો કરતો એક સ્થળે જાય છે ત્યા એક ધર્મશાળા કે સિરાઈમા થોડો વખત સ્થિરતા કરે છે અને ત્યાથી બીજે સ્થળે ચાલ્યો જાય છે ત્યા પણ ધર્મશાળા કે સિરાઈમા થોડો વખત રહે છે અને ત્યાથી ત્રીજે સ્થળે ચાલ્યો જાય છે આમ તે પ્રવાસી જ્યા સુધી પોતાનુ ગ ત૦યસ્થાન ન આવે ત્યા સુધી પ્રવાસ કર્યા જ કરે છે તે જ રીતે કર્મથી આવૃત્ત થયેલો આત્મા એક દેહ ધારણ કરે છે, તેમા અમુક વખત સ્થિરતા કરે છે અને તે છોડીને અન્યત્ર ચાલ્યો જાય છે ત્યા બીજો દેહ ધારણ કરે છે અને તેમા પણ અમુક વખત સ્થિરતા કરી ત્રીજે સ્થળે ચાલ્યો જાય છે આ રીતે તેનો પ્રવાસ — તેનુ પરિભ્રમણ જ્યા સુધી મુક્તિની પ્રાપ્તિ ન થાય, ત્યા સુધી ચાલુ જ રહે છે, એટલે આપણે તેને મોટો પ્રવાસી કહી શકીએ

કોઈ માણસ પગપાળા ચાલતો હોય, તો એક દિવસના વીશેક માઈલની મુસાફરી કરે અને એક મહિનામા ૬૦૦ માઈલ ચાલે બાર મહિને ૭૨૦૦ માઈલ પૂરા કરે એ ૫૦ વર્ષ સુધી ચાલ ચાલ કરે તો ૩૬૦૦૦૦ માઈલની મુસાફરી થાય

બીજો મનુષ્ય રેલ્વે દ્વારા મુસાફરી કરતો હોય, તે કલાકના ૩૦ માઈલ કાપે, ચોવીશ કલાકમા ૭૨૦ માઈલ જાય અને એક મહિનો લાગટ મુસાફરી કરે તો ૨૧૬૦૦ માઈલનુ અતર વટાવે જો તેની મુસાફરી આખો વર્ષ ચાલુ રહે તો ૨૫૯૨૦૦ ની મુસાફરી થાય પચાસ વર્ષે તે ૧૨૯૬૦૦૦૦ માઈલની મુસાફરી કરે

વિમાનમા મુસાફરી કરનાર કલાકના ૩૦૦ થી ૪૦૦ માઈલ કાપે છે હવે નવા જેટ વિમાનો નીકળ્યા છે, તે કલાકના ૬૦૦ માઈલની ઝડપે પ્રવાસ કરે છે એટલે તેમા પ્રવાસ કરનારો રેલ્વે કરતા વીશ ગણો વધારે પ્રવાસ કરે અને પચાસ વર્ષમા ૨૫૯૨૦૦૦૦૦ પચીસ ક્રોડ બાણુ લાખ માઈલની મુસાફરી કરે કદાચ તે સો વર્ષ સુધી પ્રવાસ કરે તો તેથી બમણો કરે એટલે ૫૧૮૪૦૦૦૦ એકાવન ક્રોડ ચોરાશી લાખ માઈલનો પ્રવાસ થાય

પણ આત્માના પ્રવાસ આગળ આ પ્રવાસ [illegible] નથી મનુષ્યનુ શરીર છોડીને દેવલોકમા [illegible] દેવલોકમાથી ચ્યવીને મનુષ્ય લોકમા [illegible] અસખ્યગણો વધારે પ્રવાસ કરે છે

મનુષ્યલોક અને અનુત્તર વિમાન વચ્ચે કાંઈક ન્યૂન સાત રજ્જુનું અંતર છે.* આ એક રજ્જુનું માપ કેટલું છે તે જાણો છો ? નિમિષમાત્રમાં એક લાખ યોજન જનારો દેવ છ મહિના સુધીમાં જેટલું અંતર કાપે તેને એક રજ્જુ કહેવાય અથવા ૩૮૧૨૭૯૭૦ મણનો એક ભાર એવા એક હજાર ભારવાળા લોહગોળાને ઉપરથી જોરથી નાખવામાં આવે અને તે નીચે પડતો ૬ માસ, ૬ દિવસ, ૬ પહોર, ૬ ઘડી અને ૬ સમયમાં જેટલું અંતર કાપે તેને એક રજ્જુ કહેવાય.

આ માપ સાંભળીને ભડકી ન જતાં. આજના ખગોળે પણ આકાશી અંતર બતાવવા માટે આવા જ ઉપમાનોનો પ્રયોગ કર્યો છે અથવા તો આથી પણ મોટા ઉપમાનોનો આશ્રય લીધો છે.

---

* આ વિશ્વની ઊંચાઈ ચૌદ રાજની છે, તેથી તે ચૌદ રાજલોક કહેવાય છે. તેમાં એક રાજનું માપ એક રજ્જુપ્રમાણ છે. વિશ્વમાં સહુથી ઉપર સિદ્ધશિલા છે. તેની નીચે પાંચ અનુત્તર વિમાનો છે. તેની નીચે નવ ગ્રૈવેયક છે, તેની નીચે બાર દેવલોક છે. તેની નીચે ચંદ્ર સૂર્યાદિ છે અને તેની નીચે મનુષ્યલોક આવેલો છે. આટલો ભાગ સાત રાજલોકમાં આવે છે, એટલે અનુત્તર વિમાન અને મનુષ્યલોક વચ્ચેનું અંતર કાંઈક ન્યૂન સાત રજ્જુનું છે.

મનુષ્યલોકની નીચે વ્યંતર અને ભવનપતિના આવાસો છે અને સાત નરકનાં સ્થાન આવેલાં છે. બાકીના કંઈક અધિક ૭ રજ્જુમાં આ બધું સમાય છે.

હવે આ વાત તો આત્માના એક જ પ્રવાસની થઈ, પણ આવા પ્રવાસો તો તેણે આજ સુધીમા અનતી વાર કર્યા છે શાસ્ત્રકાર ભગવતો કહે છે કે—

न सा जाई न सा जोणी, न त ठाण न त कुलं ।
न जाया न मुया जत्थ, सव्वे जीवा अणंतसो ॥

' આ લોકમા — ચૌદ રાજપ્રમાણ વિશ્વમા એવી કોઇ જાતિ નથી, એવી કોઈ યોનિ નથી, એવુ કોઈ સ્થાન નથી અને એવુ કોઈ કુલ નથી કે જ્યા સર્વ જીવો અનતી વાર જન્મ્યા અને મર્યા ન હોય '

આ પ્રવાસના આકડા કોણ માડી શકે ? એક લાખ માઈલ લાબી કાગળની પટ્ટી હોય તો પણ તે ઓછી જ પડે તાત્પર્ય કે આત્મા એક ન કલ્પી શકાય એવો મોટો પ્રવાસી છે અને તેના પ્રવાસનુ કોઈ માપ નથી

લખ ચોરાશીના ફેરા

જન્મ ધારણ કરવાના ક્ષેત્રને — સ્થાનને યોનિ કહેવામા આવે છે તેની સખ્યા ચોરાશી લાખની હોવાથી આ મસાર લખ ચોરાશીના ફેરા કહેવાય છે મતલબ કે આત્માને પોતાનાં કરેલાં કર્મોને લઈને આ ચોરાશી લાખ યોનિમા ફરી ફરીને અવતરવુ પડે છે ઘણા ભાગ્યશાળીઓ આ ચોરાશી લાખ યોનિના નામ જાણતા નહિ હોય, કારણ કે એ વિષય બે પ્રતિક્રમણમા આવે છે અને બે પ્રતિક્રમણ સુધી પહોચનારા બહુ થોડા હોય

હમણા મુબઈની એક જ્ઞાતિનુ વસ્તીપત્રક બહાર પડયુ તેના કામ કરનારાઓ ડાહ્યા હતા, એટલે તેમા ધાર્મિક શિક્ષણનુ પણ એક ખાનુ રાખ્યુ હતુ તેના પરથી હિસાબ નીકળ્યો કે ૮૬૫૭ની વસ્તીમા માત્ર ૪૮૦૧ સ્ત્રીપુરુષો જ ધાર્મિક ભણેલા છે, અને તેમા પણ ૬૬૪ પુરુષો અને ૪૦૭ સ્ત્રીઓ બે પ્રતિક્રમણ સુધી પહોચેલા નથી! બાકીના ચે માત્ર નવકાર મત્ર શીખીને જ મ તોષ માનેલો છે જૈન કુલમા જન્મેલાઓની આ દશા? જૈન કુલમા જન્મેલાઓને પોતાના ધર્મ પર કેવી શ્રદ્ધા હોય તે સાભળો

ધર્મશ્રદ્ધા પર મત્રીનુ દૃષ્ટાત

એક રાજાનો મત્રી જૈન કુલમા જન્મ્યો હતો અને જિનેશ્વર દેવનો પાકો ભક્ત હતો તે ન્યાયનીતિથી ચાલતો, સદાચારનુ પાલન કરતો અને કોઈનુ પણ ભલુ કરવામા ઉત્સાહી રહેતો

રાજાની સ્થિતિ આથી જુદી હતી તેને ધર્મ પર પ્રીતિ ન હતી, બલ્કે કઈક દ્વેષ હતો અને તેથી મત્રીનુ આ ધર્મનિષ્ઠ જીવન તેને પસદ ન હતુ પણ મત્રી પોતાના કામકાજમા ઘણો કુશળ હતો તે ગુનામા ન આવે ત્યા સુધી રાજા તેને શુ કહી શકે?

એક વાર ચૌદશનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે મત્રીએ ગુરુ પાસે પોસહ લીધો અને તે પોતાનો સમય ધર્મધ્યાનમા ગાળવા લાગ્યો હવે દરબારમા મત્રીની જરૂર પડી, પણ

મંત્રી હાજર નહિ રાજાએ મંત્રીને બોલાવી લાવવા માટે સિપાઈઓ મોકલ્યા સિપાઈઓ મંત્રીના ઘર આવ્યા, પણ મંત્રી તો ગુરુદેવ પાસે પોસહમા છે, એટલે સિપાઈઓ ત્યા પહોચ્યા અને સદેશો આપ્યો કે 'રાજા આપને બોલાવે છે'

સામાન્ય લોકો રાજાનુ વેણ ઉથાપે નહિ અને પોસહ છોડી રાજદરબારમા દોડી જાય મનમા એમ માને કે પોસહ આજે નહિ તો કાલે કરીશું, આવતી પર્વતિથિએ કરીશુ પણ રાજાના હુકમનો અનાદર કેમ થાય? જો અનાદર કરીશું તો જાનથી જઈશું અથવા ભૂખે મરીશુ પણ મંત્રી આવા વિચારનો ન હતો તેનુ હૃદય ધર્મના રંગે બરાબર રંગાયેલુ હતું, એટલે તે માનતો હતો કે ધર્મ પહેલો અને રાજસેવા પછી તેણે સિપાઈઓને જણાવી દીધુ કે 'આજે મારે પોષધવ્રત છે, એટલે આવી નહિ શકુ'

સંદેશો રાજાને પહોચ્યો, એટલે તેની આખો લાલ થઈ ગઈ 'આ મંત્રી શુ સમજે છે? તે મારા હુકમનો અનાદર કરે છે? પગાર મારો ખાય છે અને સેવા ધર્મની કરે છે માટે હુ તેને જોઈ લઉ' એમ વિચારી તેણે પોતાના એક વિશ્વાસુ અંગરક્ષકને મંત્રી પાસે મોકલ્યો અને કહેવડાવ્યુ કે 'રાજદરબારમા આવો, નહિ તો મંત્રીમુદ્રા પાછી મોકલો' આ અંગરક્ષક જાતનો હજામ હતો, અને હજામોની ટેવ તો તમે જાણો છો! નારદવિદ્યા કરવામા જરાય પાછો ન પડે અને થોડુ આણુ મળ્યુ કે માખીની માફક ચોટી પડે.

તેણે રૂઆબથી રાજાનો સંદેશો સંભળાવ્યો કે 'રાજદરબારમાં આવો, નહિ તો મંત્રીમુદ્રા પાછી આપો' મંત્રીને માટે આ પણ કસોટીની હતી મંત્રીપદ મૂકે તો આજીવિકા જાય અને ઈજ્જત પર પાણી ફરે છતાં તેણે એક ક્ષણનો પણ વિચાર કર્યા વિના કે ગુરુની સલાહ લીધા વિના મંત્રીમુદ્રા અંગરક્ષકના હાથમાં મૂકી મંત્રીએ રાજાની જોહુકમીને કારણે મંત્રીપદ છોડયું પણ પૌસહ ન છોડયો

આ જોઈ ગુરુને આશ્ચર્ય થયું તેમણે મંત્રીને પૂછ્યું કે 'આમ શા માટે કર્યું ?' મંત્રીએ કહ્યું કે 'મુદ્રા ગઈ તો ઉપાધિ ગઈ તે હતી ત્યારે ધર્મધ્યાનની વચ્ચે આવતી હતી હવે ધર્મધ્યાન નિરાતે કરી શકીશ'

આવા શબ્દો ક્યારે બોલાય ? આવી ટેક ક્યારે આવે ? જ્યારે ધર્મનો રસ બરાબર લાગ્યો હોય, ત્યારે જ આવું બની શકે તમને આ મંત્રી જેવો ધર્મનો રસ લાગવો જોઈએ એ રસ ગુરુના પડખા સેવો તો જરૂર લાગી શકે

હવે આપણે પેલા અંગરક્ષક તરફ આવીએ તેના હર્ષનો પાર નથી તે મનમાં વિચાર કરે છે કે રાજાની મારા પર પૂરી મહેરબાની છે, એટલે મંત્રીપદ તો મને જ મળશે ! પણ એને ક્યાં ખબર છે કે આ મંત્રીમુદ્રા એના હાલહવાલ કરશે ?

હજામ વિચાર કરે છે કે આ મંત્રીમુદ્રા જઈને હમણા જ રાજાને આપું કે થોડીવાર પછી આપું ? લાવને આ મુદ્રા પહેરી મંત્રીપદની મોજ માણી લઉં એમ વિચારી રાજાને પૂછ્યા વિના જ તેણે મંત્રીમુદ્રા આંગળા પર પહેરી હવે

જે મંત્રીમુદ્રા પહેરે તે મંત્રી કહેવાય, એટલે પોતે મંત્રી થયો છે, એમ બતાવવા બજાર ભણી ચાલ્યો.

ત્યાં પહેલી દુકાન તંબોળીની આવી. તે મંત્રીને જોઈ અડધો અડધો થઈ ગયો, મારી દુકાને મંત્રી ક્યાંથી ? એમ વિચારી તેણે એક સુંદર પાન બનાવી આપ્યું અને હજામે તેને મુખમાં મૂક્યું. ત્યાંથી હજામ બીજી દુકાને ગયો, તો ત્યાં પણ તેવું જ માન મળ્યું. માન તો મંત્રીમુદ્રાને છે ને ? અન્ય દુકાનદારોએ પણ તેનો સુંદર સત્કાર કર્યો અને હજામભાઈના હૃદયમાં આનંદ માયો નહિ.

હવે આગળ શું બને છે, તે જુઓ. રાજાના કેટલાક સામંતો પોતાની મરજી મુજબ રાજ્યમાં વર્તવાની ભાવનાવાળા હતા, પણ મંત્રીની ન્યાયનિષ્ઠતાના કારણે તેમની વગ રાજા પાસે બિલકુલ ચાલતી ન હતી, એટલે તેઓ મંત્રીનું કાસળ કાઢવાની તક શોધ્યા કરતા હતા. આ વખતે તેમણે ચાર મારાઓને ઉઘાડી તરવારે મંત્રીનું કાસળ કાઢવા મોકલ્યા હતા. તેઓ નગરમાં પેઠા, ત્યાં પહેલી દુકાન તંબોળીની આવી. તેમણે તંબોળીને પૂછ્યું કે 'અહીંના રાજાના મંત્રી ક્યાં રહે છે ?' તંબોળીએ આગળી ચીંધીને કહ્યું કે 'પેલા જાય તે મંત્રી.' પછી મારાઓએ બીજા દુકાનદારને પૂછ્યું તો તેમણે પણ આગળી ચીંધીને તે હજામને બતાવ્યો. આથી મારાઓને ખાતરી થઈ કે 'પેલો જાય છે, તે જ અહીંના રાજાનો મંત્રી છે.' એટલે તેઓ એની પાછળ ચાલ્યા. લોકો સમજ્યા કે આ

તો મંત્રીના અંગરક્ષક છે, તેથી આ રીતે તેની પાછળ પાછળ જાય છે

હવે પેલો હજામ એક શેરીમાં દાખલ થયો કે મારાઓ તેના પર તૂટી પડ્યા અને તેના ટૂકડા કરી નાખી છૂટ્યા ત્યાં પોલીસ આવી, પચનામું થયું અને લોકોમાં વાત વહેતી થઈ કે 'મંત્રી મરાયો, મંત્રી મરાયો'

આ બાજુ રાજા વિચાર કરે છે કે 'હજી સુધી અંગરક્ષક પાછો કેમ ન ફર્યો? શું મંત્રીએ તેને દાદ દીધી નહિ હોય? તે પગાર ખાય મારો અને સેવા કરે ધર્મની, એ હવે ચાલવા નહિ દઉં હું પોતે જ તેની પાસે જઉં અને તેની ખબર લઈ લઉં '

રાજા ઘોડેસ્વાર થઈને ઉઘાડી તરવારે મંત્રીના સ્થાન ભણી ચાલ્યો ત્યાં રસ્તામાં બૂમ સાંભળી કે 'મંત્રી મરાયો' એટલે ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યો અને શેરીમાં દાખલ થઈને જોયું તો પોતાના અંગરક્ષક હજામના ટૂકડા થઈ ગયા છે અને તેની આંગળીમાં મંત્રીની મુદ્રા ચમકી રહેલી છે

'આમ કેમ બન્યું હશે?' તેનો વિચાર કરતાં રાજાને લાગ્યું કે મંત્રીમુદ્રા ગઈ, એટલે મંત્રીએ આ કારસ્થાન રચ્યું હશે પરંતુ આ એક ભળતું જ અનુમાન હતું ભળતા અનુમાનના કેવા ભવાડા થાય છે, તે પણ તમને જણાવીએ

કથાન્તર્ગત રજપૂતાણીનું દૃષ્ટાંત

એક ગામની બહાર એક બાવાજી આવ્યા તે એક ઝાડ

શોધી, તેની નીચે ધૂણી ધખાવીને બેઠા સાંજના સમયે ગામની ત્રણ સ્ત્રીઓ આ ઝાડ નજીકના કૂવે પાણી ભરવા આવી તેમાં પહેલી બ્રાહ્મણી હતી, બીજી રજપૂતાણી હતી અને ત્રીજી વાણિયણ હતી આ વખતે બાવાજી જાપ જપે છે અને તે પણ મોટેથી 'અગવી ભી અચ્છી, પીછલી ભી અચ્છી, બીચવી કો જુત્તે કી માર' આ સાભળી બ્રાહ્મણી અને વાણિયણ મોઢું ઢાંકી હસવા લાગી અને રજપૂતાણીનો તો એવો પિત્તો ગયો કે ત્યાં બેઠું પછાડી પોતાના ઘરે પાછી ફરી

ઘરે પાછી ફર્યા પછી તેણે ન પેગાવ્યો ચૂલો કે ન કર્યો દીવો એક તૂટેલ ખાટલામાં જેમ તેમ પડી રહી રાત્રે નોકરી પરથી તેનો ધણી ઘરે આવ્યો ઘરમાં અંધારું જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો તેણે રજપૂતાણીના ખાટલા પાસે જઈને પૂછ્યુ કે 'આમ કેમ ? શું તારુ કોઈએ અપમાન કર્યુ છે ?'

રજપૂતાણીએ કહ્યુ 'જેનો ધણી બાયલો હોય, તેનુ કાંઈ પણ અપમાન કરે'

આ તો રજપૂતની જાત તે આવા વચનો કેમ સાભળી રહે ? તેણે હાથમાં તરવાર લીધી અને પૂછ્યુ કે કોણ છે તારુ અપમાન કરનાર ? જલ્દી તેનુ નામ લે હુ તેની ખબર લઉં છુ '

રજપૂતાણીએ કહ્યુ કે 'ગામ બહાર કૂવા પાસેના ઝાડ નીચે એક નાગટો બેઠો છે તેણે મારુ હડહડતુ અપમાન કર્યું છે' પછી બધી વાત કરી રજપૂતે કહ્યુ કે 'હમણા જ હું તેનુ માથુ ધડથી જૂદું કરી આવુ છુ તુ જરાયે

રજપૂત કૂવા પાસે પહોચ્યો, ત્યા ઝાડ નીચે બાવાજી આગળ દશ-બાર રજપૂતોની મડળી જામેલી હતી આથી સાહસ કરવું યોગ્ય ન લાગ્યુ તે ઝાડની પછવાડે છૂપાઈ રહ્યો અને યોગ્ય સમયની રાહ જોવા લાગ્યો ધીરે ધીરે રજપૂતોની મડળી વિખરાઈ ગઈ અને બાવાજી એકલા પડયા, એટલે તે બોલવા લાગ્યા કે 'અગલી ભી અચ્છી, પીછલી ભી અચ્છી, બિચલી કો જુત્તે કી માર' આ શબ્દો સાભળી રજપૂત વિચારમા પડયો 'અત્યારે અહી કોઈ મી નથી છતા આ બાવો આમ કેમ બોલતો હશે? માટે આમા કઈક રહસ્ય છૂપાયેલુ છે, તેથી સાહસ કરવું નહિ'

પછી રજપૂતે બાવાજીની સન્મુખ આવી નમસ્કાર કરીને પૂછ્યુ કે 'આપ શુ બોલી રહ્યા છો?' બાવાજીએ કહ્યુ કે 'એ તો મારે સમજવાની વાત છે, પણ તારે જાણવી હોય તો કહુ કે આપણી ત્રણ અવસ્થા છે બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા તેમા પહેલી અને છેલ્લી અવસ્થા સારી છે, કારણ કે તેમા આત્માને કઈ વાંધો આવતો નથી બાલ્યાવસ્થામા સસારનુ અજ્ઞાનપણુ હોય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામા સસારનો પૂરો અનુભવ થઈ ગયો હોય છે, ઉપરાત ઇન્દ્રિયો પણ શિથિલ થઈ ગઈ હોય છે, માટે પહેલી ભી અચ્છી અને પિછલી ભી અચ્છી એમ કહું છુ વચલી યુવાવસ્થામા ઇન્દ્રિયો તોફાની ઘોડા જેવી હોય છે, એટલે તેને કાબૂમા રાખવાનુ ઘણુ મુશ્કેલ હોય છે મતલબ કે તે આત્માને ખૂબ હેરાન કરે છે, એટલે તેને જુત્તે મારવી જોઈએ, અર્થાત્ તેનુ

નિષ્ફળ કરવું જોઈએ આથી કહું છું કે 'બિચ નીકો જુત્ત ફી માર'

આ શબ્દો નાભાગના જ રજપૂત બાવાજીના ચરણોમાં પડયો અને કહેવા લાગ્યો કે 'બાપજી ! મને ક્ષમા આપો મારી સ્ત્રીએ આપના આ વચનો સાભળ્યા હતા, તેથી તેને ઘોર અપમાન લાગ્યુ હતું, કારણ કે ત્રણ પનિહારીઓમાં તે વચની હતી અને તેના અપમાનનો બદલો લેવા માટે હું આપનું ખૂન કરવા આવ્યો હતો, પણ આપે જે ખુલાસો કર્યો, તેથી મારા મનનું પૂરેપૂરું સમાધાન થઈ ગયુ છે' બાવાજીએ તેના માથા પર હાથ મૂક્યો, એટલે રજપૂત ખુશ થઈ પોતાના ઘરે ગયો અને સ્ત્રીને બધી વાત કરી સમજાવી તેના મનનું પણ સમાધાન કર્યું

તાત્પર્ય કે એક વાતમાં ઊંડા ઉતર્યા વિના અધૂરું જ અનુમાન કરી લેવામાં આવે તો મહા અનર્થ થાય છે પણ રાજાએ અધૂરું જ અનુમાન કરી લીધુ હતું અને મનમાં મંત્રીને જાનથી મારવાનો સંકલ્પ પણ કરી લીધો હતો

મૂળ કથા ચાલુ

આ તરફ મંત્રી મનથી દૃઢ છે તેને મન દુનિયાદારી કરતા આત્માનો ધર્મ પહેલો છે જે ધર્મની રક્ષા કરે તે આબાદ થાય જે ધર્મની અવહેલના કરે તે બરબાદ થાય આજે જગતમાં ત્રાસ-ઉપદ્રવ-અશાંતિનું વાતાવરણ જામ્યુ છે, તેનુ કારણ ધર્મની અવહેલના છે આખી દુનિયાનુ ભલ કરી

શકે એવી તાકાત ધર્મમાં રહેલી છે જો આપણે દિલમાં ધર્મને વસાવ્યો હોય તો તે આપણું રક્ષણ કરી શકે છે, આપણને શરણ આપી શકે છે કહ્યું છે કે—

> व्यसनशतगतानां क्लेशरोगातुराणां,
> मरणभयहतानां दुःखशोकार्दितानाम् ।
> जगति बहुविधानां व्याकुलानां जनानां,
> शरणमशरणानां नित्यमेको हि धर्मः ॥

'સેંકડો કષ્ટને પામેલા, ક્લેશ અને રોગથી પીડાતા, મરણના ભયથી હતાશ થયેલા, દુઃખ અને શોકથી રીબાતા, એમ બહુ રીતે વ્યાકુલ થયેલા આ જગતના અસહાય મનુષ્યોને ધર્મ જ નિત્ય શરણભૂત છે'

રાજા વિચાર કરે છે કે 'આ મંત્રી ધર્મી છે, તેણે વગર વાંકે હજામને શા માટે માર્યો હશે ? હજામ તો મારો અંગરક્ષક છે, ચીઠ્ઠીનો ચાકર છે, મારા કહેવાથી તે મંત્રી પાસે ગયો, તેમાં વાંક હોય તો મારો છે મંત્રીએ જો પોતાની તાકાત જ દેખાડવી હતી, તો મારા પર દેખાડવી હતી, પણ તેણે એક નોકર પર હાથ શા માટે ઉગામ્યો ?'

ગુસ્સો જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેનો વેગ ઘણો હોય છે, પછી જેમ સમય જાય છે, તેમ તે ધીમો પડતો જાય છે આથી જ અનુભવીઓએ કહ્યું છે કે જ્યારે ગુસ્સો આવે ત્યારે પરિણામનો વિચાર કરવો, પણ ઉતાવળ કરવી નહિ અહીં વિચાર કરતાં કેટલોક સમય નીકળી ગયો, એટલે રાજાનો ગુસ્સો કંઈક ઠંડો પડ્યો તે વિચારવા લાગ્યો

કે 'મંત્રી ન્યાયનીતિથી ચાલનારો છે, એટલે દે…
પ્રિય છે જો તેનો એકાએક વધ કરીશ તો પ્ર…
ફેલાશે અને મારે રાજ્યમાં રહેવું ભારે થઈ પ…
પ્રથમ તો તેનો ગુનો સાબીત કરો અને તે મ…
રક્ષકનું ખૂન કરનારા મારાઓને પકડી મંગાવ…
પાસેથી સાચી હકીકત જરૂર જાણી શકાશે.'

રાજાનો હુકમ થતા માણુસો છૂટ્યા …
પગપાળા નાસતા હતા, જ્યારે આ માણસો …
ચઢેલા હતા, એટલે તેમણે થોડા વખત …
પકડી પાડ્યા અને રાજા સમક્ષ રજૂ કર્યા

રાજાએ નવાબાહી સવાલ પૂછ્યું કે …
અંગરક્ષક હજામને શા માટે માર્યો?' …
'અમે તમારા અંગરક્ષક હજામને નહિ …
છે તેના હાથમાં રહેલી મુદ્રા તેની …'

આ શબ્દો સાંભળતાં જ રાજાને …
ખ્યાલ આવી ગયો, છતાં વધારે …
પૂછ્યું કે 'તમને આ કામ માટે કોણે …
બોલો, નહિ તો ગરદન મારીશ.' …
નામ આપી દીધાં

આ સાંભળી રાજા સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને હજામ …
મંત્રીપણાનો લહાવો લેવા જતાં …ગયો છે, એ …
તેના ધ્યાનમાં આવી ગઈ પરંતુ …એ મંત્રીને

મારા શા માટે મોકલ્યા ? એ પ્રશ્ન તેના મનમા ઘોળાવા લાગ્યો વધારે વિચાર કરતા તે સમજી ગયો કે મ ત્રી રાજ્યનો હિતસ્વી છે અને તે મારા હકમા જરાય નુકશાન થવા દેતો નથી, જ્યારે આ ગામ તેને મારી પાસે મનમાન્યુ કરાવવુ છે, તેથી તેમણે વચ્ચેનો કાટો કાઢવા આ તરકટ રચ્યુ અને મ ત્રીને બદલે હજામ માર્યો ગયો જો મે સાહસ કર્યું હોત તો શુ થાત ? લોકો મને કેવો ગણત ?

રાજાની આખ ઉઘડી ગઈ તેને મ ત્રી માટે પહેલા કરતા પણ વધારે માન થયુ અને તે મનથી માનવા લાગ્યો કે મ ત્રીની ધર્મબુદ્ધિએ-મ ત્રીના પોસહે જ મને ભારે અપ કીર્તિથી બચાવ્યો છે, એટલે તેણે હજામના હાથમા રહેલી વીટી કાઢી લઈ પોતાની પાસે રાખી અને મ ત્રીની માફી માગી લઈ તેને પાછી આપવી એવો વિચાર કરી, મ ત્રીના નિવાસ ભણી આગળ વધ્યો ખુલ્લી તરવાર હજી તેના હાથમા એમને એમ રહેલી છે

પોસહમા બેઠેલો મ ત્રી બારીમાથી રાજાને ખુલ્લી તરવારે પોતાના ભણી આવતો જુએ છે, એટલે તે પોતાને મારવા જ આવી રહ્યો છે, એવો ખ્યાલ કરે છે તેને ખબર નથી કે રાજા તેની માફી માગવા, તેને ભેટવા, તેનો ઉપકાર માનવા આ તરફ આવી રહ્યો છે મ ત્રી પોતાના આત્માને કહે છે કે, 'તુ આ પહેલા ઘણી વખત મર્યો હોઈશ, પણ તે તો મોહને વશ થઈને કે બીજા નિમિત્તે મર્યો હોઈશ પર તુ ધર્મના કારણે-ધર્મમા અડગ રહીને હજી સુધી એકે વાર મર્યો નથી એટલે આ અવસર તારા માટે

અપૂર્વ છે તુ અડગ રહેજે જરાયે ગભરાઇશ નહિ અને માનજે કે રાજા તારો મિત્ર છે તે દુશ્મન નથી એ તો કેવળ નિમિત્ત છે તેના પર રોષ શા માટે કરવો ? હે આત્મન્ ! તું શાતિ રાખજે, ધર્મ જ તને આ મ સારમાથી તારનારો છે મરવાથી તારે શા માટે ડરવું ? मरने से वो डरता है, जो पापी या अधर्मी है। તું નથી પાપી કે નથી અધર્મી તો મૃત્યુથી શા માટે ડરવું ?'

મ ત્રી આ રીતે આત્માને હિતશિક્ષા આપી મજબૂત કરે છે, ત્યા રાજા ઉપર આવે છે અને હાથમાની તરવાર મ્યાન કરીને નમસ્કાર કરતો કહે છે કે 'મ ત્રીશ્વર ! તમારા ધર્મને કારણે તમે બચ્યા, હુ પણ બચ્યો અને મારુ રાજ્ય પણ બચ્યુ , માટે આ મ ત્રીમુદ્રાનો ફરી સ્વીકાર કરો આજથી તમારો પગાર બમણો કરી આપુ છુ વળી હવે પછી તમને ધર્મક્રિયા કરવામા કોઈ બાધ ન આવે તેની પૂરી કાળજી રાખીશ તમારી આ ધર્મક્રિયા પૂરી થયે તમે કામ ઉપર ચડજો અને મને પણ તમારા જેવો ધર્મી બનાવજો '

આ શબ્દો સાભળી મ ત્રી ઘણો ખુશ થયો તેની ખુશીનુ કારણ મ ત્રીમુદ્રા પાછી મળી કે પગાર બમણો થયો એ ન હતું, પણ રાજા પર ધર્મનો પ્રભાવ પડયો અને તે ધર્મ પ્રત્યે પ્રીતિવાળો થયો એ હતું

જો મ ત્રી ધર્મમા અડગ રહ્યો, તેની શ્રદ્ધા જરાયે ચલિત ન થઈ તો પોતે ઉન્નતિ પામ્યો અને રાજા ઉપર પણ ઉપકાર કરી શકયો જો તે દુન્યવી વિચારોમા ફસાઈને ધર્મથી

ગયો હોત તો ધર્મ પણ ગુમાવત અને પોતાનો જાન પણ ગુમાવત માટે સુજ્ઞ પુરુષોએ ધર્મમા પૂરેપૂરો રસ લેવો અને પ્રાણાતે પણ તેને છોડવો નહિ

ચોરાશી લાખ યોનિના નામ વગેરે

હવે આપણે મૂળ વાત પર આવીએ ચોરાશી લાખ યોનિના નામો *શાસ્ત્રકારોએ આ પ્રમાણે ગણાવ્યા છે

૭ લાખ પૃથ્વીકાય ૭ લાખ અપ્કાય ૭ લાખ તેઉકાય ૭ લાખ વાઉકાય ૧૦ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય ૧૪ લાખ સાધારણ વનસ્પતિકાય	આ બધી એકેન્દ્રિય જીવોની જાતિ છે

૨ લાખ બેઈન્દ્રિય
૨ લાખ તેઈન્દ્રિય
૨ લાખ ચઉરિન્દ્રિય

* ચોરાશી લાખ જીવયોનિ સબધી જીવવિચાર-પ્રકરણમા નીચેની ગાથાઓ જોવામા આવે છે—

तह चउरासी लक्खा जोणीण होइ जीवाण ।
पुढवाइण चउण्ह पत्तेय सत्त सत्तेव ॥ ४५ ॥
दस पत्तेय तरुण, चउदस लक्खा हवति इयरेसु ।
विगलिंदिएसु दो दो, चउरो पंचिंदि-तिरियाण ॥ ४६ ॥
चउर चउर नारय-सुरेसु मणुआण चउदस हवति ।
संपिंडिया य सव्वे, चुलसी लक्खा उ जोणीण ॥ ४७ ॥

૪ લાખ દેવતા

૪ લાખ નારકી

૪ લાખ તિર્યંચ પચેન્દ્રિય

૧૪ લાખ મનુષ્ય

કુલ ૮૪ લાખ યોનિ

આ ચોરાશી લાખ યોનિમાથી* [illegible] નારકીની ૧ ગતિ, મનુષ્યની ૧ ગતિ [illegible] તિર્યંચોની ૧ ગતિ ગણતા કુલ ચા[illegible] છે દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને ન[illegible] તેમા દેવતાની ગતિ સહુથી ઉત્તમ અને [illegible] કનિષ્ઠ છે

*જેમાથી શક્તિનો નાશ થયો નથી [illegible] શક્તિએ કરીને સપન્ન હોય તે તેનુ જીવને [illegible] કહેવાય છે તેના મુખ્ય પ્રકારો નવ છે (૧) [illegible] (૩) સચિત્તાચિત્ત (૪) શીત (૫) ઉષ્ણ ([illegible] (૮) વિવૃત અને (૯) સવૃત-વિવૃત તેમા [illegible] જીવપ્રદેશથી રહિત યોનિ તે અચિત્ત તે [illegible] ચિત્ત જેનો સ્પર્શ ઠડો તે શીત જેનો [illegible] સ્પર્શ કેટલાક ભાગમા શીત અને કેટલાક [illegible] જે ઢકાયેલી હોય તે સવૃત ઉઘાડી હોય [illegible] તથા કઈક ઉઘાડી હોય તે સવૃત-વિવૃત

વૈદિક ધર્મમા પણ યોનિની સંખ્યા ૮૪ લાખ મનાયેલી છે તે આ પ્રમાણે

स्थावर विंशतेर्लक्ष, जलज नवलक्षकम्
कृमिश्चरुद्रलक्षञ्च, दशलक्षञ्च पक्षिण ॥
त्रिंशल्लक्ष पशूना च, चतुर्लक्ष तथा नर ।
ततो मनुष्यता प्राप्य तत कर्माणि साधयेत् ॥

'વૃક્ષાદિ સ્થાવરયોનિ ૨૦ લાખ, જલજંતુયોનિ ૯ લાખ, કૃમિયોનિ ૧૧ લાખ, પક્ષિયોનિ ૧૦ લાખ, પશુયોનિ ૩૦ લાખ અને મનુષ્યયોનિ ૪ લાખ આ ચોરાશી લક્ષયોનિમા મનુષ્યયોનિ પ્રાપ્ત કરીને શ્રેષ્ઠ કર્મો કરવા'

છ પર્યાપ્તિ

આત્મા ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા પરિભ્રમણ કરે છે, તેનો અર્થ એ નથી કે ત્યા તે જાતનુ શરીર તૈયાર હોયછે, તેમા તે પ્રવેશે છે, પણ તેનો અર્થ એ છે કે તે ત્યા ઉત્પન્ન થઈને પોતાના કર્માનુસાર દેહની રચના કરે છે તે માટે શાસ્ત્રકારોએ છ પર્યાપ્તિનો જે ક્રમ વર્ણવ્યો છે, તે બરાબર લક્ષમા રાખવા જેવો છે છ પર્યાપ્તિમા પહેલી આહારપર્યાપ્તિ છે, બીજી શરીરપર્યાપ્તિ છે, ત્રીજી ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ છે, ચોથી શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ છે, પાચમી ભાષાપર્યાપ્તિ છે અને છઠ્ઠી મનપર્યાપ્તિ છે

પર્યાપ્તિનુ અતરગ કારણ કાર્મણ યોગ છે અને બાહ્ય કારણ પુદ્‌ગલગ્રહણ છે પુદ્‌ગલમા રહેલ પરિણમનશક્તિને ઉપયોગમા લેવાની જીવની શક્તિ એનુ નામ પર્યાપ્તિ છે,

પૂર્વસ્થાને પોતાનો દેહ છોડી પોતાની નવી આનુપૂર્વી, ગતિ, જાતિ, આદિ નામકર્મરૂપ × કાર્મણ શરીર અનુસાર નવીન જન્મક્ષેત્રમા પહોચી સ્વજાતિયોગ્ય દેહધારણ કરવા જીવ જે શક્તિ વડે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે, તેને આહારપર્યાપ્તિ કહેવામા આવે છે આહારપર્યાપ્તિ વગેરે પર્યાપ્તિઓ સર્વ જીવો બીજા જન્મમા આવતા જ શરૂ કરે છે તેમા આહારપર્યાપ્તિ પહેલા સમયે જ પૂરી થાય છે અને બાકીની પર્યાપ્તિઓ અ તર્મુહૂર્તમા પૂરી થાય છે

આહારપર્યાપ્તિ વડે ગ્રહણ કરેલ અને ખલરસ રૂપે થયેલ પુદ્ગલમાથી ખલ–અસાર પુદ્ગલને ત્યાગી બીજા સાર પુદ્ગલને ધાતુરૂપે પરિણમાવી શરીરનામકર્મ અનુસાર તેને દેહરચનામા રૂપાતર કરવા એ શરીરપર્યાપ્તિ છે

સાત ધાતુ રૂપે પરિણમાવેલ પુદ્ગલમાથી ઈન્દ્રિય યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી ગતિ, જાતિ આદિ નામકર્મ અનુસાર દેહની ઇન્દ્રિયરચના કરવામા તેને રૂપાતર કરવા એ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ છે

સાતધાતુ રૂપે પરિણમાવેલ પુદ્ગલમાથી ઉદ્ભવ પામતી શક્તિવડે શ્વાસોચ્છ્વાસયોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી તેને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે પરિણમાવી શ્વાસોચ્છ્વાસની લે–મૂક કરવી એ શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ છે

સાતધાતુ રૂપે પરિણમાવેલ પુદ્ગલમાથી ઉદ્ભવતી શક્તિવડે મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને વચનરૂપે પરિણમાવી વચન રૂપે લે–મૂક કરવા એ ભાષાપર્યાપ્તિ છે

× આ ... જુઓ બાવીશમા વ્યાખ્યાનમાં

સાતધાતુ રૂપે પરિણમાવેલ પુદ્ગલમાથી ઉદ્‌ભવતી શક્તિ વડે મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને મનરૂપે પરિણમાવી, અવલબીને, વિસર્જન કરવાની શક્તિવડે વિચાર, ચિંતન, મનન આદિ મનોવ્યાપારમા ઉતારવા એ મન પર્યાપ્તિ છે

શરીરની રચના પ્રથમ થાય છે અને આત્મા તેમા પછી પ્રવેશે છે, એમ જો માનવામા આવે તો તે વ્યાજબી નથી, કારણ કે એ રીતે તો મશીનમાથી બહાર પડતી ટીકડીઓની માફક પુદ્ગલોના બનેલા બધા શરીર સરખા જ હોવા જોઈએ, પણ તમે જુઓ છો કે તેમા કેટલો બધો તફાવત હોય છે કોઈ એમ કહેતુ હોય કે જુદા જુદા વીર્ય અને રજને લીધે (ઉત્પાદક પદાર્થોને લીધે) આમ બને છે, તો એમ કહેવુ પણ યુક્ત નથી, કારણ કે એક જ માતાપિતાથી ઉત્પન્ન થતા સતાનોના શરીર પણ રૂપરગ, લાવણ્ય, આકૃતિ[1] અને

[1] જૈન શાસ્ત્રોમા આકૃતિને માટે સસ્થાન શબ્દ યોજાયેલો છે અને તેના છ પ્રકારો માનવામા આવ્યા છે (૧) સમચતુરસ્ર બધા અગો પ્રમાણોપેત અને લક્ષણયુક્ત (૨) ન્યગ્રોધપરિમડલ નાભિની ઉપરનો ભાગ પ્રમાણોપેત અને લક્ષણયુક્ત પણ નીચેનો ભાગ પ્રમાણ અને લક્ષણથી રહિત (૩) સાદિ-નાભીની નીચેના અગો પ્રમાણોપેત અને લક્ષણયુક્ત પણ ઉપરના અગો પ્રમાણ અને લક્ષણથી રહિત (૪) વામન-હાથ પગ મસ્તક ઉદર પ્રમાણોપેત તથા લક્ષણ યુક્ત પણ બીજા અગો પ્રમાણ અને લક્ષણથી રહિત (૫) કુબ્જ હાથ, પગ મસ્તક અને ઉદર પ્રમાણ તથા લક્ષણથી રહિત પણ બીજા અગો પ્રમાણોપેત અને લક્ષણથી યુક્ત (૬) હુડક-શરીરના બધા અગો પ્રમાણ અને લક્ષણથી રહિત

બાધાઓમા[1] જુદી જુદી જાતના હોય છે, એટલે આત્મા દેહમા ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ દેહને બનાવે છે અને પૂર્વકર્મ અનુસાર તેનુ નિર્માણ કરે છે

દેહધારણક્રિયા

આત્માની આ દેહધારણક્રિયા વસ્ત્રધારણ જેવી છે તે માટે ભગવદ્ગીતામા કહ્યુ છે કે—

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय,
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा—
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥

'જેમ મનુષ્ય જૂના વસ્ત્રો ત્યજીને નવા વસ્ત્રો ધારણ કરે છે, તેમ દેહધારી આત્મા, જૂના શરીરો ત્યજીને નવા શરીરો ધારણ કરે છે'

---

૧ જૈન શાસ્ત્રોમા શરીરના બાંધાને માટે સંઘયણ-શબ્દ વપરાયેલો છે અને તેના પણ ૭ પ્રકારો માનવામા આવ્યા છે (૧) વજ્ર-ઋષભ-નારાચ-સંઘયણ—જે સાંધામા મર્કટબંધ (એક પ્રકારનુ બંધન) તેને ફરતો પાટો અને તેની વચ્ચે વજ્ર જેવી ખીલી મારેલી હોય (૨) ઋષભ-નારાચ-સંઘયણ—જેમા ખીલી ન હોય પણ મર્કટબંધ અને પાટો હોય (૩) નારાચ-સંઘયણ—જેમા કેવળ મર્કટબંધ હોય (૪) અર્ધનારાચ સંઘયણ—જેમા અર્ધ મર્કટબંધ હોય. (૫) કીલિકા-સંઘયણ—જેમા મર્કટબંધ બિલકુલ ન હોય પણ બે સાંધા ખીલીથી જડેલા હોય. અને (૬) છેવટ્ટુ સંઘયણ—જેમા સાંધાઓ માત્ર એકબીજાને અડીને રહેલા હોય તીર્થંકરો અને ચરમશરીરી પ્રથમ સંઘયણવાળા હોય છે

આત્માની એક દેહધારણ કરીને છોડવા સુધીની ક્રિયાને આપણે ભવ કે અવતાર કહીએ છીએ આ ભવ કે અવતારની શરૂઆત ગર્ભધારણ કે જન્મથી થાય છે અને અંત મરણથી આવે છે, એટલે આત્મા જન્મ્યો અને મર્યો એ શબ્દો ઔપચારિક છે જન્મ અને મરણ દેહના થાય છે, પણ આત્માના થતા નથી

આત્મા ક્યારે પણ જન્મતો નથી, એટલે તે અજ કહેવાય છે અને કદી પણ નાશ પામતો નથી, એટલે અવિનાશી કે અમર કહેવાય છે તે અરૂપી હોવાથી શસ્ત્રો વડે છેદાતો–ભેદાતો નથી, અગ્નિ વડે બળતો–પ્રજળતો નથી, પાણી વડે ભીંજાતો નથી કે પવન વડે સુકાતો નથી * તે ગમે તેવી કઠિન દિવાલો કે પહાડોને નિમિષમાત્રમાં+

*ભગવદ્‌ગીતાના બીજા અધ્યાયમા નિમ્ન પંક્તિઓ નજરે પડે છે –

नैन छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैन दहति पावक ।
न चैन क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुत ॥

'આ આત્માને શસ્ત્રો છેદતા નથી આને અગ્નિ બાળતો નથી આને પાણી ભીંજવતુ નથી અને પવન સુકવતો નથી'

+અહી નિમિષમાત્ર શબ્દનો પ્રયોગ વસ્તુસ્થિતિ સરળતાથી સમજવામા આવે તે માટે કરેલો છે વાસ્તવિક રીતે આત્મા નિમિષના અસખ્યાતમા ભાગે એટલે એક બે કે ત્રણ સમયમા જ પોતાના ગતવ્યસ્થાને પહોચી જાય છે આત્માની આ ગતિને વિગ્રહગતિ કહેવામા આવે છે આત્માની સ્વાભાવિક ગતિ ઉર્ધ્વ છે તે ઉપર જણાવ્યું છે

ઓળગી જાય છે અને કોઈ તેની રૂકાવટ કરી શકતું નથી. તેથી જ તે ચૌદ રાજલોકના એક છેડાથી બીજા છેડા [illegible] ગમે ત્યાં જઈ શકે છે

આત્માનો પ્રવાસ, આત્માનું સંસારપરિભ્રમણ [illegible] શરૂ થયું તે વર્ષોની સંખ્યાથી બતાવી શકાય [illegible] લાખ વર્ષ પહેલાં પણ તેનું સંસારપરિભ્રમણ ચાલુ [illegible], ક્રોડ વર્ષ પહેલાં પણ ચાલુ હતું અને અબજો [illegible] પણ ચાલુ હતું તે માટે જે સમયનો [illegible] પૂર્વે પણ ચાલુ હતું, એટલે તે અનાદિ [illegible] કરી રહ્યો છે

વ્યાખ્યાન ચોથુ

પુનર્જન્મ

મહાનુભાવો !

શ્રુતસ્થવિર ભગવતે રચેલુ શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, તેનું છત્રીશમુ અધ્યયન અને તેમા અલ્પસસારી આત્માનુ વર્ણન તેના પરથી આત્માનો વિષય ચાલે છે

આત્મા એક મોટો પ્રવાસી છે અને તે અનાદિ કાળથી પોતાના કર્માનુસાર ચાર ગતિ અને ચોરાશી લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે આ પરિભ્રમણનો અત ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે તે મુક્તિની પ્રાપ્તિ કરે છે આ હકીકત તમને ગત વ્યાખ્યાનમા વિસ્તારથી જણાવી છે, પણ કેટલાકને પુનર્જન્મ× વિષે શકા છે, એટલે તે સબધી વિશેષ વિચારણા કરીશુ

જેમને પુનર્જન્મ વિશે શકા છે, તેઓ એમ કહે છે કે 'જો અમારો પુનર્જન્મ થયો હોય તો અમને પૂર્વભવની વાતો યાદ કેમ ન રહે ? જ્યારે અમે પચીસ, પચાસ કે તેથી પણ અધિક વર્ષની વાતો યાદ રાખી શકીએ છીએ, ત્યારે અમને પૂર્વજન્મની વાત પણ યાદ રહેવી જ જોઈએ કોઈ એમ કહેતું હોય કે અમારી યાદદાસ્ત એટલી તીવ્ર નથી કે આ બધુ યાદ રહી શકે તો આ જગતમા એવી યાદદાસ્તવાળા માણસો પણ પડયા છે કે જે એક વાર

× મૃત્યુ પછી ફરી જ મવુ તે પુનર્જન્મ

જોયેલુ કે એક વાર વાંચેલુ ભૂલતા નથી, તેમને પણ પૂર્વ જન્મની વાતો યાદ નથી, એટલે માનવાને કારણ છે કે પુનર્જન્મ જેવી કોઇ વસ્તુ જ નથી '

પુનર્જન્મનો સિદ્ધાત સર્વજ્ઞકથિત છે

આ દલીલનુ અમે બરાબર નિરાકરણ કરીશુ, પણ તે પહેલા એટલુ જણાવવા ઇચ્છીએ છીએ કે પુનર્જન્મનો સિદ્ધાત કોઈએ કલ્પેલો નથી, પણ જેઓ ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાલીન સર્વ પદાર્થોના સર્વ પર્યાયોને (સ્વરૂપોને) સાક્ષાત્ જાણી–જોઈ શકે છે,+ તેમણે કથન કરેલો છે, એટલે તે અન્યથા હોય જ નહિ એ સર્વજ્ઞ મહાપુરુષો વીતરાગ હતા, એટલે તેમને કોઇ પ્રત્યે રાગ કે કો[ઈ] પ્રત્યે દ્વેષ ન હતો બીજા શબ્દોમા કહીએ તો તેમને આ જગતનો કોઈ પણ સ્વાર્થ ન હતો કે પોતાના જ્ઞાનમા વસ્તુને જુએ એક પ્રકારની અને વર્ણવે બીજા પ્રકારની એટલે તેમણે વચનો જે પ્રકારે કહ્યા છે, તે પ્રમાણે જ તેને માનવા જોઈએ ધર્મશ્રદ્ધાળુ આત્માઓ તો એ વચનો એ જ પ્રમાણે ગ્રહણ કરે છે

અનત જ્ઞાનીના વચનો પર વિશ્વાસ ન રાખવો અ[ને] પોતાની મામુલી—તુચ્છ બુદ્ધિ પર વિશ્વાસ રાખવો, એ કઈ જાતનુ ડહાપણ ? તમારે મોટી ઈમારત બાધવી હોય તો તમાર[ી] બુદ્ધિ પર વિશ્વાસ રાખો છો કે ઇજિનેરની બુદ્ધિ ઉપ[ર]

રોગનિવારણ કરવું હોય તો તમારી બુદ્ધિ પર વિશ્વાસ રાખો છો કે વૈદ્ય—હકીમ-ડૉક્ટરની બુદ્ધિ પર? જો આવી બાબતમાં તમે તમારી બુદ્ધિ પર વિશ્વાસ ન રાખતા એક કુશળ એન્જિનેર કે કુશળ વૈદ્ય—હકીમ-ડૉક્ટરની બુદ્ધિ પર વિશ્વાસ રાખો છો, તો તત્ત્વની બાબતમાં તત્ત્વપારગત એવા સર્વજ્ઞ ભગવંત પર વિશ્વાસ કેમ રાખતા નથી?

સર્વજ્ઞ ભગવંતે સંસારને ભવસમુદ્ર કહ્યો છે, તેનો અર્થ એ છે કે ભવની સંખ્યા સમુદ્રમાં રહેલા જલબિંદુઓની જેમ અનંત છે. આ ભવની અનંતતા પુનર્જન્મને માન્યા સિવાય શી રીતે ઘટી શકે? જો ફરી જન્મ થતો હોય તો જ ભવની સંખ્યા અનેક-અસંખ્યાત-અનંતસુધી પહોંચે. વળી પુણ્ય-પાપનો એટલે સારાં અને ખોટાં કર્મોનો ભોગવટો કરવા માટે જીવને અમુક ગતિમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે, એમ પણ તેમણે કહેલું છે, તે પુનર્જન્મ સિવાય શી રીતે સંભવી શકે? વિશેષમાં એ સર્વજ્ઞ મહાપુરુષોએ પોતાના પૂર્વભવોની હકીકત વિસ્તારથી કહેલી છે, તેથી પણ પુનર્જન્મ હોવાની ખાતરી થાય છે. જો પુનર્જન્મ જેવી કોઈ વસ્તુ જ ન હોય તો એ મહાપુરુષો પૂર્વભવોનું વર્ણન શા માટે કરે? બુદ્ધે પણ પોતાના પૂર્વભવોનું વર્ણન કરેલું છે અને હિંદુ મહર્ષિઓએ પણ પૂર્વભવની અનેક કથાઓ કહેલી છે. આ રીતે આર્ય સંસ્કૃતિ તો પુનર્જન્મમાં દૃઢ શ્રદ્ધા ધરાવનારી છે.

કોઈ પણ વસ્તુ ત્રણ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે. શ્રુતિથી (શાસ્ત્રપ્રમાણોથી), યુક્તિથી (દલીલોથી) અને અનુભૂતિથી (અનુભવ પરથી). તેમાં શ્રુતિની વાત પણ આપણે કરી ગયા. હવે આવીએ યુક્તિ પર.

પુનર્જન્મ માનવના કારણો

પૂર્વજન્મની વાત યાદ નથી, માટે પુનર્જન્મ નથી, એમ કહેનારને આપણે પૂછી શકીએ કે 'તમને ગર્ભની વાત યાદ છે ખરી? જો ગર્ભની વાત યાદ હોય તો કહી બતાવો' તે શું જવાબ આપશે? 'ગર્ભની વાત યાદ નથી,' એ જ કે બીજો કઈ? જો ગર્ભની વાત યાદ નથી તો તમે ગર્ભને માનો છો કે નહિ? તમે ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયા કે આ જગતમા એમને એમ પટકાઈ પડ્યા? એનો પણ જવાબ આપો

આ જ રીતમા જેટલા મનુષ્યો જન્મ્યા છે, તે બધા એક વાર માતાના પેટમા હતા, નીચે માથુ અને ઉપર પગ, એ રીતે નવ માસથી પણ અધિક સમય તેમા લટક્યા હતા એ હતી અધારી કોટડી! અને તેમા હતી અનાજને પણ પચાવી દે એવી ઉત્કટ ગરમી! ઉપરાત ત્યા મોઢુ ફેરવી લેવાનુ મન થાય એવી દુર્ગંધ પણ હતી! રહેવાનુ હતુ બરાબર જકડાઈને, ન હાથ લાબો થાય કે ન પગ ટૂકો થાય પણ ગર્ભમાથી બહાર આવ્યા પછી એકદમ પલટો થયો અને આપણે એ બધુ ભૂલી ગયા તેથી એમ કહેવાશે ખરૂ કે આપણે ગર્ભમા હતા જ નહિ?

જો મનુષ્યને ગર્ભાવસ્થાનુ આ દુ ખ યાદ રહે તો ફરી ગર્ભમા આવવાનુ પસદ કરે જ નહિ, પણ મનુષ્ય એ બધુ ભૂલી જાય છે અને જે નવું જીવન પ્રાપ્ત થયુ છે, તેમાજ આનદ માને છે

આપણુ જીવન નદીના બે કિનારાને જોડતા પુલ જેવું છે તેમા એક કિનારાને આપણે જન્મ કહીએ છીએ અને

બીજા કિનારાને મરણ કહીએ છીએ વાસ્તવિકતાએ કોઈ તફાવત નથી એકમા આનવાનુ છે, બીજામા જવાનુ છે આવનાર પૂર્વમા મરીને જ આવે છે અને જનાર પણ મરીને જ જાય છે પણ આપણે જન્મવખતે વાજા વગાડીએ છીએ, મીઠાઈઓ વહેચીએ છીએ અને મોટો ઉત્સવ માડીએ છીએ, જ્યારે મૃત્યુ વખતે રોકકળ કરીએ છીએ ને દિવનો સુધી શોક પાળીએ છીએ આનુ કારણ શું ? આપણો રાગ, આપણો સ્વાર્થ કે બીજુ કઇ ? રાગ અને દ્વેષ એ બે જ આપણને આ સ સારમા રખડાવનારા મહાન શત્રુઓ છે, છતા આપણે તેની નોબત મૂક્તા નથી, એ શુ ઓછુ ખેદજનક છે ?

મનુષ્ય ગર્ભાવસ્થાનુ દુ ખ બહાર આવતા કેમ ભૂલી જાય છે ? તે પણ તમને સમજાવવા માગીએ છીએ મરણ પથારીએ પડેલો માણસ એમ કહે છે કે 'જો હુ બચીશ તો ધર્મ કરીશ ' પણ તે ખરેખર બચી જાય તો શુ કરે છે ? માદગીમા જે અનેક પ્રકારનુ દુ ખ ભોગવવું પડયુ હતું, તેમાથી છુટકારો થયાનો આન દ માણે છે અને એ આન દમા પોતે કરેલો સ ક લ્પ ભૂલી જાય છે

તમે એક હોડીમા બેઠા હો અને પવનનુ તોફાન થતા હોડી ડગમગવા લાગે, ત્યારે શુ કહો છો ? 'હે પ્રભુ ! મને બચાવો ! હે શાસનદેવ મારી રક્ષા કરો ! હે ચક્રેશ્વરી માતા ! મારી વારે ધાઓ હે પદ્માવતી માતા ! આ પવનના તોફાનને શાત કરી દો ' વગેરે વગેરે પરતુ પવનનુ તોફાન પસાર થઈ ગયા પછી તમે એ બધાને કેટલા યાદ કરો છો ? બે-ચાર

વાગ નામ લેવું એ યાદ કર્યા ન કહેવાય દિલમા બરાબર રટણ ચાલે ત્યારે યાદ કર્યા કહેવાય આવી રીતે યાદ કેટલી વખત કરો છો ?

કોઈ જુવાનનુ મરણ થાય છે અને તમે આ[illegible] જાઓ છો, ત્યારે તમારા મનમા કેવા વિચારો આવે [illegible] 'અહો ! આ સસાર છે ! મૃત્યુ કોઈને મૂકતુ નથી [illegible] પણ વહેલુ-મોડુ આ રીતે જવુ પડશે, માટે [illegible] બધુ છોડીને ધર્મના આરાધનમા જ લાગી [illegible] આભડીને પાછા આવો છો ને વ્યવહારમા [illegible] તેમાનુ કેટલુ યાદ રહે છે ? એજ ખાન, [illegible] જ રહેણી અને એ જ કરણી ! બધુ પૂર્વવત્ [illegible] છે અને પેલો સ્મશાનિયો વૈરાગ્ય ભૂલા[illegible]

નાનુ બાળક એક રમકડાથી રમે છે [illegible] છે, પણ તેને આચકીને લઈ લેવામા [illegible] છે અને તોફાન કરે છે પરતુ જો તેને [illegible] રમકડુ હાથમા મૂકી દઈએ તો તે [illegible] તેનાથી રમવા લાગે છે, એટલે પહેલ[illegible] છૂટી જાય છે તે જ રીતે મનુષ્યને [illegible] છે, એટલે તે ગર્ભાવસ્થાનુ દુખ [illegible]

ગર્ભાવસ્થામા બાળક કોઈ [illegible] સબધી એક કિસ્સો યાદ આવે છે [illegible] એનુ પેટ વધ્યુ ડોકટરે માન્યુ [illegible] સારા સારા ડોકટરોને બોલ[illegible]

તપાસીને એકીમતે જાહેર કર્યું કે 'આના પેટમાં ગાંઠ છે, તે દૂર કરવા ઓપરેશન કરવું પડશે '

ઓપરેશનની તૈયારીઓ થઈ હતી અને ઓપરેશન ટેબલ પર સુવાડવામાં આવી હવે તે જ વખતે મીરજનો એક પ્રખ્યાત ડૉક્ટર કોઈ કામપ્રસંગે અમદાવાદ આવ્યો હતો તેની ફી એક હજાર રૂપિયા હતી તેના આવવાની આ ડૉકટરને ખબર પડી, એટલે તેને બોલાવીને સલાહ લેવાનું નક્કી કર્યું પત્ની પર તેને ઘણો પ્રેમ હતો તે સારી થતી હોય તો હજાર રૂપિયા એ તેને મન મોટી વિસાત ન હતી

તેણે મીરજના ડૉક્ટરને બોલાવ્યો અને એ સ્ત્રીનું પેટ જોયું પછી તે હસતા હસતા કહેવા લાગ્યો કે 'તમે આ શું કરી રહ્યા છો?' પેલા ડૉકટરો પણ મનમા હસવા લાગ્યા તેઓ વિચાર કરે છે કે 'કેવો મૂર્ખ છે? આટલું પણ સમજતો નથી?' પછી પ્રકટ રીતે જવાબ આપ્યો કે 'ઓપરેશન કરીએ છીએ' પેલાએ પૂછ્યું 'શાનું?' ડૉકટરોએ કહ્યું કે 'ગાંઠનું' ત્યારે મીરજના ડૉકટરે કહ્યું કે 'અરે ભાઈઓ! આ ગાં૦ નથી, આ તો ગર્ભ છે' આમ કહી તેણે સ્ત્રીના પેટ પર ભૂંગળી મૂકી બધાને બતાવ્યું કે બાળક પણ ગર્ભમા ઝીણુ ઝીણુ રડે છે

આ જોઈ અમદાવાદના ડૉકટરો ખસિયાણા પડી ગયા જો તેઓએ આ સ્ત્રીનું ઓપરેશન કર્યું હોત તો બે જીવની હાની થાત અને વધારામા પેલા ડૉકટરનુ જીદગી સુધી મહેણુ રહેત થોડા સમય પહેલા મીરજના ડૉકટરની મનમા હાસી

કરનારાઓએ તેનો આભાર માન્યો. આ સ્ત્રીએ પછી ગર્ભનું પાલન કર્યું અને પૂરા દિવસે પુત્ર અવતર્યો.

મરણનુ દુ ખ જન્મના દુઃખ [illegible] વધારે હોય છે સેકડો—હજારો વીંછી [illegible] અને જે [illegible] ભોગવવી પડે તેવી યાતના મનુષ્યને [illegible] પડે છે ત્યાથી તે જન્મમેત્રમા [illegible] દુ ખની અરખામણીમા ગર્ભનુ દુઃખ [illegible] પહેલાનુ બધુ ભૂલી જાય છે

જેઓ પચીસ કે પચાસ વર્ષની [illegible] છે, તેમને તેમના વર્તમાન જીવનના પહેલા [illegible] હકીકતો પૂછીએ તો કહી શકશે ખરા? [illegible] જીવનના પહેલા અને બીજા વર્ષની વાત [illegible] અને બીજુ વર્ષ હતું જ નહિ, એમ [illegible]?

આત્મા જ્યારે ગર્ભમા [illegible] સોબતમા આવતો નથી, છતા [illegible] ત્રીજો લોભી તો ચોથો G [illegible] ઘણી વાર માતાપિતાથી પણ [illegible] મમ્મણશેઠ કૃપણ હતા, પણ [illegible] વસુદેવ ભોગી હતા અને [illegible] હતા બહાદુર માતાનો પુત્ર [illegible] બહાદુર મૂર્ખ પિતાનો પુત્ર [illegible] મૂર્ખ જોવામા આવે છે [illegible] હોય છે, તેના માટે શુ [illegible]? [illegible]

હોઈ શકે કે આત્માએ જ્યારે આ દેહ ધારણ કર્યો, ત્યારે તે પૂર્વભવના સસ્કારોની કેટલીક મૂડી પોતાની સાથે લેતો આવ્યો હતો અને તે જ આ રીતે વ્યક્ત થઈ રહી છે

અહી એ પણ જણાવી દઈએ કે આત્મા જ્યારે એક દેહ છોડીને બીજો દેહ ધારણ કરવા માટે ગતિ કરે છે, ત્યારે તેની સાથે આ સસ્કારોની મૂડી ઉપરાત તૈજસ અને કાર્મણ નામના બે શરીરો પણ હોય છે આ શરીરો અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી કોઈ તેની રૂકાવટ કરી શકતું નથી, એટલે આત્માની સાથે તે ગમે ત્યા જઈ શકે છે

પાચ પ્રકારના શરીરો

અહી તમને પ્રશ્ન થશે કે શરીર કેટલી જાતના હોય છે? એટલે તેનો ખુલાસો કરી દઈએ શાસ્ત્રકાર ભગવતે શ્રીપન્નવણાસૂત્રમા કહ્યુ છે કે—पच सरीरा पणत्ता, त जहा ओरालिये, वेउव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए । જ્ઞાની ભગવતોએ પાચ પ્રકારના શરીરો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ

જે શરીર ઉદાર એટલે ઉત્કૃષ્ટ પુદ્ગલોનુ બનેલુ હોય તે **ઓદારિક** કહેવાય અથવા અન્ય શરીરોની અપેક્ષાએ જે ઉચ્ચ સ્વરૂપવાળુ હોય તે **ઔદારિક** કહેવાય અથવા જેનુ છેદન, ભેદન, ગ્રહણ, દહન વગેરે થઈ શકે તે **ઔદારિક** કહેવાય

શાસ્ત્રમા ઔદારિકને માટે ओरालिय શબ્દ છે, તે उरल,

ઉરાલ કે ઓરાલ પરથી બનેલો છે તેમા ઉરલ નો અર્થ છે વિરલ, એટલે આ શરીર અન્ય શરીરોની અપેક્ષાએ સ્વલ્પ પ્રદેશવાળુ છે, વિરલ પ્રદેશવાળુ છે ઉરાલ નો અર્થ છે ઉદાર, એટલે આ શરીર બધા શરીરો કરતા સ્થૂલ છે, એમ સમજવાનુ છે ઓરાલ નો અર્થ છે હાડ—માસ એટલે જે શરીરમા હાડ—માસ વગેરે હોય તે ઔદારિક બાકીના શરીરોમા હાડ—માસ હોતા નથી

જે શરીર નાનામાથી મોટુ થવાની અને મોટામાથી નાનુ થવાની, અથવા જાડામાથી પાતળુ થવાની અને પાતળામાથી જાડુ થવાની અથવા એક રૂપમાથી અનેક રૂપ ધારણ કરવાની અને અનેક રૂપમાથી એક રૂપ ધારણ કરવાની વિક્રિયાને પામે તે વૈક્રિય કહેવાય દેવ અને નારકીઓને આવુ શરીર જન્મથી હોય છે અને મનુષ્યને લબ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે ઔદારિક શરીર આત્માથી છૂટુ પડયા પછી પણ એવુ ને એવું રહી શકે છે, જ્યારે વૈક્રિય શરીર આત્માથી છૂટુ પડયા પછી કપૂરની જેમ ઉડી જાય છે—વિખરાઈ જાય છે

ચતુર્દશપૂર્વધર × મુનિ સૂક્ષ્મ અર્થનો સદેહ નિવારવા કેવલી ભગવત પાસે જવા માટે અથવા તીર્થંકરની ઋદ્ધિ જોવાના હેતુથી તીર્થંકર પાસે મોકલવા માટે વિશુદ્ધ પુદ્ગલોનુ બનાવેલુ જે અવ્યાઘાતી+ શરીર ધારણ કરે છે, તે આહારક કહેવાય છે

× ચૌ પૂર્વને સૂત્ર અને અર્થથી જાણનાર ચતુર્દશપૂર્વધર કહેવાય છે ચૌદપૂર્વ એ બારમા અગ દૃષ્ટિવાદનો એક ભાગ હતો અને તેમાં અનેક ગૂઢ વિદ્યાઓ હતી

+ કોઈથી વ્યાઘાત–બાધા ન પામે તે અવ્યાઘાતી આ શરીર પહાડ–પત્થર ગમે તે વસ્તુને ભેદીને આરપાર ચાલ્યુ જાય છે

જે શરીર ખાધેલા આહારનુ પચન કરવામા સમર્થ છે તથા તેજોમય છે અને ઉષ્મા આપનારુ છે, તે તૈજસ કહેવાય છે અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોના સમૂહ જે આત્મ પ્રદેશમા એકતા પામેલે છે, તે કાર્મણ શરીર કહેવાય છે

આ શરીરો ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ છે, એટલે ઔદારિક કરતા વક્રિય સૂક્ષ્મ છે, વૈક્રિય કરતા આહારક સૂક્ષ્મ છે, આહારક કરતા તૈજસ સૂક્ષ્મ છે અને તૈજસ કરતા કાર્મણ સૂક્ષ્મ છે

સસ્કારનો સચય અને તેની સુધારણા

આત્મા શરીર દ્વારા ક્રિયા કરે છે અને તેના સસ્કાર તેના પર પડે છે, એટલે સારી ક્રિયાના સારા સસ્કાર પડે છે અને ખરાબ ક્રિયાના ખરાબ સસ્કાર પડે છે જેઓ જિનમદિરે જતા હોય, દેવદર્શન કરતા હોય, સેવાપૂજા કરતા હોય, સદ્ગુરુનો સમાગમ કરતા હોય, તેમની વ્યાખ્યાનવાણી સાભળતા હોય, વ્રતનિયમ કરતા હોય તથા સારા સારા ધાર્મિક પુસ્તકો વાચતા હોય તે ધાર્મિક બને છે અને જેઓ ખાનાપીવાની વાતમા જ મશગુલ રહેતા હોય, નવી નવી ભોગસામગ્રી શોધતા હોય, નાટકતમાશામા પોતાનો સમય વીતાવતા હોય તથા શરાબી, ગજેરી કે જુગારી મિત્રોની સોબતમા ફસ્યા હોય તે અધર્મી બને છે 'જેવો સગ તેવો રગ' એ કહેવત દુનિયામા પ્રસિદ્ધ છે

વસ્તુપાળ-તેજપાળનુ દૃષ્ટાત

સયોગવશાત્ આ સસ્કારો સુધરી પણ શકે છે વસ્તુ

પાળ અને તેજપાળ પહેલેથી ઉદાર નહોતા પણ એક વખત સહકુટુંબ જાત્રાએ જવાનુ થયુ મિલકત ઘણી હતી, તે કોણ સાચવશે ? એમ વિચારી સોનામહોરનો ચરૂ ભર્યો અને તે સાથે લીધો જાત્રામા ગમે ત્યા જાય, ત્યા સાથે રાખે, પૂજા કરવા જાય તો ચરૂ જોઈને જાય અને પૂજા કરીને આવે ત્યારે પાછો જોઈ લે પૂજામા પણ ધ્યાન ચરૂમા રહે ખાતા, પીતા, ઉઠતા, બેસતા, નહાતા, ધોતા બધો વખત ચરૂની ફીકર રાખે તેમની માતા સસ્કારી હતા તેનાથી આ સહન ન થયુ તેણે કહ્યુ 'બેટાઓ ! ઘડી ઘડી ચરૂમા ધ્યાન રાખો છો, તો યાત્રા શી રીતે થશે ? યાત્રામા તો ધર્મ કરવો જોઈએ, તે આ રીતે થાય નહિ આમા તો મોહની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે'

પુત્રો વિનયી હતા તેમણે કહ્યુ 'તો આ ચરૂનુ શું કરીએ ?' માતાએ કહ્યુ 'તેને વગડામા દાટી દો વળતી વખતે ત્યાથી લઈ લેજો' માતાના આ વચનનો સ્વીકાર કરીને રાત્રિના સમયે બન્ને ભાઈઓ એ ચરૂ દાટવા વગડામા ગયા ત્યા થોડી જમીન ખોદી તો કોદાળી કોઈ નક્કર વસ્તુ સાથે અથડાઈ વિશેષ ખોદ્યુ તો તેમાથી એક ચરૂ નીકળ્યો તે મ્હો સુધી સોનામહોરોથી ભરેલો હતો'

તેઓ બન્ને ચરૂ માતા પાસે લઈ ગયા માતાને લાગ્યુ કે ઉપાધિ વધી તેણે પૂછ્યુ 'બેટાઓ ! આ ચરૂ કોનો ?' પુત્રોએ કહ્યુ કે 'તેના માલિકની ખબર નથી' માતાએ કહ્યુ કે 'જેમ તેનો ધણી તેને છોડી ગયો, તેમ તમારે પણ એને છોડી જવો પડશે કે નહિ ?' પુત્રો આ-

જે શરીર ખાધેલા આહારનુ પચન કરવામા સમર્થ છે તથા તેજોમય છે અને ઉષ્મા આપનારુ છે, તે તૈજસ કહેવાય છે અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોનો સમૂહ જે આત્મ પ્રદેશમા એકતા પામેલો છે, તે કાર્મણ શરીર કહેવાય છે

આ શરીરો ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ છે, એટલે ઔદારિક કરતા વૈક્રિય સૂક્ષ્મ છે, વૈક્રિય કરતા આહારક સૂક્ષ્મ છે, આહારક કરતા તૈજસ સૂક્ષ્મ છે અને તૈજસ કરતા કાર્મણ સૂક્ષ્મ છે

સસ્કારનો સચય અને તેની સુધારણા

આત્મા શરીર દ્વારા ક્રિયા કરે છે અને તેના સસ્કાર તેના પર પડે છે, એટલે સારી ક્રિયાના સારા સસ્કાર પડે છે અને ખરાબ ક્રિયાના ખરાબ સસ્કાર પડે છ જેઓ જિનમદિરે જતા હોય, દેવદર્શન કરતા હોય, સેવાપૂજા કરતા હોય, સદ્ગુરુનો સમાગમ કરતા હોય, તેમની વ્યાખ્યાનવાણી સાભળતા હોય, વ્રતનિયમ કરતા હોય તથા સારા સારા ધાર્મિક પુસ્તકો વાચતા હોય તે ધાર્મિક બને છે અને જેઓ ખાવાપીવાની વાતમા જ મશગુલ રહેતા હોય, નવી નવી ભોગસામગ્રી શોધતા હોય, નાટકતમાશામા પોતાનો સમય વીતાવતા હોય તથા શરાબી, ગજેરી કે જુગારી મિત્રોની સોબતમા ફરતા હોય તે અધર્મી બને છે 'જેવો સગ તેવો રગ' એ કહેવત દુનિયામા પ્રસિદ્ધ છે

વસ્તુપાળ-તેજપાળનુ દૃષ્ટાત

સયોગવશાત્ આ સસ્કારો સુધરી પણ શકે છે વસ્તુ

પાળ અને તેજપાળ પહેલેથી ઉદાર નહોતા પણ એક વખત સહકુટુંબ જાત્રાએ જવાનું થયું મિલકત ઘણી હતી, તે કોણ સાચવશે ? એમ વિચારી સોનામહોરનો ચરુ ભર્યો અને તે સાથે લીધો જાત્રામા ગમે ત્યા જાય, ત્યા સાથે રાખે, પૂજા કરવા જાય તો ચરૂ જોઈને જાય અને પૂજા કરીને આવે ત્યારે પાછો જોઈ લે પૂજામા પણ ધ્યાન ચરુમા રહે ખાતા, પીતા, ઉઠતા, બેસતા, નહાતા, ધોતા બધો વખત ચરૂની ફીકર રાખે. તેમની માતા સસ્કારી હતા તેનાથી આ સહન ન થયુ તેણે કહ્યુ 'બેટાઓ ! ઘડી ઘડી ચરૂમા ધ્યાન રાખો છો, તો યાત્રા શી રીતે થશે ? યાત્રામા તો ધર્મ કરવો જોઈએ, તે આ રીતે થાય નહિ આમા તો મોહની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે'

પુત્રો વિનયી હતા તેમણે કહ્યુ 'તો આ ચરૂનુ શું કરીએ ?' માતાએ કહ્યુ 'તેને વગડામા દાટી દો વળતી વખતે ત્યાથી લઈ લેજો' માતાના આ વચનનો સ્વીકાર કરીને રાત્રિના સમયે બન્ને ભાઈઓ એ ચરૂ દાટવા વગડામાં ગયા ત્યા થોડી જમીન ખોદી તો કોદાળી કોઈ નક્કર વસ્તુ સાથે અથડાઈ વિશેષ ખોદ્યુ તો તેમાથી એક ચરૂ નીકળ્યો તે મ્હો સુધી સોનામહોરોથી ભરેલો હતો'

તેઓ બન્ને ચરૂ માતા પાસે લઈ ગયા માતાને લાગ્યુ કે ઉપાધિ વધી તેણે પૂછ્યુ 'બેટાઓ ! આ ચરૂ કોનો ?' પુત્રોએ કહ્યુ કે 'તેના માલિકની ખબર નથી' માતાએ કહ્યુ કે 'જેમ તેનો ધણી તેને છોડી ગયો, તેમ તમારે પણ એને છોડી જવો પડશે કે નહિ ?' પુત્રો આ

મર્મ સમજી ગયા તેમણે એ ચરૂ જમીનમા દાટયો નહિ, પણ તેમા રહેલી લક્ષ્મી છૂટા હાથે સુકૃતમા વાપરવા માડી અને બીજુ પણ ઘણુ ધન સારા કામોમાં વાપરી દાનેશ્વરી તરીકે પ્રખ્યાત થયા તાત્પર્ય કે નિમિત્ત મળતા મનુષ્યના સસ્કારોમા પરિવર્તન થાય છે

સસ્કારથી સ્વભાવ ઘડાય છે અને સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ થાય છે આ રીતે બાળકોના જુદા જુદા સ્વભાવ અને જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓનુ રહસ્ય પૂર્વજન્મના સસ્કારોમા રહેલુ છે આ રીતે યુક્તિથી પણ પુનર્જન્મ સિદ્ધ થાય છે

પુનર્જન્મ કહેનારા મનુષ્યો મળી આવે છે

હવે આવીએ અનુભૂતિ ઉપર આ જગતમા દરેક સમયે એવા કેટલાક મનુષ્યો મળતા રહ્યા છે કે જેમને પૂર્વભવનુ જ્ઞાન થયુ હોય આધુનિક યુગમા પણ એવા દાખલાઓ જોવામા આવે છે અને તે વર્તમાનપત્રોના પૃષ્ઠ પર પ્રકટ થતા રહે છે તમારામાના ઘણાખરાયે તે વાચ્યા હશે

પ્રશ્ન—પણ એવા દાખલા કેટલા ?

ઉત્તર—એવા દાખલા ભલે લાખોમા એકાદ હોય, પણ તે પુનર્જન્મ સાબીત કરે છે, એટલે તેની મહત્તા ઘણી છે આવો એક દાખલો અમને યાદ છે, તે તમને જણાવીએ છીએ

પાટણ પાસે ચાણસ્મા નામે એક ગામ છે ત્યા એક છોકરાને પૂર્વભવનુ જ્ઞાન થયુ તેણે કહ્યુ 'હુ પૂર્વભવમા પાટણ શહેરમા અમુક લત્તામા રહેતો હતો મારુ નામ કેવલચદ હતુ ' આ વાતની ખાતરી કરવા લોકો તેને પાટણ

થઈ ગયા ત્યાં જે રસ્તેથી તેના ઘરે જવાતું હતું તે રસ્તો તેણે બતાવી દીધો અને ઘર પણ ઓળખી બતાવ્યું તથા તેની જે જે નિશાનીઓ બતાવી, તે પણ બધી મળતી આવી. ત્યાં તેના છોકરાનો છોકરો મણિલાલ નામનો હતો, તેને પણ ઓળખી દીધો

એટલે અનુભૂતિથી પણ પુનર્જન્મની વાતને સબળ ટેકો મળે છે, તેથી પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતમાં કોઈ શંકા રાખવા જેવી નથી ×

× મિસિસ એની બેસંટે 'Reincarnation - પુનર્જન્મ' નામનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ પુસ્તક લખ્યું છે તેમાં અનેક દાખલા-દલીલોથી

વ્યાખ્યાન પાચમુ

આત્માની અખડતા

મહાનુભાવો !

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના છત્રીશમા અધ્યયનમાથી ઉપસ્થિત થયેલો આત્માનો વિષય આગળ ચાલે છે તેમા આત્માની અખડતા વિષે વિવેચન કરવાનુ છે આ વિષયને પસદ કરવાનુ કારણ એ છે કે આત્માની અમરતાને આત્માની અખડતા સાથે નિકટનો સબધ છે જો આત્માની અખડતા દિલમા ન વસી, તો આત્માની અમરતા પણ દિલમા વસવાની નહિ, અને આત્માની અમરતા દિલમા ન વસી તો સ્થિતિ ચાર્વાકો × જેવી જ થવાની જો આત્મા રહેવાનો નથી તો પાપપુણ્યનુ ફળ ભોગવવાનુ કોને ? અને પાપ પુણ્યનુ ફળ ભોગવવાનુ ન હોય તો તેનો વિવેક કરવાનુ પ્રયોજન શું ? એટલે આત્મા નિત્ય છે, અમર છે, એ વાત અતરના અણુએ અણુમા ઠસવાની જરૂર છે તેની પુષ્ટિ માટે જ આજના આ વિષયની પસદગી છે

અખડની વ્યાખ્યા

અખડ કોને કહેવાય ? તે પહેલુ વિચારીએ. જેના

× બીજા વ્યાખ્યાનમા દેહાત્મવાદીઓનો જે ઉલ્લેખ છે, ચાર્વાક્નામે હતો તે નાસ્તિક શિરોમણી હોવાથી કોઈને કહેવો હોય તો તેની ઉપમા અપાય છે

ખંડ એટલે ટુકડા ન થાય તે અખંડ કહેવાય. વિશેષતાથી કહીએ તો જે વસ્તુના એક, બે, ત્રણ અથવા ન્યૂનાધિક રૂપમા, પરિમાણમા, આકારમા કે અન્ય સભાન્ય પ્રકારોમા કોઈપણ ક્રિયાથી ટુકડા ન થઈ શકે તેને અખંડ કહેવાય

આત્મા સદા અખંડ રહે છે

વસ્ત્રાદિ કાલાંતરે ફાટે છે, તૂટે છે અને તેના ખંડ ખંડ ટુકડા થઈ જાય છે વળી વસ્ત્રાદિ તદ્દન નવા હોય અને તેના ટુકડા કરવા ધારીએ તો ચીરીને, ફાડીને કે તોડીને કરી શકીએ છીએ પણ આત્માની સ્થિતિ આથી જુદી છે. ગમે તેટલો કાલ જવા છતા તેનો કોઈ પ્રદેશ + તૂટતો નથી, છૂટો પડતો નથી કે તેના સ્વરૂપમા કોઈ ન્યૂનાધિકપણુ થતું નથી વળી તેના પર ગમે તેવી ક્રિયા કરવામા આવે કે ગમે તેવો પ્રયોગ કરવામા આવે તો પણ તેના ખંડ કે ટુકડા થતા નથી 'नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति [illegible]' વગેરે વચનો તેની આ અખંડતા–અમરતાના [illegible] શાયા છે આનો અર્થ એમ સમજવાનો છે [illegible] કાલમા અખંડ હતો, વર્તમાન કાળે પણ અખંડ [illegible] ભવિષ્યમા પણ તે અખંડ જ રહેશે

તમે કહેશો કે 'હાથીના શરીરમા [illegible] કીડીના શરીરમા પ્રવેશ કરે ત્યારે શું [illegible] શરીર ઘણુ મોટુ હોય છે અને કીડીનુ [illegible]

+ આત્માના અતિ સૂક્ષ્મ અંશને [illegible]

હોય છે, તેથી હાથીના શરીરમા રહેલો આત્મા જ્યા સુધી ખ ડ રૂપ ન બને ત્યા સુધી કીડીના શરીરમા શી રીતે દાખલ થઈ શકે ? પરતુ આવો પ્રશ્ન આત્માનુ સ્વરૂપ નહિ સમજ વાને લીધે જ મનમા ઉઠે છે

આત્મા સ કોચ-વિસ્તારના ગુણવાળો છે

આત્મા જેમ અખ ડ છે, તેમ સ કોચ-વિસ્તારના ગુણ વાળો પણ છે તેથી મોટા અને નાના બધા શરીરોમ તેમની અવગાહના પ્રમાણે વ્યાપીને રહે છે એટલે હાથી ના શરીરમા રહેલો આત્મા કીડીના શરીરમા પ્રવેશ કરે ત્યાર સ કોચાય છે, પણ ખ ડિત થઈને નાનો બનતો નથી એ વસ્ત્રની ઘડી કરીને તેને નાનુ બનાવીએ તો તેનો સ કોચ કર્યો કહેવાય, અને તેને ફાડીને નાનુ બનાવીએ તો તેને ખ ડ કર્યો કહેવાય, તેનુ ખ ડન કર્યું કહેવાય સ કોચ અને ખ ડન વચ્ચેનો આ તફાવત હવે તમારા લક્ષમા બરાબ આવી ગયો હશે

સ કોચ અને વિસ્તારનો ગુણ સમજવા માટે દીપ પ્રકાશનુ દષ્ટાત ઉપયોગી છે એક દીપને ૪૦x૪૦ ફૂટના ઓરડામા મૂકયો હોય તો તેનો પ્રકાશ તેટલી જગામ વ્યાપીને રહે છે, ૨૦ x ૨૦ ફૂટના ઓરડામા મૂકયો હોય તો તેનો પ્રકાશ તેટલી જગામા વ્યાપીને રહે છે અને ૧૦ x ૧૦ ફૂટના ઓરડામા મૂક્યો હોય તો તેનો પ્રકાશ તેટલી જગામા વ્યાપીને રહે છે

કેમ થાય છે? કોઈ હાથ પગ પર ટાકણી ઘોચે તો તરત દુ ખ થાય છે અને ચદનાદિનો લેપ કરે તો સુખ ઉપજે છે એટલે આત્મા દેહથી અધિક પરિમાણવાળો પણ નથી અને સૂક્ષ્મ પરિમાણવાળો પણ નથી, પરતુ દેહ જેટલા જ પરિમાણવાળો છે

એક શ્રોતા અહી પ્રશ્ન કરે છે કે 'રબ્બરને ખેચીને ખૂબ પહોળુ કરીએ, અર્થાત્ તેનો ઘણો વિસ્તાર કરીએ તો તેના ટુકડા થઈ જાય છે, તેમ આત્મા કોઈ ઘણા મોટા શરીરમા જાય અને બહુ વિસ્તાર પામે તો તેના ટુકડા થઈ જાય કે નહિ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'આત્માની શક્તિ ચૌદ રાજ લોકપર્યંત વ્યાપવા જેટલી છે, એટલે ગમે તેવા મોટા શરીરમા વ્યાપવા છતા તેના ટુકડા પડતા નથી ખડ થતો નથી'

હવે બીજો શ્રોતા પ્રશ્ન કરે છે કે 'શરીરની મોટામા મોટી અવગાહના ૧૦૦૦યોજનથી કઈક અધિક હોય છે, × તેથી આત્માને વધારેમા વધારે ૧૦૦૦થી કઈક અધિક વિસ્તારવાનો પ્રસગ આવે, પણ ચૌદ રાજલોક જેટલુ તો કોઈ શરીર નથી, એટલે વિસ્તાર થવાનો પ્રસગ શી રીતે આવે? અને જો

× जोयणसहस्समहिअ एगिंदियदेहमुक्कोस ॥ २६१ ॥

—શ્રી બૃહત્સગ્રહણીસૂત્ર

એકેન્દ્રિયનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન હજાર યોજનથી કઈક અધિક હોય છે આ અવગાહના તેટલા ઊડા જલાશયમા કમલ આદિને આશ્રીત માનેલી છે

એવો પ્રસંગ ન આવે તો આત્માની શક્તિ ચૌદ રાજ લોકમાં વ્યાપવા જેટલી છે, તે શી રીતે જણાય ? '

તેનો ઉત્તર એ છે કે શરીરની મોટામાં મોટી અવગાહના ૧૦૦૦ યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે, તે બરાબર છે, પણ જ્યારે આત્માને કેવલી સમુદ્‌ઘાત × કરવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે આત્મપ્રદેશો શરીરની બહાર નીકળે છે અને તે ચૌદ રાજલોકપર્યંત વ્યાપે છે તે આ પ્રમાણે જે સર્વજ્ઞ કેવલી ભગવંતને નામ, ગોત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પોતાના આયુષ્યકર્મની સ્થિતિથી અધિક ભોગવવી બાકી રહી હોય તો તે કેવલી ભગવંત ઉક્ત ત્રણે કર્મની સ્થિતિને આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ જેટલી બનાવવા માટે પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, પહેલે સમયે લોકાન્ત એટલે લોકના નીચેના છેડાથી ઉપરના છેડા સુધી ચૌ૦ રાજલોક પ્રમાણ ઊંચો અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડો આત્મપ્રદેશોનો દંડાકાર રચે છે, બીજે સમયે પૂર્વથી પશ્ચિમ અથવા ઉત્તરથી દક્ષિણ લાંબો લોકાંત સુધી કપાટ આકાર બનાવે છે, ત્રીજે સમયે ઉત્તરથી દક્ષિણ અથવા પૂર્વથી પશ્ચિમ આત્મપ્રદેશો લંબાવી બીજે

+ સમુદ્‌ઘાતમાં આત્મપ્રદેશો અને કર્મની ઉદીરણા મુખ્ય હોય છે (ઉદયમાં ન આવેલાં કર્મને આકર્ષીને ભોગવી લેવાં તેનું નામ ઉદીરણા) તે (૧) વેદના (૨) કષાય (૩) મરણ (૪) વૈક્રિય, (૫) તૈજસ (૬) આહારક અને (૭) કેવલી એમ સાત પ્રકારે હોય છે તેમાં પ્રથમના છ છદ્મસ્થ જીવોને પ્રત્યેક અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ હોય છે અને છેલ્લો સર્વજ્ઞોને આઠ સમયપ્રમાણ હોય છે આ સમુદ્‌ઘાતનું વિશેષ સ્વરૂપ દંડક વગેરેમાંથી જાણી લેવું

કપાટાકાર એટલે મથાન આકાર (ચાર પાખવાળા રવૈયાનો આકાર) બનાવી ચોથે સમયે ચાર આતરા પૂરે છે, એટલે તે કેવલી ભગવતનો આત્મા સ્વાત્મપ્રદેશો વડે સપૂર્ણ લોકાકાશમા વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, કેમ કે **એક આત્માના પ્રદેશો લોકાકાશ જેટલા છે**

ત્યાર બાદ પાચમે સમયે આતરામા પૂર્વ સમયે પૂરેલા આત્મપ્રદેશો સહરે છે, છઠ્ઠે સમયે મથાનના અર્ધ ભાગના આત્મપ્રદેશો સહરે છે, સાતમા સમયે કપાટ સહરી લે છે અને આઠમે સમયે દડાકાર પ્રદેશો સહરી આત્મા પૂર્વવત્ હતો તેમ સપૂર્ણ શરીરસ્થ થાય છે આ કેવલી સમુદ્ઘાત પૂર્ણ થયા બાદ કેવલી ભગવત અન્તર્મુહૂર્ત જીવીને મન-વચન-કાયાનો યોગનિરોધ કરીને મોક્ષગામી બને છે

એક શરીરમા આત્મા કેટલા ?

હવે એ જાણવું જરૂરનુ છે કે એક શરીરમા એક આત્મા પણ રહે અને અનત આત્માઓ પણ રહે આપણા શરીરમા તેમજ ગાય—ભેસ—ઘોડા—હાથીના શરીરમા એક આત્મા હોય છે, માછલા—દેડકા—પતગિયા—કુદા—કીડીમકોડી વગેરેના શરીરમા પણ એક આત્મા હોય છે, તેજ રીતે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના મૂળ, પાદડા, બીજ, છાલ, લાકડુ, ફળ વગેરે અગોમા પણ એક આત્મા હોય છે, પરતુ સાધારણ વનસ્પતિકાયમા એક શરીરે અનતા આત્માઓ હોય છે ત્યા તેનુ માપ આગળના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલુ હોય છે

'આટલા આત્માઓ એક સાથે શી રીતે રહી શકતા હશે ? તેઓ પરસ્પર ટકરાતા હશે કે નહિ ? પરસ્પર સંઘર્ષ થતો હશે કે નહિ ? તેઓ એક બીજાની અસરથી ખંડિત થતા હશે કે નહિ ?' વગેરે પ્રશ્નો તમારા મનમાં ઉઠતા હશે, પણ તેનું તરત જ સમાધાન કરીશું જેમ એક ઓરડામાં અનેક દીપકોના પ્રકાશો સાથે રહી શકે છે, તેમ એક શરીરમાં અનંત આત્માઓ સાથે રહી શકે છે આ દીપકોના પ્રકાશો એક જ ઓરડામાં સાથે રહેવા છતાં જેમ પરસ્પર ટકરાતા નથી, પરસ્પર સંઘર્ષ પામતા નથી કે એક બીજાથી ખંડિત થતા નથી, તેમ એક શરીરમાં અનંત આત્માઓ સાથે રહેવા છતાં પરસ્પર ટકરાતા નથી, પરસ્પર સંઘર્ષ પામતા નથી કે એક બીજાથી ખંડિત થતા નથી

કોઈ એમ કહેતું હોય કે આ આત્માઓ પાણીમાં મીઠું ઓગળી જાય—લય પામી જાય તેમ એક બીજામાં લય પામી જતા હશે, તેથી જ પરસ્પર ટક્કર લાગતી નહિ હોય કે સંઘર્ષાદિ નહિ થતા હોય, તો એ કહેવું વ્યાજબી નથી દીપકના વિવિધ પ્રકાશો સાથે રહેવા છતાં જેમ પોતાનું વ્યક્તિત્વ જાળવી રાખે છે, તેમ અનંત આત્માઓ સાથે રહેવા છતાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ જાળવી રાખે છે

'દીપકના પ્રકાશો શી રીતે પોતાનું વ્યક્તિત્વ જાળવી રાખે છે ?' એમ પૂછવામાં આવતું હોય તો કહીએ છીએ કે એ દીપકમાંથી કોઈપણ દીપકને બહાર લઈ જવામાં આવે

વાનુ કારણ એ છે કે તેમા અસ્તિ એટલે પ્રદેશોનો, કાય એટલે સમૂહ હોય છે કાલને અસ્તિકાય ન કહેવાનુ કારણ એ છે કે ભૂતકાલ તો નષ્ટ થયેલો છે અને ભવિષ્યકાળ અવિદ્યમાન છે, તેમજ વર્તમાનકાળ તો સમય માત્ર છે, એટલે તેમા ૧ દેશોનો સમૂહ સભવી શકતો નથી

આત્માનુ સ્વરૂપ સારી રીતે સમજવા માટે આ દ્રવ્યોનો સામાન્ય પરિચય મેળવી લેવો જરૂરી છે, એટલે તે સબધી અહી થોડુ વિવેચન કરીશુ

(૧) ધર્માસ્તિકાય એટલે ગતિસહાયક દ્રવ્ય Medium of motion) તે સકલ લોકાકાશમા વ્યાપેલુ છે અને પદાર્થોને ગતિ કરવામા સહાય કરે છે જેમ માછલીના તરવાની શક્તિ હોવા છતા તે જળ વિના તરી શકતી નથી, તેમ પુદ્ગલ અને આત્મા ગતિ કરવામા સમર્થ હોવા છતા ધર્માસ્તિકાયની સહાય વિના ગતિ કરી શકતા નથી

(૨) અધર્માસ્તિકાય એટલે સ્થિતિસહાયક દ્રવ્ય (Medium of rest) તે પણ સકલ લોકાકાશમા વ્યાપેલુ છે અને પદાર્થોને સ્થિતિ થવામા સહાય કરે છે જેમ મુસાફરમા સ્થિર થવાની શક્તિ હોવા છતા વૃક્ષની છાયા વિના તે સ્થિરતા કરી શકતો નથી, તેમ પુદ્ગલ અને આત્મા સ્થિર થવાને સમર્થ હોવા છતા અધર્માસ્તિકાયની સહાય વિના સ્થિર થઈ શકતા નથી

પ્રથમ ઘણા દાર્શનિકો આ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના નિરૂપણ અગે જૈન દર્શનની મજાક કરતા હતા, પણ આધુનિક વિજ્ઞાને ઈથરની શોધ કરી અને ધ્વનિ વગે

તેને ગતિ કરવા માટે તેની ઉપયોગિતા સ્વીકારી, ત્યારે તેમના મોઢા ઉતરી ગયા તાત્પર્ય કે ગતિસહાયક અને સ્થિતિસહાયક દ્રવ્યોનો સહુથી પહેલો ખ્યાલ જૈન દર્શને આપ્યો છે અને તે સાચો છે

(૩) આકાશાસ્તિકાય (Space) તેની હકીકત ઉપર આવી ગઈ છે

(૪) કાલ (Time) કોઈ પણ વસ્તુની વર્તનાનો ખ્યાલ આ દ્રવ્યને લીધે આવે છે આ વસ્તુ હતી, આ વસ્તુ છે, આ વસ્તુ હશે, એ બધુ કાલના આધારે જ કહેવાય છે

(૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય એટલે પૂરણ અને ગલન સ્વભાવવાળુ અણુ અને સ્કંધરૂપ વર્ણાદિથી યુક્ત દ્રવ્ય (Matter) પૂરણ એટલે ભેગા થવુ અને ગલન એટલે જુદા પડવું વર્ણાદિ એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને શબ્દ તાત્પર્ય કે જે દ્રવ્ય ભેગુ પણ થઈ શકે છે, છૂટુ પણ થઈ શકે છે, તથા જેને રૂપ હોય છે, વાસ હોય છે, સ્વાદ હોય છે, સ્પર્શ હોય છે તથા જેનાથી શબ્દ એટલે ધ્વનિ (Sound) ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પુદ્ગલદ્રવ્ય સમજવાનુ છે *

---

* सद्दन्धयार उज्जोओ पहा छायाऽऽतवेइ या ।
वण्ण-रसगंध-फासा पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥

—શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર અ૦ ૨૮

૨૮ * 'શબ્દ, કાંતિ છાયા, આતપ, વર્ણ ગંધ અને સ્પર્શ [illegible] લક્ષણ છે'

આ પાચે દ્રવ્યો જડ એટલે ચૈતન્યરહિત છે અને છઠ્ઠું દ્રવ્ય આત્મા તે ચૈતન્યથી યુક્ત છે આ આત્મા સબધી આપણે કેટલુક વિવેચન કરવાનુ છે, પરતુ અહી પ્રાસગિક એટલુ જણાવી દઈએ ક આત્માને ફસાવનાર પુદ્ગલ છે.

આત્માને ફસાવનાર પુદ્ગલ છે

સારો શબ્દ, સારૂ રૂપ, સારી ગધ, ભોજન, વહાલો સ્પર્શ આત્માને ફસાવે છે ખરાબ, કડવા કે દુર્ગધવાળી વસ્તુ આત્માને ફસાવી શકતી નથી તમને કોઈ કઠોર સ્પર્શવાળા ખાટલામા સૂવાડે તો સૂઓ ખરા ? સુકુમારીની વાત તો ઘણી જાણીતી છે ધનવાનની પુત્રી હોવા છતા તે કુરૂપ હતી તેને પરણવા કોઈ તૈયાર ન હતું અરે ! તેની નજીક જવા માટે પણ કોઇની તૈયારી નહતી છેવટે ધનિક પિતાએ તેને એક રસ્તે રખડતા ભીખારી સાથે પરણાવી એ ભૂખ્યા, બેહાલ, ઘરબાર વિનાના રઝળતા ભીખારીને શેઠે ધન આપ્યુ, મકાન-મિલકત આપ્યા, સુદર જરિયાન વસ્ત્રો પહેરાવ્યા, પણ જ્યારે તે સુકુમારિકાને ભેટ્યો, ત્યારે તેનો અત્યત અનિષ્ટ સ્પર્શ ક્ષણ પણ સહી ન શક્યો અને બધુ છોડીને ભાગી ગયો ×

ઈન્દ્રિયો ચપળ ઘોડા છે તેને બહેકાવશો તો તમને ક્યાની ક્યા લઈ જશે ! તેને તો જિનેશ્વરના ઉપદેશરૂપી દોરડાથી બાધી લેશો તો જ ઠેકાણુ પડશે જો ઇન્દ્રિયોના વિષયમા લલચાયા તો ડૂબ્યા સમજજો તેનાથી દૂર ભાગવુ જ સારુ છે.

× દ્રૌપદી પૂર્વભવમા સુકુમારિકા નામની શકની પુત્રી હતી. તેની આ કથા છે

ઇન્દ્રિયોના સુખો ગુડરાબ જેવા છે અને આત્મિક સુખો અરફી પેડા જેવા છે તે માટે એક દૃષ્ટાંત સાભળો

શેઠ અને જાટનુ દૃષ્ટાંત

મારવાડનો એક વેપારી શેઠ સાસરે જવા નીકળ્યો સાસરુ પાચ કોશ દૂર સવારમા ચાલવાનુ શરૂ કર્યું કે દશ વાગે ચારી કોશ પહોંચ્યો હવે માથે તડકો અને નીચે ગરમ વેળુ (રેતી) આ મરુભૂમિમા આકડાના અને કરડાના નાના ઝાડો સિવાય એક પણ ઝાડ જોવા ન મળે આકડાની છાયા તો તેના પોતાનામા જ બેસી જાય શેઠ મુઝાયા આગળ કેમ જવુ ? તેણે પાછળ જોયુ તો એક જાટનુ ગાડુ ચાલ્યુ આવતું હતું તેને ઊભુ રાખીને શેઠે પૂછ્યુ 'ક્યા જાઓ છો ?' પેલાએ જવાબ આપ્યો 'આગળને ગામ' શેઠે કહ્યુ 'હું થાકી ગયો છુ તારા ગાડામા બેસવા દઈશ ?'

જાટે પણ શેઠની આ સ્થિતિનો લાભ લઈ પૂછ્યુ 'શું આપશો ?' 'શુ જોઈએ તારે ?' શેઠે સામુ પૂછ્યુ જાટે ઇસારાથી કહ્યુ 'ખાવાનુ' શેઠ તો જમાઈ તરીકે જવાના હતા, એટલે તેમણે હા પાડી પલાએ કહ્યુ 'છાશ—રોટલો નહિ ચાલે ગુડરાબ આપો તો આવું'

હવે શેઠ જાણતા હતા કે જમાઈને દૂધપાક મળે, રબડી પણ મળે, જે પકવાન—મિષ્ટાન્ન જોઈએ તે પણ મળે, પરંતુ સસરાના ઘરમા ગુડરાબ ન મળે, કારણ કે તે ગરીબ લોકોનુ મિષ્ટાન્ન છે એટલે તેમણે કહ્યુ 'ગુડરાબ કરતા યે સારુ ખાવાનુ આપીશ' પરંતુ જાટે કહ્યુ, 'ના, શેઠ ! આ જગતમા

તેનાથી સારુ કઈ ન હોય માટે તો ગુડરાબ જોઈએ જો તે માટે કબૂલ થતા હો તો બેસવા દઉં, નહિ તો હું મારે આ ચાલ્યો '

શેઠે સમય ઓળખી તેની શરત કબૂલ કરી. આમ ગાડામા બેસી શેઠ સાસરે આવ્યા શેઠ સાથે જાટનો પણ સત્કાર થયો શેઠને નવરાવ્યા—ધોવરાવ્યા અને સાથે પેલા જાટને પણ નવરાવ્યો—ધોવરાવ્યો પણ પેલાને ચેન ન પડે તેનુ મન તો ગુડરાબમા જ ભરાઈ ગયુ હતુ પરંતુ આ શેઠનુ સાસરુ હતું, એટલે બોલાય નહિ એટલુ તે સમજતો હતો

બ નેને જમવા બેસાડ્યા બરફી, પેડા અને બીજી જાત જાતની વાનીઓ પીરસાઈ, પણ પેલી ગુડરાબ એટલે ગોળનુ ગરમાણુ ન આવ્યુ પીરસવા ધારેલુ બધુ પીરસાઈ ગયુ, એટલે સાળાઓએ શેઠને કહ્યુ કે ' જમવાનુ ચાલુ કરો ' આ વખતે શેઠે જાટના સામુ જોયુ અને ઈશારાથી જમવાનુ ચાલુ કરવા કહ્યુ, ત્યારે જાટે ઈશારાથી સામુ પૂછ્યુ કે 'ગુડરાબ ક્યા ?' શેઠે ઈશારાથી કહ્યુ 'એ હમણા આવશે, તું ખાવા માડ'

આથી જાટ ખીજાયો તે મનમા વિચાર કરે છે કે ' બાર વાગ્યા સુધી મને ભૂખ્યો બેસાડી રાખી હવે આ ધૂળ અને ઢેફા આપે છે અને શરત પ્રમાણે ગુડરાબ નથી આપતો, માટે તેને જોઈ લઉં '

શેઠ આ વસ્તુ પામી ગયા, પરતુ સાળાઓની આગળ કઈ બોલાય તેમ ન હતું હવે સાળાઓને બીજા ઓરડામા મોકલવા શેઠે મોઢામા કોળિયો મૂક્યો મારવાડનો રિવાજ

છે કે મહેમાન જમવાનુ શરૂ કરે, પછી જ બીજાઓથી જમાય શેઠે જમવાનુ શરૂ કર્યું જાણી બાળાઓ બીજા ઓરડામા જમવા માટે ચાલ્યા ગયા પોતાને ભૂખ્યો રાખી શેઠે જમવાનુ ચાલુ કર્યું, એ જોઈ જાટનો પિત્તો ગયો એકૂત એ એકૂત તેણે લેટ બાધી અને હાથમા ડાગ લીધી, પછી શેઠની પાસે જઈને કહ્યુ કે 'તમે જૂઠુ બોલ્યા છો અને શરત તોડી છે, માટે તેના પરિણામ માટે તૈયાર રહો'

શેઠ પણ ગાજ્યા જાય તેવા ન હતા તેઓ જાણતા હતા કે આ ગમારે હજી સુધી બરફી—પેંડાનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી, એટલે 'ગુડરાબ' 'ગુડરાબ' ગોખ્યા કરે છે પણ એક વાર તેનો સ્વાદ ચાખશે, તો બધુ ભૂની જશે આથી તેઓ ઉઠયા અને જાટની થાળીમાથી બરફીનો એક મોટો ટુકડો લઈ જાટને ઓચીંએથી પકડી તેણે બોલવા માટે ફાડેલા મુખમા ઓરી દીધો હવે જાટ પેનો ટુકડો મોઢામાથી બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે, તે પહેલા તો તેનો સ્વાદ તેની જીભને લાગી ગયો હતો, એટલે તેનો ગુસ્સો ઠંડો પડી ગયો અને ડાહ્યોડમરો થઈ પોતાની જગાએ બેસી ગયો શેઠ પણ પોતાની જગાએ બેસી ગયા

શેઠે હજી બે ત્રણ કોળિયા ગળે ઉતાર્યા હશે, ત્યા તો પેલા જાટની થાળીમા પીરસાયેલુ બધુ ખતમ શેઠે બધી વસ્તુઓ બીજી વાર મગાવી અને પોતે અડધુ પડધુ જમ્યા, ત્યા પેલાની થાળી ત્રીજી વાર ખતમ આ રીતે શેઠ જમી

રહ્યા ત્યા સુધીમા પેલો જાટ ચાર થાળી ભરીને મીઠાઈ સફાચટ કરી ગયો હવે તે શેઠ પર ખૂબ ખુશ હતો તેણે પોતાની મૂછ મરડતા કહ્યુ કે 'શેઠ! હવે જ્યારે તમારે સાસરે આવવાનુ થાય, ત્યારે મારે ગામ કહેવડાવી દેશે।, તો હુ ગાડુ જોડીને અરધી રાતે પણ આવ્યો આવીશ અને તમને સાસરે સારી રીતે પહોચાડી દઈશ'

શેઠના પર જાટની આવી કૃપા ઉતરવાનુ કારણ ઉત્તમ પ્રકારની મીઠાઈઓનો લહાવો હતુ આત્માનુ પણ આવુ જ છે જેણે દુન્યવી સુખો રૂપી ગુડરાબનો સ્વાદ ચાખ્યો છે, પણ આત્મિક સુખરૂપી મીઠાઈઓનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી, તેને જો શેઠ જેવા કોઈ ગુરુ મળી જાય અને આત્મિક ગુણોનો સ્વાદ લગાડી દે, તો પછી તે પેલા દુન્યવી સુખોરૂપ ગુડરાબ સામુ જુએ પણ નહિ, કારણ કે એ સુખો તેને બરબાદ કરનારાં છે, દુર્ગતિએ લઈ જનારા છે

જે ચીજનો રસ લાગવો જોઈએ, તે ન લાગે, તેની ઉપાધિ છે તમને સારુ સારુ ખાવાનો, પહેરવાનો સારી જગામા રહેવાનો, સ સાર માડવાનો રસ લાગે છે, પણ રસ તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપી ત્રણ રત્નોનો લાગવો જોઈએ

ગુરુ આવો રસ લગાડવા માટે સૂત્રસિદ્ધાતનુ વ્યાખ્યાન કરે છે અને તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય પીરસે છે, ત્યાર ભા ચથાળી ઓની હાલત કેવી હોય છે, તે જુઓ

નિદ્રાની છાતી પર ચડી બેસનાર શેઠનુ દૃષ્ટાંત

ગુરુ મહારાજનુ વ્યાખ્યાન ચાલી રહ્યુ હતું તે વખતે એક શેઠ સહેજ મોડા પડયા, પણ આગેવાન હોવાથી તેમને આગળ બેસાડવામા આવ્યા આ વખતે કેટલીક વિષય ચાલી ગયો હતો અને તત્ત્વજ્ઞાનની ઝીણી વાત ચણાતી હતી, એટલે શેઠ તે પકડી શકયા નહિ તેમની આખો ઊઘથી ઘેરાવા માડી આથી ગુરુ મહારાજે પૂછ્યુ 'કેમ શેઠ ઊઘો છો?'

શેઠ જરા રમુજી હતા તેમણે કહ્યુ 'ગુરુદેવ! હુ ઊઘતો નથી, પણ નિદ્રાદેવી આવવા માટે તૈયારી કરી રહી છે, તેથી હુ આખના દરવાજા બધ કરી રહ્યો છુ '

વ્યાખ્યાન આગળ ચાલ્યુ અને શેઠ ઝોકે ચડયા આ જોઈ ગુરુ મહારાજે ફરી પૂછ્યુ 'કેમ શેઠ! ઝોકા ખાઓ છો?' ત્યારે શેઠે કહ્યુ 'ગુરુદેવ! હુ ઝોકા ખાતો નથી, પણ નિદ્રાદેવી મને પૂછે છે કે હુ અદર આવુ? એટલે તેને કહું છુ કે આવી જા '

શેઠની આ રમુજથી વાતાવરણ જરા હળવુ થયુ અને ગુરુ મહારાજનુ વ્યાખ્યાન આગળ ચાલ્યુ પરતુ થોડી વારે શેઠ ઢળી પડ્યા, એટલે ગુરુ મહારાજે જરા મોટા સાદે પૂછ્યુ કે 'કેમ શેઠ! ઊઘી ગયા?' આથી શેઠ સફાળા જાગી ઉઠયા અને કહેવા લાગ્યા કે 'ગુરુદેવ! હુ ઊઘી ગયો ન હતો, પણ નિદ્રાદેવી આવી ગઈ, તેથી તેની છાતી પર ચડી બેઠો હતો!'

આ જવાબથી બધા શ્રોતાઓ હસી પડયા અને ગુરુ મહારાજને

જ્યા સુધી તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમા રસ પડતો નથી, ત્યા સુધી આવુ બને છે, તેથી ભાગ્યશાળીઓએ તત્ત્વની વાતમા રસ લેવો જોઈએ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યુ છે કે ‘ बुद्धे फल तत्त्व विचारण च—બુદ્ધિનુ ફલ તત્ત્વની વિચારણા છે ’ બધા તત્ત્વની વાતમા રસ લઈ રહ્યા છો, તે આનદની વાત છે, પણ હજી વિશેષ રસ લ્યો અને તત્ત્વબોધ પામી સાચો પુરુષાર્થ કરવા માડો, એ અમારી ભાવના છે

વ્યાખ્યાન છઠ્ઠું

આત્માની સંખ્યા

મહાનુભાવો !

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના છત્રીસમા અધ્યયનમાથી ઉદ્-ભવેલો આત્માનો વિષય ચાલી રહ્યો છે તમે તેનુ રોજ શ્રવણ કરીને 'शृणोति जिनवचनमिति श्रावकः —જે જિન-વચનોને ગુરુમુખેથી સાભળે તે શ્રાવક' એ વ્યાખ્યા સિદ્ધ કરી રહ્યા છો, પરતુ એક કાનેથી સાભળી બીજા કાને કાઢી નાખવુ, એ ખરુ સાભળ્યુ ન કહેવાય સાભળવાની પણ રીત છે અને તે શ્રાવક શબ્દના બીજા અર્થમા બતાવેલી છે શ્રાવક શબ્દનો બીજો અર્થ એવો છે કે જે શ્રા એટલે શ્રદ્ધા, વ એટલે વિવેક અને ક એટલે ક્રિયાથી યુક્ત હોય, તે શ્રાવક તેથી તમે જે કઈ સાભળો, તે શ્રદ્ધાપૂર્વક સાભળ-વાનુ છે, જિનવચન અન્યથા હોય નહિ એવા દૃઢ વિશ્વાસ પૂર્વક સાભળવાનુ છે તેમા આ જાણવા યોગ્ય છે, આ આચરવા યોગ્ય છે, આ છોડવા યોગ્ય છે, એવો મનથી નિર્ણય કરતા જાઓ એ વિવેક છે અને જે આચરવા યોગ્ય લાગે તેની આચરણા કરતા રહો, એ ક્રિયા છે

'જે એકને જાણે છે, તે સર્વને જાણે છે' એવુ જ્ઞાની

ભગવતનુ વચન છે, તેથી તમે એક આત્માને જ સારી રીતે જાણી લો

આત્માનુ અસ્તિત્વ છે, ને નિત્ય એટલે અજર-અમર છે, કર્મના ફળો ભોગવવા માટે જુદી જુદી યોનિઓમા જન્મે છે અને હર હાલતમા અખડિત રહે છે આટલી વાત આપણે વિસ્તારથી જોઈ ગયા હવે આત્માની સખ્યા કેટલી? તે સબધી કેટલીક વિચારણા કરીએ

કેટલાક કહે છે કે આ લોકમા—વિશ્વમા એક બ્રહ્મ (આત્મા) છે, બીજુ કઈ નથી તેમને પૂછીએ કે 'આ વિશ્વમા એ તો બ્રહ્મ જ હોય તો સસારનો પ્રપચ શાથી જણાય છે?' તો કહે છે કે 'માયાથી' આનો અર્થ તો એ થયો કે આ વિશ્વમા માત્ર બ્રહ્મ નથી, પણ માયા નામની બીજી વસ્તુ પણ છે 'આ માયા કયાથી આવી?' એમ પૂછીએ તો કહે છે કે 'અવિદ્યાના પ્રતાપે' 'આ અવિદ્યા શું છે?' એમ પૂછીએ તો કહે છે કે 'અજ્ઞાન' આ તો 'મુઆ નહિ ને પાછા થયા' એના જેવી વાત છે માયા કહો, અવિદ્યા કહો કે અજ્ઞાન કહો, એથી પરિસ્થિતિમાં શુ ફેર પડયો? એક બ્રહ્મને બદલે બીજી વસ્તુ માનવી જ પડી આ બીજી વસ્તુ શું છે? કેમ આવી? કયાથી આવી? તેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો તેઓ કરી શકતા નથી × ।

× આત્મા એક જ છે એવો મત વેદાત દર્શનનો છે ન્યાય-વૈશેષિક, સાખ્ય-યોગ ઉત્તરમીમાસા વગેરેની માન્યતા આથી ભિન્ન છે

જો આ વિશ્વમા એક જ બ્રહ્મ હોય તો બધા જીવોના સ્વભાવ સરખા હોવા જોઈએ, બધાની પ્રવૃત્તિ પણ સમાન જોઈએ અને બધાને સુખદુખનો અનુભવ પણ સરખા પ્રમાણમા થવો જોઈએ પણ આપણે જોઈએ છીએ કે જીવોના સ્વભાવ જુદી જુદી જાતના હોય છે કોઈ ઉદાર તો કોઈ કૃપણ, કોઈ શૂરવીર તો કોઈ બાયલા, કોઈ મહેનતુ તો કોઈ આળસુ, કોઈ શાત તો કોઈ ઉગ્ર વળી બધા જીવોની પ્રવૃત્તિ પણ જુદી જુદી હોય છે કોઈ અધ્યયન–અધ્યાપન કરે છે, તો કોઈ શસ્ત્રસજ્જ થઈ લડાઈ લડે છે, કોઈ ખેતી કરે છે, તો કોઈ ગોપાલન કરે છે, કોઈ વેપાર કરે છે, તો કોઈ મજૂરી કરે છે તે જ રીતે બધાનો સુખ–દુખનો અનુભવ પણ જુદી જુદી જાતનો હોય છે ક્યારે કેટલાક જીવો ગાનતાનમા મસ્ત બની ખૂબ આનદ માણતા હોય છે, ત્યારે કેટલાક જીવો કરુણ આક્રદ કરી પોતાનુ કષ્ટ

જો આત્મા એક જ હોય તો સસારમા પ્રત્યક્ષ થતા અનેક જીવોનો તેની સાથે શો સબધ છે? તે ખુલાસો જરૂરી છે આ ખુલાસો આપવા બ્રહ્મસૂત્રના વ્યાખ્યાનકારોએ પ્રયત્ન કર્યો છે પણ તેમા એકમતી જળવાઈ નથી શકરાચાર્યે તેનો ખુલાસો માયાવાદથી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તો ભાસ્કરાચાર્યે સત્યોપાધિવાદને આગળ કર્યો રામાનુજાચાર્યે વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદ પર જોર આપ્યુ તો નિમ્બાર્કે દ્વૈતાદ્વૈત અથવા ભેદાભેદ નુ સમર્થન કર્યું મધ્વાચાર્યે ભેદવાદનો સ્વીકાર કર્યો તો વિજ્ઞાનભિક્ષુએ અવિભાગાદ્વૈતની ઘોષણા કરી ચૈતન્યે અચિંત્ય ભેદાભેદવાદને પ્રાધાન્ય આપ્યુ તો વલ્લભાચાર્યે શુદ્ધાદ્વૈત માર્ગની પ્રરૂપણા કરી આ મતભેદનુ વિશેષ વર્ણન જોવુ હોય તેમણે શ્રી ગોવિંદલાલ હ ભટ્ટ કૃત બ્રહ્મસૂત્રાણુભાષ્યના ગુજરાતી ભાષાતરની પ્રસ્તાવના જોવી

પ્રદર્શિત કરતા હોય છે કેટલાક સાહિત્ય, સંગીત અને કલા વડે ઉચ્ચ પ્રકારનો આનંદ માણતા હોય છે, તો કેટલાક ગાળાગાળી કરી ભારે કલહ મચાવતા હોય છે અને એકબીજાને પીટી દુઃખ ઉપજાવતા હોય છે કેટલાક શરીરને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણોથી શણગારી ઉત્સવમાં મહાલતા હોય છે, તો કેટલાક ભયંકર રોગોનો ભોગ બની પથારીમાં પડ્યા પડ્યા હાયવોય કરતા હોય છે આ પ્રમાણે જીવોના સ્વભાવ, પ્રવૃત્તિ અને સુખ-દુઃખના અનુભવમાં ઘણી તરતમતા દેખાય છે

વળી આ વિશ્વમાં એક જ બ્રહ્મ હોય તો બધાની ઉન્નતિ કે અવનતિ સાથે જ થવી જોઈએ, પરંતુ જોવામાં જુદું જ આવે છે એક જીવ ઉન્નતિની ટોચે જણાય છે, બીજો ઉન્નતિના માર્ગે જણાય છે, ત્રીજો અવનતિ તરફ પ્રયાણ કરતો હોય છે, તો ચોથો અવનતિના નીચલા થરે પહોંચી ગયો હોય છે

વળી આ વિશ્વમાં એક જ બ્રહ્મ વ્યાપેલો હોય તો બંધ અને મોક્ષ જેવી કોઈ વસ્તુ સંભવે નહિ જ્યાં એક બ્રહ્મ હોય ત્યાં બંધ શેનો થાય ? જો બંધ માનો તો બીજી વસ્તુ સ્વીકારવી પડે 'હાથે પાટો બાંધ્યો' એમ કહે તો હાથ અને પાટો, એવી બે ભિન્ન વસ્તુઓ સિદ્ધ થાય કે નહિ ? તે જ રીતે જ્યાં એક જ બ્રહ્મ હોય ત્યાં મોક્ષ કોનો થાય ? કોણ કોનામાથી છૂટે ? 'વાડામાંની પાડુ એક, છૂટું

થઈને નાડુ છે' એમ કહીએ ત્યા વાટો અને પાડુ, એમ બે વસ્તુઓનુ પ્રતિપાદન થાય કે નહિ ?

એક આ ગાનો સિદ્ધાન્ત સમજાવવા માટે કેટલાક એમ કહે છે કે 'ચદ્ર એક હોવા છતા, જેમ તેનુ પ્રતિબિંબ અનેક જલાશયોમા પડે છે, તેમ આત્મા મૂળસ્વરૂપે એક હોવા છતા તેનુ પ્રતિબિંબ જુદા જુદા જીવોમા પડે છે×

આનો અર્થ તો એ થયો કે બધા જીવોમા જે આત્મા જણાય છે તે સાચો નથી, પણ ભાસ માત્ર છે અહી વિચારવાનુ એ છે કે જો બધા જીવોમા રહેલો આત્મા સાચો ન હોય અને ભાસમાત્ર હોય તો તે આત્માનુ કાર્ય કેવી રીતે કરી શકે ? જલમા રહેલુ ચદ્રનુ પ્રતિબિંબ શુ સાચા ચદ્રનુ કાર્ય કરી શકે ખરુ ? ત્યારે અહી તો દરેક આત્મા આત્માનુ કાર્ય કરતો જણાય છે, એટલે આ માન્યતાને ઊભા રહેવાનો પગ નથી

જો કહેવાનો આશય એવો હોય કે મૂળ આત્મા તો એક જ છે, પણ બધા જીવોમા તેનો અશ હોય છે, તો એ કથન પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે એ રીતે બધા આત્માની સ્થિતિ એક જ પ્રકારની હોવી જોઇએ એક કારખાનામાથી નીકળેલો પેટન્ટ માલ એક સરખો હોય કે જુદો ? ટાકા છાપનો દોરો લેવો હોય તો તેનુ ગમે તે રીલ લો, પણ તેમાથી દોરો એક સરખો જ નીકળવાનો આ રીતે બધા આત્મા એક

× एक एव हि भूतात्मा भूते भूते प्रतिष्ठित ।
एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥
—બ્રહ્મબિંદુ ઉપનિષદ્

એથી ઘણો મોટો ' ત્યારે કૂવાના દેડકાએ ફરી પૂછ્યું કે 'શું તે કૂવાના અર્ધા ભાગ જેટલો હશે ?' પેલાએ પ્રથમની ઢબે જ કહ્યું 'ના, એથી ઘણો મોટો !' આથી કૂવાનો દેડકો આશ્ચર્ય પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, ત્યારે શું તે આખા કૂવા જેવડો હશે ?' પેલાએ બિલકુલ ઠંડા કલેજે કહ્યું 'અરે ભાઈ ! એથી પણ ઘણો મોટો ' આ સાંભળી કૂવાના દેડકાએ કહ્યું કે 'આ તો તું મારી બનાવટ કરી રહ્યો છે આ આખા કૂવા કરતાં પાણીનો કોઈ જથ્થો મોટો હોય જ નહિ મેં મારી આખી જીંદગીમાં આથી મોટો પાણીનો જથ્થો જોયો નથી '

તમને પૂછીએ કે 'મોટી સંખ્યા કઈ ?' તો તમે કોડ કે અબજ કહેશો કોઈએ લીલાવતી વગેરે જૂનાં ગણિતો જોયાં હશે, તે કહેશે કે પરાર્ધ પણ આ કંઈ સંખ્યાનો છેડો નથી એમાં તો માત્ર અઢાર જ અંકો હોય છે, જ્યારે સંખ્યા તો તેથી ઘણી આગળ વધે છે જૈનશાસ્ત્રકારોએ ૧૯૪× અંકની સંખ્યાને શીર્ષપ્રહેલિકા કહી છે અને જ્યોતિષકરંડક વગેરે ગ્રંથોમાં ૨૫૦ અંકની સંખ્યા પણ આવે છે વળી સંજ્ઞાથી સંખ્યા

× શીર્ષપ્રહેલિકાની સંખ્યા નીચે મુજબ સમજવી

૭૫૮, ૨૬૩ ૨૫૩ ૦૭૩, ૦૧૦, ૨૪૧ ૧૫૭ ૮૭૩, ૫૬૯ ૯૭૫ ૬૮૬ ૪૦૬ ૨૧૮, ૯૬૬ ૮૪૮, ૦૮૦ ૧૮૩ ૨૯૬ એ રીતે કુલ ૫૪ અંક અને ઉપર ૧૪૦ શૂન્ય એટલે કુલ અંક ૧૯૪

+ જ્યોતિષકરંડકમાં નીચેની રકમ આવે છે

૧૮૭, ૯૫૫, ૧૭૯ ૫૫૦, ૧૧૨ ૫૯૫, ૪૧૯ ૦૦૯ ૬૯૯ ૮૧૩, ૪૩૦ ૭૭૦ ૭૯૭, ૪૬૫ ૪૯૪ ૨૬૧, ૮૭૭ ૭૪૭ ૬૫૭, ૨૫૭ ૩૪૫ ૭૧૮ ૬૮૧ ૬ કુલ ૭૦ અંક અને ઉપર ૧૮૦ શૂન્ય આ રીતે કુલ અંક ૨૫૦

બનાવવી હોય તો અંકની સંખ્યા લાખો—કોડો સુધી પહોંચે
છે દાખલા તરીકે નવ ઉપર નવ અને તેના પર નવની સંખ્ય
લખી હોય ($૯^{૯^{૯}}$) તો તેનો જવાબ ૩૮ કોડ અંક કરત
પણ વધારે આવે તમે પૂછશો કે આ શી રીતે બને ? એટલે
તેનો થોડો ખુલાસો કરીશું જ્યારે કોઈ પણ સંખ્યાનો વગ
વગેરે બતાવવો હોય ત્યારે તેના ઉપર એક નાનો અંક મૂક
વામાં આવે છે ૯ ઉપર ઝીણો ૨ મૂકીએ એનો અર્થ એ
થયો કે ૯ ગુણ્યા ૯ તેનો જવાબ ૮૧ આવે અને અહીં
૯ ઉપર ૯ અને તેના ઉપર ૯ મૂક્યા છે, તેનો અર્થ એ થયો
કે ૯ની ઉપર ૩૮૭૪૨૦૪૮૯ મૂકેલો છે ($૯^{૩૮૭૪૨૦૪૮૯}$)
હવે ૯ ને આટલી વાર ગુણવાના હોય તો તમારામાંનો કોઈ
તો ગુણી શકે નહિ ગણિતનો મોટો પ્રૉફેસર હોય તો પણ
ગુણી શકે નહિ એમાં કેટલો વખત જાય અને કેવડા મોટ
સાધનો જોઈએ તેનો વિચાર કરો ! પરંતુ તેમાં કેટલા અંક
આવે તે જાણી શકાય ૯ ને જેટલી વાર ૯ થી ગુણતા
જાઓ, એટલી વાર એક એક અંક વધતો જાય છે, એટલે

×

૯
× ૯
૮૧ બે અંક
× ૯
૭૨૯ ત્રણ અંક
× ૯
૬૫૬૧ ચાર અંક
× ૯
૫૯૦૪૯ પાંચ અંક વગેરે

તેનો જવાબ ૩૮ ક્રોડ, ૭૪ લાખ, ૨૦ હજાર અને ૪૮૯ અંકનો આવે. ઉપર વખત અને સાધનની વાત કરી તેનો ખુલાસો પણ કરી દઈએ. એક માણસ આયુષ્યીલુ બધુ છોડીને માત્ર અંકો લખતો જ રહે અને એક મીનીટના ૧૦ અંકો લખે તો આ સંખ્યાને લખતા લગભગ ૭૪ાા વર્ષ લાગે× અને એક ઇંચમા ૧૦ અક્ષરો લખે તો તેને લખવા માટે ૬૧૧ માઈલથી પણ વધારે લાંબી પટી જોઈએ. હવે તમે જ કહો કે આટલો સમય અને આટલુ સાધન કોણ લાવી શકે ?

પરંતુ શાસ્ત્રીય ગણિત આથી પણ આગળ વધે છે અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાનો ખ્યાલ અનવસ્થિત, શલાકા, પ્રતિશલાકા અને મહાશલાકાના ઉપમાનો વડે આપે છે.

અહી એ જણાવીએ કે વ્યવહાર-ગણિત ગણનાના માટે સંખ્યાત અને અસંખ્યાત એવા બે જ પ્રકારો માને છે અને અસંખ્યાતને જ અનંત કહે છે, પણ જૈન શાસ્ત્રકારોએ એથી આગળ વધીને વસ્તુની ગણના માટે ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે: સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત. તેમાં સંખ્યાત ત્રણ પ્રકારના બતાવેલા છે: જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. ૧ની ગણના સંખ્યામાં થતી નથી, એટલે, ૨ એ જઘન્ય સંખ્યા છે, ૩ થી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ સુધીની સંખ્યા મધ્યમ

× ૧ મિનિટના દશ તો કના ના ૬૦૦ અને ૨૪ કલાકના ૧૪૪૦૦. તેને વર્ષના દિવસ ૩૬૦ થી ગુણીએ તો ૫૧૮૪૦૦૦ની સંખ્યા આવે તેને ઉપર્યુક્ત ૩૮૭૪૨૦૪૮૯ની સંખ્યાને ભાગતા ૭૪ ભાગાકાર આવે અને ૩૬૦૪૪૮૯ શેષ વધે એટલે આશરે લગભગ ૭૪ાા વર્ષ કહ્યા છે

છે અને જેનુ ઉપર જણાવેલા ઉપમાનો વડે કથન કરવામા આવે છે, તેનાથી માત્ર ૧ ઓછો તે ઉત્કૃષ્ટ સખ્યા છે

અસખ્યાતના ત્રણ પ્રકારો છે પરિત્ત, યુક્ત અને નિજપ યુક્ત આ ત્રણેના પાછા ત્રણ ત્રણ પ્રકારો છે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ, એટલે અસખ્યાતના કુલ નવ પ્રકારો થાય છે તે આ પ્રમાણે

૧ જઘન્ય પરિત્ત અસખ્યાત
૨ મધ્યમ પરિત્ત અસખ્યાત
૩ ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અસખ્યાત
૪ જઘન્ય યુક્ત અસખ્યાત
૫ મધ્યમ યુક્ત અસખ્યાત
૬ ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસખ્યાત
૭ જઘન્ય અસખ્યાત અસખ્યાત
૮ મધ્યમ અસખ્યાત અસખ્યાત
૯ ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત અસખ્યાત

ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતમા ૧ ઉમેરીએ એટલે જઘન્ય પરિત્ત અસખ્યાત બને આ રીતે અસખ્યાતનુ ગણિત ઘણુ સૂક્ષ્મ છે, એટલે તેનુ વિવેચન નહિ કરીએ, પરતુ ટૂકામા એટલુ જણાવીશુ કે અસખ્યાતને અસખ્ય વાર ગુણીએ ત્યારે અસખ્યાત અસખ્યાત થાય છે

આ ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત અસખ્યાતમા એક ઉમેરીએ એટલે અનત કહેવાય શાસ્ત્રકારોએ અનતના પણ ત્રણ પ્રકારો માન્યા છે પરિત્ત, યુક્ત અને નિજપદયુક્ત અને તેના પણ જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ત્રણ પ્રકારો

માન્યા છે, એટલે અનંત પણ નવ પ્રકારનું બને છે તે આ પ્રમાણે

૧ જઘન્ય પરિત્ત અનંત.
૨ મધ્યમ પરિત્ત અનંત
૩ ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંત
૪ જઘન્ય યુક્ત અનંત
૫ મધ્યમ યુક્ત અનંત
૬ ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનંત
૭ જઘન્ય અનંતાનંત
૮ મધ્યમ અનંતાનંત,
૯ ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત

તેમા ગણના તો મધ્યમ અનંતાનંત સુધીની જ થાય છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત સુધીની થતી નથી, × એટલે કે તે માત્ર સમજવા પૂરતું જ છે

ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત કેમ નથી ? તેનો એક દાખલો વ્યવહાર ગણિતથી આપીશું એક મનુષ્યને એમ કહીએ કે ૧ ના બમણા કરતા જ જાઓ તો તે કયા સુધી કરી શકે ? માનો કે એ મનુષ્યનું આયુષ્ય અબજો વર્ષનું છે, તો પણ એ પ્રક્રિયાનો અંત આવે ખરો ? તેજ રીતે ૧ના બે બે વિભાગ કરવાના હોય તો પણ તેનો અંત આવે નહિ એટલે અનંત એ બુદ્ધિગમ્ય હોવા છતા છેવટે તો અનન્ત—છેડા રહિત જ રહે છે અને તેથી ઉત્કૃષ્ટ અનંત સંભવતું નથી

અનંત વિષે બીજી પણ એક વાત સમજી લેવાની છે કે અનંતમાં અનંત ઉમેરાય તો પણ અનંત રહે છે અને

× 'उक्कोसय अणताण नत्थि' ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત નથી
—શ્રીઅનુયોગદ્વારસૂત્ર

અનતમાથી અનત બાદ થાય તો પણ અનત જ રહે છે સમુદ્રના પાણીમા પાચ લાખ મણ નવુ પાણી આવે તો એનુ કદ વધી જતું નથી અને પાચ લાખ મણ તેમાથી લઈ લેવામા આવે તો તે ઘટતું નથી

સખ્યાઓ વિષેનો આ ખ્યાલ મનમા રાખીને આપણે આત્માની સખ્યા પર આવીએ આ વિશ્વમા મનુષ્યોની સખ્યા થોડી છે, એટલે કે મધ્યમ સખ્યાત છે દેવ અને નરકના જીવોની સખ્યા તેથી અસખ્યાત ગુણી છે અને તિર્યંચની સખ્યા અનતગુણી છે અહી તિર્યંચ શબ્દથી જલચર, સ્થલચર અને ખેચર એવા પચેન્દ્રિય પ્રાણીઓ જ નહિ, પણ એકેન્દ્રિયાદિ ચારે વર્ગ પણ સમજવાના છે

એકેન્દ્રિયના પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, અને વનસ્પતિકાય એ પાચ ભેદો છે તેમા પ્રથમના પૃથ્વી આદિ ચારે જીવો સૂક્ષ્મ અને બાદર એ બે જાતના છે વનસ્પતિકાયની બે જાતો છે એક પ્રત્યેક અને બીજી સાધારણ તેમા પ્રત્યેક વનસ્પતિ એક શરીરમા એક જીવવાળી છે, જ્યારે સાધારણ વનસ્પતિ એક શરીરમા અનત જીવવાળી છે આ સાધારણ વનસ્પતિના જીવોના શરીરને જ નિગોદ તરીકે ઓળખાય છે તેમા પ્રત્યેક વનસ્પતિ બાદર જ હોય છે અને સાધારણ વનસ્પતિ અથવા નિગોદ સૂક્ષ્મ અને બાદર બને પ્રકારની હોય છે

શાસ્ત્રકાર ભગવતોએ નિગોદ અગે કહ્યુ છે કે—

गोला य असंखिज्जा, असंख निगोअओ हवइ गोलो।
एक्केक्कम्मि निगोए, अणंत जीवा मुणेयव्वा ॥

'આ વિશ્વ એટલે ચૌદ રાજલોક અસંખ્ય (સૂક્ષ્મ) ગોળાઓથી વ્યાપ્ત છે. આ દરેક ગોળામાં અસંખ્ય નિગોદ છે અને દરેક નિગોદમાં અનંત જીવો છે, એમ જાણવું.'

એટલે એક્વા સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવોની સંખ્યા જ અનંતાનંત છે. તેમાં બીજા ગમે તેટલા આત્માઓ ઉમેરાય તો પણ એ માપ અનંતાનંતનું જ રહે છે, એટલે આત્માની સંખ્યા મધ્યમ અનંતાનંત છે, એમ સમજવાનું છે.

'આ વિશ્વ અનાદિ કાળથી ચાલી રહ્યું છે અને તેમાં રહેલા જીવોનું મુક્તિગમન ચાલુ છે, તો કોઈ કાળે આ વિશ્વ આત્માથી તદ્દન રહિત થઈ જાય કે નહિ ?' તેનો ઉત્તર નીચેની ગાથા આપે છે :

जइआइ होइ पुच्छा, जिणाण मग्गम्मि उत्तरं तइया।
इक्कस्स निगोयस्स, अणंत भागो य सिद्धिगया ॥

'જિનમાર્ગમાં જ્યારે પણ એવી પૃચ્છા કરવામાં આવે છે કે અત્યાર સુધીમાં કેટલા આત્માઓ સિદ્ધ થયા, ત્યારે તેનો ઉત્તર એ મળે છે કે અત્યાર સુધીમાં એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ સિદ્ધ થયો છે.'

એટલે અનંતમાંથી અનંત જવા છતાં અનંત જ રહેવાનું અને આ વિશ્વ આત્માઓથી કદી ખાલી નહિ થવાનું, એ નિશ્ચિત છે.

-- આ બધી વાતો સૂક્ષ્મ છે, પણ સદ્ગુરુનો સંગ કરો

અને તેમના સહવાસમા આવતા રહો તો અજ્ઞાનનો પડદો ઉચકાતા વાર લાગશે નહિ પારસમણિ અને લોઢાની ડબ્બી વચ્ચે રહેલો પડદો ઉચકાયો કે લોઢાની ડબ્બી સોનાની બની ગઈ, એ દષ્ટાત અહીં વિચારવા યોગ્ય છે

પારસમણિનુ દષ્ટાત

એક બાવાજી હતા તેમની પાસે એક પારસમણિ હતો પારસમણિ લોખડને અડે તો લોખડનુ સોનુ થઈ જાય ગામના નગરશેઠને આ વાતની ખબર પડી, એટલે પોતાનો ધધો ધાપો છોડી બાવાજી પાસે દોડયા અને તેમની ચાકરી શરૂ કરી દીધી બાવાજીને કષ્ટ ન પડે તે માટે શેઠે પોતાનુ રહેવાનુ, ખાવાનુ, સૂવાનુ, બેસવાનુ, બધુ બાવાજીની સાથે રાખ્યુ

બાવાજી ઉઠે તે પહેલા શેઠ ઉઠી જાય અને બાવાજીની સેવામા લાગી જાય બાવાજીના દાતણપાણી, સ્નાન, કપડા, ભોજન, શયન બધાની ખૂબ કાળજી રાખે અને ખતપૂર્વક ખાતર-બરદાસ કરે, પરતુ આ સેવા શેઠ કોની કરતા હતા? પેલા બાવાજીની કે પારસમણિની? લાલચ એવી વસ્તુ છે કે તે માણસ પાસે ગમે તેવા કામો કરાવે છે

બાવાજી પણ પાકા હતા બધો તાલ જોયા કરતા, પણ કશું બોલતા નહિ એમ કરતા બાર વરસ વીતી ગયા, ત્યારે બાવાજી પ્રસન્ન થયા અને શેઠને કહેવા લાગ્યા કે 'તમારી સેવાથી હુ પ્રસન્ન થયો છુ માટે તમારે માગવુ હોય તે માગો' શેઠે કહ્યુ 'પારસમણિ આપો' બાવાજીએ કહ્યુ 'બહુ સારુ તે પેલી ઝોળીમા લોખડની ડબ્બીમા પડ્યો

શેઠે તો સાભળ્યુ હતુ કે પારસમણિ લોખડને અડે તો સોનુ થઈ જાય અને બાવાજી કહે કે તે લોખડની ડબ્બીમા પડયો છે, એટલે શેઠને વહેમ પડયો કે બાવાજી પારસમણિને બદલે પોતાને કોઈ બીજી જ વસ્તુ વળગાડી દેશે બાર બાર વરસની એક સરખી સેવાચાકરીનુ શું આ ફળ? આ વિચારે શેઠ ઢીલા પડી ગયા પણ બાવાજીએ કહ્યુ હતુ, એટલે ઉઠીને ઝોળી લઈ આવ્યા અને તે બાવાજીને આપી.

બાવાજીએ તેમાથી લોખડની એક ડબ્બી કાઢી અને તેને ખોલી તો કપડાની પોટલીમા કઈક બાધેલુ હતુ શેઠને વહેમ છે કે આમા પારસમણિ નહિ, પણ બીજુ જ કઈ બાધેલુ છે પણ બાવાજીએ કપડાની પોટલી છોડી કે ઝગઝગ પ્રકાશ થયો અને તે મણિ હોય એવુ લાગ્યુ પછી તે મણિને લોખડની ડબ્બીમા મૂકયો કે તે સોનાની થઈ ગઈ આથી શેઠના જીવમા જીવ આવી ગયો અને આ જરૂર પારસમણિ છે, એવી ખાતરી થઈ ગઈ બાવાજીએ તેમને એ પારસમણિ ભેટ આપી દીધો અને શેઠની ઈચ્છા પૂરી કરી

લોખડ અને પારસમણિ વચ્ચે કપડાનુ અતર હતુ, એટલે લોખડનું સોનુ થતુ ન હતું, તેમ તમારી અને ગુરુની વચ્ચે મોહમાયાનુ અતર છે, એટલે તમને સાચુ જ્ઞાન થતુ નથી જો એ મોહમાયારૂપી પડદો હટી જાય તો તમને આજે ને અબઘડી જ સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને તમે તેના આધારે ચારિત્રમા પ્રગતિ કરી અનત સુખ ભોગવી શકો માટે મોહમાયા છોડો અને સદ્ગુરુનો સગ કરવામા સદા ઉજમાળ રહો

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન સાતમુ

આત્માનુ મૂલ્ય

મહાનુભાવો !

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના છત્રીશમા અધ્યયનમા આવતું અલ્પસારી આત્માનુ વર્ણન એ આપણા વિષયની મૂળ પીઠિકા છે જો આત્માનુ સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાયુ હોય તો જ એ પીઠિકા પર તમારી દષ્ટિ સ્થિર થાય અને તમે પણ અલ્પસારી આત્માના ગુણો કેળવી આ ભયાનક ભવસાગરનો શીઘ્ર પાર પામી શકો, તેથી આત્માનુ સ્વરૂપ પ્રકાશવાનો અમારો પ્રયાસ છે

જિનવચન આપણે માટે છેલ્લો શબ્દ છે આમ છતા તેની સાથે અમે યુક્તિ અને ઉદાહરણો પણ સારા પ્રમાણમા આપીએ છીએ, જેથી તમારા મનમા ઉઠતી શકાઓનુ સમાધાન થાય અને તમે નિ શક બનીને આરાધનામા આગળ વધી શકો

તમે વ્યાપારી છો અને દરેક વસ્તુનુ મૂલ્યાકન કરો છો તેમાં જે વસ્તુ વધારે મૂલ્યવાન—વધારે કિમતી જણાય તેને મહત્ત્વ આપો છો અને તેની પ્રાપ્તિથી આનદ પામો છો. જેની પાસે થોડા નાણિયા છે, તે ચાદીના સિક્કાથી આનદ પામે છે, કારણ કે તેનુ મૂલ્ય ત્રાબા કરતા વધારે છે જેની પાસે ચાદીના સિક્કા છે, તે સોનામહોરોથી આનદ પામે છે, કારણ કે તેનુ મૂ ય ચાદી કરતા વધારે છે જેની પાસે સોના-

મહોરો છે, તે મણિ મુક્તાથી આનદ પામે છે, કારણ કે તેનું મૂલ્ય સોના કરતા વધારે છે અને જેની પાસે મણિ મુક્તા છે, તે મહામણિ કે ઉત્તમ મુક્તાથી આનદ પામે છે, કારણ કે તેનુ મૂલ્ય સામાન્ય મણિ મુક્તા કરતા વધારે છે આમ જેનુ મૂલ્ય વધારે હોય તે તમને વધારે આનદ આપે છે, એ વસ્તુ બરાબર ને ?

પરતુ દુનિયાની મહા મૂલ્યવાન વસ્તુઓ કરતા પણ તમારુ શરીર વધારે મૂલ્યવાન છે કોઈ તમને મૂઠી ભરીને હીરા આપે અને બદલામા કાન કે નાકની માગણી કરે અથવા એક હાથ કે એક પગ આપવાનુ જણાવે, તો તમે આપો ખરા?

એક માણસ સવારથી સાજ સુધી મહેનત—મજૂરી કરીને પેટ ભરતો હશે, તે પણ આ માગણી કબૂલ નહિ કરે, કારણ કે ધનદોલત કે મણિ મુક્તા કરતા શરીરની કિંમત તમે વધારે આકો છો

જરા તાવ આવ્યો, માથુ દુખ્યુ કે પેટપીડ ઉપડી તો તરત વૈદ્ય—હકીમ—ડૉક્ટરને બોલાવો અને તે માટે તેટલી ફી આપીને દવા લ્યો છો તે એમ કહે કે 'બીમારી ઊડી છે અને તમારે ફોટા કઢાવવા પડશે, અમુક ઇજેક્શનનો કોર્સ લેવો પડશે તથા અમુક ખર્ચ કરવો પડશે,' તો તે માટે તમે કબૂલ થાઓ છો ને જે ધનને ઘણી મમતાથી એકઠુ કર્યું હોય તેની કોથળીનુ મોઢુ છોડી નાખો છો જો તમને ધન—દોલત કરતા શરીર વધારે પ્યારુ ન હોય તો તમે શરીરની ખાતર ધનનો ભોગ કેમ આપો ?

શરીર તમને પ્યારુ છે, એટલુ જ નહિ પણ તે ખૂબ પ્યારુ છે તેને રખે કઈ થઈ જાય એ ભીતિ તમારા મનમા સદા રહ્યા કરે છે અને તેથી જ તમે અનેક જાતની સાવચેતી રાખો છો, અનેક જાતના ઉપાયો કરો છો

જીવનમ રક્ષણની ભીતિ શરીર પર કેવી અસર ઉપજાવે છે, તે એક વાર ચાર ડૉકટરોએ ભેગા થઈને પ્રયોગ કર્યો હતો એક તદ્દન તંદુરસ્ત અને ખડતલ જણાતા માણસને તપાસીને પ્રથમ ડૉકટરે કહ્યુ કે 'આમ તો તમારુ શરીર બરાબર જણાય છે, પણ થોડી વારમા તમને તાવ આવશે 'આ સાભળી પેલો માણસ ભડક્યો ' શુ મને તાવ આવશે ?' એ વિચાર તેના મનમા સવાર થઈ ગયો થોડી વાર પછી બીજા ડૉકટરે તેને તપાસીને કહ્યુ કે 'તમારા શરીરમા તાવ છે અને તે વધી જવા સભવ છે, માટે હમણા જ દવાનો એક ડોઝ લઈ લો ' આ સાભળી પેલા માણસને ફાળ પડી કે કોઈ મોટી બિમારી તો લાગુ નહિ પડી જાય ? તેના મનમા એ ભયની એટલી બધી અસર થઈ કે તે થોડી જ વારમા તાવથી હમહમવા લાગ્યો તેને ત્રીજા ડૉકટરે તપાસ્યો ત્યારે તેના શરીરમા १०४ ડીગ્રી તાવ હતો તેને ભયની અસર પૂરેપૂરી થઈ ચૂકી હતી એટલે હવે તેને ભયમુક્ત કરવાની જરૂર હતી આથી એ ડૉકટરે કહ્યુ કે 'તમને તાવ ખૂબ આવેલો છે, પણ અમારી પાસે તેની અકસીર દવા છે તમે જરાયે ફીકર કરશો નહિ થોડી વારમા તમારો તાવ ઉતરી જશે ' આથી પેલા માણસને ખૂબ રાહત મળી અને ડૉકટરની દવા પીધા પછી થોડી જ વારમા તાવ ઉતરવા લાગ્યો ત્યારબાદ ચોથા ડૉકટરે તેને તપાસ્યો અને કહ્યુ કે

'માણસનું શરીર છે, તો કોઈ વાર તાવ—તરિયો આવી જાય બાકી તમારા શરીરમાં કોઈ રોગ નથી તમે થોડા જ વખતમાં સારા થઈ જશો' આ શબ્દોએ પેલા માણસના મનમાંથી ભીતિને મૂળ તરફ ભૂંસી નાખી અને તે તાવથી તદ્દન મુક્ત થઈ ગયો કહેવાની મતલબ એ છે કે આ શરીર તમને એટલું પ્યારું છે કે તેને કંઈ પણ થઈ જવાના વિચારે પણ તમે ભયથી વ્યાકુળ બની જાઓ છો અને અનેક જાતના ઉપચારો કરવા લાગી જાઓ છો

શરીર દુબળું ન પડી જાય તે માટે તપશ્ચર્યા કરતા નથી મોટી તિથિ કે પર્વનો દહાડો હોય તો પણ ત્રણે ટંક સારી રીતે ઝાપટો છો નોકારશી જેવું નાનું પચ્ચક્ખાણ—નાનો નિયમ પણ તેઓ કરતા નથી આ તે શરીર પરનો કેવો વ્યામોહ ? પણ જાણો છો કે આ શરીર નિત્યમિત્ર જેવું છે અને તે તમને વફાદાર રહેવાનું નથી

ત્રણ મિત્રોનું દૃષ્ટાંત

રાજાનો એક કારભારી તે કામકાજમાં ઘણો કુશળ પોતાની જવાબદારી બરાબર અદા કરે તેને એક વખત વિચાર આવ્યો કે 'આજે તો રાજાના મારા પર ચારે હાથ છે, પણ તે ક્યારે રૂઠે તે કહેવાય નહિ માટે એક એવો મિત્ર કરું કે જે મને મુશ્કેલીના સમયમાં મદદ કરે' તેથી તેણે એક મિત્ર બનાવ્યો તેની સાથે પાકી દોસ્તી કરી તે એટલે સુધી કે હમેશા સાથે રાખે, સાથે નવડાવે, સાથે ખવડાવે અને જ્યાં જાય ત્યાં સાથે લઈ જાય

કેટલાક વખત પછી એ કારભારીને વિચાર આવ્યો કે એક કરતા બે ભલા એમ બીજો મિત્ર બનાવ્યો, પણ તેને કોઈ પર્વ કે તહેવારનો દહાડો હોય ત્યારે જ મળવાનું રાખ્યું ત્યાર પછી એક ત્રીજો મિત્ર પણ બનાવ્યો, પરંતુ તે કાઇક જ વાર મળતો અને જુહાર કરીને ચાલ્યો જતો આમ એમના બે થયા અને બેના ત્રણ થયા, એટલે તેમને ઓળખવા માટે કંઈક નામ રાખવું જોઈએ, તેથી કારભારીએ ત્રણે મિત્રોના નામ રાખ્યા પહેલાનું નામ નિત્યમિત્ર,બીજાનું નામ પર્વમિત્ર અને ત્રીજાનું નામ જુહારમિત્ર

એક વખત કારભારીને વિચાર આવ્યો કે ' મે મિત્રો તો બનાવ્યા, પણ તે સંકટસમયે કેટલી મદદ કરે છે, તેની પરીક્ષા કરવી ' આથી તેણે એક પ્રપંચ રચ્યો રાજાના કુવરને પોતાને ત્યાં જમવા તેડયો અને તેને પોતાના પુત્રની સાથે રમતગમતમા લગાડી ઘરની અંદરના ગુપ્ત ભોયરામા ઉતારી દીધો પછી બીજા પુત્રની સાથે પોતાની સ્ત્રીને પિયર મોકલી દીધી અને જેના પેટમા વાત ન ટકે એવા એક નોકરને બોલાવીને કહ્યું કે 'આજે રાજાના કુવરને આપણે જમવા તેડયો હતો, પણ તેના અતિ મૂલ્યવાન ઘરેણા જોઈ ને મારી બુદ્ધિ બગડી, એટલે મે તેની ટોક મરડીને ઘરેણા કાઢી લીધા પણ હવે મને રાજાની બીક લાગે છે, એટલે હુ ઘર છોડીને જતો રહુ છુ–અને કાઇક સ્થળે સતાઈ રહીશ જો રાજાના માણસો તપાસ કરવા આવે તો આ ગુપ્ત ભેદ પ્રકટ કરીશ નહિ, પણ તારી અક્કલ લડાવીને એવો જવાબ આપજે કે જેથી મારા પર ધાડ આવે નહિ ' આટલી ભલામણ કરી કારભા-

રીએ પોતાનુ ઘર છોડયુ અને તે સીધો નિત્યમિત્રને ત્યા ગયો

કારભારી એકાએક હાફળો ફાફળો પોતાને ત્યા આવ્યો, એટલે નિત્યમિત્ર વિચારમા પડી ગયો અને દાળમા જરૂર કઈક કાળુ છે, એવા અનુમાન પર આવી ગયો પરતુ કારભારીએ તે કઈ પણ સવાલ પૂછે તે પહેલા જ જણાવી દીધુ કે ' મારા વ્હાલા મિત્ર ! કહેતા જીભ ઉપડતી નથી, પણ આજે મારા હાથે એક એવુ કામ બની ગયુ છે કે જેથી રાજા મને જરૂર પકડશે અને ફાસીએ લટકાવશે, માટે મારુ રક્ષણ કર'

નિત્યમિત્રે પૂછ્યુ, પણ વાત શુ બની છે ?' કારભારીએ કહ્યુ કે, 'આજે રાજાના કુવરને મારે ત્યા જમવા તેડયો હતો તે અતિ સુદર આભૂષણવી સજ્જ થઈને મારે ત્યા આવ્યો હતો એ જોઈ મારુ મન લલચાયુ અને તેનુ ખૂન કરી બધા આભૂષણો ઉતારી લીધા પણ હવે મને રાજાનો ડર લાગે છે, માટે મને બચાવ'

નિત્યમિત્રે કહ્યુ 'તમે તો ભારે કરી એક રાજકુવરનુ ખૂન છુપુ કેમ રહી શકે ? હમણા રાજના સિપાઈઓ છૂટશે અને તે ઘરઘર ઢુઢી કાઢશે તે વખતે તમે મારે ત્યાથી મળી આવો, તો મારી શી દશા થાય ? માટે તમે વધારે વખત લગાડયા વિના અહીથી ચુપચૂપ ચાલ્યા જાઓ અને બીજા કોઇ સ્થળે આશ્રય લો'

કારભારીએ પોતાને આશ્રય આપવા માટે, તેને ખૂબ સમજાવ્યો, પણ એ બધી સમજાવટ નિષ્ફળ ગઈ ત્યારે

અગવડ આવવા નહિ દઉ ' આમ કહી તેણે કારભારીને આશ્રય આપ્યો

આ બાજુ શુ હકીકત બની તે પણ જોઈ એ. છીછરા પેટમા કોઈ વાત ટકતી નથી, અથવા તો જૂના જૂનાનો ભાવ જરૂર જણાવે છે પેલા નોકરે કારભારીની વાત ગુપ્ત રાખવાને બદલે રાજાની આગળ જઈને ખુલ્લી કરી દીધી કે જેથી તેને વહાલા થવાય અને કઈક ઇનામ મળે

આ વાત સાભળીને રાજાના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે રાજસેવકોને હુકમ આપ્યો કે ' આ કમબખ્ત કારભારીને ગમે ત્યાથી પકડીને મારી આગળ હાજર કરો ' આથી રાજસેવકો છૂટ્યા અને કારભારીના બેસવા-ઉઠવાના જે ઠેકાણા હતા, ત્યા તપાસ કરવા લાગ્યા એમ કરતા તેઓ નિત્યમિત્રને ત્યા આવ્યા, ત્યારે નિત્યમિત્રે કહ્યુ કે ' એ કાળા કામનો કરનારો કારભારી મારે ત્યા આવ્યો હતો અને આશ્રયની માગણી કરતો હતો, પણ હુ એવો મૂર્ખ નથી કે તેના જેવા એક ખૂનીને આશ્રય આપુ હુ માનુ છુ કે તે ઘણા ભાગે પર્વમિત્રને ત્યા ગયો હશે, માટે ત્યા તપાસ કરો '

નિત્યમિત્રે સકટ સમયે સહાય તો ન કરી પણ ઉપરથી રાજસેવકો આગળ તેનુ વાકુ બોલી આશ્રય મેળવવાનુ સભવિત સ્થાન પણ બતાવી દીધુ !

રાજસેવકો પર્વમિત્રને ત્યા પહોચ્યા, ત્યારે તેણે કહ્યુ કે ' મે કારભારીને આશ્રય આપ્યો નથી શક આવતો હોય

તો મારૂ ઘર તપાસી લો બાકી એના વિષે હુ કઈ જાણતો નથી'

હવે રાજસેવકો કોઈની પાસેથી સમાચાર મળતા જુહારમિત્રને ત્યા ગયા અને દમ મારીને કહેવા લાગ્યા કે "તમે કારભારીને આશ્રય આપ્યો તે સારુ કર્યું નથી હજી પણ તમારુ હિત ચાહતા હો તો તેમને અમારે હવાલે કરો' ત્યારે જુહારમિત્રે કહ્યુ કે 'એ વાત ખોટી છે તમારે તપાસ કરવી હોય તો કરી શકો છો' રાજસેવકોએ બે ત્રણ વાર ફેરવી ફેરવીને કહેવા છતા જુહારમિત્રે એક જ જવાબ આપ્યો એટલે પેલાઓની ચાકા ટળી અને ત્યાથી ચાલતા થયા

કોઈ સ્થળેથી કારભારીનો પત્તો મળ્યો નહિ, એટલે રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે 'જે કોઈ કારભારીને પકડી લાવશે, તેને રાજ્ય તરફથી મોટુ ઈનામ મળશે'

કારભારીને ત્રણે મિત્રોની પરીક્ષા કરવી હતી, તે પૂરેપૂરી થઈ ગઈ હતી, આથી તેણે જુહારમિત્રને કહ્યુ કે 'તું રાજાનો ઢંઢેરો ઝીલી લે અને રાજાની પાસે જઈને કહે કે હુ કારભારીનો પત્તો મેળવી આપુ, પણ તમે ધારો છો એવી રીતે કારભારી ગુનેગાર નથી, કારણ કે અખડ આયુષ્યવાળા કુમારથી સલામત છે અને આપ આજ્ઞા કરો તે સમયે જ અહી આવી શકે તેમ છે'

જુહારમિત્રે તે પ્રમાણે કર્યું, એટલે રાજાએ કુવર તથા કારભારીને હાજર કરવાનો હુકમ કર્યો જુહારમિત્રે તે બનેને

હાજર કર્યો આ જોઈ ને રાજા ઘણો ખુશ થયો અને જુહાર-મિત્રને મોટુ ઇનામ આપ્યુ પછી રાજાએ કારભારીને પૂછયુ કે 'આ બધુ શુ છે?' ત્યારે કારભારીએ અથથી માડીને ઇતિ સુધીની તમામ હકીકત કહી સ ભળાવી આથી રાજાને તેની દીર્ઘદૃષ્ટિ માટે ઘણુ માન ઉપજ્યુ અને તેના પગારમા ઘણો વધારો કરી આપ્યો પછી કારભારીએ નિત્યમિત્ર તથા પર્વમિત્રની સ ગત છોડી દીધી અને માત્ર જુહારમિત્ર સાથે જ મહોબ્બત રાખી આથી તે ઘણો સુખી થયો

અહી કારભારી તે જીવ જાણવો નિત્યમિત્ર તે હમેશના પરિચયવાળુ શરીર જાણવુ પર્વમિત્ર તે સગાવહાલા અને સ બ ધીઓ જાણવા અને જુહારમિત્ર તે કોઇક વખતે થતુ ધર્મનુ આરાધન જાણવું જ્યારે મૃત્યુ આવીને ઊભુ રહે છે, ત્યારે શરીર સર્વ સ બ ધ છોડીને અળગુ થઈ જાય છે અને સામે પણ જોતુ નથી સગાવહાલા થોડે સુધી વળાવવા આવે છે અને આખમાથી બે આસુ પાડી તરત પાછા વળી જાય છે જ્યારે જુહારમિત્ર સમો ધર્મ થોડા આચર્યો હોય તો પણ પરલોકમા સાથે આવે છે અને વિપત્તિઓમાથી રક્ષણ કરી સુખ-શાતિ આપે છે, તેથી નિત્યમિત્ર જેવા બેવફા શરીરનો મોહ છોડો અને જુહારમિત્ર સમા પરમ વફાદાર ધર્મમિત્રની સોબત કરો

શરીર કરતા પણ એક વસ્તુ વધારે મૂલ્યવાન છે અને તે તમારો આત્મા જો એ ન હોય તો આ શરીરના રૂપર ગની -લબાઈ પહોળાઈની કઈ કિંમત ખરી? જ્યારે આત્મા શરીરને છોડીને ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે લોકો શુ કહે છે? હવે ઉતાવળ

રાખો શેની ઉતાવળ ? પેલા આત્મરહિત શરીરને ઘરમાથી બહાર કાઢનાની વધારે વખત જાય તો મડદુ ભારે થાય અને ઉચકવુ મુશ્કેલ પડે, એટલે તેને ઘરમાથી જલ્દી બહાર કાઢી વાસ—વળીની બનેલી નનામીમા બાધવામા આવે છે અને સ્મશાન ભેગુ કરવામા આવે છે ત્યા એને લાકડાની ચેહમા મૂકી અગ્નિ પ્રકટાવવામા આવે છે અને તેમા તે બળ ભડાટ બળી જાય છે તમે જે શરીરને નિત્ય નવા નવા ભોજનો કરાવી રુષ્ટપુષ્ટ રાખતા હતા સ્નાનવિલેપનથી સ્વચ્છ અને સુગધિત રાખતા હતા અને જેની કાળજી કરવામા ધર્મની આરાધના પણ વિસરી જતા હતા, તે શરીરની છેવટે આ વલી દશા ?

આ રીતે આત્મા એ જગતની સહુથી મૂલ્યવાન વસ્તુ છે લાખો-કે ડો હીરા પણ તેની આગળ કઈ વિસાતમા નથી, છતા તેની દરકાર તમે કેટલી રાખો છો ? પણ સાચી હકીકત એ છે કે તમને આત્માનુ સાચુ મૂલ્ય સમજાયુ નથી જો સાચુ મૂલ્ય સમજાયુ હોય તો આ હાલત હોય નહિ

કિંમતી વસ્તુનુ મૂલ્ય કરવુ હોય તો અક્કલ અને અનુભવ બને જોઈએ

પેલા નાના ફકનવાન બહુ બુદ્ધિશાળી ગણાતો હતો તેને જોવા માટે લોકો દૂરદૂરથી આવતા હતા એક વખત એક સોદાગર તેની સભામા આવ્યો અને તેણે એક પાણીદાર હીરો કાઢી તેનુ મૂલ્ય પૂછયુ એ રાજસભામા કેટલાક ઝવેરીઓ પણ બેઠા હતા તેમણે એ હીરો જોઈને કહ્યુ કે આની કિંમત આશરે રૂપિયા દોઢ લાખની ગણુ ... હીરો

... ... થી

નિરીક્ષણ કરવા માડ્યુ એવામા એક માખી ઉડતી તે હીરા પર બેઠી આવી નાનાફડનવીસને તરત જ ખ્યાલ આવી ગયો કે આ હીરો સાચો નથી, પણ બનાવટી છે અને તે એક પ્રકારની સાકરમાથી પહેલ પાડીને બનાવ્યો છે, નહિ તો માખી તેના પર બેસે નહિ પછી તેણે પેલા સોદાગરને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે ' તમે આ હીરાનુ મૂલ્ય પૂછો છો, તો હુ જણાવું છુ કે તેની કિંમત સાકરના એક કકડા જેટલી છે ' એમ કહી તેણે એ હીરો મોઢામા મૂકી દીધો અને બધાના દેખતા કટક્ડ ચાવી નાખ્યો પેલા સોદાગરે કાન પકડયા

પરતુ તમે તો સાકરના ટુકડાને જ હીરો માનીને કામ ચલાવી રહ્યા છો અને પાછા જગતમા બુદ્ધિમાન તરીકે—ડાહ્યા તરીકે ખપો છો તમે માનો છો કે અમે દિવસરાત મહેનત —પરિશ્રમ કરીને કમાણી કરી રહ્યા છીએ, પણ જે કમાણી માથી કઈ પણ સાથે ન આવે તે શા કામની?

એક માણસના મકાનમા આગ લાગી તેના આખા જીવનની કમાણી તેની તીજોરીમા હતી તે જ તીજોરીના એક ખાનામા કેટલાક કોરા કાગળિયા પણ હતા પેલા માણસને આગમાથી માત્ર તીજોરી બચાવવાનુ મન થયુ, એટલે ઉતાવળ અને ગભરાટમા તીજોરીનુ ખાનુ ખોલી જે હાથમા આવ્યુ તે લઈને ભાગ્યો બહાર નીકળતા લોકોએ પૂછયુ કે 'શુ લાવ્યો?' પેલાએ કહ્યુ 'મારા જીવનની કમાઈ' આ વખતે તેના હાથમા કોરા કાગળિયા જ હતા આ જોઈ લોકોએ હસતા હસતા કહ્યુ 'વાહ રે તારી કમાઈ! શુ તારી જીદગીમા તું આ કમાયો?'

શરીરરૂપી મકાનમાથી ભાગતી વખતે તમારા હાથમા કોરા કાગળિયા ન આવી જાય તેની સાવચેતી રાખજો

પૈસાની કમાણી એ સાચી નથી, કારણ કે તેમાથી સાથે કઈ પણ આવવાનુ નથી હીરા મોતીના દાગીના કે નોટોના બડલમાથી કઈ પણ સાથે આવવાનુ હોય તો કહી દેજો જ્યા દાત ખોતરવાની સળી જેટલુ યે સાથે લઈ શકવાના નથી, ત્યા બીજી વસ્તુની વાત શી કરવી ? સાથે આવવાના છે માત્ર પુણ્ય અને પાપ જો પુણ્યની કમાણી કરી હશે તો ગતિ પણ સારી મળશે, શરીર પણ સારુ મળશે અને સયોગો પણ સારા મળશે

પુણ્યશાળી આત્માનો કેવો પ્રભાવ હોય છે, તે પર એક દૃષ્ટાત સાભળો —

પુણ્યશાળી આત્માનો પ્રભાવ

એક ગામનો રાજા સભા ભરીને બેઠો છે ત્યા એક નિમિત્તિયો આવે છે નિમિત્તિયો એટલે અષ્ટાગ નિમિત્તનો જાણકાર, ભવિષ્યવેત્તા રાજા તેને પૂછે છે કે ‘ભવિષ્યમા શુ થવાનુ છે ?’ નિમિત્તિયો કહે છે કે ‘હે રાજન્ ! આવતે વર્ષે મોટો દુકાળ પડે તેવા ગ્રહયોગો છે, માટે અનાજનો પૂરતો સગ્રહ કરી લેજો, જેથી પ્રજા ભૂખે મરે નહિ’

રાજા કહે છે કે ‘હુ અનાજનો સગ્રહ તો કરુ, પણ સુકાળ પડે અને ભાવમા નુકસાન થાય તો ? નિમિત્તિયો કહે, ‘જો મારુ વચન ખરુ ન પડે તો મારી જીભ ખેચી

નાખશે બીજું તો શું કહું? રાજાએ તેને નજરકેદ રાખ્યો અને ગામપરગામથી અનાજ એકઠું કરવા માંડ્યું

પરંતુ જેઠ મહિનો બેઠો ન બેઠો, ત્યાં આકાશ વાદળોથી ઘેરાવા લાગ્યું અને વરસાદપાણી ખૂબ સારા થયા એ વર્ષે એટલું અનાજ પાક્યું કે કૂતરા પણ ન ખાય આથી રાજા વિચાર કરે છે કે અનાજનો મોટો જથ્થો હવે ફેંકી દેવો પડશે અને રાજ્યને તેવો ખૂબ નુકશાન સહન કરવું પડશે આ બધું નુકશાન પેલા નિમિત્તિયાને આભારી છે, માટે તેને સખ્ત શિક્ષા કરવી જોઈએ'

એવામાં એક જ્ઞાની પુરુષ તે ગામમાં પધાર્યા લોકો તેમનો ઉપદેશ સાભળવા ઉમટ્યા શું તેમનો ઉપદેશ! શું તેમની વાણી! લોકોના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ આ વાત રાજાએ જાણી, એટલે તે પણ ઉપદેશ સાભળવા આવ્યો ઉપદેશ સાભળતા તેના મન પર ખૂબ અસર થઈ અને હૃદયમાં ભક્તિભાવ જાગ્યો પછી તો રોજ ઉપદેશ સાભળવા આવે

એક વાર રાજાએ પૂછ્યું કે 'હે ભગવંત! નિમિત્તિયો ઘણો જ્ઞાની હતો, છતાં ખોટો કેમ પડ્યો? તેના કહેવા મુજબ દુકાળ તો ન પડ્યો પણ એવો સુકાળ પડ્યો કે ન પૂછો વાત'

ગુરુએ કહ્યું 'ગ્રહોના યોગ એવા છે કે આ વર્ષે દુકાળ પડવો જોઈતો હતો, પણ એક શેઠને ત્યાં મહા પુણ્યશાળી આત્માનો જન્મ થયો, એટલે દુકાળ સુકાળમાં ફેરી ગયો અને સહુને લીલાલહેર થઈ' આ જ વખતે

વ્યાખ્યાનમા પેલા શેઠ હાજર હતા કે જેને ત્યા એનો જન્મ થયો હતો તેણે ગુરુ મહારાજના કથનમા સમતિ આપીને કહ્યુ કે 'આ છોકરાનો જન્મ થયા પછી મારી રિદ્ધિસિદ્ધિ મા ઘણો વધારો થયો છે આજે અમે ખૂબ સુખી અને સતુષ્ટ છીએ'

પછી ગુરુમહારાજે એ છોકરાના પૂર્વજન્મની વાત કહી 'આ છોકરો પૂર્વજન્મમા ભીખારી હતો તેને પોતાના જીવન પ્રત્યે ભારે અણગમો થયો, ત્યારે મારી પાસે આવ્યો અને કોઈપણ રીતે પોતાને ઊચો લાવવાની માગણી કરી મે તેને નવકાર મત્ર શીખવ્યો, સાથે એક શ્લોક પણ શીખવ્યો અને કહ્યુ કે આ જિનેશ્વરદેવની સ્તુતિ છે રાજ જિનેશ્વરદેવના મદિરમા જઈ આ સ્તુતિ કરજે અને જે કાઈ મળે તેમાથી ચોથો ભાગ ગરીબ-ગરબાને આપી દેજે'

ભીખારીએ તે પ્રમાણે કરવા માડ્યુ રોજ નવકારમત્ર ગણે, પેલો શ્લોક બોલે અને ભિક્ષામા જે કઈ પ્રાપ્ત થાય તેમાથી ચોથો ભાગ ગરીબ-ગરબાને આપી દે ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સચોગોમા પણ તેણે આ નિયમ પાળવા માડ્યો હવે લોકોને જાણ થઈ કે ગુરુમહારાજે એક ભિખારીને શ્રાવક કર્યો છે અને તે વ્રતનિયમ બરાબર પાળે છે, એટલે તેઓ એને ખાવાનુ વધારે પ્રમાણમા આપવા લાગ્યા તો પણ પેલો ભીખારી પોતાનો નિયમ છોડતો નથી જે મળે છે, તેમાથી ગરીબોને ચોથો ભાગ આપ્યા કરે છે

આમ કરતા તેની પાસે થોડા પૈસા એકઠા થયા, તેમાથી

તેણે ધંધો કરવા માંડ્યો અને તેમાં સફળતા મળતી ગઈ, એટલે થોડા જ વખતમાં તે એક મોટો વેપારી બની ગયો. આમ છતાં તે પોતાનો નિયમ ભૂલ્યો નહિ તેને જે કંઈ નફો મળતો, તેનો ચોથો ભાગ ગરીબ-ગરબાને આપી દેતો. આ રીતે પુણ્યનો સંચય થવા માંડ્યો અને છેવટે ઘણું પુણ્ય એકઠું થયું પછી સમાધિપૂર્વક કાળ કરી, પુણ્ય પ્રભાવે આ શેઠને ત્યાં જન્મ પામ્યો.'

ગુરુમહારાજના મુખેથી આ વાત જાણી રાજાએ પેલા નિમિત્તિયાને નજરકેદમાંથી મુક્ત કર્યો અને સાચી ભવિષ્ય-વાણી બદલ શિરપાવ પણ આપ્યો. પછી રાજાએ પેલા શેઠ પાસે તેના પુત્રની માગણી કરી, કેમકે તેને વારસ ન હતો. આ રીતે શેઠનો પુત્ર રાજાનો વારસ બન્યો. તે રાજા બન્યા પછી એ રાજ્યમાં કોઈ વાર દુકાળ પડ્યો નહિ કે મોટું સંકટ આવ્યું નહિ. પુણ્યશાળી આત્માનો પ્રભાવ આવો હોય છે.

સમસ્ત લોકમાં છ દ્રવ્યો વ્યાપેલાં છે. તેમાં આત્મા જ ચેતનવાળો છે, બાકીનાં બધાં જડ છે, એટલે પ્રધાનતા આત્માની છે. જો આત્મા ન હોય તો બાકીનાં દ્રવ્યોની કિંમત શું?

તમે આત્માનું આ મૂલ્ય બરાબર સમજો અને તેના હિતની જ પ્રવૃત્તિ કરો.

વિશેષ અવસરે કહેવાશે.

વ્યાખ્યાન આઠમુ

આત્માનો ખજાનો

મહાનુભાવો !

શ્રુતસ્થવિરભગવતપ્રણીત શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, તેનુ છત્રીશમુ અધ્યયન અને તેમા અલ્પ સસારી આત્માનુ વર્ણન આ વસ્તુઓ તમને બરાબર યાદ હશે તેમાથી નીકળેલા આત્માના વિષય અગે અત્યાર સુધીમા ઠીક ઠીક વિચારણા થઈ છે, પરતુ વિષય અતિ ગહન છે, એટલે તે સબધી હજી ઘણી વિચારણા કરવાની બાકી રહે છે

તમે શ્રીમત કે રાજાના ખજાના જોયા હશે તેમા રોકડ નાણુ, સોનુ, રૂપુ તથા હીરા, મોતી, માણેક નીલમ વગેરે ઝવેરાત હોય છે કેટલાક રાજાના ખજાના બહુ મોટા હોય છે અને તેમા ઘણી કિમતી તથા અજાયબ ચીજો સઘરેલી હોય છે થોડા વખત પહેલા લોકો વડોદરાના નજરબાગ પેલેસમા ગાયકવાડ સરકારનુ ઝવેરાત જોવા જતા અને તેમા સાચા મોતીની ચાદર વગેરે જોઈ આશ્ચર્ય અનુભવતા

એમ કહેવાય છે કે નદરાજાના ખજાનામા ઘણુ ધન હતુ અને સિકદરનો ખજાનો સોના તથા ઝવેરાતની બહુ-

આત્માનો ખજાનો મોટો છે અને તે આજ તમારી સમક્ષ ખોલી નાખવાનો છે વળી તેની ચાવી પણ તમને જ સોંપવાની છે, માટે પૂરી સાવધાની રાખશો

આ ખજાનો ખોલતા પહેલા તેની બે વિશેષતાઓ જણાવી દઈએ શ્રીમત કે રાજાના ખજાનાઓ ચોર–ડાકુઓ વડે લૂટાય છે, અગ્નિ વડે બળી જાય છે અને જલપ્રલયાદિ કુદરતી આફતોને કારણે નાશ પામે છે, પરતુ આત્માનો ખજાનો નથી તો ચોર–ડાકુઓ વડે લૂટી શકાતો કે નથી તો અગ્નિ વડે બાળી શકાતો કે નથી તો જલપ્રલયાદિ કુદરતી આફતોને કારણે નાશ પામતો બીજુ શ્રીમત કે રાજા બહાર જાય કે પ્રવાસમા સીધાવે ત્યારે પોતાનો કિંમતી ખજાનો સાથે લઈ જઈ શકતા નથી, કદાચ લઈ જાય તો બહુ મોટુ જોખમ ખેડવુ પડે છે, પરતુ આત્માનો ખજાનો એવો છે કે તે જ્યા જાય ત્યા સાથે લઈ જઈ શકે છે અને તેમા કઈ જોખમ ખેડવુ પડતુ નથી

ખજાનો મેળવવા ખાતર લોકો કેવા જોખમો ખેડે છે? તેઓ અંધારી રાતે જગલનો પ્રવાસ કરે છે, પહાડોની બિહામણી ગુફાઓમા દાખલ થાય છે અને ઊડા અધારા ભોયરાઓમા પણ ઉતરે છે વળી ચારે બાજુ સાગરની છોળો ઉછળતી હોય અને જ્યા ખાવાપીવાની કોઈ વસ્તુ ભાગ્યે મળતી હોય એવા બેટોમા પણ જાય છે અને કોઈ તેમના માર્ગમા અતરાય નાખે તો તેમની સાથે જીવ સટોસટના યુદ્ધ પણ ખેલે છે પરતુ આત્માનો ખજાનો

મેળવવા માટે તમારે જંગલ, પહાડો, ભોંયરા કે દરિયાઈ બેટોમાં જવાની જરૂર નથી એ તમારી નજીક છે, ઘણો નજીક છે અને તેમાંની વસ્તુઓ તમે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શકો તેમ છો આ કંઈ જેવી તેવી તક ન કહેવાય! પરંતુ એ ખજાનાનો તમને ખરો ખ્યાલ નથી, એટલે મળેલી તક એળે જાય છે અને તમે જીવનભર દરિદ્રી રહી જાઓ છો

ધનની દરિદ્રતા કરતાં ગુણની દરિદ્રતા વધારે ખતરનાક છે એકથી અન્ન, વસ્ત્ર તથા રહેઠાણ વગેરેની તંગી અનુભવવી પડે છે, જ્યારે બીજાથી પ્રગતિ, વિકાસ કે અભ્યુદયના સર્વ માર્ગો રૂંધાઈ જાય છે અને માનવતા ચાલી જાય છે આથી ગુણની દરિદ્રતાનો તો પડછાયો પણ લેશો નહિ

આત્માના ખજાનામાં અનેક ગુણરત્નો ભરેલાં છે, પણ તેમાં બે ગુણરત્નો બહુ મોટાં છે તેમનો પ્રકાશ અનેરો છે, તેમનું પાણી અનોખું છે તેમનાં નામ છે—જ્ઞાન અને દર્શન

ઉત્પત્તિના ક્રમથી જોઈએ તો દર્શન પહેલું છે અને જ્ઞાન પછી છે, મહત્ત્વની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો જ્ઞાન પહેલું છે અને દર્શન પછી છે

જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું નિમિત્ત મળતાં આપણને 'કંઈક, એવો જે અસ્ફુટ કે સામાન્ય બોધ થાય છે, તે દર્શન અને તેના

× જં સામન્નગહણં ભાવાણં નેય કટ્ટુ આગારં ।
અવિસેસિઊણ અત્થે દંસણમિઇ વુચ્ચએ સમએ ॥

સ્ફુટ આકાર કર્યા વિના તથા અર્થની વિશેષતા વિના ભાવોનું જે ગ્રહણ કરવું તેને શાસ્ત્રોમાં દર્શન કહેલું છે

હાલનું માનસશાસ્ત્ર આ ક્રિયાને Perception

આત્માનો ખજાનો મોટો છે અને તે આજ તમારી સમક્ષ ખોલી નાખવાનો છે વળી તેની ચાવી પણ તમને જ સોંપવાની છે, માટે પૂરી સાવધાની રાખજો

આ ખજાનો ખોલતા પહેલા તેની બે વિશેષતાઓ જણાવી દઈએ શ્રીમંત કે રાજાના ખજાનાઓ ચોર-ડાકુઓ વડે લૂંટાય છે, અગ્નિ વડે બળી જાય છે અને જલપ્રલયાદિ કુદરતી આફતોને કારણે નાશ પામે છે, પરંતુ આત્માનો ખજાનો નથી તો ચોર-ડાકુઓ વડે લૂંટી શકાતો કે નથી તો અગ્નિ વડે બાળી શકાતો કે નથી તો જલપ્રલયાદિ કુદરતી આફતોને કારણે નાશ પામતો બીજુ શ્રીમંત કે રાજા બહાર જાય કે પ્રવાસમાં સીધાવે ત્યારે પોતાનો કિંમતી ખજાનો સાથે લઈ જઈ શકતા નથી, કદાચ લઈ જાય તો બહુ મોટું જોખમ ખેડવું પડે છે, પરંતુ આત્માનો ખજાનો એવો છે કે તે જ્યાં જાય ત્યાં સાથે લઈ જઈ શકે છે અને તેમાં કંઈ જોખમ ખેડવું પડતું નથી

ખજાનો મેળવવા ખાતર લોકો કેવા જોખમો ખેડે છે? તેઓ અંધારી રાતે જંગલનો પ્રવાસ કરે છે, પહાડોની બિહામણી ગુફાઓમાં દાખલ થાય છે અને ઊંડા અંધારા ભોંયરાઓમાં પણ ઉતરે છે વળી ચારે બાજુ સાગરની છોળો ઉછળતી હોય અને જ્યાં ખાવાપીવાની કોઈ વસ્તુ ભાગ્યે મળતી હોય એવા બેટોમાં પણ જાય છે અને કોઈ તેમના માર્ગમાં અંતરાય નાખે તો તેમની સાથે જીવ સટોસટના યુદ્ધ પણ ખેલે છે પરંતુ આત્માનો ખજાનો

મેળવવા માટે તમારે જંગલ, પહાડો, ભોયરા કે દરિયાઈ બેટોમા જવાની જરૂર નથી એ તમારી નજીક છે, ઘણો નજીક છે અને તેમાની વસ્તુઓ તમે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શકો તમ છો આ કઈ જેવી તેવી તક ન ગણાય! પરંતુ એ ખજાનાનો તમને ખરો ખ્યાલ નથી, એટલે મળેલી તક એળે જાય છે અને તમે જીવનભર દરિદ્રી રહી જાઓ છો

ધનની દરિદ્રતા કરતા ગુણની દરિદ્રતા વધારે ખતર નાક છે એકથી અન્ન, વસ્ત્ર તથા રહેઠાણ વગેરેની તગી અનુભવવી પડે છે, જ્યારે બીજાથી પ્રગતિ, વિકાસ કે અભ્યુદયના સર્વ માર્ગો રૂધાઈ જાય છે અને માનવતા ચાલી જાય છે આથી ગુણની દરિદ્રતાનો તો પડછાયો પણ લેશો નહિ

આત્માના ખજાનામા અનેક ગુણરત્નો ભરેલા છે, પણ તેમા બે ગુણરત્નો બહુ મોટા છે તેમનો પ્રકાશ અનેરો છે, તેમનુ પાણી અનોખુ છે તેમના નામ છે—જ્ઞાન અને દર્શન

ઉત્પત્તિના ક્રમથી જોઈએ તો દર્શન પહેલુ છે અને જ્ઞાન પછી છે, મહત્ત્વની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો જ્ઞાન પહેલુ છે અને દર્શન પછી છે

જ્ઞાનપ્રાપ્તિનુ નિમિત્ત મળતા આપણને 'કઈક' એવો જે અસ્ફુટ કે સામાન્ય બોધ થાય છે, તે દર્શન અને તેના

× ज सामन्नगहण भावाण नेय कट्टु आगार ।
अविसेसिऊण अत्थे दसणमिइ वुच्चए समये ॥

સ્ફુટ આકાર કર્યા વિના તથા અર્થની વિશેષતા વિના ભાવોનુ જે ગ્રહણ કરવુ તેને શાસ્ત્રોમા દર્શન કહેલુ છે

દાનનુ મા[illegible] [illegible]ક્રિયાને Perception

રૂપ, રંગ, અવયવ, સ્થાન વગેરેનો સ્ફુટ કે વિશેષ બોધ થાય છે તે જ્ઞાન ज्ञायते अनेन अस्माद् वा इति ज्ञानम्- જેના વડે કે જેનાથી જાણી શકાય તે જ્ઞાન આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે દર્શનને પણ જ્ઞાનનો જ એક ભાગ કહી શકાય, કારણ કે તે વસ્તુનું જ્ઞાન થવામાં ઉપયોગી છે

જાણવું એ એક પ્રકારનો ચેતનાવ્યાપાર છે, એટલે તે ચેતનાયુક્ત દ્રવ્યમાં જ સંભવે છે આવું ચેતનાયુક્ત દ્રવ્ય આત્મા છે, એટલે જાણવાની ક્રિયા આત્મામાં જ સંભવે છે તળાઈ મશરૂની હોય, પણ તેની સુંવાળપ ખાટલા કે પલંગને જણાતી નથી મીઠાઈ ગમે તેટલી સ્વાદિષ્ટ હોય, પણ કડછી કે ચમચાને તેનો સ્વાદ લાગતો નથી ફૂલ ગમે તેવા સુગંધી હોય, પણ ટોપલી કે ફૂલદાનીને તેનું ભાન થતું નથી સુગંધ, હાર વગેરે ગમે તેટલા સુંદર હોય, પણ ડાબડાને એ સુંદરતાનો ખ્યાલ આવતો નથી અને વીણા–સીતાર વગેરેમાં સ્વરની ગમે તેવી મધુરતા હોય, પણ ખુરશી કે દિવાલને તેનો અનુભવ થતો નથી

ચેતનાવ્યાપારને કહેવામાં આવે છે ઉપયોગ, પણ તે તમે સમજો છો એવા અર્થમાં નથી એક જ શબ્દના જુદા જુદા અર્થો થાય છે તે પર એક દૃષ્ટાંત સાંભળો

ભીલ રાજાની ત્રણ રાણીનું દૃષ્ટાંત

ત્રણ રાણીઓ સાથે લઈને ભીલ રાજા પ્રવાસ કરી રહ્યો હતો જ્યાં પહોંચવાનું હતું, તે સ્થાન હજી ઘણું દૂર હતું તે વખતે એક રાણીએ કહ્યું કે ' હે સ્વામિન્ ! તર

સુધી મારું ગળું સુકાય છે, તો પાણી લાવી આપો ' બીજી રાણીએ કહ્યું કે ' હે નાથ ! મને ખૂબ ભૂખ લાગી છે અને આપની પાસે કંઈ ખાનું નથી, માટે કોઈ પ્રાણીનો શિકાર કરી લાવો તો મારી ભૂખ ભાગે ' ત્રીજી રાણીએ કહ્યું કે ' હવે તો રસ્તો બહુ કંટાળાભરેલો લાગે છે, માટે કોઈ સુંદર ગીત ગાઓ, તો ચિત્ત પ્રસન્ન થાય અને રસ્તો સહેલાઈથી કપાઈ જાય '

ત્રીજી રાજાએ ત્રણેની વાત સાંભળ્યા પછી જવાબમાં એટલું જ કહ્યું કે ' सरो नत्थि । ' આથી ત્રણે રાણીઓને એમ લાગ્યું કે અમારા પ્રશ્નનો જવાબ મળી ગયો છે

પહેલી સમજી કે તળાવમાં કોઈ સર એટલે સરોવર નથી, તો પાણી ક્યાંથી લાવું ? એમ એ કહે છે ' બીજી સમજી કે ' ભાથામાં સર એટલે બાણ નથી, તો શિકાર શી રીતે કરું ?' એમ એ જણાવે છે ત્રીજી સમજી કે ' સર એટલે સ્વર નથી, તો શી રીતે ગાઉં ? એમ એનો જવાબ છે ' આમ સર શબ્દના ત્રણ અર્થ થયા સરોવર, બાણ અને સ્વર

અહીં ઉપયોગ શબ્દનો અર્થ છે, વસ્તુના બોધ પ્રતિ આત્માની પ્રવૃત્તિ અથવા વિષય તરફની અભિમુખતા

*उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति व्यापार्यते जीवोऽनेनेत्युपयोग । જેના વડે જીવ વસ્તુના પરિચ્છેદ એટલે બોધ પ્રતિ વ્યાપાર કરે-પ્રવૃત્ત થાય તે ઉપયોગ અથવા ઉપ એટલે સમીપ અને યોગ એટલે જ્ઞાન દર્શનનું પ્રવર્તન જેના વડે આત્મા જ્ઞાન-દર્શનનું પ્રવર્તન કરવાની અભિમુખતા ... જે ચેતનાવ્યાપાર તે ઉપયોગ

શાસ્ત્રકારોએ તેને જ જીવનું લક્ષણ માન્યું છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અઠ્ઠાવીશમા અધ્યયનમાં 'जीवो उवओगलक्खणो' એવા શબ્દો આવે છે અને પાંચમો પ્રકરણ ગ્રંથના કર્તા વાચક શેખર ઉમાસ્વાતિ મહારાજે તત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયમાં 'उपयोगो लक्षणम्' એ સૂત્રથી 'જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે' એમ કહ્યું છે.

જીવ ઉપયોગ લક્ષણવાળો છે, એનો અર્થ એ કે દરેક જીવને ઉપયોગ હોય છે અને તેથી તે વસ્તુનો સામાન્ય અને વિશેષ બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અહીં તમે પૂછશો કે 'નિગોદના જીવને ઉપયોગ હોય છે ખરો? તેઓ શું જાણી શકતા હશે?' પરંતુ નંદિસૂત્રમાં કહ્યું છે કે 'સર્વ જીવોને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો હોય છે' એટલે તેમને પણ ઉપયોગ હોય છે અને તે પણ કંઈક જાણે છે.

અહીં એટલી વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખો કે ઉપયોગ દરેક જીવને હોય છે, પણ તે બધાને સરખો હોતો નથી. કર્મના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે તે ઓછોવત્તો હોય છે. દીવા પર ખાદીનું જાડું કપડું ઢાંકેલું હોય તો તેમાંથી આવતો પ્રકાશ ઘણો મંદ હોય છે. માદરપાટનું કપડું ઢાંક્યું હોય તો તેમાંથી આવતો પ્રકાશ કંઈક તીવ્ર હોય છે અને શરબતી મલમલ

+તે આખી ગાથા નીચે મુજબ છે:

वत्तणालक्खणो कालो, जीवो उवओगलक्खणो ।
नाणेण दंसणेण च सुहेण य दुहेण य ॥ ८० ॥

કાલ વર્તનાલક્ષણવાળો છે અને જીવ ઉપયોગ લક્ષણવાળો છે. તે જ્ઞાન અને દર્શન વડે તથા સુખ અને દુઃખના અનુભવ વડે જાણી શકાય છે.

હકી હોય તો તેમાથી આવતો પ્રકાશ ઘણો તેજસ્વી હોય છે આ રીતે જે આત્માને કર્મનુ આવરણ ગાઢ હોય તેનો ઉપયોગ ઓછો હોય છે અને કર્મનુ આવરણ પાતળુ હોય તેનો ઉપયોગ વધારે હોય છે આત્માની મધ્યમા આવેલા આઠ રુચક પ્રદેશો સર્વથા શુદ્ધ રહે છે, એટલે તેના પર કર્મનુ આવરણ હોતું નથી જો આ પ્રદેશો પણ કર્મથી ઢકાઈ જતા હોત તો જડ પદાર્થમા અને તદ્દન નીચલા થરના આત્મામા કોઈ તફાવત રહેત નહિ

જ્ઞાન અને દર્શન એ આ ઉપયોગના જ બે પ્રકારો છે જે ઉપયોગ સાકાર એટલે વિશેષતાવાળો હોય તે જ્ઞાન કહેવાય અને જે ઉપયોગ અનાકાર એટલે સામાન્ય પ્રકારનો હોય તેને દર્શન કહેવાય

તમે અહી બેઠા છો અને વ્યાખ્યાન સાભળી રહ્યા છો, એટલે તમારો ઉપયોગ વ્યાખ્યાનમા છે, એમ કહેવાય તમે ડોકુ પાછુ ફેરવો અને કોણ આવ્યુ, એ જુઓ એટલે તમારો ઉપયોગ ત્યા ગયો ગણાય અથવા ઘડિયાળ સામે જુઓ અને તેના કાટા પર નજર નાખો તો તમારો ઉપયોગ ત્યા ગયો ગણાય આ રીતે તમે કોઈ પણ વસ્તુ સાભળો, જુઓ, સૂંઘો, ચાખો કે સ્પર્શો, ત્યારે તમારા ઉપયોગ તેમા ગયો ગણાય તેમજ મનથી કોઈ વિચાર કરવા માડો, ત્યારે ઉપયોગ તેમા ગણાય

આપણો ઉપયોગ ફરતો રહે છે, એક જ વસ્તુ પર સ્થિર રહેતો નથી જો એક જ વસ્તુ પર સ્થિર રહે તો

આપણને ધ્યાન સિદ્ધ થઈ ગયું ગણાય અને તેથી આપણો બેડો પાર થઈ જાય, પણ છદ્મસ્થ આત્માઓને એક વસ્તુ પરનો દર્શનોપયોગ તથા જ્ઞાનોપયોગ વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી હોય છે, તેમાં દર્શનોપયોગ કરતાં જ્ઞાનોપયોગનો સમય સંખ્યાત ગણો વધારે હોય છે કેવલીઓને બંને ઉપયોગ એક સમયના જ હોય છે

આપણું જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે, તે સાકાર ઉપયોગ કે જ્ઞાનોપયોગને આભારી છે તે સંબંધી શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું છે કે 'सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगवउत्तस्स, नो अणागारोवओगउत्तस्स–કેવલજ્ઞાનાદિ સર્વ લબ્ધિઓ સાકાર ઉપયોગવાળા આત્માને હોય છે, પણ અનાકાર ઉપયોગવાળા આત્માને હોતી નથી'

જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે (૧) મતિ, (૨) શ્રુત, (૩) અવધિ, (૪) મનઃપર્યવ અને (૫) કેવળ

સ્પર્શનેન્દ્રિયાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મન વડે

---

* લોકપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે–

समयेभ्यो नवभ्य स्यात्‌ प्रभृत्यन्तमुहूर्तकम्‌ ।
समयोनमुहूर्तान्तमसङ्ख्यातविध यत ॥

નવ સમયોથી માંડીને અંતર્મુહૂર્તની શરૂઆત થાય છે અને તે મુહૂર્ત એટલે બે ઘડીમાં જ્યાં સુધી એક સમય ઓછો રહે ત્યાં સુધીના બધાં સમયાંતરોને લાગુ પડે છે' સમય એટલે જેના કલ્પનાથી પણ બે ભાગ ન પડી શકે એવો કાલનો નિર્વિભાજ્ય ભાગ

વસ્તુનો જે બોધ થાય, તેને મતિજ્ઞાન કહેવાય છે ×

શબ્દના નિમિત્તથી વાચ્ય-વાચકના સંકેત રૂપે ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા જે મર્યાદિત જ્ઞાન થાય તેને શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે

ઇન્દ્રિય અને મનની મદદ વિના આત્માને પ્રત્યક્ષ થતું અમુક ક્ષેત્રવતી-અમુક કાલવતી જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે

ઇન્દ્રિય અને મનની મદદ વિના આત્માને થતું મનના પર્યાયો જાણવાથી જ્ઞાન તે મનપર્યય કે મનપર્યાયજ્ઞાન કહેવાય છે

કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનપર્યય જ્ઞાન હોતા નથી, એટલે તે એક હોય છે તે વખતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો મેલ જરા યે હોતો નથી, એટલે તે નિર્મલ હોય છે તેમાં કાંઈ જાતની અપૂર્ણતા હોતી નથી, એટલે તે પરિપૂર્ણ હોય છે તેના જેવું બીજુ જ્ઞાન હોતું નથી, એટલે તે પરિપૂર્ણ હોય છે અને આવ્યા પછી ચાલ્યું જતું નથી, એટલે અનંત હોય છે +

× તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે મતિ સ્મૃતિ સંજ્ઞા ચિન્તાऽભિનિબોધ ઇત્યનર્થાન્તરમ્ । મતિ સ્મૃતિ સંજ્ઞા ચિંતા અભિનિબોધ એ એકાર્થી શબ્દો છે આગમોમાં મતિ જ્ઞાનને માટે આભિનિબોધિક-અભિનિબોધિક એ શબ્દનો પ્રયોગ વિશેષ થયેલો છે અભિ=અભિમુખ નિ=મર્યાદિત બોધ=જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો અને મનના નિમિત્તથી થતું જે જ્ઞાન અર્થાભિમુખ અને મર્યાદિત હોય તે અભિનિબોધ

+ જ્ઞાનનું વિશેષ વર્ણન આગળ આવશે.

જેને કેવળજ્ઞાન થાય તે આત્મા તે જ ભવમા સકલ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમા જાય છે, એટલે સર્વ મુમુક્ષુઓનું ધ્યેય આ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ હોય છે

મિથ્યાત્વીનુ મતિજ્ઞાન તે મતિઅજ્ઞાન કહેવાય છે, મિથ્યાત્વીનુ શ્રુતજ્ઞાન તે શ્રુતઅજ્ઞાન કહેવાય છે અને મિથ્યાત્વીનુ અવધિજ્ઞાન તે વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે મિથ્યાત્વીને મનઃપર્યય અજ્ઞાન કે કેવળ અજ્ઞાન સભવતા નથી

આ રીતે પાચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન મળી જ્ઞાનોપયોગ આઠ પ્રકારનો મનાય છે

દર્શન ચાર પ્રકારનુ છે (૧) ચક્ષુદર્શન, (૨) અચક્ષુદર્શન, (૩) અવધિદર્શન અને (૪) કેવળદર્શન

ચક્ષુ વડે વસ્તુનો સામાન્ય બોધ થવો તે ચક્ષુદર્શન ચક્ષુ સિવાયની બીજી ઇન્દ્રિયો તથા મન વડે સામાન્ય બોધ થવો તે અચક્ષુદર્શન ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના આત્માને રૂપી દ્રવ્યનો જે સામાન્ય બોધ થાય તે અવધિદર્શન અને આત્માને કેવળજ્ઞાન થયા પછી જે સામાન્ય ઉપયોગ થાય તે કેવળદર્શન કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સાથે જ હોય છે

અહી તમને પ્રશ્ન થશે કે ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એવા બે ભેદો કેમ કર્યા ? તેનુ સમાધાન એ છે કે ચક્ષુદર્શન એ સામાન્ય બોધ હોવા છતા બીજી ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ વિશ્વસ્ત છે, એટલે તેનો ભેદ જુદો ગણ્યો 'મનઃપર્યવદર્શન કેમ નહિ ?' એ પ્રશ્ન પણ તમારા મનમા ઉઠશે, પણ મનઃપર્યવજ્ઞાન માત્ર મનોગત ભાવનાઓનુ જ

જ્ઞાન કરે છે, એટલે તેનો વિષય છે આલોચનાત્મક જ્ઞાન, માનસિક અવસ્થાઓનુ જ્ઞાન, તેથી તેમા મન પર્યવદર્શન હોતુ નથી

આઠ પ્રકારનો જ્ઞાનોપયોગ અને ચાર પ્રકારનો દર્શનોપયોગ મળી ઉપયોગ કુલ બાર પ્રકારનો થાય છે

આત્મા જ્યારે જનાવરની યોનિમા જાય છે, ત્યારે તેનુ જ્ઞાન મનુષ્ય કરતા ઓછુ થઈ જાય છે ચઉરિંદ્રિયમા તેથી ઓછુ, તેઇંદ્રિયમા તેથી ઓછુ, બેઇંદ્રિયમા તેથી ઓછુ ને એકેંદ્રિયમા તેથી ઓછુ થાય છે જેમ સોનુ ઘડતા ઘડતા ઓછુ થવા છતા એ સોનુ જ રહે છે, તેમ જ્ઞાન ઓછુ થવા છતા આત્મા એ આત્મા જ રહે છે

મનુષ્યયોનિમા જ્ઞાનનો ઘણો વિકાસ થઈ શકે છે, ઠેઠ કેવળજ્ઞાન સુધી પહોચી શકાય છે, તેથી જ તેને શ્રેષ્ઠ ભવ ગણવામા આવ્યો છે મનુષ્યનો ભવ મળવા છતા જેઓ જ્ઞાનનો વિકાસ કરતા નથી, તેને માટે શાસ્ત્રકારોએ કેવા શબ્દો વાપર્યા છે, તે જાણો છો ?

જ્ઞાન વિના પશુ સારીખા, જાણો ઈણ સંસાર,
જ્ઞાન આરાધનથી લહ્યુ, શિવપદસુખ શ્રીકાર

'આ સંસારમા જેઓ જ્ઞાન વગરના છે, અર્થાત્ પોતાના સ્વાભાવિક જ્ઞાનગુણનો વિકાસ કરતા નથી, તે પશુ જેવા છે જેમણે જ્ઞાનની આરાધના—ઉપાસના કરી છે, તેમણે શ્રીકાર એવુ મોક્ષસુખ મેળવ્યુ છે'

જ્ઞાન–મતિ–અક્કલ વિના સામાન્ય વ્યવહાર પણ ચાલતો

નથી તેથી જ અનુભવી પુરુષોએ કહ્યુ છે કે 'પોતાની અક્કલ ન પહોંચતી હોય તો બીજાની અક્કલ લેવી' પદ ભ્રષ્ટ મંત્રીએ બીજાની અક્કલ લીધી, તો ફરી મંત્રીપદે આવ્યો અને સુખી થયો

અક્કલ લેવા અંગે પદભ્રષ્ટ મંત્રીની કથા

એક રાજાનો મંત્રી સ્વભાવનો સરળ હતો અને નાયબ મંત્રી મહા ખટપટી હતો ચંદ્રને માટે રાહુ જેવો આ નાયબ મંત્રી મુખ્ય મંત્રીની વિરુદ્ધ રોજ રાજાના કાન ભંભેર્યા કરતો દોરડુ રોજ પત્થર સાથે ઘસાય છે, તો પત્થરમા પણ ખાડો પડી જાય છે, તો જીવંત એવા માણસનુ કહેવું શુ? રોજની ભંભેરણીથી રાજા ભરમાયો અને તેણે મંત્રીને પદ ભ્રષ્ટ કર્યો તેનુ સ્થાન પેલા નાયબ મંત્રીને આપ્યુ, પરંતુ નાયબ મંત્રીને એટલાથી સંતોષ ન થયો પદભ્રષ્ટ મંત્રી પાસે પૈસા હોય, પ્રતિષ્ઠા હોય તો ફરી પોતાનુ સ્થાન ઝૂટવી લે, એટલે અનેક જાતના કાવાદાવા કરી, તેની પાસેના તમામ પૈસા ખલાસ કરાવી નાખ્યા પૈસા જાય એટલે પ્રતિષ્ઠા જાય, એ દેખીતુ છે

હવે પદભ્રષ્ટ મંત્રીએ વિચાર કર્યો 'આ ગામમા વધારે વખત રહેવુ સારુ નથી મંત્રીપદ ગુમાવ્યુ, પૈસા ગુમાવ્યા, તેમ કદાચ જાન પણ ગુમાવીશ, માટે બીજે ગામ ચાલ્યા જવુ અને ત્યા નસીબ અજમાવવુ આ વખતે તેની પાસે સાર સવાસો રૂપિયા બચ્યા હતા તે લઈને પરગામ ચાલી નીકળ્યો

થોડા દિવસ બાદ તે એક શહેરમા દાખલ થયો ત્યા

ફરતા ફરતા એક દુકાન જોઈ તેના ઉપર 'અક્કલની દુકાન' એવું પાટિયું મારેલું હતું મંત્રીએ આજ સુધીમાં અનેક પ્રકારની દુકાનો જોઈ હતી, પણ તેમાં અક્કલની દુકાન ન હતી અક્કલની દુકાન જોવાનો પ્રસંગ આ પહેલવહેલો જ હતો, એટલે તે આશ્ચર્ય અને કુતૂહલથી દુકાન ઉપર ચડ્યો

દુકાનમાં એક માણસ બેઠો બેઠો વાચતો હતો તેની આસપાસના કબાટમાં પુસ્તકો સિવાય બીજું કંઈ નજરે પડતું ન હતું દુકાનદારે પૂછયું 'કેમ ભાઈ! શું જોઈએ છે?' મંત્રીએ કહ્યું 'શું તમે અક્કલ વેચો છો? એ વેચાતી મળી શકે ખરી?' દુકાનદારે કહ્યું 'અલબત્ત, અક્કલ અમારે ત્યાંથી વેચાતી મળી શકે છે બોલો તમારે કેટલા વાળી અક્કલ જોઈએ છે? ઓછામાં ઓછી પચીસ રૂપિયાવાળી છે વધારે તો માગો તેટલી'

આ જવાબ સાભળી મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે 'મારી પાસે સવાસો રૂપિયા છે તેમાંથી પચીસ રૂપિયાવાળી એક અક્કલ લેવા દે' પછી દુકાનદારને કહ્યું કે 'મને પચીસ રૂપિયાવાળી અક્કલ આપો

દુકાનદારે કહ્યું 'રૂપિયા પહેલા આપો, માલ પછી મળશે' એટલે મંત્રીએ પચીસ રૂપિયા રોકડા ગણી આપ્યા દુકાનદારે તે પૈસા ગલ્લામાં મૂકયા પછી મંત્રીને કહ્યું કે 'મુસાફરીમાં જવું તો એકલા ન જવું આ સાભળી મંત્રીને લાગ્યું કે પોતાના પૈસા પાણીમાં ગયા આહો આમાં નવું શું કહ્યું? પણ હાર્યો જુગારી બમણું રમે, એ ન્યાયે તેણે બીજા પચીસ રૂપિયા આપીને કહ્યું કે

'બીજી અક્કલ આપો' તેના મનમાં એમ કે પહેલાની કસર બીજામાં વળી રહેશે

દુકાનદારે એ પચીસ રૂપિયા ગલ્લામાં મૂકીને કહ્યું કે 'પાચ માણસ કહે તે વાત માનવી' પરંતુ મંત્રીને આ અક્કલમાં પણ ખાસ નવું લાગ્યું નહિ એટલે બીજા પચીસ રૂપિયા આપીને કહ્યું કે 'આ વખતે કોઈ સુંદર અક્કલ આપો' પેલાએ રૂપિયા ઠેકાણે મૂકીને કહ્યું કે 'જે જગાએ બધા સ્નાન કરતા હોય ત્યાં આપણે સ્નાન ન કરવું'

'આમાં તે દુકાનદારે કઈ અક્કલ આપી નાખી?' એ વિચારે મન્ત્રીને ભારે વસવસો થયો, પરંતુ એક વાર વધુ અજમાયશ કરવા દે, એમ વિચારી તેણે ચોથા પચીસ રૂપિયા આપ્યા અને ચોથી અક્કલ માગી પેલાએ રૂપિયા લઈને કહ્યું કે 'કોઈ ગુપ્ત વાત સ્ત્રીને ન કહેવી'

મંત્રી વિચાર કરે છે કે 'આ તો ભારે થઈ જો આટલા રૂપિયા ખાવાપીવા માટે સાથે રાખ્યા હોત તો ઘણુ સારુ થાત. પણ રાડચા પછીનુ ડહાપણ શા કામનુ?'

દુકાનદાર તેના મોઢા પરથી સમજી ગયો કે મેં આને આપેલી ચાર સલાહથી સંતોષ નથી થયો, એટલે તેણે કહ્યુ 'કેમ ભાઈ! તને મારી આ સલાહોમાં વિશ્વાસ નથી એમને? આ વાતો જ્યાં સુધી વિચારરૂપે છે, ત્યાં સુધી તને એમ જ લાગ્યા કરશે કે આમાં શુ? પણ જ્યારે તું એનો અનુભવ કરીશ, ત્યારે એની મહત્તા સમજાશે તેમ છતાં જો તું બીજા પચીસ રૂપિયા ખર્ચવા તૈયાર હો તો તને એક એવી ચમત્કારિક વસ્તુ આપુ કે જેનુ ફળ તને નજર સામે જ મળે'

હવે પચીસ રૂપિયા ખર્ચવા એટલે ગળ્વાની બધી મૂડી સાફ કરી નાખવી આથી મત્રી ખૂબ વિમાસણમા પડ્યો, છતા 'પલાળ્યુ તો પૂરુ મૂડાવી લેવા દે' એવો વિચાર કરી તેણે બાકીના પચીસ રૂપિયા પણ પેલા દુકાનદારને આપી દીધા આ વખતે દુકાનદારે પોતાની પાસેથી થોડા બીજ કાઢી રેતી પર પાથર્યા અને તેના પર પાણી રેડ્યુ કે તરત નાકરટેટીનો વેલો ફૂટ્યો અને જોત જોતામા તેના પર સુન્દર મજાની ટેટી ઝૂમી ગઈ આ ટેટી કાપીને મત્રીને ખવરાવી તો અમૃત જેવી મીઠી લાગી પછી પેલા દુકાનદારે કહ્યુ કે 'આમા ખૂબી તો એ છે કે આ રીતે ટેટી તૈયાર થયા પછી તેમાથી જે બીજ થશે તે પણ આવુ જ કામ આપશે' પછી તેમાના થોડા બીજ તેણે મત્રીને આપ્યા આ છેલ્લી વસ્તુ મત્રીને ગમી, એટલે પૈસા ગયાનો અફસોસ ઘણો ઓછો થઈ ગયો તેણે વિચાર કર્યો કે 'હવે પરદેશ જવાની જરૂર શી છે? આ બીજની કરામત માથી જ જોઈતા પૈસા પેદા કરી લેવાશે માટે ઘર તરફ પાછુ ફરવુ'

તે ઘર તરફ પાછો ફર્યો, ત્યા પહેલી અક્કલ સામે આવી કે 'મુસાફરીમા જવુ તો એકલા ન જવું' પરતુ અહીં નથવારો કાનો લાવવો? થોડી વાર વિચાર કરીને તે આજુબાજુ નજર કરે છે, ત્યા વાડની નજીક પડેલો એક ગેરો તેની નજરે પડ્યો ગેરો ગોળ દડા જેવો હોય છે અને તેની ચારે તરફ તીક્ષ્ણ કાંટા હોય છે ખાવા વગેરેના કામસર તે મોઢુ બહાર કાઢે છે, નહિ તો ... [illegible] છુપાવી રાખે છે

'જ્યારે બીજો કોઈ સથવારો મળતો નથી, ત્યારે આ શેરો શું ખોટો ? એ પણ જીવ કહેવાય' એમ વિચારી મંત્રીએ તેને ખડિયામાં નાખ્યો અને મુસાફરી ચાલુ કરી

સાંજ વેળાએ તે એક ઝાડી આગળ આવ્યો, ત્યારે ખૂબ થાકી ગયેલો હતો, એટલે ઊંઘવાનો વિચાર કરી, ઝાડના એક થડ પાસે લેટ્યો, ત્યાં પેલો શેરો યાદ આવ્યો જો તેને બહાર છૂટો મૂકી દે તો ફરી પત્તો લાગવો મુશ્કેલ, એટલે ખડિયામાંથી દોરી કાઢી તેને શેરાના એક પગે બાંધી અને તેનો બીજો છેડો પોતાના પગે બાંધ્યો આથી શેરો છૂટથી હરીફરી શકે અને ભાગી પણ ન શકે પછી તે સૂતાની સાથે જ ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો

સવારે ઉઠીને જોયું તો ભયંકર દૃશ્ય નજરે પડયું થોડે દૂર એક કાળો નાગ લોહીલુહાણ હાલતમાં નિષ્પ્રાણ થઈને પડ્યો છે અને તેની પૂછડી શેરાના મુખમાં છે આથી મંત્રી સમજી ગયો કે રાત્રે મારો કાળ આવી પહોંચ્યો હતો, પણ આ શેરાએ તેની સાથે લડાઈ કરીને મને બચાવી લીધો છે આ વખતે તેણે પેલા દુકાનદારે આપેલી સુંદર અક્કલ માટે તેનો આભાર માન્યો અને હવે પછી તે પ્રમાણે જ વર્તવું એવો નિર્ણય કર્યો

સાંજે એક ગામમાં પહોંચ્યો ત્યાં ઉતારો ચોરામાં કર્યો અને તેના જેવા બીજા કેટલાક મુસાફરોની સાથે સૂઈ રહ્યો સવારે ઉઠીને જોયું તો એક સિવાય બીજા બધા મુસાફરો ઉઠીને ચાલ્યા ગયા હતા તપાસ કરતાં તે જાણી શક્યો

ફલદાયક બની, ને માટે પેલા દુકાનદારનો આભાર માનવા લાગ્યો.

થોડા દિવસ બાદ તે ઘરે પહોંચ્યો અને ઉત્સાહના આવેશમાં પોતે અનુભવેલી બધી વાત પોતાની પત્નીને જણાવી દીધી. આ વખતે તેને ખ્યાલ ન રહ્યો કે પોતે ચોથી અક્કલનો ભંગ કરી રહ્યો છે. વળી તેણે પેલા બીજ પણ પત્નીને આપી દીધાં.

બીજે દિવસે સવારે તે રાજદરબારમાં ગયો. રાજાએ તેને આવકાર આપી કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. નાયબ મંત્રીને આ ન ગમ્યું. એનું ગમે? જેનું હૃદય માત્ર સ્વાર્થ અને લુચ્ચાઈથી ભરેલું હોય તે બીજાને સારા કે સુખી જોઈ શકતા નથી. આ વખતે મંત્રીએ વાતમાં ને વાતમાં કહ્યું કે 'મહારાજ! આ જગતમાં કંઈક ચમત્કાર જેવું પણ છે.' એ સાંભળી નાયબ મંત્રી બોલ્યો કે 'આ જગતમાં ચમત્કાર જેવી કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ. એ તો લોકોને છેતરવા માટેની ચાલબાજી છે. જો ખરેખર ચમત્કાર હોય તો કરો સાબીત.'

આ સાંભળી મંત્રીને પણ પાનો ચડયો. તેણે કહ્યું 'જો હું સાબીત કરી આપું તો તું શું હોડમાં મૂકીશ?' પેલાએ કહ્યું 'જે જીતે તે સામાને ઘરે જાય અને જે વસ્તુને હાથ લગાડે તે વસ્તુ જિતનારની.' મંત્રીએ આ શરત કબૂલ કરી. હવે પોતાને અક્કલ આપનાર પર તેની શ્રદ્ધા પૂરેપૂરી બેસી ગઈ હતી. ઉપરાંત રાજાને પોતાની બુદ્ધિપ્રતિભા બતાવવાની પણ નેમ હતી, એટલે રાજાને સાક્ષીમાં રાખીને કહ્યું કે

'આ બીજ સાકરટેટીના છે તે રેતી પર નાખીને તેના પર પાણી છાંટીશ કે વેલો ફુટશે અને તેની સાકરટેટી તમને ખાવા મળશે' આ સાભળી નાયબ મત્રી લુચ્ચુ હાસ્ય કરવા લાગ્યો

મત્રીએ બીજ રેતી પર નાખ્યા અને પાણી રેડ્યુ, પછી પરિણામની રાહ જોવા લાગ્યો પરતુ થોડી વાર થવા છતા એ બીજમા કઈ ફેરફાર ન થયો આ જોઈ મત્રી છોભતાઈ ગયો તેને સમજ ન પડી કે આમ શાથી થયુ ? બધી અક્કલો ફળો ને આમા વાંધો કેમ આવ્યો ? તેણે પોતાની હાર કબૂલ કરી, પણ શરતનો અમલ કરતા પહેલા પદર દિવસની મુદત માગી નાયબમત્રીને જિતનો મદ હતો, વળી તે પોતે બહુ ઉદાર છે, એમ રાજાને દેખાડવા માગતો હતો, એટલે તેણે પદર દિવસની મહેતલ કબૂલ કરી

માજી મત્રી ઘરે પાછો ન જતા દડમજલ કરતો પેલા અક્કલ વેચનાર દુકાનદાર પાસે પહોચ્યો અને બનેલી બધી હકીકત અક્ષરશઃ કહી સભળાવી દુકાનદારે કહ્યુ કે 'આમા તમે એક સ્થળે ભૂલ ખાધી છે બધી વાત સ્ત્રીને કહેવી જોઈતી ન હતી જો તમે એને વાત ન કરી હોત તો બધા સારા વાના થાત મને લાગે છે કે તમારી સ્ત્રી અને નાયબમત્રી મળેલા છે અને તેમણે તમને ઉથલાવી પાડવા માટે ખટપટી ઠી કરેલી છે તમે આ બીજ બારીકાઈથી જોશો તો

કરવુ? એ બાબતમા થોડી સલાહ પણ આપી આથી માણ્ડ મત્રી સતોષ પામ્યો અને પોતાને ગામ પાછો ફર્યો પણ તે ઘરે ન જતા સીધો ગજદગ્બાગમા ગયો અને હવે પોતાની શરત પાળવા તયાર છે, માટે તમે નાયબમત્રીને સાથે લઈ ઘરે પધારો એમ જણાવી પોતાના ઘરે ગયો

મત્રીનુ ઘર અની આધણીનુ હતું ઉપર મેડે ચડવા માટે એક નીસરણી મૂકવી પડતી હતી તેણે એ નીસરણી મારફત પત્નીને ઉપર મોકલી અને લાયતળિયેથી દરેક ચીજ ઉપર ચડાવી દીધી પછી પત્નીને પણ ઉપર જ રહેવા દીધી, તે એમ કહીને કે તુ ઉપર હોય તો જોઈતું કરતું નીચે આપી જાક અને નીસરણી બાજુએ મૂકી દીધી

થોડી વાર પછી રાજા પોતાના નાયબમત્રીને લઈ મત્રીના ઘરે આવ્યા મત્રીએ તેમનુ સ્વાગત કર્યું હવે નાયબ મત્રી ચારે બાજુ નજર કરીને જુએ છે, પણ જે ચીજ પર પોતાને હાથ મૂકવો છે, તે નજરે પડતી નથી આ વખતે મત્રીની પત્નીએ શરમ છોડીને કહ્યુ કે 'હુ ઉપર બેઠી છુ,' એટલે નાયબ મત્રીએ તેના માથે હાથ મૂકવાના વિચારથી ઉપર ચડવાનો નિર્ણય કર્યો અને ત્યા પડેલી નીસરણી ઉપાડી દાદર પર ગોઠવી એ જ વખતે મત્રીએ કહ્યુ કે 'બસ, આપણી શરત પૂરી થાય છે તમે આ નીસરણીને હાથ લગાડ્યો છે, એટલે એ નીસરણી તમારી છે ' ત્યારે જ નાયબ મત્રીને ભાન આવ્યુ કે પોતે ગભીર ભૂલ ખાધી છે પણ હવે બીજો ઉપાય ન હતો

આ વખતે મંત્રીએ કહ્યું કે 'મહારાજ ! આ વાધી વસ્તુ તો ખરી, પણ મારે તમને ગેરીવાળો નમસ્કાર બનાવવાનો છે' એમ કહી પોતાની પાસેના બીજ કાઢ્યા અને રેતી પર નાખી, પાણી છાંટ્યું ક તરત તેમાથી વેલા ફુટ્યો અને ગાજરેટી તૈયાર થઈ ઈ એ ગજાને ચખાડી તો અમૃત જેવી મીઠી લાગી તે ખૂબ ખુશ થઈ ગો તેણે મંત્રીને પૂછ્યુ કે 'જો આ બીજમા આવી શક્તિ છે, તો વ્યગ આમ કેમ થયુ ?' મંત્રીએ મ્હુ ક ' મા નાયબ મંત્રીની દગાબાજીથી એ બીજ ગતોરાત રોકાઈ જયા હતા ' આ ઉત્તરથી રાજા સમજ્યો ક્યોંકે નાયબ મંત્રીએ નીગ્ર ઘી પર હાથ મૂક્યા તે નીસરણી લેવા માટે નહિ, પણ નીસરણી પરથી ઉપર ચઢીને મંત્રીના ઓ પર હાથ મૂકવા માટે જ મૂક્યા હતા, તેથી આ મંત્રી ખરાબ સ્વભાવનો છે અને સારા સાચા મંત્રીને ખોટી રીતે હેરાન કરવા માગે છે આથી રાજાને નાયબ મંત્રી પર ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો અને તેના ક્રમમા પેચી નીસરણી બાધી તેને આખા ગામમા ફેર વ્યો પછી તેને પદભ્રષ્ટ કરી દેશનિકાલ ની સજા કરી અને તેનુ સ્થાન જૂના મંત્રીને આપ્યુ આ રીતે અફલ મગજવાળો પદ ભ્રષ્ટ મંત્રી ફરી પોતાના સ્થાને આવ્યો અને સુખી થયો એરવ જ્ઞાનનું મહત્ત્વ કદી પણ ઓછુ આકવુ નહિ

જ્ઞાનના પ્રકારો તથા બીજા ગુણો વિષે જ્ઞાની મહારાજે જોયુ હશે તો હવે પછી કહેવાશે.

વ્યાખ્યાન નવમુ

આત્માનો ખજાનો

[ચાલુ]

મહાનુભાવો !

વ્યાખ્યાનના પ્રારભે શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર અને છત્રીશમુ અધ્યયન યાદ કરી લઈએ, કારણ કે તે ચાલી રહેલા આત્માના વિષયનુ ઉદ્ગમસ્થાન છે લોકો નદી કરતા નદીના મૂળને વધારે પવિત્ર માને છે અને તેથી જ નદીની પરકમ્મા કરતા કરતા તેના મૂળ સુધી પહોચે છે દર વર્ષે હજારો લોકો હિમાલયના ગગોત્રી-જન્મોત્રી શિખરની યાત્રાએ જાય છે, તેનુ મુખ્ય કારણ એ છે કે ગગા અને જમના નદીના મૂળ ત્યા માને છે

ગઈ કાલે આત્માનો ખજાનો ખોલ્યો અને તેમાનુ ઝવેરાત તપાસવા માડ્યુ, ત્યા જ્ઞાન-દર્શન આપણી નજરે ચડ્યા તેમા પણ જ્ઞાને આપણુ ધ્યાન વિશેષ ખેચ્યુ આજે આ જ્ઞાન વિષે જ તમને કઈક વધુ કહેવુ છે

જ્ઞાન એ આત્મદ્રવ્યની વિશેષતા છે તે તમને કોઈ જડ પદાર્થમા મળશે નહિ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાલ અને પુદ્ગલાસ્તિકાય, એ પાચ જડ છે તે કોઈમા જ્ઞાન હોતું નથી

આત્મા જ્ઞાન વડે પદાર્થને જાણે છે અને જુએ છે, તેના પર શ્રદ્ધા કરે છે તથા હેય-ઉપાદેયનો વિવેક કરી ચારિત્રમાર્ગમાં આગળ વધવાને શક્તિમાન થાય છે એટલે જ્ઞાન એ ધાર્મિક પ્રગતિનું મૂળ છે, આધ્યાત્મિક વિકાસનો પાયો છે અને સિદ્ધિસોપાન ચડવાની નીસરણી છે 'पढम नाण तओ दया' 'नाणकिरियाहिं मोक्खो' 'सम्यग् ज्ञानक्रियाभ्या मोक्ष' વગેરે સૂત્રો જિનપ્રવચનમાં પ્રચલિત છે તેનો અર્થ એ છે કે દયા, સંયમ અથવા કોઈ પણ પ્રકારની ધાર્મિક ક્રિયા કરવી હોય તો પ્રથમ જ્ઞાન જોઈએ. જ્ઞાન ન હોય તો એ ક્રિયાઓ બરાબર થઈ શકે નહિ, પોતાનું ખરું ફળ આપી શકે નહિ

જીવોની દયા પાળવી, એવું ગુરુમુખેથી સાંભળ્યું, પણ જીવ કોને કહેવાય? અજીવ કોને કહેવાય? જીવનું લક્ષણ શું? જીવના પ્રકારો કેટલા? એ જાણવામાં ન આવે તો જીવની દયા શી રીતે પળાય? તેજ રીતે સંયમ તથા બીજી બધી ક્રિયાઓમાં સમજી લેવાનું

સંથારાપોરિસીમાં એક ગાથા આવે છે

एगो मे सासओ अप्पा, नाणदसणसजुओ ।
सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे सजोगलक्खणा ॥

આ ગાથાનો અર્થ બરાબર સમજ્યા હોઈએ તો આત્માનું અનુશાસન કેમ કરવું, આત્માને કેવી રીતે રાખવો? એ સબંધમાં આ ગાથા કહેવાય છે. આ ગાથા

જગતમા એકલો છુ મારુ કોઈ નથી' 'नाहम-नस्स कस्सई-તેમ હુ પણ કોઈનો નથી' જેના સગાવહાલા મરી પરવાર્યા છે, તેઓ પણ દીન બનીને રાક બનીને આવો વિચાર કરે છે, પણ અહી એવી દીનતાથી આ વિચાર કરવાનો નથી અહી તો આત્માની સાચી પરિસ્થિતિ સમજીને આ વિચાર કરવાનો છે તેથી જ કહ્યુ છે કે 'एव अदीणमणसा अप्पाणमणुसासई—આ રીતે અદીન મનથી આત્માનુ અનુશાસન કરે'

પછી જે વિચારવાનુ છે, તે આ ગાથામા કહ્યુ છે 'एगो मे सासओ अप्पा—એક મારો આત્મા જ શાશ્વત છે' આ આત્મા કેવો છે? 'नाणदसणसजुओ—જ્ઞાન અને દર્શનથી યુક્ત' જ્ઞાન અને દર્શન એ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો છે, એટલે તે કોઈ કાળે છૂટા પડતા નથી માટે જ આત્માને જ્ઞાનદર્શનયુક્ત કહ્યો અહી કોઈને એવો પણ પ્રશ્ન થાય કે 'આત્મા જો એકલો જ છે, તો માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની, પત્ની, પરિવાર, સગાવહાલા, સબધીજનો, મિત્રો વગેરે શુ છે? શુ તે પોતાના નથી?' ત્યા એમ સમજવાનુ કે 'सेसा मे बहिरा भावा, सव्वे सजोगलक्खणा—જ્ઞાન અને દર્શન સિવાયના બધા ભાવો બહિર્ભાવો છે, કારણ કે તે જન્મના સયોગથી પ્રાપ્ત થયેલા છે, એટલે આ જન્મ પૂરતા જ છે, પણ બીજા જન્મ વખતે સાથે આવવાના નથી' જેમને તમે 'મારા' 'મારા' કરો છો અને જેમને પાળવા, પોષવા તથા રાજી રાખવા માટે ન કરવાના કામો કરવાની હદે પહોચી જાઓ છો, તે તમને બે ડગલા વળા-

વીને જ પાછા ફરે છે, પણ તેમાનુ કોઈ સાથે આવતું નથી. ત્યારે ધનમાલ શું સાથે આવે છે? ઘરેણાના દાબડા, નોટના બડલો અને આલીશાન ઈમારતો બધુ યે અહીં જ પડ્યુ રહે છે આત્મા આ વસ્તુઓના મોહથી દુખી થાય છે અને દુર્ગતિમા જાય છે, એટલે આ બધા સયોગો આત્માને દુખદાયી હોવાથી ત્યાજ્ય છે

આત્મા એકલો આવ્યો અને એકલો જવાનો, એમા કઈ ફેર નથી

આત્માની જ્ઞાનશક્તિ ઘણી મોટી છે લોકો અણુબોબ અને અણુશસ્ત્રોની વાત સાભળીને ચકિત થઈ જાય છે, પણ એ શોધ્યા કોણે? જ્ઞાને કે બીજા કોઈએ? અલબત્ત, આવા જ્ઞાનને આપણે અજ્ઞાન કહીએ છીએ, કારણ કે તે મિથ્યાત્વથી યુક્ત છે, પણ એ એક પ્રકારનુ જ્ઞાન તો છે જ

અણુશક્તિમા પુદ્ગલના અણુનુ સ્ફોટન કરવાની ગજબ શક્તિ મનાય છે, પણ આત્મા જ્ઞાનશક્તિ વડે ક્રોડો વર્ષમા સચિત થયેલા કર્મના ક્ષણમાત્રમા ભુક્કા ઉડાવી દે છે કહ્યું છે કે—

જ્ઞાની સાસોસાસમે, કરે કર્મનો ખેહ,
પૂર્વ કોડી વરસા લગે, અજ્ઞાને કરે તેહ.

'અજ્ઞાની જે કર્મનો ક્ષય ક્રોડો વર્ષના પરિશ્રમે કરી શકે છે, તે કર્મનો ક્ષય જ્ઞાની માત્ર શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલા સમયમા કરી નાખે છે'

આને કોઈ અતિશયોક્તિ ન માનતા અતિશયોક્તિ

કવિઓ કરે પણ જૈન મહર્ષિઓ ન કરે તેઓ તો જેવુ હોય તેવુ જ કહે પરંતુ તમારી બુદ્ધિ દાખલા અને દલીલોથી ટેવાયેલી છે, એટલે દરેક બાબતમા દાખલા–દલીલની ઇચ્છા રાખો છો અમે પણ તમારી બુદ્ધિને સતોષવા પૂરતા પ્રમાણમા દાખલા–દલીલો આપીએ છીએ આ વિષયમા તમારા મનનુ સમાધાન એક દૃષ્ટાતથી કરીશુ

ઇલાપુત્રનુ દૃષ્ટાત

ધનદત્ત શેઠ બધી વાતે સુખી હતા, પણ તેમને એકે પુત્ર ન હતો લોકો પુત્ર માટે શુ નથી કરતા ? અનેક જોશીઓને પૂછે છે, ભગતભૂવાને મળે છે તથા દેવદેવીઓની બાધા–આખડીઓ રાખે છે આ પ્રમાણે ધનદત્ત શેઠે ઘણી બાધા આખડીઓ રાખ્યા પછી ઇલાદેવીની કૃપાથી તેમને એક પુત્ર થયો, એટલે તેનુ નામ ઇલાપુત્ર × રાખ્યુ

એકનો એક પુત્ર અને શ્રીમત ઘર એટલે તેના લાડકોડમા શી મણા રહે ? 'દિન દોગુના રાત ચોગુના' એ રીતે ઉછરીને તે મોટો થયો અને અનુક્રમે યુવાવસ્થા પામ્યો આ અવસ્થામા મનુષ્યને વિષયાભિલાષ જાગે છે અને પૂર્વ સસ્કારોનુ બળ પૂરતા પ્રમાણમા ન હોય તો તેના હાથે કેટલોક અનર્થ થાય છે ઇલાપુત્રનુ પણ તેમજ બન્યુ

એક વાર નટ લોકો રમવા આવ્યા તેમની એક યુવાન પુત્રીને જોઈને ઇલાપુત્ર મોહિત થયો 'જો પરણુ તો આ નટપુત્રીને જ પરણુ ' એવી મનમા ગાઠ વાળી પછી તે આમણો–દૂમણો થતો એક તૂટેલી ખાટ પર સૂઈ રહ્યો

× જૈન સાહિત્યમા આ મત્ર ઇલાચીકુમાર એવુ નામ પણ આવે છે

માતાપિતાએ તેને ઘણો મનાવ્યો, ત્યારે બોલ્યો કે 'આજે આપણા મકાનની નીચે જે નટ લોકો નાચતા હતા, તેમની પુત્રી મને પરણાવો તો હા, નહિ તો ના'

પિતાએ કહ્યુ 'આપણે ત્યા સુદર કન્યાની કયા ખોટ છે કે તુ આ નટપુત્રીને પરણવાની ઈચ્છા રાખે છે?' પણ ઈલાપુત્ર સમજ્યો નહિ આખરે ધનદત્ત શેઠે નટલોકોને બોલાવીને કહ્યુ કે 'તમારે લેવુ હોય તેટલુ ધન લો, પણ તમારી પુત્રી મારા પુત્રને પરણાવો' નટલોકોએ કહ્યુ 'શેઠ! અમે અમારી પુત્રીને વેચવા ઈચ્છતા નથી પરતુ તમારો પુત્ર જો અમારી સાથે રહે અને અમારી બધી વિદ્યાઓ શીખી કોઈ રાજાને રીઝવે અને તેની પાસેથી મોટુ ઈનામ મેળવે, તો તેને અમારી પુત્રી પરણાવીએ

આ શરતને નામોશીભરેલી ગણી ધનદત્ત શેઠે તેનો સ્પષ્ટ ઈનકાર કર્યો, પણ ઈલાપુત્રનુ મન નટડીમા ચોટયુ હતું, એટલે તેણે એ શરત સ્વીકારી લીધી અને માતાપિતા તથા ધનવૈભવનો ત્યાગ કરી નટની સાથે ચાલી નીકળ્યો મોહથી મનુષ્યના મનમા કેવી વ્યાકુળતા પેદા થાય છે, તેનો આ નમૂનો છે

નટોની સાથે રહેતા ઈલાપુત્ર તેમની બધી વિદ્યાઓ શીખી ગયો અને રાજાને રીઝવવાના ઈરાદાથી તે બેનાતટ નગરે આવ્યો ત્યા રાજાની રજા લઈ રાજમહેલની પાસેના ચોકમા ખેલ કરવા લાગ્યો આજે સર્કસના ખેલ જોઈ લોકો અચંબામા આ[illegible] છે, પણ આપણા નટલોકોના ખેલો

તેના કરતા ઘણુ ચડિયાતા હતા વાસ પર વાસ બાધે અને તેના પર પણ વાસ બાધે, પછી માથે સાત બેડાની હેલ લઈ તેના પર ચડી જાય તેમા ન તેનો પગ લથડે કે ન એકે બેડુ ફૂટે તેજ રીતે હાથમા છરા, જમૈયા કે તલવાર લે અને વાસ પર ચડી તેના અનેક પ્રકારના ખેલો કરી બતાવે ઈલાપુત્રે પણ આવા અદ્ભુત ખેલો કરવા માડ્યા રાજા અને રાણી આ ખેલો જોવા માટે ઝરૂખે આવીને બેઠા અને લોકો ચોકમા ટોળે મળ્યા

ઈલાપુત્ર વાસ પર ચડ્યો છે અને નટપુત્રી પગમા ઘુઘરા બાધી, કિન્નર સાદે ગાયન ગાતી, ઢોલ બજાવી રહી છે 'આ ખેલથી રાજા જરૂર રીઝશે અને નટપુત્રી સદાની મારી થશે' એવો ઈલાપુત્રને દૃઢ વિશ્વાસ છે, પણ રાજાએ નટપુત્રીનુ અદ્ભુત સૌદર્ય જોયુ, ત્યારથી એની દાનત બગડી છે તે એવો વિચાર કરે છે કે 'જો આ નટ વાસ પરથી નીચે પડે અને મૃત્યુ પામે તો આ નટપુત્રીને હુ મારા અતપુરમા બેસાડી દઉ' આ પણ કર્મની એક વિચિત્રતા જ ગણાય ને ! જેને રીઝવવો છે, જેને રીઝવીને મોટુ ઈનામ લેવુ છે, તે જ મનમા દુષ્ટ વિચાર કરી રહ્યો છે

ઈલાપુત્રે ખેલ ઘણો અદ્ભુત કર્યો અને લોકો ખૂબ રાજી થયા, પણ રાજા રીઝયો નહિ એટલે તે ફરી વાર વાસ પર ચડ્યો છતા એ પરિણામ પહેલા જેવુ જ આવ્યુ જો રાજા રીઝે નહિ, તો જેને માટે બાર બાર વરસ મહેનત હતી, તે બધી ફોગટ જાય, એટલે ઈલાપુત્ર ત્રીજી વાર,

ચોથી વાર વાસ પર ચડયો અને પોતાની વિદ્યાનુ પાણી બતાવવા લાગ્યો, પણ જેણે પહેલેથી જ મનમા ગાઠ વાળી હોય તે શેનો રીઝે ?

લોકો વિચાર કરે છે કે આવા અદ્દભુત ખેલ છતા રાજા કેમ રીઝતો નથી ? જરૂર દાળમા કઈક કાળુ છે રાણીને પણ રાજાનુ આ વલણુ ઊડા વિચારમા મૂકી દે છે અને રખે રાજાની દાનત પેલી નટપુત્રી પર પડી હોય, એવી શકા તેના મનમા પેદા કરે છે

છેવટે ઇલાપુત્ર પાચમી વાર વાસ પર ચડયો અને જીવ સટોસટનો ખેલ કરવા લાગ્યો ત્યા તેની નજર બાજુની હવેલીમા ગઈ ત્યા એક અત્યત રૂપવતી નવયૌવના સ્ત્રી હાથમા મોદકનો થાળ લઈને ઊભી છે અને મુનિરાજને તે ગ્રહણુ કરવા વિનતિ કરી રહી છે, પણુ મુનિરાજ મોદક લેતા નથી કે આખ ઊચી કરીને પેલી સ્ત્રી સામુ જોતા પણ નથી

જ્ઞાન થવામા પણુ કઈક નિમિત્ત જોઈએ, તે ઇલાપુત્રને મળી ગયુ તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'પોતે યુવાન છે, સામે રૂપવતી સ્ત્રી છે અને એકાતનો યોગ છે, છતા તેમનુ રૂવાડુ ફરકતુ નથી અને હુ એક નટડીના પ્રેમમા પાગલ બનીને ઠેર ઠેર ભટકી રહ્યો છુ ધિક્કાર હો મારી જાતને ! ફીટકાર હો મારી આ મોહાધ દશાને ! હુ આ લુબ્ધ રાજાને રીઝવવા મારી જીદગીને હોડમા મૂકી રહ્યો છુ, એ પણ મૂખતાની પરાકાષ્ઠા છે હુ ઘણુ ભૂલ્યો, પણ હવે મારી આખ ઉઘાડી હાઈ !

ઈલાપુત્રને ભોગની નિ સારતા સમજાઈ અને આત્મા પ્રત્યેનુ કર્તવ્ય યાદ આવ્યુ આનુ નામ જ ખરુ જ્ઞાન એ જ્ઞાનનો ઝળહળાટ જેમ વધતો ગયો, તેમ તેનો કર્મરાશિ નાશ પામવા માડયો હજી તે વાસ પર જ છે, લોકો તેને ખેલ કરતો જોઈ રહ્યા છે, એવામા રગ બદલાઈ ગયો ક્રોડો વર્ષથી ઉપાર્જિત કરેલા કર્મો નાશ પામ્યા અને તેને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ તે જ ક્ષણે ચમત્કાર ખડો થયો, વાસ મટીને સિંહાસન બની ગયો અને ઈલાપુત્ર કેવળી તેના પર બિરાજેલા સહુના જોવામા આવ્યા દેવોએ ત્યા જ્ઞાનમહોત્સવ કરવા માડયો

આ જોઈ રાણી વિચાર કરવા લાગી કે ‘આટઆટલી રૂપાળી રાણીઓ અત પુરમા હોવા છતા રાજાનુ મન એક નટપુત્રીમા ગયુ, માટે આ સ સાર જ અસાર છે’ આ રીતે તેના હૃદયમા જ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રકટી અને તે પ્રતિક્ષણે વધવા લાગી, એટલે તેના ઘાતીકર્મોનો પણ નાશ થયો અને તે કેવલજ્ઞાન પામી

આ દૃશ્ય જોતા રાજાનુ હૃદય પણ પલટાયુ અને તેને પોતાની અધમતા માટે તિરસ્કાર છૂટયો તેની આખમાથી પશ્ચાત્તાપના આસુ ટપ ટપ ટપકવા લાગ્યા તેને પણ આ સ સાર અસાર ભાસ્યો અને તેમાથી આત્માને ઉગારી લેવાની ભાવના પ્રકટી આ ભાવનાના પ્રતાપે તે પણ થોડી ક્ષણોમા ઘાતીકર્મોનો નાશ કરી કેવલજ્ઞાની બન્યો

આ બાજુ નટડી વિચાર કરે છે કે ‘હુ જ બધા

અનર્થનુ મૂળ છુ મારા રૂપે જ આ ઈલાપુત્રને ઘેલો કર્યો અને ગજાની દાનત બગડી, માટે ધિક્કાર હો આ રૂપને! હવે મારે આ નગવિદ્યાથી પણ સર્યું ! હું સાધુતાના માર્ગે સંચરીશ અને મારુ કલ્યાણ કરીશ' જ્ઞાનનો ઉદય અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, મોહનો પરાજય કરે છે, એટલે નટડીના હૃદયમા પણ ભારે પરિવર્તન થયુ અને શુભ ભાવના ભાવતા તે પણ કેવલજ્ઞાન પામી પછી તે ચારે કેવળીઓએ જગતને ધર્મનો બોધ આપી મહા ઉપકાર કર્યો

તાત્પર્ય કે જે કર્મને અજ્ઞાની કોડો વર્ષમા ખપાવી શકતો નથી, તે જ્ઞાની માત્ર શ્વાસોશ્વાસમા ખપાવી દે છે અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુક્તિનો અધિકારી બને છે

જ્ઞાનની આરાધના

દરેક વર્ષે જ્ઞાનપચમી આવે છે અને જ્ઞાનની આરાધના ઉત્કૃષ્ટ ભાવે કરવાનો સાદ દઈ જાય છે, પણ એ સાદને કોણુ-કેટલો સાભળે છે ? જો એ સાદ સાભળ્યા હોઈએ તો આપણી સ્થિતિ આવી ન હોય ધર્મશાસ્ત્રોનુ જ્ઞાન નથી, આત્માનુ જ્ઞાન નથી, કર્તવ્યનુ જ્ઞાન નથી, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય અને પેયાપેયનો વિચાર પણ બહુ થોડાને આવે છે જો સાચુ જ્ઞાન વધે તો આ પરિસ્થિતિ દૂર થાય અને ઉદ્ધારનો માર્ગ મોકળો બની જાય

જ્ઞાન પાચ પ્રકારનુ છે, એ વાત ગઈ કાલે કહેવાઈ ગઈ છે આજે તેના ભેદો પર પ્રકાશ પાડીશું, જેથી જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ તમારી સમજમા બરાબર આવી જશે

મતિજ્ઞાનના ભેદો

ભેદો ચાર છે ૧ અવગ્રહ, ૨ ઈહા, ૩ અપાય અને ૪ ધારણા

અથને એટલે જાણવા યોગ્ય પદાર્થને ગ્રહણ કરવો તે અવગ્રહ તેમા પ્રથમ વ્યજન (પૌદ્ગલિક સામગ્રી) ગ્રહણ કરાય છે અને પછી 'કઈક' એવો અવ્યક્ત બોધ થાય છે, એટલે અવગ્રહના પણ વ્યજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ એવા બે પ્રકારો છે ચક્ષુ અને મનનો વ્યજનાવગ્રહ થતો નથી, કારણ કે તે અપ્રાપ્યકારી છે અપ્રાપ્યકારી એટલે વસ્તુને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ તેનો બોધ કરનાર ચક્ષુ દૂર રહેલા વૃક્ષ, પર્વત તથા ચદ્રસૂર્યાદિને જોઈ શકે છે અને મન અહીં બેઠુ દૂરસુદૂરના વિચારો કરી શકે છે

'આ શું હશે?' એવો વિચાર તે ઈહા 'આ અમુક વસ્તુ છે' એવો નિર્ણય તે અપાય, અને તેનુ અવધારણ કરવુ, એટલે યાદ રાખવુ તે ધારણા

તમને એમ થશે કે આપણે તો ઘોડાને જોતા જ આ ઘોડો છે, એમ જાણી જઈએ છીએ તેમા આ ચાર પગથિયા શી રીતે મડાતા હશે? પણ એ અવશ્ય મડાય છે ચિરપરિચિત વસ્તુમા આપણો ઉપયોગ ઘણો ઝડપી હોવાથી બધા પગથિયાનો ખ્યાલ આવતો નથી, પણ કોઈ અજાણી વસ્તુ જોઈએ, ત્યારે એ ખ્યાલ બરાબર આવે છે માનો કે સાજ વેળાએ તમે એક ખેતરમા થઈને પસાર થઈ રહ્યા છો ત્યા દૂર કઈક દેખાય છે, એટલે તમે બરાબર નજર માંડો છો અને વિચાર કરો છો કે 'આ શુ હશે? શુ એ કોઈ ઝાડનુ ઠુઠુ હશે કે મનુષ્ય?' પછી તમે એવો વિચાર

કરો છો કે 'માણસ હોય તો કંઈક હલનચલન થાય, વળી તેનો ઉપરનો ભાગ નીચેના ભાગ કરતા પ્રમાણમા નાનો હોય, ત્યારે આ તો તદ્દન સ્થિર જણાય છે અને તેનો ઉપરનો ભાગ નીચેના ભાગ કરતા પ્રમાણમા કંઈક મોટો લાગે છે, માટે તે ઝાડનુ ઠુઠુ જ છે' પછી તમે યાદ રાખી લો છો કે 'મે ઝાડનુ ઠુઠુ જ જોયુ' આ રીતે તમને અવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા એ ચારે પગથિયા અહી સ્પષ્ટ સમજાય છે

એ પ્રકારના અવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા એ પાચને પાચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનથી ગુણીએ તો ૩૦ની સખ્યા આવે, પણ તેમા ચક્ષુ અને મનનો વ્યજનાવગ્રહ હોતો નથી, એટલે મતિજ્ઞાનના કુલ ૨૮ ભેદો ગણાય છે × આ ભેદો જ્ઞાનપ્રાપ્તિના ક્રમને અનુલક્ષીને માનવામા આવ્યા છે, પરતુ મતિ એટલે બુદ્ધિના પ્રકારો જોઈએ તો ચાર છે ૧ ઔત્પત્તિકી, ૨ વનૈયિકી, ૩ કાર્મિકી અને ૪ પારિણામિકી જે બુદ્ધિ સૂત્ર, ગુરુ કે વડીલની મદદ વિના જન્માતરીય

× મતિજ્ઞાનના જે ૨૮ ભેદો થાય છે તે બધા ક્ષયોપશમ અને વિષયની વિવિધતાથી બાર બાર જાતના થાય છે

(૧) બહુગ્રાહી, (૨) અલ્પગ્રાહી (૩) બહુવિધગ્રાહી (૪) અલ્પ વિધગ્રાહી (૫) ક્ષિપ્રગ્રાહી (૬) અક્ષિપ્રગ્રાહી (૭) અનિશ્રિતગ્રાહી (૮) નિશ્રિતગ્રાહી (૯) અસદિગ્ધગ્રાહી, (૧૦) સદિગ્ધગ્રાહી (૧૧) ધ્રુવગ્રાહી (૧૨) અધ્રુવગ્રાહી

એટલે મતિજ્ઞાનના કુલ ૨૮ × ૧૨ = ૩૩૬ ભેદોની ગણના પણ શાસ્ત્રમા થએલી [illegible] ભેદોના અર્થ-વિવેચન માટે જુઓ તત્ત્વાર્થ સૂત્રનો પ્રથમ [illegible]

સંસ્કારોની ક્ષયોપશમની તીવ્રતાને લીધે વસ્તુના યથાર્થ મર્મને પકડી શકે છે અને તેના યોગ્ય ઉપાયો યોજી શકે છે, તે ઔત્પત્તિકી જે બુદ્ધિ ગુરુ અને શાસ્ત્રનો વિનય કરવાથી પ્રગટે છે, તે વનૈયિકી જે બુદ્ધિ કર્મ એટલે વારવારના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે કાર્મિકી, અને જે બુદ્ધિ અનુભવથી પાકટ થયેલી હોય છે, તે પારિણામિકી

બુદ્ધિના આ ચારે પ્રકારોનુ સ્વરૂપ તેના દષ્ટાંતોથી ખ્યાલમા આવી જશે

ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ

ગામડાનો એક ખેડૂત કાકડીનુ ગાડુ ભરીને નજીકના શહેરમા વેચવા ગયો ત્યા એક ચાલાક માણસે આવીને કહ્યુ કે 'જો કોઈ માણસ આ ગાડાની બધી કાકડીઓ ખાઈ જાય તો તેને શુ આપે ?' આ તે કઈ બનતું હશે ? એમ માનીને પેલા ખેડૂતે કહ્યુ કે 'જો કોઈ એમ કરે તો તેને આ નગરના દરવાજામાથી બહાર નીકળી શકે નહિ, એવો લાડુ આપુ '

ચાલાક માણસે એ શરતનો સ્વીકાર કર્યો અને તેના ગાડામા ભરેલી બધી કાકડીઓ જરા જરા ચાખી લીધી પછી તે ખેડૂત એ કાકડીઓને વેચવા લાગ્યો, ત્યારે લોકોએ કહ્યુ કે 'આ બધી કાકડીઓ ખાધેલી છે' પેલા ચાલાકે આ શબ્દો પકડી લીધા અને ખેડૂતને જણાવ્યુ કે 'મારી શરત મે પૂરી કરી છે, માટે તારી શરત તું પૂરી કર '

ખેડૂતે તો માનેલું કે આવો લાડુ આપવાનો વખત જ આવવાનો નથી, એટલે તે સબધી તેણે કઈ વિચાર કરેલો નહિ,

પણ હવે તે ગભરાયો અને પેલાને શરતમાંથી મુક્ત કરવા માટે પચીસ રૂપિયા આપવા લાગ્યો પરંતુ પેલાએ તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ ખેડૂતે તેને પચીસને બદલે પચાસ રૂપિયા આપવાની વાત કરી, સો રૂપિયા આપવાની વાત કરી, પણ પેલો માન્યો નહિ છેવટે ખેડૂતે વિચાર કર્યો કે 'આ ધૂર્ત મને છોડવાનો નથી માટે કોઈ બુદ્ધિશાળીને શોધી કાઢું અને આનો ઉપાય પૂછું ' પછી તે એક બુદ્ધિશાળી માણસ પાસે ગયો કે જે તેની ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ માટે પંકાતો હતો તે બુદ્ધિમાને ખેડૂતની બધી વાત સાભળીને કહ્યુ કે 'આમા ગભરાય છે શું ? આ તો બહુ નહેવી વાત છે તું એ માણસને એવો લાડુ આપી શકીશ કે જે નગરના દરવાજામાંથી બહાર નીકળી ન શકે નહિ' પછી તેણે શુ કરવું તે જણાવ્યું

હવે તે ગામડીઓ કંદોઈની દુકાનેથી મૂઠીમા સમાય તેવો એક લાડુ લઈને પેલા ધૂર્ત તથા નગરલોકો સાથે શહેરના દરવાજે ગયો અને તે લાડુને દરવાજા વચ્ચે મૂકીને કહેવા લાગ્યો કે 'હે લાડુ ! તું નગરના દરવાજામાંથી બહાર નીકળ' પણ લાડુ નગરના દરવાજામાંથી બહાર નીકળી શક્યો નહિ, એટલે તેણે એ લાડુ ધૂર્તને આપતા જણાવ્યું કે 'આ લાડુ એવો છે કે જે નગરના દરવાજામાંથી બહાર નીકળી શકે એવો નથી '

પેલો શું બોલે ? શેરને માથે સવાશેર બરાબર મળી ગયો હતો

વૈનયિકી બુદ્ધિ

તે દડમજલ કરતો એક જગલમા આવી પહોચ્યો ત્યા બધા તૃષાતુર થઈને પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા, પણ પાણી મળ્યુ નહિ આખરે એક વૃદ્ધ સૈનિકે કહ્યુ કે 'ગધેડાઓને છૂટા મૂકો તે ભૂમિ સૂઘતા જે સ્થળે પહોચશે, ત્યાથી પાણી મળી આવશે' સૈન્યમા ભાર ઉચકવા માટે કેટલાક ગધેડા પણ રાખવામા આવ્યા હતા, તેને રાજાએ છૂટા મૂકી દેવાનો હુકમ કર્યો આ ગધેડા ભૂમિ સૂઘતા સૂઘતા એવા સ્થળે પહોચ્યા કે જ્યા પાણીથી ભરેલુ એક તળાવ હતું એ તળાવનુ પાણી પીને રાજાએ તથા સૈન્યે પોતાના પ્રાણ બચાવ્યા અહી વૃદ્ધ સૈનિકની બુદ્ધિને વૈનયિકી જાણવી, કારણ કે તેણે આ બુદ્ધિ વડીલોનો વિનય કરીને મેળવી હતી

કાર્મિકી બુદ્ધિ

ઘાણી ચલાવવી અને લોકોને તેલ આપવું, એ ઘાચીનો ધધો ઘાચણ રોજ થડે બેસતી અને લોકોને જોઈતું તેલ આપતી એમ કરતા તેને જોઈતું તેલ આપવાનો ખૂબ મહાવરો પડી ગયો

એકવાર કઈ કામે તે મેડી ઉપર ગઈ અને નીચે ઘરાકો આવી પહોચ્યા તેઓ કહેવા લાગ્યા કે 'આ ઘરાકીટાણે ઘાચણ કયા ગઈ? અમારે કયા સુધી રોકાવુ ?' ઘાચણે ઉપર રહ્યા આ શબ્દો સાભળ્યા, એટલે તે બોલી કે 'જેને તેલ લેવુ હોય તે આ બારી નીચે આવો જેને જેટલું જોઈશે તેટલુ આપીશ' એટલે તેલ લેનારા બારી નીચે ગોઠવાઈ ગયા

પહેલાએ કહ્યુ 'એક શેર' એટલે ઘાચણે ઉપરથી

તેલની ધાર કરી તેનાથી વાસણમા બરાબર એક શેર તેલ પડયુ ન ઓછુ કે ન વધારે વળી તેણે ધાર એવી કરી કે તેનુ એક ટીપુ પણ બહાર પડયુ નહિ આ રીતે જે ઘરાકે જેટલુ તેલ માગ્યુ, તેટલુ તેણે બરાબર આપ્યુ આ તેની કાર્મિકી બુદ્ધિ જાણવી

પારિણામિકી બુદ્ધિ

રાજાને ત્યા નાનામોટા અનેક સેવકો હોય છે તેમાથી એક વાર તરુણ સેવકોએ રાજાને કહ્યુ કે 'મહારાજ ! સફેદ વાળવાળા અને જીર્ણ શરીરવાળા વૃદ્ધોને નોકરીમા ન રાખતા જે તરુણ હોય તેને જ નોકરીમા રાખો, જેથી આપનો મહેલ શોભશે '

રાજા ઠરેલ હતો, અર્થાત્ પારિણામિકી બુદ્ધિવાળો હતો તેણે કહ્યુ 'હુ તમારી વાત ધ્યાનમા રાખીશ '

આ વાતને થોડા દિવસ વીતી ગયા પછી રાજાએ તરુણ સેવકોને ભેગા કરીને પૂછ્યુ કે 'મને લાત માર નારને શુ શિક્ષા કરવી જોઈએ ?' તરુણ સેવકોએ તરત જવાબ આપ્યો કે 'એને શૂળીની શિક્ષા કરવી જોઈએ ' પછી રાજાએ વૃદ્ધ સેવકોને ભેગા કરીને એ જ સવાલ પૂછ્યો, ત્યારે તેમણે કહ્યુ કે 'અમને થોડો સમય આપો વિચારીને ઉત્તર આપીશુ '

બધા વૃદ્ધ સેવકો ભેગા થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'રાજાને લાત કોણ મારી શકે ? કા તો રાણી કે કાં તે તેમના તેનો તો સત્કાર કરવો જોઈએ.

થોડીવારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે ' મહારાજ! આપને જ્ઞાન માગનારનો સત્કાર કરવો જોઈએ '

આશય પ્રમાણે જવાબ મળવાથી રાજા ખુશ થયો અને તેણે તરુણ સેવકોને આ જવાબનો હવાલો આપીને કહ્યુ કે 'હવે તમેજ કરો કે મારે તરુણ નોકરોને નોકરીમા રાખવા કે કેમ ?'

તરુણ સેવકો શું જવાબ આપે ? તેમણે મનથી રાજાની તથા વૃદ્ધોની ઠરેલ બુદ્ધિની પ્રશંસા કરી

મતિજ્ઞાનનો વિષય અહી પૂરો થાય છે હવે શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો વિચારીએ

શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો

શ્રુતજ્ઞાન કોને કહેવાય ? તે અમે ગઈ કાલે જણાવ્યુ છે જે જ્ઞાન પુસ્તક વાચીને, ગુરુનો ઉપદેશ સાભળીને કે શબ્દના નિમિત્તથી થાય તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે આપણા જ્ઞાનનો બહુ મોટો ભાગ આ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે તેનુ મહત્ત્વ ઘણુ છે શાસ્ત્રકારોએ ચાર જ્ઞાનને મૂગા કહ્યા અને શ્રુતને બોલતુ કહ્યુ, તે આજ કારણે કેવળી ભગવતો કેવળજ્ઞાનથી બધુ જાણી શકે છે, પણ તેનુ વ્યાખ્યાન તો શબ્દ દ્વારા જ કરે છે

શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદો માનવામા આવ્યા છે તેનો તમને સામાન્ય પરિચય કરાવી દઈએ આ ભેદો જાણવાથી તમને શ્રુતજ્ઞાનને લગતી પરિભાષા બરાબર સમજાઈ જશે

વિવિધ પ્રકારની લિપિઓ એટલે અક્ષરો વડે જે જ્ઞાન

જીવો માટે સાદિસપર્યવસિત શ્રુત છે, અભવ્ય જીવો માટે અનાદિ અપર્યવસિત શ્રુત છે

જેમા સરખા આલાપકો હોય તેવું દૃષ્ટિવાદ (બારમા અંગાનુ શ્રુત તે **ગમિકશ્રુત** કહેવાય અને જેમા સરખા આલાપકો નથી, તેવુ દૃષ્ટિવાદ સિવાયનુ બીજુ શ્રુત તે **અગમિકશ્રુત** કહેવાય

શ્રીગૌતમસ્વામી વગેરે ગણધર ભગવંતોએ રચેલુ તે **અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત** કહેવાય અને શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી વગેરે સ્થવિર ભગવંતોએ રચેલુ તે **અંગબાહ્ય શ્રુત** કહેવાય દ્વાદશાંગી એ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે અને ઉપાંગો, પયન્ના વગેરે અંગબાહ્યશ્રુત છે

શાસ્ત્રોનુ જ્ઞાન સાંભળવાથી મળે છે, તેથી તેને શ્રુત કહેવામા આવે છે આપણુ શ્રુત સાગર જેવુ વિશાળ છે, એટલે તેને શ્રુતસાગરની ઉપમા અપાય છે × જ્ઞાનને લગતો જે આઠ પ્રકારનો આચાર છે, તે આ શ્રુતજ્ઞાન અંગે સમજવાનો છે

શ્રુત યોગ્ય કાળે ભણવુ, તે કાલ નામનો જ્ઞાનાચાર, શ્રુત ગુરુ અને શાસ્ત્રના વિનયપૂર્વક ગ્રહણ કરવું, તે વિનય નામનો જ્ઞાનાચાર શ્રુત ગુરુ અને શાસ્ત્ર પ્રત્યેના બહુમાન પૂર્વક ગ્રહણુ કરવુ તે બહુમાન નામનો જ્ઞાનાચાર, શ્રુત ઉપધાન પૂર્વક ગ્રહણ કરવુ તે ઉપધાન નામનો જ્ઞાનાચાર ઉપધાન તો આજે ખૂબ થઈ રહ્યા છે, એટલે તેનુ સ્વરૂપ તમે જાણતા જ હશો

જ્ઞાન આપનાર ગુરુનુ નામ, જાતિ વગેરે છૂપાવવા નહિ તે અનિહ્નવતા નામનો જ્ઞાનાચાર, સૂત્રપાઠના અક્ષરો હોય તે પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવા, તે વ્યંજન નામનો જ્ઞાના

× શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ શ્રી મહાવીરસ્તુતિ અપરનામ સંસારદાવાનલ સ્તુતિના બીજા પદ્યમા सार वीरागमजलनिधिं सादरं साधु सेवे । એ શબ્દોથી આગમોની સરખામણી સાગર સાથે કરેલી છે અન્યત્ર પણ તેમણે જિનાગમોને સાગર સદૃશ કહ્યાં છે

ચાર, સૂત્રપાઠનો અર્થ હોય તે પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવો, તે અર્થ નામનો જ્ઞાનાચાર અને અક્ષરો તથા અર્થ ઉભય શુદ્ધ પ્રકારે ગ્રહણ કરવા, તે તદુભય નામનો જ્ઞાનાચાર

જેમ ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય છે અને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય છે, તેમ થોડું થોડું શીખતાં ઘણું જ્ઞાન મળી શકે છે, તેથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળાએ રોજ થોડો શાસ્ત્રાભ્યાસ અવશ્ય કરવો તમે સાંભળ્યું હશે કે—

देवपूजा गुरूपास्तिः स्वाध्यायः संयमस्तपः ।
दानं चेति गृहस्थानां षट्कर्माणि दिने दिने ॥

'ગૃહસ્થે છ કર્તવ્યો હંમેશાં કરવા લાયક છે પહેલું દેવપૂજા, બીજું ગુરુની સેવા, ત્રીજું સ્વાધ્યાય એટલે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, ચોથું સંયમ, પાંચમું તપ અને છઠ્ઠું દાન' એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસ એ માત્ર સાધુઓનું જ નહિ પણ તમારું યે નિત્ય કર્તવ્ય છે તમે અધિકાર મુજબના ગ્રંથો વાંચી શકો છો

અવધિજ્ઞાન વગેરેના ભેદો

અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ એ ત્રણે ઉચ્ચ કોટિનાં જ્ઞાનો છે તે મનુષ્યોને સંયમ તથા તપના પ્રભાવે પ્રગટ થાય છે દેવો તથા નારકીના જીવોને અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય એટલે કે ભવના નિમિત્તથી સહજ હોય છે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકે એટલે આત્મા દૂર-સુદૂર રહેલા રૂપી દ્રવ્યોને જોઈ-જાણી શકે છે

અવધિજ્ઞાનના મુખ્ય ભેદો છ છે **અનુગામી** એટલે અવધિજ્ઞાનવાળા પુરુષની સાથે જનારું **અનનુગામી** એટલે સાથે નહિ જનારું **વર્ધમાન** એટલે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામનારું અને **હીયમાન** એટલે ઉત્તરોત્તર ઓછું થનારું **પ્રતિપાતી** એટલે આવ્યા પછી ચાલ્યું જનારું અને **અપ્રતિ-**

પાતી એટલે આવ્યા પછી કાયમ રહેનારું +

આજના વિજ્ઞાને કલેરવોયન્સ વગેરે શક્તિઓને માન્ય રાખી છે, તે આ જ્ઞાનના પુરાવા રૂપ છે

મન પર્યયજ્ઞાનના બે ભેદો છે ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ તેમાં ઋજુમતિ મનોગત ભાવોને સામાન્ય રૂપે જાણે છે અને વિપુલમતિ વિશેષરૂપે જાણે છે આજે જેને ટેલીપથી કહેવામાં આવે છે, તે આવું જ્ઞાન હોવાની સાબીતી આપે છે.

કેવલજ્ઞાનમાં કોઈ ભેદ નથી, એટલે તે એક છે આ રીતે મતિજ્ઞાનના ૨૮, શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪, અવધિજ્ઞાનના ૬, મન પર્યયજ્ઞાનના ૨ અને કેવલજ્ઞાનનો ૧ મળી જ્ઞાનના કુલ ૫૧ ભેદો થાય છે

આત્માના ખજાના વિષે હજી ઘણુંક કહેવાનું છે, તે અવસરે કહેવાશે

+ અવધિજ્ઞાનના આ ભેદો સ્વામીના ગુણની અપેક્ષાએ છે એ સિવાય ક્ષેત્રાદિની દૃષ્ટિએ પણ તેના ત્રણ ભેદ પડે છે દેશાવધિ, પરમાવધિ અને સર્વાવધિ તેમાં દેશાવધિ અને પરમાવધિના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એવા ત્રણ ત્રણ પ્રકારો છે સર્વાવધિના વિશેષ પ્રકારો નથી

જઘન્ય દેશાવધિનું ક્ષેત્ર ઉત્સેધાંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે ઉત્કૃષ્ટ દેશાવધિનું ક્ષેત્ર સંપૂર્ણ લોક છે અને અજઘન્યોત્કૃષ્ટ દેશાવધિનું ક્ષેત્ર એ બંનેની વચ્ચેનું છે જે અસંખ્યાત પ્રકારનું છે

જઘન્ય પરમાવધિનું ક્ષેત્ર એક પ્રદેશાધિક લોક છે ઉત્કૃષ્ટ પરમાવધિનું ક્ષેત્ર અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ છે અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પરમાવધિનું ક્ષેત્ર એ બંનેની વચ્ચેનું છે

સર્વાવધિનું ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટ પરમાવધિના ક્ષેત્રથી પણ અસંખ્યાત ગણું વધારે છે

લોકથી અધિક ક્ષેત્ર હોતું નથી કારણ કે ત્યાં એવો કોઈ પદાર્થ નથી કે જે અવધિજ્ઞાની જાણી શકે તેથી અહીં લોકથી અધિકનો જે નિર્દેશ છે તે ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનની સૂક્ષ્મતાનો સમજવો

વ્યાખ્યાન દશમું
આત્માનો ખજાનો
[ચાલુ]

મહાનુભાવો !

સાગર સમા વિશાલ જૈન શ્રુતમાં અનેક રત્નો પડેલાં છે, તેમાંનું એક મહારત્ન તે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર તેનાં અધ્યયને અધ્યયનમાંથી પ્રજ્ઞાનો પવિત્ર પ્રકાશ ઝગઝગે છે અને તે મુમુક્ષુઓને મોક્ષસાધનાનું સુંદર માર્ગદર્શન કરાવે છે છત્રીસમા અધ્યયનમાં અલ્પસંસારી આત્માનો વિષય આવ્યો, તે પરથી આપણે આત્મસ્વરૂપની ઊંડી વિચારણા કરવા માંડી તેમાં બીજી અનેક બાબતો ઉપરાંત આત્માની અમરતા જોઈ, અખંડતા જોઈ, સંખ્યા તથા મૂલ્યનો પણ વિચાર કર્યો અને હવે તેના સમૃદ્ધ ખજાના તરફ વળ્યા છીએ હાલ તે ખજાનો તપાસવાનું કામ ચાલી રહેલું છે

આત્મા જેમ જ્ઞાનદર્શનથી યુક્ત છે, તેમ વીર્યથી પણ યુક્ત છે વૈદકની પરિભાષામાં વીર્યનો અર્થ શુક્ર થાય છે, પણ અહીં તેનો અર્થ ક્રિયાશક્તિ સમજવાનો છે આ ક્રિયાશક્તિ વડે આત્મા કોઈ પણ ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિ કરવાને શક્તિમાન થાય છે ખાવું, પીવું, સૂવું, ઉઠવું, બેસવું, ચાલવું,

દોડવુ, વિચારો કરવા, વાતો કરવી, આનદવિનોદ કરવો, ભોગવિલાસ કરવો, ધર્મની આરાધના કરવી વગેરે ક્રિયાઓ આત્માની આ શક્તિને લીધે જ સભવે છે જો આત્મામા આ શક્તિ ન હોય તો આમાનુ કઈ પણ સભવે નહિ

જડ વસ્તુઓમા યત્રાદિના પ્રયોગથી ક્રિયાશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે ક્રિયામા અને આ ક્રિયામા ઘણો મોટો તફાવત છે યાત્રિક ક્રિયામા સજ્ઞા (Instinct), વિચાર (Thought), લાગણી (Feeling) કે ઈચ્છા (Will) જેવુ કઈ હોતુ નથી, માત્ર એકધારી ગતિ (Motion) હોય છે અને તે વેગ (Speed) પૂરો થતા અટકી પડે છે, જ્યારે આત્મા વડે થતી ક્રિયામા સજ્ઞા, વિચાર, લાગણી કે ઈચ્છાનુ તત્ત્વ હોય છે અને તેથી તેમા વિવિધતા દેખાય છે ×

કૂતરાનુ રમકડુ ચાવી દેવાથી ચાલે દોડે ખરૂ, પણ તે જીવત કુરકુરિયાની જેમ ઇચ્છાપૂર્વકની વિવિધ ગતિ કરી શકે નહિ જીવત કુરકુરિયાને ચાલતા આનદ આવે તો તે પોતાની પૂછડી પટપટાવે, કાન ઊચાનીચા કરે કે જીભ બહાર કાઢે, પણ જડ રમકડુ તેવુ કશુ કરી શકે નહિ

મનુષ્ય, પશુ આદિ જીવત પ્રાણીઓ ચાલીને કે દોડીને અમુક સ્થળે પહોચી શકે છે, પણ જડ યત્રો પોતાની મેળે

× જે આત્માઓ હજી અવિકસિત સ્થિતિમાં છે તેમની ક્રિયાઓમાં વિચાર નહિ પણ સજ્ઞા મુખ્ય હોય છે આહાર, ભય મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર મુખ્ય સજ્ઞાઓ છે પ્રકારાતરે દશ પદર અને સોળ સજ્ઞાઓનો પણ શાસ્ત્રમા ઉલ્લેખ છે

ચાલીને કે ગતિમાન થઈને અમુક સ્થળે પહોંચી શકતા નથી મોટર પોતાની મેળે ચાલશે કે ગતિમાન થશે ખરી? મોટરમાં પેટ્રોલ ભરીને તેને ચાલતી કરી હોય અને એક દિશામાં છોડી મૂકી હોય તો શું પરિણામ આવે? મનુષ્ય, પશુ વગેરે જીવંત પ્રાણીઓ રસ્તામાં વળાંક આવતો જોશે તો વળાંક લેશે, ખાડો આવતો હશે તો કૂદી જશે અને સામેથી આવતી ભરેલી કોઈ લારી આવતી જોશે તો બાજુએ ખસી જશે પણ મોટર નહિ તો વળાંક લે, નહિ તો ખાડો કૂદે કે નહિ તો બાજુએ ખસે એ તો ચાલી જોરે ચાલી પછી ભલે થોડી જ વારમાં અકસ્માત થાય અને તેના ભુક્કા ઉડી જાય ને મોટર પોતાની મેળે જ ગાઈ યકે પહોંચી શકતી હોત તો ડ્રાઇવરની જરૂર રહેત નહિ પણ દરેક મોટરને ડ્રાઇવર જોઈએ છે, તે એમ બતાવે છે કે તે પોતાની મેળે કોઈ પણ સ્થળે જઈ શકતી નથી. રેલ્વે, સ્ટીમર, સબમરીન, વિમાન વગેરે સર્વ યાંત્રિક વાહનોનું એમ જ સમજવું

મનુષ્ય, પશુ વગેરે જીવંત પ્રાણીઓ અમુક સ્થળે જવું હોય તો રસ્તામાં થોભશે, આરામ કરશે, ખાશે-પીશે અને વળી પોતાનો માર્ગ કાપશે, પણ યંત્રો ગતિમાન થયેલ જ ધાર્યું તેમ કરી શકશે નહિ બંદુકમાંથી ગોળી છૂટી અંતર કાપી નિશાન તરફ જ જવાની તે રસ્તામાં નહિ ક્યાંય થાકે કે નહિ ક્યાંય આરામ કરે

યંત્રબળથી ગતિ કરતું એક રોકેટ હમણાં ચંદ્રની

સપાટી પર પહોચ્યુ કહેવાય છે તે ત્યા જઈને અથડાયુ કે ઉતર્યું ? જો તેમા જીવત ક્રિયાશક્તિ હોત તો તે રીત સરનુ ઉતરાણ કરત, પણ એ હતી જડ શક્તિ, એટલે અથડાયા સિવાય બીજુ પરિણામ શુ આવે ? રોકેટમા મનુષ્યોને મોકલવાના પ્રયત્નો થાય છે, તે એટલાજ માટે કે યત્ર પર કાબૂ રહી શકે, તેની દિશા બદલવી હોય તો દિશા બદલી શકે અને ધાર્યું ઉતરાણ કરી શકે

આ રીતે જડની ક્રિયાશક્તિમા અને આત્માની ક્રિયા શક્તિમા ઘણો મોટો તફાવત છે

જો આત્મા શુભ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય તો પુણ્યનો સચય કરે છે અને અશુભ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય તો પાપનો સચય કરે છે આ પુણ્ય-પાપના ફળ તેને આ લોકમા કે પરલોકમા અવશ્ય ભોગવવા પડે છે, તેથી જ આત્માને કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા માનવામા આવ્યો છે

કેટલાક કહે છે કે આત્મા પોતે કઈ પણ ક્રિયા કરતો નથી, પણ ઈશ્વર તેને ક્રિયા કરવાની પ્રેરણા કરે છે, એટલે તે સારી કે ખોટી ક્રિયા કરવામા પ્રવૃત્ત થાય છે × અહી પ્રશ્ન એ થાય છે કે જો ઈશ્વર જ આત્માને ક્રિયા કરવાની

× ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्ग वा श्वभ्रमेव वा ।
अन्यो जन्तुरनीशोऽयमात्मन सुखदुःखयो ॥

ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જીવ સ્વર્ગમા અથવા નરકમા જાય છે તેમ જ ઈશ્વરની પ્રેરણા વિના આ જીવ પોતાને સુખ મેળવવામા કે દુ ખ મેળવવામા સમર્થ નથી '

પ્રેરણા કરતો હોય તો માત્ર સારા કામો કરવાની જ પ્રેરણા કેમ કરતો નથી? ખરાબ કે દુષ્ટ કામો કરવાની પ્રેરણા શા માટે કરે છે? ખરાબ કે દુષ્ટ કામો કરવાનું પરિણામ દુઃખ પ્રાપ્તિમાં જ આવે, એટલું આપણે સામાન્ય બુદ્ધિના માણસો પણ જાણીએ છીએ, તો સર્વજ્ઞ એવા ઈશ્વરની ધ્યાન બહાર એ વસ્તુ કેમ હોય? જો એ વસ્તુ ધ્યાનમાં હોવા છતાં તે પ્રાણીઓ પાસે દુષ્ટ કામો કરાવે તો એનો અર્થ એ થયો કે પ્રાણીઓને તે જાણીબૂઝીને દુઃખના દરિયામાં ધકેલી દે છે. તો પછી 'મહાદયાળુ' 'કૃપાસિંધુ' 'પરમ પિતા' એ વિશેષણો સાર્થક શી રીતે થવાના?

દુનિયાનો કાયદો તો એમ કહે છે કે જે ગુનો કરે તે સજાને પાત્ર અને ગુનો કરાવે તે પણ સજાને પાત્ર. કોઈને ગુનો કરવાની ઉશ્કેરણી કરવા માટે ઇંડિયન પીનલ કોડમાં ૧૧૪ મી અને ૧૦૯ મી કલમો રાખેલી છે, તે જાણો છો ને? એટલે પ્રાણીઓ પાસે દુષ્ટ કાર્યો કે ગુનો કરાવવા માટે ઈશ્વર પણ સજાને પાત્ર જ ગણાય. અહીં કોઈ એમ કહે કે 'ઈશ્વર સહુથી મોટા છે, તેથી તેને સજા ભોગવવાની હોય નહિ,' તો આમાં ન્યાય ક્યાં રહ્યો? મોટા ગુનો કરવાની પ્રેરણા કરીને છૂટી જાય અને નાના ગુનો કરવાની સજા ભોગવ્યા જ કરે એ તો હડહડતો અન્યાય જ કહેવાય. જો ખરાબ કામ માટે શિક્ષા થતી હોય— થાય જ છે—તો તે બનેને થવી જોઈએ.

સપાટી પર પહોંચ્યુ કહેવાય છે તે ત્યાં જઈને અથડાયુ કે ઉતર્યું ? જો તેમા જીવંત ક્રિયાશક્તિ હોત તો તે રીતસરનુ ઉતરાણ કરત, પણ એ હતી જડ શક્તિ, એટલે અથડાયા સિવાય બીજુ પરિણામ શું આવે ? રોકેટમા મનુષ્યોને મોકલવાના પ્રયત્નો થાય છે, તે એટલાજ માટે કે યંત્ર પર કાબૂ રહી શકે, તેની દિશા બદલવી હોય તો દિશા બદલી શકે અને ધાર્યું ઉતરાણ કરી શકે

આ રીતે જડની ક્રિયાશક્તિમા અને આત્માની ક્રિયાશક્તિમા ઘણો મોટો તફાવત છે

જો આત્મા શુભ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય તો પુણ્યનો સંચય કરે છે અને અશુભ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય તો પાપનો સંચય કરે છે આ પુણ્ય-પાપના ફળ તેને આ લોકમા કે પરલોકમા અવશ્ય ભોગવવા પડે છે, તેથી જ આત્માને કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા માનવામા આવ્યો છે

કેટલાક કહે છે કે આત્મા પોતે કંઈ પણ ક્રિયા કરતો નથી, પણ ઈશ્વર તેને ક્રિયા કરવાની પ્રેરણા કરે છે, એટલે તે સારી કે ખોટી ક્રિયા કરવામા પ્રવૃત્ત થાય છે × અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે જો ઈશ્વર જ આત્માને ક્રિયા કરવાની

× ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्ग या श्वभ्रमेव वा ।
अन्यो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयो ॥

ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જીવ સ્વર્ગમા અથવા નરકમા જાય છે તેમ જ ઈશ્વરની પ્રેરણા વિના આ જીવ પોતાને સુખ મેળવવામા કે દુઃખ મેળવવામા સમર્થ નથી

પ્રેરણા કરતો હોય તો મ [illegible]
કેમ કરતો નથી ? ખરાબ [illegible]
માટે કરે છે ? ખરાબ કે [illegible]
આમાં જ આવે, એનું [illegible]
માણસો પણ જાણીએ [illegible]
ધ્યાન બહાર એ વન્તુ કેમ રહે ? [illegible]
હોવા છતા તે પ્રાણીઓ પાસ [illegible]
અર્થ એ થયો કે પ્રાણીઓને તે [illegible]
ધકેલી દે છે તો પછી 'મહા પાપુ' [illegible]
એ વિશેષણો સાર્થક શી રીતે [illegible] ?

દુનિયાનો કાયદો તો એમ [illegible]
તે સજાને પાત્ર અને ગુનો [illegible]
કોઈને ગુનો કરવાની [illegible]
કોડમાં ૧૧૪ મી અને ૧૦૯ મી [illegible]
જાણો છો ને ? એટલે પ્રાણીઓ [illegible]
કરાવવા માટે ઈશ્વર પણ સજાને [illegible]
કોઈ એમ કહે કે 'ઈશ્વર મહુવી [illegible]
ભોગવવાની હોય નહિ,' તો આમાં [illegible]
ગુનો કરવાની પ્રેરણા કરીને [illegible]
કરવાની સજા ભોગવવા જ કરે [illegible]
જ કહેવાય જે ખરાબ કામ [illegible]
થાય જ છે—તો તે બનેને થવી [illegible]

જતા તેનામા અનેક દોષોનો આરોપ થાય છે, એટલે એમ માનવુ યોગ્ય નથી

પરતુ આ સિદ્ધાતની સહુથી વધારે ખરાબી તો ત્યારે પ્રકટ થાય છે કે જ્યારે મનુષ્યો અનેક પ્રકારના દુષ્ટ કર્મો કરવા છતા પોતાને જવાબદાર માનતા નથી અને તેના દોષનો સર્વ ટોપલો ઈશ્વરને માથે ઓઢાડે છે 'તે દારૂ કેમ પીધો ?' તો કહે કે 'ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી' 'તે માસ કેમ ખાધુ ?' તો કહે કે 'ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી' 'તે અમુકને ત્યા ચોરી કેમ કરી ?' તો કહે કે 'ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી' અને 'તે અમુકની સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કેમ કર્યો ?' તો પણ કહે કે 'ઈશ્વરે મને પ્રેરણા કરી'

થોડા વખત પહેલાનો જ એક કિસ્સો છે એક મનુષ્યના મનમા એવી ભ્રમણા થવા માડી કે 'મારા ઘરના બધા માણસો દુષ્ટ છે' આથી તેણે એક રાત્રે ઈશ્વરનુ સ્મરણ કર્યુ અને 'હે ઈશ્વર ! તુ મને આ દુષ્ટોનો સહાર કરી નાખવાનુ બળ આપ' એવી પ્રાર્થના કરી બધાના ખૂન કરી નાખ્યા સવારે લોકોને ખબર પડી, એટલે તેમણે પોલીસને ખબર આપી અને પોલીસે ખૂનના આરોપસર તેની ધરપકડ કરી તે અગે કામ ચાલ્યુ, ત્યારે ન્યાયાધીશે પૂછ્યુ કે 'તે આ બધાના ખૂન શા માટે કર્યા ?' ત્યારે પેલાએ જવાબ આપ્યો કે 'ઈશ્વરે મને પ્રેરણા કરી, એટલે મે આ ખૂનો કર્યા છે' આ સાભળી ન્યાયાધીશે કહ્યુ કે 'ઈશ્વર મને એવી પ્રેરણા કરે છે કે તને ફાસીની સજા કરવી, એટલે તને ફાસીની સજા ફરમાવુ છુ.'

ઈશ્વરને કર્મનો પ્રેરક માનવા જતાં ન્યાય અને નીતિનું તથા સંયમ અને સદાચારનું કેવું દેવાળું નીકળી જાય છે, તે આ પરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. એટલે લાભ અને ખોટ બંને કર્મોનો કર્તા આત્મા જ છે અને તેના ફળો તેને અવશ્ય ભોગવવા પડે છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે ' यथाकारी यथाचारी तथा भवति, साधुकारी साधुर्भवति, पापकारी पापो भवति पुण्य पुण्येन कर्मणा भवति, पाप पापेन। अथो खल्वाहु काममय एवाय पुरुष इति स यथाकामो भवति, तत्क्रतुर्भवति यत्क्रतुर्भवति तत्कर्म कुरुते तदभिसंपद्यते। —માણસ જેવું કામ કરે છે ને જેવું આચરણ રાખે છે, તેવો તે બને છે. સારું કામ કરનારો સારો બને છે, પાપનું કામ કરનારો પાપી બને છે. તેથી જ કહ્યું છે કે માણસ કામનાઓનો બનેલો છે. જેવી તેની કામના હોય, તેવો તે નિશ્ચય કરે, જેવો નિશ્ચય કરે તેવું કામ કરે, જેવું કામ કરે તેવું ફળ મેળવે.'

આ શબ્દો સાંભળ્યા પછી કોઈને આત્માની કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ શક્તિ વિષે કંઈ પણ શંકા રહેવી ન જોઈએ.

આત્માની ક્રિયાશક્તિને કામે લગાડવી, તેને પુરુષાર્થ કહેવાય છે. આ પુરુષાર્થના યોગે જ ધર્મની આરાધના થઈ શકે છે. પુરુષાર્થ ન કરો તો અહિંસા પાળી શકાય નહિ, તેમજ સંયમમાં સ્થિરતા આવે નહિ. ધર્મ થવો હશે તો થશે એમ માનીને બેસી રહો તો ધર્મનું આરાધન કદી પણ થઈ શકે જ નહિ. તે માટે દૃઢ સંકલ્પ કરવો જોઈએ અને આત્માનું

વીર્ય બરાબર ફોરવવું જોઈએ હંસ અને કેશવની વાત સાભળો, એટલે તમને આ વાતની ખાતરી થશે

હંસ અને કેશવની વાત

એક ગામની બહાર બે ભાઈઓ ચાલ્યા જતા હતા તેમા હંસ મોટો હતો અને કેશવ નાનો હતો રસ્તામા ગુરુ મહારાજ મળ્યા તેમણે બનેને ઉપદેશ આપ્યો કે ‘રાત્રિભોજન એ નરકનો દરવાજો છે, માટે તેનો ત્યાગ કરો’ તે વખતે બને ભાઈઓએ રાત્રિભોજન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી

કામથી પરવારી ઘરે પાછા ફર્યા, ત્યારે રાત્રિ પડી ગઈ હતી, એટલે તેમણે જમવાની ના પાડી દીધી પિતાએ પૂછ્યુ કે ‘કેમ જમવુ નથી?’ ત્યારે તેમણે પોતાની પ્રતિજ્ઞાની વાત કરી પિતાને આ બિલકુલ ગમ્યુ નહિ તેમણે ઘરમા કહી દીધુ કે ‘આવતી કાલથી આમને દિવસના ભાગમા કઈ પણ ખાવાનુ આપશો નહિ’

સવારે બનેને દુકાને લઈ ગયા અને સાજ સુધી છોડયા નહિ રાતે પાછા આવ્યા ત્યારે માતાએ ભોજન આગળ ધર્યું, પણ પ્રતિજ્ઞામા દૃઢ રહીને બને જણાએ જમવાની ના પાડી દીધી માબાપને થયુ કે આજે નહિ તો કાલે જમશે

બીજા દિવસે પણ પિતાએ તેમને દુકાને લઈ જઈ સાજે છોડયા અને તેઓ રાતે ઘરે પહોચ્યા આ વખતે તેમની આગળ ખાવાનુ ધરવામા આવ્યુ, પણ તેમણે એની સામે નજર પણ કરી નહિ આમ કરતા ચોથો દિવસ થયો,

ત્યારે પિતાએ કહી દીધુ કે 'મારા ઘરમા રહેવુ હોય તો ગતે જમવુ પ શે, નહિ તો તમે તમારો રસ્તો શોધી લો' આથી બને ભાઈઓ ત્યાથી ચાલતા થયા પણ એ વખતે કસને કંઈક ઢીલો જોઈ પિતાએ તેનો હાથ પકડી લીધો અને તેને ઘરમા રાખ્યો

કેશવ પોતાની પ્રતિજ્ઞામા અચળ છે, પરતુ બને છે એવુ કે દિવસે કઈ ખાવાનુ મળતુ નથી, એટલે તેને કડાકા ઉપર કડાકા થાય છે આ રીતે સાતમો દિવસ થયો, ત્યારે તે સાયકાળના સમયે ભડીરવ યક્ષના મદિર પાસે આવી પહોચ્યો

પૂનમની રાત્રિ છે અને લોકો ત્યા યક્ષની પ્રાર્થના કરતા બેઠા છે તેમને એવી પ્રતિજ્ઞા છે કે આ વખતે કોઈ અતિથિ આવી પહોચે, તો તેને જમાડીને જમવુ તેઓ કેશવને જોતા હર્ષમા આવી ગયા અને તેને જમાડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા પરતુ કેશવે જણાવી દીધુ કે 'મારે જમવુ નથી, માટે કઈ તૈયારી કરશો નહિ'

લોકો તેને વિનવે છે કે 'ભાઈ આમ શા માટે કરો છો? અમે બધા અહી ભૂખ્યા બેઠા છીએ તમે જમી લો, એટલે અમે પણ જમી શકીએ' સાત દિવસના કડાકા છે, લોકોની ખૂબ વિનતિ છે, પણ કેશવ પોતાની પ્રતિજ્ઞામાથી ચળતો નથી તે લોકોને નમ્રતાપૂર્વક કહે છે કે 'મારે રાત્રે નહિ જમવાની પ્રતિજ્ઞા છે માટે તમે સવાર સુધી થોભી જાઓ પછી હુ જમીશ' લોકો કહે છે કે 'જો તમે

અત્યારે નહિ જમો, તો વાત કાલ મધરાત્રિ પર જશે અને ત્યાં સુધીમાં કેટલાક ભૂખના માર્યા મરી પણ જશે, માટે ભલા થઈને અમારું માનો. તમારે રાત્રે ન જમવાની પ્રતિજ્ઞા હોય તો પણ ઘણાના કલ્યાણની ખાતર રાત્રે જમો.' પણ એ વચનો કેશવને તેની પ્રતિજ્ઞામાંથી ચલાવી શક્યા નહિ

હવે એ જ વખતે યક્ષ પ્રકટ થયો અને હાથમાં મુદ્‌ગર લઈ કેશવની સમક્ષ આવ્યો. તે ક્રોધથી ધમધમતે મોટા અવાજે કહેવા લાગ્યો કે 'આ લોકોનું કહ્યું તું કેમ માનતો નથી? જો જીવવું હોય તો અત્યારે જ જમી લે, નહિ તો આ મુદ્‌ગરથી તારું માથું ફોડી નાખીશ.'

યાત્રાળુઓ યક્ષને જોઈ હર્ષના પોકારો કરવા લાગ્યા પણ કેશવની સ્થિતિ ઘણી કફોડી થઈ પડી. તે વિચાર કરે છે 'હવે શું કરવું? આ યક્ષ મને જીવતો છોડશે નહિ. તેનું કહ્યું માની લેવું અને જીવ બચાવવો કે પ્રતિજ્ઞા પાળીને પ્રાણનું બલિદાન આપવું?' જો તેની જગાએ કોઈ કાચોપોચો માણસ હોત તો તેણે યક્ષની ધમકી સ્વીકારી લીધી હોત અને ચૂપચાપ જમી લીધું હોત, પણ કેશવે ભારે હિંમત દાખવીને કહ્યું કે 'આપને કરવું હોય તે કરો, બાકી અત્યારે મારાથી જમી શકાશે નહિ.'

આ વખતે યક્ષ તેને પ્રતિજ્ઞા આપનાર ગુરુ મહારાજને હાજર કરે છે અને ગુરુ મહારાજ કહે છે કે 'હવે બહુ થયું. તું ઘણાના ભલાની ખાતર જમી લે.' પણ કેશવ વિચારમાં પડે છે. 'જે ગુરુએ મને રાત્રે ન જમવાની પ્રતિજ્ઞા આપી તે મને રાત્રે જમવાનું કેમ કહે? માટે

આમા કઈક દગો લાગે છે ' એટલે તે કઈ પણ બોલ્યા વિના ઊભો રહ્યો ત્યારે યક્ષે કહ્યુ કે ' જો તુ નહિ માને તો તને પ્રતિજ્ઞા આપનાર આ ગુરુનો નાશ કરીશ અને તારો પણ નાશ કરીશ ' એમ કહીને તેણે ગુરુ પર મુદ્ગરનો પ્રહાર કર્યો ગુરુ આર્ત્તનાદ કરવા લાગ્યા, પરતુ હજી યે કશવને લાગે છે કે ' મારા ગુરુ તો એવા શક્તિશાળી હતા કે તેને આ રીતે કોઈ યક્ષ સતાવી શકે નહિ અને તેઓ મને આ રીતે ખાવાની વિનતિ પણ કરે નહિ, માટે મારે આનાથી છેતરાવુ નહિ '

યક્ષે જોયુ કે આથી પણ કશવ ડગતો નથી, એટલે તે ગુરુને છોડીને તેના તરફ વળે છે અને દાત કચકચાવીને મુદ્ગર ઉગામતા બોલે છે કે ' જોઈ લે, મારી આના ન માનવાનુ પરિણામ '

એક મહાબળવાન યક્ષનો લોખડી મુદ્ગર માથા પર પડે તો માનવીનો શો ભાવ ? પરતુ ત્યા હકીકત જુદી જ બની તેના માથા પર તોળાયેલો મુદ્ગર અદશ્ય થયો, યક્ષ પણ અદશ્ય થયો અને યાત્રાળુઓ પણ અદશ્ય થયા. એક મહા તેજસ્વી દેવ તેની સમક્ષ ઊભો છે અને તે કહે છે કે ' હે કેશવ ! આ બધી દેવમાયા હતી, તારી આવી અડગ પ્રતિજ્ઞાથી હુ પ્રસન્ન થયો છુ, માટે તને ત્રણ વર આપુ છુ આજથી સાતમે દિવસે તુ રાજા થઈશ, તારા શરીરનો કોઈપણ ભાગ ધોઈ તે પાણી રોગીના શરીર પર છાટીશ, તો ગમે તેવો ભારે રોગ પણ મટી જશે અને તારા આતર

અને જે ઈચ્છા કરીશ, તે હુ પૂર્ણ કરીશ' આટલુ કહી દેવ અદૃશ્ય થયો

બીજા દિવસે કેશવ એક નગરમા દાખલ થયો અને ત્યા પારણુ કર્યું છ દિવસ ત્યા પસાર કર્યા હવે તે ગર્ગે સૂતો છે, ત્યા ગામનો રાજા અપુત્રિયો મરણ પામે છે, એટલે મ ત્રી વગેરે પચદિ ય કરે છે, તેમા હાથણીની સૂઢમા કળશ આપી નવા રાજાની શોધમા નીકળે છે તે હાથણી ચાલતા ચાલતા જ્યા કેશવ સૂતો છે, ત્યા આવે છે અને તેના માથે કળશ ઢોળે છે એવી રીતે બીજા પણ ચાર ક્રિયા થાય છે આથી મત્રીઓ વગેરે તેનો રાજા તરીકે સ્વીકાર કરી રાજમહેલમા લઈ જાય છે અને તેને ગાદીએ બેસાડી તેનો વિધિસર અભિષેક કરે છે આ રીતે દેવતાનુ આપેલુ પ્રથમ વરદાન પૂરુ થાય છે

થોડા દિવસ બાદ કેશવ શહેરમા ફરવા નીકળ્યો છે, ત્યા એક ચીથરેહાલ ભીખારી જેવા ઘરડા માણસને જુએ છે તેનુ મોઢુ જોતા જ તે સમજી જાય છે કે 'આ બીજુ કોઈ નહિ, પણ મારા પિતા છે' એટલે દોડીને પગે પડે છે અને પૂછે છે કે 'પિતાજી! આ શુ?' પિતા પણ તેને ઓળખી લે છે અને કહે છે કે 'બેટા કેશવ! તુ અહી ક્યાથી?' કેશવ કહે છે 'હુ અહીનો રાજા થયો છુ' પછી બધી વાત કરે છે તે વખતે પિતા કહે છે કે 'ભાઈ! તે બહુ સારૂ કર્યું જો ટેક ન છોડી, તો આવા સારા દિવસો જોવાનો વખત આવ્યો હુ તો તુ ગયો છે, તે દિવસથી

દુખી દુખી થઈ ગયો છુ તે દિવસે તારા ભાઇ હસે રાત્રિભોજન કર્યુ, તેમા કોઈ ઝેરી જતુની લાળ આવી ગઈ, આથી તેને ઉલટી અને ઝાડા થવા લાગ્યા ઘણા ઉપચાર પછી પણ તેના પર કાબૂ આવ્યો નહી, તેનુ શરીર લીલુ કાચ થઈ ગયુ અને આખા શરીરમા વેદના થવા લાગી ગમે તેટલા ઉપાયો કરવા છતા આ વેદના મટી નહિ આખરે એક અનુભવી વૃદ્ધ વૈદે કહ્યુ કે, તમે ત્રીસ દિવસ પહેલા અમુક ઔષધ લઈ આવો તો તમારો પુત્ર સાજો થઈ શકશે, પછી કોઈ ઉપાય નથી' એટલે હુ ઔષધની શોધમા નીકળ્યો છુ અને ગામેગામ રખડી રહ્યો છુ

આ સાભળી કેશવને ઘણુ દુખ થયુ પોતાનુ અગ ધોઈને તેનુ પાણી પાય તો એનો રોગ જરૂર મટી જાય, પણ એ એકસો માઈલ દૂર, ત્યા શુ થાય? એવામા દેવનુ ત્રીજુ વરદાન યાદ આવ્યુ, એટલે પોતાને તથા પોતાના પિતાને પોતાના મૂળ ઘરે મૂકી દેવાની ઉત્કટ ઈચ્છા કરી અને દેવે તેમને થોડી જ વારમા ત્યા મૂકી દીધા દેવો નિમિષ માત્રમા ધાર્યું કાર્ય કરી શકે છે, એ ભૂલવાનુ નથી

કેશવે પોતાનુ શરીર ધોઈને પાણી હંસને પાયુ કે હંસનુ શરીર મૂળ રગમા આવી ગયુ અને તેની વેદના પણ શાત થઈ ગઈ બધાએ કેશવને ખૂબ ધન્યવાદ આપ્યા અને હવે પછી રાત્રિભોજન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી પછી પોતાના બધા કુટુબીજનોને સાથે લઈ તે પોતાના રાજ્યમા ગયો અને ધર્મનુ પાલન કરી સુખી'

તાત્પર્ય કે ધર્મનુ આરાધન કરવુ હોય તો દૃઢ સંકલ્પ અને પુરુષાર્થની જરૂર છે

પુરુષાર્થની પ્રતિષ્ઠા

વ્યવહારમા પણ પુરુષાર્થની પ્રતિષ્ઠા ઓછી નથી એક કામ હાથ ધરી તેની પાછળ સતત મંડયા રહેનાર ગમે તેવા દુર્ઘટ કાર્યો પણ પાર પડે છે અને યશ-લાભના અધિકારી થાય છે મહાભારતના મોરચે જય મેળવવો એ જેવુ તેવું કામ ન હતુ, પણ પાંડવોએ પુરુષાર્થ છોડયો નહિ, તો આખરે યશસ્વી થયા અને આ દુનિયામા પોતાનુ નામ અમર કરી ગયા શ્રી રામચંદ્રજીએ લંકાના યુદ્ધમા વિજય શી રીતે મેળવ્યો? સૈન્યમા વાનરો હતા, સમુદ્ર તરવાનો હતો અને સામે મહાબળિયો રાવણ જેવો રાજા હતો, છતા પુરુષાર્થને વળગી રહ્યા, તો વિજયની વરમાળા તેમના ગળામા પડી કવિઓ, લેખકો, પત્રકારો અને રાજદ્વારી પુરુષોના જીવનમા પણ તમને આ હકીકતની પુષ્ટિ કરનાર અનેક દાખલાઓ મળી આવશે

કેટલાક કહે છે કે લક્ષ્મી તો ભાગ્યનો ખેલ છે, પણ ભાગ્ય એ પૂર્વ ભવના પુરુષાર્થ વિના બીજુ શું છે? પૂર્વ ભવમા જે પુણ્યની કમાણી કરી તેનુ નામ ભાગ્ય, એટલે આખરે તો બધી વાત પુરુષાર્થ પર આવીને જ ઊભી રહે છે

પુરુષાર્થના પાચ પગથિયા

પુરુષાર્થના પાચ પગથિયા માનવામા આવ્યા છે, તે

પણ તમારે જાણી લેવા જોઈએ ઉત્થાન એટલે આળસ મરડીને ઊભા થવું, એ પહેલું પગથિયું છે કર્મ એટલે કામે લાગવું, એ બીજું પગથિયું છે બલ એટલે સ્વીકારેલા કાર્યમાં કાયા, વાણી અને મનના બળનો બને તેટલો ઉપયોગ કરવો, એ ત્રીજું પગથિયું છે વીર્ય એટલે સ્વીકારેલા કામને પાર પાડવાનો ઉત્સાહ રાખવો આનંદ માણવો એ ચોથું પગથિયું છે અને પરાક્રમ એટલે ગમે તેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને ધૈર્યપૂર્વક ટકી રહેવું એ પાંચમું પગથિયું છે પ્રભુ મહાવીરે સાધનામાં કેવું પરાક્રમ દર્શાવ્યું હતું તે તમે જાણો છો

ગોશાળો કહેતો હતો કે 'જગતમાં બધા ભાવો નિયત છે, એટલે ઉત્થાન, કર્મ બલ, વીર્ય અને પરાક્રમથી કંઈ પણ થવાનું નહિ સુખ-દુઃખ નિયત છે અને તે પ્રાણીને અવશ્ય ભોગવવા પડે છે' તેના આ નિયતિવાદની નિરર્થકતા પ્રભુ મહાવીરે કેવી રીતે દર્શાવી આપી, તેની નોંધ શાસ્ત્રમાં થયેલી છે

નિયતિવાદની નિરર્થકતા ઉપર સદ્દાલપુત્રનું દૃષ્ટાંત

પોલાસપુરમાં સદ્દાલપુત્ર નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો તેની પાસે પુષ્કળ ધન હતું એક કોટિ હિરણ્ય નિધાનમાં હતું, એક કોટિ વ્યાજે ફરતું હતું અને એક કોટિ પોતાના વ્યવહારના ઉપયોગમાં હતું તેની પાસે દસ હજાર ગાયો હતી તેની માટીનાં પાંચસો હાટ પોલાસપુર નગરીની બહાર આવેલાં હતાં તેમાં તેણે અનેક માણસોને

શેકયા હતા તેઓ વાસણ તથા બીજી વસ્તુઓ બનાવતા હતા અને રાજમાગમા લઈ જઈને વેચતા હતા સદ્દાલપુત્રની પત્નીનુ નામ અગ્નિમિત્રા હતુ

સદ્દાલપુત્ર ગોશાલાનો ભક્ત હતો, એટલે નિયતિવાદમા દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો હતો એક વાર તે પોતાના બગીચામા બેઠો હતો ત્યા આકાશવાણી થઈ કે ' આવતી કાલે અહી એક સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, ત્રૈલોક્યપૂજિત મહાપુરુષ પધારશે તેમને તુ વદન કરજે અને અશનપાનાદિનુ નિમત્રણ કરજે '

સદ્દાલપુત્ર સમજ્યો કે આવા મહાપુરુષ તો મારા ગુરુ ગોશાલક વિના બીજા કોઈ હોય નહિ પરતુ બીજા દિવસે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્યા પધાર્યા આકાશવાણી થઈ હતી, એટલે સદ્દાલપુત્ર તેમના દર્શને ગયો તે વખતે ભગવાને આકાશવાણીની વાત કહી આથી સદ્દાલપુત્ર આશ્ચર્ય પામ્યો અને તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાળો બન્યો પછી તેણે ભગવાનને પોતાને જોઈતી વસ્તુઓ લેવાનુ નિમત્રણ આપ્યુ

એક વાર સદ્દાલપુત્ર કાચા વાસણોને તડકે સૂકવતો હતો ત્યા ભગવાન પધાર્યા અને તેમણે કહ્યુ ' હે સદ્દાલપુત્ર ! આ વાસણ કેવી રીતે બન્યુ છે ?' સદ્દાલપુત્રે કહ્યુ 'ભગવન્ ! પહેલા તો તે માટીરૂપે હતુ પછી તેને મસળીને ચાકડે ચડાવવામા આવ્યુ, ત્યાર હવે તે વાસણરૂપે બન્યુ છે '

ભગવાને કહ્યુ ' તેમા ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય અને પરાક્રમની જરૂર પડે કે નહિ ?' આ પ્રશ્નથી સદ્દાલપુત્ર ચમકયો,

પણ તેણે પોતાના આજીવિક સિદ્ધાંત પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે 'ભગવન્! ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય અને પરાક્રમ વિના જ નિયતપણે તે બન્યે જાય છે'

ભગવાને કહ્યું 'હે સદ્દાલપુત્ર! કોઈ માણસ તારા આ વાસણો ઉપાડી જાય, ફોડી દે કે દાટી નાખે અથવા તારી આ અગ્નિમિત્રા ભાર્યા સાથે ભોગો ભોગવે તો તું તેને શિક્ષા કરે કે નહિ?'

સદ્દાલપુત્રે કહ્યું 'હે ભગવન્! તો હું જરૂર તે દુષ્ટ પુરુષને પકડું, મારું અને મારું'

ભગવાને કહ્યું 'જો બધું કોઈના ઉત્થાન, કર્મ, બળ વીર્ય અને પરાક્રમ વિના નિયતપણે બનતું હોય તો કોઈ વાસણ ચોરતું નથી, ફોડતું નથી કે તારી આ સાથે ભોગ ભોગવતું નથી, તો પછી તું શા માટે એ પુરુષને પકડે, મારે અને મારે? તારે હિસાબે તો આ બધું નિયત છે અને કોઈના પ્રયત્ન વિના બન્યે જાય છે'

આ શબ્દોએ સદ્દાલપુત્રની આંખ ઉઘાડી નાખી પછી તેણે ભગવાનનો સિદ્ધાંત જાણવાની ઈચ્છા કરી ભગવાને તેને પોતાનો સિદ્ધાંત સારી રીતે સમજાવ્યો, એટલે તેણે પોતાની સ્ત્રીસહિત ભગવાનના સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો અને તેમની પાસે શ્રાવકના બાર વ્રત અંગીકાર કર્યા આ વ્રતોનું પાલન તેણે એવી દૃઢતાથી કર્યું કે તે પ્રભુ મહાવીરના સુપ્રસિદ્ધ શ્રાવકોમાં સ્થાન મેળવી શક્યો +

+ ભગવાન બુદ્ધે પણ ગોશાલકના નિયતિવાદને નિકૃષ્ટ ગણ્યો

આત્માની શક્તિ કર્મથી દબાયેલી છે

જેમ કર્મને લીધે આત્માની જ્ઞાન-દર્શનશક્તિ દબાય છે, તેમ ક્રિયાશક્તિ પણ દબાય છે તેથી જ જૂદા જૂદા પ્રાણીઓમા તેની તરતમતા જણાય છે જ્યારે કર્મના આવરણો અંતર હટી જાય છે, ત્યારે આત્મા આ શક્તિનો સ્વામી છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે પરમાત્મા મહાવીર સ્વામીએ જન્મ્યા તે જ રાત્રિએ મેરુ પર્વત ઉપર ચોસઠ ઈન્દ્રો વડે થતા અભિષેકના સમયે પોતાના પગના અંગૂઠાના જરાક દબાણથી લાખ જોજનનો મેરુ પર્વત કંપાવ્યો, તેવી શક્તિ આપણામા પણ છે, પણ આપણી શક્તિ કર્મથી દબાયેલી છે આખા જગતનો ધ્વંસ અને રક્ષણ કરવાની તાકાત આત્મામા રહેલી છે કર્મને લીધે આપણે કમજોર છીએ કર્મનો ધ્વંસ થતાની સાથે જ આત્મા અનંત બની બને છે

૧ઙ્ગો અંગુત્તરનકાયના મચ્ખનિવર્ગમા કહ્યુ છે કે હે ભિક્ષુઓ ! આ અવનિ ઉપર મિથ્યાદૃષ્ટિ જેવો બીજો કોઈ અહિત ક પાપી નથી મિથ્યાદૃષ્ટિ એ સર્વ પાપીઓમા શિરોમણિ છે મ ગ કે તે સદ્ધર્મથી વિમુખ રાખે છે હે ભિક્ષુઓ ! આવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો ઘણા છે પણ મોઘપુરુ ગોશાલક જેવુ અન્યનુ અહિત કરનાર હું બીજા કોઈને જોતો નથી સમુદ્રમાની જાળ જેવી રીતે અનેક માછલીઓ માટે દુ ખદાયી અહિતકર અને ઘાતક નિવડે છે તેવી રીતે આ સંસારસાગરમા મોઘપુરુષ ગોશાલક અનેક જીવોને ભ્રમમા નાખીને દુ ખદાયક અને અહિતકર નીવડે છે મક્ખલિ ગોશાલકનો વાદ બધા શ્રમણવાદોમાં નિકૃષ્ટ છે

શ્રદ્ધા

પુરુષાર્થ શ્રદ્ધાથી ઉદ્ભવે છે અને શ્રદ્ધાથી જ આગળ વધે છે તમારા મનમા એવી શ્રદ્ધા હોય કે હુ અમુક રસ્તે ચાલીશ અને અમુક અતર વટાવીશ તો અમુક સ્થાને પહોચાશે, ત્યારે જ તમે એ ગામ તરફનો રસ્તો પકડો છો અને ચાલવા માડો છો તમારા મનમા એવી શ્રદ્ધા હોય કે હુ અમુક જાતનુ ભોજન કરીશ તો મારુ શરીર સારુ-નરવું રહેશે, તો જ તમે એ જાતનુ ભોજન કરો છો અને તમારા મનમા એવી શ્રદ્ધા હોય કે હુ અમુક ધધા કરીશ તો ધન કમાઈશ, ત્યારે જ તમે એ ધધો કરવા તૈયાર થાઓ છો ને એ ધધો કરવા લાગો છો

મનુષ્ય દોરડાના આધારે ગમે તેવી ઊચી ભીત પર ચડી જાય છે, પણ એ દોરડુ તૂટે તો શુ પરિણામ આવે છે ? શ્રદ્ધાની બાબતમા પણ એમ જ સમજવાનુ છે, કારણ કે એ પણ એક જાતનુ આલબન છે જ્યા શ્રદ્ધા તૂટી, વિશ્વાસ ડગ્યો એટલે પ્રવૃત્તિ ખલાસ આ ધધામા બરકત આવવાની નથી, એમ તમારા મનમા પાકુ ઠસ્યા પછી તમે એ ધધો કરો ખરા ?

ધર્માચરણની બાબતમા શ્રદ્ધાને પહેલી મૂકવામા આવે છે શ્રદ્ધા વિનાની ક્રિયા પૂર્ણ ફલ આપતી નથી જો તમને ધર્મપ્રવર્તક પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોય, ધર્મગુરુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોય અને તેમના દ્વારા ઉપદેશાતા સિદ્ધાતો પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોય તો એ

(સિદ્ધાંતોને આચરણમાં મૂકવા તૈયાર થાઓ, એટલે પ્રથમ પુષ્ટિ શ્રદ્ધાની કરવામાં આવે છે

શ્રદ્ધા કોના પર મૂકવી ? તે પણ વિચારવા જેવું છે ખોટી દવા પર શ્રદ્ધા રાખીને તેનું સેવન કર્યા કરીએ તો ફાયદો દૂર રહે અને નુકશાન જરૂર થાય દેવ, ગુરુ અને સિદ્ધાંતોની બાબતોમાં પણ એમ જ સમજવાનું છે જેઓ કુદેવ, કુગુરુ અને કુવચનમાં શ્રદ્ધા રાખીને તેને અનુસરે છે, તેમને ફાયદો થવાને બદલે નુકશાન થાય છે, તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ દેવ, ગુરુ અને પ્રવચનની પરીક્ષા કરવાનું કહ્યું છે અને તેમાં જે સમ્યક્ એટલે સાચા જણાય, તેને અનુસરવાનો આદેશ આપ્યો છે

સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મ પરની શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે સમ્યક્ત્વના પ્રતાપે જ જ્ઞાન અને ક્રિયા સફળ થાય છે એક મનુષ્ય બહુશ્રુત હોય અને ધાર્મિક ક્રિયા પણ કરતો હોય, પરંતુ તે સમ્યક્ત્વથી રહિત હોય તો તેનો આધ્યાત્મિક વિકાસ થવાનો નહિ શાસ્ત્રકાર ભગવતો કહે છે

> विना सम्यक्त्वरत्नेन ज्ञानानि निखिलान्यपि ।
> नश्यन्ति तत्क्षणादेव ऋते नायकाच्चमू ॥
> तद्विमुक्त क्रियायोग प्राय स्वल्पफलप्रद ।
> विनानुकूलवातेन कृषिकर्म यथा भवेत् ॥

'સમ્યક્ત્વ રત્ન વિના બધાં જ્ઞાનો સેનાપતિ વિનાની સેનાની જેમ તરત જ નાશ પામે છે અનુકૂળ પવન વિના

જેમ ખેતી ફળદાયક થતી નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ વિના બધી ક્રિયાઓ પ્રાયઃ અલ્પ ફળ આપનારી થાય છે.'

સાધકના બાર વ્રતો સમ્યક્ત્વનું મૂળ કહેવાય છે, કારણ કે તેમાં પહેલું સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરવામાં આવે છે અને પછી વ્રતો આવે છે.

સમ્યક્ત્વ વિષે આગળ ઘણું વિવેચન કરવાનું છે, તેથી અહીં તેનો વિસ્તાર નહિ કરીએ, પણ એટલું જણાવીએ છીએ કે 'સમ્યક્ત્વ એ આત્માનો મૂળ ગુણ છે, એટલે તેને બરાબર ખીલવો. જેનું સમ્યક્ત્વ નિર્મળ અને દૃઢ હશે તે એક દિન અવશ્ય મુક્તિ પામશે.'

આનંદ

લોકો આનંદને શોધે છે. કોઈ ખાવામાં, કોઈ પાનમાં, કોઈ ગાનમાં તો કોઈ તાનમાં. કોઈને તે કંચનમાં દેખાય છે, તો કોઈને કામિનીમાં દેખાય છે. કોઈને તે સન્માન-સત્કારોમાં દેખાય છે, તો કોઈને તે માનપાન ને અધિકારમાં દેખાય છે. પણ એ બધો ભ્રમ છે, માયાજાળ છે. એ કોઈમાં આનંદ નથી, આનંદ આપવાની શક્તિ નથી. આ તો કસ્તૂરિયા મૃગ જેવી સ્થિતિ છે. કસ્તૂરિયા મૃગને કસ્તૂરીની મીઠી સુગંધ આવે છે, તેથી તે મોહિત બને છે અને આવી સુગંધ ક્યાંથી આવે છે? તે શોધવા આમતેમ ભટકે છે, પણ તે એનું મૂળ સ્થાન શોધી શકતો નથી. કસ્તૂરી છે પોતાની ડૂંટીમાં અને શોધે છે બહાર, તે ક્યાંથી જડે?

આ રીતે આનંદનો સ્રોત વહે છે તમારા આત્મામાંથી અને શોધો છો બહાર, તે તમને ક્યાંથી મળે?

ખાનપાન, ગાનતાન વગેરેમાં તમે આનંદ માન્યો છે, માટે તે આનંદદાયક લાગે છે. અર્થાત્ એ આનંદ ખાનપાન, કે ગાનતાન વગેરેનો નથી, પણ તમારી માન્યતાનો છે. એ માન્યતા બદલાય તો તેમાંની કઈ વસ્તુ આનંદ આપી શકે? અરુચિ રોગવાળાની આગળ મેવામીઠાઈના થાળ ધરો તો તે શું કહેશે? 'મહેરબાની કરીને આ વસ્તુઓ દૂર લઈ જાઓ' એ જ કે બીજું કંઈ? કોઈ માણસનો જુવાન પુત્ર મરણ પામ્યો હોય અને તેની આગળ ગાનતાન કરવામાં આવે તો તે તરત જ બોલી ઉઠશે કે 'ભલા થઈને આ બધું બંધ કરો અને મને શાંતિથી બેસવા દો.' કંચન પણ તેવું જ છે. જ્યાં સુધી મનમાં મોહનીયનું તાડન ચાલુ હોય છે, ત્યાં સુધી તે આનંદજનક લાગે છે, પણ એ તાડન વાગ્યું કે તે બંધનરૂપ ભાસે છે અને તેના પાશમાંથી છૂટવાનું મન થાય છે. માન્યતા બદલાય તો મહેલો કેદખાના જેવા લાગે છે, માનપાન મિથ્યોપચાર ભાસે છે અને અધિકાર અકળામણ જગાડનારો જણાય છે.

આત્મા આ બધી વસ્તુઓમાં આનંદ માને છે, તેનું કારણ તેની વિભાવ દશા છે. વિભાવ દશા એટલે મોહગ્રસ્ત સ્થિતિ. આ સ્થિતિ જેમ જેમ દૂર થતી જાય છે, તેમ તેમ તે સ્વભાવમાં આવતો જાય છે અને નિજાનંદ માણતો થાય છે.

આત્માના ખજાનામાં આનંદ ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યો છે,

એટલે જ તે આનંદઘન કહેવાય છે આ આનંદ કદી ખૂટે એવો નથી, કદી નાશ પામે એવો નથી એટલે તે અક્ષય અને અવિનાશી છે સિદ્ધ ભગવતો આવો આનંદ સદા માણી રહ્યા છે અને તેજ સર્વે આત્માર્થી પુરુષોનુ લક્ષ્ય છે

તમે મોક્ષને ટોરો, એટને આ આનંદનો અનુભવ થશે એક વાર આ આનંદનો અનુભવ થયો કે પછી તમને પૌદ્ગલિક આનંદ ગમશે નહિ, પૌદ્ગલિક આનંદની ઈચ્છા થશે નહિ જેને ચક્રવતીનુ ભોજન મળતુ હોય તે કુશ્કા કાદરીના ભોજનની ઈચ્છા શા માટે કરે ?

અમે તમને આ વ્યાખ્યાનના પ્રારભમા જ કહ્યુ હતું કે 'આત્માનો ખજાનો અપૂર્વ છે, તેની સરખામણી આ જગતના કોઈ પણ પાર્થિવ પદાર્થથી થઈ શકે તેમ નથી,' એ વચનોનો મર્મ હવે બરાબર સમજાય છે ને ?

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન અગિયારમુ

સર્વજ્ઞતા

મહાનુભાવો !

શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના છત્રીશમા અધ્યયનમાથી ઉદ્ભવેલા આત્માના વિષય પર અત્યાર સુધીમા કેટલુ ક વિવેચન થઈ ગયુ છે, તે તમને યાદ હશે મહત્ત્વની વાતો તો તમે નહિ જ ભૂલ્યા હો સાભળેલા વિષય પર ચિંતન-મનન કરવાથી તે બરાબર યાદ રહે છે અને તેનુ રહસ્ય પણ હૃદયમા ઊડુ ઉતરે છે પરતુ અહીં સાભળેલુ અહીં જ મૂક્તા જાઓ તો સ્થિતિ રળિયા ગઢની જેવી સમજવી 'રળિયા ગઢવી કયા ગયા'તા, તો કહે ઠેરના ઠેર'

સ્વાધ્યાયના પાચ પ્રકારોમા ત્રીજો પ્રકાર પરાવર્તનાનો છે એનો અર્થ છે કે જે કઈ શીખ્યા હોઈએ, તેને વારવાર યાદ કરતા રહેવુ એક ગુરુ ચેલાને પૂછે છે કે—

પાન સડે ઘોડા હડે, વિદ્યા વિસર જાય,
તવા ઉપર રોટી જલે કહો ચેલા કયુ થાય ?

'હે ચેલા ? નાગરવેલના પાન સડી ગ્યા છે, ઘોડો હઠ કરી રહ્યો છે, શીખેની વિદ્યા ભૂલાઈ રહી છે અને તવા ઉપર નાખેની રોટલી બળી રહી છે, તેનુ કારણ શું ?'

ચેલો બુદ્ધિશાળી છે તે ચારે પ્રશ્નનો એક જ ઉત્તર આપે છે કે 'ગુરુજી ફેરવ્યા વિના' એટલે નાગરવેલના

પાનને ફેરવ્યા હોત તો તે સડત નહિ, ઘોડાને રોજ ફેરવ્યા કર્યો હોત તો તે હઠીલો બનત નહિ, શીખેલી વિદ્યાને ફેરવ્યા કરી હોત તો ભૂલાત નહિ અને તવા પર રોટલી નાખ્યા પછી તેને ફેરવી હોત તો તે બળી જાત નહિ એટલે જે કંઈ શીખો—સાભળો તેને ફેરવતા રહેવાની જરૂર છે

કેટલાક સર્વજ્ઞતા વિષે સાશક છે, તો કેટલાક સર્વજ્ઞતા હોઈ શકે જ નહિ, એવો અભિપ્રાય દર્શાવી રહ્યા છે એની વાત તો એ છે કે કેટલાક જૈન પડિતો પણ આવુ માનવા–મનાવવા લાગ્યા છે આ હવા તમારા દિલને સ્પર્શી ન જાય તે માટે આજે સર્વજ્ઞતા સબધી જ વિશિષ્ટ વિવેચન કરવા ઈચ્છીએ છીએ

જ્ઞાન અને દર્શન આત્માનો સ્વભાવ છે, તેથી આત્મા કદી પણ જ્ઞાન અને દર્શનરહિત હોતો નથી આત્મા જ્યારે પ્રાથમિક નિગોદ અવસ્થામા હોય છે, ત્યારે તેનુ જ્ઞાન ઓછામા ઓછુ હોય છે અને જ્યારે તે કેવલજ્ઞાની બને છે, ત્યારે તેનુ જ્ઞાન વધારેમા વધારે હોય છે કેવલજ્ઞાની એટલે પૂર્ણ જ્ઞાની, સર્વજ્ઞ તે સર્વ પદાર્થોના સર્વ પર્યાયો બરાબર જાણી જોઈ શકે છે તેમ જ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની તમામ હકીકતો માલુમ કરી શકે છે

કેવળજ્ઞાન કઈ ગતિમા થાય?

કર્મવશાત્ સસારમા પરિભ્રમણ કરી રહેલો આત્મા દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી એ ચાર પૈકી એક ગતિમા અવશ્ય હોય, તેમા કેવળજ્ઞાન કઈ ગતિમા થાય? તે પ્રથમ બતાવીશુ

દેવોને સુખવૈભવ ઘણો હોય છે, પણ ચારિત્ર હોતુ નથી તેઓ અતરથી ઈચ્છે છે કે જો અમને માત્ર ...

સામાયિકની સામગ્રી મળી જાય, અર્થાત્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય તો અમારું દેવત્વ સફળ થાય, પણ એ સામગ્રી તેમને પ્રાપ્ત થતી નથી દેવોને અવધિજ્ઞાન જન્મથી હોય છે, પણ ચારિત્રના અભાવે તેઓ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી

નારકીના જીવો દેવની માફક જન્મથી જ અવધિજ્ઞાન વાળા હોય છે, પણ નિરંતર દુ ખનો અનુભવ કરતા હોવાથી ચારિત્રપરિણામી બના નથી, એટલે તેમને પણ કેવળજ્ઞાન થઈ શકતુ નથી

તિર્યંચોની હાલત કેવી કફોડી હોય છે, તે તમે જાણો છો ભૂખ, તરસ, ઠંડી, ગરમી તથા બીજા અનેક જાતના ઉપદ્રવો તેમને સહન કરવાના હોય છે, તેમા ચારિત્રના પરિણામ ક્યાથી હોય ? તિર્યંચોને—સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોને નિમિત્તવશાત્ જાતિ સ્મરણજ્ઞાન થાય છે અને તેઓ પોતાનો પૂર્વભવ જોઇ શકે છે તથા તેમને નિમિત્તવશાત્ અવધિજ્ઞાન પણ થાય છે,* પરંતુ ચારિત્રના અભાવે તેઓ કેવળજ્ઞાન પામી

×सामाइयसामग्गि, दवानि चिंतंति हियमज्झम्मि ।
जइ होइ मुहुत्तमेग ता अम्ह दवत्तण सुल्ह ॥

* શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયમા 'यथोक्तनिमित्त षड्विकल्प शेषाणाम् ॥ २३ ॥ એ સૂત્રથી નારક અને દેવ સિવાયના બીજાએને નિમિત્તવશાત્ અવધિજ્ઞાન થાય છે અને તે છ પ્રકારનુ હોય છે એમ જણાવેલું છે

+ તિર્યંચોમા મહાવ્રતોનો આરોપ હોતા નથી તેમને ચારિત્રના પરિણામોનો અભાવ હોય છે, આ વસ્તુ શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષાવશ્યકભાષ્યના પ્રથમ ખંડમાં સ્પષ્ટ કરી છે

શકતા નથી

બાકી રહી મનુષ્યગતિ તેમાં ચારિત્ર હોવાથી કેવળજ્ઞાન સંભવે છે મનુષ્યગતિને–મનુષ્યભવને શ્રેષ્ઠ માનવાનું જો કોઈ પણ કારણ હોય, તો તે આજ છે મનુષ્યભવ વિના ચારિત્ર નથી, ચારિત્ર વિના કેવળજ્ઞાન નથી, અને કેવળજ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી

જ્ઞાનના મતિ શ્રુત, અવધિ મનપર્યય અને કેવળ એવા જે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે તે પાંચ મનુષ્યને વિષે જ સંભવે છે મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન તેને સહજ હોય છે તથા અવધિ, મન પર્યય અને કેવળજ્ઞાન લબ્ધિજન્ય હોય છે

કેવળજ્ઞાન પોતાના પુરુષાર્થથી જ પ્રાપ્ત થાય છે

કેવળજ્ઞાન કોઈનું આપ્યું આવતું નથી પણ જાતે જ મેળવવાનું હોય છે જે પુરુષાર્થ કરે અર્થાત્ નિયમ–તપ–જપ– જ્ઞાનના માર્ગે વિચરે અને તેમાં અપ્રમત્ત રહે તેને તે પ્રાપ્ત થાય છે આજ સુધીમાં અનંત કેવળીઓ થઈ ગયા છે, તે બધાએ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ રીતે જ કરેલી છે અને હવે પછી જે અનંત કેવળી થવાના છે, તેઓ પણ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ રીતે જ કરવાના છે

કેવળજ્ઞાની પોતાનું પણ ભલું કરે છે અને દુનિયાનું પણ ભલું કરે છે તમારે પણ પોતાનું તથા દુનિયાનું ભલું કરવું હોય તો કેવળજ્ઞાની બનવાનું ધ્યેય રાખવું જોઈએ કોઈ એમ કહેતું હોય કે આવું ધ્યેય રાખવાથી શો ફાયદો ? કેવળજ્ઞાન તો હાલ પ્રાપ્ત થવાનું નથી, તો એ કહેવું સમજણ વિનાનું છે આજે વેપાર કરીએ અને આજે જ લક્ષા—

ધિપતિ થઇ જઈએ એવુ હોતુ નથી, છતા વેપાર કરવામા આવે છે, તેનુ કારણ શુ? એજ કે ભવિષ્યમા મોટો નફો થવાની ધારણા છે તો અહી પણ ભવિષ્યમા થનારા મોટા લાભને ધ્યાનમા રાખીને કેવળજ્ઞાની બનવાનુ ધ્યેય રાખવાનુ છે આ ભવે નહિ તો બીજા ભવે, બીજા ભવે નહિ તો ત્રીજા ભવે,ત્રીજા ભવે નહિ તો તેરમા ભવે, અને તેરમા ભવે નહિ તો તેતાલીસમા ભવે, પણ કેવળજ્ઞાની થવુ એ સાચુ, એવો દૃઢ સકલ્પ મનમા કર્યો હશે અને તે અનુસાર પુરુષાર્થ કરવા માડયો હશે, તો એક કાળે તમે અવશ્ય કેવળજ્ઞાની થવાના દૃઢ સકલ્પ અને પુરુષાર્થ જીવનને સફળ બનાવવાના અમોઘ ઉપાયો છે,એ કદી પણ ભૂલતા નહિ

કેવળજ્ઞાનથી બધુ જાણી-જોઈ શકાય છે

આજે આપણને કોઈ એમ પૂછે કે તમારી પીઠ પાછળ શુ થઈ રહ્યુ છે? તો તે આપણે કહી શકતા નથી, કારણ કે આપણી જોવાની શક્તિ મર્યાદિત છે પણ કેવળજ્ઞાન-કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય તો આપણે પીઠપાછળ શુ થઈ રહ્યુ છે, તે જોઈ શકીએ, ભીત પાછળ શુ થઈ રહ્યુ છે, તે પણ જોઈ શકીએ, અધારા ભોયરામા શુ બની રહ્યુ છે, તે પણ જોઈ શકીએ, અને નગરમા જગલમા, પ્રાતમા, દેશના કોઈ પણ ભાગમા, શુ બની રહ્યુ છે, તે પણ જોઈ શકીએ

ઘુવડ રાતે અધારામા જોઇ શકે છે, પણ દિવસે જોઈ શકતુ નથી કાગડો દિવસે જોઈ શકે છે, પણ રાતે જોઈ શકતો નથી આપણે દિવસે સારી રીતે જોઈ શકીએ છીએ અને રાત્રે સામાન્ય જોઈ શકીએ છીએ કદાચ અધારુ

વધારે હોય તો રાત્રે જોઈ શકતા નથી, પરંતુ કેવળજ્ઞાન થાય તો આપણે દિવસે અને રાતે બરાબર જોઈ શકીએ એમ તેનો ઘોર અંધકાર પણ આપણી એ દર્શનશક્તિને આવરી શકે નહિ અતિ ઘોર અંધકારમાં મૃગાવતી સાધ્વીએ કાળા નાગને પસાર થતો જોયો હતો

મૃગાવતી અને ચંદનબાળાને થયેલું કેવલજ્ઞાન

ભગવાન મહાવીર કૌશામ્બીમાં વિરાજતા હતા, ત્યારે ચંદ્ર અને સૂર્ય પોતાના સ્વાભાવિક વિમાન સાથે તેમને વંદના કરવા આવ્યા એ વિમાનના તેજથી આકાશ પ્રકાશવંતુ રહ્યું, તેથી લોકો મોડી રાત થવા છતાં હજી દિવસ છે, એમ સમજીને બેસી રહ્યા સાધ્વી મૃગાવતીનું પણ એમ જ થયું, જો કે તેમના ગુરુણી મહત્તરા ચંદનબાળા તો યોગ્ય સમય થતાં પોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા હતા

જ્યારે મૃગાવતીને ખ્યાલ આવ્યો કે આ તો મોડી રાત થઈ ગઈ છે, ત્યારે તેમને આઘાત થયો અને તેઓ પોતાની ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા તેઓ ઉપાશ્રયે પહોંચ્યા ત્યારે ચંદનબાળાની માફી માગવા લાગ્યા ગુરુણી ચંદનબાળાએ કહ્યું કે 'સાધ્વીઓથી મોડી રાત સુધી બહાર રહી ન શકાય તેમણે સમયસર ઉપાશ્રયમાં આવી જ જવું જોઈએ'

મૃગાવતી કોઈ સામાન્ય સાધ્વી ન હતા તે મહારાજા ચેટકની પુત્રી હતા, કૌશામ્બીની રાજરાણી હતા અને સંસારીપણે ચંદનબાળાના માસી હતા અને કરવા ધારે તો બચાવ થઈ શકે એમ હતો, પણ ભૂલનો બચાવ શા માટે? એમ વિચારી તેઓ ચૂપ રહ્યા 'જ્યારે મેં સાવદ્ય છોડ્યું, ત્યારે

+ આ ઘટનાની ગણના એક આશ્ચર્યકારી ઘટનામાં થાય છે

આટલી યે ખબર ના શા માટે ?' એ વિચારે તેમના મનને આવરી લીધું તેઓ શુદ્ધ ભાવનાથી દારુણ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા આ પશ્ચાત્તાપના પરિણામે તેમની કર્મશૃંખલાઓ તૂટી ગઈ, ઘાતીકર્મો નાશ પામ્યા અને તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા

મૃગાવતીનો સંથારો મહત્તરા ચંદનબાળાના સંથારાની પાસે હતો એ વખતે ઉપાશ્રયમાં રાત્રિનો ગાઢ અંધકાર વ્યાપેલો હતો એવામાં મૃગાવતીએ ચંદનબાળાના હાથ તરફ આવી રહેલો એક કાળો નાગ જોયો, એટલે તેમણે ચંદનબાળાનો હાથ ઊંચો કર્યો એ નાગ ચંદનબાળાના હાથ નીચેથી પસાર થઈ ગયો

ચંદનબાળા જાગી ગયા અને તેમણે પોતાનો હાથ ઊંચો કરવાનું કારણ પૂછ્યું મૃગાવતીએ કહ્યું કે આપના હાથ તરફ એક કાળો નાગ આવી રહ્યો હતો, એટલે મેં આપનો હાથ ઊંચો કર્યો

'પણ તમે આવા ગાઢ અંધકારમાં એક કાળા નાગને જોયો શી રીતે ?' મહત્તરા ચંદનબાળાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

'આપના પ્રતાપે થયેલા કેવલજ્ઞાનના કારણે' સાધ્વી મૃગાવતીએ વિનયથી જવાબ આપ્યો તે જ વખતે ચંદનબાળા ઊભા થયા અને તેમણે મૃગાવતીના ચરણમાં પડી થયેલી આશાતના માટે ક્ષમા માગી આ બધી ઘટના પર વિચાર કરતા તેમના હૃદયમાં પણ પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો અને તેના વડે સર્વ ઘાતીકર્મો બળીને ભસ્મ થતા તેમને પણ તે જ વખતે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું

સર્વજ્ઞતા શાસ્ત્રસંમત છે

કેટલાક કહે છે કે આત્માની જાણવાની-જોવાની શક્તિ અમે કબૂલ રાખીએ છીએ, પણ તે સર્વ જાણી-જોઈ શકે એ વાત અમારા ગળે ઉતરતી નથી 'કેમ ઉતરતી નથી ?'

એમ પૂછીએ તો તેઓ કહે છે કે 'એ વાતનું કોઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નથી આજે કોઈ સર્વજ્ઞ હોય તો બતાવો' પરંતુ દરેક વસ્તુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ સિદ્ધ થતી નથી કેટલીક શાસ્ત્રાધારે સિદ્ધ થાય છે, કેટલીક યુક્તિથી સિદ્ધ થાય છે, તો કેટલીક અનુભવના આધારે સિદ્ધ થાય છે વળી આજે કોઈ સર્વજ્ઞને ભલે બતાવી ન શકીએ, પણ એવી વ્યક્તિઓ જોવામાં આવે છે કે જેના પરથી સર્વજ્ઞનું અનુમાન આપણે કરી શકીએ છીએ

શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર જણાવેલા છે, તેમાં કેવળજ્ઞાનનો નિર્દેશ છે જો કેવળજ્ઞાન જેવી-સર્વજ્ઞતા જેવી કોઈ વસ્તુ આ વિશ્વમાં હોત જ નહિ તો શાસ્ત્રકારો તેનો નિર્દેશ શા માટે કરત? વળી દરેક તીર્થંકરો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોય છે, તેથી જ તેમની 'સવ્વન્નૂણં સવ્વદરિસીણં' તરીકે સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તેમને આ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શીપણું કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો વિસ્તૃત વર્ણનો શાસ્ત્રમાં પ્રાપ્ત થાય છે અન્ય મહાપુરુષો અને મહાસતીઓને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાની હકીકતો પણ શાસ્ત્રોમાં ચારિત્રગ્રંથોમાં સંગ્રહાયેલી છે શું આ બધું યે ખોટું? શાસ્ત્રકારોને જૂઠા માનીએ, પણ બધા શાસ્ત્રકારો જૂઠા? કોઈને સાચું કહેવાનું ન સૂઝ્યું? બધા શાસ્ત્રકારોને ખોટા કહેવાનું સાહસ તો તેઓ જ કરી શકે કે જેની પોતાની બુદ્ધિ ઠેકાણે ન હોય, અથવા પ્રીતિ વાદના ભાગથી જડ બની ગયેલી હોય

યુક્તિથી પણ સર્વજ્ઞતા સિદ્ધ થાય છે.

યુક્તિથી વિચાર કરીએ તો પણ પલ્લું સર્વજ્ઞતાની તરફેણમાં જ ઢળે છે ફાનસ પર જાડું કપડું ઢાંક્યું હોય

તો દીવાનો પ્રકાશ ઓછો આવે છે પાતળું કપડું ઢાંક્યું હોય તો એ પ્રકાશ વધારે આવે છે અને કપડું ઉઠાવી લીધું હોય તો એ પ્રકાશ પૂરો આવે છે, તેમ આત્મા પરથી કર્મનું આવરણ પૂરેપૂરું હટી જાય તો એને પૂર્ણજ્ઞાન કેમ ન થાય? જો કર્મ એ જ્ઞાનનું આવરણ કરનારો પદાર્થ છે, તો એનો નાશ થવાથી આત્માને પૂર્ણજ્ઞાન થવું જ જોઈએ વળી જે થોડું જાણી શકે તે વધારે જાણી શકે અને વધારે જાણી શકે તે પૂરું પણ જાણી શકે એવો ન્યાય છે ક ને જાણનારો ખ, ગ, ઘ, વગેરે અક્ષરોને જાણી શકે છે અને ખ, ગ, ઘ, વગેરે અક્ષરોને જાણનારો બાકીના બધાના અક્ષરોને જાણી શકે છે આ રીતે આત્મા થોડામાંથી વધારે અને વધારેમાંથી પૂર્ણ કેમ ન જાણી શકે?

આપણું જ્ઞાન સામાન્ય હોવા છતાં આપણે ભૂત અને ભવિષ્યનું અનુમાન કરી શકીએ છીએ પગલાં જોઈને કહેવું કે અહીંથી હરણ પસાર થયા છે, તે ભૂતકાલીન ઘટના સંબંધી અનુમાન છે અને વાદળાં તથા પવન વગેરે પરથી કહેવું કે અમુક સમયમાં વરસાદ આવશે, એ ભવિષ્યકાળની ઘટના સંબંધી અનુમાન છે આપણું આ અનુમાન ઘણી વખત સાચું હોય છે તો પછી જેઓ સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાનવાળા છે, તે ભૂત અને ભવિષ્યકાલના સાક્ષાત્ દર્શન કેમ ન કરી શકે?

કોઈ તર્ક કરશે કે આપણી પાસે સામગ્રી છે, વસ્તુ છે, કંઈ પણ પદાર્થ કે નીશાન છે, માટે આપણે ભૂતકાલીન કે ભવિષ્યકાલીન અનુમાન કરી શકીએ છીએ પણ જ્યાં

વસ્તુનુ નામનીશાન ન હોય, કોઈ પણ એંધાણુ ન હોય, ત્યા તેનુ સાક્ષાત દર્શન શી રીતે થાય ? પરંતુ આ તર્ક કરનારે ભૂલવુ ન જોઈએ કે દ્રવ્યના પર્યાયોનો નાશ થાય છે, પણ દ્રવ્યનો નાશ થતો નથી, એ તો આ વિશ્વમા કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે વિદ્યમાન હોય જ છે એટલે તેના પરથી ભૂતકાલીન તથા ભવિષ્યકાલીન સ્થિતિના દર્શન કરી શકાય ખાણમાથી નીકળેલો એક પથ્થર લ્યુ । જુદા અનેક હાથોમાથી પસાર થઈ ને 'સાઈકોમેટ્રી' જાણનાર પાસે આવ્યો હોત તો એ તેને કપાળે અડાડીને કહી શકે છે કે આ પથ્થર અમુક ખાણમાથી નીકળેલો છે તેને અમુક વ્યક્તિએ કાઢ્યા છે, તેની પાસેથી અમુક અમુક પાસે આવ્યો છે, વગેરે આમા ની બધી વ્યક્તિઓ વિદ્યમાન હોય છે, એવુ નથી ઘણી મરી પરવારી હોય છે, છતા સાઈકોમેટ્રીસ્ટ તેના નામો કહે છે, તેનુ વર્ણન કરે છે અને તે ખરૂ હોય છે

રાવણ એક નીતિમાન રાજા હતો તેને ફક્ત સીતા તરફ જ રાગ જન્મ્યો હતો તે સિવાય કોઈ પરસ્ત્રી તરફ તેણે ઊચી આખે જોયુ ન હતુ એક દિવસ તેણે રાજ્યના નિમિત્તિયાને—જ્યોતિષીને બોલાવીને પૂછ્યુ કે મારુ મરણ ક્યારે—કેમ છે?' નિમિત્તિયાએ નહ રા જોઈ બરાબર ગણતરી કરીને કહ્યુ કે 'ભવિષ્યમા થનાર દશરથ રાજાના પુત્રો બળદેવ અને વાસુદેવ દ્વારા અને જનકરાજાની પુત્રી સીતાના નિમિત્તે તમારુ મૃત્યુ થશે' આ વ્યક્તિઓ તે વખતે જગતમા વિદ્યમાન ન હતી છતા નિમિત્તિયાએ એ વાત કરી અને આપણે જાણીએ છીએ કે તે ખરી પડી

નિમિત્તિયાઓ આ પ્રમાણે ચોક્કસ ભવિષ્ય ભાખી શકતા, કારણ કે ભાવીના આ બનાવો તેમના અંતઃચક્ષુ સમક્ષ ખડા થતા, તો પછી તેના કરતા અનેક ગણા શક્તિશાળી કેવળજ્ઞાનીના અંતઃચક્ષુ સમક્ષ એ બધુ ખડુ કેમ ન થાય ? એ વસ્તુને તે યથાર્થરૂપે કેમ ન જાણી શકે ?

આપણે માણસોને જુદા જુદા વિષયમા નિષ્ણાત જોઈએ છીએ કોઈ વ્યાકરણમા નિષ્ણાત, કોઈ કાવ્યમા નિષ્ણાત, કોઈ ઈતિહાસમા નિષ્ણાત, કોઈ ભૂગોળમા નિષ્ણાત, કોઈ તત્ત્વજ્ઞાનમા નિષ્ણાત, તો કોઈ વિજ્ઞાનમા નિષ્ણાત સામાન્ય મનુષ્યોની અપેક્ષાએ તેમનુ આ જ્ઞાન ઘણીજ ઉચ્ચ કોટિનું હોય છે વળી એવા પણ પ્રતિભાશાળી માણસો જોવામા આવે છે કે જે સેકડો શ્લોકો એક વાર સાભળીને યાદ રાખી લે અને બરાબર બોલી બતાવે એટલે આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અગાધ છે આ શક્તિ જ્યારે ચરમ સીમાએ પહોચે ત્યારે સર્વ વસ્તુઓના સર્વ ભાવો કેમ ન જાણી શકે ?

અનુભવ પણ સર્વજ્ઞતાને મજૂર રાખે છે

તમે મેસ્મેરીઝમ કરનાર માણસોને જોયા હશે જેને મેસ્મેરાઈઝ કરવામા આવે છે, તેની આખે પાટા બાધી દેવામા આવે છે, અથવા તેના આખા શરીર પર કાળુ જાડુ કપડુ ઓઢાડી દેવામા આવે છે પછી મેસ્મેરીઝમ કરનારો પોતાના હાથમા કોઈ ચોપડી લે અને તેના પર સીટ મારે કે પેલો મેસ્મેરાઈઝ થયેલો મનુષ્ય તે કડકડાટ બોલી જાય છે અથવા કોઈ માણસ રસ્તેથી પસાર થતો હોય તેના તરફ મેસ્મેરિઝમ કરનારો આગળી કરીને પૂછે તો

પેપો તેનું યથાર્થ વર્ણન કરી જાય છે કેવલજ્ઞાન ન હોવા-નો તર્ક કરનારને અમે પૂછીએ છીએ કે 'જ્યારે એક મનુષ્યની આંખો બંધ હોય છે અને તેના ઉપર કપડું ઢાંકેલું હોય છે, ત્યારે તે મનુષ્ય આ બધું શી રીતે જોઈ શકે છે?' આ પરથી એટલું સમજી શકાય છે કે આંખો વિના પણ જોઈ શકાય છે અને તે જોનારો બીજો કોઈ નહિ પણ આત્મા છે

હીપ્નોટીઝમની અવસ્થાનમાં મનુષ્ય બેહોશ હોય છે, ત્યારે તેની આગળ મૂકવામાં આવેલા પુસ્તકમાંથી તે હીપ્નોટીઝમ કરનારે ધારેલું પાનું કાઢે છે અને તેમાંનો ધારેલો પરિચ્છેદ વાંચી જાય છે અને કાગળ પર લખી પણ આપે છે ખૂબીની વાત તો એ છે કે આ પુસ્તક તેમણે અગાઉ કદી જોયેલું હોતું નથી

મુંબઈમાં વસતા અધ્યાત્મવિશારદ ડૉ મુગશંકર હીરજી ભાઈ વ્યાસ અહીં બેઠા બેઠા માઈલ દૂરની વસ્તુ જોઈને

*પોલ બ્રંટન (Paul Brunton) જે જગતનો એક મહાન લેખક છે અને જેણે દુનિયાના ઓક ભાગમાં સંશોધન કરીને અધ્યાત્મવિદ્યા ઉપર પુસ્તકો લખ્યાં છે તેણે A search in secret Egypt—ગુપ્ત ઇજીપ્તમાં શોધખોળ નામના અતિ વખણાયેલા પુસ્તકમાં પૃ ૮૭ થી શરૂ કરીને હીપ્નોટીઝમના અદ્ભુત પ્રયોગો કરી બતાવનાર મોરથર એ વર્ડ એડોઝનું જે વર્ણન કર્યું છે તે આ વિષયમાં પ્રમાણભૂત છે આવૃત્તિ ૧૧ મી પૃ ૧૦૦ ઉપર આ ઉને લખી આપેલી પંક્તિઓનું ચિત્ર પણ આપેલું છે

તેનુ વર્ણન કરી શકે છે તેમણે સ ૨૦૧૫ની સાલમા સુદર બાઈ હૉલમા જૈન સાહિત્ય પ્રકાશનમદિર તરફથી યોજાએલા શિક્ષાસ્મૃતિ-સમારોહ-પ્રસગે+ આખે પાટા બાધીને અનેક વસ્તુના નામ કહી આપ્યા હતા, તથા જુદી જુદી ભાષાના પુસ્તકોના નામ પણ કહી આપ્યા હતા તેમની આખો પ્રથમ બધ કરાવીને ઉપર રૂના મોટા પોલ મૂકવામા આવ્યા હતા, પછી રૂમાલ કસીને બાધવામા આવ્યો હતો, ત્યાર બાદ આકડવુ ખાદીનુ કપડુ બાધવામા આવ્યુ હતુ, એટલે પાટામા કોઈ ગફલત હોવાની શકા સ્થાને નથી જ્યારે તેઓ કબાટમા રહેલી ભોયમા રહેલી, પાણીમા રહેલી અને સેકડો માઈલ દૂર રહેલી વસ્તુ કહી શકે છે, ત્યારે આપણને આત્માની ગમે તેટલે દૂર રહેલી વસ્તુ જોવા-જાણવાની શક્તિ વિષે ખાતરી થાય છે

થોડા વખત પહેલા મુબઈ સમાચાર સાપ્તાહિકમા શ્રી ગિરીશચદ્ર વનવાસીએ ' માનવી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન જાણી શકે છે ' એવો એક લેખ પ્રકટ કર્યો હતો તેમા જે હકીકત જણાવી છે, તે ધ્યાનમા લેવા જેવી છે તેઓ એ મનનીય લેખમા જણાવે છે કે—

માનવી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન જાણી શકે છે?

આપણી અનેક ધાર્મિક પુરાણ-કથાઓમા આપણે મહાન ઋષિમુનિઓને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન બતાવ

+આ સમારોહ જૈન શિક્ષાવલીની પ્રથમ શ્રેણીના પ્રકાશન નિમિત્તે સ ૨૦૧૫ ના માહ વદિ ૧૩ ના દિવસે શ્રી મગળદાસ પકવાસાના અધ્યક્ષસ્થાને ઉજવાયો હતો અને તેમા મુબઈના અનેક ધીમાન્—શ્રીમાનો હાજર હતા તેમની સમક્ષ આ પ્રયોગો કરવામા આવ્યા હતા

પડ્યો, પણ તે બહાર આવ્યો પોલીસ અધિકારીએ પિટરને આવકાર આપતા કહ્યુ 'મિ પિટર ! અમે સાભળ્યુ છે કે આપ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન જાણી શકો છો, એ વાત સાચી છે?

'જી ' પિટરે નમ્રતાપૂર્વક માથુ નમાવતા કહ્યું અને પિટર એ પોલીસ અધિકારીની ખુરસીમા ગોઠવાયો

'એમ? આપ ભૂત, ભવિષ્ય અને વતમાન જાણી શકો છો?' અધિકારીએ આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યુ

'જી હોલાડવાસી બધાય આ હકીકતથી વાકેફ છે' પિટરે હસીને કહ્યુ

'તો આપ આપની શક્તિ અમને બતાવશો? અમને મદદ કરશો?' પોલીસ અધિકારીએ પૂછ્યુ

'કહો' પિટરે ટૂકમા જ જવાબ આપ્યો

'વેસ્ટ મિનસ્ટર અબેમાથી રાજ્યાભિષેકની એક બહુ મુલ્યવાન ચીજ ચોરાઈ ગઈ છે તેની શોધમા આપ અમને મદદ કરશો તો અહેશાન ભૂલાશે નહિ અને આપની એ અદ્ભુતશક્તિની અમને પ્રતીતિ પણ થશે' પોલિસ અધિકારીએ કહ્યુ

'અવશ્ય, આપને મદદ–સહકાર આપીશ'

'તો ચાલો લડન ' પોલિસ અધિકારીએ કહ્યુ

'હુ તૈયાર જ છુ'

અને પોલીસ અધિકારી સાથે પિટર એરોપ્લેનમા લડન આવ્યો હવાઈમથકે લડનના પોલીસ અધિકારીએ પિટરનુ આશ્ચર્યપૂર્વક બહુમાન કર્યુ પિટરને તરત જ વેસ્ટ મિનસ્ટર એબેમા લાવવામા આવ્યો

પિટર આવવાની જાણ થતા હેરલાય લડનવાસી પ્રેક્ષકો પિટરને જોવા ઉમટી પડયા પોલિસે પ્રેક્ષકોને દૂર કર્યા અને વેસ્ટ મિનસ્ટર એબેના દરવાજા બધ કર્યા

આપ શાતિપૂર્વક બધુ જોયા કરજો અને હુ જે કહુ તેની નોધ કરજો કોઈપણ બોલશો નહિ અને શાતિનો ભગ કરશો નહિ, એવી મારી વિનતિ છે, પિટરે કહ્યુ

અને બધા જ પોલીસ અધિકારીઓ—સી આઈ ડી (લડન) ઓફિસરો આશ્ચર્ય પામતા પિટરની કાર્યવાહી જોતા જ રહ્યા

પાચેક મિનિટમા શાતિભર્યુ વાતાવરણ છવાઈ ગયુ પિટર બેઠા ઘુટણીભર રાજ્યાભિષેકના સિહાસન સામે અને તે ધ્યાનસ્થ બની ગયો, જાણે કોઈ ભારતીય યોગી !

થોડીક ક્ષણો વહી ગયા પછી પિટર બોલવુ શરૂ કર્યુ

'ચોરી પાચ માણસોએ કરી છે' સી આઈ ડી ઓફિસરે ડાયરીમા નોધ કરી

'એક બે અદર આવ્યા છે અને બાકીના બહાર ચોકી કરતા હતા' પિટરે મદસ્વરે કહ્યુ તેની આખો બધ હતી, શ્વાસ ધીમો અને મદ ચાલતો હતો સી આઈ ડી ઓફિસરે તેની પણ નોધ કરી લીધી

પિટર બોલતો બંધ થયો, થોડીવાર મૌન રહ્યો અને પાછો તે બોલ્યો 'ચોરીમાં મોટરનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ' તે મોટરની લાયસન્સ પ્લેટના આંકડા પિટરે કહ્યા અને તે પાછો થોડીવાર મૌન રહ્યો

'લોઅર ટેમ્સ સ્ટ્રીટ' પિટરે કહ્યું અને તે ભાગનું ચિત્ર પણ બતાવ્યું પિટરના એક એક શબ્દે પોલીસ અધિકારીઓ આશ્ચર્યમુગ્ધ બનતા જતા હતા તેણે જે સ્ટ્રીટનું નામ આપ્યું અને ચિત્ર બતાવ્યું તે બરાબર હતું અને પિટર ક્યારે ય આ પહેલા ઇંગ્લાંડ આવ્યો ન હતો!

તમારી પાસે ચોરી કરનાર ડાકુઓની કોઈ ચીજ છે?' પિટરે પોલીસ અધિકારીઓને પૂછ્યું

'હા, આ કોશ છે તેનાથી ડાકુઓએ તાળું તોડયું છે' પોલીસ અધિકારીએ કોશ પિટર સામે રજૂ કરતા કહ્યું

પિટરે કોશને જોઈ અને કોરા પકડી પાછો ધ્યાનસ્થ બન્યો પાંચ-મિનિટ એમ જ પસાર થયા પછી પિટર આંખો ખોલતા બોલ્યો કે 'ચાલો મારી સાથે'

'કઈ તરફ?' પોલીસ અધિકારીએ પૂછ્યું

'ગ્રીનલેનમાં' પિટરે કહ્યું અને તેઓ બધા એક મોટરમાં ચડી બેઠા થોડીવારે મોટર ગ્રીનલેનમાં આવી પહોંચી

'સામે લુહારની દુકાન છે, ત્યાંથી પેલા ચોરોએ આ

કોશ ખરીદી છે' પિટરે કહ્યુ અને પાછા તેઓ વેસ્ટ-મીનસ્ટર અબેમા આવ્યા

'લુટની ચીજ પહેલા લડનમા જ ખપાવેલી, પણ પછી ગ્લાસગો લઈ ગયેલ છે !' પિટરે કહ્યુ

અને પોલીસો, સી આઈ ડી કામે વળગી ગયા પિટરે કહેલી હકીકત સત્ય જ હતી આખરે ગુન્હેગારો પકડાયા અને પિટરને પ્રસિદ્ધિ મળી લડનના પત્રોમા તેના ફોટાઓ અને પરિચય છપાયા

આવો જ એક બીજો પ્રસગ પેરીસનો છે ઈ સ ૧૯૫૨મા પેરીસના એક લત્તાના જૂના મકાનમા જૂનો સામાન વેચવાની દુકાન હતી તેમા ભેદી ખૂન થયુ ખૂનીએ ખૂન કરીને શબ ગુમ કર્યું હતુ

પેરીસની પોલીસને ખૂન થયાની જાણ થતા તે ઘટનાસ્થળે આવી અને તેણે તેની કાર્યવાહી શરૂ કરી ખૂનીને પકડવા માટે પોલીસે તે મકાનના માણસોના અને આજુબાજુમા રહેતા પાડોશીઓના નિવેદનો લીધા પણ ન ખૂની મળ્યો કે ન ખૂન થયેલ વ્યક્તિનુ શબ મળ્યુ ખૂનની જગ્યાની આસપાસ સી આઈ ડી અને પોલીસો સાદા વેશમા ફર્યા કરતા હતા, પણ કઈ પણ જાણવા મળતુ ન હતુ

પેરીસની પોલીસે કમર કસી, ખૂબ દોડધામ કરી, શક પડતી વ્યક્તિઓને પકડી, ચૌદમા રત્નનો પરચો પણ બતાવ્યો, ખૂબ સમજાવ્યા, પણ પોલીસની એ બધીય મહેનત

વ્યર્થ ગઈ ખૂન થયાને એક સપ્તાહ બીજુ સપ્તાહ ત્રીજુ સપ્તાહ વ્યતીત થયુ

વર્તમાનપત્રો પેરીસની પોલીસની કડક ટીકા કરતા હતા, ત્યારે પોલીસો આમતેમ દોડધામ કરી વ્યર્થ પસીનો પાડતા હતા ખૂની પકડાતો ન હતો, નાણ હાથ લાગતુ ન હતુ

ખૂન થયાને ચોથુ સપ્તાહ, પાચમુ સપ્તાહ, છઠ્ઠુ સપ્તાહ પસાર થયુ પેરીસના પોલીસ અધિકારીઓ માથે હાથ દઈને બેઠા । સી આઈ ડી ઓએ કપાળ કૂટ્યુ ત્યા એક પોલીસ અધિકારી ફુદકા મારીને ઊભો થયો ગયા વર્ષમા લડનમા રાજ્યભિષેકની ચોરાયેલી ચીજના ગુનેહગારો મેળવી આપનાર ભવિષ્યવક્તા પિટર યાદ આવ્યો અને તે હર્ષમા નાચી ઊઠયો પિટરને ટૂક તાર કર્યો બનેલ ઘટનાની જાણ કરી અને પેરીસ બોલાવ્યો થોડાજ વખતમા પિટર પેરીસ પોલીસ અધિકારી સામે હાજર થયો તેણે વિસ્તૃત હકીકત માગી અને પોલીસ અધિકારીઓએ તે પૂરી પાડી પિટરે સ્થળ જોવા માગ્યુ અને જે વ્યક્તિનુ ખૂન થયુ હતુ તેનો ફોટો જોવા માગ્યો પોલીસ અધિકારીઓએ મૃત વ્યક્તિનો ફોટો આપ્યો

પિટર તે ફોટા સામે ધ્યાનસ્થ બની જોઈ રહ્યો બાદ બોલ્યો 'મારી સાથે ચાલો' અને પિટર ચાલતો થયો પેરીસના ઊચા ઊચા મકાનો અને શેરીઓ વટાવતો તે એક જૂના મકાન પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. પોલીસ અધિકારીઓ

તેની સાથે હતા તેઓ આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયા તે મકાનમા આગળ વધ્યો પોલીસ અધિકારીઓએ તેને ઘટનાસ્થળ બતાવ્યુ

'ખુન અહીં થયુ નથી' પિટરે કહ્યુ

'શુ કહો છો, મિ પિટર?' પોલીસ અધિકારીથી પૂછાઈ ગયુ 'આ ઘટનાસ્થળના પૂરાવા કહે છે કે ખૂન અહી જ થયુ છે!'

'તમારા પૂરાવા કહેતા હશે તમે આ મકાનનુ ખૂબ ઝીણવટપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યુ છે?' પિટરે પૂછ્યુ

'હા મકાનનો એક પણ ખૂણો અને એક પણ દિવાલ ખબ જ નિરીક્ષણપૂર્વક જોયા વિના મૂક્યા નથી' પોલીસ અધિકારીએ કહ્યુ

'આ મકાનમા ભૂગર્ભ છે નીચે એક ઓરડો છે'

'શુ કહો છો? શુ આ વાત શક્ય હોઈ શકે? આશ્ચર્ય! મી પિટર! ભ્રમ તો નથી ને?' પોલીસ અધિકારીએ પૂછ્યુ

'માનો' પિટરે કહ્યુ અને તેણે એક જ હાથે ભૂંગળી જેવી દબાવી કે સામે ભૂગર્ભમા રહેલા ઓરડાનુ દ્વાર ખુલી ગયુ અને તે ભૂગર્ભમા ઉતર્યો ભૂગર્ભના ઓરડામા એક ખૂણો બતાવ્યો 'અહી ખૂન થયેલ વ્યક્તિનુ શબ છે' પિટરે કહ્યુ અને પોલીસોએ તે જગ્યા તરત જ ખોદી તો મરનાર વ્યક્તિનુ શબ મળી આવ્યુ પછી પિટરે ત્યા ઊભા

ઉશા જ તેનુ ખૂન કરનાર એક સ્ત્રી અને બે પુરુષોના નામ આપ્યા પોલીસને તેમાની એક વ્યક્તિના રહેઠાણની તો ખબર હતી આ રીતે પોલીસે પિટરનાં અદ્ભુત શક્તિની મદદથી એક મુશ્કેલ અને મુઝવણભર્યો ગુન્હો પકડ્યો

આ બને કિસ્સાઓ ભૂતકાળના જોયા હવે તેની ભવિષ્યકથનની શક્તિનો એક કિસ્સો જોઈએ

પેરીસમા એક 'લીબોગેટ' નામના પરામા વસતા અને એક મારો ઉદ્યોગ ધરાવતા વહેપારીએ પિટરને બોલાવ્યો પિટર વેપારીએ આપેલા સમયે તેના કારખાને–ઓફિસે મળ્યો એ વખતે તે વેપારીને કાર્બોનિક ગેસને બાટલીમા ભરવાનો એક નવો ઉદ્યોગ શરૂ કરવાનો વિચાર હતો તેના માટે જ વહેપારીએ પિટરને બોલાવ્યો હતો

વહેપારી અને પિટર એક બીજાને જરા પણ ઓળખતા ન હતા, તેમ વહેપારીનુ કારખાનુ પણ પિટરે ક્યારેય જોયુ ન હતું તેમ તેના કારખાનામા રહેલા આધુનિક મશીનો પણ જોયા ન હતા

વહેપારી, મેનેજર, કારખાનાનો મિકેનિક અને પિટર ફરતા ફરતા એક પછી એક મશીન જોતા જાય છે એવામા પિટર એક મશીન પર હાથ મૂકતા થોભ્યો અને બોલ્યો 'આ મશીન નહિ ચાલે અને તમને ખૂબજ મુશ્કેલીમા મૂકશે'

મેનેજર પિટરની વાત સાભળી ઉપેક્ષાપૂર્વક હસ્યો અને બોલ્યો 'મિ પિટર! તમે કેવી વાત કરો છો ? આ મશીન

તદ્દન નવું છે, કેમ કામ નહિ આપે ?'

'કામ નહિ આપે એ ચોક્કસ વાત છે' પિટરે કહ્યું અને તેઓ આગળ ચાલ્યા.

એક દવસ પિટરના ઘરે ફોન આવ્યો ' મિ. પિટર ! આપે કહેલ હકીકત સંપૂર્ણ સત્ય ઠરી છે. આજે અમે એ મશીનને ચાલુ કરવાની ખૂબ મહેનત કરી, પણ તેણે આખરે કામ ન આપ્યું.'

પિટર કોઈ મેકેનિક નથી, છતાય તે મશીનના દોષો જોઈ શકે છે. એ રસાયણશાસ્ત્રી નથી છતાં રસાયણની ફોર્મ્યુલાઓને જાણી શકે છે. આ અદ્ભુત શક્તિના કારણે તે નામાંકિત રેડિયો-ટેલીવીઝન નિર્માણ સંસ્થા ફીલીપ્સ કંપનીમાં ભારે પગારે જોડાઈ ગયો છે.

પિટર પહેલાં તો સાધારણ-સામાન્ય મજૂર હતો. તે મકાનોને રંગવાનું કામ કરતો હતો અને સાદાઈભર્યું સામાન્ય માનવીનું જીવન જીવતો હતો. ઈ. સ. ૧૯૩૪માં એક ઊંચા મકાનની બારીને રંગતો હતો. તે બારી જમીનથી ૪૦-૪૫ ફુટ ઊંચી હતી. તેને રંગ કરતા કરતાં તેનો પગ લપસ્યો અને એક ચીસ નીકળતાં જ તે સીધો જમીન પર પછડાયો. તેના માથામાં સખ્ત વાગ્યું. ઘણું જ લોહી વહી ગયું અને તે બેભાન બની ગયો. તેને એમ્બ્યુલન્સમાં નાખી હોસ્પીટલમાં લાવવામાં આવ્યો.

પિટરને ભાનમાં લાવવાના ડોક્ટરી ઉપચારો શરૂ થયા પણ તે ભાનમાં ન આવ્યો. અઠવાડિયાઓ સુધી બેહોશ

રહ્યો એક દિવસ તે હોશમાં આવ્યો, જાગૃત થયો અને સાથે સૂતેલું ભાગ્ય પણ જાગૃત બન્યું! તેને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન જાણવાની અદ્ભુત શક્તિ મળી ગઈ હતી! એ અદ્ભુત શક્તિના કારણે તે બધું અદૃશ્ય જોવા માડ્યો. પિટરને પણ આશ્ચર્ય થયું કે આ બધું શી રીતે જોઈ શકાય છે?'

આવા જ્ઞાનને આપણે વિભંગજ્ઞાનના પ્રકાર તરીકે વર્ણવી શકીએ. કયા કારણે તે ઉત્પન્ન થયું, તે કદાચ કહી શકીએ નહિ. તેનું કારણ ગમે તે હો, પણ આવા બનાવો પુરવાર કરે છે કે આત્મામાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળને જાણવા-જોવાની શક્તિ છે, તેથી સર્વજ્ઞતા એ સિદ્ધ વસ્તુ છે. તેમાં કોઈએ કશી શંકા કરવાનું કારણ નથી.

સર્વજ્ઞતાથી જગતને થતો મહાન લાભ

પરમ પુરુષો આવું જ્ઞાન મેળવીને જગતને કલ્યાણનો સાચો માર્ગ બતાવે છે. તે સાચા માર્ગને મેળવીને જગતના કરોડો જીવો પોતાનું કલ્યાણ કરે છે અને હમેશને માટે પરમ સુખી થાય છે. આવા પરમ મહર્ષિઓનું જીવન, જ્ઞાન અને ચર્યા જગતના તમામ આત્માઓના હિતને માટે હોય છે. આવા મહાનપુરુષો દુન્યવી પદાર્થોના પોષણમાં પડતા નથી, પરંતુ સાચો માર્ગ બતાવે છે.

×સર્વજ્ઞતાની સિદ્ધિ કરનારા અનેક ગ્રંથો અને ગ્રંથાધિકારો જૈન શ્રુતમાં મોજુદ છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિની સર્વજ્ઞસિદ્ધિ, નંદિસૂત્રની વ્યાખ્યામાં શ્રી મલયગિરિ મહારાજે કરેલું સર્વજ્ઞસિદ્ધિનું નિરૂપણ, સંમતિતર્કની વિવૃત્તિમાં શ્રી અભયદેવસૂરિએ રચેલો સર્વજ્ઞતાવાદ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ પ્રમાણમીમાંસામાં કરેલી સર્વજ્ઞસિદ્ધિ વગેરે આ વિષયમાં ખાસ જોવા યોગ્ય છે.

વ્યાખ્યાન બારમુ

આત્મજ્ઞાન ક્યારે થાય?

મહાનુભાવો !

વ્યાખ્યાનના પ્રારંભે આપણે શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનુ અભિવાદન કરીએ, કારણ કે તેમા ઊંડુ અધ્યાત્મજ્ઞાન ભરેલુ છે તેના છત્રીશમા અધ્યયને આપણને અપૂર્વ સારી આત્માનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યુ છે અને આ મા સબધી વિશેષ વિચાર કરવાની પ્રેરણા આપી છે

'આત્મજ્ઞાન ક્યારે થાય?' એ આજ વિસ્તારથી સમ તવવુ છે જો આ વસ્તુ બરાબર સમજાશે, તો બેડો પાર છે, નહિ તો હાથમાં હોડી સમજજો જીવનની સાચી કમાણી શુ? આત્મજ્ઞાન કે રૂપિયા! જો આત્મજ્ઞાન હશે તો પાપથી બચી શકશો, પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકશો અને સત્ય મના માર્ગે સચરી મોક્ષની સાધના કરી શકશો રૂપિયા તમને શુ મદદ કરવાના? જો ઉદારતાથી એનો સદુપયોગ કરશો તો પુણ્ય મળશે પણ એ ઉદારતા યે આત્મજ્ઞાન વિના થોડી જ ઉદ્ભવવાની?

આત્મજ્ઞાન ક્યાથી મળે?

તમારે શાક લેવું હોય તો કાછિયા પાસે જાઓ છો, અનાજ લેવું હોય તો દાણાવાળા પાસે જાઓ છો, કરિયાણા લેવા હોય તો ગાંધી પાસે જાઓ છો, કાપડ લેવુ હોય તો

કાપડિયા પાસે જાઓ છો અને ઘરેણા લેવા હોય તો સોની કે ઝવેરી પાસે જાઓ છો, તેમ આત્મજ્ઞાન લેવું હોય તો સદ્ગુરુ પાસે જવું જોઈએ આત્મજ્ઞાનના વેપારી–આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનારા, આત્મજ્ઞાનને આપનાર સદ્ગુરુ છે એ માલ તેમના સિવાય બીજા કોઈ પાસેથી મળી શકશે નહિ તમે કાછિયાની દુકાને જઈને કાપડનો તાકો માગો કે દાણાવાળાની દુકાને જઈ હીરાનો હાર માગો તો ક્યાથી મળે? જે વસ્તુ જ્યાથી મળતી હોય, ત્યાથી જ મળી શકે, એટલે તમારે એ વસ્તુ લેવા ત્યાજ જવું જોઈએ

સદ્ગુરુ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે, તે લક્ષમા રાખજો જેમ તેવા ગુરુ તમને આત્મજ્ઞાન આપી શકશે નહિ જો કોઈ કુગુરુના પનારે પડ્યા તો ધનમાલ ધૂતી લેશે અને તમારુ મગજ ભમાવી દેશે બહારના ડોળદમામથી જરાયે લોભાશો નહિ જો લોભાયા તો પેલા વાઝણી ગાયને ખરીદનારના જેવા હાલ થશે

વાઝણી ગાયને ખરીદનારનુ દ્દષ્ટાંત

એક મનુષ્ય ખૂબ ભોળો હતો તે બિમાર પડતા વૈદ્યોએ સલાહ આપી કે 'તમારે માત્ર ગાયના દૂધ ઉપર જ રહેવુ ' ગાયનુ દૂધ હલકુ અને પાચક છે તથા બળ બુદ્ધિને વધારનારુ છે

માત્ર ગાયના દૂધ ઉપર જ રહેવું હોય તો રોજનુ છ–સાત શેર દૂધ જોઈએ તેથી પેલા ભોળા મનુષ્યે એક ગાય ખરીદી લેવાનો વિચાર કર્યો તે ઢોરબજારમા ગયો

અને ગાયોના વિભાગમા પહોંચ્યો ત્યા અનેક જાતની ગાયો ઊભેલી હતી કેટલીક રાતી, કેટલીક પીળી, કેટલીક કાળી, કેટલીક કાબરી તો કેટલીક ધોળી તેમા કેટલીક ગાયો દુબળી હતી કેટલીક મધ્યમ હતી અને કેટલીક રષ્ટપુષ્ટ હતી તેમા એક રષ્ટપુષ્ટ ગાયના ગળે ઘટ બાધેલો હતો આ જોઈને પેલાએ વિચાર કર્યો કે બીજી કોઈ ગાયના ગળે ઘટ બાધેલો નથી અને આ ગાયના ગળે ઘટ બાધેલો છે, માટે તે જ બધામા સારી હોવી જોઈએ વળી તે શરીરે રષ્ટપુષ્ટ છે, એટલે તે બીજી ગાયો કરતા વધારે દૂધ આપતી હશે'

આ રીતે તેનુ મન માન્યુ, એટલે વિશેષ પૂછપરછ કરી નહિ ગાય વેચનારે માગ્યા તેટલા રૂપિયા ગણી આપ્યા અને ગાયને ઘરે લાવ્યો તેની ઘરવાળી ચતુર હતી તેણે આ ગાયને જોતા જ પૂછ્યુ કે 'આ ગાયને કેટલા વેતર થયા છે?' પેલાએ કહ્યુ 'એ તો મે પૂછ્યુ નથી' સ્ત્રીએ ફરી પૂછ્યુ 'એ દૂધ કેટલુ આપે છે?' પેલાએ કહ્યુ 'એ પણ મે પૂછ્યુ નથી' તો શુ એને દોહીને લીધી છે?' સ્ત્રીએ નવો પ્રશ્ન કર્યો પેલાએ કહ્યુ 'ના, એને મે દોહી પણ નથી' 'ત્યારે એનુ આઉ તપાસ્યુ છે?' તેનો ઉત્તર પણ પેલાએ ના મા જ આપ્યો છેવટે સ્ત્રીએ પૂછ્યુ કે 'તો તમે આ ગાયને શી રીને ખરીદી? પેલાએ કહ્યુ કે 'બધી ગાયોમા એ રષ્ટપુષ્ટ હતી અને ગળામા સુદર ઘટ બાધેલો હતો, એટલે મે જાણ્યુ કે આ ગાય બધામા

સારી છે અને તે ખૂબ દૂધ દેતી હશે એટલે મેં માગ્યા પૈસા આપીને તેને ખરીદી લીધી' સ્ત્રીએ કહ્યુ 'એ બધા પૈસા પાણીમા ગયા આ ગાય તો પાકણ (વાઝણી) છે તે જરા પણ દૂધ આપશે નહિ'

આ સાભળીને પેલો ભોળો મનુષ્ય વિચારમા પડી ગયો હવે શુ કરવું? તે થોડીવારે બોલ્યો કે 'વાત જો એમ હોય તો આ ગાય આપણે બીજાને વેચી દઈશુ' સ્ત્રીએ કહ્યુ 'પણ તમારા જેવા હૈયાફૂટા બીજા કોણ હશે કે જે ગાયને આ રીતે વગર તપાસ્યે લેશે! એટલે આટલેથી જ સર્યું'

તાત્પર્ય કે એ ગાય પેલાને માથે પડી અને બધા પૈસાનુ પાણી થયુ

આ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાંત છે અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાંત ઘણા માર્મિક હોય છે જુદા જુદા રંગની ગાયો તે જુદા જુદા વેશવાળા ગુરુઓ સમજવા તેમા પાતળાપણુ મધ્યમપણુ અને રુષ્ટપુષ્ટપણુ ત્યાગ અને તપશ્ચર્યા અંગે સમજવુ જે ગુરુ આત્માની ઉન્નતિ કરવા માટે ત્યાગના માર્ગે સંચરે છે અને વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરે છે, તે શરીરે દુબળા પાતળા હોય છે જે ગુરુઓ ઉત્સાહથી ત્યાગમાર્ગનો સ્વીકાર કરે છે, પણ તપશ્ચર્યાદિ વિશેષ પ્રમાણમા કરી શકતા નથી તે મધ્યમ શરીરવાળા હોય છે અને જેઓ સાધુપણુ લીધા પછી ત્યાગ-વૈરાગ્યને ભૂલી જઈ મનગમતા માલમલીદા ઉડાવે છે, તે શરીરે રુષ્ટપુષ્ટ હોય છે વળી આવા ગુરુઓ

મુક્તિરાજ અને દાંભિક હોવાથી બાહ્ય આડંબર ઘણો રાખે છે, તે ખાબાનો સુંદર ઘટ સમજવો, આવા ગુરુઓની સમીપે જવાથી, તેમનું શરણ સ્વીકારવાથી આત્મજ્ઞાન રૂપી દૂધ મળી શકતું નથી

સદ્ગુરુ કેવા હોય ?

સદ્ગુરુ કેવા હોય ? તેનો જવાબ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે યોગશાસ્ત્રમાં આપ્યો છે

> महाव्रतधरा धीरा, भैक्ष्यमात्रोपजीविन ।
> सामायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो मता ॥

મહાવ્રતધરા એટલે જેઓ મહાવ્રતને-પાંચ મહાવ્રતને ધારણ કરનારા હોય, ધીરા એટલે જેઓ ધીર હોય ડહન શીલ હોય, બાવીશ પ્રકારના પરીષહો સહન કરનાર હોય, ભૈક્ષ્યમાત્રોપજીવિન એટલે જેઓ માત્ર ભિક્ષા ઉપર નભનારા હોય પણ ચૂલા ચલાવનારા ન હોય કે જાતે રસોઈ કરીને ખાનારા ન હોય, સામાયિકસ્થા એટલે જેઓ સામાયિકમાં રહેનારા હોય, સમભાવને ધારણ કરનારા હોય કોઈ પ્રત્યે રાગ અને બીજા પ્રત્યે દ્વેષ કરનારા ન હોય અને ધર્મોપદેશકા એટલે ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા હોય, શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ પ્રાણી માત્રના હિતને માટે જે દયામય-જ્ઞાનમય ધર્મ બતાવ્યો છે, તેની પ્રરૂપણા કરનારા હોય તે જિનશાસનમાં ગુરુઓ મનાયેલા છે

આવા ગુરુઓને શાસ્ત્રકારોએ ગાય જેવા, મિત્ર જેવા, બંધુ જેવા, પિતા જેવા, માતા જેવા અને કલ્પવૃક્ષ જેવા

કહ્યા છે તે જ તમને સાચુ આત્મજ્ઞાન આપી શકે અને આ સંસારમાથી તમારો ઉદ્ધાર કરી શકે

આત્મજ્ઞાન માત્ર પુસ્તકોથી મળી શકે નહિ

કેટલાક કહે છે કે 'આત્મજ્ઞાન લેવુ હોય તો ગુરુ પાસે જવાની શી જરૂર છે? ઘરે બેઠાં આ માને લગતા પુસ્તકો વાચીશુ તો પણ આત્મજ્ઞાન થઈ જશે પરતુ આ મોટી ભૂલ છે. માત્ર પુસ્તકો વાચીને મેળવેલુ જ્ઞાન અધૂરુ હોય છે, અપૂર્ણ હોય છે અને શાસ્ત્રકારોના શબ્દોમા કહીએ તો જાર પુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રની જેમ શોભાને ધારણ કરી શકતું નથી પુસ્તકો વાચીને પોતાની મેળે આત્મજ્ઞાની કેટલા થયા? આનો અર્થ નોઈ એમ ન સમજે કે અમે પુસ્તકો વાચવાનો નિષેધ કરીએ છીએ કે વિરોધ કરીએ છીએ સારા પુસ્તકોનુ વાચન સ્વાધ્યાયરૂપ છે અને તે કર્મ-નિર્જરાનુ કારણ છે, પણ માત્ર પુસ્તક વાચવાથી જ આત્મજ્ઞાન મળી જાય એમ માનવુ ભૂલભરેલુ છે

પુસ્તકોમા અમુક હકીકત અમુક સ્વરૂપે લખેલી હોય તે પોતાની મેળે યથાર્થપણે સમજાય નહિ વળી એ હકીકતો વાચતા મનમા અનેકવિધ શકાઓ ઉઠે તેનુ સમાધાન પણ થાય નહિ. તેથી જ અમે કહીએ છીએ કે સાચુ જ્ઞાન સદ્ગુરુ જ આપી શકે શ્રીઇંદ્રભૂતિ ગૌતમ આદિ અગિયાર બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોએ ઘણા પુસ્તકો વાચ્યા હતા અને તેમાની દરેક બાબત પર વાદવિવાદ કરવાને પણ તેઓ સમર્થ હતા, પરતુ તેમના મનમા કેટલીક શકાઓ ભરાઈ પેઠી હતી, તેનુ

સમાધાન કેમે ય થતું ન હતું, એટલે તેઓ આત્મજ્ઞાનથી વંચિત રહ્યા હતા જ્યારે તેમને મહાવીર પ્રભુ જેવા સદ્ગુરુ મળ્યા અને તેમણે તેમની શંકાઓનું નિરાકરણ કર્યું, ત્યારે જ તેઓ સાચું આત્મજ્ઞાન પામી શક્યા

ગુરુ એ દીવા છે

ગુરુ એ દીવા છે તે તમારા હૃદયમા રહેલા મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારને દૂર કરી શકે છે અને તમારે જે માર્ગે જવા જેવું હોય તેનું સત્ય દર્શન કરાવી શકે છે વળી એ માર્ગ વિકટ હોય, વિઘ્નોથી ભરેલો હોય તો તેઓ ભોમિયાનું કામ પણ કરે છે અને તમને મહાસાગર પાર ઉતારી દે છે જેમ પારસમણિના સ્પર્શથી લોહું સુવર્ણ બની જાય છે, તેમ સદ્ગુરુના સંગથી અમે તેવો નાસ્તિક મનુષ્ય પણ આસ્તિક બની જાય છે અને સંસાર પરથી વૈરાગ્ય પામી સંયમના માર્ગે વળે છે

રોહણિયાનો પિતા પાકો ચોર હતો તેણે પોતાના પુત્રને આદેશ આપ્યો કે 'તું બધું જ કરજે, પણ મહાવીરની પાસે જઈશ નહિ અને કદાચ જવાનો પ્રસંગ આવે તો તેનો ઉપદેશ કાને ધરીશ નહિ' રોહણિયાનો બાપ મહાવીરની તાકાત જાણતો હતો તેને ખાતરી હતી કે જો રોહણિયો તેમની પાસે જશે અને તેમનો ઉપદેશ સાંભળશે તો આ ચોરીનો ધંધો છોડી દેશે, એટલું જ નહિ પણ તે સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થઈ જશે

+ ગણધરવાદમાં આ હકીકત સવિસ્તર જણાવેલી છે તેનું વ્યાખ્યાન પણ આ પુસ્તકના બીજા વિભાગમાં થાય છે

છોકરાઓ ગુરુ પાસે જશે તો—

આ અઢી હજાર વર્ષ પહેલાની વાત છે ત્યારે ચોરો આવુ બોલતા હતા આજે શાહુકારો આવુ બોલતા થયા છે તેઓને બીક છે કે છોકરાઓ ગુરુ પાસે જશે તો ધર્મના રસ્તે ચઢી જશે અને સંસાર છોડી સાધુ થઈ જશે તેથી તેઓ એમને અનાર્યની સોબત કરવા દે છે, ગમે તેની સાથે રખડવા દે છે અને જે કેળવણીમા કશો સંસ્કાર નથી, તે આપવામા આનંદ પામે છે આ છોકરાઓનુ કલ્યાણ શી રીતે થવાનુ ?

જૂના જમાનામા ક્ષીરકદંબ ઉપાધ્યાય તેના ત્રણ શિષ્યો સાથે રાત્રે અગાશીમા સૂતા હતા, ત્યારે ત્યાથી બે ચારણ મુનિઓ પસાર થતા તેમાના એકે બીજાને કહ્યુ કે આ ત્રણ શિષ્યોમાથી એક સ્વર્ગે જશે અને બે નરકમા જશે સ્વર્ગે જનાર નારદ હતો અને નરકમા જનાર વસુ અને પર્વત હતા ક્ષીરકદંબ ઉપાધ્યાય જાગતા પડયા હતા, તેથી તેમણે મુનિવાણી સાભળી અને તેમને ખૂબ લાગી આવ્યુ તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'જો મારી પાસે ભણનાર નરકમા જાય તો મને ધિક્કાર છે' તેમને પોતાની શિક્ષક તરીકેની શક્તિમાથી શ્રદ્ધા ઉઠી ગઈ અને તેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે આજના શિક્ષકો ઘમંડી થઈને ફરે છે અને મિથ્યાજ્ઞાન આપે છે વળી નીતિ, સદાચાર તથા સુસંસ્કારોનુ પોષણ પણ જોઈએ તેવુ કરતા નથી આવા શિક્ષકોને પૈસા આપી તમારા બાળકોનુ ભાવી જોખમમા શા માટે મૂકો છો ?

જો માતાપિતા તરીકે તમારા બાળકોનું કલ્યાણ ઈચ્છતા હો તો પણ નાનપણથી જ તેમને ત્યાગી ગુરુ મહારાજનો સંગ કરાવો, ગુરુ મહારાજનાં પગલાં લેવા દો. તેઓ એમને જે જ્ઞાન આપશે, જે સંસ્કાર આપશે, તે આ શાળાની શિક્ષકો આપી નહિ શકે. છોકરાઓને પ્રથમ રખડવા દેવા અને પછી બૂમ મારવી કે છોકરો રખડેલ થઈ ગયો' 'કોઈનું માનતો નથી' 'હાથથી ગયો' એથી શો દહાડો વળે? ડાહ્યા માણસે જે કંઈ કરવું તે પ્રથમથી જ સમજી વિચારીને કરવું.

તમને ભીતિ છે કે બાળકને જો ત્યાગી ગુરુ મહારાજનો સંગ કરાવીશું, તેમની પાસે વધારે જવા દઈશું, તો તે વૈરાગી ત્યાગી બની જશે અને આપણા કામનો નહિ રહે, પણ દશ દૃષ્ટાંતે દુર્લભ એવો મનુષ્યભવ પામીને તે અજ્ઞાનમાં સબડે, અનાચારનું સેવન કરે અને પરિગ્રહમાં મૂર્છિત બની દુર્ગતિનો ભાગી થાય, એની કોઈ ફીકર નથી ને? વૈરાગ્ય અને ત્યાગ સારી વસ્તુ છે કે ખરાબ? એનો પ્રથમ તમારા દિલમાં બરાબર નિર્ણય કરો. તમે વૈરાગ્ય અને ત્યાગને ખરાબ માનતા હો અને સંસારસુખને જ સાચું સુખ માનતા હો તો તમારા બાળકને ત્યાગી ગુરુ મહારાજથી દૂર રાખો એ સમજી શકાય એવું છે, પણ તમે વૈરાગ્ય અને ત્યાગને ઉત્તમ માનો, તેની વારંવાર અનુમોદના કરો અને તમારા બાળકોને ત્યાગી ગુરુ મહારાજથી દૂર રાખવાનો વિચાર કરો, એ કઈ રીતે સંગત ગણાય? જેમ હમણું અને લોટ

અને બાળકોને તેનાથી દૂર રાખવા એ સંગત નથી

તમે નાનપણથી ધર્મના સંસ્કારો પાડ્યા અને મોટી ઉમરે તેનું મહત્ત્વ સમજતા થયા તો નિયમિત દેવદર્શન અને સેવાપૂજા કરો છો, ગુરુ મહારાજના વ્યાખ્યાન વાણી સાંભળો છો ને યથાશક્તિ વ્રત નિયમની આરાધના કરો છો, પણ જે નાનપણમાં કોઈ ધર્મસંસ્કારો નહિ પામે તેની દશા શી થશે?

આત્મજ્ઞાન વિના બધું યે નિરર્થક નીવડવાનું છે

આજે ભૌતિકવાદ જોર પર આવ્યો છે, એટલે જ્યાં ત્યાં આર્થિક વિકાસ, હુન્નરઉદ્યોગની ખીલવણી તથા વધારે ઉત્પાદનની વાતો સંભળાય છે, પણ આત્મજ્ઞાન વિના આ બધું યે નિરર્થક નીવડવાનું છે એનાથી દુનિયા સુખશાંતિનો અનુભવ કરી શકવાની નથી

આજે આર્થિક વિકાસને નામે યંત્રવાદને આગળ ધપાવવામાં આવે છે, પણ તેથી કેટલા બ્વાશ્રયી લોકો બેકાર બની જાય છે, તેનો વિચાર આવે છે ખરો? મોટા મોટા કારખાનાઓથી આર્થિક વિકાસ થતો હોય તો મૂડીવાદીઓનો થાય છે, તેથી ગરીબ માણસોને કંઈ રાહત મળતી નથી એકરો ધંધા ભાગે અને પાંચ માણસોને કારખાનામાં કામે લગાડવામાં આવે એ વ્યવસ્થા બરાબર ગણાય નહિ જ્યારે આ દેશમાં યંત્રવાદ આવ્યો ન હતો, ત્યારે આપણી આર્થિક સ્થિતિ વધારે સારી હતી કે અત્યારે? તે વખતે જેટલું સોનું-જેટલું ધન આ દેશમાં હતું, તેનો સોમો ભાગ પણ અત્યારે રહ્યો નથી

હુન્નર ઉદ્યોગની ખીલવણીને નામે, વધારે ઉત્પાદનને નામે આજે હિંસા ખૂબ વધી રહી છે અને અનાજના બે દૂકા મોમા નાખવા માટે જનાવરોને ગોળીએ મારવામા આવે છે તે માટે ખાસ શિકારી ટોળીઓની ગોઠવણ કરવામા આવી છે વળી મત્સ્યઉદ્યોગ જેવા અતિ હિંસક ઉદ્યોગોને પણ ઉત્તેજન અપાઈ રહ્યુ છે આ બધો ધર્મવિહીન કેળવણીનો પ્રતાપ છે અને એ જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે તો માણસો પર કુદરતી કોપ મોટા પ્રમાણમા ઉતર્યા વિના રહેશે નહિ આજે પહેલા કરતા કુદરતી કોપનુ પ્રમાણ વધ્યુ છે અને જ્યા ત્યા જળપ્રલય, ધરતીકપ, રેલ્વે અકસ્માત અને વિમાની હોનારતોની વાતો સભળાય છે, તેનુ કારણ એ છે કે અનીતિ વધી છે, અનાચાર વધ્યો છે અને આત્મહિત કે આત્મકલ્યાણ તરફ બિલકુલ લક્ષ રહ્યુ નથી જ્યા આત્મજ્ઞાન નથી ત્યા આત્મહિત કે આત્મકલ્યાણ તરફ લક્ષ રહેજ ક્યાથી ?

આર્થિક વિકાસ એ જીવનની એક જરૂરિઆત છે, પણ તે જીવનનુ ધ્યેય હોઈ શકે નહિ જીવનનુ ધ્યેય હોય તો આત્મકલ્યાણ જ હોઈ શકે અને તે માટે સાચા આત્મજ્ઞાનની જરૂર છે

આત્મા વિષે શાસ્ત્રમા હજારો શ્લોકો લખાયેલા છે, તે બધાનો સાર અહી તમને થોડા શબ્દોમા મળી જાય છે કોઈને એમ લાગતુ હોય કે હજારો શ્લોકોનો સાર થોડા શબ્દોમા શી રીતે આવે ? તો ચારુપડિતની વાત તમારા મનનુ સમાધાન કરશે

ચાર પંડિતોની વાત

એક નગરમાં ચાર મહાપંડિતો રહેતા હતા. એક આયુર્વેદનો મહાપંડિત, બીજો ધર્મશાસ્ત્રનો મહાપંડિત, ત્રીજો નીતિશાસ્ત્રનો મહાપંડિત અને ચોથો કામશાસ્ત્રનો મહાપંડિત. તેમણે પોતપોતાના વિષયનો એક મહાગ્રંથ રચવાનો વિચાર કર્યો. મહાગ્રંથ એટલે દશ-વીશ હજાર શ્લોક નહિ, પણ પૂરા એક લાખ શ્લોક. તેમણે પોતાની જે પંડિતાઈ હતી, તે બધી આ ગ્રંથરચનામાં પૂરેપૂરી રેડી દીધી.

આગલા જમાનામાં આપણા દેશમાં સાહિત્યની ખૂબ કદર થતી અને એક સુંદર શ્લોકરચના માટે લાખ લાખ સોના મહોરો ઈનામમાં અપાતી. એટલે આ પંડિતોને લાગ્યું કે કોઈ કદરદાન રાજાને આપણી આ ગ્રંથરચના બતાવીએ તો તે પ્રસન્ન થઈને આપણને ખૂબ મોટું ઈનામ આપશે અને આપણે જીવનપર્યંત અન્નચિંતા-ધનચિંતા કરવી નહિ પડે. પંડિતોને પણ પેટ વળગ્યું છે, તે ભૂલવાનું નથી. સમય થાય, એટલે તેમને પણ ખાવા જોઈએ છે, વળી પુસ્તકપાનાં પણ માન પ્રમાણમાં રાખવા પડે છે અને કુટુંબનો નિર્વાહ કરવાનો તથા વ્યવહાર સાચવવાનો હોય છે.

તે વખતે જિતશત્રુ રાજા ભારે કદરદાન ગણાતો, એટલે આ ચારે પંડિતો પોતાના ગ્રંથોને સુંદર રેશમી બંધનમાં સારી રીતે બાંધી, મજૂરના માથે ઉપડાવી જિતશત્રુ રાજા આગળ લઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે 'હે

ભાર ભરેલી છે, તે સાંભળવામાં રસ ન આવે રુચિ ન જાગે તો સમજજો કે સ્થિતિ ગંભીર છે આત્માને લાગેલો મિથ્યાત્વનો મહારોગ ટળ્યો નથી

મિથ્યાત્વ-મહારોગના પરિણામો કેવા ભયંકર છે, તે તમારા ધ્યાન બહાર તો નહિ જ હોય આત્મા મિથ્યાત્વના યોગે અસત્યને સત્ય માને છે અને સત્યને અસત્ય માને છે, એટલે તે ખોટા રસ્તે ચડી જાય છે અને પરિણામે તેનું ભવભ્રમણ અનેક ગણું વધી જાય છે ભવભ્રમણમાં જન્મ, જરા અને મૃત્યુના મહાદુઃખો ઉપરાંત બીજા પણ અનેક પ્રકારના દુઃખો ભોગવવા પડે છે આવા મહા અનર્થકારી મિથ્યાત્વને તમે હૃદયમાથી દૂર ન કરો, હાંકી ન કાઢો તો તમારી ચતુરાઈ શા કામની? તમારા ડહાપણનો ઉપયોગ શો?

અમે તો તમને જિનવચન અનુસાર પોકારીને કહીએ છીએ કે 'મિથ્યાત્વને દૂર કરો, એટલે સમ્યક્ત્વનો સૂર્ય તમારા હૃદયમાં પ્રકાશમાન થશે અને સમ્યક્ત્વનો સૂર્ય પ્રકાશમાન થશે, એટલે બધી વસ્તુઓ સાચા સ્વરૂપે નજરે પડશે જેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી તે અંગે શાસ્ત્રકાર ભગવંતો કહે છે કે—

नादंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न हुंति चरणगुणा ।
अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ॥

'જેને સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી જેને સમ્યગ્

જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતુ નથી, તેને સમ્યક્ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી, જેનામા સમ્યક્ ચારિત્રના ગુણો પ્રગટ્યા નથી, તે કર્મ બધનમાથી મુક્તિ પામતો નથી અને જે કર્મબધનમાથી મુક્તિ પામતો નથી, તેનુ નિર્વાણ થતુ નથી '

આનો અર્થ એમ સમજવો કે જે સમકિતી છે, જેને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પર પાકી શ્રદ્ધા છે-તે જ સાચુ આત્મ જ્ઞાન પામી શકે છે અને બાકીના બધા ખરી જાય છે ભગવદ્ગીતામા કહ્યુ છે કે—

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञान तत्पर सयतेन्द्रिय ।
ज्ञान लब्ध्वा परा शातिमचिरेणाधिगच्छति ॥

' શ્રદ્ધાવાન, જ્ઞાન મેળવે છે અને જ્ઞાની જીતેન્દ્રિય બને છે અને તે (આત્મ) જ્ઞાન મેળવીને તરત પરમ શાતિ પામે છે '

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च सशयात्मा विनश्यति ।
नाय लोकोऽस्ति न परो न सुख सशयात्मन ॥

' પરતુ અજ્ઞાની તથા શ્રદ્ધા વિનાનો સશયમા રહી નાશ પામે છે સશયમય રહેલાને આ લોક નથી, પરલોક નથી અને સુખ પણ નથી '

માણસ વિદ્વાન હોય, પડિતની પ્રસિદ્ધિ પામ્યો હોય અને રાજદરબારમા તેના વખાણ થતા હોય કે તેની કૃતિ ઓને ઇનામ મળતા હોય, પણ હૃદયમા શ્રદ્ધાનો છાટો ન હોય તો એ બધુયે ધૂળ છે એ વિદ્વત્તા, એ પડિતાઈ, એ

રાજદરબારના સન્માન કે ઈનામો તેને ભવભ્રમણમાથી બચાવી શકવાના નથી

નીતિકારોએ કહ્યુ છે કે—

दुर्जन परिहर्तव्यो, विद्ययाऽलङ्कृतोऽपि सन् ।
मणिना भूषित सर्प किमसौ न भयङ्कर ? ॥

'વિદ્યાથી વિભૂષિત હોય તો પણ દુર્જનને છોડવો સાપ મણિથી વિભૂષિત હોય તો પણ શુ તે ભયકર હોતો નથી ?'

શ્રદ્ધાહીન શુષ્ક તર્કવાદી પડિતોને દુર્જન સમજવા, કારણ કે તેઓ ખોટા તર્ક કરીને ભૂડા હાલે મરે છે અને સાથે બીજા અનેકનુ બગાડતા જાય છે

એક તર્કવાદી પડિત હતો તે દરેક વાતમા તર્ક કર્યા કરે અને કોઈની વાત માને નહિ એક વાર તે ચાલ્યો આવતો હતો, ત્યારે સામેથી હાથી આવ્યો ઉપર મહાવત બેઠેલો હતો, પણ હાથી મસ્તીએ ચડેલો હોવાથી તેના કાબૂમા રહેતો ન હતો આથી મહાવતે બૂમ મારી કે 'અલ્યા ભાઈ ! દૂર ભાગ, નહિ તો આ હાથી તને મારી નાખશે '

આ તો પડિત, એ કઈ એક અભણ મહાવતની વાતને એમ ને એમ થોડી જ માની લે ? તેણે પોતાની ટેવ પ્રમાણે તર્ક કરીને કહ્યુ કે 'અલ્યા મહાવત ! આ હાથી અડીને મારશે કે અડયા વિના મારશે ? જો તે હાથી અડીને મારતો હોય તો તુ અડીને રહ્યો છે, છતા કેમ મરી ગયો નથી ? અને આ હાથી અડયા વીના મારતો હોય તો હુ

ગમે તેટલો દૂર ભાગુ તો યે શું ? માટે તારુ કહેવુ નિરર્થક છે '

એ તર્કવાદી રસ્તામાથી દૂર હટ્યો નહિ એવામા હાથી આવી પહોચ્યો અને તેણે એ તર્કવાદીને સૂઢમા પકડી પોતાના પગ નીચે દબાવી જોતજોતામા મારી નાખ્યો જો આ તર્કવાદીએ અનુભવી મહાવતનુ કહેવુ માન્યુ હોત તો તેના હાલ કદાપિ આવા થાત નહિ માટે અનુભવીઓનુ માનવું અને બીનજરૂરી ખોટા તર્કો કરવા નહિ

જેઓ વિદ્યાના મદમા આવી મહાપુરુષોના ઉપદેશને ખોટો ઠરાવવા મથે છે અથવા તેની હાસી-મજાક ઉડાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓનુ ભવભ્રમણ અનેકગણુ વધી જવાનુ અને તેઓ વિવિધ પ્રકારની ભયકર યાતનાઓનો ભોગ થવાના, માટે બુદ્ધિમાને આવાઓના પડછાયામા જવુ નહિ કે તેમની વાત માનવી નહિ

સાચુ જ્ઞાન કોને કહેવુ ? તે પણ બરાબર સમજી લેવુ જોઈએ શાસ્ત્રકારોએ સાચા જ્ઞાનનો ખ્યાલ આપવા માટે ત્રણ પ્રકારનુ જ્ઞાન કહ્યુ છે, તે અહી વિચારવા યોગ્ય છે પહેલુ વિષયપ્રતિભાસ, બીજુ આત્મપરિણતિમત્ અને ત્રીજુ તત્ત્વસવેદન.

જેમા વિષયનો નામ માત્રથી બોધ હોય પણ તેના હેય-ઉપાદેય અશોનુ જ્ઞાન ન હોય તે વિષયપ્રતિભાસ નામનુ જ્ઞાન કહેવાય દાખલા તરીકે બાળક એમ જાણે છે કે આ ઝેર કહેવાય, આ કાટો કહેવાય, આ રત્ન કહેવાય,

પણ ઝેર શા માટે ત્યાજ્ય છે? કાંટો શા માટે પરિહાર્ય છે? અને રત્ન શા માટે ગ્રહણીય છે, તે એ જાણતુ નથી અથવા પોપટ કોઈના શીખવવાથી મોઢે 'રામ, રામ' એવા શબ્દો બોલે છે, પણ રામ કોણ હતા? અને તેમનુ નામ શા માટે બોલવુ? તે વિષે કઈ પણ જાણતો નથી વ્યવહારમા આવા જ્ઞાનને પોપટિયુ જ્ઞાન કહેવામા આવે છે તેનુ કોઈ મહત્ત્વ નથી આ રીતે જે મનુષ્યો મોઢેથી ' આત્મા છે, આત્મા છે' એવુ બોલે છે, પણ તે કેવો છે? ક્યા રહે છે? તેનામા કેવી શક્તિઓ રહેલી છે? વગેરે વિષે કઈ પણ જાણતા નથી, તેમનુ જ્ઞાન વિષયપ્રતિભાસ કે પોપટિયુ છે

જેમા વસ્તુના હેય અને ઉપાદેય અશોનુ જ્ઞાન હોય પણ તથાવિધ નિવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ ન હોય તે આત્મપરિણતિમત્ જ્ઞાન કહેવાય દાખલા તરીકે પડિત પુરુષો જાણે છે કે વિષય અને કષાય છોડવા યોગ્ય છે, કારણ કે તેથી આત્માની અસદ્ગતિ થાય છે, પણ તેઓ એ જાતની નિવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ યથાર્થ પણે કરી શકતા નથી, એટલે તેમનું એ જ્ઞાન આત્મપરિણતિમત્ છે

શ્રેણિક મહારાજા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હતા, એટલે આશ્રવ અને બધ છોડવા યોગ્ય છે તથા સવર અને નિર્જરા આદરવા યોગ્ય છે, એમ જાણતા હતા, પણ તથાવિધ નિવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ કરી શકતા ન હતા પરિણામે તેમની દુર્ગતિ અટકી નહિ. એટલે આવા જ્ઞાનનુ બહુ મહત્ત્વ

નથી વ્યહારમા આવા જ્ઞાનને પોથીના રીગણા જેવુ કહેવામા આવે છે કેટલાકને પોથીમાના રીગણા શુ ? એની ખબર નહિ હોય, એટલે ખુલાસો કરીશુ

એક શાસ્ત્રીજી કથા કરી રહ્યા હતા તેમા અભક્ષ્યનો વિષય આ યો અને રીગણાની વાત નીકળી શાસ્ત્રીજીએ અનેક દાખલા-દલીલોથી પુરવાર કરી દીધુ કે રીગણા અભક્ષ્ય છે, તેથી તે ન જ ખવાય તેમના આ વક્તવ્યથી શ્રોતાઓ મુગ્ધ બની ગયા અને તેમાના કેટલાકે હવે પછી રીગણા ન જ ખાવા એવી ટેક લીધી એમ કરતા કથા પૂર્ણ થઈ અને શાસ્ત્રીજી પોતાની બગલમા મારી ચાલવા લાગ્યા, ત્યા હાથમાની થેલી પડી ગઈ અને તેમાથી બે ત્રણ રીગણા બહાર નીકળી પડ્યા આથી શ્રોતાઓ આશ્ચર્ય પામીને પૂછવા લાગ્યા કે 'શાસ્ત્રીજી આ શુ ? તમે પોતે રીગણા ખાઓ છો ?' શાસ્ત્રીજીએ હાવકાઈથી જવાબ આપ્યો કે 'પોથીમાના રીગણા ન ખવાય, બાકી આ રીગણા ખાવા હરકત નથી.

આવો જ એક કિસ્સો વડોદરામા બનેલો ગાયકવાડ સરકારને વિદ્યા તરફ ભારે પ્રેમ હતો, એટલે તે જુદા જુદા વિદ્વાનોને આમત્રણ આપતા અને પોતાના લક્ષ્મીવિલાસ મહેલમા રાજકુટુબ વગેરે સમક્ષ તેમના ભાષણો કરાવતા આ રીતે એક વખત એક વિદ્વાનને અહિસા પર ભાષણ કરવા નોતર્યા આ વિદ્વાને અહિસા પર ઘણુ સુદર ભાષણ કર્યું અને માસ, મચ્છી તથા ઇડાનુ ભક્ષણ કરવામા જે

મહાદોષો રહેલા છે, તેનું સચોટ નિદર્શન કર્યું આ વખતે ગરમીના દિવસો ચાલતા હતા અને ભાષણ ખૂબ જોશથી થતું હતું, એટલે વિદ્વાન વક્તાને ખૂબ પસીનો વળ્યો અને તે પસીનો લૂછવા માટે તેણે ગજવામાંનો રૂમાલ ખેંચ્યો એ જ વખતે રૂમાલની સાથે ગજવામાં રહેલું એક ઈંડુ બહાર નીકળી પડ્યું અને તે જમીન પર પછડાઈને ફૂટી ગયું

આ ભાષણ સાંભળીને બધાને એમ થયું હતું કે હવે પછી આ વસ્તુઓ ન જ વાપરવી, પણ વક્તાના ગજવા માંથી ઈંડુ નીકળી પડ્યું, તેણે બધો રંગ પલટી નાખ્યો ગંભીરતાની જગાએ હાસ્યનું મોજું ફરી વળ્યું અને વિદ્વાન્ વક્તાને ત્યાંથી વિદાય લેતાં ભારે વિમાસણ થઈ પડી તાત્પર્ય કે એક વસ્તુ સમજણમાં ઉતરે પણ આચરણમાં ન આવે તો એવા જ્ઞાનથી કલ્યાણ સાધી શકાતું નથી

જેઓ આત્મા છે, તે નિત્ય છે, પુણ્યપાપનો કર્તા છે, પુણ્યપાપના ફલનો ભોક્તા છે, વગેરે વાતો કરે છે પણ પાપને છોડતા નથી કે પુણ્યની વૃદ્ધિ કરતા નથી, તેમનું એ જ્ઞાન શા કામનું ? શાસ્ત્રકારો એને અજાગલસ્તનવત્, બકરીના ગળે ઉગેલા આંચળ જેવું નિરર્થક ગણે છે

જેમાં વસ્તુના હેય અને ઉપાદેય અંશોના યથાર્થ જ્ઞાન સાથે તથાવિધ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ હોય તેને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન કહેવાય મહાપુરુષો આવા જ્ઞાનવાળા હોય છે તેથી જેવું સમજે છે, તેવું જ બોલે છે અને જેવું બોલે છે, તેવું કરે છે હોઠે એક વાત અને હૈયે બીજી વાત

એવો વ્યવહાર તેમનામાં હોતો નથી આવું જ્ઞાન એ સાચું જ્ઞાન છે અને તેથી જ કલ્યાણ સાધી શકાય છે

જે મનુષ્યો જીવ અને અજીવની આત્મા અને અનાત્મની જુદાઈ બરાબર જાણે છે અને હું આત્મા છું, દેહ નથી, ઈન્દ્રિય નથી, પ્રાણ નથી, મન નથી, એવું સતત ભાન રાખી માત્ર આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં જ નિરંતર મચ્યા રહે છે, તેમને સાચું આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય જેમને આવું જ્ઞાન થયું હોય તે પુદ્ગલને પોષવાની વૃત્તિ ધરાવે નહિ, વિષયને વિષ માની તેની નજીક જાય નહિ અને કષાયને કાળા નાગ માની તેનાથી સતત બીતા રહે

તમને આત્મ અને અનાત્મનો ભેદ બરાબર સમજાય તે માટે અમે આત્માનો વિષય આટલા વિસ્તારથી ચર્ચ્યો છે અને તેનાં અનેક બાજુઓ તમારી સમક્ષ રજૂ કરી છે તમે એનો નિરંતર વિચાર કરતા રહો તો 'હું દેહ છું' એવી બુદ્ધિ ચાલી જશે અને 'હું સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન આત્મા છું' એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થશે જ્યારે એવી બુદ્ધિ તમારામાં સ્થિર થઈ હશે, ત્યારે શ્રય સામું આવશે અને કલ્યાણ તમારા કાનમાં ફૂંક મારીને કહેશે કે 'હું તમારી પાસે આવી ગયેલ છું'

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન તેરમુ

આત્માની શક્તિ

[૧]

મહાનુભાવો !

અધ્યાત્મના ખજાનારૂપ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનુ સ્મરણ કરતા જ તેનુ છત્રીશમુ અધ્યયન યાદ આવે છે, અને તેમાં અપમ મારો આત્માનુ જે વર્ણન કર્યુ છે, તે નજર સમક્ષ તરવરવા લાગે છે જો આત્માનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજીએ તો આ વર્ણન આપણા મનમા ઠસે, આપણા દિલમા બરાબર ઉતરે, એ હેતુથી અમે આત્માનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યુ અને હજી જે થોડી વસ્તુઓ બાકી રહી ગઈ છે, તે તમને સમજાવવા ઇચ્છીએ છીએ

'આત્માની શક્તિ કેટલી?' એ વિષય એક રીતે નવો નથી, કારણ કે આત્માનો ખજાનો કેવો સમૃદ્ધ છે? તેની વિચારણા કરતી વખતે આત્માની ક્રિયાશક્તિ વિષે કેટલોક ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને આત્મા અનત બલિ છે, એમ પણ જણાવ્યુ હતુ, પરંતુ એ વખતે સમયના અભાવે તેના પર વિશેષ વિવેચન કરી શકયા ન હતા, તે વિવેચન આજે કરીએ છીએ

એક આત્મામા કેટલી શક્તિ હોય છે? તેનો ખ્યાલ આપણને તીર્થંકરોના જીવન પરથી આવી શકશે, કારણ કે તેમની શક્તિનો વિકાસ ચરમ સીમાએ થયેલો હોય છે

તીર્થંકરો કઈ ભૂમિમા થાય ?

જબૂદ્વીપ, ધાતકીખડ અને અર્ધ પુષ્કરાવર્ત ખડ મળી

જમ્બુદ્વીપ કહેવાય છે તેનુ કુલ માપ પીસ્તાલીસ લાખ યોજનનુ છે હાલની ભૂગોળવાળા દુનિયાનો ઘેરાવો ૨૫૦૦૦ માઈલનો બતાવે છે, પણ એ ભૂગોળ પૂરી નથી પહેલા તેઓને અમેરીકાની ખબર ન હતી, ઓસ્ટ્રેલિયાની ભાળ તો પછી જ મળી એ રીતે તેઓ પાચ ખડને પૂરી દુનિયા માનવા લાગ્યા પણ છેલ્લા થોડા વર્ષોથી છઠ્ઠા ખડની વાત બહાર આવી છે અને ત્યા પ્રવાસો પણ થવા લાગ્યા છે હવે પછીના થોડા વર્ષો વ્યતીત થયા પછી સાતમા ખડની વાત નહિ આવે એની શી ખાતરી? શક્ય છે કે એમ બાદ તેમને આઠમો તથા નવમો ખડ પણ જડી આવે સાચી હકીકત એ છે કે આજે જેને દુનિયા કહેવામા આવે છે તે જમ્બૂદ્વીપના ભરતખડનો એક ભાગ છે

અઢીદ્વીપમા ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ* અને ૫૬ અતરદ્વીપમા મનુષ્યોનો વાસ હોય છે આ પૈકી તીર્થકરોનો જન્મ ૧૫ કર્મભૂમિમા જ થાય છે, કારણ કે કૃષિ, વાણિજ્ય, આદિ કર્મોનો વ્યવહાર એ ભૂમિમા જ હોય છે અને તપ, સયમ આદિ અનુષ્ઠાનો પણ એ ભૂમિમા જ થાય છે

૧૫ કર્મભૂમિમા ૫ ભરત, ૫ ઐરવત અને ૫ મહાવિ

× જર્મનીના સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વચિંતક પ્રો નિત્શે વારેવારે Superman અતિમાનવ મનુષ્યની જે કલ્પના કરી છે તેની કલ્પના પણ તીર્થંકરો કરતા વધારે સુદૃઢ અને વધારે શક્તિશાળી હોય છે એવી વિરાટ શક્તિ આ સસારમા બીજા કોઈ આત્માની હોતી નથી તીર્થ એટલે ચતુર્વિધ સઘરૂપી તીર્થને કરનાર-સ્થાપનાર અર્હત્ જિન જિનેશ્વર એ તેના પર્યાયશબ્દો છે

* અકર્મભૂમિમાં રહેનારા મનુષ્યો યૌગલિક અવસ્થામા હોય છે એટલે ત્યા સમ્મૂર્છિમ મનુષ્યોનો પ્રચાર હોતો નથી. ... જ

દેહ હોય છે તેમા ભરત અને ઐરવતમા અવસર્પિણીતથા ઉત્સર્પિણી કાળ હોય છે તેના ત્રીજા આરામા અને ચોથા આરામા તીર્થંકરો જન્મે છે × મહાવિદેહમા બધો કાળ સમાન હોય છે અને ત્યા તીર્થંકરો સદા વિદ્યમાન હોય છે

તીર્થંકરોનો જન્મ અને દિક્કુમારિકાઓનુ આગમન

તીર્થંકરોનો જન્મ બરાબર અર્ધરાત્રિએ વિજય મુહૂર્તમા થાય જેવો તેમનો જન્મ થાય કે તરત જ દિક્કુમારિકાઓના આસન કપે આસન કપ્યા પછી પોતાના સહજ અવધિજ્ઞાનથી તેઓ જાણી લે કે કયે સ્થળે કોને ત્યા તીર્થંકરનો જન્મ થયો છે ત્યાર પછી આભિયોગ્ય દેવોને + વિમાન બનાવવાનો અને તૈયારી કરવાનો હુકમ આપે અને વિમાનો તૈયાર થતા તેમા ચડી જન્મસ્થળે આવી પહોંચે તીર્થંકરની માતાનુ સૂતિકાકર્મ અને બીજુ કામ આ દિક્કુમારિકાઓ સભાળી લે

× કાળચક્રના બે ભાગ હોય છે અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી, જેમા વસ્તુના રસ-કસનુ અલ્પપણુ થાય ઉતરતાપણુ થાય તે અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પણ થાય ચડતાપણુ થાય તે ઉત્સર્પિણી આ દરેક કાળના છ-છ ભાગ હોય છે જેને છ આરા કહેવામા આવે છે અવસર્પિણીનો ત્રીજો આરો સુષમ-દુષમા અને ચોથો આરો દુષમ-સુષમા હોય છે ઉત્સર્પિણીનો ત્રીજો આરો દુષમ-સુષમા અને ચોથો આરો સુષમ-દુષમા હોય છે

હાલ અવસર્પિણીના દુષમા નામે પાચમો આરો ચાલી રહ્યો છે, જેમા દુખનુ પ્રમાણ ઘણુ મોટુ હોય છે

+ દેવો દશ પ્રકારના હોય છે (૧) ઇન્દ્ર (૨) સામાનિક (૩) ત્રાયત્રિંશત્ (૪) પારિષદ્ (૫) આત્મરક્ષક (૬) લોકપાલ (૭) અનીક (૮) પ્રકીર્ણક (૯) આભિયોગ્ય અને (૧૦) કિલ્બિષિક તેમા આભિયોગ્ય દેવો દાસસ્થાને હોય છે એટલે તેમને દાસ જેવુ કામ કરવાનુ હોય છે

એક પ્રાસંગિક ઘટના

દેવોને આવવાની શક્તિ ગણધમા એક પ્રાસંગિક ઘટના કહીશું થોડા વખત પહેલા જ્યારે અમારુ ચોમાસુ બેંગલોરમા હતું, ત્યારે મદ્રાસની સાઉથ ફ્લોર મીલવાળા શેઠ પુનમચંદ રૂપચંદ અમારી પાસે પર્યુષણ પર્વ કરવા માટે આવ્યા પર્યુષણ પછી તેઓ બેંગલોરના એક ભાઈ સાથે, મ્હૈસુર જવા માટે મોટરમા નીકળ્યા રસ્તામા એ મોટરને અકસ્માત થયો એજ વખતે એમના મુખમાથી 'નમો અરિહંતાણં' શબ્દ નીકળી પડ્યા જેમને નમસ્કારમા શ્રદ્ધા હોય, દિલમા નમસ્કારનુ રટણ હોય, તેના મનમાથી જ આવી રીતે અણીના સમયે 'નમો અરિહંતાણં' નો ઉચ્ચાર થાય

પછી શુ થયુ ? તેની તેમને ખબર ન પડી જ્યારે આખો ખોલી ત્યારે મોટરમા બેઠેલા બધા મોટરની બહાર ઊભા હતા કોઈને કંઈ ઈજા થઈ ન હતી ફક્ત પેલા બેંગલોરવાળા ભાઈને પગમા થોડુ વાગ્યુ હતુ બાજુમા મોટર તૂટી પડી હતી દરવાજો કયારે ખુલ્યો ? તેઓ બહાર ચ નીકળ્યા ? કેવી રીતે નીકળ્યા ? તે વિષે કંઈપણ જાણતા ન હતા પરંતુ નમસ્કારના સ્મરણથી પ્રસન્ન થયેલા અધિષ્ઠાયક દેવે સહાય કરી હતી દેવતાને ખબર પડે એટલે આંખના પલકારામા આવી પહોચે અને બધું કામ પતાવી દે આ બધુ મોઢેથી કહેતાં વાર લાગે, તેટલી વાર પણ દેવતાઓને આવતા લાગે નહિ

ઔંધેમન્દ્રના જન્મની જાણ અને જવાની તૈયારી

સૌધર્મ દેવલોકનો માલીક છે જેવુ તેનુ સિંહાસન કંપે, તેવો તે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકે અને જાણી લે કે તીર્થંકર ભગવતનો જન્મ થયો છે પછી તે હિરણૈગમેષી દેવને બોલાવીને હુકમ કરે કે 'બધા દેવોને ખબર આપો કે તીર્થંકર ભગવતનો જન્મ થયેલો હોવાથી ઈન્દ્ર અભિષેક કરવા જાય છે, માટે સહુએ તૈયાર થઈને ઈન્દ્રની પાસે હાજર થવુ'

આ ખબર આપવાની રીત પણ સમજવા જેવી છે સૌધર્મ દેવલોકમા સૌધર્માવતસક વિમાનમા સૌધર્મ સભાના સુઘોષા નામનો એક મોટો ઘટ છે તે હરિણૈગમેષી દેવ વગાડવા માડે કે બત્રીશ લાખ વિમાનમા રહેલા ઘટો પણ વાગવા લાગે છે આ ઘટ કુલ ત્રણવાર વગાડવામા આવે છે

વિમાનમા મોટા અને શાશ્વત મહેલો હોય છે અને ને દરેક મહેલની અદર આનદપ્રમોદના સાધનો હોય છે તેથી દેવો નિરતર આનદમય-પ્રમોદમય ક્રીડા કરતા હોય છે આ મહેલોમા બહારના ભાગમા ઘટડીઓ હોય છે જ્યારે હરિણૈગમેષી સુઘોષા ઘટ વગાડે ત્યારે વિમાનમા રહેલો સ્થાનિક ઘટ વાગવા લાગે છે અને તેની સાથોસાથ મહેલની ઘટડીઓ પણ રણકી ઉઠે છે +

આ વાત આપણે એક આત્મામા કેટલી શક્તિ રહેલી છે અને તેનો પ્રભાવ ઈન્દ્રો અને દેવો પર પણ કેવો પડે છે ? એ દર્શાવવાના હેતુથી કહી રહ્યા છીએ તીર્થંકરોની પૂજા કરતી વખતે ઈન્દ્રો પણ તેમને પોતાના સ્વામી કહીને

+ પ્રાચીન કાળમા ભારતવર્ષમા એવા સરોવર હતા કે તેના કિનારે ૧૦૦૦ નાની દેવકુલિકાઓ બાધેલી હોય તેમાની એક દેવકુલિકામા ઘટ વગાડો કે બધી દેવકુલિકાઓમા સાથે ઘટ વાગે અનતર આમા દોરી વગેરેનુ અનુસધાન રહેતુ આવુ જ કોઈ અનુસધાન વિમાનોમા પણ હશે

સંબોધે છે એનો મર્મ એ કે આવી સિદ્ધિસિદ્ધિના માલીક ઇન્દ્રો પણ તેમના સેવક છે,

નામના મોહ પર નરઘાજીનો કિસ્સો

ગુરુ મહારાજ આ બળ શ્રાવકોનું સ્થાન પણ એવું જ ગણાય, પરંતુ આજકાલ આચાર્ય મહારાજ કોઈ પૈસાદાર શ્રાવકને નામથી બોલાવે અને તેની આગળ માનાર્થે શેઠ ન કહે તો તેને ખોટું લાગી જાય છે અને 'આ આચાર્ય મહારાજ તો કંઈ કામના નહિ' એવું બોલવા માંડે છે શ્રી વિજયપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ આચાર્ય હતા, ત્યારની આ વાત છે એ વખતે શ્રી વીરવિજયજી મહારાજ ઉપાધ્યાય હતા અને મારવાડમાં વિચરતા હતા તેઓ સ્વભાવે હસમુખા હતા તેમને વ્યાખ્યાનવખતે શ્રાવકોને નામથી બોલાવવાની આદત હતી વ્યાખ્યાન સાંભળવા ગામના નગરશેઠ નરઘાજી પણ નિયમિત આવતા તે વખતે ગુરુ મહારાજ 'કેમ નરઘાજી ? આ વાત ખર્ગને ?' એ શબ્દોથી સંબોધન કરતા પરંતુ તે વખતે નરઘાજીનું મોઢું ઉતરી ગયેલા જેવું જણાતું ગુરુ મહારાજની ચકોર દૃષ્ટિમાં તે આવ્યા વિના ન રહેતું તેમને આશ્ચર્ય થતું ક જ્યારે હું નરઘાજીને નામથી બોલાવું છું, ત્યારે તેમને આનંદ થવાને બદલે દુઃખ કેમ થાય છે ? વળી વ્યાખ્યાન પૂરું થાય છે કે તેઓ એક મિનિટ પણ થોભ્યા વિના ચાલ્યા જાય છે એટલે તેમને કોઈ પણ પ્રકારનું મનદુઃખ છે

તેનુ કારણ પૂછ્યુ તે શ્રાવકે પ્રથમ તો કંઈ પણ કહેવાની આનાકાની કરી, પણ ગુરુ મહારાજનો વિશેષ આગ્રહ થયો, એટલે તેણે જણાવ્યુ કે 'નરઘાજીને ગામમા બધા ઠાકરાજીના માનભર્યા નામથી બોલાવે છે અને આપ તેમને નરઘાજી કહો છો, તે ગમતુ નથી પરતુ તે વિવેકી હોવાના કારણે રોજ વ્યાખ્યાનસભામા નિયમિત હાજરી આપે છે'

બીજે દિવસે વ્યાખ્યાનમા પ્રસગ આવતા ગુરુ મહારાજે કહ્યુ 'કેમ ઠાકરાજી ખરી વાત ને ?' એ શબ્દો સાભળતા જ નરઘાજીના મુખ પર પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ અને હર્ષના આવેગમા તેઓ એકદમ ઊભા થઈ ગયા પછી તેમની ભાષામા મહારાજશ્રીના તથા તેમના વ્યાખ્યાનના બેમોઢે વખાણ કરવા લાગ્યા મહારાજશ્રી અને આખી સભા ખડખડાટ હસી પડી ત્યારથી મહારાજશ્રી તેમને ઠાકરાજી કહીને સબોધતા અને ઠાકરાજી વ્યાખ્યાન પછી પણ ગુરુ મહારાજ આગળ બેસીને વાર્તાલાપ કરતા

તમને બહુમાનથી બોલાવવામા આવે તે તમને ગમે છે, પણ તેથી તમારો દહાડો શુ વળવાનો ? નામ કરતા કામ પર વધારે લક્ષ આપો જો તમારો આત્મા ઊચો હશે, પરોપકારી હશે, નીતિમાન હશે, ધર્મબુદ્ધિથી ધર્મની આરાધના કરનારો હશે, શુદ્ધ હશે તો તમારુ કલ્યાણ થવાનુ વળી ગુરુ મહારાજના તો તમે ઉપાસક છો, સેવક છો, એટલે તમને સાદા નામે બોલાવે તો પણ તમારે આનદ માનવો જોઈએ

હરિણૈગમેષીની ઉદ્‌ઘોષણા અને પ્રયાણ

આ પ્રમાણે ઘંટ વાગી રહ્યા પછી બધા દેવો [illegible]નો હુકમ સાંભળવા સાવધાન થાય છે તે વખતે હરિણૈગમેષી દેવ આકાશમાં ખૂબ ઊંચે જઈ ઘણા મોટા અવાજથી બધા દેવોને સંભળાય તે પ્રમાણે [illegible] કહે છે કે 'તીર્થંકર ભગવંતનો જન્મ થયો હોવાથી તેનો [illegible] ઇન્દ્ર મહારાજ પધારવાના છે માટે [illegible] દેવોએ તેમની સાથે જવા માટે તયાર થઈ જવું'

પછી ઇન્દ્રના હુકમથી પાલક નામનો દેવ [illegible] વિમાન તયાર કરે છે, તેમાં બેસીને બધા મનુષ્યલોકમાં તીર્થંકરના જન્મસ્થળે આવે છે

પ્રભુને મેરુ પ્રત્યે લઈ જવા

તેમાંથી ઇન્દ્ર નીચે ઊતરીને તીર્થંકર [illegible] જાય છે અને તેને નમન કરીને [illegible] પણ ગભરાશો નહિ અને તીર્થંકર [illegible] કરવા તેમને મેરુ પર્વત પર લઈ [illegible] ફરી ઇન્દ્ર ભગવાનનું એક [illegible] પડખામાં મૂકે છે

મહાવીર પ્રભુના [illegible] વિધિ થયા પછી ઇન્દ્ર [illegible] રૂપ [illegible] પ્રભુજીને ગ્રહણ કર્યાં, બે [illegible] રૂપે છત્ર ધર્યું અને એક રૂપ [illegible]

વજ્ર લઈ આગળ ચાલવા લાગ્યુ ઈન્દ્રની આગળ અને પાછળ દેવો વરઘોડારૂપે આનંદથી ચાલવા લાગ્યા આ વરઘોડો થોડી જ વારમા મેરુ પર્વત પર પહોંચ્યો

મેરુ પર્વત પર સ્નાત્રાભિષેક

સૌધર્મેન્દ્ર વગેરે દેવોનો વરઘોડો મેરુ પર્વત પર પહોંચ્યો ત્યારે બીજા ૬૨ ઈન્દ્રોના * સિંહાસનો કંપ્યા, એટલે તે પણ સૌધર્મેન્દ્રની જેમ તૈયાર થઈ મેરુ પર્વત પર તેમના પરિવાર અને વૈભવસહિત આવી પહોંચ્યા

પછી બારમા દેવલોકના ઈન્દ્રે એટલે અચ્યુતેન્દ્રે આભિયોગ્ય દેવોને અભિષેક માટે સામગ્રી તૈયાર કરવા હુકમ આપ્યો શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના સ્નાત્રાભિષેકમા કુલ ૨૫૦ અભિષેક થાય છે

આ અભિષેકમા કળશો ઘણા મોટા હોય છે તેની કલ્પના સામાન્ય મનુષ્યને આવી શકે નહિ તેમા ક્ષીર સમુદ્રનુ પાણી ભરી લાવવામાં આવે છે, કારણ કે તે ઘણુ મીઠુ અને દૂધ જેવુ ઉજળુ હોય છે

સૌધર્મેન્દ્રની શંકા અને પ્રભુએ બતાવેલી અજબ શક્તિ

સહુથી પ્રથમ અભિષેક બારમા દેવલોકના ઈન્દ્રનો થાય છે આ વખતે વિશાળ સ્નાત્રકળશોમાથી શ્રી મહાવીર પ્રભુના શરીર પર ધોધમાર પાણી પડવાનુ છે આ પાણીમા એટલુ બળ હોય છે કે તેમા હાથીના હાથી તણાઈ જાય

---

* સુર-અસુરના મળી ઈન્દ્રોની સંખ્યા ૬૪ની હોય છે

આવી જાય છે કે તેની પાસે તેમનો દેવલોકનો આનંદ-પ્રમોદ તુચ્છ લાગે છે

ત્યાર પછી મહાવીર પ્રભુને જેમ મેરુ પર્વત ઉપર લાવ્યા હતા, તેમ જન્મસ્થને પાછા લાવ્યા અને માતાના પડખામા સૂવાડી બધા દેવો પોતાના સ્થાને ગીધાવ્યા

તીર્થંકરમા અનત શક્તિ હોય છે, તે આત્માની છે જેવો તીર્થંકરનો આત્મા તેવો જ આપણો આત્મા તો પછી આપણા આત્મામા આવી શક્તિ—આવુ બળ કેમ નથી? આત્માના ગુણોમા કે મૂળભૂત શક્તિમા કોઈ તફાવત નથી, પણ આપણામા એ શક્તિ કર્મને લઈને દબાયેલી છે અને તીર્થંકર દેવમા અનત શક્તિ પ્રગટ થયેલી છે ખરેખર! આપણી હાલત બકરિયા સિહ જેવી છે

બકરિયા સિહનુ દૃષ્ટાત

એક ભરવાડને વનમા બકરા ચારતા તરતનુ જન્મેલુ સિંહનુ બચ્ચુ મળી આવ્યુ તે એને ઘરે લાવ્યો અને બકરાનુ દૂધ પીવરાવી મોટુ કર્યું તે સિહ હતો પણ બકરાની સાથે જ હરતોફરતો અને બકરાની સાથે જ ખાતોપીતો, એટલે પોતાને બકરી જ માનતો અને જીવનનો સર્વ વ્યવહાર બકરાની માફક જ ચલાવતો

એક દિવસ બધા બકરા ભેગો તે વનમા ચરવા ગયો, ત્યારે એક સિહ ત્યા આવી ચડ્યો અને તેણે પોતાના સ્વભાવ મુજબ ગર્જના કરી આથી બધા બકરા નાસવા લાગ્યા તેમની સાથે પેલો બકરિયો સિહ પણ નાસવા

લાગ્યો આ જોઈને વનના સિંહે કહ્યુ 'અરે ભાઈ! મારી ગર્જનાથી બકરા તો નાસી જાય, પણ તુ કેમ નાસે છે? તુ તો મારા જેવો સિંહ છે'

ત્યારે બકરિયા સિંહે કહ્યુ કે, તુ ખોટુ બોલે છે હુ સિંહ નથી, પણ બકરો છુ અને તારુ ખાજ હોવાથી તારાથી ભય પામીને નાસી જાઉં છુ'

વનનો સિંહ સમજી ગયો કે આ ઘણા દિવસ બકરાની સોબતમા રહ્યો છે, એટલે પોતાને બકરો માની બેઠો છે પરંતુ એનો ભ્રમ ભાગવા દે તેણે કહ્યુ 'ભાઈ! મારુ કહેવું ખોટુ છે? જો તું તારા મોટા શરીર પરથી એમ સમજતો હોય કે હુ મોટો બકરો છુ, તો એ સમજ સાચી નથી તારુ મોઢુ મારા મોઢા જેવુ ગોળ છે, પણ બકરા જેવું લાબુ નથી તારી કેડ મારી કેડ જેવી પાતળી છે, પણ બકરા જેવી જાડી નથી વળી તારા પગે નહોર છે, પણ બકરા જેવી ખરીઓ નથી અને તારુ પૂછડુ તો જો! તે કેવું લાબુ અને સુદર છે? જ્યારે આ બકરાનુ પૂછડુ તો તદ્દન નાનકડુ છે અને દેખાવમા જરાયે સારુ નથી તેમજ તારી ગરદન પર કેશવાળી છે, એવી કોઈ બકરાની ગરદન પર દીઠી? માટે તારામા અને બકરામા મોટો તફાવત છે દરેક બકરાના માથે બબ્બે શીગડા ઉગેલા છે, અને તારે ભલા ભાઈ! એક પણ શીગડુ ઉગેલુ નથી! માટે તારો ભ્રમ દૂર કર અને તુ પણ મારા જેવો સિંહ છે, એમ ખાતરીથી માન'

દુ ખ સહન કરવા પડતા હોય, તો બહેતર છે કે પરણવું જ નહિ

સુનદા ઉમર લાયક હતી અને રૂપલાવણ્યથી યુક્ત હતી, એટલે તેના હાથ માટે દેશપરદેશથી માગા આવતા હતા પરતુ માતાપિતા પૂછે ત્યારે તે એક જ ઉત્તર આપતી હતી કે 'મારે પરણવુ નથી' માતાપિતાને આ ઉત્તર સાભળી વિચાર થતો કે આ પરણવાની ના પાડે છે, તો શુ દીક્ષા લેવાની ભાવનાવાળી હશે ? પરતુ એવું તે કશુ બોલતી નથી, માટે આગળ પર સૌ સારા વાના થઈ રહેશે

તે નગરમા વસુદત્ત નામના એક વ્યાપારીને ચાર પુત્રો હતા તેમા સહુથી નાનાનુ નામ રૂપસેન હતુ નાનો પુત્ર વધારે લાડકો હોય છે અને તેના પર કામકાજનો બોજો ઓછો હોય છે રૂપસેનનુ પણ એમ જ હતુ આથી તે ઈચ્છા મુજબ નગર-ઉદ્યાન વગેરેમા ફર્યા કરતો અને આનદમા દિવસો ગુજારતો તે દિવસે તે ફરતો ફરતો રાજ મહેલની સામે આવેલ પાનવાળાની દુકાને આવ્યો હતો અને ત્યા એક આસન પર બેસીને પાન ખાતો હતો ત્યા સુનદાની નજર તેના પર પડી, એટલે તેને અતિ હર્ષ થયો તેજ વખતે તેણે કાર્ય કરવામા અતિ ચતુર એવી દાસીને નીચે મોકલીને પેલા યુવાનને કહેવરાવ્યુ કે 'તમારે રોજ અહી આવી અમારી સખીને દર્શન આપવા' રૂપસેનને એ વાત પસદ પડી, એટલે તેણે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો, અને તે રોજ ત્યા આવવા લાગ્યો

અત્યાર સુધી નહોતું રૂપસેનને મોટું વાતનું દુઃખ કે નહોતી સુનંદાને કોઈ પ્રકારની ચિંતા. બન્ને પોતપોતાના જીવનમાં મસ્ત હતા અને યૌવનમાં દિવસો પસાર કરતા હતા. પણ હવે બન્નેને પોતાની સુખશય્યા સેજ જેવી લાગવા માંડી, કારણ કે બન્નેને એકબીજાને મળવાની તાલાવેલી લાગી હતી. સુનંદાનું હૃદય રૂપસેને ચોરી લીધું હતું અને રૂપસેનનું હૃદય સુનંદાએ ચોરી લીધું હતું. બન્ને એકબીજાના મોહમાં પડવાથી દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા હતા. માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ભોગને સર્વ દુઃખનું કારણ કહ્યો છે.

આ રીતે હૃદય ઉપર વિયોગ પ્રહાર થાય છે અને બન્નેને પરસ્પર મળવાની ઉત્કંઠા તીવ્ર બનતી જાય છે. એવામાં જ આ નગરમાં ઢંઢેરો પીટાયો કે કૌમુદી-ઉત્સવ નજીક આવી રહ્યા છે, તેની ઉજવણી માટે મહારાજા રાત્રે નગર બહાર પધારશે, તે વખતે બધા નગરજનોએ તેમની સાથે ગામ બહાર આવવું અને ઉત્સવમાં ભાગ લેવો.

સુનંદાને લાગ્યું કે આ અવસરે રૂપસેનને મળી શકાશે, એટલે તેણે રૂપસેનને કહેવડાવ્યું કે 'તમારે કોઈનું બહાનું કાઢીને ઘરે રહેવું અને અમુક સમયે રાજમહેલના પાછળના ભાગમાં આવવું ત્યાં ઉપર ચડવા માટે દોરડાની સીડી તૈયાર હશે.'

કૌમુદી-ઉત્સવના દિવસે સુનંદા માથું દુઃખવાનું બહાનું કાઢી ઘરે રહી, રૂપસેન પેટ દુઃખવાનું બહાનું કાઢી ઘરે રહ્યો. હવે રાત્રિ ક્યારે પડે અને એકબીજાને ક્યારે મળીએ.

એ વિચાર બનેના મનમા ઘોળાઈ રહ્યો છે ત્યા બનાવ કેવો બને છે, તે જુઓ

એક જુગારી જુગાર રમતા ઘણા પૈસા હારી ગયો છે અને દેવાદાર બની ગયો છે જીતનાર તેની પાસે પૈસાની ઉઘરાણી કરે છે અને પૈસા નહિ આપે તો જાનથી મારી નાખીશુ એવી ધમકી આપે છે પેલો તેમને આશ્વાસન આપતા કહે છે કે ' ભલા થઈને એક દિવસ વધુ થોભી જાઓ, હુ ચોરી કરીને પણ તમારા પૈસા આપી દઈશ ' જીતનારાઓ તેના પર વિશ્વાસ રાખીને તેણે માગેલી મુદત આપે છે હવે તે જુગારી ' શુ કરવું ? કયા જવું ? ચોરી કઈ રીતે કરવી ?' તેના અનેક વિચારો કરતો રાત્રિના અધકારમા ચાલ્યો જાય છે

બધા નગરજનો ઉત્સવ માણવા નગર બહાર ગયા છે, એટલે રાજ્ય તરફથી શહેરમા પોલીસનો બદોબસ્ત ઘણો મજબૂત રાખવામા આવ્યો છે આથી જુગારી ગલીકુચીઓમાથી પસાર થાય છે અને રાજમહેલમા ચોરી કરવાના વિચારે તેની પાછલી ગલીમા આવી પહોચે છે તે દિવાલની ઓઠેઓઠે ચાલે છે, ત્યા દોરડાની સીડી જોવામા આવે છે અને તે બરાબર મજબૂત છે કે કેમ ? તે જોવા માટે તેને હલાવે છે

સકેત સીડીને હલાવવાનો હતો, તેથી દાસીએ સમજી કે રૂપસેન આવી ગયો તેમણે સુનદાને ખબર આપી સુનદાએ કહ્યુ કે ' તેને જલ્દી ઉપર ખેચી લો.' આથી દાસી

એએ મીઠી ખેચી અને પેલો જુગારી ઉપર આવી ગયો તેને તો ભાવતુ હતું અને વૈદે કહ્યા જેવુ થયુ પણ સમજ પડતી ન હતી, કે આમ શાથી બન્યુ ? એ ગમે તે હોય પણ હવે મળેલી તકનો પૂરો લાભ લેવો એવો તેણે મનથી નિર્ણય કરી લીધો મહેલમા અંધારપટ હતો, કારણ કે આવુ કામ કરનારા અજવાળુ ખે નહિ અંધારામા આ રૂપસેન છે કે બીજો તે ઓળખી શકાયો નહિ

દાસીઓએ તેને લઈ જઈને સુનંદાના પલંગ ઉપર બેસાડયો સુનંદા તો એમ જ સમજે છે કે રૂપસેન આવ્યો છે, એટલે તેને પ્રેમથી ભેટે છે જુગારીને સુનંદાનો સ્પર્શ થતા કામવિકાર વધે છે અને તે એની સાથે ભોગવિલાસ માણે છે સુનંદા તેનો નિષેધ કરતી નથી એવામાં કેટલીક દાસીઓ હાથમા દીવો લઈ સુનંદાના ખંડ તરફ આવતી દેખાય છે, એટલે સુનંદા કહે છે કે ' આપણને વાત કરવાનો અંતરાય હતો, એટલે કંઈ પણ વાત કરી શકયા નહિ, પણ હાલ તો તમે જતા રહો ફરી કોઈ વાર મળીશુ ' પેલો જુગારી પણ ન બોલ્યામા નવ ગુણ માની ત્યા કામક્રીડા કરતા તૂટી પડેલા કિમની અનકારો લઈને જે રસ્તે આવ્યો હતો, તે રસ્તેથી જ ચાલ્યો જાય છે

આ બાજુ રૂપસેનનુ શુ થયુ ? તે પણ જોઈએ તે નિર્ધારિત સમયે રાજમહેલમા આવી પહોચવા માટે ઘરેથી નીકળે છે અને ગલીકુચીઓ વટાવતો આગળ વધે છે, ત્યા

એ જર્જરિત મકાનની દિવાલ તૂટી પડે છે અને તેમા તે દબાઈ જતા મરણ પામે છે અંત સમયે જેવી મતિ હોય તેવી ગતિ થાય છે, એટલે તે મરીને પેલા જુગારીના વીર્યમા સુનદાની કુક્ષિએ ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થાય છે

સમય જતા સુનદાનુ પેટ વધે છે, તેથી તે ગભરાય છે માબાપને ખબર પડશે તો તેઓ મને ધિક્કારશે અને દુનિયા પણ ફીટકાર આપશે, એ ભયથી તે વિશ્વાસુ દાસીઓ મારફત દવા મગાવી ગર્ભપાત કરે છે

ગર્ભમા જ મરણ પામવુ, એ કઈ ઓછુ દુઃખ નથી, પણ મોહગ્રસ્ત આત્માઓની હાલત આવી જ થાય છે રૂપસેનનો આત્મા ત્યાથી સર્પયોનિમા જાય છે અને સર્પ બને છે

હવે સુનદા પુરુષદ્વેષિણી રહી નથી તેને લગ્નની ઈચ્છા થાય છે અને તેને એક રાજા સાથે પરણાવવામા આવે છે તે પોતાના પતિ સાથે યથેચ્છ વિષયસુખ ભોગવતી દિવસો પસાર કરે છે હવે જે નગરમા અને જે મહેલોમા તે રહેતી હતી, તેના બગીચામા જ પેલો સર્પ ઉત્પન્ન થયેલો છે તે એક દિવસ ફરતો ફરતો મહેલમા આવે છે અને સુનદાને જુએ છે પૂર્વનો રાગ છે, એટલે તે હર્ષમા આવીને ડોલવા લાગે છે તથા સુનદાને મળવા માટે સુનદા તરફ દોડે છે એક ભયકર સાપને પોતાના તરફ આવતો જોઈ સુનદા રાડ પાડે છે અને સિપાઈઓ ઉઘાડી તલવારે દોડી આવી તે સર્પના ટુકડા કરી નાખે છે

સુનદાની સાથે ભો [illegible] ભોગવવાના વિચારના રૂપસેનના [illegible] ભવ પૂરા થય [illegible] ભવમા તે [illegible] જન્મ્યો એક વખત [illegible] જળમા બેઠ છે અને તેની [illegible] માછલી [illegible] છ, ત્યા પેગ [illegible] આવી પહોચ્યો અને સુનદાને જોતા જ [illegible] આવેશમા આવીને [illegible] કરવા [illegible] કા [illegible] મહાર [illegible] કોને ગમે ? વળી [illegible] પરંતુ [illegible] નિમ [illegible] સમજ્યા [illegible] [illegible] તો [illegible] પાતના સ્વભાવ પ્રમાણે [illegible] વિના નહિ રહે માટે તેન [illegible] અને તેમણ [illegible] છાટી તેના [illegible]

[illegible] અને [illegible] આવેગ [illegible] લાગે [illegible] એક વાર સુનદાને જોતા [illegible] પૂર્વના [illegible] ગયો, [illegible] સુનદાના શરીર પર પડવા [illegible] અ થી સુનદા [illegible] અને [illegible] મારી [illegible] તેમણે આવીને એ [illegible] સને મારી નાખ્યો

વિષયવાસનાઓ [illegible] રખાવે છ [illegible] થાય છે [illegible] થી [illegible] ભવમા [illegible] થાય છે અને જગતમા [illegible] પોતાનુ [illegible] છે

જાય છે ત્યા પારધિ લોકો પાવો વગાડે છે અને હરણો તે સાભળવા ઊભા રહી જાય છે તેમા પેલુ હરણ પણ આવી પહોચે છે અને તે સુનદાને જોઈ હર્ષ અનુભવે છે તે સુનદાનુ રૂપ જોવામા એવુ લીન થઈ જાય છે કે તેને બીજી કઈ ખબર રહેતી નથી એવામો રાજા બાણ મારે છે અને તે વિંધાઈ જાય છે પછી રાજા તેનુ માસ પકવ વાનો નોકરોને હુકમ કરે છે નોકરો તેને ઉપાડી ગજ વાટિકામા લાવે છે અને ત્યા તેનુ માસ પકવે છે

ગજારાણી આ હરણનુ માસ ખાઈ રહ્યા છે અને તેના વખાણ કરી રહ્યા છે, ત્યા બે મુનિવરો ત્યાથી નીકળે છે તે જ્ઞાની છે, એટલે સુનદા અને રૂપસેનનુ ચારિત્ર જાણી પોતાનુ માથુ હલાવે છે આ જોઈ રાજા વિચારમા પડે છે અને તે પેલા મુનિવરોને બોલાવી માથુ હલાવવાનુ કારણ પૂછે છે મુનિવરો કહે છે કે 'આ વાત જાણશો તો તમને દુ ખ થશે, માટે જાણવી રહેવા દો ' પરતુ રાજારાણી બ નેનો આગ્રહ થતા તેઓ અથથી ઈતિ સુધી બધી વાત કહી સ ભળાવે છે તે સાભળી રાજારાણી બ નેને સ સાર પરથી વૈરાગ્ય થાય છે છેવટે સુનદા પૂછે છે કે ' હરણ મરીને કયા ઉત્પન્ન થયેલો છે? તેનો ઉદ્ધાર થશે કે નહિ ?' પેલા મુનિવરો કહે છે 'હરણ મરી વિંધ્ય અટવીમા સુગ્રામ નજીક હાથી થયેલો છે તે તમારા ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામશે અને જાતિસ્મરણથી પોતાના પૂર્વભવો નિહાળી, વૈરાગ્ય પામી, તપ કરીને આઠમા દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે અને ત્યાથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમા આવી મોક્ષ પામશે '

પછી રાજરાણી બને બીજા અનેક નગરજનો સાથે દીક્ષા લે છે અને સુનદા સાધ્વીને સયમનુ પાલન કરતા અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે આ નાનથી હાથીને પ્રતિબોધ કરવાનો સમય નજીક જાણી તે પોતાની ગુરુણીની આજ્ઞા લઈ વિધ્ય અટવીના કિનારે આવેલા સુગ્રામમા ચાતુર્માસ કરે છે અને ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયે હાથીને પ્રતિબોધ કરવા તેના તરફ જાય છે

આ હાથીના ત્રાસથી આખુ ગામ ગભરાઈ ગયુ હતુ, કારણ કે તેણે આ ગામના અનેક લોકો અને ઘરનો નાશ કર્યો હતો જ્યારે પણ તે હાથી આ તરફ આવતો દેખાતો, ત્યારે લોકો આડાઅવળા થઈ જતા ને કોઈ ઊચા છાપરા કે વૃક્ષ પર આશ્રય લેતા ગામ લોકોએ સાધ્વીને જગલ તરફ જતા જોયા અને જ્યા હાથીનુ રહેઠાણ હતુ, તે તરફ જ આગળ વધી રહેલા નિહાળ્યા, ત્યારે તેઓ કહેવા લાગ્યા કે 'આપ એ રસ્તે જશો નહિ હાથી આપને અવશ્ય મારી નાખશે' છતા સુનદા સાધ્વી નીડરતાથી એ તરફ આગળ વધવા લાગ્યા એવામા હાથી ઝાડીમાથી બહાર આવ્યો અને સુનદા સાધ્વીની સામે ધસ્યો, છતા સાધ્વીએ હિમત છોડી નહિ તેમણે તો એનો ઉદ્ધાર કરવાનો દૃઢ સકલ્પ પોતાના મનથી કરી જ લીધો હતો લોકો સમજ્યા કે હમણા આ સાધ્વીનુ આવી બનશે આ મદોન્મત્ત હાથી કોઈને છોડવાનો નહિ

પરતુ હાથી નજીક આવ્યો અને જ્યા સાધ્વીને જોયા કે તે ઠરી પડી ગયો પૂર્વના પ્રબળ સસ્કારો શુ નથી કરતા?

તેને બાધ્યા પગ રાગ થયો અને તે પોતાની સૂઢ ઊંચી નીચી કરી એ રાગ પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યો

સુનદા સાધ્વીએ કહ્યુ 'હજી રાગથી ધરાયો નથી? રાગ નિમિત્તે તુ છ છ ભવમા મરણ પામ્યો, માટે હવે સમજ અને એ રાગને તારા હૃદયમાથી દૂર કર' તે જ વખતે હાથી તદ્દન શાત બની ગયો અને તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ એ જ્ઞાનના બળે તેણે પોતાના પૂર્વભવો જોયા અને તે પ્રતિબોધ પામ્યો

આ જોઈ લોકોના આશ્ચર્યનો પા રહ્યો નહિ તેઓ સાધ્વીના સત્ત્વને વખાણવા લાગ્યા પછી સાધ્વીના વચનથી તે ગામનો રાજા એ હાથીને પોતાની હસ્તીશાળામા લઈ ગયો ત્યા એ હાથી છઠને પારણે છઠ્ઠ કરવા લાગ્યો તેણે બાકીના સમસ્ત જીવનપર્યંત તપ કર્યું અને એ તપના પ્રભાવે મરીને આઠમા દેવલોકે દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો ત્યાથી ચ્યવીને જ્ઞાની મુનિવરોના કહ્યા પ્રમાણે તે મનુષ્યનો ભવ પામી મોક્ષમા જશે'

વિષયવાસનાનુ આ પરિણામ જાણી સુજ્ઞજનોએ તેનાથી દૂર રહેવુ અને ધર્મનુ આરાધન કરી પોતાના જીવનને સફળ બનાવવુ, એ મહર્ષિઓના ઉપદેશ છે અને અમારુ કહેવુ પણ એ જ છે

આત્માની શક્તિ વિષે હજી વિશેષ કહેવાનુ છે, તે અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન ચૌદમુ

આત્માની શકિત

[૨]

મહાનુભાવો !

આત્માની શક્તિ કેટલી હોય છે ? એ વિષય ચાલી રહ્યો છે તેમા તીર્થંકરની શક્તિનો કેટલોક પરિચય શ્રી મહાવીર પ્રભુનાં દૃષ્ટાન્તથી કરાવ્યો હવે મનુષ્યમા મહાબલી ગણાતા બળદેવ, વાસુદેવ તથા ચક્રવર્તીની શક્તિનો પણ કેટલોક પરિચય કરાવીશુ

એક અવસર્પિણી કે ઉત્સર્પિણીકાળમા જેમ ૨૪ તીર્થંકરો થાય છે તેમ ૧૨ ચક્રવર્તી, ૯ વાસુદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ અને ૯ બળદેવ પણ અવશ્ય થાય છે એ બધાને સમગ્ર રીતે ત્રેષઠ શલાકા પુરુષ કહેવામા આવે છે ×

× આ અવસર્પિણીના ૨૪ તીર્થંકરોના નામ પ્રસિદ્ધ છે

૧૨ ચક્રવર્તીઓનાં નામો (૧) ભરત (૨) સગર (૩) મઘવા (૪) સનત્કુમાર (૫) શાતિ (૬) કુથુ (૭) અર, (૮) સુભૂમ (૯) પદ્મ (૧૦) હરિષેણ (૧૧) જય અને (૧૨) બ્રહ્મદત્ત

૯ વાસુદેવનાં નામો (૧) ત્રિપૃષ્ઠ (૨) સ્વયભૂ, (૪) પુરુષોત્તમ (૫) પુરુષસિંહ (૬) પુરુષપુડરીક, (૭) દત્ત (૮) લક્ષ્મણ અને (૯) કૃષ્ણ

શલાકા પુરુષ એટલે પવિત્ર પુરુષ, જેમના મોક્ષગમનનો નિર્ણય થયેલો છે, એવા મહાપુરુષ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે આ ત્રેશઠ શલાકા પુરુષોના ચરિત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં સુંદર શ્લોકબદ્ધ રચના વડે આલેખેલાં છે.

આજે તો કોઈ બળદેવ, વાસુદેવ કે ચક્રવર્તી આપણી સામે નથી એટલે તેના બળનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવી શકે? પણ એવા મનુષ્યો જોવામાં આવે છે કે જે બળવાન આખલાને પોતાના હાથની એક જ કોણી મારીને નીચો પાડી દે, મદોન્મત હાથીને મૂઠીઓ મારીને મહાત કરી દે અને વાઘ તથા સિંહ જેવા ભયાનક પશુઓની સાથે કુસ્તી કરી તેને હરાવી દે.

મુંબઈમાં થોડા વખત પહેલાં દુનિયાભરના કુસ્તીબાજોનું એક દંગલ ગોઠવાયું હતું. તે વખતે કીંગકોંગે એક કુસ્તીબાજને હવામાં આઠ ફૂટ ઊંચો ઉછાળી નાખ્યો હતો. ધ્રાંગધરાની ગાદીએ રાયમલ નામના એક રાજા થઈ ગયા. તેમનામાં એટલું બળ હતું કે તેમણે એક જ મૂઠી મારીને દિલ્હીના લાલ કિલ્લાનો પત્થર નીચેના ભાગમાંથી કાઢી નાખ્યો.

૯ પ્રતિવાસુદેવનાં નામો (૧) અશ્વગ્રીવ (૨) તારક (૩) મેરક (૪) મધુ (૫) નિષ્કુંભ, (૬) બલિ (૭) પ્રહ્‌લાદ, (૮) રાવણ અને (૯) જરાસંઘ.

૯ બળદેવના નામો (૧) અચલ, (૨) વિજય, (૩) ભદ્ર (૪) સુપ્રભ, (૫) સુદર્શન, (૬) આનંદ, (૭) નંદન, (૮) પદ્મ (શ્રી રામચંદ્ર) અને (૯) રામ (બળભદ્ર)

હતો તે અંગે નીચેનો દુહો પ્રચલિત છે

કટારી અમરેસરી, તોગારી તરવાર,
હયેરી ગયમલ્લરી, દિલ્હી રે દરબાર ×

બળદેવનુ બળ

બળદેવનુ બળ આથી ઘણુ વધારે હોય છે તે એકલો હજારો યોદ્ધાને ભારે પડી જાય છે અનાર્યો મોટી સખ્યામા મિથિલા પર ચડી આવ્યા, મિથિલાના દરવાજા બધ થઈ ગયા અને જનકરાજાએ મદદ માટે અયોધ્યાપતિ દશરથને સદેશો મોકલ્યો, ત્યારે દશરથે શ્રી રામને સૈન્ય સાથે મિથિલા મોકલ્યા એ સૈન્ય અનાર્યો સાથે લડવા લાગ્યુ, પણ અનાર્યોએ તેને જોતજોતામા વેરવિખેર કરી નાખ્યુ આ વખતે શ્રીરામે એકલાએ એ બધાનો સામનો કર્યો અને બાણવૃષ્ટિ કરી બધાને હરાવી દીધા શ્રીરામ બળદેવ હતા, એટલે તેમનામા આ જાતનુ બળ હતુ +

વાસુદેવનુ બળ

બળદેવ કરતા વાસુદેવનુ બળ બમણુ હોય છે પ્રતિવાસુદેવનુ બળ તેના કરતા કઈક ઓછુ હોય છે લક્ષ્મણજી વાસુદેવ હતા તેમના પર રાવણે શક્તિનો પ્રયોગ કર્યો અને તેઓ બેહોશ બની ગયા આથી રામ ગભરાયા અને તેમણે વિશલ્યાને લઈ આવવાનો હનુમાનજીને હુકમ આપ્યો

× અમરસિહ રાઠોડની કટાર ચલાવવાની કરામત તોગાજી રજપૂતની તરવાર ચલાવવાની કળા અને રાયમલ્લ રાજાની હયેળીનુ બળ દિલ્હીના દરબારમા અભૂતપૂર્વ પ્રશસા પામ્યા હતા.

+ જૈન સાહિત્યમાં પ્રાકૃત સસ્કૃત તથા કન્નડ ભાષામા પદ્મચરિત્ર અર્થાત્ રામાયણો રચાયેલા છે વાલ્મિકીકૃત રામાયણ અને આ રામાયણની હકીકતોમાં ઘણો ફેર આવે છે અહી જે ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે, તે જૈન રામાયણ મુજબનો સમજવો.

આ વિશલ્યામાં એવી શક્તિ હતી કે તે કોઈ બેહોશ માણસ પર હાથ ફેરવે તો તે શુદ્ધિમાં આવી જાય અને ગમે તેવા રોગીને પણ સાજો કરી શકે

હનુમાનજી વિશલ્યાને લઈ આવ્યા, તેણે લક્ષ્મણજીના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો અને લક્ષ્મણજી હોશમાં આવી ગયા રામની સેનામાં આનંદ વ્યાપી ગયો હવે તે સેના બમણા જોરથી લડવા લાગી આ સેનાએ કુંભકર્ણ વગેરે કેટલાક સેનાપતિઓને પકડી કેદ કરી લીધા ફક્ત રાવણ એક બાકી રહ્યો, તે લડાઈ બંધ કરી બહુરૂપિણી વિદ્યા સાધવા બેસી ગયો આ વિદ્યાની સાધના કઠિન છે, પણ એક વાર સિદ્ધ થઈ કે મનુષ્ય ધારે તેટલા રૂપ કરી શકે છે અને પોતાના કાર્યમાં સિદ્ધિ મેળવી શકે છે રાવણ પોતાના મહેલની નીચે ભૂગર્ભખંડમાં આ વિદ્યા સાધવા બેઠો છે. મંદોદરીએ ગામમાં ઢંઢેરો પીટાવ્યો છે કે 'કોઈએ હિંસા કરવી નહિ '

આ વસ્તુની અંગદ વગેરેને ખબર પડી, એટલે તેઓ એ વિદ્યાની સિદ્ધિમાં વિઘ્ન નાખવા માટે રજા લેવા રામ પાસે ગયા રામ સમજુ અને ઉદારચરિત હતા તેમણે અંગદ વગેરેને વિઘ્નો નાખવાની ના કહી વધારામાં જણાવ્યું કે 'જે આત્મા શાંત ચિત્તે આરાધના કરતો હોય' તેના કાર્યમાં ખલેલ કરવી નહિ ' પરંતુ અંગદ વગેરેને ભય લાગ્યો કે રાવણને આ વિદ્યા સિદ્ધ થઈ જશે તો બધાનો નાશ કરી નાખશે અને પોતે સર્વોપરી બની જશે, એટલે

રામની ભક્તિને વશ થઈ આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરીને રાવણની સાધનામા તેઓ જાતજાતના વિઘ્નો નાખવા લાગ્યા, પરતુ આથી રાવણ ડગ્યો નહિ. જે રાવણ હજાર વિદ્યા સાધતી વખતે દેવો અને દેવીઓના સમૂહથી ડગ્યો ન હતો, તે આ લોકોથી શેનો ડગે ?

મદોદરી રોજ રાવણની બાજુમા બેસતી અગદ વગેરેએ ઉત્સ્યો પ્રયત્ન કરી જોયો તેઓ કોઈ પણ રીતે રાજમહેલની નીચે આવેલા ભૂગર્ભખડમા પહોચી ગયા અને તેમણે મદોદરીના વાળ પકડીને તેને રાવણની સમક્ષ ઘસડી એક રાજાની રાણીનુ, પ્રતિવાસુદેવની અર્ધાગનાનુ આવુ અપમાન કોણ સહન કરી શકે ? આવા વખતે ભલ ભલા મનુષ્યો તપ કે સાધના છોડી ક્રોધના આવેશમા આવી જાય અને આ રીતે અપમાન કરનારનુ માથુ ધડથી જુદુ કરી નાખે પરતુ આ તો રાવણ હતો તે જરા પણ ચલાય માન થયો નહિ તે જ વખતે તેને બહુરૂપિણી વિદ્યા સિદ્ધ થઈ ગઈ આ વસ્તુની ખબર પડતા જ અગદ વગેરે પલા યન થઈ ગયા.

બહુરૂપિણી વિદ્યાએ પ્રસન્ન થઈ રાવણને જે જોઈએ તે માગવા કહ્યુ રાવણના હર્ષનો પાર ન રહ્યો તેણે કહ્યુ 'હુ બોલાવુ ત્યારે આવજે' પછી રાવણ સીતા પાસે ગયો અને 'પોતાની શક્તિનુ વર્ણન કરીને કહેવા લાગ્યો કે 'મારી આ શક્તિથી હવે તારા રામ-લક્ષ્મણ અને તેના કોઇ

જીવતા રહી શકશે નહિ હુ તને મારી બનાવીશ, માટે મારી સાથે લગ્ન કર '

પરંતુ સીતા મહાસતી હતી તે એની વાત કબૂલ શેની કરે ? તેને તો આ શબ્દો સાંભળતા જ મૂર્છા આવી ગઈ આ બાજુ રામની સેનામા રાવણને બહુરૂપિણીવિદ્યા સિદ્ધ થયાના સમાચાર પહોંચતા જ હાહાકાર મચી ગયો, પણ રામ-લક્ષ્મણનુ રૂવાડુ ય ફરક્યુ નહિ

જ્યા સુધી રાવણ વિદ્યા સાધતો હતો, ત્યા સુધી લડાઈ બંધ હતી, કારણ કે આ યુદ્ધ નીતિનુ હતુ હવે રાવણ ફરી લડાઈમા ઉતર્યો અને જોરથી લડવા લાગ્યો રાવણ મદાંધ બનેલો હતો તેને પોતાની શક્તિમા વધારે પડતો વિશ્વાસ હતો તેણે લક્ષ્મણજી સાથે યુદ્ધ શરૂ કરી દીધુ અને 'બહુરૂપિણી વિદ્યાને યાદ કરી હવે લક્ષ્મણને ચારે તરફ રાવણ સિવાય બીજુ કોઈ દેખાતુ નથી બધા રાવણો એકલા લક્ષ્મણ ઉપર એક સામટા બાણો વરસાવે છે પરંતુ લક્ષ્મણજી વાસુદેવ છે, મહાબળવાન અને મહા ધૈર્યવાન છે તે જરાયે હિંમત હારતા નથી પોતાના ખાસ ધનુષ્ય પર ચીલ ઝડપે બાણ ચડાવી એક પછી એક છોડયે જ જાય છે અને રાવણના એક એક રૂપને એક યા બીજી જગાએ ઘાયલ કરે છે, ને રાવણ સહન કરી શકતો નથી મનમા સમજી જાય છે કે લક્ષ્મણ સામે ટકવુ ઘણુ અઘરૂ છે, એટલે પોતાના મૂળ સ્વરૂપમા આવી છેલ્લો પાસો ફેંકવાનો નિશ્ચય કરે છે છેવટે પોતાના દેવાધિષ્ઠિત ચક્રને યાદ કરે છે યાદ કરતાની સાથે જ તે ચક્ર રાવણના હાથમા

આવી જાય છે પછી તેણે લક્ષ્મણને કહ્યુ 'હજી સમજી અને સીતાને મને સોપી દે નહિતર તારુ મોત તારી રાહ જોઈ રહ્યુ છે '

લક્ષ્મણે શાંત ચિત્તે હસતા હસતા જવાબ આપ્યો 'આ તારો લોખંડનો ટુકડો મને શુ કરવાનો હતો ? છોડ તારે છોડવો હોય તો ' અને રાવણ જોરથી ચક્ર છોડે છે

આ બાજુ રામની સેના આ ચક્રનો સામનો કરવા માટે અનેક પ્રકારના શસ્ત્ર-અસ્ત્રનો પ્રયોગ કરે છે, પણ જેમ કમળપત્ર પર જળબિંદુ અથડાઈને ખરી જાય, તેમ એ શસ્ત્રો-અસ્ત્રો ચક્રને અથડાઈને ખરી પડે છે અને ચક્ર લક્ષ્મણ પાસે આવી પહોંચે છે

આ દૃશ્ય જોતા જ રામ સુદ્ધા બધાને શ્વાસ ચઢી જાય છે પણ પણ ચક્રનો એવો નિયમ છે કે તે વાસુદેવને કંઈ કરી શકે નહિ એટલે તે લક્ષ્મણની ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને ઊભુ રહે છે અને તેમના હાથમા આવે છે હવે લક્ષ્મણ રાવણને નમ્રતાથી કહે છે 'સીતાજીને સોપી દે અને તારા રાજ્યમા લહેર કર અમારે રાજ્યને ખપ નથી નહિતર તારુ આ ચક્ર તારુ જ મોત લાવશે '

રાવણ હજી અંધકારમા છે તે એમ સમજે છે કે મારુ ચક્ર મને શુ કરશે ? પણ પ્રતિવાસુદેવ પોતાના ચક્ર

થી જ મરે છે અને લોકનો એ શાશ્વત નિયમ હોવાથી તેમા કઈ ફેર પડતા નથી રાવણ કહે છે 'એ ચક્રથી મને કઇ નહિ થાય, માટે તારે છોડવુ હોય તો છોડ ' લક્ષ્મણજી પોતાના બળથી એ ચક્ર છોડે છે, તે સીધુ રાવણ ભણી જાય છે, તેની છાતીમા અથડાય છે અને તેનુ પ્રાણપખેરૂ ઉડી જાય છે પરસીમા લપટ થનાર અને છેવટ સુધી પોતાની ભૂલ ન સુધારનાર આત્માની ગતિ કેવી થાય? તે તમે સમજી શકો છો રાવણનો આત્મા ચોથી નરકે ગયો અને ત્યા આજે પણ ઘોર યાતના ભોગવી રહ્યો છે

રાવણના મૃત્યુથી તેની સેનામા હાહાકાર મચ્યો અને રામની સેનામા હર્ષના પોકારો થવા લાગ્યા રામે લકાનુ રાજ્ય વિભીષણને સોપ્યુ

તાત્પર્ય કે રાવણ જેવા એક મહાન બળવાન રાજાએ પોતાના લાખો રૂપ કર્યા, છતા તે વાસુદેવને મહાત કરી ન શક્યો, એટલે વાસુદેવની શક્તિ ગજબની હોય છે

ચક્રવર્તીનુ બળ

ચક્રવર્તી એટલે સમસ્ત ભરતખડનો રાજા તેના રાજ્ય વિસ્તારમા નાના મોટા ૩૨૦૦૦ દેશ, ૭૨૦૦૦ હજાર નગર અને ૯૬ ક્રોડ ગામડા હોય તે ૯૬ ક્રોડ પાયદળ સૈન્ય વગેરે મોટી ઋદ્ધિનો તેમજ ૧૪ રત્ન, ૯ નિધિ અને ૬૪૦૦૦ સ્ત્રીઓનો સ્વામી હોય

રત્ન એટલે હીરા–માણેક વગેરે ન સમજતા એવા

રત્નો તો તેની પાસે લાખોની સખ્યામા હોય અહી રત્નથી વિશિષ્ટ શક્તિવાળી વસ્તુઓ સમજવાની, તે આ પ્રમાણે પહેલુ સેનાપતિરત્ન, બીજુ ગાથાપતિરત્ન, ત્રીજુ પુરોહિત રત્ન, ચોથુ અશ્વરત્ન, પાચમુ ગજરત્ન, છઠ્ઠું વર્ધકિરત્ન, સાતમુ સ્રીરત્ન, આઠમુ ચક્રરત્ન, નવમુ છત્રરત્ન, દશમુ ચર્મરત્ન, અગિયારમુ મણિરત્ન, બારમુ કાકિણીરત્ન, તેરમુ ખડ્ગરત્ન, અને ચૌદમુ દડરત્ન

ચક્રવર્તીનો સેનાપતિ એવી કુશળતાવાળો હોય કે મહાન લશ્કરને યોગ્ય દોરવણી આપી શકે અને ચક્રવર્તીની સહાય વિના પણ દેશો જિતી શકે ગૃહપતિરત્ન ચક્રવતીના લશ્કરને જોઇતી ભોજનસામગ્રી તથા ફળફૂલ પૂરા પાડે પુરોહિતરત્ન શાતિકર્મ કરે તથા ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરાવે અશ્વરત્ન ચક્રવર્તીને બેસવાના કામમા આવે એવો અશ્વ દુનિયામા બીજો ન મળે ગજરત્ન એટલે ઉત્તમ પ્રકારનો હાથી તે પણ ચક્રવર્તીને બેસવાના કામમા આવે વર્ધકિરત્ન દરેક જાતનુ બાધકામ કરે તથા રસ્તામા પુલો વગેરે બનાવે સ્રીરત્ન એટલે ચક્રવર્તીની પટરાણી થવા યોગ્ય સ્રી તે પણ વિશિષ્ટ શક્તિવાળી હોય ચક્રરત્ન એટલે શત્રુનો પરાજય કરનારુ શસ્ત્ર છત્રરત્ન એટલે મસ્તકે ધારણ કરવાનુ અતિ મનોહર છત્ર ચર્મરત્ન એટલે ચામડાનુ એક પ્રકારનુ વિશિષ્ટ સાધન તે નદી, સરોવર વગેરે જલાશયોને પાર કરવામા ઉપયોગી થાય આ ચર્મરત્ન દ્વારા આખી સેના નદી વગેરે તરીને કિનારે પહોચી શકે છે મણિરત્ન

એટલે દૂર સુધી પ્રકાશ આપનારો એક પ્રકારનો અદ્ભુત મણિ કાકિણીરત્ન એટલે ખડકને પણ કોરી શકે એવી એક પ્રકારની વિશિષ્ટ વસ્તુ ખડ્ગરત્ન એટલે ઉત્તમ પ્રકારની તરવાર અને દંડરત્ન એટલે વિષમ ભૂમિને સમ કરનાર તથા અદ્ભુત ત્વરાથી જમીન ખોદી આપનારું એક પ્રકારનું હથિયાર આ રત્નો વડે ચક્રવર્તી રાજ્યનો વિસ્તાર કરી શકે છે

નવનિધિમા શાશ્વત કલ્પો હોય છે અને તેમા અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ તથા વસ્તુનુ વર્ણન હોય છે તેથી ચક્રવર્તી પોતાના રાજ્યની આબાદી બહુ સારી રીતે કરી શકે છે નવનિધિના નામો આ પ્રમાણે સમજવા નૈસર્પ, પાંડુક, પિંગલક, સર્વરત્ન, મહાપદ્મ, કાલ, મહાકાલ, માણવક, અને શંખ

ચક્રવર્તીને ૬૪૦૦૦ સ્ત્રીઓ હોય, એ વાતથી કેટલાક ભડકી ઉઠે છે, પણ ચક્રવર્તી જે દેશોને જીતે છે, ત્યાની એક રાજકન્યા અને એક બીજી સુંદર સ્ત્રી એમ બે બે સ્ત્રીઓ તેને લગ્નદાન તરીકે આપવામા આવે છે અને આવા નાના મોટા દેશો ૩૨૦૦૦ હોવાથી તેની સંખ્યા ૬૪૦૦૦ બને છે

આ બધી સ્ત્રીઓ પાસે ચક્રવર્તી પોતાના બીજાં રૂપો કરીને જઈ શકે છે, એટલે ચક્રવર્તી પોતાને વરેલી વિશિષ્ટ શક્તિથી ૬૪૦૦૦ રૂપો કરી શકે છે

હવે ચક્રવર્તીના બળ પર આવીએ. [illegible]
કાંઠે ધ્યાન કરતો બેઠો હોય, તે વખતે [illegible]
પકડે અને તેનો બીજો છેડો તેનુ આખુ [illegible]
ખેંચે તો પણ તેને ત્યાંથી હઠાવી [illegible]
હાથને નમાવવા શકે નહિ એ તો [illegible]
દીને બીજા હાથે પોતાની સ્નાનક્રિયા [illegible]

શેરના માથે સવાશેર હોય [illegible]
કરતા પણ વધારે બળવાન માણસો [illegible]
તરીકે ભરત ચક્રવર્તી હતા, પરંતુ [illegible]
વધારે બળ હતુ તેમની સાથે [illegible]
ગયા હતા, પરંતુ આવા દાખલા [illegible]

સંયમપૂર્વક આકરી તપશ્ચર્યા [illegible]
લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને [illegible]
બની જાય છે મહામુનિ [illegible]
વાતની ખાતરી કરાવશે

તપસ્વીના બળ પર [illegible]

પ્રાચીન કાળમા હસ્તિ[illegible]
ત્યા પદ્મોત્તર નામના રાજા [illegible]
રાણીથી બે પુત્ર નો C [illegible]

એક વખત જ્વાલાદેવીએ જિનેશ્વરનો મહાન રથ તૈયાર કરાવ્યો, ત્યારે લક્ષ્મીદેવી નામની બીજી રાણીએ ઇર્ષ્યાથી બ્રહ્મરથ તયાર કરાવ્યો પછી રથયાત્રાનો પ્રસગ આવ્યો ત્યારે લક્ષ્મીદેવીએ પદ્મોત્તર-રાજા આગળ માગણી કરી કે 'નગરમા મારો બ્રહ્મરથ પહેલો ચાલે, નહિ તો હુ આપઘાત કરીને મરણ પામીશ ' જ્વાલાદેવી કહે, 'જો મારો જિનરથ પહેલો નહિ ચાલે તો મારે આજથી જ અન્નજળનો ત્યાગ છે, એમ સમજજો ' આ રીતે બન્નેને ચડસ પર આવેલી જોઈ પદ્મોત્તર રાજાએ ત્રીજો જ માર્ગ કાઢયો કે ' કોઈએ પણ રથ કાઢવો નહિ ' જ્યા બેમાથી કોઈ નમતુ ન આપે, ત્યા બીજુ શુ બની શકે ?

આ બનાવથી મહાપદ્મકુમારને ઘણુ ખોટુ લાગ્યુ રાજ્યમા પોતે કર્તા-હર્તા અને પોતાની માતાનો જ રથ આ રીતે અટકે, તે એનાથી સહન થયુ નહિ તેણે એ વખતે મનથી સકલ્પ કર્યો કે ' જ્યારે મારી માતાનો રથ આ નગરમા હુ નિરકુશપણે ફેરવુ ત્યારે જ ખરા ' અને તે જ રાત્રે તેણે હસ્તિનાપુરનો ત્યાગ કર્યો

સવારે સહુને ખબર પડી કે મહાપદ્મકુમાર એકાએક ચાલ્યા ગયા છે, ત્યારે સહુના શોકસતાપનો પાર રહ્યો નહિ વિષ્ણુકુમાર થોડા અનુચરો સાથે તેને શોધવા નીકળી પડયા, પરતુ પત્તો લાગ્યો નહિ આથી તેઓ નિરાશ થઈ ને પાછા ફર્યા ત્યારથી તેમનુ મન વૈરાગ્ય તરફ વળ્યુ અને તેઓ સાધુસતોનો વિશેષ સમાગમ કરવા લાગ્યા

મહાપદ્મ ચક્રવર્તી થવા સર્જાયેલા હતો, એટલે તેની ભુજામા અપૂર્વ બળ હતુ તેણે ધીમે ધીમે સૈન્ય એકઠુ કર્યું અને એક પછી એક દેશ જિતવા માંડયા એમ કરતા છ ખડ ધરતી જિતી લીધી અને તે વિજયનો નિશાનડંકો વગાડતો હસ્તિનાપુર આવ્યો પદ્મોત્તર રાજા તેના પરાક્રમો જાણી ચૂકયા હતા, એટલે તેમણે એનુ ખૂબ ઠાઠથી સ્વાગત કર્યું અને મહાપદ્મે પણ હાથીના હોદ્દા પરથી નીચે ઉતરી માતાપિતાના ચરણે શિર ઝુકાવી યુગોચિત વિનય પ્રગટ કર્યો

આજ અરસામા શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીના હાથે દીક્ષિત થયેલા સુવ્રત નામના આચાર્ય વિશાળ મુનિમડળ સાથે હસ્તિનાપુર આવ્યા તેમની દેશના સાભળી પદ્મોત્તર રાજાને સસાર પરથી વૈરાગ્ય આવ્યો તેમણે રાજમહેલમા પાછા ફરી મત્રીમડળને એકઠુ કર્યું અને તેમની સમક્ષ વિષ્ણુકુમારને ગાદી આપી દીક્ષા લેવાની ભાવના પ્રગટ કરી પરતુ વિષ્ણુકુમારે કહ્યુ કે ‘પિતાજી! મારુ મન રાજ્ય ભોગવવા તરફ જરા પણ નથી હુ પણ તમારી જેમ આ અસાર સસારનો ત્યાગ કરી આત્મકલ્યાણ કરવા ઇચ્છુ છુ માટે મહાપદ્મને જ ગાદીએ બેસારો ’

આથી મહાપદ્મકુમારનો રાજ્યાભિષેક કરવામા આવ્યો તે ભરતખડના નવમા ચક્રવર્તી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો પછી તેણે જિનેશ્વરનો મોટો રથ તૈયાર કરાવી આખા નગરમાં નિરકુશપણે ફેરવ્યો અને પોતાની માતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી,

કાલક્રમે પદ્મોત્તર મુનિ વ્રતોનું નિરતિચાર પાલન કરીને સિદ્ધ-બુદ્ધ-નિરંજન થયા અને શ્રી વિષ્ણુકુમાર મુનિ આકરી તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા આ દીર્ઘકાલીન આકરી તપશ્ચર્યાના પરિણામે તેમને અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થઈ

હવે એક વાર સુવ્રતાચાર્ય મુનિમંડળ સાથે વિહાર કરતા હસ્તિનાપુર પધાર્યા અને શ્રીસંઘની વિજ્ઞપ્તિથી ચાતુર્માસ રહ્યા તેમની વાણીમાં અમૃતનું માધુર્ય હતું, અજબ પ્રકારનું આકર્ષણ હતું, તેથી શાસનની પ્રભાવના ખૂબ થવા લાગી નમુચિને આ રુચ્યું નહિ ધરતી જ્યારે લીલીછમ થાય છે, ત્યારે જવાસો સૂકાવા લાગે છે, એ તો તમે જાણો છો ને ?

નમુચિને અગાઉ એક વાર આ આચાર્ય સાથે ધર્મ સંબંધી વાદવિવાદ થયેલો અને તેમાં તે હારી ગયેલો. રાત્રે તે આ આચાર્યનો વધ કરવા માટે ગયેલો, ત્યારે તેનો હાથ થંભી ગયેલો અને મનની મેલી મુરાદ પાર પાડેલી નહિ આ વખતથી તેના મનમાં વેર બંધાયું હતું, પછી રાજ્ય ખટપટને લીધે તેને ઉજ્જયિની છોડવું પડ્યું અને હસ્તિનાપુરમાં આશ્રય મળેલો અહીં તેણે સિંહબળ નામના એક મદોન્મત્ત રાજાને વશ કરેલો, તેથી મહાપદ્મકુમાર ખૂબ ખુશ થયેલા અને વચન માગવા કહેલું તે વચન તેણે માગી ન લેતા અનામત રાખેલું હવે પ્રસંગ આવેલો જાણી તેણે મહાપદ્મ રાજાને એ વચનની યાદ આપી, એટલે વચન પાલક રાજાએ તે વચન ખુશીથી માગી લેવા જણાવ્યું

ત્યારે નમુચિએ કહ્યુ કે 'મારે એક યજ્ઞ કરવો છે તે યજ્ઞ પૂરો થાય ત્યા સુધી તમારુ રાજ્ય મને સોપો ' મહાપદ્મ રાજાએ તે પ્રમાણે નમુચિને રાજ્ય સોપ્યુ અને પોતે અત - પુરનો આશ્રય લીધો

નમુચિએ હિંસક યજ્ઞ શરુ કર્યો આ વખતે રાજ્યના મ ત્રીઓ, શેઠ-શાહુકારો તથા જુદા જુદા ધર્મના આચાર્યો તેનો અભિષેકવિધિ કરવા આવ્યા, પણ નગરમા ચાતુર્માસ રહેલા સુવ્રતાચાર્ય આવ્યા નહિ આથી નમુચિએ તેમની આગળ જઈને કૃત્રિમ ક્રોધ કરતા જણાવ્યુ કે 'જે રાજા હોય તેનો સર્વ ધર્મના સાધુઓ આશ્રય કરે છે વળી સર્વ તપોવનો રાજાઓ વડે જ રક્ષાય છે, તેથી તપસ્વીઓ પોતાના તપનો છઠ્ઠો ભાગ રાજાને આપે છે પણ તમે અધમ પાખ - ડીઓ મારી નિંદા કરો છો, અભિમાનથી અક્કડ થયેલા છો તથા લોકવિરુદ્ધ અને રાજ્યવિરુદ્ધ વર્તનારા છો, તેથી તમને જણાવુ છુ કે તમારે મારુ રાજ્ય છોડીને તાબડતોબ ચાલ્યા જવુ, નહિ તો મારે નિરુપાયે તમારો વધ કરવો પડશે.'

સુવ્રતાચાર્ય ક્ષમાશ્રમણ હતા, એટલે તેમણે નમુચિને ઉત્તરમા એટલુ જ કહ્યુ કે 'તમને અભિષેક કરે ત્યારે આવવાનો અમારો આચાર નથી, તેથી અમે આવ્યા નથી બાકી અમે કોઈની નિંદા કરતા નથી કે રાજ્યવિરુદ્ધ વર્તતા નથી.'

નમુચિએ કહ્યું- 'આચાર્ય ! મે તમારો જવાબ સાભળી

લીધો છે હવે વધારે કંઈ પણ બોલવાની જરૂર નથી ને તમે અહીં સાત દિવસથી વધારે રહેશો તો રાજાજ્ઞાના ભંગ બદલ તમને ઉચિત શિક્ષા કરવામા આવશે' આટલુ કહી તે પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો

સુવ્રતાચાર્યે પોતાની સાથેના મુનિમંડળને પૂછ્યુ કે 'આ સંયોગમા આપણે શુ કરવુ?' ત્યારે એક મુનિએ કહ્યુ કે 'શ્રી વિષ્ણુકુમાર મુનિએ છ હજાર વર્ષ સુધી આકરુ તપ કરેલુ છે અને તેના યોગે તેમને અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થયેલી છે હાલ તેઓ મંદરાચલ પર્વત પર છે. જો તેઓ અહીં આવે તો શાતિ થાય, કારણ કે તેઓ મહારાજા પદ્મના મોટા ભાઈ છે, એટલે નમુચિ તેમના વચનનુ ઉલ્લઘન કરી શકશે નહિ, માટે જે સાધુ વિદ્યા-લબ્ધિવાળા હોય તે તેમને તેડવાને જાય શ્રી સંઘના કામમાં લબ્ધિનો ઉપયોગ કરવામા દોષ નથી.'

આ સાભળી બીજા મુનિએ કહ્યુ કે 'હુ આકાશમાર્ગે મંદરાચલ પર્વતપર જવાને શક્તિમાન છુ, પણ આવવાને સમર્થ નથી, માટે આ સંબંધમા મારુ જે કર્તવ્ય હોય તે જણાવો'

સુવ્રતાચાર્યે કહ્યું કે 'તમને વિષ્ણુકુમાર મુનિ પાછા લાવશે, માટે તેમને તેડવા જાઓ.'

ગુરુની આજ્ઞા થતા જ એ મુનિ વિદ્યાના બળે મંદરાચલ પર્વત પર ગયા અને તેમણે વિષ્ણુકુમાર મુનિને વંદના કરી સર્વ હકીકત જણાવી. તેઓ કર્તવ્યનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત

થયેલો જાણી થોડી જ ક્ષણોમા પેલા મુનિ સાથે હસ્તિનાપુર આવ્યા અને પોતાના ગુરુ સુવ્રતાચાર્યને વદના કરી સાધુઓના પરિવાર સાથે નમુચિ આગળ ગયા

આખી રાજસભાએ શ્રી વિષ્ણુકુમાર મહામુનિને વદના કરી, પણ નમુચિનુ મસ્તક જગયે નમ્યુ નહિ સાગરસમ વિશાળ હૃદયવાળા એ મહામુનિએ તેના તરફ લક્ષ ન આપતા શાત ગભીર અવાજે કહ્યુ કે 'હે બુદ્ધિમાન્ રાજન્! આવડા મોટા નગરોમા અમારા જેવા થોડા ભિક્ષુઓ ભિક્ષુક વૃત્તિથી રહે, તેમા તમને શી હાનિ છે? વળી વર્ષાઋતુનો સમય ચાલી રહ્યો છે, તેમા મુનિઓને વિહાર કરવો કલ્પતો નથી, માટે બધા મુનિઓ આ નગરમા ભલે રહે

પરતુ સત્તાનો નશો એક બૂરી ચીજ છે તેનાથી મનુષ્ય ભાન ભૂલે છે અને ન કરવાનુ કરી બેસે છે ઉત્તરમા નમુચિએ કહ્યુ કે 'મે આચાર્યને એક વાર જણાવી દીધુ છે કે તમારે અહીથી સાત દિવસની અદર ચાલ્યા જવુ, અન્યથા તેનુ પરિણામ ભોગવવા માટે તૈયાર રહેવુ એ મારા વચનમા હુ કઈ ફેરફાર કરવા માગતો નથી

મહામુનિ વિષ્ણુકુમાર અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓથી યુક્ત હતા, પણ પોતાના શ્રમણધર્મને યોગ્ય શાતિ ધારણ કરી કહેવા લાગ્યા કે 'હે રાજન્! જો તમને અમારો નગરનિવાસ કોઈ પણ કારણે ન રુચતો હોય તો આ મુનિઓ નગર બહાર ઉદ્યાનમા જઈને

એ સાભળી નમુચિએ કહ્યુ કે 'હું તમારી ગધ પણ સહન કરવાને તૈયાર નથી જો તમને જીવવુ વ્હાલુ હોય તો જેમ બને તેમ વહેલા અહીથી ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો તમને મારી નાખીશ '

મહામુનિ વિષ્ણુકુમારે કહ્યુ 'હે રાજન્! આમ ઉતાવળા શા માટે થાઓ છો ? તમે રાજ્યસૂત્ર હાથમા લીધુ છે, એટલે ન્યાયનીતિનુ પાલન કરવા બધાયેલા છો કોઈ પણ નિરપરાધીને દડ દેવો એ એક ન્યાયી રાજવીને શોભતુ નથી વળી સાધુપુરુષો સાથે તોછડાઈથી વર્તવુ, એ પણ રાજ્યની સ્વીકૃત નીતિથી તદ્દન વરુદ્ધ છે '

પણ નમુચિને સત્તાનો મદ પૂરેપૂરો ચડી ગયો હતો, એટલે તેણે આ મહામુનિના સત્ય અને હિતકારી વચનોને લક્ષમા લીધા નહિ તેણે પોતાની એજ ઉદ્દડતાથી કહ્યુ 'આ સિવાય તમારે બીજુ કઈ કહેવાનુ છે ?'

મહામુનિ વિષ્ણુકુમારે કહ્યુ કે 'રાજન્! સાધુ–મહાત્માઓને આમ વિના વાકે કાઢી મૂકવા, એ કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી માટે તેમને રહેવાનુ કોઈ પણ સ્થાન આપવુ જોઈ એ, એટલે તેમને ત્રણ ડગલા જેટલુ સ્થાન રહેવાને માટે આપો, એટલુ જ મારે કહેવાનુ છે '

નમુચિએ કહ્યુ કે 'વારુ, હું તમને ત્રણ ડગલા જમીન રહેવા માટે આપુ છુ, તેમા તમારે રહેવુ પરતુ જો કોઈ પણ સાધુ તેની બહાર રહેતો માલુમ પડશે તો તત્કાલ તેનો શિરચ્છેદ કરવામા આવશે '

મહામુનિ વિષ્ણુકુમારે કહ્યુ 'तथास्तु' (તેમજ હો) પછી તેમણે વૈક્રિય લબ્ધિના યોગે પોતાનુ શરીર વધારવા માંડયુ અને જોતજોતામા તેને એક લાખ યોજન પ્રમાણ વાળા મેરુપર્વત જેવડુ બનાવી દીધુ અને પોતાનો એક પગ લવણસમુદ્રના પૂર્વ કિનારે અને બીજો પગ પશ્ચિમ કિનારે મૂકીને ઊભા રહ્યા તાત્પર્ય કે હવે તેમને ત્રીજુ પગનુ ભરવાની જરૂર રહી ન હતી

આ ભયકર બનાવે પૃથ્વીમા હાહાકાર મચાવી દીધો એ જોઈને ઇન્દ્રે દેવાગનાઓને આજ્ઞા કરી કે 'મહા મુનિ વિષ્ણુકુમાર કોપ પામ્યા છે, માટે તમે સર્વજ્ઞના કહેલા શાસ્ત્રોના ભાવ ગાયનમા ઉતારી તે ગાયન તેમની આગળ ગાઓ, એટલે તેમનો કોપ શાત થાય અન્યથા આ અખિલ વિશ્વ ઘડીકમા જ અભૂતપૂર્વ આફતમા સપડાઈ જશે' આથી દેવાગનાઓ એ પ્રકારના ગાયન ગાવા લાગી

આ બાજુ નમુચિ તેના સિહાસન પરથી પટકાઈ પડયો હતો અને તેના મુખમાથી લોહી નીકળી રહ્યુ હતુ બીજી બાજુ મહારાજા પદ્મ મહામુનિ વિષ્ણુકુમારને ગદ્ ગદ્ કઠે પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતા કે 'હે મહર્ષિ! હે કરુણાસાગર! આપનો કોપ શાત કરો આ નરાધમ નમુચિ સાધુ મહા ત્માઓને સતાવી રહ્યો છે, તેની મને હજી સુધી ખબર પડી નહિ, તેમજ કોઈએ મને કહ્યુ પણ નહિ પરતુ નમુચિ મારો સેવક હોવાથી એ અપરાધ મારો છે, માટે મને ક્ષમા આપો'

દેવો અને દાનવોના રાજા પણ [illegible] કરી રહ્યા હતા અને સકળ સઘ પણ [illegible] વિનવી

રહ્યો હતો, તેથી મહામુનિ વિષ્ણુકુમારે વિચાર કર્યો 'કે શ્રી-સઘ મને માન્ય છે અને મારો ભાઈ તથા દેવ દાનવ સર્વે અનુકપા કરવા યોગ્ય છે' એટલે તેમણે આ રૂપ સહરી લીધુ અને પોતાના મૂળ સ્વરૂપમા આવી ગયા પછી સઘના આગ્રહથી તેમણે નમુચિને છોડી દીધો, એટલે રાજાએ તેને જાકારો દઈ નગરની બહાર કાઢી મૂકયો અને રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમા લીધી

આ ત્રણ પગલાના બનાવથી મહામુનિ વિષ્ણુકુમાર ત્રિવિક્રમની ખ્યાતિ પામ્યા અને ફરી આલોયણ-તપશ્ચર્યા વડે શુદ્ધ થઈને કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા.

આ પરથી આત્માની શક્તિ કેટલી છે? તેનો તમને પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવી શકશે તમે અક્ષય-અનત શક્તિના ભડાર છો, એ કદી ન ભૂલતા જો યોગ્ય રીતે પુરુષાર્થ કરશો તો એ શક્તિનો પૂર્ણ વિકાસ કરી શકશો અને તમારુ સ્થાન અનત શક્તિમાનની હરોલમા જરૂર જમાવી શકશો

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન પંદરમું

આત્મસુખ

[૧]

મહાનુભાવો !

આપણે પંચપરમેષ્ઠીને પ્રણામ કર્યા, કુમાર તથા ગુરુદેવને વંદના કરી શ્રુતસાગરને નમસ્કાર કરી લઈએ, કારણ કે તેની પ્રચ. પવિત્ર લહરિઓ આપણા ચિત્તને પાવન કરે છે અને આપણા જીવનને ધર્માભિમુખ બનાવે છે શ્રુતસાગરમાં પણ આપણે શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને વિશિષ્ટભાવે નમસ્કાર કરીએ, કારણ કે તેના છત્રીશમાં અધ્યયને આપણને આ પરમસારા આત્માનો સુંદર પરિચય આપ્યો છે અને આત્મતત્ત્વની ઊંડી વિચારણા કરવાની એક અણમોલ તક પૂરી પાડી છે

આજે અહીં આત્મસુખ સંબંધી કેટલીક વિચારણા કરવી છે આ વિચારણા ઘણી મહત્ત્વની છે, તમારા જીવનને સીધી સ્પર્શ કરનારી છે, માટે તેના પર બરાબર ધ્યાન આપજો, તેની હકીકત પર પૂરો વિચાર કરજો 'તુમ કહતે હો, હમ સુનતે હૈં' એ રીતિથી કામ નહિ ચાલે, કારણ કે—

નિષ્ફળ શ્રોતા મૂઢ યદિ, વક્તાવચનવિલાસ,
હાવભાવ જ્યૂ સ્ત્રી તણા, પતિ અધાની પાસ

વક્તાનો વચનવિલાસ ગમે તેવો સુંદર હોય, પણ શ્રોતાઓ મૂઢ હોય, સારાસારનો વિચાર કરનાર ન હોય, સારુ લાગે તે ગ્રહણ કરનાર ન હોય, તો એ વચનવિલાસ નિષ્ફળ જાય છે એક સ્ત્રી ગમે તેવા હાવભાવ કરે પણ પતિ આંધળો હોય તો એ શા કામના ?

દુન્યવી સુખ

આટલા પ્રાસ્તાવિક સાથે આપણે મૂળ વિષયમા પ્રવેશ કરીએ અનાદિ કાલથી સંસારસાગરમા પરિભ્રમણ કરી રહેલા આ આત્માએ સુખ મેળવવા માટે ઘણા ઘણા પ્રયત્નો પ્રયાસો કર્યા, કોઈ વાતે મણા ન રાખી, છતા તેને સુખ મળ્યુ નહિ હા, ક્યારેક દુન્યવી સુખ–ભૌતિક સુખ પૌદ્ગલિક સુખ મળ્યુ ખરૂ, પણ આત્માના સ્વાભાવિક સાચા સુખ આગળ તેની શી ગણાના ?

શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ દુન્યવી સુખ અને આત્માના સુખની તુલના કરતા જણાવે છે કે ' ચૌદ રાજલોકમા રહેલા દરેક આત્માનુ ભોગજન્ય–પૌદ્ગલિક સુખ એકઠુ કરીને તેને એક બાજુ ગણો અને બીજી બાજુ આત્માનુ સાચુ સુખ મૂકો તો પેલુ સુખ આત્મસુખના અનંતમા ભાગે પણ નહિ આવે '

અહીં પ્રશ્ન થશે કે ' દુન્યવી સુખ આત્મસુખના અનંતમા ભાગે પણ કેમ ન આવે ?' પરંતુ સોનાની સરખામણી તો સોનાની સાથે જ થાય એ પીત્તળની સાથે થઈ

શકે નહિ કોઈ પણ સોનાને આપણે એ ટચના સાચા સોના સાથે સરખાવીને કહી શકીએ કે તેમા કેટલોક ફેર છે, કેટલો તફાવત છે, પણ જે સોનુ જ નથી, માત્ર પીત્તળ છે, તેને સરખાવીને શુ કહીએ? સો (૧૦૦) ની સખ્યાને કોઈ પણ સખ્યાથી ભાગો તો ભાગમા કઈક પણ આવે, પરતુ શૂન્યથી ભાગવા બેસો તો શુ આવે?

દુનિયાદારીનુ સુખ ભ્રમપૂર્ણ, કાલ્પનિક અને તુચ્છ છે, છતા તમે માની બેઠા છો કે એ સાચુ સુખ છે આવું ભ્રમપૂર્ણ કાલ્પનિક તુચ્છ સુખ આત્માનાં અનિર્વચનીય અપાર સુખના અનતમા ભાગે પણ ક્યાથી આવે?

કેટલાક નાના બાળકો પોતાનો અગૂઠો ચૂસતા હોય છે તેને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરો તો પણ ન છૂટે, કારણકે તેમાથી દૂધ આવે છે, એવો તેમને ભ્રમ છે પરતુ ખરેખર તો તેમને પોતાની લાળ જ મળતી હોય છે

કૂતરા હાડકા ચાટે છે, એ વખતે તેમને લોહીનો એક પ્રકારનો સ્વાદ આવે છે, પણ તેમને ખબર હોતી નથી કે જે હાડકાને તેઓ ચાટી રહ્યા છે, તેનો કઠણ છેડો તાળવામા વાગવાથી આ લોહી તેમના પોતાના મુખમાથી જ નીકળતુ હોય છે

દુનિયાદારીના સુખો–દુન્યવી સુખો પણ આવા ભ્રમ-પૂર્ણ છે તેમા વાસ્તવિક સુખ નથી, છતા સુખ હોવાનો ભ્રમ થાય છે

વસ્તુમા સુખ આપવાની શક્તિ નથી

ધન, વૈભવ, પત્નિ, પરિવાર, માનપાન અને અધિકારમા મનુષ્યો સુખ માને છે, પણ એ કોઈ વસ્તુ સુખ

આપવાની શક્તિ નથી માત્ર મનુષ્યે તેમા સુખની કલ્પના કરી છે, તેથી જ તે સુખ આપનાર ભાસે છે થોડા વિવેચનથી આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ થશે

એક માણુસ તદ્દન નિર્ધન હતો તેની પાસે ફૂટી બદામ પણ ન હતી એ હાલતમા તેને એકાએક પૈસા મળવા માડયા અને આકડો પાચ લાખ ઉપર પહોચી ગયો આથી તે અત્યત ખુશ થયો તે રોજ પાચ લાખ રૂપિયા ગણે છે અને આનદ પામે છે

હવે પાચ લાખના વધતા વધતા દશ લાખ થયા તે વખતે એના આનદમા શી મણા હોય? પણ થોડા વખત બાદ વગતા પાણી થયા અને રૂપિયા ઘટવા માડયા એ ઘટતા ઘટતા પાચ લાખ સુધી આવી પહોચ્યા, ત્યારે એ માણુસ ઘણો ખેદ કરવા લાગ્યો અને તદ્દન અસ્વસ્થ બની ગયો પ્રથમ આટલા રૂપિયાથી આનદ થયો અને હવે તેને ખેદ થાય છે, તો ફેર કયા પડચો?

પહેલા તેને એમ થતુ કે મારી મૂડી વધી રહી છે, એ કારણે તેને આનદ થતો અને હવે તેને એમ લાગે છે કે મારી મૂડી ઘટી રહી છે, એટલે તેને ખેદ થાય છે એટલે જે ફેર પડયો તે કલ્પનામા પડચો છે પહેલા પાચ લાખથી જે સુખ જણાયુ તે એની કલ્પનામા હતુ અને હાલ પાચ લાખથી જે ખેદ જણાયો તે પણ એની કલ્પનામા જ હતો જો પાચ લાખમા સુખ હોય તો અત્યારે પણ પાચ લાખ તો હાજર જ છે

નવા લગ્ન થાય ત્યારે મનુષ્યો ખુશાલી મનાવે છે અને વરવધૂના આનંદને સીમા હોતી નથી પતિ પત્નીને સુખનું કારણ માને છે, પણ થોડા દિવસ બાદ નજીવા કારણસર ઝઘડા થાય છે અબોલા લેવાય છે, અને એક બીજાનું મોઢું જોવું પણ ગમતું નથી જો પતિ કે પત્ની એજ સુખનું કારણ હોય તો બંને વિદ્યમાન છે, છતાં આ હાલત શા માટે? ભર્તૃહરિને પ્રથમ પીંગળા માટે કેટલો પ્રેમ હતો? પણ એ જ પીંગળા અશ્વપાલક સાથે પ્રેમમાં પડી અને ભર્તૃહરિનું દિલ તૂટીને ટૂકડા થઈ ગયું તેણે સંસારને સાર-રહિત સમજીને તેનો ત્યાગ કર્યો એક સ્ત્રીની સાથે પ્રેમમાં બંધાયેલો માણસ તેને જોઈને જીવનની સફળતા માને છે, તેના સંયોગમાં સુખ માને છે, પરંતુ જ્યારે તેજ માણસનો પ્રેમ બદલાય છે, અને નવી સ્ત્રી સાથે પ્રેમ બંધાય છે, ત્યારે પહેલી ગમતી પણ નથી પહેલીને જોઈને કંટાળો ચડે છે સ્ત્રી તે જ છે પણ દિલ ફરી ગયું, હવે પ્રાણપ્યારી બીજી બની આમાં શું ફર્યું, તેની કલ્પના કરો

પુત્રનો જન્મ થાય ત્યારે તે અતિ આનંદ આપનારો થઈ પડે છે એ જ પુત્ર મોટો થાય, વિનય ન સાચવે, સામું બોલે અને પોતાના ઉદ્ધત સ્વચ્છંદી વર્તનથી કુળની આબરૂને કલંક લગાડે, ત્યારે પિતાને કેટલો ખેદ થાય છે?

પુત્ર સારો હોય, તેના પર ઘણો રાગ હોય, તેના વિના ગમતું ન હોય, તેને જોઈને આનંદ થાય છે જ્યારે કોઈ પણ કારણે બીજું લગ્ન થાય અને ત્યાર પછી નવી સ્ત્રીને પુત્ર થાય ત્યારે રાગ નવા પુત્ર ઉપર વધી જાય છે

અને જૂનીનો પુત્ર અળખામણો થઈ પડે છે, તે જોયો ગમતો નથી, તેને જોવાથી દુ ખ થાય છે પુત્ર એ જ છે, તો તેમા શુ ફેર્યું ?

એટલે ધન, સપત્તિ, પત્ની, પુત્ર વગેરેમા સુખ આપવાની શક્તિ નથી, પણ તેની કલ્પનાથી મનુષ્યો સુખ માને છે તેથી જ જ્ઞાનીઓએ આ સુખને કાલ્પનિક કહ્યુ છે

દુન્યવી સુખો ક્ષણિક અને તુચ્છ છે.

દુન્યવી સુખો ચિરસ્થાયી આનદ આપી શકતા નથી, તે માત્ર ક્ષણિક આનદ આપી શકે છે તમને લાખ રૂપિયા મળે ત્યારે જેટલો આનદ થાય, તેટલો આનદ એક કલાક પછી થાય ખરો ? અને એક દિવસ બાદ, અઠવાડિયા બાદ, મહિના બાદ, વર્ષ બાદ કેટલો થાય ? કઈ જ નહિ એ એનો જવાબ છે અને તેથી જ આવા આનદને, આવા સુખોને ક્ષણિક કે ક્ષણભગુર કહેવામા આવે છે જે વસ્તુ ક્ષણભગુર હોય તે તુચ્છ લેખાય, એટલે આ સુખોને તુચ્છ કહીએ તો કઈ અનુચિત નથી

દુન્યવી સુખો રાગદ્વેષની પેદાશ છે

દુન્યવી સુખો કે જેની પાછળ તમે ભૂત્રા ભમો છો અને જેને માટે રાતદિવસ મહેનત કરો છો, તે રાગદ્વેષની પેદાશ છે જે વસ્તુ પ્રત્યે તમને રાગ હોય તેનો સયોગ થાય તો તેમા તમે સુખ માનો છો અને તેનો વિયોગ થાય તો તેમા દુ ખ માનો છો તેજ રીતે જે વસ્તુ પ્રત્યે તમને દ્વેષ-ઘૃણા-નફરત હોય તેનો વિયોગ થાય તો સુખ માનો છો અને સયોગ થાય તો દુ ખ માનો છો પરતુ આ સયોગ પર તમારો કોઈ કાબૂ નથી તમે આવતી કાલે

લાખ રૂપિયા મળવાની ધારણા રાખી હોય ત્યા ખોટ જાય છે, અને મનગમતી સુદર કન્યા પરણવાને જાન જોડી હોય, ત્યા તેના અકાળ મૃત્યુ થવાના સમાચાર આવે છે તે જ રીતે તમે રોગથી ડરો છો, દૂર ભાગો છો, તેનો ભેટો થાય એ હરગીઝ ઈચ્છતા નથી, છતા તે ઝડપથી આવી પહોચે છે અને તમને આલિગન આપે છે શત્રુની ચડાઈ, આસમાની આફતો વગેરેને સત્કારવા કાણુ તૈયાર હોય છે ? છતા તેમનુ આગમન થાય છે અને તમારી સુખવિષયક સર્વ કલ્પનાઓને તે ધૂળમા રગદોળી નાખે છે

એટલુ યાદ રાખો કે રાગદ્વેષની જેટલી તીવ્રતા, તેટલુ દુ ખ વધારે સુનીઓઓને રાગદ્વેષની તીવ્રતા હોતી નથી, તેથી તેઓ દેવના જેવુ સુખ ભોગવે છે અને દુ ખનો અનુભવ તો નહિ જેવો જ કરે છે

તમે રાગદ્વેષ ઘટાડો અને કષાયોને મદ કરો તો સુખનો અનુભવ જરૂર કરી શકો શાસ્ત્રકારોએ ' कषायमुक्ति' किलमुक्तिरेव' એ શબ્દો કહ્યા છે, તેનો અર્થ એ છે કે કષાયો છોડનારને મુક્તાત્મા જેટલુ સુખ મળે છે 'વીત રાગી સદા સુખી' એ આપ્તવચનનુ રહસ્ય પણ આ જ છે

રાગદ્વેષનો તમને અનાદિ કાલથી સસર્ગ થયેલો છે, એટલે તે તમારા સ્વભાવરૂપ બની ગયેલ છે, પણ તમે થોડી વાર એ બંનેનો ત્યાગ કરો અને વીતરાગતાનો અનુભવ કરો, તો તમને અમારા ઉપર્યુક્ત વચનોની સાર્થકતા સમજાશે

તમે વેપારી છો, શાણા છો, કુનેહબાજ છો અને કોઈ પણ જાતનો વેપાર કરતા પહેલા પાકી ગણતરી કરો છો કે આમા લાભ થશે કે નહિ? થશે તો કેટલો થશે! વગેરે આમ છતા તમે અસલી સુખને બદલે પૌદ્‌ગલિક સુખ મેળવવામા જબ્બર થાપ ખાધી છે એક લાખ રૂપિયાનો હીરો શેર ગોળ માટે વેચી માર્યો છે, એમ કહીએ તો પણ ખોટુ નથી અને પાછા મલકાઓ છો કે અમે કેવા શાણા! કેવા કુનેહબાજ!'

જ્યા સુધી તમે કાલ્પનિક–ક્ષણભગુર તુચ્છ પૌદ્‌ગલિક સુખોને છોડો નહિ, ત્યા સુધી તમને સાચા આત્મસુખનો આસ્વાદ આવવાનો નહિ. ભમરા અને ગીગોડાનુ દષ્ટાત સાભળો, એટલે તમને અમારા કથનની ખાતરી થશે

ભમરા અને ગીગોડાનુ દષ્ટાત

જગલમા એક સરોવર હતુ તેના કિનારે એક ભમરો રહેતો હતો તેનાથી થોડે દૂર એક ગીગોડા રહેતો હતો તે બન્નેને દોસ્તી થઈ ભમરો રોજ ગીગોડાને ત્યા જાય, પણ તેનાથી વિષ્ટાની દુર્ગંધ સહન થાય નહિ. છતા દોસ્તીની ખાતર જા–આવ કરે એક વખત ભમરાએ ગીગોડાને કહ્યુ કે 'હુ તારે ત્યા રોજ આવુ છુ, પણ મારાથી વિષ્ટાની વાસ સહન થઈ શકતી નથી તુ મારે ત્યા આવ તો બતાવુ કે હુ કેવા સુદર સ્થાનમા રહુ છુ '

ગીગોડાએ કહ્યુ 'તારુ સ્થાન આથી કેટુંક સારુ હશે? એ તો સહુ પોતાની વસ્તુને જ સારી માને '

ભમરાએ કહ્યુ 'દોસ્ત ! એવું નથી તુ એક વાર મારે ત્યા આવીને થોડી વાર બેસ, એટલે તને મારા કહેવાની ખાતરી થશે '

આ રીતે ભમરાનો ખૂબ આગ્રહ થવાથી ગીગોડો તેને ત્યા જવા તૈયાર થયો પણ તેને વિષ્ટા વિના ઘડી પણ ચાલે નહિ, એટલે જતી વખતે વિષ્ટાની એક ગોળી પોતાના મોઢા નીચે મૂકી દીધી જેને જે વસ્તુ પ્રિય હોય તેને તે વિના ચાલતુ નથી તેથી જ એક કવિએ કહ્યુ છે કે—

જેનુ મન જેથી મળ્યુ, તેને તેજ સુહાય,
દ્રાક્ષ તણો તજી માડવો, કાગ લીબોળી ખાય

અથવા—

જેને ભાવે તે ભલુ, નહિ સદ્ગુણવિચાર,
તજી ગજમુક્તા[1] ભીલડી, પહેરે ગુંજાહાર[2]

ગીગોડો ભમરાને ત્યા પહોચ્યો ભમરાએ તેનુ પ્રેમ-પૂર્વક સ્વાગત કર્યુ અને તેને એક કમળ પર બેસાડયો પછી થોડી વારે ગીગોડાને પૂછવા લાગ્યો કે કેમ ? અહી કેવુ લાગે છે ?' પણ ગીગોડાની સ્થિતિ તો વિચિત્ર થઈ પડી હતી કમળની સુગધને કારણે તેને વિષ્ટાની દુર્ગંધ બરાબર આવતી ન હતી અને વિષ્ટાની દુર્ગંધના કારણે કમળની સુવાસ માણી શકાતી ન હતી એટલે તેને તો એમજ લાગતુ હતું કે અહી ક્યાથી આવી ચડયો ? આ કરતા

1 હાથીના મસ્તકમાંથી નીકળેલાં મોતી 2 ચણોઠીનો હાર

તો મારું સ્થાન હજાર દરજ્જે સારું હતું ' એટલે તેણે કહ્યું ' ' દોસ્ત ! હવે હું રજા લઈશ '

ભમરાને સમજ પડી નહિ કે આ ગીંગોડો આ રીતે આ સ્થાન આટલું જલ્દી શા માટે છોડી જાય છે ? તે વિચારમાં પડ્યો એવામાં તેની નજર ગીંગોડાના મોઢા નીચે રહેલી વિષ્ટાની ગોળી ઉપર પડી એટલે કારણ તેના સમજવામાં આવી ગયું તેણે કહ્યું ' તું થોડીવાર થોભી જા આટલી ઉતાવળ શા માટે કરે છે ?' પછી તેના મોઢા નીચેની વિષ્ટાની ગોળી કાઢી નખાવી, તેને સરોવરના નિર્મળ જળથી સારી રીતે સ્નાન કરાવ્યું અને પછી એક મોટા કમળ પર બેસાડ્યો

હવે ગીંગોડાને કમળની સુગંધ આવવા માંડી અને તેથી તે સ્વર્ગમાં બિરાજતો હોય એવું ભાન થવા માંડ્યું તે એમાં લટ્ટુ બની ગયો થોડીવાર પછી ભમરાએ પૂછ્યું કે 'કેમ દોસ્ત ? હવે ઘરે પાછા જવું છે ખરું ?' ગીંગોડાએ કહ્યું કે 'એવો મૂર્ખ કોણ હોય કે જે આ સ્વર્ગ છોડીને નરકમાં જાય ? '

મગાસંબંધી, સાધનસંપત્તિ, અધિકાર–કીર્તિ વગેરે પરનો મોહ વિષ્ટાની ગોળી જેવો છે તે તમને આત્મસુખરૂપી કમળની સુગંધ લેવા દેતો નથી જ્યારે તમે એ ગોળીને દૂર કરશો, ત્યારે જ તમને આત્મસુખરૂપી કમળની સુગંધ બરાબર આવશે અને તેમાં તમે લીન થઈ જશો

એક પુદ્ગલનો બીજા પુદ્ગલ સાથે સંયોગ થાય કે તેનાથી વિયોગ થાય, તેમાં આપણે શું ? આવો વિચાર

તમારા મનમા આવે અને તે દૃઢ થાય, તો પછી નકલી સુખ તરફનુ તમારુ વલણ ઝપાટાબધ ઘટી જશે અને સાચા સુખ તરફનુ વલણુ ઝડપી બનશે

નકલી સુખના ધ્યાનમા ને ધ્યાનમા આપણને સાચા સુખ સામે–જોવાની–મીટ માડવાની ફુરસદ મળતી નથી! પરતુ આ નકલી સુખોનુ પરિણામ દુ ખ છે 'પુત્રના લક્ષણુ પારણામાથી' એ કહેવત તમે ઘણી વખત બોલો છો અગ્રેજીમા પણ એક કહેવત છે કે ' આવતા બનાવો તેની છાયા પ્રથમ પાડે છે ' આ કહેવતનો અર્થ–ભાવ તમારે અહી વિચારવાનો છે જો દુન્યવી–નકલી સુખ વર્તમાનકાળમા જ દુ ખો આપતું હોય તો ભવિષ્યમા તે શું શું ન કરે?

માણુસ સ્વાદથી ઉત્પન્ન થતા સુખને કારણે પેટ ઠાસીને ભોજન કરે છ પછી અજીર્ણ થતા કેટલાક દિવસ સુધી ખાવાનુ છોડી દેવું પડે છે, તેમજ ચૂક, વાઢ વગેરેના દર્દથી પીડાવુ પડે છ એ દર્દ મટાડવા દોડાદોડી કરવી પડે છે, વૈદ્ય–હકીમ–ડાકટરનો આશ્રય લેવો પડે છે, ઠપકો સહન કરવો પડે છે અને ખર્ચ પણ થાય છે તે જ રીતે વસ્ત્રાભૂષણનુ સુખ માણવા જતા ગુડાઓના શિકાર બનવું પડે છે, ચપ્પુ, છરી કે તલ્વાના ઘા ખાવા પડે છે અને વખતે પ્રાણનુ બલિદાન આપવું પડે છે સત્તાનુ સુખ ભોગવવા જતાં પણ આવા જ કડવા અનુભવો થાય છે ક્યારે દુશ્મન હુમલો કરશે? એની ચિતા સતત રહ્યા કરે છે અને ઉપાધિઓ એક પછી એક આવ્યે જ જાય છે, આવાઓને સવા મણુ રૂની રેશમી તળાઈ આન [illegible] ી નથી.

ઘણી વખત તો તે ભડભડ બળતી અગ્નિચિતા સમાન થઈ પડે છે

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે 'આ દુન્યવી સુખ, આ વિષય ભોગનુ સુખ મધુલિપ્ત અસિધારા જેવું છે,' એટલે એક તલવારની ધાર પર મધ ચોપડયુ હોય અને તેને ચાટવા જતા જેવુ પરિણામ આવે તેવું પરિણામ લાવનારુ છે મધ ચાટતી વખતે તો જીભને સ્વાદ આવે છે, પણ બીજી જ ક્ષણે જીભ તલવારની તીક્ષ્ણ ધાર વડે કપાઈ જાય છે અને ત્યારે દુ ખ-પીડાનો પાર રહેતો નથી

માણસો અનુકૂળ વિષયને ચાહે છે અને પ્રતિકૂળ વિષયને તિરસ્કારે છે તેમાથી આ ખરાબી ઉત્પન્ન થાય છે તીખુ ખાનારને મોળુ મળે અને મોળુ ખાનારને તીખુ મળે અથવા ઠડુ ચાહનારને ગરમ મળે અને ગરમ ચાહનારને ઠડુ મળે તો દુ ખ થાય છે, પણ જેને તીખુ કે મોળુ, ઠડુ કે ગરમ સમાન છે, કોઈ પર આસક્તિ નથી, તેને કઈ પણ દુ ખ થતુ નથી

માણસો પોતે માનેલી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત કરવા તથા પ્રતિકૂળતા દૂર કરવા ખાતર અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે અને તેમા પ્રાણાતિપાતથી માડીને મિથ્યાત્વશલ્ય સુધીના અઢારે પાપસ્થાનકોનુ સેવન કરે છે શું આ સ્થિતિ શોચનીય નથી ?

અનુભવીઓએ ફરી ફરીને કહ્યુ છે કે 'જેટલા ભોગ તેટલા રોગ,' છતા યે ભોગો પ્રત્યેની આસક્તિ ઓછી થતી નથી જો તમારે રોગ-વ્યાધિ-આતકથી બચવુ હોય અને દુ ખી ન થવું હોય તો ભોગની તૃષ્ણાને ભેદી નાખો, છેદી

નાખો આપણે એમ માનીએ છીએ કે અમે ભોગો ભોગવ્યા, પણ ખરી રીતે તો આપણે ભોગો વડે ભોગવાઈએ છીએ તેથી જ ભર્તૃહરિ જેવા એક વિરાગી મહાત્માને કહેવું પડયુ કે 'भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ता ।'

દુન્યવી સુખનો લોભી જીવડો એવા ચીકણા કર્મ બાધે છે કે તેના ફળ ભોગવવા માટે તેને નરકનિગોદમા ઉત્પન્ન થવું પડે છે, તિર્યંચ યોનિમા ભમવું પડે છે અને મનુષ્યાદિ યોનિમા પણ અનેક પ્રકારના દુ ખો ભોગવવા પડે છે આ રીતે દુન્યવી સુખો માણવા જતા ' લેને ગઈ પૂત ઔર ખો આઈ ખસમ ' જેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને વિટબનાનો પાર રહેતો નથી

જેને આપણે સુખી સસાર કહીએ છીએ, તેની ભીત રમા પણ દુખ-મુઝવણ-મુશ્કેલીની કેવી આગ ભભકતી હોય છે, તેનો ખ્યાલ તમને શેઠ-શેઠાણીની વાત પરથી આવી શકશે

શેઠ-શેઠાણીની વાત

એક શેઠ બહોળો વેપાર ખેડતા અને તેમા રચ્યા-પચ્યા રહેતા, એટલે તેમને ઘડીનીય ફુરસદ મળતી નહિ. બીજી બાજુ શેઠાણીને માથે કામનો ખાસ બોજો નહિ ઘરનુ પરચુરણ કામકાજ હોય તે નોકર કરે આથી તેમને ખૂબ નવરાશ મળતી 'નવરો બેઠો નખ્ખોદ વાળે' એ કહેવત તો તમે સાભળી જ હશે તેનો અર્થ એ છે કે માણસ જ્યારે તદ્દન નવરો પડે છે, ત્યાર તેના મનમા

અનેક પ્રકારના વિચારો આવે છે અને તે પ્રમાણે વર્તન કરતા તે પોતાની જાતને તથા બીજાને બહુ મોટું નુકસાન પહોંચાડે છે

ખૂબ નવરા પડતા શેઠાણી ભટકવા લાગ્યા શેઠ આવે દશ વાગે અને શેઠાણી આવે બાર વાગે પરંતુ શેઠ સ્વભાવે નરમ અને શેઠાણી ખૂબ જોરાવર, એટલે કંઈ કહી શકે નહિ. વળી ઝઘડો કરતા ઘરની એબ ખૂલવાનો તથા આબરૂના કાંકરા થવાનો ડર પણ ખરો તે કોઈવાર આડી વાત કાઢીને શેઠાણીને સમજાવે, પણ બહાર બહુ રખડવાથી શેઠાણી એવા નફ્ફટ થઈ ગયેલા કે તેમને એ સમજાવટની કંઈ પણ અસર થાય નહિ આખરે એક દિવસ હિંમત લાવી શેઠે બારણાને આંકળ ચડાવી દીધી અને પોતે અંદર સૂઈ રહ્યા

પોતાનો રોજનો સમય થયો, એટલે શેઠાણી આવ્યા અને બારણાને ધક્કો માર્યો, પણ બારણું ખુલ્યું નહિ શેઠાણી વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આજે આમ કેમ ? મારા ધણીની તો આવી હિંમત ચાલે નહિ, પણ કોઈએ તેને ચડાવ્યો લાગે છે પરંતુ ફિકર નહિ હું પણ તેને બરાબર જોઈ લઈશ ' પછી તેણે બૂમ મારીને કહ્યું કે ' બારણા ખોલો ' શેઠે જવાબ આપ્યો કે ' બારણા નહિ ખૂલે જો રખડવાનું બંધ કર અને કાગળ પર લખી આપ કે હવે પછી કદી નહિ રખડું, તો જ બારણા ખુલશે '

શેઠાણીને રખડવાનો ચસકો લાગ્યો હતો, વળી તે માથાભારે હતા, એટલે તે આ શરત શેના કબૂલ કરે ?

આ બાજુ શેઠે પણ મનમાં ગાઠ વાળી હતી, એટલે ઘણી રકઝક થવા છતા તેમણે બારણા ખોલ્યા નહિ, ત્યારે શેઠા ણીએ કહ્યુ કે 'બારણા ખોલો, નહિ તો હુ કૂવે પડીશ પરતુ તમને લખી તો નહિ જ આપુ '

આમ કહી શેઠાણી નજીકમા કૂવો હતો, તેના તરફ ચાલ્યા શેઠે બારણાની તિરાડમાથી જોયુ કે શેઠાણી ખરેખર કૂવા તરફ જઈ રહ્યા છે અને વખતે આપઘાત કરી બેસશે, એટલે ઢીલા પડ્યા આ બાજુ શેઠાણીએ એક મોટો પત્થર ઉચકીને કૂવામા નાખ્યો એનો અવાજ કાને પડતા જ શે૰ સમજ્યા કે 'નક્કી આણે કૂવામા પડતુ મૂક્યુ ' એટલે બારણા ઉઘાડીને કૂવા ભણી દોડ્યા

અહી શેઠાણી કૂવામા પત્થર નાખીને, છૂપી રીતે ઘરની પાસે આવી ગયા હતા અને દીવાલની ઓથે લપાઈ રહ્યા હતા તેમણે બારણા ખુલેલા જોઈને અદર દાખલ થઈ બારણા બધ કરી દીધા તેનો અવાજ કાને પડતા જ શેઠ ભોંઠા પડી ગયા અને તે દોડતા પાછા આવ્યા તેમણે શેઠાણીને બારણા ઉઘાડવા કહ્યુ, પણ હવે શેઠાણીનો હાથ ઉપર હતો, તે એમ શેના માને? તેણે જવાબ આપ્યો 'રાત આખી રખડો છો ને ઉજાગરા કરાવો છો, તે શરમ નથી આવતી? હવે તો લખી જ આપો કે આ રીતે કોઈ દીવસ બહાર રખડીશ નહિ તો જ બારણા ઉઘડશે.'

'ચોરી અને વળી શિરજોરી' તે આનુ નામ ગુને ગાર પોતે છે, વાક પોતાનો છે, છતા તે શેઠને દબડાવે

છે અને કાગળ લખી આપવાનું કહે છે શેઠ ઘણી વિનતિ કરે છે, પણ શેઠાણી માનતા નથી આટલી મોડી રાતે કોઈ સાભળી ન જાય તે માટે શેઠ ધીમે બોલે છે, તો શેઠાણીનો ઘાટો દરેક વખતે મોટો થતો જાય છે આ પરિસ્થિતિ જોઈ ને શેઠે કહ્યુ કે તે કૂવામા પડવાનો દેખાવ કરીને મને છેતર્યો, પણ હુ તો સાચેસાચ કૂવામા પડુ છુ. આવુ જીવન જીવવા કરતા ન જીવવુ શું ખોટુ ?' એમ કહી તેઓ કૂવા ભણી જવા લાગ્યા

શેઠાણીનો વિચાર શેઠને નમાવવાનો હતો, પણ વિધવા થવાનો ન હતો, એટલે તેણે બારણા ખોલી નાખ્યા અને દોડીને શેઠને કૂવા તરફ જતા અટકાવ્યા પછી હાથે-પગે લાગીને શેઠને ઘરમા લાવ્યા પરતુ સીદરી વળે તો પણ પોતાનો વળ મૂકે નહિ, એ ન્યાયે તે શેઠને કહેવા લાગ્યા કે 'તમને કાગળ લખી આપવામા શુ વાધો છે? માત્ર એટલુ જ લખી આપો કે હવેથી હુ રખડવા જઈશ નહિ '

શેઠ ખૂબ સરળ હના સ્વભાવે નમ્ર હતા, એટલે જ શેઠાણીએ આ પ્રમાણે કહેવાની હિમત કરી પરતુ શેઠને તો હવે આ કજિયો કોઈ પણ રીતે શાત પાડવો હતો, એટલે તેમણે એ પ્રમાણે કાગળ લખીને શેઠાણી તરફ ફેંકયો શેઠની આ ભલમનસાઈએ શેઠાણીના હૃદય પર ભારે અસર કરી અને તેણે તરત જ એ કાગળ ફાડી નાખી શેઠના પગ પકડી લીધા, પોતાની ભૂલની માફી માગી પછી બને જણાએ ગુરુ મહારાજ આગળ જઈ સદાચારનુ વ્રત

લીધુ જો કે શેઠ તો સદાચારી જ હતા અને તેમને વ્રત લેવાની જરૂર ન હતી, પણ પત્ની સદાચારમા સ્થિર થાય તે માટે જ તેમણે તેની સાથે આ પ્રમાણે વ્રત લીધુ હતુ

ત્યાર પછી શેઠાણી કોઈ વાર રખડવા ગયા નહિ અને પતિની સારી રીતે સેવા કરવા લાગ્યા, પણ કહેવાતા સુખી સસારનુ ભીતરી દૃશ્ય કેવુ છે, તે આપણે આ વાત પરથી જાણી શકીએ છીએ

દુન્યવી સુખોની સહુથી મોટી ખરાબી

દુન્યવી સુખોની સહુથી મોટી ખરાબી એ છે કે તેની લાલસામા સપડાયેલા જીવને વારવાર આર્તધ્યાન થયા કરે છે અને તેમાથી રૌદ્રધ્યાન પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ બને ધ્યાનો અશુભ કર્મબધના હેતુ હોવાથી દુર્ગતિને નિમત્રણ આપનારા છે ભગવત શ્રી હેમચદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રના નવમા પ્રકાશમા ફરમાવે છે કે–

> नाऽसद्ध्यानानि सेव्यानि, कौतुकेनाऽपि किंचिह ।
> स्वनाशायैव जायन्ते, सेव्यमानानि तानि यत् ॥

'માટે ઇચ્છા વિના, કેવળ કૌતુક માટે પણ અસદ્ધ્યાનોનુ આલબન લેવુ નહિ, કેમકે તે અસદ્ધ્યાનો સેવવાથી પોતાના જ વિનાશને માટે થાય છે'

કેટલાક કહે છે કે 'સુખપ્રાપ્તિની ઈચ્છા—આકાક્ષા રાખીએ તેમા આર્તધ્યાન શુ ?' પરતુ તેઓ જે સુખપ્રાપ્તિની ઇચ્છા રાખે છે, તેમા પૌદ્ગલિક પદાર્થો પ્રત્યેનો પ્રબળ રાગ કારણભૂત હોય તેથી મનમા તેનુ સતત ઇચ્છેલા પદાર્થોની ૧

અ તરાય કે વિઘ્ન આવવાની સ ભાવના ઊભી થાય તો તેમની માનસિક હાલત અતિ કફોડી બની જાય છે તેઓ પોતાને કમનસીબ, ભાગ્યહીન કે ભારેકર્મી માની ઘણુ દુ ખ અનુભવે છે, એટલે પૌદ્ગલિક સુખોની ઈચ્છા એ આર્તધ્યાનની જનેતા છે, આર્તધ્યાનને પોષનારી એક મોટી નીક છે, આર્તધ્યાનને પુષ્ટ કરનારુ એક પ્રબળ ઔષધ છે.

તમારી પાસે લાખો રૂપિયાની મૂડી હોય, ગજદરબાર વગેરેની જબ્બર લાગવગ હોય કે ગવર્નર જનરલનો હોદ્દો હોય, પણ તમારા ચિત્તમા કોઈ પ્રકારની શાતિ ન હોય, તમારા દિલને કોઈ પ્રકારનો કરાર ન હોય તો એ ધન, લાગવગ કે સત્તાનુ કોઈ મૂ ય ખરૂ ? અશાતિ એ જ દુ ખ છે, અશાતિ એજ કષ્ટ છે અને અશાતિ એજ સર્વ સુખનો સહાર કરનારી ડાકણ છે સર્વ પૌદ્ગલિક સુખોનુ પર્યવસાન અશાતિમા જ થાય છે, તેથી ક ટક અને વિષની જેમ તે પરિહરવા યોગ્ય છે

આત્માના સુખમા કદી દુ ખ હોતુ નથી, કારણ કે સુખ એ તેનો સ્વભાવ છે પોતાનો સ્વભાવ પોતાને કદી દુ ખ ન આપે સિહને જોઈને આપણે ધ્રુજીએ છીએ, પ ત ુ એ તો એના સ્વભાવમા જ મગ્ન હોય છે

સુખ એ આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે

સુખ એ આત્માનો સહજ ભાવ છે, સ્વભાવ છે, તેથી જ તેને સચ્ચિદાન દ, સહજાન દી, આન દઘન વગેરે શબ્દોથી સબોધવામા આવે છે તમે આ શબ્દોના અર્થ પર કદી વિચાર કર્યો છે ખરો ? જેમા સત્, ચિત્, અને આન દ

એ ત્રણ વસ્તુ હોય તે સચ્ચિદાનંદ કહેવાય આત્મા સત્ વાળો છે, એટલે તે સત્ય વસ્તુ છે, કોઈ કાલ્પનિક વસ્તુ નથી આત્માના અસ્તિત્વ સબધમા અમે જે પ્રમાણો આપી ગયા છીએ તે તમે ભૂલ્યા તો નહિ જ હો આત્મા ચિત્ વાળો છ, એટલે ચેતનામય છે, ચૈતન્યનો ભડાર છે, પણ કેટલાક માને છે, તેમ જડ કે જડપારણતિ નથી આત્મા આનદવાળો છે, એટલે આનદ અનુભવવાની શક્તિવાળો છે, આનદમય છે, સુખમય છે જે સહજ આનદી એટલે સ્વભાવથી જ આનદી હોય તે સહજાનદી કહેવાય કલમ આનદ પામવાના સ્વભાવવાળી નથી, એટલે તેના વડે ગમે તેવા રસિક કાવ્યો લખતા હોય કે ગમે તેવા સુદર સૂત્રોનુ આલેખન થતું હોય તો પણ તેને આનદ આવતો નથી કડછી આનદ પામવાના સ્વભાવવાળી નથી, એટલે તે દૂધ પાક કે બાસુદીના તાવડામા ગમે તેટલી વાર ફરે તો પણ આનદ પામતી નથી આનદઘન શબ્દ આનદના ઘનનુ–સમૂહનુ સૂચન કરે છે, એટલે આત્મા આનદનો ભડાર છે, આનદનુ ધામ છે, આનદનુ અકલ્પનીય ઉદ્ગમસ્થાન છે

આત્માનુ સુખ ગમે તેટલુ ભોગવો તો પણ દુ ખ આપનુ નથી ઉલટુ તે વધારે ને વધાર મીઠુ લાગે છે આત્માનુ સુખ તો ચક્રવર્તીના ભોજન કરતા પણ વધારે મીઠુ છે જેથી એક પણ વાર તેનો સ્વાદ ચાખ્યો હોય તો કદી ભૂલાતુ નથી

ચક્રવર્તીનુ ભોજન

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી બન્યો, તે પહેલા ઘણી કઠગી

હાલતમાં ફરતો હતો. એક વાર તેને એક ગામથી બીજે ગામ જતાં એક બ્રાહ્મણનો ભેટો થયો અને તે બંનેએ ત્રણ દિવસ અરણ્યમાં સાથે મુસાફરી કરી. પછી છૂટા પડતી વખતે બ્રહ્મદત્તે પેલા બ્રાહ્મણને કહ્યું કે ' હું ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તી રાજા થવાનો. હું જ્યારે ચક્રવર્તી થાઉં ત્યારે મને જરૂર મળજે.'

કાલક્રમે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી થયો અને પેલા બ્રાહ્મણને તેની ખબર પડી, એટલે તે બ્રહ્મદત્તની પાસે આવ્યો. બ્રહ્મદત્તે તેનો ખૂબ સ્નેહભર્યો સત્કાર કર્યો અને જે જોઈએ તે માગી લેવા જણાવ્યું. આથી બ્રાહ્મણ મુઝાયો : શું માગવું ? તેની સમજણ પડી નહિ. એટલે તેણે બ્રહ્મદત્તને કહ્યું કે ' હું મારી પત્નીને પૂછી આવું. પછી માગવું હશે તે માગીશ.' બ્રહ્મદત્તે તે મંજૂર રાખ્યું.

બ્રાહ્મણે ઘરે આવીને પત્નીને બધી વાત કરી. તેની પત્ની ચતુર હતી. તે વિચારવા લાગી કે ' જો આને રાજ્ય માગવાનું કહીશ તો એ ઘણી રાણીઓ પરણશે અને મને ભૂલી જશે. તેમજ અઢળક ધન માગવાનું કહીશ તો તેની વ્યવસ્થામાં મને યાદ નહિ કરે, એટલે એવો માર્ગ સૂચવું કે ' લાકડી ભાગે નહિ અને સાપ મરે નહિ. ' તેણે પતિને કહ્યું કે ' તમારે ચક્રવર્તીના ઘરથી શરૂ કરીને તેના રાજ્યના દરેક ઘરમાં આપણ બંનેને એક દિવસનું ભોજન તથા એક સોનામહોરની દક્ષિણા મળે એમ માગવું. '

બ્રાહ્મણ પત્નીની આ બુદ્ધિ પર ખુશ થયો અને તેણે બ્રહ્મદત્ત પાસે જઈને તેજ પ્રમાણે માગ્યું. આથી બ્રહ્મદત્તને

હસવું આવ્યું કે આ બ્રાહ્મણે માગી માગીને શું માગ્યું !' પણ તેને તો માગ્યા પ્રમાણે જ આપવું હતું, એટલે તેણે બ્રાહ્મણની માગણી કબૂલ કરી

પ્રથમ દિવસે બ્રાહ્મણ અને તેની પત્નીએ ચક્રવર્તીને ત્યાં જમ્યા વિવિધ પકવાનો તથા તેની ખાસ પ્રકારની ભોજનની બનાવટના લીધે એ ભોજનમાં અત્યંત સ્વાદ હતો અને તેની સુગંધથી નાક તર થઈ જતું હતું જગતમાં આવું પણ ભોજન બને છે, એની કલ્પના આ બ્રાહ્મણદંપતીને પહેલી જ વાર આવી આવા ભોજન અંગેના ઓડકાર કોઠે દીવા થાય એમાં નવાઈ શું ! ભોજન કર્યાં પછી એક સોનામહોરની દક્ષિણા લઈ તે પોતાને ઘેર ગયા

બીજા દિવસે પ્રધાનનો વારો આવ્યો, પછી એમ ક્રમેક્રમે વારા આવ્યા અને છેવટે સામાન્ય નાગરિકને ઘેર આવ્યા, પણ બ્રાહ્મણ પતીને આ ભોજનો ફીકાં હતાં કારણ કે તેની દાઢમાં ચક્રવર્તીના ભોજનનો સ્વાદ રહી ગયો હતો !

આત્માનું આ સુખ કેવી રીતે અનંત છે, તે અમારે તમને સમજાવવું છે, તે જ્ઞાની મહાત્માએ કેવું કહ્યું છે તે હવે પછી સમજાવીશું

વ્યાખ્યાન સોળમું

આત્મસુખ

[૨]

મહાનુભાવો !

સર્વ અરિહંત દેવો સર્વ સિદ્ધ પરમાત્માઓ, સર્વ આચાર્ય ભગવંતો, સર્વ ઉપાધ્યાય ભગવંતો અને સર્વ સાધુ ભગવંતો આપણું કલ્યાણ કરો તેમના અચિંત્ય પ્રભાવથી જ આ જગતમાં સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપનારું ધર્મતીર્થનું પ્રવર્તન અને સંચાલન થઈ રહ્યું છે

ધર્મતીર્થમાં પ્રવચનની મુખ્યતા છે, કારણ કે તેના પુષ્ટ આલંબન વડે જ સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘ આ સંસારપારાવારનો પાર કરવાને શક્તિમાન થાય છે

આ પ્રવચન રૂપી મહાવૃક્ષની અનેક શાખા-પ્રશાખાઓ છે, તેમાંની એક શાખા તે શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર તેની છત્રીશ પ્રશાખાઓ પકી છત્રીશમી પ્રશાખાએ આપણને આ સંસારી આત્માના વર્ણનરૂપી સુંદર ફળ આપ્યું અને તેમાંથી આપણે આત્મતત્ત્વવિચારનો મધુર રસ ચાખ્યો, એટલે આજના આ મંગલ અવસરે તેનું અભિવાદન કરી લઈએ

આત્માના વિષયમાં આ વ્યાખ્યાન છેલ્લું છે અને

તેમા આત્મસુખ કેમ મેળવવું ? એ વિચારણા અગ્રસ્થાને રહેવાની છે, એટલે તમારી ચિત્તવૃત્તિનો પ્રવાહ આ તરફ જ વહેતો રાખજો

શાસ્ત્રકાર ભગવતોએ ચાર દુર્લભ વસ્તુમા શ્રુતિ એટલે શાસ્ત્રશ્રવણની પણ ગણના કરેલી છે, એટલે શાસ્ત્રશ્રવણના યોગને તમે નાનો સૂનો માનશો નહિ જ્યારે રાગાદિ દોષોની પરિણતિ મદ થઇ હોય, કષાયોનુ જોર નરમ પડયુ હોય અને કલ્યાણની કામના પ્રગટી હોય, ત્યારે જ સર્વજ્ઞપ્રણિત શાસ્ત્રો સાભળવાની જિજ્ઞાસા થાય છે અને પ્રબળ પુણ્યના ઉદયે તે સભળાવનાર સદ્‌ગુરુનો યોગ સાપડે છે

અલ્પસસારી આત્માનુ પ્રથમ લક્ષણ જિનવચનની અનુરક્તતા છે એટલે તમને આ જિનવચનરૂપી પ્રવચનમા--વ્યાખ્યાનમા રસ આવતો હોય અને તે સાભળવાની ઈચ્છા આકાક્ષા હરદમ મનમા રહ્યા કરતી હોય તો જરૂર માનજો કે તમે અલ્પસસારી છો હવે તમારો સસાર બહુ થોડા બાકી રહ્યો છે અને તમારા આત્મવિકાસનો અરુણોદય થઈ ચૂકયો છે

પૌદ્‌ગલિક સુખો નકલી છે, બનાવટી છે, કલ્પનિક છે, ક્ષણિક છે, ક્ષણભગુર છે, તુચ્છ છે, નિસ્સાર છે, નિકૃષ્ટ છે, એ વાત અમે ગઈ કાલે વિસ્તારથી સમજાવી ગયા છીએ અને તેને છોડયા સિવાય સાચા આત્મસુખની પ્રાપ્તિ થવાની નથી, એ હકીકત પણ ભારપૂર્વક જણાવેલી છે

માનસિક શાતિની જરૂર

આત્માનુ સુખ મેળવવા માટે પ્રથમ જરૂ

શાંતિની છે પણ આજે તો તેનો દુકાળ પડ્યો હોય એવી સ્થિતિ નજરે પડે છે પ્રાઈમીનીસ્ટરથી માંડીને પટાવાળા સુધી અને શેઠથી માંડીને મજૂર સુધી કોઈને શાંતિ નથી જે મહિને દશ હજાર કમાય છે, તેને પણ હાયવોય છે અને પાંચ હજાર કમાય છે, તેને પણ ઉપાધિ છે વળી મહિને દશ હજારની પેદાશવાળાને પણ એટલી દોડાદોડી છે અને જબાન પર લાખોના સોદા કરનારના મગજ પણ ચિંતાથી મુક્ત નથી હોતાં એ છે શાંતિ, પણ જીવન ક્રમ એવી રીતે ગોઠવાયો છે કે જેમાં શાંતિના દર્શન થાય જ નહિ ! આ આખી યે પરિસ્થિતિ સુધારણા માગે છે

આપણને એક વસ્તુ મેળવવાની ઈચ્છા થયા પછી જ્યાં સુધી તે વસ્તુ મળતી નથી, ત્યાં સુધી મનને શાંતિ થતી નથી, અને એ વસ્તુ મળ્યા પછી તરત જ બીજી વસ્તુ મેળવવાની ઈચ્છા જાગૃત થાય છે, એટલે મળેલી શાંતિ ટકતી નથી આમ ઈચ્છા અને પૂર્તિ, પૂર્તિ અને ઈચ્છાનું જે એક ચક્ર બને છે, તે સદા ચાલતું જ રહે છે, તેથી ક્યારેય શાંતિ દેખાતી નથી

તમારો છોકરો નિશાળમાં ભણતો હોય ત્યારે ચિંતા થાય છે કે તે ક્યારે મેટ્રીકમાં કે એસ એસ સીની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થશે ? તે મેટ્રીક કે એસ એસ સીની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાય તો તરત જ ચિંતા થાય છે કે તેને કોઈ સારી કૉલેજમાં પ્રવેશ મળશે કે નહિ ? જો કોઈ સારી કૉલેજમાં પ્રવેશ મળી જાય અને અભ્યાસ આગળ ચાલે

તો તરત જ એ ચિંતા થાય છે કે તે હવે [illegible] એ) ક્યારે થશે? કોઈ વિષયનો સ્નાતક [illegible] એ ચિંતા થાય છે કે હવે તેને નોકરી ક્યા [illegible] ધંધામાં જોડાઈને સ્થિર ક્યારે થશે? જો તેને [illegible] મળી જાય કે તેની ધંધામાં સ્થિરતા [illegible] ચિંતા થાય છે કે હવે તેને સારા ઘરની [illegible] મળશે? જો સારા ઘરની સુશીલ કન્યા [illegible] વિવાહોત્સવ ધામધૂમથી થઈ જાય તો ત[illegible] છે કે હવે તેમનો સંસાર કેવો ચાલશે? [illegible] ચાલે તો તરત એ ચિંતા થાય છે [illegible] નું પારણું ક્યારે બંધાશે? આમ [illegible] લાગુ જ પડી હોય છે

તમે એમ માનો છો કે હવે [illegible] મળ્યું, પણ ત્યાં તમારા માનેલા [illegible] છે અને તમારી સ્થિતિ દેડકાથી ઘડો [illegible] જેવી થઈ પડે છે

દેડકાથી ઘડો કરનાર [illegible]

એક વાણિયો રબારીવાડે [illegible] શેર ઘી જોઈતું હતું, એટલે [illegible] નાના મોટા બીજા કોઈ કામઠા [illegible] લેવાનું હતું, એટલે તેનો [illegible] ઘડો કરી શકાય એવી કોઈ [illegible] [illegible]

ચિયાના કિનારે કેટલાક દેડકા કૂદાકૂદ કરી રહ્યા હતા વાણિ ચાએ તેમાથી થોડા દેડકા પકડીને ખેસની ફાટમા નાખ્યા અને તે પાછો આવ્યો પછી તપેલીની સામે દેડકા મૂકીને ધડો કરવા લાગ્યો તેણે તપેલીના વજનનુ અનુમાન કરીને છ દેડકા સામે મૂક્યા, પણ તે ઓછા પડયા એટલે ત્રાજવુ નીચુ મૂકી ફાટમાથી બે દેડકા બીજા કાઢયા પરંતુ એટલી વારમા તો છાબડામાથી ત્રણ દેડકા કૂદીને બહાર નીકળી ગયા અને ખૂણે-ખાચરે ભરાઈ ગયા વાણિયો એ ત્રણ દેડકાને લેવા દોડયો, ત્યા બીજા બેત્રણ દેડકા નાસી છૂટયા અને વાણિયો નાસી છૂટેલા દેડકાને લાવી છાબડામા મૂકે અને છાબડામાના દેડકા નાસતા જાય, એ રીતે ચાલ્યા જ કર્યું આથી છેવટે તેને દેડકા વડે ધડો કરવાનો વિચાર માડી વાળવો પડયો અને માટી, પત્થર વગેરે લાવી પોતાનુ કામ પતાવવુ પડયુ તાત્પર્ય કે સંસારના સુખો આ દેડકાના ધડા જેવા છે, એટલે તે પૂરતા પ્રમાણમા કદી ભેગા થતા નથી બે સુખો મળે ત્યા એક જાય, એક મળે ત્યા બે જાય, એમ ચાલ્યા જ કરે છે આથી હુ યવી સુખોમા સલગ્ન થયેલા તમારા મનને શાતિનો અનુભવ થતો નથી

પરંતુ આ સયોગમા શાતિનો અનુભવ શી રીતે થાય ? એ અમે તમને બતાવવા ઇચ્છીએ છીએ તમને જે શરીર, રૂપ, સ્થિતિ, સયોગો મળ્યા હોય તેમા સતોષ માનતા શીખો અને તેથી નારાજ થવાની કે તેને નિંદવા-વખો ડવાની વૃત્તિ રાખો નહિ સમજો કે તમારા શરીરનો રંગ

સહેજ શ્યામ છે અને તે તમને ગમતો નથી, [illegible]
એની વારવાર નિદા કરશો કે એને વખોડશો તે [illegible]
સુધરી જશે ખરો ? અથવા તમારા કાન [illegible]
છે અને દાત જરા આગળ પડતા છે, [illegible]
ચીબુ છે અને વાળ ખરબચડા છે, તેથી [illegible]
દહાડો વળશે ? 'હુ આ કુરૂપતા-કુરૂપતા ક્યારે [illegible]
કોઈ રાજા, શ્રીમત કે જાણીતા માણસને ત્યા [illegible]
એવા વિચારો કરવાથી તમારુ કુળ કે [illegible]
જવાનુ નથી, તો પછી શરીર, રૂપ, રિદ્ધિ [illegible]
પ્રકારના પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી સતુષ્ટ [illegible]
ચલાવવુ ? મળેલામા સતોષ રાખવો [illegible]
ઉદ્વેગ કે અશાતિનો અનુભવ થશે નહિ [illegible]
રહ્યા કરશે

કર્મનો સિદ્ધાત આપણને એમ [illegible]
પૂર્વજન્મમા જે પ્રકારના કર્મો કર્યા હોય [illegible]
ગતિ (નરકાદિ), શરીર, ઇંદ્રિયો, રૂપ [illegible]
(ગોત્ર) પ્રાપ્ત થાય છે, એને [illegible]
ભોગવવાનુ છે તેમા ઊચા-નીચા [illegible]
થઈ એ તો શોક, સતાપ, દુખ, [illegible]
લાભ થાય નહિ, તેથી કર્મફળને [illegible]
હિતાવહ છે

ફળ ધાર્યા પ્રમાણે આવતુ નથી આથી માણસો હતાશ નિરાશ થઈ જાય છે અને ભારે અશાતિ ભોગવે છે તેઓ કહે છે 'અરેરે ! અમે આટઆટલી મહેનત કરી, છતા અમને કઈ મળ્યુ નહિ !' અહી તેમણે એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે 'યોગ્ય પુરુષાર્થ કરવો એ મારી ફરજ છે અને તે મે બરાબર બજાવી છે તેનુ ફળ મળવુ એ ભાગ્ય, નશીબ કે કર્મને આધીન છે તે ઓછુવત્ત મળે એથી મારે હતાશ-નિરાશ શા માટે થવુ ?' આવો વિચાર કરનારને માનસિક અશાતિ થશે નહિ

નવી નવી ઈચ્છાઓ કરવી, અનેક પ્રકારની લાલચો રાખવી, તૃષ્ણાનો તાર ઝણઝણતો રાખવો અને તે પૂર્ણ ન થાય ત્યારે હાયવોય, હૈયાપીટ કે કાગારોળ કરવી તેના કરતા ઈચ્છા લાલચ કે તૃષ્ણાને તિલાજલિ આપવી શું ખોટી ? ડહાપણભરેલો માર્ગ તો એ જ છે કે પાણી જે બાકોરામાથી આવતુ હોય તે બાકોરાને જ કોઈ પણ પ્રકારે બધ કરી દેવુ

ઈચ્છાનિરોધનુ મહત્ત્વ સમજો

આર્ય મહાપુરુષોએ આપણને ઇચ્છારોધ, તૃષ્ણાત્યાગ કે સતોષનો સદેશો આપેલો છે તે પ્રમાણે જીવનવ્યવહાર ચલાવીએ તો કદી પણ દુ ખ, કષ્ટ કે અશાતિનો અનુભવ થાય નહિ, પરતુ આજે એ સદેશા તરફ અવગણના થઈ રહી છે અને જડવાદે-ભૌતિકવાદે પ્રચારેલા 'વધારે કમાઓ ને વધારે ખાઓ' ના સિદ્ધાત તરફ લોકપ્રવાહ વળવા માડ્યો છે તેનુ જ એ પરિણામ છે કે જીવનમા અશાતિનું

'સુખનું મૂળ સંતોષ છે અને દુઃખનું મૂલ તૃષ્ણા છે તેથી સુખને ઇચ્છનારા પુરુષે સંતોષનો આશ્રય ગ્રહણ કરીને સંયમી બનવું'

સંતોષી રોજનું રોજ કમાય તો પણ સુખી હોય છે અને અસંતોષી ધનના ઢગલા પડયા હોય તો પણ દુઃખી હોય છે સંતોષી એકલો હોય, કોઈ સગાસંબંધી ન હોય તો પણ મસ્ત હોય છે અસંતોષી અનેક સગાવહાલા અને મિત્રો હોવા છતાં દુઃખી હોય છે

દુઃખ આવે ત્યારે

તમે કંઈ પણ દુઃખ, કષ્ટ કે આફત આવે, ત્યારે ગભરાઈ જાઓ છો અને તમારું મન અસ્વસ્થ બની જાય છે, પણ એ વખતે તમે એવો વિચાર કરો કે 'હે જીવ! આ દુઃખ, કષ્ટ કે આફત વગર આમંત્રણે આવેલ નથી તે પૂર્વે તારા કર્મો દ્વારા આમંત્રણ આપી રાખેલું છે, માટે જ તે આવ્યા છે તો હવે તેનું સ્વાગત કર, પણ તેથી ગભરાઈને દૂર ભાગ મા દુઃખો તો વાસુદેવ, ચક્રવર્તી અને તીર્થંકરોને પણ આવે છે, તો તું કોણ માત્ર? તું આ બધા દુઃખોને શાંતિથી સહન કરી લે, જેથી નવું કર્મબંધન થાય નહિ

આવા વિચારો કરવાથી તમારું મન શાંત રહેશે અને દુઃખ દુઃખરૂપ જણાશે નહિ

પુદ્‌ગલ તરફ શા માટે આકર્ષાઓ છો?

પુદ્‌ગલ તરફ તમે શા માટે આકર્ષાઓ છો? તે કંઈ તમારા સગા નથી પણ પાકા વિરોધી છે, પરમ દુશ્મન છે તેમણે તમને આટઆટલા રખડાવ્યા, આટઆટલું દુઃખ દીધું, છતાં તમે તેનો સંગ કેમ છોડતા નથી?

કામસુખની વાસના જેમ ભોગવો [illegible]
ભોગવો તો જ ઘટે કામવાસનાને [illegible]
કહી છે, એટલે તેમાં બે રૂપી [illegible]
પ્રજ્વલિત થાય તેને ઠંડી પાડવા માટે [illegible]
છટકાવ કરવો જોઈએ વૈરાગ્ય અભયને [illegible],
જ સર્વ મહાપુરુષોએ તેની જોરદાર હિમાયત [illegible]

પુદ્ગલનો સંગ છૂટયો, એટલે મુક્તિ [illegible]
મુક્તિ એટલે મહાસુખ, પરમ સુખ, અનન્ય [illegible] અનિર્વચનીય
સુખ આત્માની અંદર સુખનો જે [illegible]
છે, તે બધો એ વખતે પ્રકટ થઈ [illegible] નો
ઉદય થતા ઘુવડો પોતાનું મુખ છૂપાવી [illegible] આત્માનું
સાચું સુખ પ્રકટ થતાં દુઃખો, [illegible], ચુડવલો
પોતાનું મુખ છૂપાવી દે છે અને [illegible] પડતા
નથી પરંતુ તમને મુક્તિનો કે મુક્તિ [illegible] પણ
ખ્યાલ નથી! તેથી જ તેના વિષે [illegible] ખ્યાલો
સેવો છો!'

પંડિત અને રબારી

એક વાર એક પંડિત રબારી [illegible]. તે રબારી
સહેજ આડો પડીને હોકો પીતો [illegible] તેને પંડિતે [illegible]
કે 'ભાઈ! આમ પડયો ન રહે [illegible] ધર્મ [illegible]
રબારીએ પૂછયું કે 'ધર્મ એટલે શું? [illegible] વાથી શું [illegible]
પંડિતે કહ્યું કે 'ધર્મ એટલે સારાં [illegible] ને [illegible]

મળે' રબારીને મુક્તિની શી ગતાગમ ? તેણે પૂછ્યું કે 'ત્યાં હોકો મળે ?' પંડિતે કહ્યું કે 'ત્યાં હોકો ન મળે, પણ બીજું સુખ ઘણું મળે' ત્યારે રબારીએ કહ્યું કે 'ભાઈ! એ મુક્તિ મારા કામની નહિ મને તો હોકા વિના ઘડી યે ન ચાલે'

કામભોગ તરફની આસક્તિ

આ તો રબારી હતો, અભણ હતો, તેણે આવો જવાબ આપ્યો, પણ કેટલાક ખૂબ ભણેલા અને પંડિતની પદવી પામેલા મનુષ્યો પણ એમ કહે છે કે 'જે મુક્તિમાં ખાવાપીવાનું સુખ નથી, મોજશોખ નથી, ભોગવિલાસ નથી, એ મુક્તિને અમે શું કરીએ ? એવી મુક્તિમાં જવા કરતાં તો વૃંદાવનમાં શિયાળ રૂપે અવતરવું સારું કે જેથી સુંદર ગોવાળણોના મુખ તો જોવા મળે !'

કામભોગ તરફની પરમ આસક્તિ તેમને આ શબ્દો બોલાવે છે, પણ જેઓ જગત અને જીવનનું તમામ રહસ્ય જાણી ચૂક્યા છે, એવા મહાપુરુષો કહે છે કે—

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा ।
कामे य पत्थेमाणा, अकामा जंति दोग्गइं ॥

'કામભોગો શલ્યરૂપ છે, વિષરૂપ છે અને વિષધર સર્પ જેવા અતિ ભયંકર છે કામભોગની લાલસા રાખનારા પ્રાણીઓ તેને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ અતૃપ્ત દશામાં એક દિવસ દુર્ગતિને પામે છે'

खणमेत्तसोक्खा बहुकालदुक्खा,
पगामदुक्खा अणिगामसोक्खा ।

संसारमोक्खस्स विपक्खभूया,
खाणी अणत्थाण उ कामभोगा ॥

'કામભોગો ક્ષણમાત્ર સુખ દેનાર છે અને ચિર કાલ દુઃખ આપનાર છે. તેમાં સુખ બહુ થોડું છે અને દુઃખ ઘણું વધારે છે. તે મોક્ષસુખના ભયંકર શત્રુ છે અને અનર્થોની મોટી ખાણ છે.'

તાત્પર્ય કે જેને ભોગ તરફની આસક્તિ છૂટે તેને મુક્તિ, મોક્ષ કે નિર્વાણની વાત રુચે અને તેઓ [illegible] અનિર્વચનીય અપાર સુખ ભોગવી શકે.

જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી

આ વિશ્વમાં મુક્તિ, મોક્ષ કે નિર્વાણ જ એક [illegible] અવસ્થા છે કે જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનું [illegible]ખ નથી. [illegible] પૂછશો કે અહીં દુઃખ છે અને ત્યાં દુઃખ કેમ નથી? [illegible] જવાબ એ છે કે 'આ વિશ્વમાં દુઃખનાં [illegible] ભૂખ, તરસ, રોગ, શોક, ભય, [illegible], ઉપદ્રવ, [illegible] પરાધીનતા, પરતંત્રતા, જન્મ, જરા, મૃત્યુ વગેરે [illegible] તેમાંના કોઈ કારણની ત્યાં વિદ્યમાનતા નથી.

જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુની જરૂર હોય [illegible] ઇચ્છા થાય અને તે ન મળે ત્યારે દુઃખ [illegible] થાય, પરંતુ આ અવસ્થામાં તો કોઈ પણ [illegible] જ હોતી નથી, કારણ કે તેમના સર્વ [illegible] સિદ્ધ થયેલા હોય છે. પછી ત્યાં દુઃખ, કષ્ટ કે અશાંતિ શાની હોય? એ તો તમે જાણતા જ હશો કે ઇચ્છાઓ [illegible] લીધે ઉદ્ભવે છે અને મુક્તાવસ્થામાં તો સર્વ [illegible]ચ્છાઓનો [illegible]

થયેલો હોય છે, તેથી ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા જ થતી નથી વળી ઈચ્છા થવામાં એક પ્રકારનો મોહજન્ય મનો વ્યાપાર નિમિત્તભૂત હોય છે, પરંતુ આ અવસ્થામાં તો નથી હોતો મોહજન્ય વ્યાપાર, નથી હોતી ઈન્દ્રિયો કે નથી હોતું કોઈ પણ પ્રકારનું શરીર! તેમાં માત્ર આત્મા જ શુદ્ધ સ્વરૂપે વિરાજતો હોય છે, એટલે ત્યાં મનોવ્યાપાર થવાનો કે ઈચ્છા ઉઠવાનો પ્રશ્ન જ નથી!

'શરીર અને ઈન્દ્રિયો વિના આત્મા એકલો શી રીતે રહેતો હશે?' એવો પ્રશ્ન પણ કેટલાકને ઉઠે છે તેનું સમાધાન એ છે કે 'આત્મા એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે, એટલે બીજા દ્રવ્યોની જેમ તે પણ એકલો આકાશમાં રહી શકે છે'

'શરીર વિનાનો આત્મા આકાશના કયા ભાગમાં રહેતો હશે?' એનો ઉત્તર એ છે કે 'આત્માની સ્વાભાવિક ગતિ ઉર્ધ્વ છે, એટલે જ્યારે તે સકલ કર્મથી રહિત બને છે, ત્યારે સીધી ઉર્ધ્વ ગતિ કરે છે અને લોકના અગ્રભાગે જઈને અટકે છે તુંબડાને માટીનો લેપ કરીને તેના પર કપડું વીંટાળ્યું હોય, પાછો તેના પર માટીનો લેપ કર્યો હોય અને કપડું વીંટાળ્યું હોય, એમ અનેક લેપો કર્યા હોય, એટલે તે તુંબડું ભારે થવાથી પાણીના તળિયે બેસે છે, પણ પાણીના જોરથી જ્યારે એ બધા લેપો ધોવાઈ જાય છે અને કપડું ફાટીતૂટીને દૂર થઈ જાય છે, ત્યારે તે તુંબડું તરવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી સીધું પાણીની સપાટી ઉપર પહોંચી જાય છે, તેજ રીતે આત્મા પણ સકલ કર્મથી

રહિત થતા સીધી ઉર્ધ્વગતિ કરવાના સ્વભાવવાળો હોવાથી લોકના અગ્રભાગે પહોચી જાય છે

તે ત્યાંથી આગળ કેમ જતો નથી? તેનુ કારણ પણ સમજી લેવુ જોઈએ ત્યા આગળ અલોકાકાશ શરૂ થાય છે અને તેમા ધર્માસ્તિકાય તથા અધર્માસ્તિકાય નામના ગતિસહાયક તથા સ્થિતિસહાયક દ્રવ્યની વિદ્યમાનતા નથી, તેથી તે પ્રદેશમા આત્માની ગતિ થઈ શકતી નથી

કર્મરહિત શુદ્ધ આત્માને આપણે સિદ્ધ ભગવત કે સિદ્ધ પરમાત્મા કહીએ છીએ આવા સિદ્ધ પરમાત્માઓ આજ સુધીમા અનત થઈ ગયા તે બધા સિદ્ધશિલા ઉપર લોકના અગ્રભાગે સ્થિર થયેલા છે, એટલે તે સ્થાન સિદ્ધ શિલા તરીકે ઓળખાય છે

સિદ્ધશિલા ગુણ ઉજળી, લોકાતે ભગવત,
વસિયા તેણે કારણ ભવિ, શિરશિખા પૂજત

આ દુહો તમે પ્રભુપૂજા કરતી વખતે રોજ બોલો છો તેનો અર્થ એ છે કે 'લોકના અતે એટલે અગ્રભાગે સિદ્ધશિલા આવેલી છે તે ઉજ્જવલ ગુણવાળી એટલે સ્ફટિક જેવી નિર્મળ છે તેના પર લોકના અતને અડીને પ્રભુ સુક્ત અવસ્થાએ રહેલા છે પ્રભુની શિરશિખા એ સિદ્ધશિલાનુ સ્મરણ કરાવતી હોવાથી અત્યત પવિત્ર છે અને તે જ કારણે હુ તેની પૂજા કરુ છુ'

કેટલાક કહે છે કે સિદ્ધશિલામા રહેલા આત્માઓને કોઈ જાતનુ દુખ ન હોય, એ અમે સમજી શકીએ છીએ,

પણ ત્યાં સુખનો અનુભવ શી રીતે થાય ? એ અમારી સમજમાં ઉતરતું નથી, એટલે તેનો ખુલાસો પણ કરી દઈએ. અહીં પ્રશ્નકાર એમ કહેવા ઇચ્છતા હોય કે સુખ તો અન્ય વસ્તુના સંયોગથી જ થાય, તો આત્મસુખ એ કોઈ સંયોગજન્ય વસ્તુ નથી કે જેનો અનુભવ કરવા માટે તેને અન્ય કોઈ વસ્તુની અપેક્ષા રહે. સુખ એ આત્માનો સ્વભાવ છે, એટલે તેના પ્રતિબંધક કારણો દૂર થતાં તે સુખનો અનુભવ કરવા લાગે છે અને અનંતકાળ સુધી એજ પ્રમાણે સુખનો અનુભવ કર્યા કરે છે.

એક મનુષ્ય લાંબા વખતથી કેદખાનામાં પડ્યો હોય અને વિવિધ પ્રકારની યાતનાઓ ભોગવતો હોય, તે રાજાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી એકાએક છૂટો થાય, ત્યારે કેવો આનંદ પામે ? તમે કહેશો કે એનું માપ કાઢવું મુશ્કેલ. તો પછી જે આત્મા અનંત ભવોથી કર્મના બંધનમાં સબડે છે અને વિવિધ પ્રકારની યાતનાઓ ભોગવે છે, તેનો જ્યારે કર્મબંધનમાંથી સર્વથા છૂટકારો થાય, ત્યારે તેને કેવો આનંદ થતો હશે ? કેવું સુખ લાગતું હશે ? તેની કલ્પના કરી લ્યો.

મુક્તિના સુખ સંબંધી કેટલાક ઉદાહરણો

જો આ વિષયમાં તમારી કલ્પના ચાલતી ન હોય તો અમે થોડાં ઉદાહરણોથી તેનો ખ્યાલ આપીશું. માની લો કે એક મનુષ્ય પાસે સુંદર કપડાં છે, મનગમતા ઘરેણાં છે, મોટો આલીશાન બંગલો છે, પાંચ-સાત મોટરો છે, ઘરમાં કુળવતી-શીલવતી ભાર્યા છે, વિનયી પુત્ર-પુત્રીઓનો પરિવાર છે, વફાદાર નોકર-ચાકર છે, નખમાં યે રોગ નથી, કોઈની

રોકટોક નથી માથે કોઈનુ કરજ નથી કે રાજ્ય તરફની કોઇ કનડગત નથી વળી ધધો રોજગાર ધમધોકાર ચાલે છે અને પાસે લાખો રૂપિયાની મૂડી છે આ મનુષ્યને જેટલુ સુખ હોય તેના કરતા મુક્તાત્માને અનતગણુ સુખ હોય છે

શાસ્ત્રકારોએ ચક્રવર્તીને ભોગપુરુષ કહ્યો છે, કારણ કે માનુષિક ભોગોમા તે ઇન્દ્ર સમાન હોય છે આખુ ભરત ક્ષેત્ર તેને આધીન હોય છે, તેની સેવામા, ચોસઠ હજાર સ્ત્રીઓ તેના અતઃપુરમા, વૈક્રિય લબ્ધિના બળે તે ચોસઠ હજાર રૂપ લઈ બધી રાણીઓ સાથે એક જ વખતે ભોગવિલાસ કરે તેનુ મુખ્ય શરીર તો પટરાણી પાસે જ હોય આ પ્રમાણે [illegible] રૂપનો અબાર, લાવણ્યનો [illegible] તેની [illegible] સાગ ય ભાગ્યવશ મા મળે નહિ ઉપરાત [illegible], અને તેજસ્વી શરીર, નિશ્ચિત જીવન, બધા રાજાઓ, [illegible] સેના, બધી પ્રજા [illegible] વફાદાર આવા ચક્રવર્તીને [illegible] હોય તેના [illegible] મુક્તાત્માને અનત ગણુ સુખ હોય છે

ઇન્દ્ર અસખ્યાત દેવોનો માલિક છે [illegible] વર્ષે પણ તે ઘરડો થતો નથી, કમજોર થતો [illegible] બધ રૂપવતી–લાવણ્યવતી દેવાગનાઓ [illegible] હાજર હોય છે આ દેવીઓના રૂપ [illegible] કલ્પના પણ ન આવે કુમારનદિ [illegible] પ્રહાસા નામની સામાન્ય દેવીઓનુ [illegible], [illegible] તે ગાડા જેવો થઈ ગયો હતો

હજી શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ [illegible]

તે વખતની આ વાત છે તેની પાસે ક્રોડોની મિલકત હતી અને તે સ્ત્રીઓના રૂપની પાછળ દીવાનો હતો કોઈ પણ સુંદર કન્યા જોવામાં આવે કે તે પાંચસો સોનામહોરો ખરચી તેની સાથે લગ્ન કરતો. આ રીતે તેણે એક એકથી ચડિયાતી એવી પાંચસો સ્ત્રીઓને પોતાના રંગમહેલમાં એકત્ર કરી હતી પરંતુ તેણે એકવાર હાસા-પ્રહાસાનું રૂપ જોયું કે તે પાંચસો યે સ્ત્રીઓના સૌંદર્યને વીસરી ગયો અને હાસા-પ્રહાસાની પાછળ પાગલ બન્યો તે એને પરણવા માટે ગમે તે કરવા તયાર હતો દેવીઓએ તેની પોતાની બધી મિલકતનું દાન કરી નિયાણું બાંધીને મરવાનું કહ્યું તે પ્રમાણે તેણે પોતાની બધી મિલકતનું દાન કરી દીધું અને મરતી વખતે હાસા-પ્રહાસાને મળવાની તીવ્ર ઇચ્છા કરી, તેથી બીજા જન્મમાં તે હાસા-પ્રહાસાનો સ્વામી થયો

તાત્પર્ય કે મનુષ્યલોકની સુંદરમાં સુંદર સ્ત્રીઓનું રૂપ પણ સામાન્ય દેવીઓના રૂપ આગળ પાણી ભરે છે, એટલે કે તેની લેશ માત્ર તુલનામાં આવતું નથી જો આ સામાન્ય દેવીઓનું રૂપ આવું હોય છે, તો ઇંદ્રાણીઓનું રૂપ કેવું હશે? તેની કલ્પના કરો ઇંદ્ર આવી અનુપમ રૂપવતી ઇંદ્રાણીઓ સાથે ભોગ કરતો હોય અને જે સુખ અનુભવે, તેના કરતાં મુક્તાત્માનું સુખ અનંતગણું વધારે હોય છે.

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

सुरगणसुहं सम्मत्तं, सव्वद्धा पिंडिअं अणंतगुणं ।
न य पावइ मुत्तिसुहं, णंताहिं वि वग्गवग्गूहिं ॥

'દેવોના સર્વકાળના એકઠા કરેલા અનંત સુખોને અનંતગણ કરવામાં આવે અને તેના વર્ગોના વર્ગ* અનંત વાર કરવામાં આવે તો પણ તે મુક્તિસુખની બરાબરી કરી શકે નહિ.'

મુક્તાવસ્થામાં સિદ્ધાવસ્થામાં આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, બળ અને સુખનો પરમ વિકાસ હોય છે. ત્યાંથી એ અવસ્થા બદલાઈ જવાની નથી, તેથી જ્ઞાની પુરુષોનો સર્વ પ્રયત્ન એ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હોય છે. આ સર્વ પ્રયત્નોનું એક નામ ધર્મ છે. આત્માનું સાચું સુખ મેળવવા માટે તે તમારે આચરવાનો છે.

ધર્મ સંબંધી અહીં તમારા આગમ ઉપર વિસ્તૃત વિવેચન આપવાના નથી, પણ અહીં ટૂંકમાં એટલું જણાવીએ કે દાન શીલ તપ ભાવનું આલંબન લઈને આરાધન કરો અને દિનપ્રતિદિન તેમાં ક્રમશઃ પ્રગતિ કરી, તેનો સ્વાદ ચાખતા રહો.

'તમે મારી પાસે આટલું ધન છે, તેટલું ધન છે' વગેરે વિચારથી મનોમન માનો છો. પણ ધર્મના રસ્તે વાપરો તેટલું જ ધન તમારું છે અને બાકીનું તમારું નથી નથી ને નથી.

વાપરો તેટલું ધન તમારું એ પર નગરશેઠનું દૃષ્ટાંત

એક ગામમાં ગુરુ મહારાજ પધાર્યા. એ ગામના લોકો ભાવિક હતા. તેઓ ઇચ્છતા હતા કે ગુરુ મહારાજ આપણા ગામમાં ચોમાસું કરે તો સારું. એટલે તેમણે ન[ગર]

* એ સંખ્યાને તે જ સંખ્યાએ ગુણતાં એ વર્ગ (Square)

શેઠને આગળ કર્યા અને બધાની વતી ગુરુમહારાજને ચોમાસાની વિનંતિ કરવા જણાવ્યું

વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી નગરશેઠ અને બીજા થોડાક ગુરુમહારાજ પાસે બેઠા તે વખતે વાત–વાતમાં ગુરુમહારાજે શેઠને પૂછ્યું 'કેમ શેઠ! આનંદમાં છો ને? તમારી પાસે કેટલી મિલકત છે?' ગુરુમહારાજ પ્રશ્ન પૂછે, એટલે જવાબ તો આપવો જ જોઈએ, એટલે તેમણે જવાબ આપ્યો કે 'મહારાજ! એક લાખ સોનામહોર છે'

હવે ગુરુ મહારાજે સાંભળ્યું હતું કે શેઠ પાસે ત્રણ લાખ સોનામહોરો છે, એટલે તેમને લાગ્યું કે આ શેઠ કૃપણ છે તે ધર્મના માર્ગે પૈસા શું ખર્ચવાના?' છતાં શેઠની સચ્ચાઈ ચકાસવા બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો 'શેઠ! તમારે કેટલા છોકરા છે?' શેઠે કહ્યું 'મહારાજ! મારે એક છોકરો છે' શેઠને ત્રણ છોકરા હતા તે આખું ગામ જાણતું હતું અને ગામલોકો પાસેથી ગુરુ મહારાજે તે જાણ્યું હતું, એટલે તેમને લાગ્યું કે આ ગામમાં ચોમાસું કરવું યોગ્ય નથી તેમણે પોતાની સાથેના સાધુઓને વિહારની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરી

સાંજે બધા પ્રતિક્રમણ કરવા આવ્યા, ત્યારે વિહારની તૈયારીઓ જોઈ તેમણે શેઠને ખબર આપી શેઠ ગુરુ મહારાજ આગળ આવ્યા તે વખતે ઓચીંતી વાઈ આવવાથી તે પડી ગયા અને બેશુદ્ધ બની ગયા જાણકારોએ શેઠના છોકરાઓને આ વાતની ખબર આપી, એટલે શેઠનો સહુથી

નાનો છોકરો દવા લઈને દોડતો આવ્યો દવા લીધા પછી થોડી વાર શે. શુદ્ધિમાં આવ્યા કે તરત આસપાસ વીંટળાયેલા લોકોને પૂછ્યું 'તમે મારી આ સ્થિતિની બધા છોકરાઓને ખબર આપી હતી?' લોકોએ કહ્યુ 'હા, તમારા ત્રણે છોકરાઓને ખબર આપી હતી' 'તેમણે શું જવાબ આપ્યો?' શેઠે પૂછ્યુ પેલાઓએ કહ્યુ કે 'અમે તમારા સહુથી મોટા છોકરાને ખબર આપી, ત્યારે તે બોલ્યો કે 'આવું તો એમને ઘણીવાર થાય છે આખો દિવસ તેમની પાછળ ક્યાં દોડ્યા કરીએ?' પછી બીજા છોકરાને ખબર આપી, ત્યારે તેણે કહ્યુ કે 'અત્યારે હું કામમાં છું તમે થોડી સારવાર કરો, ત્યાં હું આવી પહોંચુ છું' પછી તમારા સહુથી નાના છોકરા પાસે ગયા, ત્યાં ગ્રાહકોની ધમાલ મચી હતી, એટલે તેને બાજુએ બોલાવીને સમાચાર આપ્યા કે તે બધુ કામ પડતુ મૂકીને દવા લઈને અહીં દોડતો આવ્યો.

આ બધી વાત ગુરુ મહારાજ સાંભળતા હતા તેમને ઉદ્દેશીને શે. બોલ્યા 'સવારના મેં આપને કહ્યું હતું કે મારે એક જ છોકરો છે, ત્યારે આપને લાગ્યુ હશે કે હું અસત્ય બોલુ છુ, પણ હવે તો આપને ખાતરી થઈ હશે? મારે ખરેખર એક જ છોકરો છે તેવી જ રીતે મારી ત્રણ લાખ સોનામહોરો છે, પણ તેમાંથી એક લાખ જ ધર્મના માર્ગે વપરાણી છે, એટલે તે મારી છે, બાકીની મારી નથી જો આપ અહીં ચોમાસું કરવાની કૃપા કરો તો એક લાખની બે લાખ થાય ખરી'

શેઠના આ [illegible] જતા જ ગુરુ મહ

પરિસ્થિતિ સમજી ગયા અને તેમને ખૂબ આનંદ થયો તેમણે ચોમાસું કરવાની શેઠની વિનંતીનો સ્વીકાર કર્યો. એ ચોમાસામાં ધર્મનું આરાધન ઘણી રૂડી રીતે થયું અને તેમાં શેઠની આગેવાની રહી

આમ ધર્મમાં રોકો એટલું ધન તમારું, બાકીનું નહિ. તમે તમારા મોજશોખ કે એશઆરામ માટે જ ધન વાપરો તેથી કર્મ બંધાય અને તેના કટુફળો તમારે અવશ્ય ભોગવવા પડે

વસ્તુની લાલચ હોય તો અશાંતિ અને લાલચ ન હોય તો શાંતિ ધર્મક્રિયામાં વસ્તુની લાલચ હોતી નથી, માટે તેમાં શાંતિ છે

આત્મસુખનો અનુભવ ક્યારે થાય?

શાંત દશા ન હોય ત્યાંસુધી આત્માનું સુખ ન મળે એક તળાવમાં ભેંસ નહાતી હોય ત્યારે નીચેનો કચરો ઉપર આવે અને પાણી ડહોળાવાને લીધે ગંદું લાગે એ વખતે તેનું તળિયું દેખાય નહિ પરંતુ એ કચરો બેસી જાય અને પાણી શાંત થાય ત્યારે તેનું તળિયું દેખાય એ રીતે ક્ષયોપશમ ભાવથી કર્મનો કચરો બેસી જાય અને મન સ્થિર થાય, ત્યારે ભીતરમાં રહેલા આત્મસુખનો-આનંદનો અનુભવ થાય એ કે આ આનંદ વીતરાગી આત્માના આનંદના અનંતમા ભાગે છે, છતાં એક વખત તેનો અનુભવ થયા પછી તે વારંવાર મેળવવાનું મન થાય છે

'હું આત્મા છું, અનંતજ્ઞાનવાળો છું, અનંત શક્તિવાળો છું, અનંત સુખનો ભંડાર છું, મારા ગુણ કે આનંદને

કોઈ લૂટી ગયુ નથી એ તો મારામા જ છે, આમ આત્મા ના સ્વભાવ પર વિચાર કરતા આગળ વધી શકાય 'હુ આત્મા છુ, દેહ જડ છે, જગતના પદાર્થો જડ છે હુ એકલો આવ્યો છુ અને એકલો જવાનો છુ મારુ કોઈ નથી' આવા વિચારો દઢ થતા ધર્મધ્યાનની વૃદ્ધિ થવા લાગે એ વખતે જે શાન્તિ-સુખ-આનદનો અનુભવ થાય, તે અપૂર્વ હોય તેની તુલના આ જગતના કોઈ પાર્થિવ પદાર્થથી થઈ શકે નહિ

આ સ્થિતિથી આગળ વધવા માટે પરમાત્મા પ્રત્યે અતરગ ભક્તિ જોઈએ, સયમની સાધના જોઈએ અને તપનુ પણ આરાધન જોઈએ પરમાત્માએ સયમ અને તપ વડે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું અને સાચુ સુખ માણ્યુ, એ વસ્તુ આપણા માટે માર્ગદર્શક છે આપણે એ જ રસ્તે આગળ વધવાનુ અને આત્માનુ સાચુ સુખ માણવાનુ

આપણુ મન માકડા જેવુ છે તે આપણને નચાવે છે, તેથી ઘડીકમા આ લેવાનાં અને ઘડીકમા તે લેવાની ઇચ્છા થાય છે એને વશ કરવું સ્હેલુ નથી, પણ અભ્યાસ એક એવી વસ્તુ છે કે તેનાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે 'अभ्यासेन स्थिर चित्त' એ મહાપુરુષોનુ વચન છે, એટલે ખરી જરૂર તેનો અભ્યાસ કરવાની છે

ધર્મક્રિયા રાગદ્વેષ ઓછા કરવા માટે છે, કષાયો ઓછા કરવા માટે છે એ ધર્મક્રિયા જો છળકપટ કે દભથી થાય

સાંસારિક સુખો મેળવવાની ઇચ્છાથી થાય તો અનંત જન્મ મરણ કરવા પડે, અર્થાત્ સંસાર વધી જાય આત્મા આત્માના સ્વભાવમાં રમે તો બળવાન થાય, પછી ભલે તે કર્મના પાંજરામાં પૂરાયેલો હોય, પણ પરભાવમાં રમવા લાગે કે તેનું બળ ક્ષીણ થઈ જાય

આટલી વસ્તુ તમે ગોખી રાખો કે આત્મા જેમ વીતરાગતાની નજીક જતો જાય, તેમ તેનો આનંદ વધતો જાય વીતરાગતાથી જ આત્માનું સાચું સુખ પ્રકટે છે તમે આ વીતરાગતાને તમારું ધ્યેય બનાવો, એટલે આત્માનું સાચું સુખ માણી શકશો

આત્મતત્ત્વવિચાર

બીજો ખંડ

કર્મ

વ્યાખ્યાન મત્તરમુ

કર્મની ઓળખાણ

મહાનુભાવો !

અત્યાર સુધી અમે આત્માના સ્વરૂપ ઉપર વિવેચન કર્યું, તેમાથી એ ફલિત થયુ કે આત્માનુ સ્વતત્ર અસ્તિત્વ છે, તે દેહાદિથી ભિન્ન છે, અજર–અમર–અખડ છે અને અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત વીર્ય અને અનત સુખ વગેરે ગુણોથી યુક્ત છે, પણ કર્મના સબધને લીધે–આવરણને લીધે તેના આ ગુણો મર્યાદિત સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે

લોકોમા એમ કહેવાય છે કે સબધ જેમ જૂનો તેમ વધારે મીઠો, વધારે લાભદાયી, પણ કર્મનો આત્મા સાથે સબધ ઘણો જૂનો હોવા છતા તેણે કદી આત્મા સાથે મીઠાશ દાખવી નથી કે આત્માને કશો લાભ કર્યો નથી એટલુ જ નહિ, પણ ઉદર સાથે બીલાડી કે સાપ સાથે નોળિયો જે પ્રકારનુ વર્તન કરે, તેવું વર્તન તેણે આત્મા સાથે કર્યું છે અને આત્માને હેરાન–પરેશાન કરવામા કોઈ બાકી રાખી નથી તાત્પર્ય કે કર્મ એ આત્માનો પરમ શત્રુ છે, મહાન દુશ્મન છે અને આત્માનુ નિતાત અહિત કરનાર છે આત્મા, અનત દુખોથી ભરેલા આ સસારમા અનાદિ કાલથી રખડી રહ્યો છે, તેનુ કારણ તેનો કર્મ સાથેનો આ કુટિલ સબધ જ છે

કેટલાક માણસો ભૂતકાળમા ઘણી ખરાબ રીતે વર્ત્યા

હોય, પણ પછી પોતાનું વર્તન સુધારે છે અને ભવિષ્યમાં બહુ સારી રીતે વર્તે છે, પણ જેઓ દુર્જન-દુષ્ટ છે, તેઓ પોતાનું વર્તન-ટેવ-આદત-પ્રકૃતિ કદી સુધારતા નથી એક કવિએ કહ્યું છે કે—

દુષ્ટ ન છોડે દુષ્ટતા, લાખ શિખામણ દેત,
જ્યમ બહુ બહુ ધોયા છતાં, કાજળ હોય ન શ્વેત

'કાજળને ગમે તેટલી વાર ધૂઓ, છતાં તે શ્વેત-સફેદ થતું નથી, તેમ દુષ્ટ માણસને લાખ વાર શિખામણ આપો, પરંતુ તે પોતાની દુષ્ટતા છોડતો નથી'

કર્મો પણ આ દુષ્ટ મનુષ્યો જેવા છે, તે છેવટ સુધી પોતાની દુષ્ટતા છોડતા નથી, એટલે આપણા આત્મા સાથે તેનો સંબંધ ચાલુ રહે તો તે આફતકારી નીવડવાનો અને આપણી દશા દારુણ દાવાનળમાં સપડાઈ ગયેલા સસલા વગેરે જનાવરો જેવી થવાની

કર્મના આફતકારી-અનિષ્ટકારી સંબંધનો કાયમી અંત લાવવો હોય તો પહેલા આપણે તેનું સ્વરૂપ બરાબર જાણી લેવું જોઈએ કેટલાક કહે છે કે 'આપણે તો આત્માનો વિકાસ કરવા ઈચ્છીએ છીએ, તેથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણી લેવું જરૂરનું, પણ કર્મનું સ્વરૂપ જાણવાની શી જરૂર ?' પરંતુ આમ કહેવું ઉચિત નથી એક વસ્તુનો વિકાસ કરવા માટે જેમ તેનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે, તેમ એક વસ્તુનો વિનાશ કરવા માટે પણ તેનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે આરોગ્યને ઈચ્છતા મનુષ્યો વ્યાધિનું સ્વરૂપ ન જાણે તો તેનો વિનાશ-તેનું

નિવારણ શી રીતે કરી શકે ? અથવા એક સેનાનાયકને શત્રુનો દુર્ગ-કોટ-કિલ્લો તોડવો હોય તો તેની પૂરી માહિતી મેળવ્યા વિના તે શી રીતે તોડી શકે ?

કર્મવિષયક ભવ્ય સાહિત્ય

આ વસ્તુસ્થિતિ લક્ષમા રાખીને શાસ્ત્રકાર ભગવતોએ જેટલુ વર્ણન આત્મસ્વરૂપનુ કર્યું છે, તેટલુ જ વર્ણન કર્મસ્વરૂપનુ પણ કર્યું છે જિનાગમોમા અનેક સ્થળે કર્મનુ વર્ણન આવે છે અને જૈન પૂર્વોમા × કર્મપ્રવાદ (કમ્મપ્પવાય) નામનુ એક ખાસ પૂર્વ પણ હતુ વળી બીજા આગ્રાયનીય પૂર્વ (અગ્ગેનીયપુવ્વ)મા પણ કર્મ સબધી ઘણુ વિવેચન હતુ કે જેનાથી ઉદ્ધાર કરીને શ્રી શિવશર્મ-સૂરિએ પ્રાકૃતગાથાબદ્ધ કમ્મપયડિ નામનુ એક મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રકરણ રચેલુ છે શ્રી મલયગિરિ મહારાજે તથા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે તેના પર સસ્કૃત ભાષામા સુદર ટીકાઓનુ નિર્માણ કરેલુ છે કર્મોનુ મૌલિક જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રાચીન કાળમા છ ગ્રથો મોજૂદ હતા, જે છ કર્મગ્રથોને નામે ઓળખાતા હતા શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે તેના પરથી પાચ નવીન કર્મગ્રથની રચના કરી અને શ્રી ચન્દ્ર મહત્તરાચાર્યે સપ્તતિકા નામનો છઠ્ઠો નવીન કર્મગ્રથ બનાવ્યો. પાચ નવીન કર્મગ્રથ ઉપર ગુજરાતીમા શ્રીજીવવિજયજી મહારાજ તથા શ્રી યશસોમગણિએ બનાવેલા ટબા મોજૂદ છે કર્મ ઉપર બીજુ પણ ઘણુ સાહિત્ય રચા

× બારમા દૃષ્ટિવાદ અગનો એ ભાગ ચૌદ પૂર્વ તરીકે ઓળખાતો તે પૂર્વોના નામ આ પ્રમાણે સમજવા —

ચેલુ છે, તેમા શ્રી ચન્દ્રર્ષિમહત્તરકૃત પચમ ગ્રહ નામનો ગ્રથ ખાસ ઉલ્લેખનીય છે દિગમ્બર સમ્પ્રદાયમા પણ કર્મ વિષે ઘણુ સાહિત્ય છે

પરતુ તમારામાથી આ કર્મગ્રથોનુ કર્મસાહિત્યનુ અધ્યયન કરનારા કેટલા ? પ્રથમ તો શ્રાવકોમા પણ કર્મગ્રથના સારા અભ્યાસીઓ હતા અને તેઓ ગુરુ મહારાજને અનેક અટપટા પ્રશ્નો પૂછતા તેથી ગુરુમહારાજને આનદ થતો કે અમારા શ્રાવકો આવા સારા જાણકાર છે અને તેઓ એ પ્રશ્નોનુ સુદર સમાધાન કરતા પરતુ આજે તો એવા અભ્યાસીઓ અને એવા પ્રશ્ન પૂછનારાઓ આગળીના ટેરવે ગણાય એટલા પણ રહ્યા નથી ! આમ છતા તમે આ વિષય જાણવા ઈંતેજાર બન્યા છો, તેથી અમને આનદ થાય છે હવે થોડા દિવસ સુધી અમે આ જ વિષય પર વિવેચન કરીશુ અને ઉપર્યુક્ત સાહિત્યનુ તમામ નવનીત તમારી આગળ રજૂ કરીશુ તેનો જેટલો ઉપયોગ કરવો, તે તમારા હાથની વાત છે જો તમે એકાગ્ર ચિત્તે આ વસ્તુનુ શ્રવણ કરશો તો અમારી ખાતરી છે કે તમને કર્મવિષયક સારો બોધ પ્રાપ્ત થશે અને તે તમારા આત્મવિકાસમા ખૂબ ઉપયોગી નીવડશે

---

(૧) ઉત્પાદપૂર્વ (૨) આગ્રાયનીયપૂર્વ (૩) વીર્યપ્રવાદપૂર્વ, (૪) અસ્તિનાસ્તિપ્રવાદપૂર્વ (૫) જ્ઞાનપ્રવાદપૂર્વ, (૬) સત્યપ્રવાદપૂર્વ, (૭) આત્મપ્રવાદપૂર્વ, (૮) કર્મપ્રવાદપૂર્વ, (૯) પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદપૂર્વ, (૧૦) વિદ્યાપ્રવાદપૂર્વ, (૧૧) કલ્યાણપ્રવાદપૂર્વ, (૧૨) પ્રાણવાદપૂર્વ, (૧૩) ક્રિયાવિશાલપૂર્વ અને (૧૪) લોકબિન્દુસારપૂર્વ

કર્મનો અર્થ

'કર્મ' શબ્દ અહીં કયા અર્થમાં વપરાયેલો છે, તે તમારે જાણી લેવું જોઈએ, કારણ કે એક જ શબ્દના જુદા જુદા અર્થો થાય છે અને એકની જગાએ બીજો અર્થ કરતાં અનર્થ પેદા થાય છે. અજનો અર્થ વ્રીહિ એટલે ન ઉગે તેવી ડાંગર પણ થાય અને બકરો પણ થાય. તેમાં વ્રીહિને બદલે બકરો અર્થ કરતાં કેવો અનર્થ થયો હતો, તે તમે નારદ, પર્વત અને વસુની વાત પરથી જાણી ચૂક્યા હશો.

એક વાર એક કવિએ રાજસભામાં આવીને રાજાને આશીર્વાદ આપતાં નીચેનો શ્લોક કહ્યો :

युधिष्ठिरस्य या कन्या,
नकुलस्य या गेहिनी ।
भीमसेनस्य या माता
सा माता वरदा भव ॥

આ શ્લોક સાંભળતાં જ ત્યાં બેઠેલા સભાજનો ઊંચા-નીચા થયા અને આ કવિએ તો અસંભવિત દોષથી ભરેલી કવિતા કહી એમ જણાવી તેના તરફ કંઈક ઘૃણા પણ બતાવવા લાગ્યા. આ કવિતાનો દેખીતો અર્થ એવો હતો કે 'જે યુધિષ્ઠિરની કન્યા છે, નકુલની સ્ત્રી છે અને ભીમસેનની માતા છે, તે માતા વરદાન આપનારી થાઓ.' હવે યુધિષ્ઠિર, નકુલ અને ભીમસેન તો એક જ માતાના પુત્ર છે, બંધુ છે, તેથી એકની કન્યા તે બીજાની સ્ત્રી અને ત્રીજાની માતા કેમ હોઈ શકે ? પરંતુ આશીર્વાદ આપનાર કવિ એટલો મૂર્ખ ન હતો કે તે આવા અર્થમાં આ શબ્દોનો પ્રયોગ કરે. તેણે બધાને વિચારમગ્ન જોઈ અર્થનો સ્ફોટ કર્યો કે 'જે યુધિષ્ઠિર એટલે યુદ્ધમાં સ્થિર રહેનાર અર્થાત્

પર્વતની પુત્રી છે, જે નકુલ એટલે કુળ વિનાના એવા શંકર ની સ્ત્રી છે અને જે ભીમસેન એટલે જેની સેના બળવાન છે એવા કાર્તિકેયસ્વામીની માતા છે, તે પાર્વતી તમને વરદાન આપનારી થાઓ ' આ અર્થ સાભળી બધા વિસ્મય પામ્યા અને રાજાએ તેને મોટુ ઇનામ આપ્યુ

કર્મ શબ્દ કર્તવ્ય, ફરજ, અનુષ્ઠાન, ધધો, ઉદ્દેશ કે હેતુ બતાવવા માટે વપરાય છે, પણ અહી તે અર્થ પ્રસ્તુત નથી અહી તો 'पावाण कम्माण निग्घायणट्ठाए'[1] 'छिं नट्ठ अमुट्ठ कम्म '[2] 'कम्मघणमुक्क'[3] कम्मट्ठविणासण'[4] વગેરે પદોમા જે અર્થમા વપરાયેલો છે, તે જ પ્રસ્તુત છે અને તેનુ જ અમે સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઇચ્છીએ છીએ

છ દ્રવ્યો

પ્રથમ તો આ લોક ષડ્દ્રવ્યમય અનાદિ કાલથી છે, એ વાત તમારા ખ્યાલમા બરાબર રહેવી જોઈએ ઘણા ભાગ્યશાળીઓને છ દ્રવ્યના નામ યાદ નહિ હોય, એટલે એ નામો અહી જણાવી દઈએ તે છે-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાલ, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય

છ દ્રવ્યોમા આકાશ ક્ષેત્ર છે અને બાકીના ક્ષેત્રી છે, એટલે તેની અદર રહનારા છે

છ દ્રવ્યોમા પ્રથમના પાચ જડ છે અને છેલ્લુ એટલે જીવદ્રવ્ય ચૈતન્યયુક્ત છે આ વાત અમે અહી ભારપૂર્વક કહેવા ઇચ્છીએ છીએ, કારણ કે કેટલાક જડ એવા પુદ્ગલના

---

1 આ પદ 'તસ્સ ઉત્તરી સૂત્રમા આવે છે 2 આ પદ નામોત્થુણં સૂત્રમા આવે છે 3 આ પદ 'ઉવસગ્ગહર' સ્તોત્રમા આવે છે 4 આ પદ જગચિંતામણિ ચૈત્યવંદનમા આવે છે આ બધા સૂત્રો પ્રતિક્રમણના પુસ્તકમાં જોઈ શકાશે.

સંયોજનથી પણ ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ માને છે અને આત્મતત્ત્વની સ્વતંત્રતા ઉડાવી દે છે, પરંતુ પુદ્ગલમાં ચૈતન્યનો એક અંશ પણ નથી, એટલે ગમે તેટલા પુદ્ગલોને ગમે તે રીતે, ગમે તે પ્રકારે, એકત્ર કરવામાં આવે તો પણ તેમાંથી ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી

છ દ્રવ્યોમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાલ અને જીવાસ્તિકાય અરૂપી છે અને પુદ્ગલ રૂપી છે અરૂપીના ગુણો અરૂપી અને રૂપીના ગુણો રૂપી આમ છતાં અરૂપી પદાર્થો જાણી શકાય છે સમય પસાર થાય છે, એ દેખાતો નથી, પણ તેના કાર્યવડે જાણી શકાય છે આત્મા દેખાતો નથી, પણ તેના કાર્ય વડે જાણી શકાય છે તેજ રીતે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશ પણ તેના કાર્યો વડે જાણી શકાય છે

જેટલું માપ લોકાકાશનું, તેટલું જ માપ ધર્માસ્તિકાયનું જેટલા પ્રદેશ લોકાકાશના, તેટલા જ પ્રદેશો ધર્માસ્તિકાયના આકાશના એક પ્રદેશમાં ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ હોય પણ બે નહિ, કારણ કે તે વ્યાપક છે, એનો સંકોચ થઈ શકતો નથી ધર્માસ્તિકાયનું પણ એમજ સમજવું પરંતુ આકાશના એક પ્રદેશમાં આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે, કારણ કે આત્મા હંમેશા સર્વવ્યાપક નથી, કદાચિત્ જ લોકવ્યાપી બને છે,* એટલે તેનો સંકોચ-વિકાસ થઈ શકે છે

આધુનિક વિજ્ઞાનમાં ભૌતિકશાસ્ત્ર (physics) ની

* સમુદ્ઘાત વખતે આ સ્થિતિ બને છે તેનો ખુલાસો 'આત્માની અખંડતા' વિષેના પાંચમા વ્યાખ્યાનમાં અપાયેલો છે

મુખ્યતા છે અને તેની બોલબાલા થઈ રહી છે, પરંતુ આ વિષયમાં જૈન દર્શનનું ખેડાણ ઓછું નથી જૈન દર્શનમાં પુદ્ગલોના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપથી સ્થૂલમાં સ્થૂલ સ્વરૂપ સુધીનો વિચાર બરાબર કરવામાં આવ્યો છે અને તેનાથી નિર્મિત થતા શબ્દ, અંધકાર, પ્રકાશ, કાંતિ, છાયા, આતપ, વગેરેનું પણ વિશદ વર્ણન કરેલું છે જ્યારે ભારતના અન્ય દર્શનો શબ્દને આકાશનો ગુણ માનતા હતા, ત્યારે જૈન દર્શને તેને પુદ્ગલનો ગુણ માન્યો હતો અને તે ક્ષણ માત્રમાં લોકના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી પહોંચવાની શક્તિ ધરાવે છે, એમ જાહેર કર્યું હતું તે આજે રેડિયોની શોધ થતાં સાબિત થઈ ગયું છે આ રીતે જૈન દર્શન ઘણું સૂક્ષ્મ તથા સત્ય છે અને દિનપ્રતિદિન વિદ્વાનોને તેની વિશેષ ને વિશેષ ખાતરી થતી જાય છે

કર્મ એ પૌદ્ગલિક વસ્તુ છે

કર્મની ઓળખાણ કરવા માટે પ્રથમ પુદ્ગલની ઓળખાણ કરી લેવી પડે, કારણ કે કર્મ એ પૌદ્ગલિક વસ્તુ છે.

પુદ્ગલ અણુરૂપે પણ હોય અને સ્કંધરૂપે પણ હોય. એક ઓરડામાં બાકોરા વાટે સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો હોય તો તેમાં અસંખ્ય રજકણો ઉડતા નજરે પડે છે, તેને આપણે ખૂબ નાના, બારીક કે સૂક્ષ્મ કહીએ છીએ, પણ આ તો વ્યાવહારિક વચન છે ઘરમાં સીત્તેર વર્ષની ડોસી હોય, પચાસ વર્ષનો પિતા હોય, પચીસ, વીસ કે પંદર વર્ષના ભાઈબહેનો હોય,તેથી પાંચ વર્ષનો છોકરો ઘણો નાનો કહેવાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે એ ઘણો નાનો નથી કોઈ બે વર્ષ

બાદ નવો છોકરો આવે તો એ મોટો ગણાશે ને પેલો નાનો ગણાશે તેજ રીતે પછીના છોકરાથી એ પણ મોટો ગણાશે અને નવો આવેલો નાનો ગણાશે તાત્પર્ય કે આ રજકણો ખૂબ નાના કહેવાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તે ખૂબ નાના કે તદ્દન નાના નથી તેનાથી પણ વધુ નાના બીજા રજકણો હોય છે આ રજકણોના જ્યારે ભાગ પડે અને તે ભાગના પણ વિશેષ ભાગ પડે, ત્યારે તે એટલા સૂક્ષ્મ બની જાય છે કે ગમે તેવા પ્રકાશના [illegible] પણ આપણે તેને જોઈ શકીએ નહિ

આમ છતા કલ્પનાથી તેનો ખ્યાલ [illegible] ચાહીએ, તો લાવી શકીએ ખરા, જેમકે એક [illegible] આ મો ભાગ, સોળમો ભાગ, સોમો ભાગ, [illegible] આ રીતે તેના કલ્પનાથી ભાગ કરતા કરતા જ્યારે એવી સ્થિતિ આવી પહોચે કે તેનો ભાગ [illegible] તેને નાનામા નાનો, સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ કે સૂક્ષ્મ [illegible] કહેવાય આવા સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ [illegible] શાસ્ત્રકારોએ 'આણુ' ની સજ્ઞા આપી છે [illegible] કોઈ વસ્તુ [illegible] નથી, એટલે તેને જ પરમાણુ [illegible] છે જે વસ્તુ [illegible] નાની તે પરમાણુ ગમે તેવા [illegible] સૂક્ષ્મ [illegible] પણ તે જોઈ શકાતા નથી

એક અણુ કે પરમાણુ [illegible] અણુ કે પરમાણુ [illegible] જોડાય ત્યારે સ્કધ બને છે [illegible] પરમાણુનો ચણુક, [illegible] પરમાણુનો [illegible] માણુનો [illegible] અને [illegible]

બને છે આ બધાએ સ્કંધના પ્રકારો હોવાથી સ્કંધની સંખ્યા અનંતાનંત છે

સ્કંધ કેટલો વખત ટકી શકે, તેનો ખુલાસો જૈન શાસ્ત્રમાં થયેલો છે જઘન્યથી સ્કંધ એક સમય ટકે, મધ્યમથી લાખો, કરોડો, અગણિત વર્ષ સુધી ટકે અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત વર્ષ સુધી ટકે પરંતુ ત્યાર પછી તેનો નાશ થાય અને તે છૂટો પડી અંતે પરમાણુના રૂપમાં આવી જાય આવા અણુપરમાણુ ફરી પાછા ભેગા મળે અને તેનો સ્કંધ બનાય આમ પુદ્ગલમાં ભેગા થવાની અને છૂટા પડવાની ક્રિયા થયા જ કરે છે, તેથી શાસ્ત્રકારોએ તેનું 'પુદ્ગલ' એવું ગુણનિષ્પન્ન નામ આપ્યું છે ×

જો પુદ્ગલના અણુપરમાણુ ભેગા થતા ન હોય તો કોઈ પણ વસ્તુ બની શકે જ નહિ તમે પાટ, બાજોઠ, પુસ્તક, કવળી, થાળી, દીવાલ વગેરે જે કંઈ જુઓ છો તે બધી વસ્તુઓ પરમાણુ ભેગા થવાથી જ બનેલી છે તે જ રીતે મોટા સ્કંધમાંથી નાના સ્કંધો અને નાના સ્કંધોમાંથી વધારે નાના સ્કંધો છૂટા પડતા ન હોય તો કોઈ પણ વસ્તુમાં કશો ફેરફાર થઈ શકે જ નહિ, જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ રહે, પણ આપણે જોઈએ છીએ કે વસ્તુઓ તૂટે છે, ફૂટે છે, બગડે છે, સુધરે છે અને ખંડ ખંડ ટુકડા બની નાશ પણ પામે છે, એટલે સ્કંધો તથા અણુ-પરમાણુ છૂટા પડે છે, એ વાત નિશ્ચિત છે

અહીં ઉત્પત્તિ અને વિનાશની જે વાત આવી, તે

× તત્ત્વાર્થસૂત્રની સિદ્ધસેનીય ટીકામાં 'पूरणाद् गलनाच्चपुद्गलाः' એમ જણાવેલું છે અ ૫-૧ દિગમ્બર ગ્રંથ રાજવાર્તિકમાં 'पूरण गलनान्वर्थसंज्ञत्वात् पुद्गलाः' એમ જણાવ્યું છે અ ૫ સૂ ૧ ધવલા હરિવંશ પુરાણ (સર્ગ ૭) વગેરેમાં પણ લગભગ આવી જ વ્યાખ્યાઓ આપેલી છે

આકૃતિ કે પર્યાય અંગે સમજવાની છે. મૂળ દ્રવ્ય તો ધ્રુવ નિત્ય-શાશ્વત હોઈ તેમા ઉત્પત્તિ કે વિનાશ સભવતા નથી. આ વસ્તુ બરાબર નહિ સમજવાથી ઘણા માણસો ઘણી વાર ભ્રમમા પડે છે અને ઓડનુ ચોડ વેતરી નાખે છે.

‘એક નવીન વસ્તુની શોધ’ એવા સમાચાર છાપામા વાચીને એક ભાઈ અમારી પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે ‘આપ તો કહો છો કે કોઈ વસ્તુ તદ્દન નવીન બનતી નથી અને આ છાપાવાળો શુ લખે છે? એક નવીન વસ્તુની શોધ જ્યારે એક વસ્તુ નવી શોધાઈ હશે, ત્યારે જ તે એમ લખતો હશે ને?’ અમે કહ્યુ ‘મહાનુભાવ! તમે અમારા કહેવાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજ્યા નથી. અમે એમ કહીએ છીએ કે આ જગતમા જેટલા દ્રવ્યો છે તેટલા જ રહે છે. તેમા કોઈ દ્રવ્ય નવુ ઉત્પન્ન થઈને ઉમેરાતુ નથી કે નાશ પામીને ઘટતુ નથી. જ્યારે જુઓ ત્યારે છના છ જ હોય છે, પરતુ તેના પર્યાયો બદલાતા રહે છે અને જ્યારે આપણા જોવા-જાણવામા ન હોય તેવો કોઈ પર્યાય જોવા-જાણવામા આવે છે, ત્યારે આપણે તેને નવીન શબ્દથી સબોધીએ છીએ. ‘કોલબસે શોધેલો એક નવીન દેશ’ એનો અર્થ એમ નહિ સમજવાનો કે પહેલા એ દેશ હતો જ નહિ અને નવો ઉત્પન્ન થયો. એ દેશ તો લાખો-કરોડો-અબજો વર્ષોથી ત્યા જ હતો, પણ તેની કોલબસને તથા તેના મિત્રોને ખબર ન હતી, એટલે તેણે એને નવીન દેશ કહ્યો. તે જ રીતે જેને એક નવીન વસ્તુની શોધ કહેવામા આવે છે, તેનુ મૂળ દ્રવ્ય તો આ વિશ્વમા અનાદિ કાળથી હતુ, માત્ર તેના પર્યાયમા ફેર પડ્યો, એટલુ જ. તેથી અમે જે કહીએ છીએ કે કોઈ વસ્તુ તદ્દન નવીન બનતી નથી, તે બરાબર છે. એક વસ્તુમાથી રૂપાતર

પામીને બીજી વસ્તુ બને તેને તદ્દન નવીન કહેવાય નહિ, કારણ કે તેનું મૂળ દ્રવ્ય તો પહેલા પણ હતું જ એટલે અહીં નવીન શબ્દનો જે પ્રયોગ છે, તેને આપેક્ષિક સમજવાનો છે

આજે અણુ શબ્દ પ્રચલિત બન્યો છે છાપામા રોજ અણુબોમ્બ, અણુશસ્ત્ર વગેરેની વાતો આવે છે, એટલે નાના નાના વિદ્યાર્થીઓ પણ એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરતા થઈ ગયા છે પરંતુ આજે અણુ શબ્દથી જે વસ્તુ પ્રચારમા છે, તે વાસ્તવિક રીતે અણુ નથી, પણ એક જાતનો સ્કંધ છે જો એ અણુ હોય તો તેનો સ્ફોટ શી રીતે થઈ શકે? આજના વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે અણુનો સ્ફોટ થવાને લીધે તેમાથી મહાન શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ જે ખરેખર અણુ હોય તેનો સ્ફોટ થઈ શકે જ નહિ સ્ફોટ તો સ્કંધનો જ થઈ શકે, માટે તે અણુ નહિ પણ સ્કંધ જ છે

જે સ્કંધો સૂક્ષ્મપરિણામી હોય છે, તે નજરે જોઈ શકાતા નથી, પણ બાદરપરિણામી હોય છે, તે નજરે જોઇ શકાય છે× છ દ્રવ્યોમા માત્ર પુદ્ગલ દ્રવ્ય એવું છે કે જે નજરે દેખી શકાય છે અને બીજી ઇન્દ્રિયોનો વિષય પણ બની શકે છે આ જગતમા આપણે જે કંઈ જોઈએ છીએ, છે તે બધી પુદ્ગલની જ રચના છે

× સૂક્ષ્મતા અને સ્થૂલતાની અપેક્ષાએ પુદ્ગલસ્કંધના છ પ્રકારો માનવામા આવ્યા છે (૧) અતિસ્થૂલ (૨) સ્થૂલ (૩) સ્થૂલસૂક્ષ્મ (૪) સૂક્ષ્મસ્થૂલ (૫) સૂક્ષ્મ અને (૬) અતિ સૂક્ષ્મ

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે નિયમસારમા તેનુ વર્ણન કરતા જણાવ્યું છે કે જે પુદ્ગલસ્કન્ધનું છેદન ભેદન તથા અન્યત્ર વહન સામાન્ય રૂપથી થઈ શકે તે પુદ્ગલ સ્કંધને અતિ સ્થૂલ (solid) સમજવો જેમકે ભૂમિ પત્થર, લાકડું વગેરે જે પુદ્ગલસ્કંધનું છેદન-ભેદન ન થઈ શકે પણ અન્યત્ર વહન થઈ શકે તે પુદ્ગલ સ્કન્ધને સ્થૂલ (liquid

સજાતીય અનંત સ્કંધો ભેગા થાય, તેને વર્ગણા કહેવાય. સજાતીય એટલે જેની જાતિ સમાન હોય તેવા. જાતિથી અહીં કેટલીક સમાન લક્ષણવાળી વસ્તુ સમજવાની છે. રજપૂત, વાણિયા, બ્રાહ્મણ, ખેડૂત, સોની, સઈ, સુતાર, લુહાર, મોચી, વણકર વગેરે જાતિસૂચક શબ્દો છે. એક રજપૂત ને બીજો રજપૂત સજાતીય કહેવાય. એક વાણિયો ને બીજો વાણિયો સજાતીય કહેવાય. તે રીતે ૩ પરમાણુવાળો સ્કંધ અને ૩ પરમાણુવાળો સ્કંધ સજાતીય કહેવાય, ૪ પરમાણુવાળો સ્કંધ અને ૪ પરમાણુવાળો સ્કંધ સજાતીય કહેવાય. સજાતીય સ્કંધો અનંત પ્રકારના છે, એટલે વર્ગણાઓ પણ અનંત પ્રકારની છે.

પ્રથમ એક વસ્તુ સામાન્ય રૂપે કહેવાય છે અને પછી તેની વિશેષતાનું વર્ણન થાય છે. તમને ચુનીલાલ શેઠની ઓળખાણ કરાવવી હોય તો પ્રથમ એમ કહેવામાં આવે છે કે આ ચુનીલાલ શેઠ પછી ક્યાંના રહીશ છે? કઈ જ્ઞાતિના છે? કેટલી ઉંમરના છે? શું ધંધો કરે છે? કેવા સ્વભાવના છે? વગેરે જણાવવામાં આવે છે, આથી તમને ચુનીલાલ શેઠની ઓળખાણ બરાબર થઈ જાય છે. પછી

પ્રવાહ) સમજવો. જેમકે ઘી તેલ પાણી આદિ. જે પુદ્‌ગલસ્કંધનું છેદન-ભેદન કે અન્યત્ર વહન થઈ શકે પણ નેત્રથી દશ્યમાન થાય તે પુદ્‌ગલસ્કંધને સ્થૂલસૂક્ષ્મ સમજવો. જેમકે છાયા, તાપ આદિ. તેમને છોડીને બાકીની ચાર ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત થનાર પુદ્‌ગલસ્કંધને સૂક્ષ્મસ્થૂલ સમજવો. જેમકે વાયુ તથા અન્ય પ્રકારના ગેસો. જે પુદ્‌ગલસ્કંધ અતીન્દ્રિય હોય તે સૂક્ષ્મ સમજવો. જેમકે મનોવર્ગણા, ભાષાવર્ગણા, શ્વાસોચ્છ્‌વાસ આદિના પુદ્‌ગલો. અને જે પુદ્‌ગલસ્કંધ મનોવાણી આદિથી પણ સૂક્ષ્મ હોય તે સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મ સમજવો. જેમ કે દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ વગેરે.

આ ૭ પ્રકારો ગોમ્મટસારની જીવકાંડ ગાથા ૬૦૨ માં પણ જણાવેલા છે.

ચુનીલાલ શેઠ સામા મળે તો તેમને જુહાર કરી કહે 'કોઈ વાર ઘેર પધારજો' એવું આમંત્રણ પણ આપો.

તત્ત્વનો-શાસ્ત્રીય પદાર્થોનો બોધ કરાવવા માટે પણ આવો જ ક્રમ છે પ્રથમ તેનો નિર્દેશ થાય છે, પછી તેનો પરિચય કરાવવામાં આવે છે અને છેવટે તેના દરેક અંગો પાંગનું બારીકાઈથી વિવેચન કરવામાં આવે છે આથી તત્ત્વ બોધ બરાબર થાય છે અને કોઈ પણ વાતમાં ગોથાં ખાવાનો વખત આવતો નથી

અનંત વર્ગણાઓમાંથી સોલ વર્ગણાઓ વિશેષ પ્રકારે સમજવા યોગ્ય છે, તેથી પ્રથમ તેનો નામનિર્દેશ કરીશું અને પછી તેનો પરિચય આપીશું સોળ વર્ગણાના નામો નીચે મુજબ છે —

(૧) ઔદારિક શરીર માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૨) ઔદારિક શરીર માટે ગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૩) ઔદારિક-વૈક્રિય શરીર માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૪) વૈક્રિય શરીર માટે ગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૫) વૈક્રિય-આહારક શરીર માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૬) આહારક શરીર માટે ગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૭) આહારક તૈજસ શરીર માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૮) તૈજસ શરીર માટે ગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૯) તૈજસ શરીર અને ભાષા માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૧૦) ભાષા માટે ગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા
(૧૧) ભાષા અને શ્વાસોચ્છ્વાસ માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા

(૧૨) શ્વાસોચ્છ્વાસ માટે ગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા

(૧૩) શ્વાસોચ્છ્વાસ અને મન માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા

(૧૪) મન માટે ગ્રહણ યોગ્ય મહાવર્ગણા

(૧૫) મન અને કર્મ માટે અગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા

(૧૬) કર્મ માટે ગ્રહણયોગ્ય મહાવર્ગણા

આ સોળમી વર્ગણાને કાર્મણવર્ગણા કહેવામાં આવે છે.

જેમાં ઘણી પેટાવર્ગણાઓ હોય તે મહાવર્ગણા કહેવાય. આ મહાવર્ગણાઓમાં કેટલીકને અગ્રહણયોગ્ય કહી છે અને કેટલીકને ગ્રહણયોગ્ય કહી છે, તેનો વાસ્તવિક અર્થ શો છે? તે તમોને સમજાવીશું.

સ્કંધોનો જથ્થો મોટો હોય અને તેમાં પરમાણુ ઓછા હોય× તો તેનું ઔદારિક શરીર બની શકે નહિ. આવા સ્કંધો પણ દુનિયામાં અનંતા છે. તેને ઔદારિક શરીર માટે અગ્રહણયોગ્ય કહેવાય છે.

આવા સ્કંધોનું સ્વરૂપ નાનું થાય અને તેમાં પરમાણુની સંખ્યા વધે તો તે ઔદારિક શરીરને માટે યોગ્ય બને. તેને ઔદારિક શરીર માટે ગ્રહણ યોગ્ય કહેવાય.

× રૂનો જથ્થો મોટો હોય છે અને પરમાણુ ઓછા હોય છે. સોનાનો જથ્થો નાનો હોય છે અને તેમાં પરમાણુ વધારે હોય છે. એક મણ રૂ હોય તો તેનો મોટો ગાંસડો બાંધવો પડે અને એક મણ સોનું હોય તો સામાન્ય પોટલામાં ઘન ફૂટ જેટલી જગ્યામાં તે આવી જાય. જેમ સ્કંધમાં પરમાણુ વધારે તેમ તેનું પરિણામ સૂક્ષ્મ

ઔદારિક શરીર માટે યોગ્ય વર્ગણાના સ્કંધોનું સ્વરૂપ નાનું થાય અને તેમાં પરમાણુઓ વધારે હોય તો તેનું ઔદારિક કે વૈક્રિય શરીર બની શકે નહિ, એટલે તે ઔદારિક તથા વૈક્રિય શરીર માટે અગ્રહણયોગ્ય કહેવાય તેનું કદ નાનું થાય અને પરમાણુઓની સંખ્યા વધે ત્યારે તે વૈક્રિય શરીર માટે ગ્રહણ યોગ્ય થાય

આહારિક શરીર, તૈજસ શરીર, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ, મન અને કર્મની વર્ગણાઓને માટે પણ આમ જ સમજવું પરમાણુઓની સંખ્યામાં વધઘટ થવાથી અગ્રહણયોગ્ય વર્ગણાઓ ગ્રહણયોગ્ય બને છે અને ગ્રહણયોગ્ય વર્ગણાઓ અગ્રહણયોગ્ય બને છે, એટલી વાત લક્ષમાં રાખવી

બધી વર્ગણા એક જ સ્થાનમાં કેમ રહી શકે? એક બીજામાં ભેગી કેમ ન થઈ જાય? દાખલા તરીકે આત્મા ઔદારિક શરીરને યોગ્ય વર્ગણાઓ ભેગી કરીને ઔદારિક શરીર બનાવતો હોય, ત્યારે તેમાં વૈક્રિય શરીરની વર્ગણાઓ કેમ ન આવી જાય? એ પણ તમારે જાણવું જોઈએ

પરમાણુઓમાં અને તેના સ્કંધોમાં એવી તાકાત છે કે તેના તે આકાશમાં એક, બે કે અસંખ્યાતઅનંત પણ સાથે રહી શકે દીવાનું દૃષ્ટાંત સામે રાખવાથી આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ સમજાશે એક ઓરડામાં એક દીવાનો પ્રકાશ પણ રહી શકે છે, બે દીવાનો પ્રકાશ પણ રહી શકે છે, બાર દીવાનો પ્રકાશ પણ રહી શકે છે અને બત્રીશ દીવાનો પ્રકાશ પણ રહી શકે છે તે રીતે સેંકડો અને હજારો

દીવાનો પ્રકાશ પણ રહી શક છે આમ છતા તે પ્રકાશો અદર અદર અથડાતા નથી, ટકરાતા નથી કે એક બીજાનો નાશ કરતા નથી અને દરેક દીવાનો પ્રકાશ જ્યારે જોઇએ ત્યારે જુદો જ હોય છે જે દીવાને બહાર લઈ જાઓ તેનો પ્રકાશ પણ તેની સાથે જાય છે

વળી તેના તે જ ઓરડામા બત્તીના પ્રકાશ ઉપરાત તમારે રહેવું હોય તો પણ રહી શકો છો, તમારા કુટુબને રાખવું હોય તો પણ રાખી શકો છો અને ઘરવખરીની નાની મોટી વસ્તુઓ રાખવી હોય તો તે પણ રાખી શકો છો તેમા કોઈ બાધ આવતો નથી

આ પ્રકાશ નજરે જોઈ શકાય એવો સ્થૂલ છે, છતા તે સાથે રહી શકે છે અને તેમા કઈ અવરોધ આવતો નથી, તો જે પરમાણુ અતિ સૂક્ષ્મ છે અને નજરે પણ જોઈ શકાતા નથી, તેને સાથે રહેવામા શો અવરોધ આવે? તાત્પર્ય કે ન જ આવે

જેમ એક ઘરમા માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની વગેરે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ રહી શકે છે, તેમ એક આકાશના પ્રદેશમા જુદા જુદા દ્રવ્યો રહી શકે છે તેમા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય વ્યાપેલા હોય છે, પરમાણુ રૂપે પુદ્ગલ હોય છે અને આત્માઓના પ્રદેશો પણ અનતાઅનત હોય છે પરતુ તે એક બીજાને ધક્કો લગાડતા નથી

સમસ્ત લોકમા પુદ્ગલો ઠાસી ઠાસીને ભરેલા છે અને કાર્મણ વર્ગણા પણ સર્વ૧ વ્યાપેલી છે, તેથી ચૌદ ગજ-

લોકના કોઈપણ ભાગમાં રહેલો આત્મા આ કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોને તરત જ ગ્રહણ કરી શકે છે આ પુદ્ગલો ગ્રહણ થયા પછી આત્મપ્રદેશો સાથે ઓતપ્રોત થઈ જાય, ત્યારે તેને કર્મ કહેવામાં આવે છે

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે 'તેને બીજું કઈ નામ ન આપતા કર્મનામ કેમ આપ્યું ?' આ પ્રશ્નનો અમે ઉત્તર આપીએ છીએ આ દુનિયામાં કેટલાક નામો ગુણ-નિષ્પન્ન હોય છે અને કેટલાક નામો રૂઢ હોય છે તમે છોકરો રૂપાળો હોય છતાં કાળિયો કે કાલિદાસ કહો છો ડાહ્યો હોય છતાં ગાંડો કે ગાંડાલાલ કહો છો અને બહુ તોફાની હોય છતાં શાંતિ કે શાંતિલાલ કહો છો આ બધા રૂઢ નામો છે ઘણા માબાપો નામના શોખીન હોય છે, એટલે તેમને કર્ણમધુર સુંદર નામો ગમે છે, પણ જેવા તેવા નામો ગમતા નથી આથી તેઓ પોતાનું નામ બદલે છે અને મનમાં ફુલાય છે કે અમારું નામ કેવું સુંદર પડયું ! પણ નામમાં શું રાખ્યું છે ? તમે ઠણુ ઠણપાલની વાત સાંભળો, એટલે નામ વિષેનો તમારો મોહ ઉડી જશે

ઠણુઠણપાલની વાત

એક શેઠ પાસે પૈસાટકા સારા હતા અને તેઓ બધી વાતે સુખી હતા, પરંતુ તેમનો કોઈપણ પુત્ર બાર મહિના કરતાં વધુ વખત જીવતો નહિ તેમને ૭ પુત્ર થયા અને બધે આ રીતે મરણ પામ્યા પછી સાતમા પુત્રનો

જન્મ થયો, ત્યારે એ પુત્રનુ નામ ઠણુઠણપાલ પાડયુ આ પુત્ર યોગાનુયોગે બાળમરણથી બચી ગયો અને કાલ ક્રમે યુવાન થયો

આ વખતે કેટલાક મિત્રો તેને કહેવા લાગ્યા કે 'તારુ નામ બીજુ કઈ નહિ ને ઠણુઠણપાલ કેમ પાડયુ ? આ નામ તો ઘણુ લજામણુ લાગે છે! કઈ નહિ ને ઠણુ ઠણુ પાલ!' આમ ઘણા મિત્રોએ ચીડવવાથી તે પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો કે 'પિતાજી આ દુનિયામા નામોની ખોટ ક્યા હતી કે તમે મારુ નામ ઠણઠણપાલ પાડયુ ? આ નામ બહુ ખરાબ લાગે છે, માટે મારુ નામ બદલી નાખો '

પિતાએ કહ્યુ કે 'બેટા! માણસનુ નામ તો છઠ ઠીમા એક જ વાર પડે વળી જે નામ લોકજિહ્વાએ ચડી ગયુ હોય તે આપણુ બદલ્યુ બદલાય નહિ, માટે કોઈ ગમે તેમ કહે, પણ તારે એના પર ધ્યાન આપવું નહિ '

ઠણઠણપાલે કહ્યુ 'પરતુ પિતાજી! આ નામ તો સાભળવામા ઘણુ ખરાબ લાગે છે તે મને જરાય ગમતુ નથી '

પિતાએ કહ્યુ 'બેટા! કોઈ ને એ નામ સાભળવામા ખરાબ લાગતુ હશે, પણ અમને તો એ બહુ મધુર લાગે છે જ્યા અમે ઠણુઠણપાલ એ શબ્દો સાભળીએ છીએ, ત્યા અમારા અતરમા આનદ ઉભરાવા લાગે છે, અમારુ હૈયુ હર્ષના હેલે ચડે છે બેટા! બધા નામો કઈ સાર્થ

હોતા નથી કોઈનું નામ કચરો હોય છે, કોઈનું નામ પૂંજો હોય છે, કોઈનું નામ ભીખો હોય છે, તેમ આ ઠણઠણપાલ સાચી વાત એ છે કે આપણે નામ કરતા કામ પર જ વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ જે સારા કામ કરે તેનું નામ સારુ, બાકી નામ ગમે તેવા રૂડારૂપાળા હોય તે શા કામના ? ઋષભનો અર્થ વૃષભ એટલે બળદ થાય છે, પરંતુ તેમણે માનવસમાજ માટે નવયુગ પ્રવર્તાવ્યો અને પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધી લોકોને તારવા માટે ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી, તો આજે તેઓ શ્રી ઋષભદેવ તરીકે સર્વત્ર પૂજાય છે અને લાખો-ક્રોડો માનવીના આદર્શ બનેલા છે યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નકુલ, એ નામો પણ અર્થમાં સુંદર નથી, છતાં તેમના કામને લીધે જ તે લોકપ્રિય બનેલા છે, માટે તારે નામ કરતા કામ પર જ વિશેષ ધ્યાન આપવું '

પરંતુ પિતાની આ શિખામણથી ઠણઠણપાલના મનનું સમાધાન થયું નહિ ત્યારે પિતાએ તેને કોઈ સુંદર નામ શોધી લાવવાનું જણાવ્યું

હવે થોડા દિવસ બાદ કોઈ કામપ્રસંગે ઠણઠણપાલ ગામની બહાર ગયો ત્યાં એક આધેડ ઉમરની સ્ત્રી તેના જોવામાં આવી તેના વસ્ત્ર ફાટેલાતૂટેલા હતા અને આખો દિવસ મહેનત-મજૂરી કરવાથી તેનું શરીર શ્યામ બની ગયું હતું તેણે સવારથી મધ્યાહ્ન સુધી મહેનત કરીને છાણાં છાણાંનો એક મોટો ટોપલો ભરેલો હતો તેણે ઠણઠણ-

પાલને કહ્યુ 'ભાઈ! આ ટોપલો માથે ચડાવવામા મને જરા હાથ આપો ' એટલે ઠણુઠણુપાલ તેની પાસે ગયો અને ટોપલાને હાથ દેતા બોલ્યો કે 'બહેન! તમારુ નામ શુ?' પેલી સ્ત્રીએ કહ્યુ કે 'લખમી '

ઠણુઠણુપાલને આ નામ સાભળી કઈક આશ્ચર્ય થયુ તેણે લખમીને પૂછ્યુ કે 'બહેન! તમારુ નામ તો લક્ષ્મી છે અને તમે આ છાણા વીણવાનુ કામ કેમ કરો છો?'

લખમીએ કહ્યુ 'ભાઈ! નામને શું કરવાનુ? આ દુનિયામા 'નામ મોટા અને દર્સણ ખોટા' એવો જ વ્યવહાર ચાલે છે મારી સ્થિતિ ઘણી ગરીબ છે, તેથી આ રીતે છાણા-લાકડા વીણીને બજારમા વેચુ છુ અને તેનાથી મારુ ગુજરાન ચલાવુ છુ '

આટલુ કહી લખમી ચાલતી થઇ અને ઠણઠણપાલ પોતાના રસ્તે પડ્યો, પણ આખા રસ્તે તેના મનમા બે જ શબ્દો ગુજ્યા કર્યા 'લખમી' અને 'છાણા '

તે થોડુ આગળ ચાલ્યો, ત્યા એક માણસ સામો મળ્યો તેને ઠણુઠણુપાલે પૂછ્યુ કે 'ભાઈ! તમારુ નામ શુ? પેલાએ જવાબ આપ્યો કે 'ધનપાલ' આ નામ સાભળી ઠણઠણપાલ ખુશ થયો તેણે કહ્યુ 'વાહ! તમારુ નામ તો બહુ સુદર છે! વારુ, આપ હાલમા શું કામ કરો છો? ધનપાલ છો, એટલે મોટો વેપારવણજ ખેડતા હશો એમ માનુ છુ ' આ સાભળી ધનપાલે કહ્યુ 'ભાઈ મારુ નામ ધનપાલ છે, એટલુ જ બાકી મારે અને ધનને બારમો

ચદ્રમા છે, એટલે જે કઈ ધન આવે તે મારી પાસે ટકતુ જ નથી હાલમા હુ માગી–ભીખીને જેમ તેમ મારુ પૂરુ કરુ છુ '

આ શબ્દો સાભળતા જ ઠણુઠણુપાલ ઠરી ગયો લક્ષ્મી છાણા વીણે અને ધનપાલ ભીખ માગે, એ તો ભારે અજાયબી !

આગળ જતા સ્મશાન આવ્યુ ત્યા ઘણા માણસો એકત્ર થયા હતા અને એક મડદાને અગ્નિદાહ દેવાઈ રહ્યો હતો ઠણુઠણુપાલે સ્વાભાવિક જિજ્ઞાસાથી એ માણસોને પૂછ્યુ કે 'અરે ભાઈ! કોણ મરી ગયુ ?' ત્યારે ડાઘુમાના એકે જવાબ આપ્યો કે 'આ તો અમરશીભાઈ ગુજરી ગયા માટામ બહુ ભ ા હતા અને નખમાયે રોગ ન હતો, છતા કોણ જાણે કેમ આજે વહેલી સવારમા ઠરી ગયા '

આ સાભળી ઠણઠણુપાલે કહ્યુ 'પણ અમરશીભાઈ મરે ખરા ?' પેલાને આ પ્રશ્ન ઘણો વિચિત્ર લાગ્યો, છતા તેણે શાતિથી જવાબ આપ્યો કે 'ભાઈ! આ જગતમા તો અમરશીભાઈ હોય અન તરાય હોય ક અક્ષયકુમાર હોય વળી ઈશ્વરલાલ, ભગવાનદાસ, મહાદેવપ્રસા", મુરારિ, ધ્રુવ અને નિત્યાન દ સહુને એક દિવસ અવશ્ય મરવાનુ છે મૃત્યુને હજી સુધી કોઈ ટાળી શકયુ નથી અને ટળે પણ નહિ '

આ જવાબ સાભળતા ઠણુઠણુપાલ ચૂપ થઈ ગયો અને ઘરે આવી પોતાના કામે લાગ્યો થોડા દિવસ પછી પિતાએ પૂછયુ 'કેમ બેટા! તે કોઈ સુન્દર નામ શોધી કાઢ્યુ ?' ત્યારે ઠણુઠણુપાલે કહ્યુ

લખમી છાણા વીણતી, ભીખ માગે ધનપાલ,
અમરશી મરતા દીઠો, ભલો હું ઠણઠણપાલ

'લખમીને છાણા વીણતી જોઈ, ધનપાલને મે ભીખ માગતા જોયો અને અમરશીને મે મરતા દીઠો, એટલે કોઈમા પણ નામ પ્રમાણે ગુણ જોયા નહિ, તેથી મારુ નામ ઠણઠણપાલ છે, એ જ ઠીક છે'

આ જવાબથી પિતાએ ખૂબ આનંદ પામી તેને સાબાશી આપી.

આ તો પ્રાસંગિક વાત થઈ, પણ કર્મનામ ગુણસંપન્ન છે, એટલે તેનામા નામ પ્રમાણે અર્થ છે જે વસ્તુ ક્રિયાજન્ય હોય તે કર્મ કહેવાય આ કર્મ ક્રિયાજન્ય છે, આત્માની ક્રિયા વડે ઉત્પન્ન થયેલ છે, એટલે તેનુ નામ સાર્થક છે'

આ વિવેચનના સારરૂપે એટલુ યાદ રાખવાનુ કે કર્મ એ કલ્પના નથી પણ એક વસ્તુ છે, તે પુદ્ગલનો એક પ્રકાર છે, સ્વભાવે જડ છે અને આત્માના વિરોધી તત્ત્વ તરીકે કામ કરે છે પ્રાણીઓને આ જગતમા જે કઈ દુખ, કષ્ટ, આપત્તિ, કે મુશ્કેલીનો અનુભવ કરવો પડે છે, તે કર્મના સબધને આભારી છે કર્મ આપણા મિત્ર, દોસ્ત કે હિતસ્વી નથી, પણ પરમ શત્રુ છે, મહાન દુશ્મન છે અને આપણ અનેક પ્રકારે અહિત કરનાર છે, તેથી તેનો સબધ કેમ છૂટે ? તેની જ પેરવીમા આપણે રહેવુ જોઈ એ

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન અઢારમુ

કર્મની શકિત

મહાનુભાવો !

વૈદકના વિષય સાથે રસાયણનો વિષય જેમ સબંધ ધરાવે છે, તેમ આત્માના વિષય સાથે કર્મનો વિષય ઘણો નિકટનો સબંધ ધરાવે છે, તેથી ગઈ કાલે આપણે તેને હાથ ધર્યો છે પરતુ આ વિષય સૂક્ષ્મ છે, વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો સોયના નાકા જેવો સૂક્ષ્મ છે, પણ પ્રયત્ન કરશો તો તમારો મનરૂપી દોરો તેમા જરૂર પરોવાઈ જશે

તમે કક્કો ઘૂટવા માડચો ત્યારે એ કામ અઘરૂ લાગતુ હતુ ક–નો વળાક કેમે કરી બેસતો ન હતો ખ પણ તમારા ખમીરની કસોટી કરતો હતો પરતુ તમે પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો તો ક-ખ અને બાકીના બધા વર્ણો બરાબર શીખી ગયા અને આજે આખી વર્ણમાલા તમે માત્ર એક જ મીનીટમા લખી શકો છો

પ્રયત્નને ટકાવનાર શ્રદ્ધા છે, એટલે તે પણ તમારા હૃદયમા પૂરતા પ્રમાણમા હોવી જોઈએ. એક વાર અભણ-અબૂઝ ગણાતા માણસો શ્રદ્ધાપૂર્વકનો પ્રયત્ન કરવાથી પડિતની પક્તિમા બિરાજી શકયા, તો તમારા જેવા ભણેલાગણેલા અને પાચમા પૂછાતા માણસો શ્રદ્ધાપૂર્વકના પ્રયત્નથી શુ ન કરી શકે ?

શરૂઆતમા બાળકોને દૂધ પચાવવુ ભારે પડે છે, તેથી તેમા પાણી ઉમેરવામા આવે છે આ પાણીવાળુ દૂધ તેઓ સહેલાઈથી પચાવી જાય છે અને ધીમે ધીમે દૂધ પીતા થઈ જાય છે અમે પણ તમને નક્કર જ્ઞાનરૂપી દૂધ એક દમ નહિ પચે એમ માનીને તેને યુક્તિ, અનુભવ તથા દષ્ટાતરૂપી જળથી મિશ્રિત કરીને પીરસીએ છીએ, એથી આ જ્ઞાન પચાવવામા તમને જરાપણ મુશ્કેલી નહિ જ પડતી હોય

અહી જે કઈ કહેવાય તે એકાગ્ર ચિત્તે સાભળો અને સમય મેળવી તેના પર ઊડા વિચાર કરો ગાય-ભેસ વગેરે જનાવરોને જેમ ખાધેલુ વાગોળવાથી આનદ આવે છે તેમ તમને પણ સાભળેલુ સારી રીતે વિચારવાથી આનદ આવશે અને તમારો આત્મા પ્રસન્ન થશે જ્ઞાનમા આનદ આપવાનો ભારે ગુણ રહેલો છે, તેથી જ મનુષ્ય સાધનરહિત અવસ્થામા પણ અપૂર્વ આનદ માણી શકે છે

કર્મ એ પુદ્ગલ છે, જડ છે, તેથી તેમા શુ શક્તિ હોય? એમ કોઈ માનશો નહિ જડ રેખાઓનુ બનેલુ દોરડુ મોટા મોટા હાથીઓને બાધી રાખે છે અને જડ વસ્તુઓના સયોગથી બનેલો દારૂ પળવારમા પ્રાણીઓના પ્રાણ હરી લે છે સને ૧૯૪૪ના એપ્રિલ માસની ૧૪મી તારીખે મુબઈની ગોદીમા પડેલી એક સ્ટીમરમા દારૂગોળાનો ધડાકો થયો, તેણે આખા મુબઈને ધણધણાવી નાખ્યુ હતુ એ ધડાકાએ લોખડના મોટા મોટા ગડરોના ટુકડા કરી નાખ્યા હતા અને તેને હવામા ઉછાળીને અર્ધો માઈલ દૂર

વ્યાખ્યાન અઢારમું

કર્મની શકિત

મહાનુભાવો !

વૈદકના વિષય સાથે રસાયણનો વિષય જેમ સંબંધ ધરાવે છે, તેમ આત્માના વિષય સાથે કર્મનો વિષય ઘણો નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે, તેથી ગઈ કાલે આપણે તેને હાથ ધર્યો છે પરંતુ આ વિષય સૂક્ષ્મ છે, વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો સોયના નાકા જેવો સૂક્ષ્મ છે, પણ પ્રયત્ન કરશો તો તમારો મનરૂપી દોરો તેમાં જરૂર પરોવાઈ જશે

તમે કક્કો ઘૂંટવા માંડ્યો ત્યારે એ કામ અઘરૂં લાગતું હતું ક–નો વળાંક ઠેમે કરી બેસતો ન હતો ખ પણ તમારા ખમીરની કસોટી કરતો હતો પરંતુ તમે પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો તો ક–ખ અને બાકીના બધા વર્ણો બરાબર શીખી ગયા અને આજે આખી વર્ણમાલા તમે માત્ર એક જ મીનીટમાં લખી શકો છો

પ્રયત્નને ટકાવનાર શ્રદ્ધા છે, એટલે તે પણ તમારા હૃદયમાં પૂરતા પ્રમાણમાં હોવી જોઈએ. એક વાર અભણ-અબૂઝ ગણાતા માણસો શ્રદ્ધાપૂર્વકનો પ્રયત્ન કરવાથી પંડિતની પંક્તિમાં બિરાજી શકયા, તો તમારા જેવા ભણેલાગણેલા અને પાંચમાં પૂછાતા માણસો શ્રદ્ધાપૂર્વકના પ્રયત્નથી શું ન કરી શકે ?

શરૂઆતમા બાળકોને દૂધ પચાવવુ ભારે પડે છે તેથી તેમા પાણી ઉમેરવામા આવે છે આ પ્રમાણે કરવાથી દૂધ સહેલાઈથી પચાવી જાય છે અને ધીમે ધીમે દૂધ હજમ થઈ જાય છે અમે પણ તમને નક્કર જ્ઞાનરૂપી દૂધ એકદમ નહિ પચે એમ માનીને તેને યુક્તિ, અનુભવ તથા દૃષ્ટાંતરૂપી જળથી મિશ્રિત કરીને પીરસીએ છીએ, જેથી આ જ્ઞાન પચાવવામા તમને જરાપણ મુશ્કેલી નહિ પડે.

અહી જે કઈ કહેવાય તે એકાગ્રચિત્તે સાંભળો અને સમય મેળવી તેના પર ઊંડો વિચાર કરો ગાય-ભેંસ વગેરે જનાવરોને જેમ ખાધેલુ વાગોળવાથી આનંદ આવે છે તેમ તમને પણ સાંભળેલુ આ રીતે વિચારવાથી આનંદ આવશે અને તમારો આત્મા પ્રસન્ન થશે. આત્મામા આનંદ આપવાનો ભારે ગુણ રહેલો છે, તેથી જ મનુષ્ય સાધનરહિત અવસ્થામા પણ અપૂર્વ આનંદ માણી શકે છે

કર્મ એ પુદ્ગલ છે, જડ છે, તેથી તેમા શુ શક્તિ હોય? એમ કોઈ માનશો નહિ [illegible] ઓનુ બનેલુ દોરડુ મોટા મોટા હાથીઓને બાંધી રાખે છે અને જડ વસ્તુઓના સંયોગથી બનેલો દારૂ પળવારમા પ્રાણીઓના પ્રાણ હરી લે છે સને ૧૯૪૪ના એપ્રિલ માસની ૧૪મી તારીખે મુંબઈની ગોદીમા પડેલી એક સ્ટીમરમા દારૂગોળાનો ધડાકો થયો, તેણે આખા મુંબઈને ધ્રુજાવી નાખ્યુ હતુ એ ધડાકાએ લોખંડના મોટા મોટા બારોના ટુકડા કરી નાખ્યા હતા અને તેને હવામા ઉછાળીને અર્ધો માઈલ

મોકલી આપ્યા હતા એ વખતે હવામા જે દબાણ આવ્યુ, તેણે નજીકના અને દૂરના મકાનોના બધ બારણાં એક સેકડમા જ ઉઘાડી નાખ્યા હતા અને દોઢ દોઢ ઇચ જાડા પીત્તળના મળીયા વાળીને ધ ુળધાણાર કરી નાખ્યા હતા

બોબના ધડાકા આથી પણ વધારે જોરદાર હોય છે અને તે મકાન-માળા, પુલ, રસ્તા વગેરેને ઘડીકમા તોડી નાખે છે હવે તો હાઇડ્રોજન બોબ નીકળ્યા છે, તે આ બોબ કરતા સોગણી વધારે શક્તિ ધરાવે છે અને અણુબોબ તો તેથી પણ ઘણા આગળ વધી ગયા છે છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધમા જાપાનના હીરોશીમા શહેર પર એક નાનકડો અણુબોબ નાખવામા આવ્યો હતો, તેણે ભયકર તારાજી કરી હતી તેમા ૨૪૦૦૦૦ મનુષ્યો જાનથી માર્યા ગયા હતા, ૧૭૦૦૦૦ને નાની મોટી ઇજાઓ પહોચી હતી અને ૭૦૦૦ માણસો બેપત્તા બની ગયા હતા મોટા અણુબોબ તો આખા પ્રદેશની તારાજી કરવાની શક્તિ ધરાવે છે

તાત્પર્ય કે જડમા પણ અનત શક્તિ હોય છે અને તેથી જ તે આત્માની શક્તિને આત્માના ગુણોને દબાવી શકે છે

અહી તમને પ્રશ્ન થશે કે ' આત્માની શક્તિ પણ અનત અને કર્મની શક્તિ પણ અનત એ રીતે તો બને સમાન શક્તિવાળા થયા તો પછી કર્મ આત્માની શક્તિને-આત્માના ગુણોને શી રીતે દબાવી શકે ?' એટલે તેનુ સમાધાન કરીશુ આત્માની શક્તિ જ્યારે પૂર્ણ વિકાસ પામે

પ્રથમ કર્મો ઘણું જોર કરે છે, પણ ધીમે ધીમે આત્મા બળવાન થતો જાય છે અને છેવટે તે કર્મોની સત્તાને સંપૂર્ણ રીતે ફગાવી દે છે પરંતુ આ તો છેવટની વાત છે, એટલે હાલ તો આપણે કર્મસત્તા બળવાન છે, એમ માનીને જ ચાલવાનું છે

શાસ્ત્રકારોએ કર્મસત્તા અંગે નીચેનો શ્લોક કહ્યો છે –

नीचैर्गोत्रावतारश्चरमजिनपतेर्मल्लिनाथेऽबलात्व–
मान्ध्य श्रीब्रह्मदत्ते भरतनृपजयः सर्वनाशश्च कृष्णे ।
निर्वाणं नारदेऽपि प्रशमपरिणतिः स्याच्चिलातीसुते वा,
त्रैलोक्याश्चर्यहेतुर्जयति विजयिनी कर्मनिर्माणशक्तिः ॥

'સર્વ પદોમાં જિનપતિ એટલે તીર્થંકરનું પદ શ્રેષ્ઠ ગણાય તેઓ ઊંચા ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મ ધારણ કરે એવી પરંપરાની રીતિ, છતાં ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામી ભગવાન દશમા પ્રાણત દેવલોકમાંથી ચ્યવીને ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની ભાર્યા દેવાનંદાની કુક્ષિમાં અવતર્યા બ્રાહ્મણકુળ એટલે ભિક્ષુકનું કુળ તેથી તેની ગણતરી નીચા કુળમાં થાય તીર્થંકર છતાં તેમને આવા નીચા કુળમાં અવતરવું પડ્યું ! કારણ વિના કાર્ય હોય નહિ, એટલે તેનું પણ કંઈક કારણ હોવું જોઈએ આ કારણ તેમણે મરીચિના ત્રીજા ભવને વિષે કુળમદથી બાંધેલું નીચગોત્ર નામનું કર્મ હતું 'મારા દાદા તીર્થંકરોમાં પ્રથમ, મારા પિતા ચક્રવર્તીઓમાં પ્રથમ અને હું વાસુદેવોમાં પ્રથમ થઈશ અહો મારું કુળ કેવું ઉત્તમ ?' એમ બોલીને તેમણે જાતિમદ કર્યો હતો અને પોતાની ભુજાઓ વારંવાર ઠપકારી હતી આ કર્મ

અનેક ભવોમા ભોગવવા છતા બાકી રહેલુ તેમને છેલ્લા ભવમા ઉદયમા આવ્યુ, એટલે નીચા કુળમા જન્મ થયો તીર્થંકરનો જન્મ એક બ્રાહ્મણકુલમા થવો, એ એક આશ્ચર્ય ગણાય, પણ કર્મસત્તાના પ્રાબલ્યને લીધે તે બનવા પામ્યુ હતું

બધા તીર્થંકરો પુરુષરૂપે જન્મે, એ પણ પરાપૂર્વની રીતિ તમે નમોત્થુણ સૂત્રમા તીર્થંકરદેવની સ્તુતિ કરતા 'પુરિસુત્તમાણ, પુરિસસીહાણ, પુરિસવરપુણ્ડરીઆણ, પુરિસવર ગન્ધહત્થીણ' વગેરે પદો બોલો છો ને ? તેનો અર્થ એ છે કે તીર્થંકરો બધા પુરુષોમા ઉત્તમ હોય છે જો પુરુષોને વનપશુઓની ઉપમા આપીએ તો તીર્થંકરો તેમા સિંહ સમાન છે જો પુરુષોને કમળની ઉપમા આપીએ તો તીર્થંકરો તેમા શ્રેષ્ઠ પુડરીક (શ્વેત કમળ) કમળ સમાન છે જો પુરુષોને હાથીની ઉપમા આપીએ તો તીર્થંકરો તેમા ઉત્તમ ગંધહસ્તી સમાન છે આમ તીર્થંકરોનુ ઉત્તમ પુરુષત્વ સિદ્ધ હોવા છતા ઓગણીસમા તીર્થંકર શ્રી મલ્લિનાથ અબળાનો અવતાર પામ્યા, એ શુ ઓછુ આશ્ચર્ય છે ? મહાબલ કુમારના ભવે તેમણે ખૂબ તપશ્ચર્યા કરી હતી, પણ તેમા કેટલુક માયાનુ સેવન થયુ હતું, તેથી આ ભવમા તેમને સ્ત્રીવેદનામનુ કર્મ ઉદયમા આવ્યુ હતુ

ચક્રવર્તીઓ ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે અને તેમનુ શરીર ઘણુ દેખાવડુ હોય છે તેમના કોઈ અગોપાગમા ખામી હોતી નથી આમ છતા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને અંધાપો આવ્યો અને તે સોળ વર્ષ સુધી ભોગવવો પડયો, એ

કર્મજનિત આશ્ચર્ય નહિ તો બીજુ શું છે? બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને અંધાપો શી રીતે આવ્યો, તે પણ અહીં પ્રાસંગિક જણાવી દઈએ

એક વાર એક બ્રાહ્મણમિત્રે બ્રહ્મદત્તને આગ્રહ કર્યો કે 'આવતી કાલે મારે કુટુંબ સાથે તમારે ત્યાં ભોજન કરવું છે' બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે 'ભાઈ! મારું ભોજન મને જ પચે એવું છે તે બીજાની જીરવી શકાય એવું નથી, માટે મારે ત્યાં જમવું રહેવા દે' પરંતુ બ્રાહ્મણમિત્રે હઠ પકડી, એટલે બ્રહ્મદત્તે તેનું કહેલું મંજૂર રાખ્યું બીજા દિવસે બ્રાહ્મણ અને તેનું કુટુંબ રાજમહેલે જમવા ગયું ત્યાં તેઓ પુષ્કળ તેજના અને માદક પદાર્થોથી બનાવેલું ભોજન જમ્યા આથી તેમની સાન ઠેકાણે ન રહી, મનોવૃત્તિ ખૂબ ચંચળ બની અને તેઓ ભાન ભૂલીને માતા, ભગિની આદિ અગમ્ય, અભોગ્ય, અયોગ્ય ક્રીડા કરવા લાગ્યા સવારે જ્યારે એ ભોજનનો કેફ ઉતરી ગયો, ત્યારે એ અગમ્ય, અભોગ્ય, અયોગ્ય ક્રીડા કરવા માટે તેઓ બહુ શરમાઈ ગયા બ્રાહ્મણ સમજ્યો કે બ્રહ્મદત્તે ઈરાદાપૂર્વક મને કંઈક ખવડાવી દીધું અને મારી દાનત આવી કરી, તેથી તેને જોઈ લેવો

એક બ્રાહ્મણ ચક્રવર્તીને શું કરી શકે? એમ તમને લાગશે, પણ નાનકડો મચ્છર હાથીના કાનમાં પેસી જાય છે, તો તેને મોટાહ પીડા આપે છે કે નાનો સરખો અગ્નિનો તણખો ઘાસની ગંજીમાં પડે છે, તો તેને બાળી નાખે છે, એ ભૂલતા નહિ આ બ્રાહ્મણ વેર લેવાના ઈરાદાથી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો

હવે તે બ્રાહ્મણ એક જંગલમાથી પસાર થતો હતો, ત્યારે તેણે એક ભરવાડને ગલોલવતી પીપળાના પાનમા કાણા પાડતો જોયો તેને લાગ્યુ કે આ માણસ મારા કામનો છે, તેથી તેની નજીક ગયો અને તેની આગળ સોનામહોરની ઢગલી કરી આથી ભરવાડ ખૂબ ખુશ થઈ ગયો અને બોલ્યો કે 'મારા લાયક કઈ કામકાજ હોય તો કહેજો' બ્રાહ્મણે કહ્યુ કે 'તમારુ એક કામ છે હું તમને જે માણસ બતાવું, તેની બે આખો તમારે ગલોલ મારીને ફોડી નાખવી' ભરવાડે તે કબૂલ કર્યું પછી તે બ્રાહ્મણ ભરવાડને લઈને કાપિલ્યપુર આવ્યો કે જે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની રાજધાની હતી અને જ્યા બ્રાહ્મણ પોતે રહેતો હતો ત્યા બ્રાહ્મણે બ્રહ્મદત્તને બતાવ્યો અને ભરવાડે એક વખત લાગ જોઈ ગલોલમાથી બે કાકરા છોડયા, તે આબાદ બ્રહ્મદત્તની આખોમા સોસરા ઉતરી ગયા અને તેની બને આખો ફૂટી જતા અધાપો આવ્યો

રાજાના સિપાઈઓએ ભરવાડને પકડયો અને તે મરણના ભયથી ગભરાયો, એટલે તેણે બનેની બધી હકીકત કહી દીધી આથી બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને બ્રાહ્મણો પર ખૂબ ક્રોધ ચઢયો અને તેણે પ્રધાનને હુકમ કર્યો કે હે મેશા થાળ ભરીને બ્રાહ્મણોની આખો મારી આમે લાવે પ્રધાન રાજાનો તાબે ૨ર, એટલે તેને આ કામ કરવું પડ્યુ તે રોજ સેકડો બ્રાહ્મણોને મરાવી તેમ ી આખો રાજા સમક્ષ રજૂ કરવા લા યો બ્રહ્મદત્ત એ બધી આખો હાથમા લઈ, ચોળી, ફોડી નાખતો અને વેર લેવાયાની તૃપ્તિ અનુભવતો, પરતુ આવો

હત્યાકાંડ કયાં સુધી ચાલે ? આખરે પ્રધાનને અરેકારો થયો અને તેણે બ્રાહ્મણોને મારવા બંધ કર્યા તેમની આંખોને સ્થાને તેણે ઠળિયા વિનાના વડગુંદા મૂકવા માંડયા એ પણ બરાબર આંખો જેવા જ લાગતા અંધ ચક્રવર્તી તેને ચક્ષુ માનીને ચોળી નાખતો સોળ વર્ષ સુધી આ કામ ચાલુ રહ્યું અને બ્રહ્મદત્તે છેલ્લો શ્વાસ લીધો, ત્યારે જ તે બંધ પડયું આવી ઘોર હિંસાથી તે મરણ પામીને સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો ખરેખર! કરેલાં કર્મ કોઈને છોડતાં નથી

એક કવિએ ઠીક જ કહ્યું છે કે —

आकाशमुत्पततु गच्छतु वा दिगन्त-
मम्भोनिधिं विशतु तिष्ठतु वा यथेष्टम् ।
जन्मान्तरार्जितशुभाशुभकृन्नराणां,
छायेव न त्यजति कर्म फलानुबन्धि ॥

'તમે આકાશમાં ઉડી જાઓ, દિશાઓની પેલે પાર જાઓ, સાગરના તળિયે જઈને બેસો કે તમારી ઇચ્છામાં આવે ત્યાં પહોંચી જાઓ પણ જન્માંતરમાં જે શુભાશુભ કર્મ કર્યાં હોય તે તમારી છાયાની માફક તમને છોડશે નહિ તે પોતાનું ફળ અવશ્ય આપશે'

ભરતરાયની ગણના એક મહાબળવાન ચક્રવર્તી રાજામાં થતી ચક્રવર્તીનું બળ કેટલું હોય છે, તે અમે તમને પૂર્વ આખ્યાનોમાં જણાવેલું છે તે કૂવાના કાંઠે બેસીને એક હાથે ન્હાતો હોય અને બીજા હાથે સાંકળ પકડી રાખે, તે એનું આખું લશ્કર ખેંચે તો પણ ચસકાવી શકે નહિ

આવા અતુલ બળવાળા ચક્રવર્તી પોતાના બંધુ બાહુબલિની સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ ખેલતા હારી ગયા એને કર્મપ્રભાવ સિવાય બીજું શું કહીએ ?

શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ હતા, અપૂર્વ રિદ્ધિસિદ્ધિના સ્વામી હતા અને ગમે તેવા કઠિન કાર્યને સિદ્ધ કરવાની અજબ શક્તિ ધરાવતા હતા ધાતકીખંડની અપરકંકા નગરીમા દ્રૌપદીને પાછી લાવતી વખતે તે ૬૨૦ યોજનના પટવાળી ગંગા નદીને ભુજાઓથી તરી ગયા પરંતુ આખરના સમયે દ્વારિકામા દાહ લાગ્યો, પોતાનો સર્વ પરિવાર અને સગા સંબંધી તેમા નાશ પામ્યા માતાપિતાને આ સર્વનાશમાથી ઉગારી લેવાનો તેમનો ભગીરથ પ્રયત્ન, છતા તેમા સફળ થયા નહિ વાસુદેવ અને દેવકીજી દરવાજાની શિલા તૂટી પડતા મરણ પામ્યા માત્ર મોગભાઈ બલભદ્ર અને તેઓ જ બચી શક્યા ત્યાથી જંગલમા જતા પાણીની ખૂબ તરસ લાગી, બલભદ્ર પાણી લેવા ગયા અને આ બાજુ જરા કુમારના બાણુથી તેમના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા આ સ્થિતિ કર્મસત્તા સિવાય બીજા કોને આભારી ગણાય ? તે સંબંધમા એક દુહો કહેવાય છે, તે તમે સાભળ્યો હશે

દાઝી નગરી દ્વારિકા, નાઠા બંધન હોય,
તરસ્યો ત્રિકમ વન મૂઓ, માન ન કરશો કોય

ચિલાતીપુત્રનુ ચમત્કારિક ચરિત્ર

ચિલાતીપુત્રનુ ચરિત્ર સાભળો તેમા પણ તમને કર્મનો અજબ ચમત્કાર જોવા મળશે પુણ્યનો એટલે શુભ

કર્મનો પ્રબળ ઉદય હોય તો જ મનુષ્યભવ મળે તેમા પણ અધિક પુણ્યશાળીનો જન્મ આર્યદેશમા અને ઉચ્ચ કુલમા થાય ચિલાતીપુત્રનો જન્મ મગધ દેશની રાજધાની રાજગૃહી નગરીમા થયો હતો, પણ ઉચ્ચ કુળમા થયો ન હતો તે ધનદત્ત શેઠની ચિલાતી નામની એક ગરીબ દાસીને પેટે જન્મ્યો હતો

એકનો જન્મ થતા બાર પ્રકારના વાજિંત્રો વાગવા માંડે અને મીઠાઈઓ વહેચાય અને બીજાના જન્મવખતે કાસાની થાળી પણ ન વાગે કે ગોળની કાકરી પણ ન વહેચાય, એને પણ આપણે કર્મનો ચમત્કાર માનવો રહ્યો રાજાનો પુત્ર રાજગાદીનો ધણી થાય કે મોટી જાગીર ભોગવે, શેઠનો પુત્ર લાખોની મિલકતનો માલિક થાય અને બહોળો વેપાર-વણજ કરે અને ગરીબનો પુત્ર મહેનત-મજૂરી કરીને પેટ ભરે, એટલે કુલ-કુટુબની અસર મનુષ્યના જીવન પર બહુ ઘેરી પડે છે, તેમા પણ શાસ્ત્રકારોએ કર્મનો પ્રભાવ માન્યો છે

ચિલાતીપુત્ર શેઠને ત્યા જ મોટો થયો ઘરનુ પરચુરણ કામકાજ કરવુ અને બાળકોને રમાડવા, એ એની ખાસ કામગીરી હતી ધન્ય સાર્થવાહને ચાર પુત્ર ઉપર એક પુત્રી થઈ હતી આ પુત્રી રૂપ-લાવણ્યથી ભરપૂર હતી અને માતાપિતાને દર્શન માત્રથી સુખ ઉપજાવતી હતી, તેથી તેનુ નામ સુષુમા રાખ્યુ હતુ ચિલાતીપુત્ર આ સુષુમાને રમાડતો, ખેલવતો અને ફરવા પણ લઈ જતો એમ કરતા તેના પર અત્યત સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો હતો

એકને જોતા સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય અને બીજાને જોતા દ્વેષ કે નફરત ઉત્પન્ન થાય એ પણ કર્મની જ કરામત છે ગૌતમ સ્વામી એક ખેડૂતને પ્રતિબોધ પમાડી દીક્ષા આપી શ્રીમહાવીર સ્વામી પાસે લાવ્યા એ ખેડૂતે દૂરથી તેમને જોઈને કહ્યુ કે 'જો આ જ તમારા ગુરુ હોય તો મારે દીક્ષા જોઈતી નથી' ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યુ 'પણ તેનુ કઈ કારણ ?' ખેડૂતે કહ્યુ 'બસ, એમ જ એ તમારા ગુરુ હોય તો મારે દીક્ષા જોઈતી નથી' અને તે રજોહરણ વગેરે ત્યા જ મૂકી દઈ પાછો ફર્યો અને પોતાનુ હળ ગ્રહણ કર્યુ એ ખેડૂત પૂર્વભવમા સિંહ હતો, ત્યારે મહાવીર પ્રભુના જીવે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના ભવમા તેને માર્યો હતો, એટલે તેમને જોતા જ આ પ્રમાણેનો દુર્ભાવ તેના મનમા ઉત્પન્ન થયો હતો

ચિલાતીપુત્ર સુષુમાને જોતો, રમાડતો અને તેની સાથે વાતો કરતો, ત્યારે જ તેને સતોષ થતો આતરિક રીતે તો સુષુમા જ તેનુ જીવન બની ગઈ હતી હવે કોઈ કારણથી નારાજ થયેલા ધન્ય સાર્થવાહે તેને નોકરીમાથી રજા આપી, એટલે તેને એમનુ ઘર છોડવુ પડયુ, પણ તેનો જીવ તો સુષુમામા જ ભરાઈ રહ્યો

ત્યારપછી ચિલાતીપુત્રે એક-બે સ્થળે નોકરી કરી, પણ તેનુ ચિત્ત તેમા ઠર્યુ નહિ છેવટે તે જુગારીઓની સોબતમા પડયો અને જુગાર રમવા લાગ્યો જુગાર રમતા બીજા પણ ઘણા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે, જેમકે ચોરી કરવી,

મદ્યપાન કરવું, વેશ્યાગમન કરવુ વગેરે ચિલાતીપુત્ર આ બધા વ્યસનોમા પૂરો થયો નારા કુટુબની દાયા હોય, માથે સસ્કારી વડીલો હોય ત્યા આવું ભાગ્યે જ બને, પણ ચિલાતીપુત્રને તો આવું કઈ હતું જ નહિ જે ગણો તે એક માતા જ હતી, પરતુ તે ય અત્યારે મરણ પામી હતી

ચિલાતીપુત્ર એકવાર ચોરી કરતા પકડાઈ ગયો, એટલે કોટવાળે તેને રાજા સમક્ષ રજૂ કર્યો રાજાએ તેને હદપારની શિક્ષા ફરમાવી, એટલે તે રાજગૃહી નગરી છોડી ગયો ઉપર આભ અને નીચે ધરતી સિવાય એને બીજો કોઈ આધાર ન હતો, એટલે અહી તહી રખડવા લાગ્યો અને એમ કરતા એક ચોરપલ્લીમા પહોચ્યો ત્યા સાહસ, નિર્દયતા વગેરે ગુણો વડે તે પલ્લીપતિની કૃપા પામ્યો અને પલ્લીપતિ મરણ પામતા તેના સ્થાને આવ્યો હવે તો ચોરીઓ કરવી, ધાડો પાડવી, લૂટફાટ ચલાવવી અને માણસોના ખૂન કરવા એ એનો વ્યવસાય બની ગયો

એક વાર તેણે સારી તૈયારી કરી રાજગૃહી નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો અને ધન્ય સાર્થવાહના ઘર પર ધાડ પાડી ધન્ય સાર્થવાહ માલદાર હતા, એટલે તેના સાથીઓના હાથમા પુષ્કળ માલમત્તા આવી ચિલાતીપુત્ર હજી સુષુમાને ભૂલ્યો ન હતો,, એટલે તેણે સુષુમાને શોધી કાઢી અને તેનુ હરણ કર્યું પછી તે પોતાના સાથીઓ સાથે ત્યાથી નાસી છૂટ્યો

ધન્ય સાર્થવાહે જોયુ કે પુષ્કળ ધનમાલ ઉપરાત પ્યારી

પુત્રી સુષુમાનું પણ હરણ થયું છે, એટલે તેઓ પોતાના ચાર પુત્રો અને રાજ્યના કેટલાક સૈનિકો સાથે તેની પાછળ પડયા. રસ્તો ઉંચો-નીચો આવ્યો, અટપટો આવ્યો, છતાં ધન્ય સાર્થવાહ વગેરેએ તેનો પીછો છોડયો નહિ. એમ કરતાં અટવીનો ભાગ શરૂ થયો.

અહીં ચિલાતીપુત્રને વિચાર આવ્યો કે 'ધન્ય સાર્થવાહને ધનમાલની તો કંઈ પડી નથી, પણ તેઓ સુષુમાની ખાતર જ મારો પીછો પકડી રહ્યા છે. જો હું તેમના હાથમાં પડીશ તો મારા નામે વર્ષ પૂરાં થઈ જવાના.' આથી તેણે તરવારના એક જ ઝાટકે સુષુમાનું મસ્તક કાપી નાખ્યું અને તે મસ્તક હાથમાં લઈ આગળ ભાગવા માંડયું. સુષુમાનું ધડ ત્યાં જ પડયું રહેવા દીધું. થોડીવારમાં ધન્ય સાર્થવાહ વગેરે ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને પુત્રીની કરપીણ હત્યા થયેલી જોઈ કલ્પાંત કરવા લાગ્યા. પછી તેઓ ત્યાંથી પાછા ફર્યા.

ચિલાતીપુત્ર અટવીમાં આગળ વધ્યો. આ અટવી ઘોર છે. ઝાડ પર ઝાડ ઉગ્યાં હોય એવો એનો દેખાવ છે. તેમાંથી જંગલી જાનવરોના ચિત્કાર સંભળાય છે, પણ તેની છાતી ધડકતી નથી. જે રાત-દિવસ જંગલ ખેડતો હોય અને સાહસથી ભરેલાં નિર્દય કામો કરતો હોય, તેને આવા ચિત્કારો ભય શેનો ઉપજાવે? પરંતુ હવે તેને ભૂખ-તરસ ખૂબ લાગી છે અને થાક પણ જણાય છે, વળી પાછળ જે ભય હતો. તે પણ ચાલ્યો ગયો છે, એટલે તે ધીમો પડે છે

અને કોઈ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય ફળફૂલ મળે તેની શોધ કરે છે એવામા એક વૃક્ષની નીચે કોઈ સાધુમુનિરાજ ધ્યાન ધરીને ઊભા રહેલા તેના જોવામા આવ્યા

ચિલાતીપુત્રને એ ખ્યાલ હતો કે સાધુ-મહાત્માઓ ધર્મ કહે છે અને તેથી માણસને ઘણો લાભ થાય છે એટલે તે પેલા સાધુમહાત્માની નજીક ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે 'હે સાધુ! તમે મને ટુકમા ધર્મ કહો જો નહિ કહો તો તમારા હાલ આ સુસુમા જેવા જ કરીશ '

મહાપુરુષો આવી ધમકીથી ડરતા નથી જો ડરતા હોય તો આવા ઘોર જગલમા આવીને તપ-ધ્યાન શા માટે કરે? વળી દરેક પ્રકારનો ભય જિતવો એ એમનુ ખાસ લક્ષ્ય હોય છે, એટલે તેઓ આવી ધમકીને વશ થાય નહિ પરતુ તેમનુ હૃદય પરોપકારથી પૂર્ણ હોય છે અને કોઈને પણ લાભ થતો હોય તો ધર્મ અવશ્ય સભળાવે છે આ સાધુ મહાત્મા ઘણી ઉચ્ચ કોટિના હતા અને ચારણલબ્ધિ પામેલા હતા, એટલે આકાશમા ઊડવાની શક્તિ ધરાવતા હતા તેમણે લાભનુ કારણ જાણી ચિલાતીપુત્રને કહ્યુ 'ઉપશમ, વિવેક, સવર ' અને તેઓ આકાશમા ગમન કરી ગયા

ચિલાતીપુત્ર વિચારમા પડયો કે 'સાધુએ મને આ શુ કહ્યુ?' આખી જીદગી પાપકર્મમા વીતાવી હતી, કોઈ સાધુસતનો સહવાસ કર્યો ન હતો, એટલે આ શબ્દોના અર્થ તે ક્યાથી જાણે? પરતુ કહેનાર મહાપુરુષ હતા અને ચમત્કારિક શક્તિ ધરાવતા હતા, એટલે તેમણે કહેલુ અતિ

ઉપયોગી છે, એટલી વાત તો તેના મનમા બરાબર વસી ગઈ હતી આથી તે શબ્દના અર્થ પર વિચાર કરવા લાગ્યો

જ્ઞાન બહારથી આવતું નથી, પણ અંદરથી પ્રગટે છે અને તેમા ચિંતન-મનન નિમિત્તભૂત બને છે એટલે થોડી જ વારમા ચિલાતીપુત્રને ઉપશમનો અર્થ સમજાયો કે 'ઉપશમ એટલે ઉપશમવું, શાંત પડવું, ક્રોધ છોડી દેવો ' આથી તેણે પોતાના હાથમા રહેલી ક્રોધના પ્રતીકરૂપ તલવારને છોડી દીધી

પછી બીજા ' વિવેક ' પદ પર વિચાર કરવા લાગ્યો એ વિચાર નિષ્ઠાપૂર્વકનો હતો, ધ્યાનથી થતો હતો, એટલે તેનો અર્થ પણ સમજાયો કે ' તન, ધન અને સ્વજન પરનો મોહ છોડવો એનુ નામ વિવેક ' આથી તેણે જેના પર અધિક મોહ હતો, એવી સુષુમાનુ મસ્તક હાથમાથી દૂર ફગાવી દીધુ

પછી ત્રીજા ' સંવર ' પદ પર વિચાર કરવા લાગ્યો કેટલાક ચિંતન પછી તેનો અર્થ પણ સમજાયો કે 'ઇન્દ્રિયો તથા મનની પ્રવૃત્તિને રોકવી તેનુ નામ સંવર ' શરીર હલાવતા સંવરભાવ રહેતો નથી, માટે શરીર હલાવવાનુ બધ કર્યું અને વિચારો કરતા મનની પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, એટલે તે એ જ સ્થળે શાંત થઈને સ્થિર ચિત્તે ઉભો રહ્યો

સંવર આવ્યો, એટલે સાધુતા આવી ચિલાતીપુત્ર ભાવથી સાધુ બન્યો આ ઘટના ઓછી ચમત્કારીક ન ગણાય આપણે જીવનભર સાધુ-સંતોના વ્યાખ્યાનો સાભળે છે,

સારા સારા પુસ્તકો વાંચે છે અને અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરે છે, છતાં ઈન્દ્રિય અને મનને વશ રાખી શકતા નથી, ત્યારે ચિલાતીપુત્રે તો આખું જીવન અધમતામાં વીતાવ્યું હતું, કદી સાધુ-સંતોનો સમાગમ કર્યો ન હતો કે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યો નહોતો પરંતુ શુભ કર્મનો ઉદય થવાથી ભર જંગલમાં સાધુ-મહાત્માનાં દર્શન થયાં, તેમનાં વચન પર શ્રદ્ધા જામી અને તેથી જે કંઈ સમજાયું, તેને તરત અમલમાં મૂક્યું સમજેલું અમલમાં મૂકવું, એ સહેલી વાત નથી શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું છે કે –

चत्तारि परमगाणि, दुल्लहाणीह जंतुणो ।
माणुसत्तं सुइ सद्धा संजमम्मिय वीरियं ॥

'આ સંસારમાં પ્રાણીઓને ચાર વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે, મનુષ્યત્વ, શ્રુતિ (શાસ્ત્રશ્રવણ), શ્રદ્ધા અને સંયમને વિષે પુરુષાર્થ'

હવે આગળ શું બન્યું તે સાંભળો ચિલાતીપુત્ર ભાવ-સાધુની કોટિમાં પહોંચી ગયા છે અને તેઓ ધ્યાનમાં મગ્ન છે, પણ તેમનો દેહ હજી તાજા લોહીથી ખરડાયેલો છે તેની ગંધથી આકર્ષાઈને કેટલીક વનકીડીઓ ત્યાં આવી પહોંચી અને તે ચિલાતીપુત્રના શરીર પર ચડીને લોહીનો આસ્વાદ લેવા માટે તેમને ચટકા ભરવા લાગી વનકીડીનો ચટકો સામાન્ય ન હોય એક ચટકો ભરે ત્યાં આપણે ઉંચા-નીચા થઈ જઈએ, ત્યારે અહીં તો સેંકડો કીડીઓ જમા થઈ ગઈ હતી અને તે એક સામટા ચટકા ભરી રહી હતી, પરંતુ ચિલાતીપુત્ર ઉપશમનું રહસ્ય સમજ્યા

હતા, એટલે તેમણે કીડીઓ પર ક્રોધ કર્યો નહિ, વિવેકનુ રહસ્ય સમજ્યા હતા, એટલે તેમણે શરીર પર મમતા દાખવી નહિ, અને સવરનુ રહસ્ય સમજ્યા હતા, એટલે દુ ખનો કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રતિકાર કર્યો નહિ

ધર્મના માર્ગે ચાલતા કસોટી પણ થાય છે, પણ એ કસોટીમાથી પાર ઉતરનારનો બેડો પાર થઈ જાય છે, એ ભૂલવાનુ નથી કીડીઓનો ઉપદ્રવ ઘડી-બે-ઘડી નહિ, પ્રહર બે પ્રહર નહિ, પણ પૂરા અઢી દિવસ ચાલ્યો અને તેમ છતા યે ચિલાતીપુત્રે પોતાના મનને જરાય ડગવા દીધુ નહિ જ્યારે તેમણે દેહ છોડયો, ત્યારે ચિત્તમા શાન્તિ હતી, સમતા હતી, આથી તેઓ સ્વર્ગે સીધાવ્યા અને દેવતાઈ સુખ ભોગવવા લાગ્યા

કર્મસત્તા મનુષ્યના જીવનમા કેવુ આકસ્મિક પરિવર્તન લાવે છે, તેનુ આ જ્વલત ઉદાહરણ છે એક કાળે ચિલાતી-પુત્રનુ નામ લેવુ એ પણ પાપ મનાતુ, તે ચિલાતિપુત્રનુ નામ આજે આપણે પ્રાત કાળમા લઈએ છીએ અને તેમને વદન કરીએ છીએ !

આ રીતે કર્મશક્તિ ત્રિલોકમા-સમસ્ત વિશ્વમા અનેક આશ્ચર્યોને ઉત્પન્ન કરનારી છે, મોટાઓનો પણ પરાભવ કરનારી હોઈ વિજયિની છે અને તે સર્વત્ર જય પામે છે, એટલે પોતાનુ કાર્ય અવશ્ય કરે છે

લૌકિક શાસ્ત્રોમા પણ કર્મની શક્તિ વિષે આવો જ એક શ્લોક કહેવાય છે—

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे,
विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासङ्कटे ।
रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं सेवते,
सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥

તે કર્મનીશક્તિને નમસ્કાર હો કે જેણે બ્રહ્મા જેવા મહાન દેવને આ વિશ્વમા કુભારના જેવુ કામ સોપ્યુ લૌકિક શાસ્ત્રો એમ માને છે કે આ સૃષ્ટિનુ સર્જન બ્રહ્મા કરે છે, એટલે નાના-મોટા સર્વ પદાર્થો તેના વડે જ ઘડાય છે આ રીતે નાના-મોટા પદાર્થોને નિરંતર ઘડયા કરવા એ કુભારના જેવુ જ કામ થયુ પરંતુ કર્મશક્તિ આટલેથી જ અટકી નથી વિષ્ણુ કે જે આ સૃષ્ટિનો પાલ ણહાર મોટો દેવ ગણાય, તેને દશ અવતાર લેવાનુ ગહન કામ સોપીને મોટા સકટમા મૂકી દીધો અવતાર લેવો એટલે જન્મ, જરા અને મરણની સાકળમાથી પસાર થવુ, તેથી તેમા સકટ પડે એ દેખીતું છે મત્સ્ય, કચ્છપ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, કૃષ્ણ, રામ, બુદ્ધ અને કલ્કી એ દશ વિષ્ણુના મોટા અવતારો મનાય છે તેમા નવ અવતારો થઈ ગયા અને દશમો કલ્કીનો અવતાર હવે પછી થશે, એમ તેમની માન્યતા છે વિષ્ણુના મોટા અવતારો ચોવીશ મનાય છે, તેમા આઠમો અવતાર શ્રી ઋષભદેવજીનો ગણે છે ભાગવતના પચમસ્કધના ત્રીજા અધ્યાયમા તેમના માતા-પિતાના નામ મરુદેવી અને નાભિ-રાજ જ આપેલા છે વળી તેમના પુત્રોની સખ્યા પણ

સોની જ જણાવેલી છે એટલે શ્રી ઋષભદેવ એક ઐતિહાસિક પુરુષ હતા, તે આ પરથી સિદ્ધ થાય છે

રુદ્ર એટલે શકર મહાદેવ કે મહેશ. તે આ સૃષ્ટિનો સહાર કરે છે, એવી પૌરાણિક માન્યતા છે, પરતુ કર્મે તેમને પણ છોડયા નથી તેમને હાથમા ભિક્ષાનુ પાત્ર આપ્યુ છે અને તેના વડે તેઓ પોતાનો નિર્વાહ કરે છે !

સૂર્યની ગણના પણ મોટા દેવમા થાય છે નવે ય ગ્રહોમા તેની મુખ્યતા છે તે જગતના બધા પ્રાણીઓને ઉષ્મા આપીને જીવનક્રિયામા મદદ કરે છે પરતુ તેના હાલ પણ કર્મે બૂરા કર્યા છે રોજ પરિભ્રમણ કરવાનુ અને તે પણ આકાશમા કે જ્યા બીજી કોઈ વસ્તુનો આધાર નહિ !

બૌદ્ધ શાસ્ત્રોમા નીચેનો શ્લોક દૃષ્ટિગોચર થાય છે

इत एकनवतिनमे कल्पे, शक्त्या मे पुरुषा हत ।
तेन कर्मविपाकेन, पादे विद्धोऽस्मि भिक्षव ॥

વિહાર દરમિયાન બુદ્ધના પગમા કાટો ભોકાય છે, ત્યારે તેઓ ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશીને કહે છે કે ' હે ભિક્ષુઓ ! આજથી એકાણમા કલ્પે હુ જ્યારે રાજા હતો, ત્યારે એક પુરુષને મે ભાલા વડે હણ્યો હતો, એ કર્મવિપાકથી આજે હુ કાટા વડે વીંધાયો છુ ' તાત્પર્ય કે હજારો-લાખો વર્ષ પછી પણ કર્મ પોતાનુ ફળ બતાવે છે, એટલે તેની શક્તિ અમોઘ છે

હવે ' ...ક્તિ શી રીતે ઓછી કરવી ? તે ...

તમને બનાવીશું દુશ્મનનો દુશ્મન તે આપણો મિત્ર, એ નીતિ વ્યવહારમાં પ્રચલિત છે. આ માનો દુશ્મન કર્મ છે અને કર્મનો દુશ્મન ધર્મ છે, માટે તે આપણો મિત્ર છે તેને આપણે બેલી કે તારણહાર કહીએ તો પણ ચાલે. ધર્મ આપણું ભલું કરનાર છે, પણ તેની આરાધના કર્યા સિવાય ભલું થાય નહિ

દુનિયામાં લોઢું છે, તેમ પારસમણિ પણ છે, પરંતુ કોઈ પણ ઉપાયે તેનો સ્પર્શ થવો જોઈએ જો એ સ્પર્શ થાય નહિ તો લોઢાનું સોનું બને નહિ પારસમણિની વાત આગળ આવી ગયેલી છે

પાત્રમાં રહેલું પાણી અગ્નિની આંચથી ઓછું થતું જાય છે, તેમ કર્મની શક્તિ ધર્મની આરાધનાથી ઘટતી જાય છે અને છેવટે તે સાવ ઢીલી પડી જાય છે જેમ ટપાલની ટીકીટ ઉપરથી ગુંદની ચીકાશ કાઢી નાખો પછી તે પરબીડીયા પર ચોંટે નહિ, એ રીતે ધર્મના આરાધનથી કર્મની ચીકાશ કાઢી નાખો, તો તે તમને વળગી રહેશે નહિ

તમે અનાદિ કાળથી દુન્યવી સુખોની આરાધના કરતા આવ્યા છો, પરંતુ હવે ધર્મની આરાધના કરો, દેવગુરુની ભક્તિ કરો અને કર્મોને તોડવાની કોશીશ કરો કર્મ તૂટી ગયા પછી ધર્મની આરાધનાની જરૂર રહેતી નથી તમને લાખની ઈચ્છા હોય અને લાખ મળી જાય તથા વધારે મેળવવાની ઈચ્છા ન હોય તો પછી મહેનત કરવાની ક્યાં રહી? એક પાણીનો ઘડો ભરાતો હોય તો તે ભરાય ત્યાં સુધી જ મહેનત કરવાની જરૂર છે ભરાઈ ગયા પછી મહેનત કરવાની

જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે વધારાનુ પાણી ઘડા બહાર વહી જાય છે, તેથી કર્મ ન તૂટે ત્યા સુધી ધર્મની આરાધના કરો

આપણે આ ભવમા કર્મને સપૂર્ણ તોડી ન શકીએ તો પણ તેને ઢીલા તો કરી જ શકીએ ઢીલા કર્મોનુ ફળ પ્રમાણમા ઓછુ ભોગવવુ પડે છે, જ્યારે મજબૂત કર્મનુ ફળ પ્રમાણમા ઘણુ વધારે ભોગવવુ પડે છે જેમ કાપી નાખેલા મૂળવાળુ વૃક્ષ લાબો સમય ટકી શકતુ નથી, તેમ ઢીલા કરેલા કર્મો પણ લાબો સમય ટકી શકતા નથી

રસ્તે ચાલ્યો જતો માણસ સામે ખાડો છે, એમ જાણે પણ ચેતે નહિ તો તેમા પડે અને તેનુ ફળ ભોગવે, તેમ આપણે પણ કર્મરૂપી ખાડાને જાણ્યા પછી તેનાથી ચેતીએ નહિ તો તેમા પડીએ અને તેના કડવા ફળો ભોગવીએ

કેટલાક કહે છે કે અમને ધર્મનુ આરાધન કરવાની તો ઘણી જ ઇચ્છા છે, પણ અનેકવિધ અતરાયોને લઈને તેમ કરી શકતા નથી પરતુ મજબૂત ઇચ્છા હોય તો ધર્મનુ આરાધન અવશ્ય થઈ શકે છે

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન ઓગણીશમુ

કર્મબધ

મહાનુભાવો !

આત્મતત્ત્વનો વિચાર કરતા કર્મનો વિષય ઉપસ્થિત થયો છે અને તેનુ વર્ણન ચાલી રહ્યુ છે રામાયણ વાચતા રાવણનુ અને મહાવીરચરિત્ર વાચતા ગોશાળાનુ વર્ણન આવે, એ સ્વાભાવિક છે

'કર્મ કોને કહેવાય ?' તથા 'કર્મની શક્તિ કેટલી ?' એ વિષે ગત વ્યાખ્યાનમા અમે વિસ્તારથી વિવેચન કરેલુ છે, પણ આ વિષય ગહન છે અને તે વિષે અમારે હજી ઘણુ કહેવાનુ છે, માટે તમે બરાબર ધ્યાન આપજો કાયા અહી અને મન બીજે, એવી હાલતમા કોઈ પણ સૂક્ષ્મ વિષય ગ્રહણ થઈ શકે નહિ

રગભૂમિ પર ભજવાતા નાટકોમા સજ્જન અને ખલ એ બને જાતના પાત્રો હોય છે તેમા ખલનુ કાર્ય સજ્જન પુરુષની વિવિધ રીતે સતામણી કરવાનુ હોય છે આ કાર્યમા તે કેટલીક વખત ફાવી જાય છે, પણ આખરે તેના હાથ હેઠા પડે છે અને તે ભૂડા હાલે માર્યો જાય છે સસારરૂપી નાટકમા પણ બરાબર આવી જ ઘટના બને છે તેમા સજ્જનને સ્થાને આત્મા છે અને ખલને સ્થાને કર્મ છે.

કર્મનુ મુખ્ય કાર્ય આત્માને સતાવવાનુ છે તેમા તે ઘણી વાર ફાવી જાય છે, પણ આત્મા બળવાન બનતા તેના હાથ હેઠા પડે છે અને છેવટે તે નાશ પામે છે

જો આત્મા એકલો હોત તો તે શુદ્ધ સ્વરૂપી હોત, ચિદાનંદ અવસ્થામા હોત અને અનંત અનંત સુખનો ઉપભોગ કરતો હોત, પણ તે એકલો નથી, કર્મથી યુક્ત છે વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો તેને કર્મનુ બંધન છે, એટલે તેને એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા સંસરણ કરવુ પડે છે અને જન્મ, જરા, વ્યાધિ તથા મૃત્યુના વિવિધ દુઃખો ભોગવવા પડે છે

આત્માને કર્મબંધન ક્યારે પ્રાપ્ત થયુ ?

એક મહાનુભાવ પ્રશ્ન કરે છે કે, ' આત્માને કર્મબંધન ક્યારે પ્રાપ્ત થયુ ? તેનો અહીં ઉત્તર આપીશુ આત્મા પ્રથમ શુદ્ધ હતો અને પછી તેને કર્મ વળગ્યા–કર્મબંધન પ્રાપ્ત થયુ, એવી કોઈ સ્થિતિ નથી, કારણ કે શુદ્ધ આત્માને કર્મ વળગતા હોય તો મુક્તાવસ્થા કે સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી પણ કર્મબંધનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય અને સિદ્ધોને ફરી સંસારમા પડવાનો વારો આવે

કેટલાક એમ માને છે કે સિદ્ધ થયેલા જીવો જગતના લોકોને દુઃખી જોઈ તેમનો ઉદ્ધાર કરવા મૃત્યુલોકમા જન્મ લે છે, પણ એવી માન્યતા સિદ્ધાંતસિદ્ધ નથી અને વિચાર કરતા આ વસ્તુ યુક્તિસંગત પણ જણાતી નથી શ્રી વિશેષાવશ્યકભાષ્યમા સિદ્ધનો અર્થ આ પ્રમાણે કર્યો છે

" दीहकाल-रयं जं तु कम्मं से सियमट्ठहा।
सियं धंत ति सिद्धस्स, सिद्धत्तमुवजायइ ॥३०२९॥

'પ્રવાહની અપેક્ષાએ દીર્ઘકાલની સ્થિતિવાળુ અને સ્વભાવથી આત્માને મલિન કરનારુ જે કર્મ તે આઠ પ્રકારે બધાય છે આ અષ્ટવિધ બદ્ધકર્મને બાળી નાખે અર્થાત્ તેનો ક્ષય કરે તે સિદ્ધ કહેવાય, કારણ તે જ સિદ્ધની સિદ્ધતા છે'

શાસ્ત્રોમા ૧૨ પ્રકારના સિદ્ધોનુ વર્ણન આવે છે (૧) કર્મસિદ્ધ (ક્રિયાસિદ્ધ), (૨) શિલ્પસિદ્ધ, (૩) વિદ્યાસિદ્ધ, (૪) મત્રસિદ્ધ (૫) યોગસિદ્ધ, (૬) આગમસિદ્ધ, (૭) અર્થસિદ્ધ, (૮) યાત્રાસિદ્ધ, (૯) અભિપ્રાયસિદ્ધ (૧૦) તપસિદ્ધ અને (૧૧) કર્મક્ષયસિદ્ધ તેમાથી છેલ્લા કર્મક્ષયસિદ્ધનેજ આપણે અહી સિદ્ધ કહીએ છીએ અને તેમને પચ પરમેષ્ઠિના બીજા પદે રોજ સૂતા-ઉઠતા-બેસતા નમસ્કાર કરીએ છીએ

વિચાર, લાગણી કે ઈચ્છા એ બધી કર્મજન્ય વસ્તુઓ છે, તે આવા સકલકર્મરહિત સિદ્ધાત્માઓને શી રીતે હોઈ શકે? એટલે જગતના લોકોને દુખી જોઈ તેમનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવનાથી અહી આવવુ અને જન્મ લેવો એ અસભવિત છે વળી જન્મ, જરા અને મૃત્યુ પણ કર્મજન્ય અવસ્થા છે અને સિદ્ધ પરમાત્મા કર્મરહિત હોય છે સિદ્ધાત્માઓ મૃત્યુલોકમા આવી કોઈ સ્ત્રીના પેટે જન્મ ધારણ કરે, એ પણ સભવિત નથી શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે—

निच्छिन्ना-सव्वदुक्खा जाई-जरा-मरण-बंध-विमुक्का ।
अव्वाबाहं सुक्खं, अणुहवंति सासयं सिद्धा ॥

'સર્વ દુખોને સર્વથા તરી ગયેલા અને જન્મ, જરા

તથા મરણના બંધનથી છૂટા થયેલા સિદ્ધો શાશ્વત અને અવ્યાબાધ સુખનો અનુભવ કરે છે'

તમે અરિહંત પરમાત્માની સ્તુતિનિમિત્તે રોજ 'નમોત્થુણં સૂત્ર' બોલો છો તેમા સિદ્ધગતિને માટે કયા વિશેષણો વપરાયેલા છે? ઘણા ભાગ્યશાળીઓ સૂત્ર કડકડાટ બોલી જાય છે, પણ તેનો અર્થ વિચારતા નથી, એટલે તેમા શું કહ્યુ છે અને શુ નહિ? તે જાણતા નથી સૂત્ર ભાવપૂર્વક બોલવુ જોઈએ એ ભાવ અર્થ સમજ્યા વિના આવે નહિ 'નમોત્થુણં સૂત્ર'ના પદોમા ઘણો ગભીર અર્થ રહેલો છે તે સૂરિપુરદર શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ લલિતવિસ્તરા ચૈત્યવદન વૃત્તિમા સમજાવેલો છે આ વૃત્તિ વાચી શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિની ડગમગી ગયેની શ્રદ્ધા સ્થિર થઈ હતી બીજા પણ અનેક જીવો એ વૃત્તિ વાચીને શ્રી જિનેશ્વરદેવની શ્રદ્ધા-ભક્તિમા દઢ થયેલા છે

નમોત્થુણં સૂત્રમા શ્રી અરિહંત દેવોને 'सिद्धिगइ नामधेय ठाणं सपत्ताण' કહ્યા છે, એટલે જે જે અરિહંત દેવો થાય, તે બધા સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા છે, એમ સમજવાનુ છે આ सिद्धिगइ આદિ પદોની પૂર્વે 'सिवमयलमरूअमणतमक्खयमव्वाबाहमपुणराविति' એ શબ્દો આવે છે, તે સિદ્ધગતિસ્થાનના વિશેષણો છે अयल એટલે એ સ્થાન અચલ છે, સ્થિર છે, કદી ચલાયમાન ન થાય એવુ છે अरूअ એટલે એ સ્થાન વ્યાધિ અને વેદનાથી રહિત છે વ્યાધિનુ મૂ[illegible]રીર છે અને વેદનાનુ મૂળ અશુદ્ધ

અને વસ્તુનો ત્યા અભાવ છે, એટલે વ્યાધિ કે વેદના શી રીતે હોઈ શકે? અણત એટલે એ સ્થાન અનત છે, અત રહિત છે અક્ખય એટલે એ સ્થાન અક્ષય છે, જેમા કદી ઘટાડો ન થાય એવુ છે અવ્વાબાહ એટલે એ સ્થાન અ યાબાધ છે, વ્યાબાધાથી રહિત છે, કર્મજન્ય કોઈ પીડા ત્યા હોતી નથી અપુણરાવિત્તિ એટલે એ સ્થાન એવુ છે કે જ્યા ગયા પછી પાછા ફરવાનુ હોતુ નથી

જો શુદ્ધ એટલે કર્મરહિત આત્માને કર્મનો બધ માનવામા આવે તો મુક્તિ એ શાશ્વત સુખનુ ધામ બની શકતી નથી, કારણ કે ત્યા રહેલા આત્માને ગમે ત્યારે કર્મનો બધ થાય અને પરિણામે દુખ ભોગવવુ પડે જો મુક્તિ એ શાશ્વત સુખનુ ધામ ન હોય તો તેને મેળવવાથી લાભ શો? કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તો તેને માટે પ્રયત્ન કરે જ નહિ વળી ધર્મ પણ મુક્તિને અર્થે જ કરવામા આવે છે, એટલે તેની આરાધના પણ નિરર્થક ઠરે આ રીતે શુદ્ધ આત્માને કર્મબધ માનતા અનેક દોષોનો સભવ હોવાથી 'આત્મા પ્રથમ શુદ્ધ હતો અને પછી તેને કર્મો વળગ્યા' એમ માનવુ ઉચિત નથી

સત્ય હકીકત એ છે કે આત્મા પ્રથમથી જ કર્મયુક્ત હોય છે અને કર્મફળ ભોગવવાનુ તથા નવા કર્મો બાધવાનુ નિરતર ચાલુ રહે છે, તેથી તે કોઈ વખત સર્વથા કર્મરહિત થયેલો નથી જો તે સર્વથા કર્મરહિત થયો હોય તો પોતાની સ્વાભાવિક ઊર્ધ્વગતિથી લોકના અગ્રભાગે પહોચી સિદ્ધશિલામા વિરાજતો હોય અને ચારગતિ તથા ચોરાશી

લાખ જીવયોનિરૂપ સંસારમાં ભમીને વિવિધ દુઃખોનો અનુભવ ન જ કરતો હોત

' આત્મા પ્રથમથી જ કર્મયુક્ત શી રીતે [illegible] એ પ્રશ્ન પણ કેટલાકના મનમાં ઉઠે છે, પણ તેનું [illegible] સહેલું છે શરૂઆતમાં સોનું ખાણમાં હોય છે, [illegible] મળેલું હોય છે, લગભગ માટી જેવું જ હોય [illegible] આ સ્થિતિ છે સોનું ખાણમાંથી બહાર [illegible] પ્રકારના ઔષધિપ્રયોગો વડે શોધાય [illegible] આખરે પીળા રંગની ઉત્તમ ધાતુ [illegible] એ છે તે જ રીતે આત્મા ધર્મ [illegible] જેમ શુદ્ધ થતો જાય છે, તેમ તેના [illegible] જાય છે અને છેવટે શુભ ધ્યાનની [illegible] ક્ષય કરે છે, ત્યારે તેનો પ્રકાશ પૂર્ણ [illegible]

આત્મા કર્મના [illegible]

છે વળી બધા મનુષ્યો મનુષ્યત્વમા સમાન હોવા છતા તેમની અવસ્થા સમાન નથી તેમાના કોઈ રાજા છે, તો કોઈ રક છે, કોઈ શ્રીમત છે, તો કોઈ ભીખારી છે, કોઈ પડિત છે, તો કોઈ મૂર્ખ છે, કોઈ સ્વરૂપવાન છે, તો કોઈ વિરૂપ છે, કોઈ નીરોગી છે, તો કોઈ વિવિધ રોગોથી ઘેરાયેલા છે જગતનુ તમામ વૈચિત્ર્ય કર્મને આભારી છે

મૂર્ત કર્મોની અમૂર્ત આત્મા પર અસર થાય છે.

'મૂર્ત કર્મોની આત્મા પર અસર થાય ખરી?' આ પ્રશ્ન પણ કેટલાક તરફથી પૂછવામા આવે છે, એટલે તેનો ખુલાસો કરી દઈએ મૂર્ત વસ્તુ અમૂર્ત વસ્તુ ઉપર અસર ન જ કરી શકે એવો નિયમ નથી જ્ઞાન અમૂર્ત છે, છતા મદિરા, વિષ આદિ મૂર્ત વસ્તુઓથી તેના પર ઉપઘાત (માઠી અસર) થાય છે અને ઘી, દૂધ વગેરે પુષ્ટિકર પદાર્થોથી અનુગ્રહ (સારી અસર) થાય છે આ રીતે મૂર્ત કર્મો અમૂર્ત એવા આત્માની શક્તિ પર અસર પહોચાડી શકે છે પરતુ અહી એ સમજી લેવાની જરૂર છે કે સસારી આત્મા એકાતે એટલે સર્વથા અમૂર્ત નથી, તે કથચિત્ મૂર્ત પણ છે જેમ અગ્નિ અને લોઢાનો સબધ થતા લોઢુ અગ્નિરૂપ થઈ જાય છે, તેમ સસારી આત્મા અને કર્મનો અનાદિ કાળથી પરસ્પર સબધ હોવાને કારણે તે કર્મના પરિણામરૂપ બની જાય છે, તેથી તે કથચિત્ મૂર્ત પણ છે અને મૂર્ત વસ્તુની મૂર્ત વસ્તુ પર અસર થવામા તો કોઈ આપત્તિ નથી, એટલે કર્મની આત્મા પર અસર થાય છે, એમ માનવામા જરાય બાધા નથી

કર્મને કેટલાક નસીબ કે ભવિત યતા માની કર્મ–વાદને નિંદે છે, પણ જૈન ધર્મે પ્રરૂપેલો કર્મવાદ નથી તો નસીબવાદ કે નથી તો ભવિતવ્યતાવાદ એ તો વિશ્વની અનેક રહસ્યમયી ઘટનાઓનો ઉકેલ કરનારું મહાવિજ્ઞાન છે અને છેવટે તે પુરુષાર્થનો પ્રશસ્ત પયગામ આપી જાય છે

જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમા કર્મવાદ ઓતપ્રોત છે, એ વાત પણ તમારે લક્ષમા રાખવાની છે નવતત્ત્વો પર એક આછી નજર નાખી જુઓ, એટલે આ વસ્તુ તમારા ખ્યાલમા બરાબર આવી જશે

નવતત્ત્વ અને કર્મવાદ

જેમણે પ્રકરણગ્રથોનો અભ્યાસ કર્યો હશે, તેઓ નવતત્ત્વોના નામ બરાબર જાણતા હશે નવતત્ત્વ–પ્રકરણના પ્રારભમા જ કહ્યુ છે કે—

जीवाऽजीवा पुण्ण, पावासवसवरो य निज्जरणा ।
बधो मुक्खो य तहा, नवतत्ता हुति नायव्वा ॥

'જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ આશ્રવ, સવર, નિર્જરા, બધ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો જાણવા યોગ્ય છે'

આ લોક, વિશ્વ કે દુનિયામા જેટલી વસ્તુઓ છે, તે બધીનો સમાવેશ જીવ અને અજીવમા થઈ જાય છે, તેથી આ બે તત્ત્વો વિશેષ પ્રકારે જાણવા યોગ્ય છે

જીવ એટલે ચેતનાયુક્ત દ્રવ્ય, અર્થાત આત્મા

અજીવ એટલે ચેતનારહિત દ્રવ્ય તે પાચ પ્રકારના

પુદ્ગલનું જ પરિણામ છે, એ વાત અમે પૂર્વે સમજાવી ગયા છીએ

ફલની અપેક્ષાએ કર્મના બે પ્રકારો છે એક શુભ ફળ આપનારું કર્મ અને બીજું અશુભ ફળ આપનારું કર્મ તેમાં શુભ ફળ આપનારું કર્મ તે પુણ્ય અને અશુભ ફળ આપનારું કર્મ તે પાપ કેટલાકે કર્મના શુકલ અને કૃષ્ણ એવા બે ભેદો બતાવ્યા છે તો કેટલાકે કુશલ અને અકુશલ એવા બે પ્રકારોનું વર્ણન કર્યું છે, પણ વાત એકની એક છે જે પુણ્ય છે તે જ શુકલ કે કુશલ કર્મ અને જે પાપ છે તે જ કૃષ્ણ કે અકુશલ કર્મ તેમાં વાસ્તવિકતાએ કોઈ તફાવત નથી

સારાનું ફળ સારું અને ખરાબનું ફળ ખરાબ, એમાં કોઈને શંકા છે ખરી ? કોઈએ આંબો વાવ્યો હોય અને લીમડો ઉગ્યો હોય કે લીમડો વાવ્યો હોય અને આંબો ઉગ્યો હોય તો કહી દેજો એક અભણ ખેડૂતને પૂછો તો એ પણ કહેશે કે 'ભાઈ! જેવું વાવીએ તેવું લણાય ઘઉં વાવીએ તો ઘઉં લણીએ અને બાજરી વાવીએ તો બાજરી લણીએ તેમાં કંઈ ફેર પડે નહિ' પરંતુ આશ્ચર્ય અને ખેદની વાત છે કે આ સીધી સાદી વાત પણ કેટલાકના ગળે ઉતરતી નથી વાસ્તવમાં તેઓ પુણ્ય-પાપની કોઈ વિચારણા જ કરતા નથી અને ઇચ્છા મુજબનું જીવન જીવી મનુષ્યભવ પૂરો કરે છે આવાઓ કઈ ગતિએ જવાના ? એ વાત તમારા દિલમાં કોતરી રાખો કે આવાઓનો અંત ઘણો કરુણ હોય છે જ્યારે તેમને એમ લાગે છે કે હવે અમારે

જવું પડશે, ત્યારે તેમની હાયવોયનો, તેમના વલોપાતનો પાર રહેતો નથી, તેમની આંખમાંથી બોર બોર જેવા આંસુ ટપકે છે અને 'અમે પુણ્યનું ભાતું બાંધ્યું હોત તો સારું' એવા વિચારો આવે છે પણ રાંડ્યા પછીનું ડહાપણ શા કામનું?

થોડા દિવસ પહેલા ભારતના મહામાત્ય પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ કહ્યું હતું કે 'ધર્મની બાબતમાં મારી સમજણ ઊંડી નથી, પણ સારાનું ફળ સારું મળે છે અને બૂરાનું ફળ બૂરું મળે છે, એ બાબતમાં મારો પાકો વિશ્વાસ છે' આ શબ્દો તેમણે ઘણા અનુભવ પછી ઉચ્ચાર્યા છે, એટલે શુભાશુભ કર્મના શુભાશુભ ફળ સંબંધી કોઈએ શંકા રાખવી નહિ

આશ્રવ એટલે કર્મનું આત્મા ભણી આવવું જેમ ગરનાળાં એ તળાવમાં પાણી આવવાનું સાધન છે, તેમ આશ્રવ એ આત્મામાં કર્મને દાખલ થવાનું સાધન છે

સંવર એટલે આત્મા ભણી આવી રહેલાં કર્મોની અટકાયત જેમ ગરનાળાંને બંધ કરી દેવાથી તળાવમાં નવું પાણી આવતું નથી, તેમ સંવરને ધારણ કરવાથી આત્મામાં નવીન કર્મો દાખલ થતા નથી

નિર્જરા એટલે કર્મોનું ખરી જવું, છૂટા થઈ જવું જે કર્મો આત્માને વળગેલાં છે, આત્મામાં તાદાત્મ્યભાવ પામેલાં છે, તે કર્મો અમુક અંશે આત્મપ્રદેશોથી છૂટાં પડે ત્યારે કર્મની નિર્જરા થઈ કહેવાય

બંધ એટલે કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોનું આત્મા સાથે જોડાવું, તાદાત્મ્યભાવે પરિણમવું કર્મનો બંધ કયા હેતુઓથી પડે તે અને તેના કેટલા પ્રકારો હોય છે વગેરે બાબતો અમે હવે પછી વિસ્તારથી સમજાવવાના છીએ, એટલે અહીં તેનું વિશેષ વિવેચન કરતા નથી

મોક્ષ એટલે કર્મના સર્વ બંધનોમાંથી આત્માનો છૂટકારો મુક્તિ, સિદ્ધિ, શિવપદ, પરમપદ, પંચમગતિ, નિર્વાણ એ તેના પર્યાયશબ્દો છે

આ નવ તત્ત્વોમાંથી કર્મવાદને કાઢી લો, તો બાકી શું રહે? એટલે જ અમે કહીએ છીએ કે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં કર્મવાદ ઓતપ્રોત છે

જૈન ધર્મનો કર્મવાદ પુણ્ય-પાપનો સુંદર વિવેક કરી બતાવે છે, તેથી કોઈ પણ મુમુક્ષુ પાપનો પરિહાર કરી પુણ્યનો સંચય કરવાને શક્તિમાન થાય છે જેઓ પુણ્ય અને પાપનો ભેદ સમજતા નથી કે પાપને પુણ્ય માને છે, તે પાપથી કી રીતે બચવાના? પરંતુ દુનિયાનો ઢંગ એવો છે કે પાપી પણ પોતાને ધર્મી તરીકે ઓળખાવે અને ધર્મીઓની હરોળમાં બિરાજે અહીં અમને પ્રાચીન કાળની એક વાત યાદ આવે છે

ધર્મીઓની સંખ્યા કેટલી?

મગધપતિ મહારાજ શ્રેણિક સભા ભરીને બેઠા છે, વિવિધ પ્રશ્નોની ચર્ચા થાય છે, ત્યાં એક પ્રશ્ન ઉઠયો કે

'આપણા નગરમા ધર્મીઓ વધારે કે અધર્મીઓ વધારે ?' તેનો બધાએ એક જ ઉત્તર આપ્યો કે આપણા નગરમા ધર્મીઓની સખ્યા વધારે છે, અધર્મીઓ તો કાઈ ગણ્યા ગાઠયા જ હશે પરતુ અભયકુમારને આ ઉત્તરથી સતોષ થયો નહિ. તેમણે કહ્યુ 'આ દુનિયામા નિર્દય વધારે હોય અને દયાવાન ઓછા હોય, અસત્યવાદી વધારે હોય અને સત્યવાદી ઓછા હોય, ચોરવૃત્તિવાળા વધારે હોય અને પ્રમાણિક ઓછા હોય, વિષયી વધારે હોય અને બ્રહ્મચારી ઓછા હોય આપણે પણ એજ દુનિયાનો એક ભાગ છીએ, એટલે આપણે ત્યા ધર્મી કરતા અધર્મીઓનુ પ્રમાણ મોટુ હોવુ જોઈએ ' પરતુ તેમની એ વાત કોઈએ મજૂર રાખી નહિ

મત્રીશ્વર અભયકુમાર બુદ્ધિના નિધાન હતા અને સમયજ્ઞ હતા, એટલે સમજી ગયા કે અત્યારે વિવાદ કરવો નકામો છે આ વસ્તુ સમય આવ્યે સિદ્ધ કરી બતાવવી. પછી તેમણે રાજગૃહી નગરીની બહાર બે મોટા મહેલો તૈયાર કરાવ્યા તેમા એકને બગલાની પાખ જેવો ધોળો બનાવ્યો અને બીજાને કાજળ જેવો કાળો બનાવ્યો આ બે મહેલોની વચ્ચે તેમણે એક સુદર બગીચો બનાવ્યો અને તેમા હજારો માણસ બેસી શકે તેવી ગોઠવણ રાખી

હવે એક દિવસ મત્રીશ્વર અભયકુમારે તેમા ઉજાણી રાખી અને તેમા ભાગ લેવા માટે અસખ્યાબધ સ્ત્રી પુરુષો હાજર થયા અભયકુમારે તેમને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે 'સજ્જનો અને સન્નારીઓ ! તમારા પૈકી જેઓ ધર્મી ... ...

મહેલમા જાય અને અધર્મી હોય તે કાળા મહેલમા જાય. ત્યા ઉજ્જૈનીની તમામ વ્યવસ્થા રાખવામા આવેલી છે'

આ સૂચના પ્રમાણે હાજર થયેલાઓ એ બે મહેલોમા દાખલ થઈ ગયા તેમા ધોળો મહેલ લોકોની ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો અને કાળા મહેલમા માત્ર ગણ્યાગાઠયા માણસો જ દાખલ થયા થોડી વારે અભયકુમાર તેમને પૂછવા લાગ્યા કે 'તમે શુ ધર્મ કરો છો કે આ ધોળા મહેલમા દાખલ થયા છો ?' તે વખતે કસાઈએ કહ્યુ કે 'હુ જીવને ન મારુ અને તેનુ માસ ન વેચુ તો માસ ખાનારની શી વલે થાય ? એટલે તેમને નિયમિત માસ પૂરુ પાડીને મારો ધર્મ બજાવું છુ વળી મારા ધધા અગે હુ ઘણા જનાવરોનુ પોષણ કરુ છુ, તેથી પણ ધર્મી છુ, એટલે આ ધોળા મહેલમા દાખલ થયો છુ'

કલાલે (દારૂ વેચનારે) જણાવ્યુ કે 'હુ અનેક માણસોની દારૂ પીવાની તરસ બુઝાવીને ધર્મનુ પાલન કરી રહ્યો છુ વળી મારો બનાવેલો દારૂ પીતા માણસો ખૂબ સ્ફૂર્તિમા આવી જાય છે અને આ દુનિયાના તમામ દુખ-દર્દો ભૂલી જાય છે જાણે સ્વર્ગમા મહાલતા હોય તેનો તેમને અનુભવ થાય છે, તેથી એક ધર્મી તરીકે હુ આ ધોળા મહેલમા દાખલ થયો છુ'

વેશ્યાએ જવાબ આપ્યો કે 'હુ પણ અનેક માણસોના મનનુ રજન કરુ છુ તથા તેમના તનમા પ્રકટેલી વિષયની જ્વાલાને બુઝાવુ છુ, તેથી એક ધર્મી તરીકે આ ધોળા મહેલમા દાખલ થઈ છુ'

ખેડૂતે કહ્યુ કે 'તમામ પવિત્ર પુરુષો જે અન્ન ખાય છે, તેને નીપજાવનારો હુ છુ, એટલે બધા પર મારો મોટો ઉપકાર છે, તેથી હું આ ધોળા મહેલમા દાખલ થયો છુ '

વેપારીએ જણાવ્યુ કે 'લોકોને જે જે વસ્તુઓનો ખપ છે, તે બધી હું પૂરી પાડુ છુ જો હુ મીઠુ-મરચુ, તેલ-ઘી, અનાજ-દાલ-આટો વગેરે પૂરા ન પાડુ તો લોકોની શી વલે થાય ? તેથી બધા પર મારો મોટો ઉપકાર છે અને તે કારણે જ હું આ ધોળા મહેલમા દાખલ થયેલો છુ '

આ રીતે દરેકે પોતપોતાના ધધામા ઉપકાર ગણાવ્યો અને પોતાની ગણતરી એક ધર્મી પુરુષ તરીકે કરાવી

પછી મત્રીશ્વર અભયકુમાર કાળા મહેલમા ગયા ત્યા માત્ર ચાર જ પુરુષો બેઠેલા હતા તે ચારે સદ્‌ગૃહસ્થો હતા, શ્રદ્ધાળુ હતા, વિવેકી હતા અને યથાશક્તિ ધર્મનુ આરાધન કરનારા હતા, છતા તેમા દાખલ થયા હતા તેમાના એક-બેને તો મત્રીશ્વર ઓળખતા પણ હતા

મત્રીશ્વરે પૂછ્યુ કે 'તમે આ કાળા મહેલમા કેમ દાખલ થયા છો ? ધોળા મહેલમા જગા ન મળી કે શુ ?' પેલાઓએ જવાબ આપ્યો કે 'મત્રીશ્વર ! એવુ નથી અમે તો જાણીને જ આ મહેલમા દાખલ થયા છીએ, કારણ કે હજી અમારામા ધોળા મહેલમા પેસવા જેટલી યોગ્યતા નથી અમે અત્યાર સુધીમા પાપપુણ્ય વિષે ઘણુ જાણ્યુ છે, તેમ છતા પાપનો પરિહાર પૂર્ણ રીતે કરી શકતા નથી અને જે છોડ્યુ છે, તેમા પણ અનેક જાતના અપવાદો રાખેલા છે આ સયોગોમા અમારાથી ધોળા મહેલમા દાખલ શી રીતે થઈ શકાય ?

અમે એટલુ સમજીએ છીએ કે જે માણસ હિંસા કરે

નહિ, પરિગ્રહ રાખે નહિ, ક્રોધ કરે નહિ માન સેવે નહિ, માયા આચરે નહિ, લોભને વશ થાય નહિ અને કજિયા-કંકાસમા પડે નહિ, તેમજ ખોટી માન્યતા ધરાવે નહિ, તેજ સાચા અર્થમા ધર્મી કહેવાય અને આવુ ધર્મીપણુ હજી અમારામા પ્રકટ્યુ નથી, તેથી અમે અમારી જાતને અધર્મી માનીએ છીએ અલબત્ત ! તેમાથી જલ્દી કેમ છૂટાય, તેના મનોરથો સેવીએ છીએ, છતા અમે ધર્મી છીએ, એવુ કહેવાની હિમત કરતા નથી '

મત્રીશ્વરે કહ્યુ 'મહાનુભાવો ! ધન્ય છે તમને અને ધન્ય છે તમારી સમજને ! તમારી ધારણા મુજબનો ધર્મ તમે આચરી શકયા નથી, પરતુ આચરવાનો પ્રયત્ન કરે રહ્યા છો અને તેમા થતી નાની મોટી સ્ખલનાઓ દૂર કરે રહ્યા છો, માટે તમે જ ખરા ધર્મી છો ખરેખર ! તમાર જેવા પુરુષોથી જ આ રાજગૃહી નગરી ઉજળી છે '

પછી તેમને ધોળા મહેલમા લઈ ગયા અને તેમની હકીકત સમજાવતા બધાએ પોતાનુ મસ્તક નીચુ નમાવ્યુ. આ પ્રયોગથી બધાને ખાતરી થઈ કે પોતાના નગરમ ધર્મીઓની સખ્યા ઓછી છે અને અધર્મીઓની સખ્ય વધારે છે

કર્મબધના કારણો

આત્મા અનાદિ કાલથી કર્મબદ્ધ છે, એ વસ્તુ વિસ્તારથી જણાવી ગયા હવે આત્માને કર્મનો બધ શાથે થાય છે ? તે જણાવીશુ 'કારણ વિના કાર્ય હોય નહિ' એ સિદ્ધાત તો તમને બધાને કબૂલ છે ને ? જગતના તમામ વિચારક પુરુષોએ આ સિદ્ધાત માન્ય રાખેલો છે અને ચારે તરફ જેની બોલબોલા થઈ રહી છે, એ વિજ્ઞાને પણ તેના પર પોતાની મજૂરીની મહોર મારી છે

કર્મબંધ એક પ્રકારનું કાર્ય છે, [illegible] કોઈક કારણ હોવું જોઈએ. આ કારણમાં [illegible] ચાર વસ્તુઓ બતાવી છે: (૧) મિથ્યાત્વ (૨) અવિરતિ (૩) કષાય અને (૪) યોગ + આ ચારે [illegible] બરાબર સમજી લેશો તો કર્મબંધનથી બચી શકો.

મિથ્યાત્વ

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે 'આ જગતમાં શત્રુઓ [illegible] હોય છે, પણ મિથ્યાત્વ જેવો કોઈ શત્રુ નથી, વિષ [illegible] પ્રકારનું હોય છે, પણ મિથ્યાત્વ જેવું કોઈ વિષ નથી, રોગ અનેક પ્રકારના હોય છે પણ મિથ્યાત્વ જેવો કોઈ રોગ નથી, અને અંધારું અનેક પ્રકારનું હોય છે, પણ મિથ્યાત્વ જેવું કોઈ અંધારું નથી.' આ પરથી મિથ્યાત્વ એ કેવી ભયંકર વસ્તુ છે, તેનો ખ્યાલ આવી શકશે.

आभिग्गहिय मणभिग्गहियं तह अभिनिवेसियं चेव ।
संसइयमणाभोगं, मिच्छत्तं पंचहा भणियं ॥

'મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું કહેલું છે: આભિગ્રહિક, અનભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગિક.'

+ તત્ત્વાર્થસૂત્રના આઠમા અધ્યાયમાં [illegible] मिथ्यादर्शना- विरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः । [illegible] કષાય અને યોગ એ પાંચ કર્મબંધના હેતુઓ છે [illegible] પ્રથમ મિથ્યાત્વ જાય છે પછી અવિરતિ [illegible] છે, પછી કષાય જાય છે અને છેવટે યોગ [illegible]

કર્મબંધના પાંચ હેતુઓ આ રીતે [illegible] પ્રકારો અસંયમ જ છે અને [illegible] બને છે [illegible] દૃષ્ટિએ [illegible] કારણો માનવામાં આવ્યાં છે [illegible] સ્વરૂપથી જુદા નથી [illegible] એને જ કર્મબંધના હેતુ [illegible] નિરૂપણ [illegible]

ખરા-ખોટાની પરીક્ષા કર્યા વિના પોતાની મતિમાં આવ્યું તે જ સાચું માની લેવું, તે **આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ** બધા ધર્મોને સારા માનવા, બધા દર્શનોને રૂડા માનવા, સહુને વંદવું, સહુને પૂજવા એમ વિષ અને અમૃતને સરખા ગણવા તે **અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ** સત્ય માર્ગ જાણવા છતાં કોઈ પ્રકારનો આગ્રહ બંધાઈ જવાથી અસત્ય માર્ગની પ્રરૂપણા કરવી તે **આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ** જે નિહ્નવો × થયા તે આ પ્રકારના મિથ્યાત્વવાળા હતા પોતાના અજ્ઞાનથી જિનવાણીના અર્થ સમજે નહિ અને તેમાં ડગમગતો રહે તે **સાંશયિક મિથ્યાત્વ** અને અજાણપણાને લીધે કંઈ સમજે નહિ, તે **અનાભોગિક મિથ્યાત્વ** અવ્યક્ત એવા એકેન્દ્રિયથી માંડીને અસંની પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને આ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ હોય છે મિથ્યાત્વ એ એક પ્રકારનો દૃષ્ટિવિપર્યાસ છે તેના લીધે જીવ અધર્મમાં ધર્મસંજ્ઞાવાળો અને ધર્મમાં અધર્મસંજ્ઞાવાળો થાય છે, અમાર્ગમાં માર્ગ સંજ્ઞાવાળો અને માર્ગમાં અમાર્ગસંજ્ઞાવાળો થાય છે, અજીવમાં જીવસંજ્ઞાવાળો અને જીવમાં અજીવસંજ્ઞાવાળો થાય છે, અસાધુમાં સાધુસંજ્ઞાવાળો અને સાધુમાં અસાધુસંજ્ઞાવાળો થાય છે, તથા અમુક્તમાં મુક્તસંજ્ઞાવાળો અને મુક્તમાં અમુક્તસંજ્ઞાવાળો થાય છે વળી જે દેવ, ગુરુ તથા પર્વો લૌકિક એટલે સામાન્ય

× નિહ્નવ એટલે અપલાપ કરનાર જેણે જૈન ધર્મના અન્ય સિદ્ધાંતો કબૂલ રાખ્યા છતાં અમુક સિદ્ધાંતોનો અપલાપ કર્યો તે નિહ્નવ ગણાયા સ્થાનાંગસૂત્રમાં આવા સાત નિહ્નવોનો ઉલ્લેખ છે જમાલી તિષ્યગુપ્ત આષાઢાચાર્યના શિષ્યો અશ્વમિત્ર ગંગ રોહગુપ્ત (ષડુલૂક) અને ગોષ્ઠામાહિલ, શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે આમાં નિહ્નવ તરીકે શિવભૂતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે જેણે બોટિક એટલે દિગમ્બર પંથની સ્થાપના કરી છે

કોટિના—માત્ર વ્યાવહારિક સપાટીને જ સ્પર્શનારા છે, તેમાં પણ અનુરાગવાળો થાય છે અને જે દેવ, ગુરુ અને પર્વો લોકોત્તર એટલે ઉત્તમ કોટિના—તાત્ત્વિક ભૂમિકાને સ્પર્શનારા છે, તેમના વડે શ્રેયની સાધના કરવાને બદલે પ્રેયની પેરવીમાં પડે છે, આથી તેનું કર્મબંધન ચાલુ જ રહે છે અને ભયંકર ભવસમુદ્રનો પાર કરી શકાતો નથી

મિથ્યાત્વનું પ્રતિપક્ષી સમ્યક્ત્વ છે તેની પ્રાપ્તિ થાય તો જ મિથ્યાત્વ હઠે, તેથી બધા મુમુક્ષુઓએ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નશીલ રહેવાનું છે તમે 'લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે' આદિ પદોથી તીર્થંકરોની સ્તુતિ કર્યા બાદ શું કહો છો ?

कित्तिय-वंदिय-महिया, जे ए लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
आरुग्ग-बोहिलाभं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥

'જેઓ લોકોત્તમ છે, સિદ્ધ છે અને મન, વચન તથા કાયાથી સ્તવાયેલા છે, તેઓ મને આરોગ્ય એટલે ભાવ-આરોગ્ય અર્થાત્ મુક્તિનું સુખ આપો, બોધિલાભ એટલે સમ્યક્ત્વ આપો, અને મરણસમયની શ્રેષ્ઠ સમાધિ આપો '×

અવિરતિ

જેમાં વિરતિ ન હોય તે અવિરતિ કહેવાય અહી

× કીર્તન વડે વાચિક સ્તુતિ, વંદન વડે કાયિક સ્તુતિ અને પૂજન વડે માનસિક સ્તુતિ થાય છે એટલે અહી મન વચન તથા કાયા વડે સ્તવાયેલા એમ સમજવાનું છે ઉત્તમ શબ્દ મરણ સબંધી સૂચન કરે છે અને વરનો અર્થ શ્રેષ્ઠ છે એટલે અહી મરણ સંબંધી શ્રે સમાધિ સમજવાની છે

વિરતિની મુખ્યતાએ અવિરતિ કહેવાય છે, એટલે વિરતિનો અર્થ સમજી લેવો જોઈએ વિરતિ એટલે વ્રત, નિયમ, ત્યાગ કે પ્રત્યાખ્યાન જે આત્મા કોઈપણ પ્રકારનુ વ્રત લે છે, નિયમ ધારણ કરે છે, ત્યાગ આચરે છે કે પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, તે વિરતિમા છે અને જેને કોઈ પણ વ્રત, નિયમ, ત્યાગ કે પ્રત્યાખ્યાન નથી, તે અવિરતિમા છે

અવિરતિના કારણે આત્મા પાચ ઇંદ્રિય અને છઠ્ઠા મન દ્વારા વિષયસુખમા તલ્લીન બને છે અને છ કાયના જીવોની હિસા આચરે છે, તેથી અવિરતિને કર્મબધનુ કારણ માનવામા આવ્યુ છે બારણા બધ ન કર્યા હોય તો ઘરમા કચરો આ યા જ કરે, તેમ જે આત્માઓએ કોઈ પણ પ્રકારનો વિરતિભાવ ધારણ ન કર્યો હોય, તેને કર્મ લાગતા જ રહે, વળગતા જ રહે, એ દેખીતુ છે

અહીં એ સ્પષ્ટતા કરવી જરૂરી છે કે આત્મા પોતે કર્મને ગ્રહણ કરે છે, તો પણ કર્મ લાગ્યા, કર્મ વળગ્યા, એમ કહેવાય છે, તે એક જાતનો ભાષાનો વ્યવહાર છે આપણે ગુદર લગાડીને પોસ્ટના ટિકિટને ચોડીએ છીએ, છતા ટિકિટ ચોટી એમ કહેવાય છે, તેના જેવો જ આ શબ્દપ્રયોગ છે

સાધુ મહાત્માઓ તમને રોજ વ્યાખ્યાન-વાણી સભળાવે છે અને કઈક પણ વ્રત-નિયમ-ત્યાગ-પ્રત્યાખ્યાન કરવાનુ કહે છે, તેનુ રહસ્ય એ જ છે કે તમે કર્મબધનમાથી બચી શકો અને તમારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકો

કષાય

જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપને જે કલુષિત કરે, તે કષાય કહેવાય છે અથવા જેનાથી કષ એટલે સંસારનો આય એટલે લાભ થાય, અર્થાત્ સંસાર વૃદ્ધિ પામે તે કષાય કહેવાય છે આ કષાયના ચાર પ્રકારો છે (૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા અને (૪) લોભ શાસ્ત્રકારોએ તેને ભયંકર અધ્યાત્મ-દોષો કહ્યા છે

कोहं च माणं च तहेव मायं, लोभं चउत्थं अज्झत्थदोसा ।

ક્રોધ એટલે ગુસ્સો, દ્વેષ કે વૈર લેવાની વૃત્તિ માન એટલે અભિમાન, અહંકાર કે મદ માયા એટલે કપટ, દગો કે અન્યને છેતરવાની વૃત્તિ, અને લોભ એટલે તૃષ્ણા, લાલસા, કે વધારે ને વધારે લેવાની વૃત્તિ

આ દરેક કષાયના અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનીય, પ્રત્યાખ્યાનીય અને સંજ્વલન એવા ચાર ચાર પ્રકારો છે, તેનું વર્ણન આગળ પર કરીશું

આ સોળ પ્રકારના કષાયને જન્મ આપનાર નવ પ્રકારના નોકષાયો છે, એટલે તેનો નિર્દેશ પણ અહીં અવશ્ય કરવો જોઈએ તે આ પ્રમાણે (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૫) ભય, (૪) શોક, (૬) જુગુપ્સા, (૭) પુરુષવેદ, (૮) સ્ત્રીવેદ અને (૯) નપુંસકવેદ અહીં વે૦ શબ્દથી કામ-સંજ્ઞા sexual instinct સમજવી

કષાય એ કર્મબંધનું પ્રબળ કારણ છે, તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ તેનાથી દૂર રહેવાનો વારંવાર ઉપદેશ આપેલો છે.

યોગ

ચૂલા પર પાણીની દેગ ચડાવી હોય અને પાણી ગરમ થવા લાગે ત્યારે એના પ્રદેશોમા જે રીતે સ્પદન થાય છે, આદોલન જામે છે, ચ ચળતા પ્રગટે છે, તેજ પ્રમાણે બાહ્ય અને અભ્ય તર નિમિત્તો મળતા આત્મપ્રદેશોમા સ્પદન થાય છે, આદોલન જામે છે, ચ ચળતા પ્રગટે છે, તેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામા યોગ કહેવામા આવે છે આ યોગ ત્રણ પ્રકા રનો છે, (૧) મનોયોગ, (૨) વચનયોગ અને (૩) કાયયોગ. મનના વિવિધ વ્યાપારો એ મનોયોગ છે, વાણી કે વચનને લગતા વ્યાપારો એ વચનયોગ છે અને શરીર કે કાયાને લગતા વ્યાપારો એ કાયયોગ છે કર્મનો બ ધ થવામા યોગ અતિ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે, એ ભૂલવાનુ નથી

કર્મબ ધના પ્રકારો

કર્મબ ધના કારણો સમજ્યા પછી કર્મબ ધના પ્રકારો પણ સમજી લેવા જોઈએ કર્મબ ધના ચાર પ્રકારો છે (૧) પ્રકૃતિબ ધ, (૨) સ્થિતિબ ધ, (૩) રસબ ધ અને (૪) પ્રદેશબ ધ.

પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ, સ્થિતિ એટલે કાલની મર્યાદા, રસ એટલે અનુભવ અને પ્રદેશ એટલે પરમાણુઓ

જેમ કોઈ લાડુ વાયુ કરે, કોઈ લાડુ પિત્ત કરે, કોઈ લાડુ કફ કરે, એ તેનો સ્વભાવ કહેવાય, તેમ કોઈ કર્મ જ્ઞાનને રોકે, કોઈ કર્મ દર્શનને રોકે, કોઈ કર્મ શક્તિને રોકે તે એનો સ્વભાવ કહેવાય કર્મ બાધતી વખતે આ સ્વભાવ નક્કી થાય છે

જેમ વૃક્ષને ફળ આપવાનો કાળ હોય છે, તેમ કર્મને પણ ફળ આપવાનો કાળ હોય છે આ કાળ ઓછામા ઓછો અંતર્મુહૂર્તનો અને વધારેમા વધારે સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમનો હોય છે કર્મ બંધાતી વખતે આ કાળ નિયત થાય છે

કર્મ બંધાતી વખતે તીવ્ર અથવા મંદ જેવા પરિણામ હોય, તેવો રસ પડે છે અને જેવો રસ પડયો હોય, તે પ્રમાણે તેનુ અતિ તીવ્ર, તીવ્ર, મંદ, મંદતર ફળ ભોગવવું પડે છે

આત્મા પોતાની નજીકમાં રહેલા કર્મસ્કંધોને યોગના કારણે પોતાના ભણી ખેંચે છે અને તેને આત્મપ્રદેશોમાં ઓતપ્રોત બનાવી દે છે, તેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં પ્રદેશ બંધ કહેવામા આવે છે

અહી એ જાણાવવુ જરૂરનુ છે કે જે આકાશપ્રદેશમા આત્મપ્રદેશ અવગાહીને રહેલા છે, તે જ આકાશપ્રદેશમા કર્મયોગ્ય પુદ્ગલસ્કંધો પણ અવગાહીને રહેલા છે આવા જ પુદ્ગલસ્કંધો જીવ ગ્રહણ કરી શકે છે જે આકાશપ્રદેશને આત્માએ અવગાહેલા નથી અને જે કર્મસ્કંધો આત્મપ્રદેશથી દૂર છે, તેવા કર્મપુદ્ગલ ગ્રહણ કરવાનુ કે તેને કર્મરૂપે પરિણમાવવાનુ હોતુ નથી આત્માના પ્રદેશો સાથે અવગાઢ કર્મસ્કંધો પણ સ્થિર અર્થાત્ સ્થિર હોય, તેને જ જીવ ગ્રહણ કરી શકે છે, અસ્થિર અથવા ચચળ કર્મસ્કંધોને જીવ ગ્રહણ કરતો નથી

જીવ કર્મબંધ બે પ્રકારે કરે છે નિકાચિત અને અનિકાચિત [illegible] બંધની વખતે જીવ, જો કષાયના તીવ્ર પરિ-

ણામ અને લેશ્યાવાળો હોય છે, તો તેને નિકાચિત કર્મબંધ થાય છે અને કર્મ બાંધતી વખતે જો કષાયના મંદ પરિણામ અને લેશ્યાવાળો હોય છે તો તેને અનિકાચિત કર્મબંધ થાય છે અનિકાચિતપણે કર્મ બાંધ્યું હોય અને પાછળથી જીવના પરિણામ બદલાઈ જાય તો વ્રત, નિયમ તપ, ધ્યાન આદિ દ્વારા પૂર્વે બાંધેલ અનિકાચિત કર્મની નિર્જરા પણ થઈ જાય છે

અનિકાચિત કર્મબંધ પણ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. સ્પૃષ્ટ, બદ્ધ અને નિધત્ત તેમાં જે કર્મબંધ અતિ શિથિલ હોય તે સ્પૃષ્ટ, શિથિલ હોય તે **બદ્ધ** અને કંઈક ગાઢ હોય તે **નિધત્ત** કહેવાય છે સોયના દૃષ્ટાંતથી આ વાત વધારે સ્પષ્ટ થશે

સોયનો એક ઢગલો પડયો હોય, એના પર હાથ મૂકીએ તો તે વીખરાઈ જાય છે, એ રીતે જે કર્મોનું બંધન અતિ શિથિલ હોય અને સામાન્ય પશ્ચાતાપ આદિથી તૂટી જાય તે સ્પૃષ્ટ કર્મબંધ જાણવો

સોયોને દોરામાં પરોવી હોય તો તેને ખરતા—નીકળતા–છૂટી પડતા વાર લાગે છે, એ રીતે જે કર્મનું બંધન તોડતા કંઈક વાર લાગે અને વિશિષ્ટ આલોચના-દિથી તૂટે તે બદ્ધ કર્મબંધ જાણવો

જો સોયોને દોરામાં પરોવી હોય અને કાટ લાગી જવાથી તે અરસપરસ ચોટી ગયેલી હોય તો તેને છૂટી પાડવામાં મહેનત પડે છે, તેમ જે કર્મબંધન ગાઢ હોય અને જેને

તોડવા માટે તપાદિ વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાન કરવું પડે છે, તે નિધત્ત કર્મબંધ જાણવો

જો સોયોને કૂટી કૂટીને તેનો ગઠ્ઠો કરી નાખ્યો હોય તો તે કોઈ રીતે છૂટી પડી શકતી નથી, તેમ જે કર્મબંધન અતિ ગાઢ હોય અને જેનું ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ ન હોય, તેને નિકાચિત કર્મબંધ જાણવો

અશુભકર્મનો નિકાચિત બંધ થાય તો જીવને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ સહન કરવી પડે છે, માટે તેમાથી બચવું હસતા હસતા બાંધેલા કર્મો ગમે તેટલું રોવા છતા છૂટતા નથી, એ વાત યાદ રાખવી શ્રેણિક મહારાજા જ્યારે ધર્મ પામ્યા ન હતા, ત્યારે તેમણે એક હરિણીનો શિકાર કર્યો હરિણી ગર્ભવતી હતી રાજા શ્રેણિકના બાણથી એક સાથે બન્નેના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા રાજા શ્રેણિકે વિચાર્યું કે 'હું કેવો પરાક્રમી ! કેવો બળવાન કે એક જ બાણે બન્નેને વીંધી નાખ્યા ' આવા તીવ્ર અધ્યવસાયથી તેમને કર્મનો નિકાચિત બંધ થયો અને નરકમા અવશ્ય જવું પડ્યું

અનિકાચિત કર્મબંધમા શુભ અધ્યવસાયો દ્વારા પાછળથી પરિવર્તન થઈ શકે છે, પણ નિકાચિત કર્મબંધમા કંઈ પરિવર્તન થઈ શકતું નથી તેથી જ જ્ઞાનીઓએ એવો કર્મબંધન ન કરવા વારવાર ચેતવણી આપી છે

વિશેષ અવસરે કહેવાશે.

વ્યાખ્યાન ત્રીસમુ

યોગબળ

મહાનુભાવો !

આપણે કર્મના વિષયમા આગળ વધીએ તે પહેલા એટલુ જાણવુ જરૂરી છે કે દરેક શાસ્ત્રને પોતાની પરિભાષા હોય છે, તે બરાબર લક્ષમા રાખવી જોઇએ જો એ લક્ષમા ન રહે તો વાત ગોટાળે ચડે અને અર્થનો અનર્થ થાય કોઈ એમ કહે કે 'સૈધવ લાવો' અહી જો ભોજનનો પ્રસગ હોય તો સિંધાલુણ લાવવુ જોઈએ અને રણે ચડવાનો પ્રસગ હોય તો ઘોડો હાજર કરવો જોઈએ પણ ભોજનના પ્રસગે ઘોડો લાવવામા આવે અને રણના પ્રસગમા સિંધાલુણ હાજર કરવામા આવે તો તેવી શો અર્થ સરે ?

ગત વ્યાખ્યાનમા અમે કર્મબધ વિષે કેટલુક વિવેચન કર્યુ અને તેમા કર્મબધના કારણો એટલે હેતુઓ જણાવ્યા આ હેતુઓમા ચોથો હેતુ 'યોગ' હતો આ યોગ શબ્દનો અર્થ તમારા લક્ષમા બરાબર રહ્યો છે ને? શાસ્ત્રોમા અનેક જગાએ યોગ શબ્દનો પ્રયોગ આવે છે અને તેમા એમ પણ કહેવાયુ છે કે 'યોગથી કર્મબધન તૂટે છે' પરતુ અમે અહી એમ કહેવા ઈચ્છીએ છીએ કે 'યોગથી કર્મ-

બંધન થાય છે ' આ બે વસ્તુઓ તમને ભ્રમણામાં ન નાખે એટલા માટે જ આ પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ

તમે આ બંને વાક્યો પર વિચાર કરો અને કંઈ સૂઝ ન પડે તો શું કહેવાના ? 'શાસ્ત્રોમાં પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતો કહેલી છે,' એ જ કે બીજું કંઈ ? પણ તમે ખાતરીથી માનજો કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવંતના શાસ્ત્રોમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતો કદી પણ હોય જ નહિ એ તમારી સમજનો દોષ છે અને તેનો ટોપલો તમે શાસ્ત્રોના માથે ઓઢાડો તે યોગ્ય નથી થોડા સ્પષ્ટીકરણથી આ વસ્તુ બરાબર સમજી શકશો

જ્યાં એમ કહ્યું છે કે 'યોગથી કર્મબંધન તૂટે છે' ત્યાં યોગનો અર્થ પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલો એવો ધર્મવ્યાપાર સમજવાનો છે આવા ધર્મવ્યાપારથી કર્મબંધન તૂટે, એમાં આશ્ચર્ય શું ? જે જે મહાપુરુષોનાં કર્મબંધન તૂટ્યાં, તે પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલા ધર્મવ્યાપાર વડે જ તૂટ્યાં છે

અહીં અમે એમ કહેવા ઈચ્છીએ છીએ કે 'યોગથી કર્મબંધન થાય છે' આ વાત પણ એટલી જ સાચી છે પરંતુ અહીં યોગ શબ્દ પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલા ધર્મવ્યાપારના અર્થમાં નથી એ આત્મપ્રદેશના આંદોલન

×मुक्खेण जोयणाओ, जोगो सव्वोवि धम्मवावारो ।
परिसुद्धो विन्नेओ, ठाणाइगओ विसेसेणं ॥

—શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત યોગવિંશિકા ૧

પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થતો એવો સર્વે પણ ધર્મવ્યાપાર મોક્ષમાં જોડનારો હોવાથી યોગ જાણવો અને વિશેષથી તો સ્થાનાદિગત એવો જે ધર્મવ્યાપાર તેને યોગ જાણવો

કે સ્પંદનના અર્થમાં છે. આત્મપ્રદેશના આંદોલન કે સ્પંદન-રૂપી યોગવડે આત્મા કાર્મણવર્ગણાને પોતાની અંદર મેળવી દે છે અને એ રીતે કાર્મણવર્ગણાનું આત્મા સાથે મળી જવું એ જ કર્મબંધ છે. એટલું યાદ રાખજો કે કાર્મણ વર્ગણાઓ જ્યારે આત્મા સાથે મળી જાય, ત્યારે જ તે કર્મ કહેવાય છે, તે પહેલાં નહિ.

યોગ એટલે પ્રવૃત્તિ

અહીં તમે પ્રશ્ન કરશો કે 'આત્મપ્રદેશોના આંદોલન કે સ્પંદનને અન્ય કોઈ સંજ્ઞા ન આપતાં યોગસંજ્ઞા કેમ આપી?' તેનો ખુલાસો એ છે કે યોગ શબ્દનો એક અર્થ વ્યાપાર કે પ્રવૃત્તિ થાય છે અને આત્મપ્રદેશોનું આંદોલન કે સ્પંદન એ આત્માનો વ્યાપાર કે પ્રવૃત્તિ છે, તેથી તેને યોગસંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. સામાયિક ગ્રહણ કરતી વખતે તમે 'करेमि भंते! सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि' એ શબ્દો બોલો છો, ત્યાં 'जोग' એટલે યોગનો અર્થ વ્યાપાર કે પ્રવૃત્તિ જ છે.

આત્મપ્રદેશમાં આંદોલન શાથી થાય છે?

'આત્મપ્રદેશમાં જે આંદોલન કે સ્પંદન થાય છે, તે શાથી થતું હશે?' એ પ્રશ્ન પણ તમારા મનમાં ઉઠશે. તેનો ઉત્તર એ છે કે 'આત્માનો સ્વભાવ સયોગ અર્થાત્ કારણ મળતાં આંદોલિત થવાનો છે. કારણ ન હોય તો તે તદ્દન સ્થિર રહે છે. દાખલા તરીકે સિદ્ધ ભગવંતના આત્મ-

પ્રદેશો તદ્દન સ્થિર છે, કારણ કે ત્યા આત્મપ્રદેશોને આંદોલિત કરનારુ કારણ વિદ્યમાન નથી '

અહી એ સ્પષ્ટતા કરી દઈએ કે આત્માના બધા પ્રદેશો આંદોલિત થાય છે, પણ તેની મધ્યમા જે આઠ રુચક પ્રદેશો છે, તે કદી આંદોલિત થતા નથી, અર્થાત્ તદ્દન સ્થિર રહે છે એનુ કારણ એ પ્રકારનો તેનો સ્વભાવ છે

આત્મપ્રદેશોને આંદોલિત કરનારુ કારણ બે પ્રકારનુ હોય છે એક બાહ્ય અને બીજુ અભ્યતર તેમા બાહ્ય કારણને શાસ્ત્રીય પરિભાષામા અભિસધિ કહેવામા આવે છે, એટલે તેનાથી થતો યોગ તે 'અભિસધિજ યોગ' છે અને અભ્યતર કારણને શાસ્ત્રીય પરિભાષામા અનભિસધિ કહેવામા આવે છે, એટલે તેનાથી થતો યોગ તે 'અનભિસધિજ યોગ' છે

ખાવુ, પીવું, હાલવું, ચાલવુ, દોડવુ, ખેચવુ, વગેરે બાહ્ય કારણ છે તેના લીધે આત્મપ્રદેશોમા આંદોલન થાય છે તમે દોડતા હો કે કોઈ સાથે કુસ્તી કરતા હો, ત્યારે તમારા શરીરમાં લોહીનો વેગ કેટલો વધી જાય છે ? એ અભિસધિજ યોગ છે તેમાં પ્રયત્નની મુખ્યતા છે

તમે શાત બેઠા હો કે ઊઘતા હો, ત્યારે પણ તમારા આત્મપ્રદેશોમા આંદોલન ચાલુ હોય છે, તે વખતે કોઈ તમારી નાડી તપાસે તો તેમા ધબકારા થાય છે કે નહિ ? એ અનભિસધિજ યોગ છે તેમા પ્રયત્નની આવશ્યકતા નથી

યોગસ્થાનક

યોગનુ બળ દરેક વખતે સરખુ હોતુ નથી તેમાં

સંયોગવશાત્ ઓછાવત્તાપણું થયા જ કરે છે આ ઓછાવત્તાપણું સૂચવવા માટે શાસ્ત્રમાં 'યોગસ્થાનક' શબ્દનો ઉપયોગ થયેલો છે આજે કોઈ પણ મશીનનું બળ બતાવવું હોય તો હોર્સપાવરની સંજ્ઞાનો ઉપયોગ થાય છે જેમ કે આ મશીનમાં ૫૦ હોર્સપાવરનું બળ છે, ૧૦૦ હોર્સપાવરનું બળ છે, વગેરે વીજળીનું બળ બતાવવા માટે વોલ્ટની સંજ્ઞાનો ઉપયોગ થાય છે જેમકે–અહીં વીજળીનું દબાણ ૪૦૦ વોલ્ટ છે, ૬૦૦ વોલ્ટ છે, વગેરે યોગસ્થાનક એ યોગનું બળ બતાવનારી સંજ્ઞા છે

યોગબળનું પ્રમાણ અનેક–અસંખ્ય પ્રકારનું હોઈ યોગસ્થાનકો પણ અસંખ્ય પ્રકારનાં સંભવે છે

પ્રદેશબંધ

આ પરથી એમ સમજવાનું કે દરેક સમયે આત્મામાં કોઈ પણ એક પ્રકારનું યોગસ્થાન અવશ્ય હોય છે અને આત્મા તે યોગસ્થાનક પ્રમાણે જ કાર્મણવર્ગણા ગ્રહણ કરે છે જો યોગસ્થાન કમદ હોય તો આત્મા ઓછી કાર્મણવર્ગણા ગ્રહણ કરે અને તીવ્ર, તીવ્રતર તીવ્રતમ હોય તો તે પ્રમાણે વધારે કાર્મણવર્ગણા ગ્રહણ કરે કાપડનો કોઈ સંચો ધીમી ગતિએ ચાલતો હોય તો ઓછું કાપડ વણે અને ઝડપથી ચાલતો હોય તો વધારે કાપડ વણે, એ તમે જાણો છો.

કાર્મણવર્ગણાઓ ગ્રહણ થતાં જ તે આત્મપ્રદેશો સાથે ભળી જાય છે તથા પૂર્વના કર્મો સાથે ચોંટી જાય છે તમે પૂછશો કે નવાં કર્મો પૂર્વનાં કર્મો સાથે શા માટે ચોંટી જાય ?

એટલે જણાવીએ છીએ કે નવા કર્મના પરમાણુઓમા ચીકાશ હોય છે, એટલે તે પૂર્વના કર્મો સાથે ચોટી જાય છે

આ ક્રિયામા કાર્મણવર્ગણાના પરમાણુઓનો સમૂહ આત્મપ્રદેશો સાથે મિશ્ર થાય છે, એટલે તેને પ્રદેશબધ કહેવામા આવે છે

પ્રકૃતિબધ પણ યોગબળથી જ પડે છે

ચાર પ્રકારના કર્મબધમાથી પ્રદેશબધની વાત થઈ બાકી રહ્યા ત્રણ કર્મબધો પ્રકૃતિબધ, સ્થિતિબધ અને રસબધ, તેમા પ્રકૃતિબધ પણ યોગબળથી જ પડે છે

'એક સાથે બે બધો શી રીતે પડતા હશે ?' એવો પ્રશ્ન કદાચ તમારા મનમા ઉઠશે, પણ એકી સાથે અનેક ક્રિયાઓ થઈ શકે છે એન્જિનમા કોલસા પૂરાતા હોય છે, પાણી ઉકળી રહ્યુ હોય છે, તેની વરાળ બની હોય છે, તેનો ધક્કો લાગતા દડ ઊચોનીચે થતો હોય છે અને પૈડુ ચાલતુ હોય છે, વગેરે વગેરે અહી પણ તેમજ સમજવુ

જે સમયે કાર્મણવર્ગણા આત્મપ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થાય છે-મળી જાય છે, તે જ સમયે યોગસ્થાનકના બળ મુજબ તેના ભાગલા પડી જાય છે અને તે દરેક ભાગલાના સ્વભાવનો-કાર્યોનો નિયમ થઈ જાય છે તેનુ નામ જ **પ્રકૃતિબધ.**

જો કર્મના ભાગલા ન થતા હોય અને તેનો જુદો જુદો સ્વભાવ નક્કી ન થતો હોય તો કર્મ એક પ્રકારનુ જ રહે અને તેનુ પરિણામ પણ એક પ્રકારનુ જ આવે પણ આપણે જાણીએ છીએ કે કર્મનુ પરિણામ વિચિત્ર હોય છે,

એટલે કર્મનો સ્વભાવ એક સરખો નહિ પણ વિવિધતાવાળો છે અને તે પ્રદેશબંધ પડતી વખતે જ નિર્માણ થાય છે

અહીં એટલું યાદ રાખવું કે કાર્મણ વર્ગણાના ભાગલા પડે છે, ત્યારે તે પોતે પોતાના જથ્થામાં ચોટી જાય છે એક મોટી વખારમાં અનેક જાતનો માલ આવે છે, પણ તે બધો પોતપોતાની જાતમાં ગોઠવાઈ જાય છે, તેના જેવી જ આ ક્રિયા છે

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ

કર્મનો સ્વભાવ આઠ પ્રકારનો છે, એટલે કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ માનવામાં આવી છે (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુષ્ય (૬) નામ, (૭) ગોત્ર અને (૮) અંતરાય

અહીં એક મહાનુભાવ પ્રશ્ન કરે છે કે 'કર્મની પ્રકૃતિને મૂળ વિશેષણ લગાડવાનું કારણ શું ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'દરેક કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પણ છે, તેનાથી ભિન્નતા દર્શાવવા માટે અહીં મૂળ એવું વિશેષણ લગાડેલું છે'

તમે 'અષ્ટકર્મ' એવો શબ્દપ્રયોગ તો ઘણી વાર સાંભળ્યો હશે ચૈત્યવંદનો, સ્તવનો, સજ્ઝાયો વગેરેમાં તે અનેક વખત આવે છે ત્યાં અષ્ટકર્મથી કર્મની આ મૂળ આઠ પ્રકૃતિઓ સમજવાની છે

આયુષ્યપ્રકૃતિનો બંધ ક્યારે અને કેમ પડે ?

કર્મની આઠ પ્રકૃતિઓમાં આયુષ્યપ્રકૃતિનો બંધ એક

જ વાર પડે અને બાકીની સાત પ્રકૃતિઓનો બંધ સમયે સમયે પડતો રહે કોઈ પણ સંસારી આત્મા એવો ન હોય કે જે પોતાના ભવ દરમિયાન આયુષ્યકર્મ બાંધ્યા વિનાનો રહે

આયુષ્યકર્મ હોય ત્યા સુધી જીવાય એ કર્મ પૂરુ થયુ કે દેહને છોડવો પડે અને નવો દેહ ધારણ કરવો પડે તમે મુબઈથી સુરતની ટીકીટ કઢાવી હોય તો મુબઈથી સુરત સુધીની મુસાફરી જ કરી શકો સુરત સ્ટેશને તમારે નીચે ઉતરવુ જ પડે આ સ્થિતિને તેના જેવી જ સમજો

ગયા જન્મમા તમે જે આયુષ્યકર્મ બાંધીને આવ્યા, તે આ જન્મમા ભોગવવાનુ અને વર્તમાન જન્મમા જે આયુષ્યકર્મ બાંધશો તે આવતા જન્મમા ભોગવવાનુ જ્યા સુધી તમારુ આયુષ્ય હોય, ત્યા સુધી તમે જીદગી ભોગવી શકો અને તેનો સદુપયોગ કરો તો આત્માનુ ભલુ કરી શકો જો એ જીદગી ગમે તેમ વેડફી નાખો તો ભારે કર્મ બંધન થવાનુ અને તેના ફળો ભોગવવા માટે વિવિધ યોનિઓમા પરિભ્રમણ કરવાનુ ત્યા કેવા કેવાં દુ ખો ભોગવવા પડે છે, તે તમે સારી રીતે જાણો છો

આ જન્મમા કેવું આયુષ્ય બાંધવું, તે તમારા હાથની વાત છે જો દાન, શીલ, તપ, ભાવ વગેરેનુ આરાધન કરશો, તો મનુષ્ય કે દેવનુ આયુષ્ય બાંધી શકશો , અને ભોગવિલાસ કે દુરાચારમા પડશો, તો તિર્યંચ અને નરકનુ આયુષ્ય બાંધશો

તમે માનો છો કે જેમ જેમ દિવસો જાય છે, તેમ તેમ તમારી ઉંમર વધે છે અને આયુષ્ય મોટું થાય છે, પણ એ એક જાતનો ભ્રમ છે એક દિવસ ગયો એટલે આયુષ્ય એટલુ ઘટ્યુ પરંતુ આ જગતમા કેટલીક ભાષાપ્રયોગ અવળો થાય છે

આંખોમા કંઈ રોગ થયો હોય ને તે લાલઘુમ બની જાય ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે 'આંખો આવી' પરંતુ ખરી રીતે તો એ જવા બેઠી છે કોઈ ને પેટનો દુખાવો થતો હોય ત્યારે જુનવાણી વિચાર પ્રમાણે લોઢાનો એક સળિયો ધગધગતો ગરમ કરી તેનો ડામ દેવામા-આવે છે એને કહેવાય છે 'ટાઢા દીધા' એક માણુસને બે પત્ની હોય તે એકબીજાને શોક્ય માને અને એકબીજાની ભયંકર ઈર્ષ્યા કરે, પણ કહેવાય ત્યારે બહેન આપણા દેશમા ગોલા નામની એક જાતિ છે, તે દળવા, ખાંડવા, ભરડવા વગેરે મહેનત-મજૂરીનુ કામ કરે છે, પણ કહેવાય છે રાણા આ રીતે મારી ઉંમર વધી એમ તમે કહો છો, તે પણ એક જાતનો અવળો ભાષાપ્રયોગ છે ખરી રીતે તમારી ઉંમર વધતી નથી, પણ ઘટે છે

એક વિદ્વાનને કોઈએ પૂછયુ કે 'કેમ ભાઈ કુશલ છો?' એ વિદ્વાને જવાબ આપ્યો કે 'જ્યા પ્રતિદિન આયુષ્ય ઓછુ થતુ હોય, ત્યા કુશલના કેવી?' પણ તમને એવી કોઈ ફીકર-ચિંતા નથી, એટલે પોતાને કુશલ માનો છો અને આયુષ્ય ઝપાટાબંધ ચાલ્યુ જાય છે

મહાપુરુષો કહે છે

उत्थायोत्थाय बोधव्य, किमद्य सुकृत कृतम् ।
आयुष खण्डमादाय रविरस्तमयं गत ॥

'ઉઠી ઉઠીને વિચાર કરો કે આયુષ્યનો એક ટુકડો લઈને સૂર્ય તો અસ્તાચલ સમીપે ગયો, તે દરમિયાન મે શુ સુકૃત કર્યું ?'

પણ તમે પ્રમાદ કે મૂઢતાની ઘેરી નિદ્રામા [illegible] છો, એટલે ઉઠતા નથી, જાગતા નથી અને કદાચ [illegible] હશો તો આવો વિચાર કરતા નથી

આયુષ્યકર્મ જીવનમા એક વાર બધાય [illegible] ભાવના, મનોવૃત્તિ કે ક્રિયા હોય તે પ્રમાણે [illegible] ભાવના, મનોવૃત્તિ કે ક્રિયા શુભ હોય તો [illegible] તિનુ બધાય અને અશુભ હોય તો દુર્ગતિ [illegible] મનુષ્યે સદા શુભ ભાવના, શુભ મનોવૃત્તિ [illegible] અને જ્ઞાનીઓએ બતાવેલી સત્ ક્રિયાઓ [illegible] જોઈએ જેણે આખુ જીવન પાપમય [illegible] હોય, ખરાબ કામો કર્યા હોય, દુષ્ટ [illegible] તે આયુષ્યકર્મ બાધતી વખતે દુર્ગતિ [illegible] કે આમા પણ અપવાદ છે કેટલાક [illegible] સારુ જીવન ગાળે અને જ્યારે [illegible] વખત આવે, ત્યારે જ તેમની [illegible] થાય આથી તે દુર્ગતિનુ આયુષ્ય [illegible] માણસોએ આખુ જીવન ખટર [illegible]

આયુષ્યનો બંધ પડવાનો હોય, ત્યારે તેમની મતિ સુધરી જાય અને તેઓ સદ્‌ગતિનું આયુષ્ય બાંધે પરંતુ આવા દાખલાઓ કવચિત્ જ બને, તેથી તેને અપવાદરૂપ સમજવા રાજમાર્ગ તો ઉપર જણાવ્યો તે છે

આપણને આપણી જન્મતારીખની ખબર છે, પણ મરણતારીખની ખબર નથી આનો અર્થ તો એ થયો કે આપણે બધો વખત સાવચેત રહેવું જોઈએ અને સારાં કાર્યો કરવાં જોઈએ

સંખ્યાત વર્ષની ઉમરવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો તેની જીંદગીના ત્રીજા ભાગમાં આયુષ્ય બાંધે દાખલા તરીકે કોઈની ઉમર ૬૦ વર્ષની હોય તો ૪૦ વર્ષ સુધી ન બાંધે, પણ ૪૦ વર્ષ પૂરાં થાય તે જ સમયે બાંધે આ વખતે તેની ઉંમરનો ત્રીજો ભાગ બાકી હોય છે જો એ વખતે આયુષ્ય ન બાંધે તો જે વર્ષ બાકી રહ્યાં તેના ત્રીજા ભાગે બાંધે, અર્થાત્ ૧૩ વર્ષ અને ૪ મહિના જાય ત્યારે બાંધે, અને ત્યારે ન બાંધે તો બાકી રહેલા ૬ વર્ષ અને ૮ મહિનાના ત્રીજા ભાગે બાંધે એમ આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ કરતાં જવાનું જો એ કોઈ સમય દરમિયાન આયુષ્યકર્મ ન બંધાય તો છેવટે મરણ સમયે અંતર્મુહૂર્તમાં પણ બાંધે પરંતુ બાંધ્યા સિવાય રહે નહિ

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આયુષ્યનો બંધ મોટા ભાગે પર્વતિથિને દિવસે પડે છે, એટલે તે દિવસે ધર્મારાધન વિશેષ પ્રમાણમાં કરવું જોઈએ આપણે ત્યાં પર્વતિથિને દિવસે પોષધ

કરવાનો રિવાજ છે અને તે ન બની શકે તો યથાશક્તિ તપશ્ચર્યા તથા ધર્મધ્યાન કરવાનુ વિધાન છે છેવટે અભક્ષ્યનો ત્યાગ, લીલોતરીનો ત્યાગ, રાત્રિભોજનત્યાગ તો અવશ્ય કરવો ઘટે છે

પર્વો અનાદિ કાલથી ચાલ્યા આવ્યા છે એ દિવસે ઉલ્લાસ વધે છે અને ભાવના જાગે છે, તેથી ગુરુકર્મી આત્મા લઘુકર્મી બની જાય છે આ રીતે કાલ પણ કયારેક કારણ બને છે

તીર્થક્ષેત્રમા પણ પવિત્ર વાતાવરણને કારણે ધર્મ કરવાની ભાવના વિશેષ જાગૃત થાય છે સામાન્ય રીતે કજુસ ગણાતા માણસો પણ ત્યા જતા ઉદાર બનતા અને પૈસા ખરચતા જોવામા આવે છે એટલે વારવાર તીર્થક્ષેત્રમાં જવું અને યથાશક્તિ ધર્મારાધન કરવુ આ રીતિએ ક્ષેત્ર પણ ભાવોલ્લાસનુ કારણ બને છે

આનો અર્થ કોઈ એમ ન સમજશો કે ધર્મ તો પર્વ દિવસે કે તીર્થક્ષેત્રમા જઈએ ત્યારે કરવા યોગ્ય છે એ તો દરરોજ કરવા યોગ્ય છે, હર ઘડી ને હર પળે આચરવા યોગ્ય છે જેઓ દરરોજ ધર્મ કરતા હોય તેમણે પર્વતિથિના દિવસે વધારે ધર્મ કરવાનો, તીર્થક્ષેત્રમા જાય ત્યારે વધારે ધર્મ આચરવાનો એ વખતે ઉલ્લાસનુ પ્રમાણ વધારવાનુ

ભાવના કે ઉલ્લાસ વિનાની ક્રિયા ધર્મનુ ફળ ધીમે ધીમે આપે છે અને ફળ પ્રમાણમા સ્વલ્પ હોય છે, ત્યારે ભાવના કે ઉલ્લાસપૂર્વક કરવામા આવેલી ધર્મક્રિયા તોતાનુ ફળ ખૂબ આપે છે

ધીમી આચ પ્રસંગ આવ્યે તીવ્ર કે ઉગ્ર બની શકે છે, પણ જ્યાં આચ જ ન હોય ત્યાં તીવ્ર કે ઉગ્ર બનવાનો પ્રસંગ ક્યાંથી આવે? માટે રોજ યથાશક્તિ ધર્મ કરતા રહો, તો એવો સમય પણ આવે કે જ્યારે ભાવોલ્લાસ ખૂબ વધી જાય અને ભવોભવના પાપો ખપી જાય અને આપણું કાર્ય થઈ જાય માત્ર ભોગવિલાસમાં રહેવાથી તો તમારી સ્થિતિ સાર્થવાહના પુત્રો જેવી થઈ પડશે

ભોગવિલાસની ભય કરતા અંગે સાર્થવાહના પુત્રોની કથા

ચંપાનગરીમાં માકંદી નામે એક સાર્થવાહ રહેતો હતો. તેની પાસે પુષ્કળ ધન હતું અને લોકોમાં તે ઘણો પ્રતિષ્ઠિત હતો તેને બે પુત્રો હતા, તેમાં એકનું નામ જિનપાલિત અને બીજાનું નામ જિનરક્ષિત આ બંને પુત્રો વિદ્યા, સાહસ અને પરાક્રમથી શોભતા હતા તેમણે અગિયાર વાર દરિયો ખેડયો હતો અને ઘણું ધન પેદા કર્યું હતું, તો પણ તેઓ બારમી વાર દરિયો ખેડવા તૈયાર થયા મનુષ્યના લોભને થોભ ક્યાં છે?

તેમણે માતાપિતા પાસે રજા માગી માતાપિતાએ કહ્યું - 'પુત્રો! આપણી પાસે પુષ્કળ ધન છે સાત પેઢી સુધી ખૂટે તેમ નથી, માટે ખાઓ, પીઓ અને આનંદ કરો હવે દરિયાની સાહસભરી સફર કરવાની શી જરૂર છે? વળી અનુભવીઓનું વચન છે કે 'अति सर्वत्र वर्जयेत्' એટલે આ બારમી યાત્રાથી સર્યું ' પણ પુત્રો એમના વિચારમાં મક્કમ હતા, એટલે છેવટે માતાપિતાએ રજા આપી અને તેઓ વહાણમાં વિવિધ કરિયાણું ભરીને સાગરની સફર કરવા લાગ્યા.

થોડા દિવસ તો બધું ઠીક ચાલ્યું અને તેમનો સમય આનંદવિનોદમાં પસાર થયો, પણ ત્યારબાદ પવનનું પ્રચંડ તોફાન થયું, વહાણો આમ તેમ ઉછળવા લાગ્યા અને તેના પાટિયા જોતજોતામાં તૂટી ગયા બધા માણસો દરિયામાં પડ્યા અને વહાણોમાં લાખો રૂપિયાનો માલ ભર્યો હતો, તે ડૂબી ગયો પણ સારા નસીબે સાર્થવાહના પુત્રોના હાથમાં એક મોટું પાટિયું આવી ગયું તેઓ એને વળગી પડ્યા અને તેના આધારે તરતા તરતા એક બેટ પાસે જઈ પહોંચ્યા

એ બેટ અજાણ્યો હતો અને અજાણ્યા બેટમાં ઉતરવું એ એક સાહસ ગણાય, પણ અન્ય કોઈ ઉપાય ન હતો, એટલે બીજું શું કરે? બંને ભાઈઓ એ બેટમાં ઉતર્યા ત્યાં વનફળો વીણી લાવીને ભોજન કર્યું અને નાળિયેરના પાણીથી પોતાની તૃષા છીપાવી પછી આરામ લેવા માટે તેઓ પત્થરની એક મોટી શિલા પર બેઠા

આ વખતે ચંપાનગરી માતાપિતા, તેમણે કહેલા શબ્દો, પોતાનો આગ્રહ, આશાભર્યું પ્રયાણ, એ બધું યાદ આવ્યું અને 'હવે શું કરવું?' તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા એવામાં એક અદ્ભુત રમણી તેમની સામે આવીને ઊભી રહી તેના હાથમાં ખુલ્લી તલવાર હતી અને મુખ પર એક જાતનો આવેશ હતો તેણે આંખના ભવાં ઊંચા કરતા કહ્યું 'અરે મુસાફરો! તમે ક્યાં આવ્યા છો, તેનું કંઈ ભાન છે? આ રત્નદ્વીપ નામનો બેટ છે અને હું તેની અધિષ્ઠાયિકા રયણાદેવી છું. મારી રજા વિના તમે આ બેટ પર કેમ ઉતર્યા?'

સાર્થવાહના પુત્રો શૂરવીર હતા અને કોઈથી ગાજ્યા જાય તેમ ન હતા, છતાં સમય ઓળખીને તેમણે કહ્યું "દેવી ! અમે અહીં આવ્યા નથી, પણ સંયોગો અમને અહીં ઘસડી લાવ્યા છે એમાં કાઈ અપરાધ થયો હોય તો માફ કરશો '

રયણાદેવીએ કહ્યું 'તમારો અપરાધ મોટો છે અને પ્રાણદંડને પાત્ર છે, પણ એક શરતે તમને માફી આપું કે તમે મારી સાથે મારા મહેલમાં ચાલો અને મારી સાથે કામક્રીડા કરીને મને આનંદ આપો '

માગણી વિચિત્ર હતી, છતાં તેને આધીન થયા વિના છૂટકો ન હતો, એટલે બન્ને ભાઈઓ ચૂપચાપ તેની સાથે ચાલ્યા અને રત્નજડિત મહેલમાં પહોંચ્યા ત્યાં ભોગવિલાસની અનુપમ સામગ્રી તેમને સ્વાધીન કરવામાં આવી

બન્ને ભાઈઓ ભોગવિલાસમાં મસ્ત બન્યા અને નિરંતર આમોદપ્રમોદ કરવા લાગ્યા એમ કરતાં તેઓ સ્વજન, સંબંધી, ઘરબાર બધું ભૂલી ગયા માણસનું મન જ્યારે એક વસ્તુમાં ઓતપ્રોત બને છે, ત્યારે તેને બીજી વસ્તુનું ભાન રહેતું નથી

કેટલોક કાલ આ રીતે વ્યતીત થયા પછી એક દિવસ રયણાદેવીએ કહ્યું કે 'શક્રેન્દ્રની આજ્ઞાથી લવણસમુદ્રના અધિપતિ સુસ્થિતદેવે મને હુકમ કર્યો છે કે 'તારે આ લવણ-સમુદ્રમાં જે કંઈ કચરો હોય તે સાફ કરવો અને આવી

અમહ્ય દુર્ગંધ આવતી હતી સાર્થવાહના પુત્રોએ એ કૂવામા ડોકિયુ કર્યું, તો અદર મનુષ્યોના શબ એક પર એક ખડકાયેલા હતા અને તે બધા કોહાઇ રહ્યા હતા તેમને એ સમજતા વાર ન લાગી કે પ્રથમ આ બધાને શૂળીએ પરોવેલા છે અને તેમનો પ્રાણ ગયા પછી તેમને કૂવામા ફેકી દેવામા આવ્યા છે

શૂળી પર પરોવાયેલો માણસ હજી જીવતો લાગતો હતો, એટલે બન્ને ભાઈઓ તેની નજીકમા ગયા અને તેને પૂછવા લાગ્યા કે 'ભાઈ! તમે કોણ છો? અહી કેમ આવ્યા? અને તમારી આ દુર્દશા કોણે કરી?' ઉત્તરમા પેલા માણસે કહ્યુ 'હુ કાકદી નગરીમા રહેનારો ઘોડાનો વેપારી છુ એક વાર અનેક જાતના ઘોડા તથા ભાડ-ઉપકરણ લઈને લવણસમુદ્રની યાત્રાએ નીકળ્યો, ત્યા તોફાન થતા વહાણ ભાગ્યુ અને પાટિયાના આધારે આ બેટ પર આવી ચડ્યો ત્યા રયણાદેવીના આમ ત્રણથી તેની સાથે રહીને ભોગ ભોગવવા લાગ્યો એક વાર અત્યત નજીવા કારણસર તે કોપાયમાન થઈ અને મારી આ દુર્દશા કરી તમારી પણ આવી દુર્દશા ન થાય તે જોજો.'

આ હકીકત સાભળી બન્ને ભાઈઓ ભય પામ્યા રયણાદેવી આટલી ક્રૂર-ઘાતકી-નિષ્ઠુર હશે તેની કલ્પના તેમને આવી ન હતી તેમણે પેલા પુરુષને પૂછ્યુ 'રયણાદેવીના પજામાથી છૂટવાનો કોઈ ઉપાય ખરો?' ત્યારે પેલા પુરુષે કહ્યુ કે 'પૂર્વ દિશાના વનખડમા યક્ષનુ એક

મંદિર છે, તેમાં સેલક નામનો એક યક્ષ રહે છે તે ચતુર્દશી, અષ્ટમી, અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાના દિવસે પ્રકટ થઈને બોલે છે કે 'કોનું રક્ષણ કરું ? કોને તારું ?' ત્યારે તમે કહેજો કે 'અમારું રક્ષણ કરો, અમને તારો.' હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બન્ને ત્યાં જાઓ અને તેની વિવિધ પ્રકારના પુષ્પોથી બહુમાનપૂર્વક પૂજા કરો. એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.'

બન્ને ભાઈઓ પૂર્વદિશાના વનખંડમાં ગયા, ત્યાં એક મનોહર વાવમાં સ્નાન કર્યું, નજીકના સરોવરમાંથી કમળના પુષ્પો ચૂંટયા અને યક્ષમૂર્તિને ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરીને તેની કમળપુષ્પો દ્વારા પૂજા કરી. પછી તેની પર્યુપાસના કરતાં સામે બેઠા. અનુક્રમે સેલક યક્ષ પ્રકટ થયો અને બોલ્યો કે 'કોનું રક્ષણ કરું! કોને તારું!' ત્યારે બન્ને ભાઈઓએ કહ્યું કે 'અમારું રક્ષણ કરો, અમને તારો.'

સેલક યક્ષે કહ્યું 'હે દેવાનુપ્રિયો! તમને બચાવવાને માટે હું તૈયાર છું. પણ મારી એક વાત સાંભળી લો. હું અશ્વનું રૂપ ધારણ કરી તમને મારી પીઠ પર બેસાડીશ અને લવણસમુદ્ર ઓળંગી તમારે જ્યાં જવું છે, ત્યાં પહોંચાડી દઈશ. પરંતુ એ રીતે જ્યાં હું લવણસમુદ્રની મધ્યમાં આવીશ, ત્યાં તમારી પુઠ પકડતી રયણાદેવી આવી પહોંચશે અને પ્રતિકૂળ તથા અનુકૂળ એમ બન્ને પ્રકારના ઉપસર્ગો કરીને તમને ચલાયમાન કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. તે વખતે તમે ચલિત થયા અને તેના પ્રત્યે આકર્ષાયા તો તે

જ ક્ષણે તમને મારી પીઠ પરથી ફેંકી દઈશ માટે વિચાર કરીને જવાબ આપો '

સાર્થવાહના બન્ને પુત્રો કોઈ પણ રીતે રયણાદેવીના પંજામાંથી છૂટવા માગતા હતા, એટલે તેમણે આ શરત કબૂલ કરી. યક્ષે અશ્વનું રૂપ ધારણ કર્યું અને તેમને પીઠ પર બેસાડીને લવણસમુદ્ર ઓળંગવા લાગ્યો.

રયણાદેવીને જાણ થઈ કે સાર્થવાહના બન્ને પુત્રો રત્નદ્વીપ છોડીને પોતાના મૂળ વતન તરફ જઈ રહ્યા છે, એટલે તે અત્યંત કોપાયમાન થઈ અને હાથમાં તરવાર તથા ઢાલ લઈને તેમનો પીછો કરવા લાગી. એમ કરતાં લવણસમુદ્રની મધ્યમાં તેમની પાસે આવી પહોંચી અને કહેવા લાગી કે ' અરે માકંદીપુત્રો ! તમે આ શું કર્યું ? મારી આજ્ઞા વિના તમે રત્નદ્વીપ શા માટે છોડયો ? હજી ભલા થઈને મારી સાથે પાછા ફરો, નહિ તો તમારા રાઈ રાઈ જેવડા ટુકડા કરી નાખીશ '

પરંતુ સાર્થવાહના પુત્રોએ તેની સામે ન જોયું, સેલક યક્ષ આગળ ને આગળ જવા લાગ્યો. આ રીતે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ નિષ્ફળ જતા રયણાદેવીએ અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને તે કહેવા લાગી કે ' તમે મારી સાથે અનેક વાર હાસ્ય, વિનોદ અને કુતૂહલથી ભરેલી કામક્રીડા કરી છે તથા વન-ઉપવનમાં સાથે ફર્યા છો શું એ બધું છેક જ ભૂલી ગયા ? આ રીતે નિષ્ઠુરતા ધારણ કરીને મારો ત્યાગ શા માટે કરો છો ? કયાં ગઈ તમારી સજ્જનતા ?

ક્યાં રહ્યુ તમારુ ઔદાર્ય ? ક્યા ગઈ તમારી કુલીનતા ? અને ક્યા ગયો તમારો સ્નેહ ?'

આ વચનોથી જિનરક્ષિત કંઈક ઢીલો પડયો, એટલે રયણાદેવીએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે 'હુ જિનપાલિતને અપ્રિય હતી અને મને પણ તે અપ્રિય હતો પણ હે જિનરક્ષિત! તું તો મને અત્યંત પ્રિય હતો અને હુ પણ તને અત્યત પ્રિય હતી તું મારા વચનોની ઉપેક્ષા કેમ કરે છે? તું મને એકલી અનાથ મૂકીને કેમ ચાલ્યો જાય છે? તારા વિના હુ એક ક્ષણ પણ રહી શકીશ નહિ, માટે ભલો થા અને પાછો ફર જો મારો કંઈ અપરાધ થયો હોય તો તેની હુ વારવાર માફી માગુ છુ ઓ હૃદયવલ્લભ! તું એક વાર મારી સામે પ્રેમપૂર્ણ દૃષ્ટિપાત કર, જેથી તારુ સુંદર મુખકમલ જોઈને મારા સતપ્ત મનને શાત કરુ'

આ પ્રેમપૂર્ણ મધુર વચનોથી જિનરક્ષિતનુ ચિત્ત ચલિત થઈ ગયુ અને તે પ્રથમ કરતા પણ વધારે પ્રેમથી રયણાદેવી તરફ આકર્ષિત થયો અને તેના તરફ વિકારયુક્ત દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો આ વસ્તુ શેલક યક્ષે પોતાના જ્ઞાન બળથી તરત જ જાણી લીધી અને તેને પોતાની પીઠ પરથી ફેંકી દીધો તે સમુદ્રના અગાધ જળમા સરકી પડે તે પહેલા રયણાદેવીએ તેને ખડ્ગની અણી પર ઝીલી વીંધી નાખ્યો.

આ રીતે જિનરક્ષિતના ભૂડા હાલ કર્યા પછી તે જિનપાલિતની પાછળ પડી અને તેને ચળાવવા માટે અનેક

જાતના પ્રયત્નો કરવા લાગી પણ તે ચલાયમાન થયો નહિ. આખરે રયણાદેવી અત્યંત નિરાશ થઈને જે દિશામાંથી આવી હતી, તે દિશામાં પાછી ચાલી ગઈ.

સેલક યક્ષે ચંપાનગરીની બહાર આવેલા એક મનોહર ઉદ્યાનમાં પહોંચીને જિનપાલિતને પોતાની પીઠ પરથી નીચે ઉતાર્યો અને જવાની રજા માગી. જિનપાલિતે તેનો ખૂબ આભાર માન્યો અને વિદાય આપી.

જિનપાલિત પોતાના ઘરે પહોંચ્યો અને બધી વાત અથથી ઈતિ સુધી કહી સંભળાવી. માતાપિતાએ જિનરક્ષિતનો ઘણો શોક કર્યો અને સગાવહાલાઓની સાથે મળીને તેની લૌકિક ક્રિયા કરી.

એક વાર પ્રભુ મહાવીર ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં પધારતાં જિનપાલિત તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા ગયો અને વૈરાગ્ય પામી પ્રવ્રજિત થયો. અનુક્રમે તેણે અગિયાર અંગોનું અધ્યયન કર્યું અને અંત સમયે એક માસનું અનશન કરતાં સૌધર્મકલ્પમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહક્ષેત્રમાં તે ઉત્પન્ન થશે અને સર્વ કર્મબંધનો કાપીને સિદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન થશે.

આ દુનિયામાં ઘણા મનુષ્યોની સ્થિતિ સાર્થવાહના પુત્ર જેવી જ હોય છે. તેઓ ધનલોભને કાબૂમાં રાખતા નથી તથા વધારે અને વધારે ધન મળે તે માટે ગમે તેવા સાહસો—દુ:સાહસો કરવા પ્રેરાય છે. આમ કરતાં તેઓ અણધારી મુશ્કેલીઓમાં ફસાઈ જાય છે અને મરણને શરણ

થાય છે એ વખતે નથી થઈ શકતી અત [illegible]
કે નથી થઈ શકતું પૂર્વકૃત પાપોનુ પર્યાલોચન [illegible]
દુર્ગતિના ભાગી થાય છે અને અનંતકાલ સુધી [illegible]
કરી ભયાનક દુ ખોનો અનુભવ કરે છે તે [illegible]
જેવા બચી જાય છે, પણ એવા બહુ [illegible]

સાર્થવાહના પુત્રો રયણાદેવીથી [illegible]
તેની સાથે અનેક પ્રકારની કામક્રીડા [illegible]
અનેક મનુષ્યો લલનાઓના હાવભાવ [illegible]
થાય છે અને તેમના સેવક બનીને [illegible]
એમ જ સમજતા હોય છે કે આ [illegible]
ગમ જેવુ બીજુ સુખ નથી પરંતુ એ [illegible]
આફતોને નોતરનારો થઈ પડે છે અને [illegible]
કરે છે માટે કંચન અને કામિનીના [illegible]
દૃષ્ટિ આત્મા તરફ રાખી તેનુ કલ્યાણ [illegible]

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન એકત્રીસમુ

આઠ કર્મો

[૧]

મહાનુભાવો !

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે અને તેને જ આઠ કર્મો કહેવામા આવે છે, એ વસ્તુ અમે ગત વ્યાખ્યાનમા સ્પષ્ટ કરી ગયા છીએ હવે આ આઠ કર્મોનો કેવો સ્વભાવ છે અને તે શું શું કામો કરે છે, તે તમને જણાવવા ઇચ્છીએ છીએ

કેટલાક કહે છે કે 'કર્મ તો જડ છે, તેને સ્વભાવ શી રીતે હોઈ શકે?' પણ તેઓ સ્વભાવનો અર્થ સમજ્યા નથી સ્વભાવ એટલે પોતાનો ભાવ, પોતાના ગુણ તે જડ પદાર્થોને પણ અવશ્ય હોય છે, મીઠાશ એ સાકરનો સ્વભાવ છે, કડવાશ એ કવીનાઈનનો સ્વભાવ છે તીખાશ એ મરચાનો સ્વભાવ છે, બે ચકમકને સામસામે અફાળો, એટલે તેમાથી અગ્નિના તણખા પેદા થાય, લાકડાને અગ્નિમા નાખો, એટલે તેમાથી ભડકા નીકળે જેનો જે સ્વભાવ હોય તે પ્રમાણે તે કાર્ય કરે

કેટલાક કહે છે કે 'કર્મના આવા ભેદાનુભેદ ન કરો તો ન ચાલે? આપણે તો કર્મનો નાશ કરવાનો છે, એટલે તેનો જ ઉપદેશ આપો તો કેમ?' પરંતુ મનુષ્યને રોગ થયો છે, એટલું કહેવા માત્રથી તેના રોગનો નાશ કરી

શકાતો નથી. એને કયા પ્રકારનો રોગ થયો છે, તે કયા કારણોથી ઉદ્ભવ્યો છે, તે આગળ વધે તો કેવું પરિણામ આવે? તેનો સિદ્ધ ઉપાય શું? વગેરે બાબતો જાણવી પડે છે અને તો જ તેના રોગનો નાશ કરી શકાય છે રોગનું સ્વરૂપ પૂરેપૂરું જાણ્યા વિના રોગનો નાશ કરી શકાતો નથી, તેમ કર્મનું સ્વરૂપ પૂરેપૂરું જાણ્યા વિના કર્મનો નાશ કરી શકાતો નથી વળી જુદા જુદા સ્વરૂપે તેનું ફળ કેમ મળે છે, તેનાથી પરિચિત થવા માટે પણ કર્મના ભેદો જાણવાની જરૂર છે

આઠ કર્મોના નામ આ રીતે કેમ ગોઠવાયા?

રવિ પછી સોમ, સોમ પછી મંગળ, મંગળ પછી બુધ એ રીતે સાત વારોના નામ ગોઠવવામાં જેમ ચોક્કસ હેતુ રહેલો છે, અથવા કાર્તક પછી માગસર, માગસર પછી પોષ, પોષ પછી માહ, એ રીતે બાર મહિનાના નામ ગોઠવવામાં જેમ ચોક્કસ હેતુ રહેલો છે, તેમ જ્ઞાનાવરણીય પછી દર્શનાવરણીય, દર્શનાવરણીય પછી વેદનીય, વેદનીય પછી મોહનીય, મોહનીય પછી આયુષ્ય, આયુષ્ય પછી નામ, નામ પછી ગોત્ર અને ગોત્ર પછી અંતરાય એ રીતે આઠ કર્મોના ક્રમમાં પણ ચોક્કસ હેતુ રહેલો છે ×

× नाणस्सावरणिज्जं, दंसणावरणं तहा ।
वेयणिज्जं तहा मोहं, आउकम्मं तहेव य, ॥
नामकम्मं च गोयं च, अंतरायं तहेव य ॥
एवमेयाइं कम्माइं, अट्ठेव उ समासओ ॥
—શ્રી ઉત્તરાધ્યયન
રોમાં પણ નામનો આ ક્રમ જ આ

આત્માના બધા ગુણોમાં જ્ઞાનની મુખ્યતા છે, તેથી તેને રોધ કરનાર કર્મને પ્રથમ મૂકવામાં આવ્યું છે જ્ઞાન પછીનું સ્થાન દર્શનને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી જ્ઞાનાવરણીય પછીનું સ્થાન દર્શનાવરણીય કર્મને અપાયેલું છે આ બંને આવરણીય કર્મો પોતપોતાનું ફળ બતાવતા સુખદુખરૂપ વેદનીય વિપાકના હેતુ થાય છે, તેથી દર્શનાવરણીય પછી તરત જ વેદનીય કર્મને મૂકેલું છે વેદનીય કર્મના ઉદયે જીવને કષાયાદિ અવશ્ય થાય છે, તેથી વેદનીય પછીના સ્થાનમાં મોહનીય કર્મને મૂકવામાઆવ્યું છે મોહનીય કર્મથી મુઝાયેલો જીવ અનેક પ્રકારનો આરંભ-સમારંભ કરે છે અને નરકાદિ આયુષ્ય બાંધે છે, તેથી મોહનીય પછી આયુષ્યકર્મને મૂકેલું છે આયુષ્યકર્મ શરીર વિના શી રીતે ભોગવે ? માટે આયુષ્ય પછી નામકર્મને રાખેલું છે નામકર્મનો ઉદય થયે ઉચ્ચ-નીચ ગોત્રનો ઉદય અવશ્ય થાય છે, તેથી નામ પછીનું સ્થાન ગોત્રકર્મને પ્રાપ્ત થયેલું છે અને ઉચ્ચનીચ ગોત્રના ઉદયે અનુક્રમે દાન-લાભ આદિનો ઉદય તથા વિનાશ થાય છે, તેથી ગોત્રકર્મ પછી અંતરાયકર્મને મૂકવામાં આવ્યું છે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

જે કર્મ જ્ઞાનને આવરે, જ્ઞાનને ઢાંકે, જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઓછો કરે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય જેમ આંખમાં જોવાની શક્તિ છે, પણ તેના પર પાટો બાંધવામાં આવે તો તે જોઈ શકતી નથી, તેમ આત્મામાં સર્વ કંઈ જાણવાની શક્તિ છે, પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને લીધે તે જાણી શકતો નથી.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો જેટલો ક્ષયોપશમ+ થાય તેટલું જ આત્મા જાણી શકે, તેથી વધારે નહિ જેના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ ઓછો હોય તે ઓછું જાણી શકે અને વધારે હોય તે વધારે જાણી શકે કેવળી ભગવંતના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયેલો હોય છે, તેથી તેઓ બધું જાણી શકે છે મનુષ્યોમાં જ્ઞાનની જે તરતમતા દેખાય છે, તે આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને આભારી છે

તમે એક વસ્તુ પૂર્વે જાણી છે અને અત્યારે યાદ કરવા ઇચ્છો છો, પણ તે યાદ આવતી નથી થોડી વાર પછી યાદ આવે છે આનો અર્થ એ થયો કે વિસ્મૃતિ થવાના સમયે પણ જ્ઞાન તો હતું જ, નહિ તો થોડી વાર પછી યાદ શી રીતે આવે ? હવે જ્ઞાન હતું અને વિસ્મૃત થયું, તેનું કારણ શું ? કારણ એ જ કે તે યાદ ન આવ્યું તે વખતે જ્ઞાન પર આવરણ હતું, જ્ઞાનને રોકનારી કોઈ વસ્તુ ત્યાં મોજૂદ હતી તે ખસી ગઈ એટલે યાદ આવ્યું દીવા ઉપર કપડું ધર્યું હોય તો પ્રકાશ આવે નહિ તે લઈ લઈએ કે તરત પ્રકાશ આવે તે પ્રમાણે જ અહીં સમજવું

જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યયજ્ઞાન અને (૫) કેવલજ્ઞાન *

+ ક્ષય અને ઉપશમની ક્રિયા તે ક્ષયોપશમ પાણીમાં રહેલો કચરો નાશ પામે તે ક્ષય અને નીચે બેસે તે ઉપશમ.

* આ જ્ઞાનોના વિશેષ પરિચય માટે જુઓ ધ્યાન... નવમું તથા અગિયારમું

એટલે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પણ પાચ પ્રકારની છે જે મતિજ્ઞાનનુ આવરણ કરે તે મતિજ્ઞાનાવરણીય, જે શ્રુતજ્ઞાનનુ આવરણ કરે તે શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, જે અવધિજ્ઞાનનુ આવરણ કરે તે અવધિજ્ઞાનાવરણીય, જે મન પર્યવ જ્ઞાનનુ આવરણ કરે તે મન પર્યવજ્ઞાનાવરણીય અને જે કેવલ જ્ઞાનનુ આવરણ કરે તે કેવલજ્ઞાનાવરણીય

જીવ છ કારણે આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉપાર્જે છે

(૧) જ્ઞાન, જ્ઞાની તથા જ્ઞાનના સાધનો પ્રત્યે શત્રુવટ રાખવી, વિરોધભાવ દર્શાવવો અહી જ્ઞાનથી મતિ આદિ જ્ઞાન, જ્ઞાનીથી જ્ઞાનવાન એટલે સાધુ, પડિત વગેરે અને જ્ઞાનના સાધનોથી પુસ્તક, પાટી, લેખણ વગેરે સમજવા

(૨) જ્ઞાનદાતા ગુરુને ઓળવવા, તેમનુ નામ છૂપાવવુ

(૩) જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનોનો નાશ કરવો

(૪) જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનોનો દ્વેષ કરવો

(૫) જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનોની આશાતના કરવી

(૬) કોઈ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરતો હોય, તેમા અતરાય નાખવો

શાસ્ત્રકારોએ કહ્યુ છે કે—

विराधयन्ति ये ज्ञान, मनसा ते भवान्तरे ।
स्यु शून्यमनसो मर्त्या, विवेकपरिवर्जिता ॥

'જેઓ મન વડે જ્ઞાનની વિરાધના કરે છે, તેઓ પરભવમા શૂન્ય મનવાળા અને વિવેકરહિત થાય છે'

विराधयन्ति ये ज्ञान, वचसापि हि दुर्धिय ।
मूकत्वमुखरोगित्व-दोषास्तेषामसशयम् ॥

'જે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓ વચન વડે પણ જ્ઞાનની વિરાધના કરે છે, તેઓને નક્કી મૂગાપણુ તથા મુખનુ રોગીપણુ વગેરે દોષો થાય છે'

विराधयन्ति ये ज्ञान, कायेनायत्नवर्तिना ।
दुष्टकुष्टादिरागा स्युरपा देहे विगर्हित ॥

'જેઓ જયણા રહિત કાયાવડે જ્ઞાનની વિરાધના કરે છે, તેઓના નિદનીય શરીરમા કોઢ વગેરે દુષ્ટ રોગો થાય છે'

मनोवाक्काययोगैर्ये, ज्ञानस्याशातना सदा ।
कुर्वते मूढमतय, कारयन्ति परानपि ॥
तेषा परभवे पुत्र-कलत्रसुहृदा क्षय ।
धनधान्यविनाशश्च तथाधिव्याधिसम्भव ॥

'જે મૂઢમતિવાળા મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગો વડે હમેશા જ્ઞાનની આશાતના કરે છે અને બીજાઓ પાસે કરાવે છે, તેઓને પરભવમા ઘણુ સહન કરવુ પડે છે તેમના પુત્ર, સ્ત્રી અને મિત્રોનો ક્ષય થાય છે, ધન ધાન્યનો વિનાશ થાય છે તથા આધિ અને વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થાય છે'

તમે વરદત્ત અને ગુણમ જરીની કથા સાભળી હશે × ગુણમ જરી જન્મથી જ રોગિષ્ટ અને મૂગી થઈ, કારણ કે તેણે પૂર્વે સુદરીના ભવમા છોકરાઓને ભણવા માટેના

× જ્ઞાનપચમી પર્વનુ માહાત્મ્ય દર્શાવવા માટે આ કથા કહેવાય છે

લેખણ, ખડિયા, પુસ્તકપાના વગેરે જ્ઞાનના સાધનો ખાળી મૂક્યા હતા

કેટલાકને ભણવું ગમતું નથી, ભણવા બેસાડીએ તો ઊંઘ આવે છે અને પંદર દિવસે પણ એક ગાથા થતી નથી, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય સમજવો માટે મહાનુભાવો ! જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનોની આશાતના તમારા હાથે કદી પણ થાય નહિ, એ બરાબર જોશો

દર્શનાવરણીય કર્મ

જે કર્મ આત્માના દર્શનગુણને આવરે, દર્શનગુણને ઢાંકે તે દર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય ×દર્શન એટલે વસ્તુનો સામાન્ય બોધ જેમ રાજાની સાથે મુલાકાત કરવી હોય તો પોળિયો કે દરવાન અટકાવે છે, તેમ આ કર્મ વસ્તુનો સામાન્ય બોધ થતો અટકાવે છે આ કર્મનો જેટલા પ્રમાણમાં ક્ષયોપશમ હોય તેટલા પ્રમાણમાં જ આ આત્મા વસ્તુનો સામાન્ય બોધ કરી શકે, તેથી વધારે નહિ જ્યારે આત્મા આ કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે, ત્યારે કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય.

દર્શનાવરણીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ નવ છે (૧) ચક્ષુદર્શનાવરણીય, (૨) અચક્ષુદર્શનાવરણીય, (૩) અવધિ-દર્શનાવરણીય, (૪) કેવલદર્શનાવરણીય, (૫) નિદ્રા, (૬) નિદ્રાનિદ્રા, (૭) પ્રચલા, (૮) પ્રચલાપ્રચલા અને (૯) સ્ત્યાનર્દ્ધિ (થીણદ્ધી)

જે ચક્ષુરિન્દ્રિય દ્વારા થતા વસ્તુના સામાન્ય બોધને

× દર્શન સબંધી વિશેષ વિવેચન આઠમા વ્યાખ્યાનમાં થયેલું છે

રોકે તે ચક્ષુદર્શનાવરણીય, જે ચક્ષુ સિવાયની બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો તથા પાચમા મનદ્વારા થતા સામાન્ય બોધને રોકે તે અચક્ષુદર્શનાવરણીય, જે આત્માને થતા રૂપી દ્રવ્યના સામાન્ય બોધને રોકે તે અવધિદર્શનાવરણીય અને જે કેવલદર્શનદ્વારા થનારા વસ્તુ માત્રના સામાન્ય બોધરૂપ કેવલદર્શનને રોકે તે કેવલદર્શનાવરણીય

નિદ્રામા જીવ ઉપયોગ મૂકવાની સ્થિતિમા હોતો નથી, એટલે તેને વસ્તુનો સામાન્ય બોધ શી રીતે થાય ? તેથી નિદ્રાના પાચે પ્રકારોને દર્શનાવરણીય કર્મની ઉત્તર-પ્રકૃતિઓ માનવામા આવી છે

સુખપૂર્વક એટલે અવાજ માત્રથી ઉઠાડી શકાય એવી નિદ્રા તે **નિદ્રા** દુખપૂર્વક એટલે ખૂબ ઢંઢોળવા વગેરેથી ઉઠાડી શકાય એવી નિદ્રા તે **નિદ્રાનિદ્રા** બેઠા બેઠા કે ઊભા ઊભા આવતી અને સુખપૂર્વક જગાડી શકાય એવી નિદ્રા તે **પ્રચલા** ચાલતા ચાલતા આવતી અને દુખપૂર્વક જગાડી શકાય એવી નિદ્રા તે **પ્રચલાપ્રચલા** અને જેમા દિવસે ચિતવેલુ કાર્ય કરી નાખવામા આવે અને જાગે ત્યારે ખબર પણ ન હોય એવી ગાઢ નિદ્રા તે **સ્ત્યાનર્દ્ધિ** કે **થીણુદ્ધી** આ નિદ્રા વખતે ઘણુ બળ ઉત્પન્ન થાય છે જે પુરુષ છેવર્ડુ સઘયણવાળો હોય છે, તેનુ બળ બમણુ-તમણુ વધી જાય છે, અને જે પુરુષ વજ્ર-ઋષભનારાચસઘયણ-વાળો હોય છે, તેનુ બળ વાસુદેવના અર્ધા બળ જેટલુ થાય છે વાસુદેવનુ બળ કેટલુ હોય છે ? તેનો ખ્યાલ અમે ચૌદમા વ્યાખ્યાનમા આપેલો છે

એક રજપૂત સાધુ થયો તે પૂર્વજીવનમાં માંસાહારી હતો, પણ સાધુ થયા પછી તો માંસાહારનો ત્યાગ જ હોય. આ સાધુને થીણદ્ધી નિદ્રા આવતી હતી એક વખત તેણે રસ્તામાં પાડો જોયો તે ઘણો મસ્ત હતો, માતેલો હતો આ પાડાને જોઈને તેને વિચાર આવ્યો કે ' આવા માતેલા પાડાનું માંસ ખાવા મળે તો કેવું સારું ! ' પણ સાધુ-જીવનને કારણે એ વિચાર વિચાર જ રહ્યો

હવે રાત પડી અને તેને થીણદ્ધી નિદ્રાનો ઉદય થયો એટલે તે ઊંઘમાં ને ઊંઘમાં ઉઠયો, તેણે પેલા પાડાને પકડયો અને તેને કોઈ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી મારી નાખી તેનું માંસ ખાધું અને બાકી વધ્યું તેટલું અગાસીમાં સૂકવવા નાખી, પોતાના સ્થાને આવીને સૂઈ ગયો

સવારે કેટલાક સાધુઓ અગાશીમાં ગયા, ત્યાં માંસ જોયું અને સ્તબ્ધ થઈ ગયા આવી પવિત્ર જગામાં માંસ ક્યાંથી આવ્યું ? તેમણે તપાસ કરવા માંડી તો આ રજપૂત સાધુનાં કપડાં લોહીથી ખરડાયેલાં દીઠાં તેને આ સંબંધમાં પૂછવામાં આવ્યું તો જવાબ મળ્યો કે ' મને કંઈ ખબર નથી ' પછીથી આસપાસના પૂરાવાઓ ભેગા કરતાં ખબર પડી કે આ રજપૂત સાધુને થીણદ્ધી નિદ્રા આવે છે અને તેણે જ નિદ્રા દરમિયાન પાડાનો વધ કરી આ માંસ અહીં મૂકેલું છે પછી તે સાધુને કાઢી મૂકયો કારણ કે થીણદ્ધી નિદ્રાવાળો ચારિત્રને લાયક ગણાતો નથી

વર્તમાનકાળે પણ થીણદ્ધી નિદ્રાના અનેક દાખલાઓ મળે છે અને આજના માનસવિજ્ઞાને વિચિત્ર પ્રકારની નિદ્રા તરીકે તેની નોંધ લીધી છે

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે જેને થીણદ્ધી નિદ્રાનો ઉદય હોય તે મરણ પામીને અવશ્ય નરક ગતિમા જાય છે

જે છ કારણોથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે, તે જ છ કારણોથી જીવ દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે છે તેમા ફેર એટલો કે જ્ઞાન અને જ્ઞાનીની આશાતનાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે અને દર્શન તથા દર્શનીની આશાતનાથી દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે

વેદનીય કર્મ

જે કર્મ આત્માને સુખ-દુખનુ વેદન કરાવે-અનુભવ કરાવે તે વેદનીય કર્મ કહેવાય આત્મા સ્વરૂપે આનદઘન છે, છતા આ કર્મને લીધે તે કાલ્પનિક સુખ-દુખનો અનુભવ કરે છે મધથી ખરડાયેલી તલ્વારની ધારને ચાટતા સુખનો અનુભવ થાય છે અને જીભ કપાતા દુખનો અનુભવ થાય છે

આ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃત્તિઓ બે છે (૧) શાતાવેદનીય અને (૨) આશાતાવેદનીય આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણમાના ગમે તે એક, બે કે ત્રણથી ઘેરાયેલ જીવ જે દુખનો અનુભવ કરે છે, તે અશાતાવેદનીયનો ઉદય ગણાય અને શરીર નીરોગી હોય, પાસે પૈસો હોય, ખાસ ચિતા કરવાનુ કારણ ન હોય, કુટુબની અનુકૂળતા હોય, એવા એવા અનુકૂળ

સંયોગોને લઈને જે સુખનો અનુભવ થાય, તે શાતાવેદનીયનો ઉદય ગણાય

'શાતાવેદનીય અને અશાતાવેદનીય કર્મ શાથી બંધાય ?' તેના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે–

गुरुभक्ति-खंति-करुणा-वय-जोग-कसायविजय-दाणजुओ ।
दढधम्माइ अज्जइ सायमसायं विवज्जयओ ॥

અહીં થોડા શબ્દમાં ઘણી વસ્તુઓ કહેવામાં આવી છે

(૧) ગુરુભક્તિ એ માતા, પિતા તથા ધર્માચાર્ય વગેરે પૂજ્ય વર્ગની સેવા-ભક્તિ કરનારો શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે

(૨) ખંતિ એટલે ક્ષમાને ધારણ કરનારો શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે

(૩) કરુણા એટલે જગતના સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાભાવ રાખનારો શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે

(૪) વય એટલે સાધુ કે શ્રાવકના વ્રતો પાળનારો શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે પંચ મહાવ્રત એ સાધુના વ્રત છે અને સમ્યક્ત્વસહિત પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એ શ્રાવકના વ્રતો છે

(૫) જોગ એટલે સંયમયોગનું પાલન કરનાર શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે

(૬) કસાયવિજય એટલે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને કાબૂમાં રાખનાર શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે

(૭) દાન એટલે પોતાની ન્યાયોપાર્જિત વસ્તુનો બીજાના હિત અર્થે ઉપયોગ કરનાર શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે

(૮) દઢધમ્માઇ દઢ ધર્મી આદિ પણ એ જ રીતે શાતાવેદનીય કર્મ ઉપાર્જે

જેનુ વતન આથી વિપરીત હોય તે અવા અશાતા વેદનીય કર્મ ઉપાર્જે આજે તમારા જીવનમા ધમાલ હાય વોય અશાતા વિશેષ જણાય છે, તેનુ કારણ એ છે કે તમે ગુરુભક્તિ ભૂલ્યા છો, ક્ષમાવાન્ રહ્યા નથી, વાણુ ઓછા થયા છો, વ્રત, સયમ અને કષાયવિજયમા પાછળ પડયા છો, શુદ્ધ દાન દઈ શ તા નથી, થોડુ દાન કરો તો પણ કીર્તિની આશા રાખો છો અને જેનુ દાન કરો છો તે પ્રાય ન્યાયોપાર્જિત હોતુ નથી, વળી ધર્મમા દઢ રહ્યા નથી કોઇ વાંકુ બોલે, અધિકારી આખ કાઢે કે થોડુ નુકશાન સહેવાનો પ્રસ ગ આવે ત્યા ઢીલા પડી જાઓ છો અને ધર્મને છોડી દો છો આ વસ્તુસ્થિતિમા સુધારો થશે ત્યારે શાતાનુ પ્રમાણ વધશે અને તમારા જીવનમા કોઈ પણ પ્રકારની હાયવોય નહિ હોય

મોહનીય કર્મ

જે કર્મને લીધે જીવ મોહગ્રસ્ત બની સ સારમા અટવાઈ પડે તેને મોહનીય કર્મ કહેવાય આ કર્મ મદિરાપાન જેવુ છે મદિરાપાન કરવાથી જેમ મનુષ્યના સાનભાન ઠેકાણે રહેતા નથી, તેમ આ કર્મને લીધે મનુષ્યની વિવેકબુદ્ધિ તથા વર્તન ઠેકાણે રહેતા નથી

આત્માને સંસારી બનાવવામાં, તેની શક્તિઓને દબાવવામાં મોહનીય કર્મનો હિસ્સો સહુથી મોટો છે, એટલે તેને કર્મોના રાજા ગણવામાં આવે છે જ્યાં સુધી આ રાજા જોરાવર હોય, ત્યાં સુધી બધાં કર્મો જોરાવર રહે અને જ્યાં આ રાજા ઢીલો પડ્યો કે બધાં કર્મો ઢીલાં પડે

આત્મા જ્ઞાની હોય તો મોહ ઢીલો પડે, મોહ ઓછો થાય અને અજ્ઞાની હોય તો મોહ જોર કરે, મોહનું પ્રમાણ વધે, એટલે જ્ઞાન મેળવવા સદા તત્પર રહેવું જોઈએ અહીં જ્ઞાન શબ્દથી ધાર્મિક જ્ઞાન કે આત્મજ્ઞાન સમજવું કારણ કે વ્યાવહારિક જ્ઞાનથી મોહનું પ્રમાણ ઘટતું નથી જો તમે મોહનીય કર્મનો પૂરો નાશ કરો તો અંતર્મુહૂર્તમાં જ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય

મોહનીય કર્મના મુખ્ય બે વિભાગો છે (૧) દર્શનમોહનીય અને (૨) ચારિત્રમોહનીય તેમાં દર્શનમોહનીય માન્યતાને મુઝવે છે અને દેવગુરુ ધર્મ પ્રત્યે અશ્રદ્ધા પેદા કરે છે અને ચારિત્રમોહનીય વર્તનને વિકૃત બનાવે છે

માણસ સમજદાર હોય છતાં મંદ પદાર્થ માનતાં લપસે છે, એટલે માનવું પડશે કે માન્યતાને મુંઝવનારું કોઈ કર્મ છે તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો તો તમારી ગાડી ચાલતી છતાં સ્થિર દેખાય છે અને સામી ગાડી સ્થિર છતાં ચાલતી દેખાય છે તેજ રીતે દર્શનમોહનીય કર્મના પ્રતાપે આત્માને ભ્રમ થાય છે, તેથી અસત્યને સત્ય સમજે છે અને સત્યને તે અસત્ય સમજે છે પરિણામે તે પોતાના

દર્શન, જ્ઞાન અને ચરિત્રગુણની શક્તિ પીછાની શકતો નથી તેમજ તેના મૂળ સ્વરૂપ એવા સત્, ચિત્ અને આનંદનું દર્શન કરી શકતો નથી

દર્શનમોહનીય કર્મ ત્રણ પ્રકારનું છે (૧) સમ્યકત્વ મોહનીય (૨)મિશ્રમોહનીય અને (૩) મિથ્યાત્વમોહનીય

આત્મા પોતાના અધ્યવસાયથી મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો શુદ્ધ કરે અને તેમા મિથ્યાત્વ ચાલ્યુ જાય તેને સમ્ય કત્વમોહનીય કહેવાય શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વના દળિયા પ્રદેશથી વેદે ત્યારે ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ થાય છે જ્યારે આ દળિયા પ્રદેશથી પણ ન વેદે ત્યારે આત્માને ઔપશમિક સમ્યકત્વનો લાભ થાય છે તે કચરો નીચે બેસી ગયેલ નિર્મળ જળ જેવુ જાણવુ મિથ્યાત્વના શુદ્ધ, અર્ધશુદ્ધ અને અશુદ્ધ એ ત્રણે દળિયા સર્વથા નાશ પામે ત્યારે જીવને ક્ષાયિક સમ્યકત્વનો લાભ થાય છે ક્ષાયિક સમ્યકત્વ એ આત્માનો મૂળ ગુણ છે આવી સમ્યકત્વ મોહનીય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો રોધ કરે છે, એમ જાણવુ

મિથ્યાત્વ અર્ધુ જાય અને અર્ધુ રહે તેને મિશ્ર મોહનીય કહેવાય આવા માણસો અનિશ્ચિત દશામા વર્તતા હોય છે તે દહી અને દૂધ બનેમા પગ રાખતા હોય છે અને બધા ધર્મોને સારા માનતા હોય છે તાત્પર્ય કે

× दसणमोह तिविह सम्म मीस तहेव मिच्छत ।
सुद्ध अद्धविसुद्ध असुद्ध त हवइ कमसो ॥
प्रथम कर्मग्रथ गाथा १४

તેઓ સત્ય-અસત્યનો વિવેક કરતા નથી, સત્યનો આગ્રહ રાખતા નથી

જેના લીધે આત્મા મિથ્યાત્વમા રાચે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કહેવાય

જે ધર્મમા વિષયનો વિરાગ છે, કષાયનો ત્યાગ છે અને આ માના ગુણો સાથે અનુરાગ છે, તેમજ સિદ્ધાત મુજબની ક્રિયા છે, તેનાથી કોઈને હાની ન પહોચે આવો ધર્મ સાચો કહેવાય અને તે જ મુક્તિનો ઉપાય બની શકે જે ધર્મના દેવ વીતરાગી હોય અને સાધુ-મ તો ત્યાગી હોય તેનુ જ આરાધન કરવુ ઘટે કેટલાક સાધુ થઇ ને હિસા કરે છે, જૂઠુ બોલે છે, ચોરી કરે-કરાવે છે, તેમની સેવા ભક્તિ કરવાથી શો લાભ ?

બાવાજીની વાત

એક બાવાજી પોતાના ચેલા સાથે વગડામા ચાલ્ય જતા હતા, ત્ય રસ્તામા શેરડીનો સુદર વાઢ આવ્યો ર જોઈ તેમના મોઢામા પાણી આવ્યુ તેમણે ચેલાને કહ્યુ કે ' આ કોયળો લઈને વાઢમા જા અને તેમા ભગાય તેટલ શેરડી ભરી લે ' માલીકની રજા સિવાય કઈ પણ લેવુ એ ચોરી છે, પણ સ્વાદના રસિયા એ વાતનો વિચાર કયા કરે ?

ચેલો હોશિયાર હતો તે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વાઢમા દાખલ થયો અને પોતાનુ કામ કરવા લાગ્યો બાવાજી બહાર ઊભા રહીને ચોકી કરવા લાગ્યા એવામા તેણે ચાર

ખેડૂતોને હાથમા કરિયાળી ડાગ લઇને આવતા જોયા, એટલે તે ગભરાયા તેમને થયુ કે ચેલો શેરડી કાપતા પકડાશે તો સારી રીતે ટીપાશે અને તેના ગુરુ તરીકે મને પણ માર પડશે, માટે કોઈ એવી યુક્તિ કરવા દે કે જેથી આ ખેડૂતો આગળ વધે નહિ અને ચેલો સહીસલામત બહાર નીકળી આવે '

તેમણે સુદર રાગમા ગાવા માડયુ

મત પકડ લો મત પકડ લો, આ ગયે ગર્ભાધારી

બાવાજીનો કઠ મધુર હતો, ગાવાની છટા સુદર હતી, એટલે ખેડૂતો ઊભા રહ્યા અને આ ૫૦ સાભળવા લાગ્યા તેમા યુક્તિ એ હતી કે ખેડૂતો એક અર્થ સમજે અને ચેલો બીજો અર્થ સમજે આ પક્તિથી ખેડૂતોને કહ્યુ કે 'તમે ઘણા વખતથી મોહમાયામા ફસેલા છો અને તેથી લખચોરાસીના ફેરા ફરતા આવ્યા છો, તેમાથી છૂટવુ હોય તો કોઈ સતને પકડી લો, અર્થાત્ સતનો સમાગમ કરો અન્યથા ગર્ભાધારી એટલે યમરાજાના દૂતો આવી ગયા છે, એમ સમજો ચેલાને કહ્યુ કે આ વાડના-ખેતરના માલીક આવી રહ્યા છે, માટે જલ્દી જલ્દી શેરડીના સાઠા ભરી લે '

ભજન આટલે જ અટકે તો ખેડૂતો આગળ વધે અને ચેલો ફસાઈ જાય, એટલે તેમણે બીજી પક્તિ લલકારી

'લબે હો તો છોટે કર લો, કર લો ગુપ્તાધારી '

તેમણે ખેડૂતોને કહ્યુ 'તમારો જન્મજન્માતરનો ...બો હોય તો સતસમાગમથી ટુકો કરી નાખો ...વનમા ઘણા કામ વધારી મ... ...ાઈ ને

ધર્મ માટે ફુરસદ મળતી નથી, માટે આ કામોને ટુકા કરો અને ધર્મને માટે અને પરમાત્માના ભજન માટે ફુરસદ કાઢો બીજા અર્થમા ચેલાને ચેતવણી હતી કે 'શેરડીના સાઠા બહુ મોટા હોય તો એના ટુકડા કરીને નાના કરી નાખ અને થેલામા ગુપ્ત કરી લે, જેથી કોઈને ખબર ન પડે'

બાવાજીએ પણ કમાલ કરવા માડી એક બાજુ ખેડૂતોને અધ્યાત્મનો ઉપદેશ આપવા માડયો અને બીજી બાજુ ચેલાને આફતમાથી ઉગારી લેવાનો પ્રયત્ન આદર્યો તેમણે ભજનને આગળ લબાવ્યુ

'ચરમદામકી માર પડેગી, પૂજા હોગી થારી,'

આથી ખેડૂતોને એમ કહ્યુ કે 'જો તમે સતસમાગમ નહિ કરો તો જનાવરોનો અવતાર ધારણ કરવો પડશે અને ચાબૂક-પરોણા વગેરેનો મ ર ખાવો પડશે' અને શિષ્યને ચેતવણી આપી કે 'હવે તું વધારે વાર કરીશ તો ખેડૂતો આવી પહોચશે અને તને પરોણાનો માર મારશે તથા તારી બીજી રીતે પૂજા (!) કરશે'

બાવાજીના મનમા એમ કે આ શબ્દો સાભળતા જ ચેલો બધી પરિસ્થિતિ સમજી જશે અને વાઢમાથી જલ્દી બહાર આવી જશે, પણ ચેલો બહાર આવ્યો નહિ, તેથી ભજનની એક પંક્તિ વિશેષ ઉચ્ચારી

'અદર પૂજા થાગી હોશી બહાર હોગી હસારી,'

આ શબ્દોથી ખેડૂતોને એવો બોધ આપ્યો કે 'જો

તમે સતસમાગમ નહિ કરો અને પાપ નહી છોડો તો અંદરથી તમારી પૂજા થશે અર્થાત્ નારકી જેવા ભયંકર સ્થાનોમા પરમાધામીના હાથે મારપીટ રૂપ પૂજા થશે અને હમારી એટલે તમને ઉપદેશ ન દઈએ તો તમારા ગેટલા ખાનારની બહાર એટલે તિર્યંચ ગતિમા તમારા જીવાને હાથે મારપીટ રૂપ પૂજા થશે ચેલાને માટે તો એ સ્પષ્ટ ચેતવણી જ હતી કે હવે તું જરા પણ વધારે સમય લગાડીશ તો ખેડૂતો આવીને તને મારશે અને તારા ગુરુ તરીકે અને પણ માર પડશે '

ચેલો હોશિયાર હતો તેણે શેરડીના દરાબાર સારા સારા ઉખેડી લીધા હતા અને ટકડા કરી નાખ્યા હતા તે બધા કોથળામા ભરી રહ્યો હતો એ કામ પૂરુ થાય કે તરત બહાર નીકળવાની તેની ધારણા હતી પણ અહી ગુરુજીની ધીરજનો અંત આવ્યો હતો, એટલે તેમણે એક વિશેષ પંક્તિ લલકારી

' રામ નામ કો રટ કર ચેલે, ટપજા પરલી ક્યારી '

આ શબ્દોમા ખેડૂતોને એવો બોધ થયો હતો કે ' મારા પ્યારાઓ ! તમે રામનુ નામ લઈને સંસારને પેલી પાર પહોચી જાઓ ' અને શિષ્યને એવી ચેતવણી હતી કે ' હવે જોખમ બહુ વધી ગયુ છે, માટે રામનુ નામ લેતો પેલી બાજુની ક્યારીથી તું બહાર નીકળી જા આ તરફ આવીશ તો ખેડૂતોની નજરે પડીશ '

આ વખતે શિષ્યે પોતાનું કામ પૂરુ કર્યું હતું. એટલે

તે કોથળો લઈને બીજી બાજુના બેનરમાંથી બહાર નીકળ્યો. બાવાજીએ તેને જોતા જ છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો અને આગળ ચાલવા માંડયું. ખેડૂતો તો ભજન સાંભળવામાં એવા લીન થઈ ગયા હતા કે તેમને ખરેખર શું બની ગયું, તેનો કંઈ પણ ખ્યાલ આવ્યો ન હતો.

પરંતુ આ રીતે ચોરી કરનાર તથા કરાવનારની ગતિ કેવી થવાની?

સદ્ગુરુ તો પોતે પણ તરે અને શિષ્યને પણ તારે. તે શિષ્યનું અહિત થાય એવો ઉપદેશ કે આદેશ કદી પણ કરે નહિ. માટે ત્યાગી અને નિસ્પૃહી ગુરુ ખોળીને તેમની તન, મન અને ધનથી ખૂબ સેવા કરીને પોતાનું કલ્યાણ કરવું.

અમે તમને કર્મનું સ્વરૂપ સમજાવી રહ્યા છીએ, તે તમારું હિત થાય એટલા માટે જ સમજાવી રહ્યા છીએ. આજ સુધીમાં કર્મોએ તમારું ખૂબ ખૂબ અહિત કર્યું છે, નુકશાન કર્યું છે, છતાં તમે એની દોસ્તી છોડતા નથી! ‘નાદાનકી દોસ્તી જાનકા ખતરા’ એ કહેવત તમે સાંભળી હશે, પરંતુ નાદાન દોસ્તની સોબત છોડો છો ક્યાં? અમે તમારી એ દોસ્તી છોડાવવા ઇચ્છીએ છીએ અને તેથી જ તેની દુષ્ટ પ્રકૃતિથી-તેના દુષ્ટ સ્વભાવથી તમને વાકેફ કરી રહ્યા છીએ.

જેના લીધે આત્માના મૂળ ગુણરૂપ ચારિત્રનો રોધ

થાય તે ચારિત્રમોહનીય કર્મ કહેવાય એક વસ્તુ સમજવા છતાં આચરણમાં મૂકી શકાતી નથી, એટલે માનવું પડશે કે ચારિત્રનો રોધ કરનારી કોઈ વસ્તુ છે

ચારિત્રમોહનીય કર્મની કુલ ૨૫ પ્રકૃતિઓ છે, તેમાં ૧૬ પ્રકૃતિઓ 'કષાય' કહેવાય છે અને ૯ પ્રકૃતિઓ 'નોકષાય' કહેવાય છે તેમાં દર્શનમોહનીય કર્મની ૩ પ્રકૃતિઓ મેળવતાં મોહનીય કર્મની કુલ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ૨૮ થાય છે

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર મુખ્ય કષાયો છે તે દરેકના તીવ્રાતિતીવ્ર, તીવ્ર, મધ્યમ અને ગૌણ એવા પ્રકારો પાડતાં કષાયની સંખ્યા ૧૬ ની બને છે શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં તીવ્રાતિતીવ્ર કષાયને 'અનંતાનુબંધી' કહેવામાં આવે છે, તીવ્ર કષાયને 'અપ્રત્યાખ્યાની' કહેવામાં આવે છે, મધ્યમ કષાયને 'પ્રત્યાખ્યાની' કહેવામાં આવે છે અને ગૌણ કષાયને 'સંજ્વલન' કહેવામાં આવે છે

આ સોળે કષાયનું સ્વરૂપ સમજવા માટે શાસ્ત્રમાં દૃષ્ટાંતો આપેલાં છે

ક્રોધ

સંજ્વલન—પાણીમાં દોરેલી રેખા જેમ પાણીમાં રેખા દોરી હોય તો તરત લય પામે છે, તેમ આ ક્રોધ તરત શાંત થઈ જાય છે *

* શાસ્ત્રમાં સંજ્વલનની સમયમર્યાદા ૧૫ દિવસની, પ્રત્યાખ્યાનીની સમયમર્યાદા ચાર માસની, અપ્રત્યાખ્યાનીની સમયમર્યાદા એક વર્ષની અને અનંતાનુબંધીની સમયમર્યાદા યાવજ્જીવ બતાવેલી છે જુઓ કર્મગ્રંથ પહેલો, ગાથા ૧૮

પ્રત્યાખ્યાનીય—રેતીમા દોરેલી રેખા જેવો રેતીમા દોરેલી રેખા હોય તો પવનનો સપાટો આવતા લય પામે છે, તેમ આ ક્રોધ થોડા વખતમા શાત થાય છે

અપ્રત્યાખ્યાનીય—પૃથ્વીમા પડેલી રેખા-ફાટ જેવો પૃથ્વીમા ફાટ પડી હોય તો વરસાદ આવે ત્યારે ટળે છે, તેમ આ ક્રોધ ઘણા વખતે શાત થાય છે

અનતાનુબધી—પર્વતમા પડેલી રેખા-ફાટ જેવો પર્વતમા ફાટ પડી હોય તો તે સધાતી નથી, તેમ આ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો હોય તો જીવનભર શાત થતો નથી

માન

સજ્વલન—નેતરની સોટી જેવો, જે સહેલાઈથી નમી જાય

પ્રત્યાખ્યાનીય—કાષ્ઠ જેવો, જે ઉપાયે નમે

અપ્રત્યાખ્યાનીય—હાડકા જેવો, જે મહાકષ્ટે નમે

અનતાનુબધી—પથ્થરના થાભલા જેવો, જે કોઈ રીતે નમે જ નહિ

માયા

સજ્વલન—વાસની છોલ જેવી, જે સરળતાથી પોતાની વક્રતા છોડે

પ્રત્યાખ્યાનીય—બળદના મૂત્રની ધારા જેવી, જે પવન આવતા દૂર થાય

અપ્રત્યાખ્યાનીય—ઘેટાના શીગડા જેવી, જે ઘણા પ્રયત્ને પોતાની વક્રતા છોડે

અનંતાનુબંધી—વાસના કઠણુ મૂળ જેવી કે જે [illegible] પોતાની વક્રતા છોડે નહિ

લોભ

સંજ્વલન—હળદરના રંગ જેવો કે જે [illegible] લાગતા દૂર થાય

પ્રત્યાખ્યાનીય—વસ્ત્ર લાગેલા દીવાના કાજળ જેવો કે જે થોડા પ્રયત્ને દૂર થાય

અપ્રત્યાખ્યાનીય—ગાડાના પૈડામા હોય તે મળી જેવો, કે જેનો ડાઘ લાગ્યો હોય તો ઘણા પ્રયત્ને દૂર [illegible]

અનંતાનુબંધી—કિરમજના રંગ જેવો કે જે એક વખત ચડયો હોય તો દૂર ન થાય

આત્માને ક્રોધ શાથી આવે છે? મોહનીય [illegible] ઉદયથી એ નશો લાવનારી ચીજ છે જેમ નશામાં [illegible] માણસ ભાન ભૂલી જાય છે અને ન કરવાનું કરી [illegible] તેમ ક્રોધમા આવેલો મનુષ્ય વિવેક, સંબંધ, પરિણામ [illegible] ભૂલી ન કરવાનું કરી બેસે છે ક્રોધથી મનુષ્ય [illegible] અશાંત બને છે, એટલું જ નહિ પણ તે બીજાને [illegible] કરી મૂકે છે

માન, માયા અને લોભ [illegible] કરવાનું જ કામ કરે છે [illegible] અશાંતિ છે, જ્યારે માયા [illegible] છે લોભમા ઝઘડો કે [illegible] વધ ને વધ મેળવવું [illegible]

પ્રત્યાખ્યાનીય—રેતીમા દોરેલી રેખા જેવો રેતીમા દોરેલી રેખા હોય તો પવનનો સપાટો આવતા લય પામે છે, તેમ આ ક્રોધ થોડા વખતમા શાત થાય છે

અપ્રત્યાખ્યાનીય—પૃથ્વીમા પડેલી રેખા-ફાટ જેવો પૃથ્વીમા ફાટ પડી હોય તો વરસાદ આવે ત્યારે ટળે છે, તેમ આ ક્રોધ ઘણા વખતે શાત થાય છે

અનતાનુબધી—પર્વતમા પડેલી રેખા-ફાટ જેવો પર્વતમા ફાટ પડી હોય તો તે સધાતી નથી, તેમ આ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો હોય તો જીવનભર શાત થતો નથી

માન

સજ્વલન—નેતરની સોટી જેવો, જે સહેલાઈથી નમી જાય

પ્રત્યાખ્યાનીય—કાષ્ઠ જેવો, જે ઉપાયે નમે

અપ્રત્યાખ્યાનીય—હાડકા જેવો, જે મહાકષ્ટે નમે

અનતાનુબધી—પથ્થરના થાભલા જેવો, જે કોઈ રીતે નમે જ નહિ

માયા

સજ્વલન—વાસની છોલ જેવી, જે સરળતાથી પોતાની વક્રતા છોડે

પ્રત્યાખ્યાનીય—બળદના મૂત્રની ધારા જેવી, જે પવન આવતા દૂર થાય

અપ્રત્યાખ્યાનીય—ઘેટાના શીગડા જેવી, જે ઘણા પ્રયત્ને પોતાની વક્રતા છોડે

અનતાનુબંધી—વાસના કઠણ મૂળ જેવી કે જે [illegible]
પોતાની વક્રતા છોડે નહિ

લોભ

સંજ્વલન—હળદરના રંગ જેવો કે જે [illegible]
લાગતા દૂર થાય

પ્રત્યાખ્યાનીય—વસ્ત્રે લાગેના દીવાના કાજળ [illegible]
થોડા પ્રયત્ને દૂર થાય

અપ્રત્યાખ્યાનીય—ગાડાના પૈડામા હોય ને [illegible]
જેનો ડાઘ લાગ્યો હોય તો ઘણા [illegible]

અનતાનુબંધી—કિરમજના રંગ જેવો કે [illegible]
ચડ્યો હોય તો દૂર ન થાય

આત્માને ક્રોધ શાથી આવે છે? [illegible]
ઉદયથી એ નશો લાવનારી ચીજ છે [illegible]
માણુસ ભાન ભૂલી જાય છે અને ન [illegible]
તેમ ક્રોધમા આવેલો મનુષ્ય વિવેક, [illegible]
ભૂલી ન કરવાનુ કરી બેસે છે ક્રોધ [illegible]

અશાંતિ જન્મે છે. લાલચને કારણે માણસો જૂઠું બોલે છે, કપટ કરે છે અને અનીતિ કરવા પ્રેરાય છે. આ બધી વસ્તુઓથી આત્મા ગુંગળાય છે, તેને ચેન પડતું નથી. જેને શાંત દશાનો સાચો અનુભવ હોય તે જ શાંત દશાનું સાચું મૂલ્યાંકન કરી શકે, પરંતુ જે હરદમ અશાંત દશાનો જ અનુભવ હોય તે શાંતિનું મૂલ્ય શું આંકી શકે? જેના જીવનમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ન હોય તેને જ સાચી શાંત દશાનો અનુભવ થાય.

આ દુનિયામાં લડાઈઓ ઝઘડા કરાવનારા કષાયો છે. તે કોઈ જગાએ માન-અભિમાન-અહંકારવા ફરાવે છે, કોઈ જગાએ માયા-કપટ-દગાબાજીથી કરાવે છે, તો કોઈ જગાએ લોભલાલચથી કરાવે છે. દરેક લડાઈ-ઝઘડામાં મોહનીય કર્મનું કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપ જવાબદાર હોય છે જ.

નરકમાં ગયેલા આત્માને પરમાધામી મારે છે, કાપે છે, તેના શરીરના ટુકડા કરે છે અને તેને અનેક રીતે સતાવે છે. આ રીતે પરમાધામી એક આત્માને અસંખ્યાત વર્ષ સુધી સતાવી શકે, તેથી વધુ નહિ, પરંતુ મોહનીય કર્મજન્ય કષાયો આ પરમાધામી કરતાં પણ ભૂંડા છે. તે અનાદિકાળથી આત્માને અશાંતિ કરતા આવ્યા છે, સતાવતા આવ્યા છે, છતાં આપણને આ પરમાધામીની જેટલી બીક છે, તેટલી આ કષાયોની નથી, તેનું કારણ શું? આ વસ્તુનો શાંત ચિત્તે વિચાર કરીએ, તો કષાયોની બૂરાઈ ખ્યાલમાં આવી જાય અને કષાયોને ઘટાડવાની બુદ્ધિ થાય તથા ક્રમે

ક્રમે અભ્યાસ કરતા કષાયો મંદ થઈ જાય અને બંધ પણ થઈ જાય

કષાયો મોહનીય કર્મને લઈને છે એ વાત ફરી પણ એક વાર ધ્યાનમાં રાખો અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આવેલા એકદમ જતા નથી, લાંબો વખત રહે છે તેના ઉદયમાં સમ્યક્ત્વ હોય નહિ હોય તે જાય, આવેલુ ટકે નહિ કારણ કે તે ટકવા દે નહિ એ આ કષાયમાં રહીને આયુષ્ય બાંધે તો તે નરકનું જ બાંધે આ કષાયના આવેશમાં એક અંતર્મુહૂર્તમાં-બે ઘડીમાં એક ક્રોડ પૂર્વનું પુણ્ય નાશ પામે એક પૂર્વ એટલે ૮૪ લાખ × ૮૪ લાખ વર્ષ (૮૪૦૦૦૦૦ × ૮૪૦૦૦૦૦ = ૭૦૫ ૦૦૦૯૦૦૦૦૦૦ તેને ૧૦૦૦૦૦૦૦ ક્રોડથી ગુણતા ઉપરની સંખ્યા પર સાત મીંડા વધે)

અનંતાનુબંધી કષાયો સમ્યક્ત્વનો ઘાત કરે એટલે તેના ઉદયે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય અપ્રત્યાખ્યાની કષાયો દેશવિરતિનો ઘાત કરે એટલે તેના ઉદયે શ્રાવકધર્મની પ્રાપ્તિ ન થાય પ્રત્યાખ્યાની કષાયો સર્વવિરતિનો ઘાત કરે એટલે તેના ઉદયે સાધુધર્મની-સંયમની પ્રાપ્તિ ન થાય અને સંજ્વલન કષાયો યથાખ્યાત ચારિત્રનો ઘાત કરે, એટલે તેના ઉદયે વીતરાગતાની પ્રાપ્તિ ન થાય

કષાયને ઉદ્દીપન કરનારા નવ પ્રકારના નોકષાયો છે, [illegible] (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) ભય, (૫) શોક,

(૬) જુગુપ્સા, (૭) પુરુષવેદ, (૮) સ્ત્રીવેદ અને (૯) નપુ સકવેદ

જીવને હસવુ આવે છે, તે આ હાસ્યમોહનીય કર્મનો પ્રભાવ જાણવો વિષયસામગ્રી મળવાથી રતિ અર્થાત્ પ્રીતિ થાય છે, તે રતિમોહનીય કર્મનો પ્રભાવ જાણવો જીવને ઇષ્ટની અપ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટની પ્રાપ્તિના કારણે અરતિ અર્થાત્ અપ્રીતિ થાય છે, આ અરતિમોહનીય કર્મનો પ્રભાવ જાણવો તેજ રીતે ભય, શોક, જુગુપ્સા–ઘૃણા–સૂગ પણ તે તે પ્રકારના મોહનીય કર્મને લીધે થાય છે

જીવને સ્ત્રીસસર્ગની લાલસા કરાવનાર પુરુષવેદ મોહનીય કર્મ છે, પુરુષસસર્ગની લાલસા કરાવનાર સ્ત્રીવેદ મોહનીય કર્મ છે અને સ્ત્રી તથા પુરુષ બનેના સસર્ગની લાલસા કરાવનાર નપુસકવેદમોહનીય કર્મ છે

જેમ ચપળ વાદરો કદી એક ઠેકાણે બેસે નહિ અને આમથી તેમ ઠેકડા માર્યા કરે, તેમ મોહનીય કર્મના કારણે આત્મા ચચળ બની જાય અને અનેક પ્રકારના સાવદ્ય કાર્યો કર્યા કરે, તેથી મોહનીય કર્મને આત્માનો કટ્ટો શત્રુ સમજવો.

મોહરાયનો ચાર અક્ષરનો મત્ર તે 'अह मम' અર્થાત્ 'હુ અને મારુ' અભિમાન–અહકાર એ મોહની ઘરની મિલકત છે, તે આત્માને દબાવે છે, છતા તમે રોજ રોજ એ મત્ર ગોખ્યા કરો છો જ્ઞાની પુરુષો તમને આ ચાર અક્ષરના મત્રમા ફક્ત એક એક અક્ષર વધારવાનુ કહે છે 'नाह–न मम' 'હુ કઈ નથી, મારુ કઈ નથી' આ મત્રનો

જાપ કરવાથી તમે મોહરાજાને જરૂર જીતી શકો અને ભય કર ભવસાગરનો પાર પામી શકો.

ઉન્માર્ગની માર્ગરૂપે દેશના આપનાર, સન્માર્ગનો નાશ કરનાર, દેવદ્રવ્યનું હરણ કરનાર તથા જિન, મુનિ, ચૈત્ય અને સંઘનો વિરોધ કરનાર દર્શનમોહનીય કર્મ બાંધે અને કષાય તથા નોકષાય કરનાર-કરાવનાર ચારિત્રમોહનીય કર્મ બાંધે.

આઠ કર્મો પૈકી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને મોહનીય કર્મનો તમને પરિચય કરાવ્યો. બાકીના કર્મોનો પરિચય અવસરે અપાશે.

વ્યાખ્યાન બાત્રીશમું

આઠ કર્મો

[૪]

મહાનુભાવો !

'અપ્પા સો પરમપ્પા' એ મહાપુરુષોનું ટંકશાળી વચન છે તેનો અર્થ એ છે કે 'આત્માની શક્તિઓ પૂર્ણ પણે પ્રકટે તો તે જ પરમાત્મા બને છે પરમાત્મા એ આત્માથી અતિરિક્ત કોઈ ભિન્ન વસ્તુ નથી'

અહીં પ્રશ્ન ઉઠે છે કે 'આત્માની શક્તિઓ પૂર્ણપણે કેમ પ્રકટતી નથી?' ઉત્તરમાં કહેવું પડે છે કે 'તેના પર જડ કર્મની અસર છે, જડ કર્મોનું દબાણ છે, એટલે તે પૂર્ણપણે પ્રકટતી નથી'

કર્મ એ શું વસ્તુ છે? તેની શક્તિ કેટલી છે? આત્માને તેનો બંધ કેવી રીતે પડે છે? એ વસ્તુ તમને પૂર્વે સમજાવી ગયા છીએ હવે આઠ કર્મોનું વર્ણન ચાલે છે તેમાં ચાર કર્મોનું વર્ણન થઈ ગયું છે અને ચાર કર્મોનું બાકી છે, તે આજે કહેવાશે

આયુષ્યકર્મ

જે કર્મને લીધે આત્માને એક શરીરમાં અમુક મુદત સુધી રહેવું પડે તે આયુષ્યકર્મ કહેવાય આ કર્મ હેડના જેવું છે હેડમાં પૂરાયેલા ચોરને તેની મુદ્દત પૂરી થાય ત્યાં સુધી તેમાં રહેવું જ પડે છે તેમ આત્માએ જે આયુષ્ય

બાંધ્યુ હોય, તે પૂર્ણ થાય ત્યા સુધી, તેને એક શરીરમા રહેવુ જ પડે છે

આયુ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ ચાર છે (૧) દેવતાનુ આયુષ્ય, (૨) મનુષ્યનુ આયુષ્ય, (૩) તિર્યંચનુ આયુષ્ય અને (૪) નરકનુ આયુષ્ય

દેવતાના આયુષ્યને કારણે જીવ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે અને દેવતાનુ જીવન ભોગવે છે મનુષ્યના આયુષ્યને કારણે જીવ મનુષ્યલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે અને મનુષ્યનુ જીવન ભોગવે છે તિર્યંચના આયુષ્યના કારણે જીવ તિર્યંચ યોનિમા ઉત્પન્ન થાય છે અને તિર્યંચનુ જીવન ભોગવે છે અહી તિર્યંચ શબ્દથી જળચર, ખેચર અને ભૂચર એ તિર્યંચો જ નહિ પણ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને મન વિનાના પંચેન્દ્રિય જીવો પણ સમજવા નરકના આયુષ્યને કારણે જીવ નરકમા ઉત્પન્ન થાય છે અને નારકીનુ જીવન ભોગવે છે

દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચને પોતાનુ જીવન પ્રિય હોય છે, તેથી એ ત્રણે પ્રકારનુ આયુષ્ય શુભ સમજવુ નારકીના જીવો મરણને વાંછે છે, માટે તેનુ આયુષ્ય અશુભ સમજવુ

'તમે કહેશો કે એમ તો મનુષ્યમા પણ ઘણા મરણને ઇચ્છે છે તો એ આયુષ્યને અશુભ કેમ ન સમજવુ?' પણ મનુષ્યમા મરણને ઇચ્છનારા બહુ જ થોડા હોય છે અને તે પણ દુઃખી દશામા દુઃખનો નાશ થતા અને સુખનો સમય આવતા એ વિચાર પણ પલટાઈ જાય છે, એટલે તેમને જીવન અતિ પ્રિય છે નારકી જીવોને તો જીવવુ જ ગમતુ નથી

પણ તમને જણાવીશું કે આત્મા ઘણો આરંભ કરે, ઘણો પરિગ્રહ રાખે અને રુદ્રપરિણામી હોય તે નરકનું આયુષ્ય બાંધે બીજા પ્રાણીઓને દુઃખ આપવાની ઉપાયયુક્ત પ્રવૃત્તિ એ આરંભ કહેવાય અને ભોગ-ઉપભોગની વસ્તુના સંગ્રહની ઉપાયયુક્ત પ્રવૃત્તિ એ પરિગ્રહ કહેવાય આજે આરંભ અને પરિગ્રહ બંનેની વૃત્તિ જોર પકડી રહી છે, એ શું સૂચવે છે?

જે આત્મા માયાનું સેવન કરે તે તિર્યંચનું આયુષ્ય બાંધે માયા એટલે છળ-પ્રપંચ, દગો, ફટકા, કુટિલતા, દંભ કે સ્વાર્થ

જે આત્મા અલ્પારંભી, અલ્પપરિગ્રહી, ઋજુ અને મૃદુ સ્વભાવવાળો હોય તે મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે અલ્પારંભી એટલે ઓછી હિંસા કરનારો, ઋજુ અને મૃદુસ્વભાવવાળો એટલે સરળતા અને દયાના પરિણામ રાખનારો

જે આત્મા સરાગસંયમ કે સંયમાસંયમ પાળે, અકામ નિર્જરા કરે, બાલતપ કરે તે દેવનું આયુષ્ય બાંધે સંપૂર્ણ કષાય છૂટ્યા પહેલાંનું ચારિત્ર તે સરાગસંયમ અંશત વિરતિ એટલે દેશવિરતિ કે સંયમાસંયમ ઇચ્છા વિનાના ત્યાગને લીધે કર્મનિર્જરા તે અકામનિર્જરા અને અજ્ઞાન સહિત કરાતું તપ તે બાલતપ આનો અર્થ એ થયો કે વ્રતનિયમ અને તપ-જપ ભલે વગર સમજ્યે કરે તો પણ દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે

નામકર્મ

જે કર્મને લીધે આત્મા મૂર્તપણાને પામે અને શુભ અશુભ શરીરાદિ ધારણ કરે તેને નામકર્મ કહેવાય આ

કર્મ ચિતારા જેવું છે ચિતારો જેમ જુદી જુદી ચિત્રોનું નિર્માણ કરે છે, તેમ નામકર્મ પણ આત્માને કરવાના મારા-નરસા રૂપ, રંગ, અવયવ, [illegible] સૌભાગ્ય, દુર્ભાગ્ય વગેરેનું નિર્માણ કરે છે

નામકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિ ૪૨ છે ૧૪ પિ. [illegible] પ્રત્યેકપ્રકૃતિ, ૧૦ સ્થાવરદશક અને ૧૦ ત્રસદશક [illegible] પિંડપ્રકૃતિના પેટા ભેદ ૭૫ છે, તેની સાથે પ્રત્યેક [illegible] ૮, સ્થાવર દશકના ૧૦ અને ત્રસદશકના ૧૦ [illegible] નામકર્મની કુલ ઉત્તરપ્રકૃતિ ૧૦૩ થાય છે

કેટલાક કહે છે કે વસ્તુના બે [illegible] દ્રષ્ટાંતો આવે છે એમા [illegible] વાત [illegible] અને સાદી હોય તો [illegible] એમ કહેવું યોગ્ય નથી માત્ર '[illegible]' [illegible] વ્યવહાર ચાલે [illegible] ? તેના માન, [illegible] પગની તિથિઓ વગેરે [illegible] બધો વ્યવહાર [illegible] ચાલે છે [illegible] સમજવું [illegible] તેના [illegible] આવે છે [illegible] એ બે [illegible] કરતા દ્રષ્ટાંતો [illegible] મૂળ વાત સમજવાની છે [illegible] [illegible] જશે

ગતિ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ છે જવું, પણ અહી એક ભવમાથી બીજા ભવમા જવાની ક્રિયાને માટે તે ખાસ વપરાયેલો છે દાખલા તરીકે જ્યારે કોઈ આત્મા મનુષ્ય ભવનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને દેવતાના ભવમા જવા માટે પ્રસ્થાન કરે છે, તે ક્ષણથી લઈને તે જ્યા સુધી દેવના ભવમા રહે છે, ત્યા સુધી દેવગતિ કહેવાય છે બીજી ગતિનુ પણ એમ જ સમજવુ

ગતિ ચાર છે (૧) નારક, (૨) તિર્યંચ, (૩) મનુષ્ય અને (૪) દેવ શાસ્ત્રોમા પચમગતિ એવો શબ્દ પણ જોવામા આવે છે, પરતુ એ ગતિને માત્ર કર્મરહિત આત્માઓ જ પ્રાપ્ત કરે છે, કર્મવાળાઓ નહિ કર્મવાળા આત્માઓ તો આ ચાર ગતિમા જ ભમતા રહે છે અને પોતાના કર્મોનુ ફળ ભોગવે છે આ ચાર ગતિમાની ગમે તે એક ગતિમા ઉત્પન્ન કરાવનારુ કર્મ તે ગતિનામકર્મ

જાતિ પાચ છે (૧) એકેન્દ્રિય, (૨) બેઇન્દ્રિય, (૩) તેઇન્દ્રિય, (૪) ચઉરિન્દ્રિય અને (૫) પચેન્દ્રિય આ પાચ જાતિમાની ગમે તે એક જાતિમા ઉત્પન્ન કરાવનારુ કર્મ તે જાતિનામકર્મ સસારના સર્વ જીવો આ પાચ જાતિમા સમાઈ જાય છે

શરીર જીવને ક્રિયા કરવાનુ સાધન છે તેના પાચ પ્રકારો છે (૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રિય, (૩) આહારક, (૪) તૈજસ અને (૫) કાર્મણ તેનુ વર્ણન અમે ચોથા વ્યાખ્યાનમા કરેલુ છે

પાચ શરીરમાથી કોઈ પણ શરીરની પ્રાપ્તિ કરાવે તે શરીરનામકર્મ

ઉપાગ મસ્તક, બે હાથ, બે પગ, ઉદર, પીઠ, જાઘ વગેરે અગો કહેવાય આગળા, નાક, આખ, કાન, જીભ આદિ ઉપાગો કહેવાય તથા નખ, રેખા, ...

ચેઢા આદિ અગોપાગો કહેવાય પહેલા ત્રણ શરીરને હોય છે, તેથી ઉપાગના ત્રણ ભેદો માનવામા આવ્યા છે ઔદારિક ઉપાગ, વૈક્રિય ઉપાગ અને આહાર- ઉપાગ અહી ઉપાગ શબ્દથી અગ, ઉપાગ અને અગોપાગ સમજવાના છે

બધન પૂર્વે બાધેલા અને નવા બધાતા કર્મોને સાથે જોડે, એકમેક કરે તે બધનનામકર્મ કહેવાય તેના પાચ પ્રકારો છે ઔદારિક બધન વૈક્રિય બધન, આહારક બધન, તૈજસ બધન, અને કાર્મણ બધન

કર્મની સત્તાને આશ્રીને બધનના નવ પ્રકારો ગણાય છે, તે આ રીતે ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારકને પોતા સાથે તથા તૈજસ અને કાર્મણ સાથે યુક્ત કરતા ત્રણ ત્રણ એમ નવ બધન થાય (૧) ઔદારિકઔદારિક બધન, (૨) ઔદારિકતૈજસ બધન, (૩) ઔદારિકકાર્મણ બધન, (૪) વૈક્રિયવૈક્રિય બધન, (૫) વૈક્રિયતૈજસ બધન (૬) વૈક્રિય કાર્મણ બધન, (૭) આહારક આહારક બધન, (૮) આહારક તૈજસ બધન અને (૯) આહારકકામણ બધન વળી તે ત્રણને તૈજસ અને કામણ સાથે યુક્ત કરતા ત્રણ બધન થાય (૧૦) ઔદારિકતૈજસકાર્મણબધન, (૧૧) વૈક્રિય તૈજસકાર્મણ બધન અને (૧૨) આહારકતૈજસકામણ બધન અને તૈજસ કાર્મણના પરસ્પર ત્રણ બધનો વિશેષ થાય, (૧૩) તૈજસતૈજસ બધન, (૧૪) તૈજસકર્મણ બધન અને (૧૫) કાર્મણ કાર્મણ બધન આ રીતે બધનના ૧૫ પ્રકારો થાય

અહી એવો પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે પાચ શરીરના દ્વિકાદિ સયોગે ૨૬ ભાગા થાય છે, તો તેટલા બધનો કેમ નહિ ? તેનો શાસ્ત્રકારોએ ઉત્તર આપ્યો છે કે 'ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણ શરીરો પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી તેનો સબધ થતો નથી, તેથી પદર જ બધન થાય છે, તેથી અધિક થતા નથી'

સંઘાત – તાળી જેમ ઘાસના સમૂહને એકઠો કરે, તેમ સંઘાતનામકર્મ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને એકઠા કરે. તેના પાંચ પ્રકારો છે : (૧) ઔદારિક-સંઘાતનામકર્મ, (૨) વૈક્રિયસંઘાતનામકર્મ, (૩) આહારક-સંઘાતનામકર્મ, (૪) તૈજસ સંઘાતનામકર્મ અને (૫) કાર્મણ-સંઘાતનામકર્મ.

સંહનન એટલે સંઘયણ, શરીરનો બાંધો. તે છ પ્રકારનો હોય છે. વજ્રઋષભનારાચ આદિ.

સંસ્થાન એટલે આકૃતિ, તે પણ છ પ્રકારની હોય છે, સમચતુરસ્રાદિ.+

વર્ણ – શરીર, અંગ, ઉપાંગ, અંગોપાંગ વગેરેના વર્ણનું કારણ વર્ણનામકર્મ છે. વર્ણ પાંચ પ્રકારના છે : (૧) કૃષ્ણવર્ણ (કાળો રંગ) કાજલ જેવો. (૨) નીલવર્ણ (લીલો રંગ) પોપટની પાંખ જેવો. (૩) રક્તવર્ણ (રાતો રંગ) મજીઠ જેવો. (૪) પીતવર્ણ (પીળો રંગ) હળદર જેવો અને (૫) શ્વેતવર્ણ (ધોળો રંગ) શંખ, કપૂર વગેરે જેવો.

રસ – શરીર વગેરેના રસનું કારણ રસનામકર્મ છે. રસ પાંચ પ્રકારના છે : (૧) તિક્તરસ (કડવો) લીંબડા જેવો. (૨) કટુરસ (તીખો) સૂંઠ મરિ જેવો. (૩) કષાયરસ (તૂરો) બેહેડાં વગેરે જેવો. (૪) આમ્લ (ખાટો) આંબલી વગેરે જેવો. (૫) મધુર (મીઠો) સાકર વગેરે જેવો. સંસ્કૃત ભાષામાં તિક્તનો અર્થ કડવો અને કટુનો અર્થ તીખો થાય છે, એ વાત બરાબર લક્ષમાં રાખવી.

ગંધ – શરીર વગેરેના ગંધનું કારણ ગંધનામકર્મ છે. ગંધ બે પ્રકારના છે : (૧) સુગંધ–કસ્તૂરી વગેરે જેવો. (૨) દુર્ગંધ–લસણ વગેરે જેવો.

સ્પર્શ – શરીર વગેરેના સ્પર્શનું કારણ સ્પર્શનામકર્મ છે. સ્પર્શ આઠ છે : (૧) ભારે, લોહાદિ જેવો. (૨) હલકો આકડાના રૂ વગેરે જેવો. (૩) મૃદુ માખણ જેવો. (૪) ખર

+ છ સંઘયણ તથા છ સંસ્થાનની વિગત માટે જુઓ વ્યાખ્યાન [illegible]

કર્કશ–કરવત જેવો (૫) શીત–બરફ જેવો (૬) ઉષ્ણ–અગ્નિ જેવો (૭) સ્નિગ્ધ (ચીકણો)–તૈલાદિ જેવો અને (૮) રુક્ષ (લૂખો) ભસ્મ વગેરે જેવો

આનુપૂર્વી જીવ દેહ છોડયા પછી બાંધેલી ગતિ અનુસાર નવી ગતિમા પહોંચે ત્યારે તેને આ ગતિમા પહોંચાડનારુ જે કર્મ તે આનુપૂર્વી, નામકર્મ આ કર્મ બળદની નાથ જેવું છે જેમ નાથને પકડીને બળદને ધારેલા સ્થળે લઈ જવાય છે તેમ આ કર્મ જીવની સાથે રહીને તેને ધારેલા સ્થળે લઈ જાય છે તેના ચાર પ્રકારો છે (૧) દેવાનુપૂર્વી, (૨) મનુષ્યાનુપૂર્વી,(૩) તિર્યંચાનુપૂર્વી અને (૪)નરકાનુપૂર્વી

વિહાયોગતિ જીવની ગમનાગમન પ્રવૃત્તિમા નિયામક થનારુ જે કર્મ તે વિહાયોગતિ નામકર્મ તેના બે પ્રકારો છે શુભ વિહાયોગતિ અને અશુભ વિહાયોગતિ હંસ અને હાથીની ગતિ શુભ ગણાય છે અને ઊંટ તથા કાગની ગતિ અશુભ ગણાય છે આ ગતિ નામની એક પેટા પ્રકૃતિ આવેલી છે તેનાથી ભિન્નતા દર્શાવવા માટે અહીં વિહાયોગતિ એવો શબ્દપ્રયોગ કરેલો છે વિહાયોગતિ એટલે આકાશમા વતી ગમનક્રિયા

આ રીતે ૧૪ પિંડપ્રકૃતિની ૭૫ પેટા પ્રકૃતિ થઈ *

---

* પાઠકને બરાબર ધ્યાનમા રહે તે માટે તેની તાલિકા નીચે આપી છે –

૧	ગતિ	૪	૮	સંસ્થાન	૬
૨	જાતિ	૫	૯	વર્ણ	૫
૩	શરીર	૫	૧૦	રસ	૫
૪	ઉપાંગ	૩	૧૧	ગંધ	૨
૫	બંધન	૧૫	૧૨	સ્પર્શ	૮
૬	સંઘાત	૫	૧૩	આનુપૂર્વી	૪
૭	સંહનન	૬	૧૪	વિહાયોગતિ	૨

કુલ ૭૫

જે પ્રકૃતિ એકલી હોય પણ પિંડરૂપ ન હોય તે પ્રત્યેક પ્રકૃતિ કહેવાય તેના આઠ પ્રકારો છે (૧) અગુરુલઘુ, (૨) ઉપઘાત, (૩) પરાઘાત, (૪) આતપ, (૫) ઉદ્યોત, (૬) શ્વાસોચ્છ્વાસ, (૭) નિર્માણ અને (૮) તીર્થંકર

અગુરુલઘુનામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવને અતિ ભારે પણ નહિ અને અતિ હલકુ પણ નહિ, એવુ સમ શરીર પ્રાપ્ત થાય

ઉપઘાત નામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવ ચોરદાત, રસોલી, વધારે આગળા, ઓછા આગળા વગેરેથી ઉપઘાત પામે, દુખ પામે

પરાઘાતનામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવ પોતાની હાજરી અથવા વચનબલ વડે બીજા પર પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકે છે

આતપનામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવનુ શરીર તાપયુક્ત હોય સૂર્યના વિમાનમા પૃથ્વીકાયના જીવો છે, તેમનુ શરીર શીતળ હોવા છતા દૂરથી તે બીજાને તાપ કરે છે તેમને આ આતપનામકર્મનો ઉદય જાણવો તેમના સિવાય બીજા જીવોને આતપનામકર્મનો ઉદય હોતો નથી અહી કોઈ પ્રશ્ન કરે કે 'અગ્નિમા રહેલા જીવોને આતપનામકર્મનો ઉદય હોય કે નહિ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'તેમને આતપનામકર્મનો ઉદય હોતો નથી, ઉષ્ણસ્પર્શનો અને રાતા વર્ણનો ઉદય હોય છે '

ઉદ્યોતનામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવનુ શરીર

શીત પ્રકાશરૂપ ઉદ્યોત કરે જ્યોતિષીના વિમાનના જીવો આ પ્રકારના હોય છે વળી ખદ્યોત એટલે આગિયો અને કેટલીક વનસ્પતિ વગેરેના જીવો પણ આ પ્રકારના હોય છે યતિ અને દેવના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરમા પણ ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય હોય છે

શ્વાસોચ્છ્વાસનામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવને શ્વાસોચ્છ્વાસ (ઊંચો શ્વાસ અને નીચો શ્વાસ) લેવાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે

નિર્માણનામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવ અંગોપાંગનુ નિર્માણ કરે છે

તીર્થંકરનામકર્મ આ કર્મના ઉદયથી જીવ ત્રણે ભુવનને પૂજનીય થાય છે, તથા ચોત્રીશ અતિશય, પાંત્રીશ ગુણવાળી વાણી તથા અષ્ટ મહાપ્રતિહાર્યથી યુક્ત બને છે તીર્થંકરનામ કર્મનો ઉદય કેવળજ્ઞાન પામે ત્યારે થાય, પણ પહેલાં ન થાય

સ્થાવરદશક અને ત્રસદશક એ બે પ્રતિપક્ષી છે, એટલે તેનો વિચાર સાથે કરીશુ તે વિના એ બરાબર સમજાશે નહિ સ્થાવરનામકર્મથી શરૂ થતી ૧૦ પ્રકૃતિઓ તે સ્થાવરદશક અને ત્રસનામકર્મથી શરૂ થતી ૧૦ પ્રકૃતિઓ તે ત્રસદશક બન્નેની કુલ ૨૦ પ્રકૃતિઓ થાય

સ્થાવરનામકર્મથી જીવને સ્થાવરપણુ પ્રાપ્ત થાય તે એક [illegible]બીજા સ્થાને ગમનાગમન કરી શકે નહિ

ત્રસનામકર્મથી જીવને ત્રસપણું પ્રાપ્ત થાય તે એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને ગમનાગમન કરી શકે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય અને વનસ્પતિકાયના જીવો સ્થાવર છે બેઇન્દ્રિય અને તેની આગળના જીવો ત્રસ છે

સૂક્ષ્મનામકર્મથી જીવને અતિ સૂક્ષ્મ શરીર પ્રાપ્ત થાય કે જે કોઈ પણ ઈન્દ્રિયથી જાણી ન શકાય અને બાદર **નામકર્મ**થી જીવને બાદર શરીર પ્રાપ્ત થાય કે જે ઈન્દ્રિય વડે જાણી શકાય

અપર્યાપ્તનામકર્મથી જીવ પોતાને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કરી શકે નહિ **પર્યાપ્તનામકર્મ**થી જીવ પોતાને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કરી શકે પર્યાપ્તિ ૬ છે, તેનો પરિચય આગળ આવી ગયેલો છે કોઈ પણ જીવ આહારપર્યાપ્તિ, શરીરપર્યાપ્તિ અને ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ એ ત્રણ તો પૂર્ણ કરે જ, જ્યારે તેની આગળની પર્યાપ્તિમા ભજના હોય છે તેથી જ જીવના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એવા બે ભેદો પડે છે

સાધારણનામકર્મથી અનત જીવોનુ એક સાધારણ શરીર હોય અને **પ્રત્યેકનામકર્મ**થી દરેક જીવને પોતાનુ સ્વતત્ર શરીર હોય

અસ્થિરનામકર્મથી પોતાના સ્થાને રહેલા અવયવો અસ્થિર હોય, જેમ કે જીભ, આગળા, હાથ, પગ વગેરે અને **સ્થિરનામકર્મ**થી પોતાના સ્થાને રહેલા અવયવો સ્થિર હોય, જેમ કે દાત, હાડકા વગેરે

અશુભ નામકર્મથી નાભિ નીચેનું શરીર અપ્રશસ્ત હોય એટલે કે તેના સ્પર્શથી બીજાને અપ્રીતિ થાય અને શુભનામકર્મથી નાભિ ઉપરનું શરીર પ્રશસ્ત હોય, એટલે કે તેના સ્પર્શથી બીજાને પ્રીતિ થાય

દુઃસ્વરનામકર્મથી સ્વર કર્કશ અને અરુચિકર હોય અને સુસ્વરનામકર્મથી સ્વર મધુર અને સુખદાયી હોય

દુર્ભગનામકર્મથી જીવ નજરે અળખામણો લાગે અને શુભગનામકર્મથી મનને વહાલો લાગે

અનાદેયનામકર્મથી જીવના વચન બીજા વડે માન્ય ન થાય અને આદેયનામકર્મથી જીવનુ વચન બીજા વડે માન્ય થાય

અયશ કીર્તિનામકર્મથી જીવ ગમે તેટલુ કામ કરવા છતા યશ કે કીર્તિ પામે નહિ અને યશ કીર્તિનામકર્મથી જીવ થાડુ કામ કરવા છતા યશ કે કીર્તિ પામે અહી યશ શબ્દથી અમર્યાદિત પ્રેરમા પ્રાપ્ત થયેલી ખ્યાતિ સમજવાની છે

નામકર્મના શુભ અશુભ એવા બે સામાન્ય ભાગો છે તેમા શુભનામકર્મથી બધી વસ્તુઓ શુભ મળે અને અશુભનામકર્મથી અશુભ મળે જે જીવો મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિમા એકરૂપતા જાળવતા નથી તથા દાંભિક પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેને અશુભનામકર્મ બંધાય છે અને તેથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારને શુભનામકર્મ બંધાય છે

દર્શનશુદ્ધિ, વિનયસપન્નતા આદિ વીશ સ્થાનકોમાથી એક, બે કે વધારે સ્થાનકોને સ્પર્શનાર **તીર્થંકરનામકર્મ** બાધે છે

ગોત્રકર્મ

જેના લીધે જીવને ઊચા-નીચાપણુ પ્રાપ્ત થાય તે ગોત્રકર્મ કહેવાય તેના બે પ્રકારો છે (૧) ઉચ્ચગોત્ર અને (૨) નીચગોત્ર તેમા ખ્યાતિવાળા કુળવાન કુળમા જન્મ અપાવે તે ઉચ્ચગોત્ર કહેવાય અને અખ્યાત કે નિદ્ય કુળમા જન્મ અપાવે તે નીચગોત્ર કહેવાય

સ્વનિદા, પરપ્રશસા, સદ્‌ગુણોનુ ઉદ્‌ભાવન અને અસદ્‌-ગુણોનુ આચ્છાદન, તેમજ વિનય અને નમ્રતા વડે તથા મદરહિત પઠન-પાઠનની પ્રવૃત્તિ વડે જીવ ઉચ્ચગોત્ર બાધે છે અને પરનિદા, આત્મપ્રશસા, સદ્‌ગુણનુ ઉદ્‌ભાવન અને મદ વગેરેથી નીચગોત્ર બાધે છે

પોતાની ભૂલો જોવી અને આત્માને ઠપકો આપવો એ સ્વનિદા અને બીજાનુ ઘસાતુ બોલવુ, વાકુ બોલવું તે પરનિદા બીજાના સારા ગુણોની પ્રશસા કરવી તે પર-પ્રશસા અને પોતાની વડાઈ પોતે કરવી તે આત્મપ્રશસા બીજાના સદ્‌ગુણોને પ્રકાશવા, બે માણસ બેઠા હોય ત્યા કહી બતાવવા, એ સદ્‌ગુણોનુ ઉદ્‌ભાવન અને બીજાના દુર્ગુણોને પ્રકાશવા, બે માણસ બેઠા હોય ત્યા કહી બતાવવા, એ અસદ્‌ગુણોનુ ઉદ્‌ભાવન કોઈના દુર્ગુણ ઢાકવા, એબ ઢાકવી એ અસદ્‌ગુણોનુ આચ્છાદન અને કોઈના ગુણ ઢાકવા, ગુણની વાત આવે ત્યા પડદો પાડવો તે સદ્‌ગુણોનુ આચ્છાદન.

અંતરાયકર્મ

જે કર્મને લીધે આત્માની લબ્ધિ (શક્તિ)મા અંતરાય પડે, વિઘ્ન આવે તે અંતરાયકર્મ કહેવાય તેની ઉત્તર-પ્રકૃતિઓ પાચ છે (૧) દાનાંતરાય, (૨) લાભાંતરાય, (૩) ભોગાંતરાય, (૪) ઉપભોગાંતરાય અને (૫) વીર્યાંતરાય.

આપણે કોઈની પાસે કંઈક લેવા ગયા આપનાર સુયોગ્ય છે, એને આપવાનુ મન છે, આપવાની સામગ્રી મોજૂદ છે છતા આપવાનો ઉત્સાહ થતો નથી ત્યા આપનાર માટે દાનાંતરાય અને લેનાર માટે લાભાંતરાય છે જો લાભાંતરાય તૂટ્યો હોય તો લાભ થાય, નહિ તો થાય નહિ

રોજને રોજ નવી વસ્તુ ભોગવવામા આવે તે ભોગ અને એકની એક ભોગવાય તે ઉપભોગ સુંદર મજાના પકવાન તૈયાર છે, થાળીપાટલા મંડાયા છે, તમે જમવા બેસો છો, બધુ પીરસાઈ ગયુ છે તમે હાથમા કોળિયો લ્યો છો, એવામા પિત્તપ્રકોપ થાય છે કે ઝાડાની હાજત થાય છે અને ખાવાનુ ખાવાની જગાએ રહી જાય છે એ તમારાથી ખવાતુ નથી, એ ભોગાંતરાય

તમે વિવાહિત થયા હો, પત્ની સાથે ભોગ ભોગવવાની તાલાવેલી હોય એવામા પત્નીને ટીબી નો રોગ થાય, ડૉક્ટર હવાફેર કરવાનુ કહે, સ્ત્રીસહવાસની બધી ફરમાવે અને તમે લગ્નનુ સુખ ભોગવી શકો નહિ આ રીતે ઉપભોગમા અંતરાય લાવનાર તે ઉપભોગાંતરાય

કોઈક કહેશે કે આવું પાપનુ સાધન ન મળે,

અંતરાય આવે તો આપણે પાપથી બચી જઈએ, પણ એમ કહેવું બરાબર નથી, કારણ કે ત્યાં ભોગ-ઉપભોગની ઈચ્છા છે છતાં તે ભોગવી શકતા નથી, એટલે દુઃખ થાય છે જો તમે સમજીને ભોગ-ઉપભોગ ન કરો તો પાપથી બચી શકો અને તમારા આત્માને સુખ-શાંતિનો અનુભવ થાય

માણસ યુવાન છે, જોઈતું ખાવાનું-પીવાનું મળે છે, કસરત કરે છે, મહેનત કરે છે, છતાં શક્તિ આવતી નથી, તેનું કારણ વીર્યાંતરાય છે વ્રત-નિયમો સ્વીકારવામાં, તેમજ ત્યાગવૃત્તિ કેળવવામાં જે ઉત્સાહ પ્રગટવો જોઈએ, તે ન પ્રકટવાનું કારણ પણ વીર્યાંતરાય છે

જિનપૂજાનો નિષેધ, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ, રાત્રિભોજન વગેરેમાં તત્પરતા, મોક્ષમાર્ગમાં દોષ બતાવી વિઘ્ન નાખવું, સાધુઓને ભાત-પાણી, ઉપાશ્રય ઉપકરણ ઔષધ વગેરે આપવાનો નિષેધ કરવો, બીજા જીવોના દાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગમાં અંતરાય કરવો, મંત્રાદિકના પ્રયોગથી બીજાનું વીર્ય હરવું, છેદન-ભેદનાદિથી બીજાની ઇન્દ્રિયોની શક્તિનો નાશ કરવો વગેરે કારણોથી અંતરાયકર્મ બંધાય છે

આ રીતે આઠ કર્મોની ઉત્તરપ્રકૃતિ ૧૫૮ થઈ તેનો તાળો અહીં મેળવી લઈએ

જ્ઞાનાવરણીય કર્મની	ઉત્તરપ્રકૃતિ	૫
દર્શનાવરણીય ,,	,,	૯
વેદનીય ,,	,,	૨

મોહનીય	,,	,,	૨૮
આયુષ્ય	,,	,,	૪
નામ	,,	,,	૧૦૩
ગોત્ર	,,	,,	૨
અંતરાય	,,	,,	૫
			કુલ ૧૫૮

આઠ કર્મમાંથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મો ઘાતી કહેવાય છે, કારણ કે તે આત્માના મૂળ ગુણો જ્ઞાન, દર્શન, ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર અને વીર્યનો ઘાત કરે છે બાકીના ચાર કર્મો વેદનીય, આયુષ્ય નામ અને ગોત્ર અઘાતી કહેવાય છે, કારણ કે તે આત્માના મૂળ ગુણોનો ઘાત કરતા નથી

આત્માની ખરી લડાઈ ઘાતીકર્મો સાથે જ છે ઘાતી કર્મો દૂર થાય, એટલે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રકટે તથા તે આત્મા અવશ્ય મોક્ષે જાય બાકીના ચાર કર્મોનો અંત સમયે નાશ થાય

કર્મ સંબંધી હજી ઘણું કહેવાનું છે, તે અવસરે કહેવાશે

વ્યાખ્યાન તેવીશમુ

અધ્યવસાયો

મહાનુભાવો !

કર્મના વિષયમા આપણે આગળ વધી રહ્યા છીએ અને તેની પરિભાષાથી ક્રમશ. પરિચિત થઈ રહ્યા છીએ. આજે કર્મસાહિત્યમા વારવાર વપરાતા અધ્યવસાય શબ્દથી તમને પરિચિત કરવા છે

અધ્યવસાયનો અર્થ

કોઈ સાહિત્યકારને પૂછીએ કે અધ્યવસાયનો અર્થ શુ ? તો તે તરત જ કહેશે કે 'પ્રયત્ન, મહેનત કે ઉત્સાહ' પરતુ આ જ પ્રશ્ન કોઈ દાર્શનિકને પૂછીએ તો તેનો ઉત્તર જુદો મળશે નૈયાયિક કહેશે કે અધ્યવસાયનો અર્થ નિશ્ચય છે, વેદાતી કહેશે કે અધ્યવસાયનો અર્થ બુદ્ધિધર્મ છે અને સાખ્ય મતવાળાઓ કહેશે કે અ યવસાયનો અર્થ વૃત્તિ કે જ્ઞાન છે પરતુ આપણે જૈનો તો આત્માના પરિણામને સૂચવવા માટે જ તેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ અધ્યવસાય એટલે આત્માના પરિણામ

અધ્યવસાયની મહત્તા

વિચાર, લાગણી, ઇચ્છા એ બધુ આત્માના પરિણામ પર અવલબે છે, એટલે અ યવસાયનુ સ્થાન જીવનઘડતરમાં

બહુ મોટુ છે જો અધ્યવસાયો શુભ હોય તો જીવન ઉત્તમ પ્રકારે ઘડાય અને અશુભ હોય તો ખરાબી થવામા કઈ બાકી રહે નહિ અધ્યવસાયોથી જ ચડવાનુ છે અને અધ્યવસાયોથી જ પડવાનુ છે એ વાત તમારા મનમા બરાબર ઠસવી જોઈએ પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિની કથા સાભળો, એટલે તમને આ વાતની પૂરી પ્રતીતિ થશે

પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિની કથા

એક વાર ત્રિભુવનતારક જગદ્ગુરુ ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુ રાજગૃહી નગરીની બહાર ઉદ્યાનમા સમવસર્યા તેમની સાથે તપસ્વી, જ્ઞાની અને ધ્યાની મુનિવરોનો મોટો સમુદાય હતો તેમા પ્રસન્નચદ્ર નામના રાજર્ષિ ધ્યાનના અભ્યાસી હતા તેઓ મોટા ભાગે પોતાનો સમય ધ્યાનમા જ વ્યતીત કરતા હતા તેમણે ઉદ્યાનના એક છેડે ધ્યાન લગાવ્યુ, તેમા એક પગે ઊભા રહ્યા, બને હાથ ઊચા રાખ્યા અને દષ્ટિ સૂર્યની સામે સ્થાપન કરી આગળ આવા ઉગ્ર ધ્યાનોનો આશ્રય ઘણો લેવાતો, આજે એ પ્રવૃત્તિ મદ છે, વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો અતિ મદ છે

શ્રેણિક રાજાને ઉદ્યાનપાલક દ્વારા સમાચાર મળ્યા કે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નગર બહાર ઉદ્યાનમા સમવસર્યા છે, એટલે તેમણે પોતાના પુર પરિવાર સાથે દર્શને જવાની તૈયારી કરી દેવ કે ગુરુના દર્શને જવુ હોય તો હૃદયમા ઉલ્લાસ ધારણ કરવો જોઈએ અને વસ્ત્રાલકાર પણ રૂડીરીતે પહેરવા જોઈએ ગૃહસ્થોનો

આ આચાર છે જો રાજા હોય તો એ પૂરા ઠાઠથી જાય જેથી બીજા આત્માઓને પણ દર્શનની ભાવના જાગે

શ્રેણિક રાજા મોટી સવારી કાઢીને પ્રભુના દર્શને ચાલ્યા તેમા અનેક હાથી હતા, અનેક ઘોડા હતા, રથ અને પાયદળનો પાર ન હતો આ સવારીના મોખરે બે સિપાઈઓ ચાલતા હતા તેમા એકનુ નામ સુમુખ હતુ અને બીજાનુ નામ દુર્મુખ હતુ

તેમણે ઉદ્યાનના છેડે ધ્યાન ધરી રહેલા પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિને જોયા, એટલે સુમુખ બોલ્યો 'જોયા આ મુનિવર? તેમણે કેવું ઉગ્ર ધ્યાન ધર્યું છે? આવું ધ્યાન તો કોઈક જ ધરે, એટલે હુ તેમને વારવાર ધન્યવાદ આપુ છુ'

આ શબ્દો સાભળી દુર્મુખે કહ્યુ 'હા જોયા એ મુનિવર! એમને હુ બરાબર ઓળખુ છુ એ છે પોતનપુરના રાજા પ્રસન્નચન્દ્ર એમણે પોતાના દૂધપીના બાળક પર રાજ્યનો ભાર નાખી આ સ્નો લીધો છે, પણ પાછળ હાલત કેવી થઈ છે, તેની એમને શી ખબર! એમણે જે મંત્રીઓને રાજ્યનો કારભાર સોપ્યો હતો, તેમની દાનત બગડી છે અને તેઓ રાજ્ય હસ્તગત કરવા અનેક પ્રકારના કાવતરા કરી રહ્યા છે એમના અંત પુરની બધી રાણીઓ આ જ કારણે નાસી છૂટી છે અને બાળરાજા તેમના કબજે પડ્યો છે, એટલે બિચારાનુ આજકાલમા કાસળ કાઢી નાખશે! જે પિતા પોતાના પુત્રના હિતમા બેદરકાર રહે, તેને હુ અધર્મી, પાપી સમજુ છુ અને તેને સેકડો વાર ધિક્કારુ છુ'

આ રીતે વાત કરતા તેઓ ત્યાથી પસાર થઈ ગયા થોડી વારે શ્રેણિક રાજા ત્યા આવ્યા અને તેમણે ધ્યાનમગ્ન મુનિવરને વદન કર્યું પછી તેઓ પ્રભુ મહાવીરની સમીપે પહોચી તેમની ધર્મદેશના સાભળવા લાગ્યા ત્યા અવસર જોઈને તેમણે પૂછ્યુ કે ‘ હે પ્રભો ! મે રસ્તામા ધ્યાનમગ્ન પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિને વાદ્યા તેઓ એ સ્થિતિમા કદી કાલધર્મ પામ્યા હોત તો કઈ ગતિએ જાત ? ’ પ્રભુએ કહ્યુ ‘ સાતમી નરકમા ’

આ જવાબ સાભળી શ્રેણિક રાજા વિચારમા પડ્યા મુનિને નરકગમન હોય નહિ અને આ મુનિ તો ધ્યાનમગ્ન છે, છતા પ્રભુએ આમ કેમ કહ્યુ ? શુ મારી સાભળવામા ભૂલ થઈ હશે ? કદાચ એમ પણ હોય, એટલે તેમણે ફરી પ્રશ્ન કર્યો ‘ હે પ્રભો ! પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિ હમણા કાલધર્મ પામે તો કઈ ગતિમા જાય ? ’ પ્રભુએ કહ્યુ ‘ તે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમા * દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ’

આ જવાબ સાભળી તેમને આશ્ચર્ય થયુ પ્રભુએ થયુ પહેલા સાતમી નરક કીધી અને હવે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન કહે છે, તેનુ કારણ શુ ? તેમના મનમા આ પ્રમાણે થોડી ગડમથલ થઈ, ત્યા દુદુભિ વાગવા લાગી અને જયનાદ થવા લાગ્યા, એટલે શ્રેણિક રાજાએ પૂછ્યુ ‘ હે પ્રભો ! આ દુદુભિ શેની વાગી ? અને જયનાદ શેનો થાય છે ? ’

---

* વિજય વેજયત જયત અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ એ પાચ વિમાનો સહુથી ઊચે આવેલા છે તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોવાને લીધે અનુત્તર કહેવાય છે

પ્રભુએ કહ્યુ ' હે રાજન્ ! પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિ કેવળજ્ઞાન થયુ, તેથી દેવો દુદુભિ વગાડે છે અને જય કરે છે '

આ જવાબ સાભળતા જ શ્રેણિક રાજાનુ આશ્ચ અનેકગણુ વધી ગયુ તેણે એનુ સમાધાન મેળવવા પ્ર કહ્યું ' પ્રભો ! આ બધી આશ્ચર્યકારી ઘટનાઓ મારા સમજાતી નથી, એટલે તેનુ રહસ્ય સમજાવવા કૃપા કરો

પ્રભુ મહાવીરે કહ્યુ ' રાજન્ ! તુ અહીં વદન કરવા આવી રહ્યો હતો, ત્યારે તારી સવારીના મોખરે ચાલના બે સિપાઈઓએ પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિ વિષે અરસપરસ વા કરી અને તે તેમના સાભળવામા આવી, એટલે તેઓ ધ્યા ચૂકયા એ વખતે તેમને એવો વિચાર આવ્યો કે જેમને મે આજ સુધી સુદર સત્કાર કર્યો, જેમના પર પૂરો વિશ્વા રાખ્યો, તેજ આવા બેવફા નીવડયા ? શું તે મારા બાળ કુવરને મારી નાખશે ? ના, ના, હુ તેમ થવા નહિ જ દઉં હુ એ દુષ્ટોની સાન જરૂર ઠેકાણે લાવી દઈશ આવો વિચાર કરતા તેઓ ક્રોધાયમાન થયા અને એ ક્રોધ વધતો જ ગયો એમ કરતા તેઓ પોતાનુ સામાયિકનત ચૂકી ગયા અને એ મત્રીઓ જાણે પોતાની સામે ખડા હોય અને લડાઈ કરવા લાગ્યા હોય એવો ખ્યાલ તેમને પેદા થયો, એટલે તેઓ એની સાથે લડવા માટે તૈયાર થયા તેઓ એક પછી એક શસ્ત્રો તેમની સામે ફેકવા લાગ્યા અને તેનો જોરદાર સામનો કરવા લાગ્યા એમ કરતા તેમની પાસેના બધા શસ્ત્રો ખૂટી ગયા અને સામનો કરનારા પણ ખત્મ થયા પરત

એક સામનો કરનાર બાકી રહ્યો, ત્યારે તેમણે વિચાર કર્યો કે 'મારા મસ્તક પર લોહનો ટોપ પહેરેલો છે, તે ફેંકીને હું તેનો નાશ કરું ' આમ વિચારી તેઓ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયા, તે જ વખતે હે શ્રેણિક! તે એમને પ્રણામ કર્યા હતા, એટલે તારા પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર મે એમ આપ્યો કે 'તે સાતમી નરકે જાય '

ત્યાર પછી તેમણે જેવો મસ્તક પર હાથ મૂકયો કે મુંડેલું (લોચ કરેલુ) મસ્તક યાદ આવ્યુ અને તેમનો ક્રોધ ઉતરી ગયો તે વિચારવા લાગ્યા કે 'મે તો જીવનભર સામાયિકનું વ્રત (ચારિત્ર) લીધુ છે અને મન, વચન, કાયાથી કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે અને આ શું કર્યું ? ખરેખર ! હું ધર્મધ્યાન ચૂકી ગયો અને રૌદ્ર ધ્યાનમાં ચઢી ગયો ! જ્યાં સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી ભાવ રાખવાનો છે, ત્યાં પુત્ર પ્રત્યે રાગ કેવો અને મંત્રીઓ પ્રત્યે દ્વેષ કેવો ? હા! હા! મારા આ દુષ્ટ કૃત્યને ધિક્કાર છે હું એ દુષ્કૃત્યની નિંદા કરુ છુ, ગર્હા કરુ છુ અને એ દુષ્ટ અધ્યવસાયોમાથી મારા આત્માને પાછો ખેંચી લઉં છુ ' હે રાજન્! જ્યારે તેઓ આવો વિચાર કરી રહ્યા હતા, ત્યારે તે બીજો પ્રશ્ન કર્યો, એટલે મે કહ્યુ કે 'તે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય '

પછી પણ એમના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ ચાલુ જ રહી અને તે ઉત્તરોત્તર આગળ વધતા ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થયા ત્યા તેમના ચારે ઘાતીકર્મોનો નાશ થયો અને તેમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ '

પ્રભુ પાસેથી આવો ઉત્તર સાભળતા શ્રેણિક મહારા જના મનનુ સમાધાન થયુ આત્મા શુભ અધ્યવસાયોથી ચડે છે અને અશુભ અધ્યવસાયોથી પડે છે, એ આ કથાનો મુખ્ય બોધ છે ઉપરાત તેમાથી નીચેની બાબતો પણ તરી આવે છે

(૧) આત્માના અધ્યવસાય બધો વખત એક સરખા રહેતા નથી, પણ તે બદલાયા કરે છે

(૨) આત્મા શુભ અધ્યવસાયમાથી અશુભ અધ્યવસાયમા અને અશુભ અધ્યવસાયમાથી શુભ અધ્યવસાયમા આવી જાય છે

(૩) અધ્યવસાયો બદલાવામા નિમિત્તો કામ કરે છે જો ખરાબ નિમિત્ત મળી જાય તો અશુભ અધ્યવસાયો શરૂ થાય છે અને સારુ નિમિત્ત મળી જાય તો શુભ અધ્યવસાયો શરૂ થાય છે

અધ્યવસાયોની સખ્યા

આત્માના અધ્યવસાયો બદલાયા કરે છે અને નવા નવા અધ્યવસાયો ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે અધ્યવસાયોની સખ્યા ઘણી મોટી હોય એ સ્વાભાવિક છે જેમ આકાશના તારા અને પૃથ્વીપટ પરના રેતીના કણો ગણી શકાતા નથી, તેમ અધ્યવસાયોની સખ્યા પણ ગણી શકાતી નથી તાત્પર્ય કે અધ્યવસાયના ભેદો અસખ્યાત છે અને તેથી અધ્યવસાયના સ્થાનકો અસખ્યાત માનવામા આવ્યા છે

આત્માના અધ્યવસાયો બદલાતા ન હોત ને બધો વખત એક સરખા રહેતા હોત તો ચડતી કે પડતીનો

અનુભવ થાત નહિ, તેમજ કર્મની સ્થિતિમા જે વચિત્ર્ય દેખાય છે, તે પણ દેખાત નહિ

અધ્યવસાયો કોને હોય ?

પ્રશ્ન–આત્મા નિગોદમા જડપ્રાય અવસ્થામા હોય છે, ત્યારે તેને અધ્યવસાયો થતા હશે ખરા ?

ઉત્તર–આત્મા નિગોદમા જડપ્રાય અવસ્થામા હોય છે, ત્યારે પણ તેને અધ્યવસાયો હોય છે જો અધ્યવસાયો ન હોય તો તેનામા અને જડમા ફેર જ શુ રહે ? અધ્યવસાયોના કારણે તો તેનુ કર્મબંધન ચાલુ રહે છે અહી પ્રાસંગિક એ પણ જણાવી દઈએ કે જ્યારે નિગોદ અવસ્થામા અધ્યવસાયો હોય છે, ત્યારે તેનાથી ચડિયાતી સ્થિતિમા એવે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમા, બેઈન્દ્રિય જીવોમા, તેઇન્દ્રિય જીવોમા, ચઉરિન્દ્રિય જીવોમા અને પચેન્દ્રિય જીવોમા પણ અધ્યવસાયો હોય એ સ્વાભાવિક છે માત્ર વીતરાગ દશાને પામેલા આત્માને સકલ્પ વિકલ્પરૂપ અધ્યવસાયો હોતા નથી

પ્રશ્ન–વનસ્પતિને અધ્યવસાયો હોય છે, એનુ કઈ પ્રમાણ ખરૂ ?

ઉત્તર–વનસ્પતિને અધ્યવસાયો હોય છે, એમ આપણા શાસ્ત્રો કહે છે અને તે જ મોટુ પ્રમાણ છે તમારે લૌકિક પ્રમાણો જોઈતા હોય તો તે પણ મળી શકે એમ છે બગાળના સુપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક જગદીશચદ્ર બોઝે પ્રયોગોથી સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે કે વનસ્પતિને પણ આપણી માફક

ક, ભય, ચિંતા વગેરે લાગણીઓ હોય છે અને તેની
ના જીવનવ્યવહાર પર અસર પડે છે લાગણીઓ
યવસાય વિના સભવે નહિ, એટલે વનસ્પતિને પણ
યવસાયો હોય છે, એ નક્કી છે

પ્રશ્ન–તિર્યંચોને શુભ અધ્યવસાય હોય ખરા ?

ઉત્તર–હા નિમિત્ત મળતા તિર્યંચોને પણ શુભ અધ્ય
ાય જાગે છે શાસ્ત્રોમા તેવા અનેક દાખલાઓ નોધાયેલા
અહી તેમાનો એક દાખલો આપીશુ

દેડકાને થયેલા શુભ અધ્યવસાય

નદ મણિયાર પ્રથમ સમકિતી હતો, પછી નિર્ગ્રંથ
રુઓનો પરિચય ન રહેતા અને મિથ્યાત્વીઓનો સસર્ગ
વતા મિથ્યાત્વી થયો તેણે વાવકૂવા ગળાવવામા તથા
ોકોને અન્ન–પાણીનુ દાન કરવામા આત્માનો ઉદ્ધાર માન્યો
ખ્યાને અન્ન આપવુ, તરસ્યાને પાણી પાવુ એ પુણ્યનુ
મ છે, પણ આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો હોય, આત્માને
ર્મની કુટિલ જ જીરોમાથી મુક્ત કરવો હોય તો સવર અને
ર્જરા એટલે સયમ અને તપનો માર્ગ ગ્રહણ કરવો
ઈએ, પણ આ વસ્તુમા તેની શ્રદ્ધા રહી નહિ તેણે
ાતાની માન્યતા અનુસાર એક સુદર વાવ બનાવી અને
ની ચારે બાજુ અન્નછત્ર, આરામગૃહ વગેરે બનાવ્યા
ને ધીમે ધીમે એ વાવ પર આસક્તિ થઈ અને અત
ામયે પણ તેનુ મન એ વાવમા ભરાઈ રહ્યુ તેથી મરણબાદ
મેજ વાવમા તે દેડકારૂપે ઉત્પન્ન થયો

એ દેડકા પાણીના મેલ વગેરેથી પોતાની આજીવિકા

કરે છે અને કાલ નિર્ગમન કરે છે એવામા તેણે વાવમા પાણી ભરવા આવનાર પનિહારીઓના મુખેથી સાભળ્યુ કે 'શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નજીકમા પધાર્યા છે અને તેમના દર્શન કરવા હજારો માણસો જઈ રહ્યા છે' આ શબ્દો સાભળતા જ તેના મનમા એવો અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થયો કે 'મે આવુ નામ કયાક સાભળેલુ છે' તેના પર વારવાર ઉહાપોહ કરતા તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ અને પોતે મહાવીર પ્રભુ પાસે વ્રતો ગ્રહણ કર્યા હતા, તેમા શિથિલતા આવી, વાવ બધાવાનો મનોરથ ઉત્પન્ન થયો અને તેની આસક્તિથી મારી આ હાલત થઈ, વગેરે બાબતોનો ખ્યાલ આવી ગયો આથી તેણે એવો વિચાર કર્યો કે 'હુ પણ મહાવીર પ્રભુના દર્શન કરુ'

દેવ-ગુરુના દર્શન-સમાગમનો વિચાર એ શુભ અધ્યવસાય કહેવાય તેનાથી નાણીને શુભ કર્મનો બધ થાય અને તેના ફળરૂપે અનેક શુભ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય હવે આ દેડકો ઘણા પ્રયત્ને વાવમાથી બહાર નીકળ્યો અને ઠેકતો ઠેકતો પ્રભુ મહાવીરની દિશામા જવા લાગ્યો ત્યા શ્રેણિક રાજાની સવારીના એક ઘોડાનો પગ તેના પર પડયો અને તે ઘણો જખ્મી થયો

તમે કોઈ ગાડી કે મોટરની હડફેટમા આવી ગયા હો ને તમારો હાથ કે પગ ચગદાઈ ગયો હોય તો શુ કરો ? એ મોટરવાળાને પકડો, મારો અને પોલીસ ચોકીએ લઈ જાવ તથા તેના પર કોર્ટમા કામ ચલાવી ભારે દડ કરાવો,

પરંતુ આ દેડકાએ તો ઘોડેસ્વાર કે ઘોડા કોઈ પર ક્રોધ કર્યો નહિ તે હળવેથી બાજુએ ખસી ગયો ને રસ્તાની એક બાજુ પર પહોંચી વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'હા! હા! હું કેવો હતભાગી કે પ્રભુ આટલા નજીક હોવા છતાં મને તેમના દર્શન થયા નહિ! હવે આ ભગ્ન શરીરે તેમની પાસે તો પહોંચી શકું તેમ નથી, માટે અહીંથી જ તેમને વંદન કરી લઉં હે પ્રભો! ભવોભવ મને તમારું જ શરણ હજો'

આવા શુભ અધ્યવસાયમાં તેણે દેહ છોડ્યો, એટલે મરીને તે દર્દુરાંક નામનો વૈમાનિક મહર્દ્ધિક દેવ થયો

અધ્યવસાયોમાં પરિવર્તન

આત્મા શુભ અધ્યવસાયમાંથી અશુભ અધ્યવસાયમાં ને અશુભ અધ્યવસાયમાંથી શુભ અધ્યવસાયમાં આવી જાય છે, એ વસ્તુ તો તમે પણ અનુભવી જ હશે તમે અહીં આવીને વ્યાખ્યાન સાંભળો છો, ત્યારે તમને એવો અધ્યવસાય થાય છે કે હવે ક્રોધ કરવો નહિ, અભિમાન કરવું નહિ, કોઈ જાતનું છળકપટ કરવું નહિ, લોભ બિલકુલ રાખવો નહિ વગેરે, પરંતુ અહીંથી બહાર ગયા પછી અને વ્યવહાર કે વ્યાપારમાં પડ્યા પછી એ અધ્યવસાયો રહે છે ખરા? ત્યાં કોઈ તમારું અપમાન કરે કે ગાળ દે તો તરત લડવા તૈયાર થાઓ છો ને સામી બે-ચાર ગાળ ચોપડી દો છો

તમને કેટલીક વાર શુભ અધ્યવસાયો થાય છે, પણ

તે ટકતા નથી અને તેથી જ જે આત્મવિકાસ કે આત્મપ્રગતિ થવી જોઈએ તે થતી નથી

તમે કોઈ વાર ગુસ્સામા આવી ગયા હો અને અશુભ અધ્યવસાયોમા ચડી ગયા હો, પણ કોઈ મુરબ્બી કે સજ્જન આવીને તમને બે શબ્દો હિતના કહે, તો શાત થઈ જાઓ છો અને શુભ અધ્યવસાયમા આવી જાઓ છો

અધ્યવસાયો બદલાવામા નિમિત્તો કામ કરે છે, એ પણ ભૂલવા જેવુ નથી તમે અભિમાનમા આવી ગયા હો અને બીજાને તુચ્છ ગણતા હો એવામા બાહુબલીજીની ધ્યાનસ્થ મૂર્તિનુ ચિત્ર જોવામા આવે તો તમારા અધ્યવસાય તરત બદલાઈ જાય અને 'હે જીવ! તું શુ કરી રહ્યો છે?' એવો પ્રશ્ન તમારા મનમા જરૂર ખડો થાય 'બાહુબલિ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને ધ્યાનમા ઊભા રહ્યા, પણ અભિમાનનો થોડો અશ રહી જવાથી કેવળજ્ઞાન ન પામ્યા જ્યારે પરમાત્મા ઋષભદેવ સ્વામીએ બ્રાહ્મી અને સુદરીને મોકલી, તેમણે બાહુબલીને સમજાવ્યા, બાહુબલિ મહામુનિએ અભિમાન છોડયુ અને અધ્યવસાયો પરમ શુદ્ધ થયા–કે તરત જ કેવલજ્ઞાન પામ્યા તો હે જીવ! તુ તો અભિમાનથી છકી ગયો છે, તારુ શુ થશે?' આવો અધ્યવસાય તમને થયા વિના રહે નહિ તીર્થો, મદિરો, ઉપાશ્રયો, જ્ઞાનભડારો, સદ્‌ગુરુસમાગમ, ઉત્સવ–મહોત્સવો એ બધા અધ્યવસાયોને શુદ્ધ કરવાના પ્રબળ નિમિત્તો છે તેથી જ મહાપુરુષોએ તેની જોરદાર હિમાયત કરી છે.

એ તમારે ભૂલવાનું નથી નિમિત્તો નબળા પડયા કે અશુભ અધ્યવસાયો તમારા પર જોરદાર હુમલો કરશે અને તમારા જીવનની બાજી બગાડી નાખશે

આત્માના પરિણામો કે અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ એ જ ભાવધર્મ છે અને ભગવાને તેને દાન, શીલ તથા તપ કરતા પણ ઉત્તમ માન્યો છે, કારણ કે ભાવ ન હોય તો આ કોઈ ક્રિયા શોભતી નથી કે પોતાનું વાસ્તવિક ફળ આપી શકતી નથી હજાર રૂપિયાની આશા રાખી હોય, ત્યા દશ મળે એ વાસ્તવિક ફળ કહેવાય નહિ

સ્થિતિબંધમા અધ્યવસાયો કારણભૂત છે

કર્મનો પ્રદેશબંધ અને પ્રકૃતિબંધ પડવામા યોગબળ કારણભૂત છે, તેમ કર્મનો સ્થિતિબંધ પડવામા અધ્યવસાયો કારણભૂત છે આત્મા જે અધ્યવસાયસ્થાને વર્તતો હોય તે પ્રમાણે કર્મની સ્થિતિનો બંધ પડે છે

સ્થિતિના પ્રકારો

સ્થિતિ અર્થાત્ કાલમર્યાદા ત્રણ પ્રકારની છે (૧) જઘન્ય, (૨) મધ્યમ અને (૩) ઉત્કૃષ્ટ જે સ્થિતિ ટૂંકામા ટૂંકી હોય તેને જઘન્ય કહેવાય, જે સ્થિતિ લાબામા લાબી હોય તેને ઉત્કૃષ્ટ કહેવાય, અને જે સ્થિતિ એ બે વચ્ચેની હોય તે મધ્યમ કહેવાય

આઠ કર્મની સ્થિતિ

અહી આઠે કર્મની સ્થિતિ કેટલી હોય છે ? તે તમને જણાવીશુ

કર્મ	જઘન્ય સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
૧ જ્ઞાનાવરણીય	અંતર્મુહૂર્ત	૩૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ
૨ દર્શનાવરણીય	,,	,,
૩ વેદનીય	બાર મુહૂર્ત	,,
૪ મોહનીય	અંતર્મુહૂર્ત	૭૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ
૫ આયુષ્ય	,,	૩૩ સાગરોપમ
૬ નામ	આઠ મુહૂર્ત	૨૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ
૭ ગોત્ર	,,	,
૮ અંતરાય	અંતર્મુહૂર્ત	૩૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ

જઘન્ય સ્થિતિથી એક સમય વધારે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી એક સમય ઓછો હોય ત્યા સુધી મધ્યમ સ્થિતિ જાણવી

જ્યા વિજ્ઞાન હોય ત્યા ગણિત હોય, અને જ્યા ગણિત હોય ત્યા નાની-મોટી અનેક પ્રકારની ગણતરીઓ હોય આજના કોઈ પણ વૈજ્ઞાનિકને પૂછો કે તેને ગણિત વગર જરા પણ ચાલે છે ખરુ ? આજના વિજ્ઞાને સેકન્ડના પણ હજારો ભાગ કર્યા છે અને અમુક ક્રિયાઓ માટે તેનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે, પણ આપણુ કાલમાન તેથી પણ ઘણૂ સૂક્ષ્મ છે

જેના કલ્પનાથી પણ બે ભાગ ન થઈ શકે એવા કાળના સૂક્ષ્મ ભાગને 'સમય' કહેવાય આવા અસખ્ય સમય એકત્ર થાય ત્યારે આવલિકા કહેવાય આવી અસખ્ય આવલિકા ભેગી થાય ત્યારે શ્વાસ કહેવાય બે શ્વાસનો પ્રાણ

કહેવાય અને સાત પ્રાણનો સ્તોક કહેવાય એવા સાત સ્તોક ભેગા થાય ત્યારે લવ કહેવાય અને એવા ૭૭ લવ ભેગા થાય ત્યારે એક મુહૂર્ત કહેવાય આવા ત્રીશ મુહૂર્તથી એક અહોરાત્ર બને (દિવસ અને રાત બે મળીને એક અહોરાત્ર કહેવાય છે)

આ શબ્દો બરાબર લક્ષમા રાખશો, કારણ કે શાસ્ત્રોમા તેનો ઉપયોગ થયેલો છે અને તેથી વસ્તુસ્થિતિ સમજવામા સરળતા પડશે

૫દર અહોરાત્રનો પક્ષ, બે પક્ષનો માસ અને બાર માસનુ વર્ષ એ ગણતરી જગતમા પ્રસિદ્ધ છે અને આપણે ત્યા પણ તેનો જ સ્વીકાર થયેલો છે

પાચ વર્ષનો યુગ કહેવાય અને આવા ૨૦ યુગની એક શતાબ્દિ કહેવાય આજે યુગ શબ્દ કાળના બહુ મોટા પ્રમાણ માટે પ્રચલિત છે, પણ તેને આનાથી ભિન્ન સમજવો

દશ શતાબ્દિને સહસ્રાબ્દિ કહેવાય ને આઠ હજાર ચારસો સહસ્રાબ્દિને એટલે ૮૪ લાખ વર્ષને એક પૂર્વાગ કહેવાય પૂર્વનુ માપ કેટલુ મોટુ છે, તેનો ખ્યાલ આથી આવી શકશે એક પૂર્વમા ૭૦૫૬૦ અબજ વર્ષો આવે

ત્યારપછી ત્રુટિતાગ, ત્રુટિત, અટટાગ, અટટ વગેરે અનેક પ્રકારના માપો છે તેમા ૧૯૪ અકની સખ્યાને શીર્ષ-પ્રહેલિકા કહેવામા આવે છે

આ રીતે જ્યારે સખ્યાતની ગણતરી અટકે ત્યારે અસખ્યાતનુ માપ શરૂ થાય પલ્યોપમ અને સાગરોપમ આ જાતના માપો છે એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન ઊંડો ખાડો ઝીણામા ઝીણા વાળના ટુકડાથી ભરવામા આવે અને તેના પર થઈને ચક્રવર્તીની સેના ચાલી જાય તો પણ દબાય નહિ, એ રીતે ઠાસીને ભરવામા આવે, પછી તેમાથી સો વર્ષે એક વાળનો ટુકડો કાઢતા જેટલા વર્ષે એ ખાડો ખાલી થાય તેવા કાલને પલ્યોપમ કહેવાય અને આવા દશ કોડ કોડિ એટલે ૧૦ ક્રોડ × ક્રોડ પલ્યોપમના કાલને સાગરોપમ કહેવાય

કોને કેવો સ્થિતિબધ હોય?

હવે તેમને સાગરોપમનો ખ્યાલ બરાબર આવી ગયો હશે

અહી આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ ૩૩ સાગરોપમનો જણાવ્યો છે, તે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનવાસી જીવને તથા સાતમી નરકના જીવને હોય છે બાકીની સાત પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવને હોય છે

અતર્મુહૂર્તની આયુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિ તિર્યંચ અને મનુષ્ય એ બે પ્રકારના જીવોને હોય છે અને બાકીની પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ સૂક્ષ્મસપરાય એટલે દશમા ગુણસ્થાને વર્તતા જીવને-મનુષ્યને હોય છે ગુણસ્થાનકનો વિચાર આગળ આવશે, પણ હાલ તો તેનુ નામ યાદ રાખો

અધ્યવસાયોની તરતમતા—લેશ્યા

અધ્યવસાયોની તરતમતાને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે અને તે રસબંધનું મુખ્ય કારણ છે કર્મ બાંધતી વખતે જેવો તીવ્ર-મંદ રસ બાંધ્યો હોય અને પછી ફેરફાર થયો હોય તો તે પ્રમાણે તેનું તીવ્ર-મંદ ફળ ભોગવવું પડે છે

અધ્યવસાયની તરતમતા સમજવા માટે શાસ્ત્રમાં જંબૂવૃક્ષ અને છ પુરુષોનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે, તે બરાબર સમજી લેવું જોઈએ

જંબૂવૃક્ષ અને છ પુરુષો

છ મુસાફરો એક જંબૂવૃક્ષ નીચે આવ્યા તેમાંના પહેલાએ કહ્યું 'આ જાંબૂડાને તોડી પાડીએ તો મનગમતાં ફળ ખવાય' બીજાએ કહ્યું 'આખા ઝાડને તોડી પાડવાની શી જરૂર છે? તેનું એક મોટું ડાળું તોડી પાડીએ તો પણ આપણું કામ થશે' ત્રીજાએ કહ્યું 'અરે ભાઈઓ! મોટું ડાળું તોડી પાડવાની જરૂર નથી તેની એક નાની ડાળી તોડી પાડશો તો પણ ચાલશે' ચોથાએ કહ્યું 'મોટું કે નાનું ડાળું તોડવાની શી જરૂર છે? આપણે તેમાંથી ફળ-વાળા ગુચ્છા જ તોડી લ્યો ને?' પાંચમાએ કહ્યું 'મને તો એ પણ વ્યાજબી જણાતું નથી જો આપણે જાંબૂડાં

× શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ આવશ્યક ટીકા પૃ ૬૪૫ પર નીચેનો શ્લોક પ્રમાણરૂપે ટાંક્યો છે

कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्परिणामोऽयमात्मन ।
स्फटिकस्येव तत्राऽय लेश्याशब्द प्रवर्तते ॥

આત્માનું સહજ રૂપ સ્ફટિકની સમાન નિર્મળ છે તેના ભિન્ન ભિન્ન પરિણામ જે કૃષ્ણ નીલ આદિ અનેક રંગવાળા પુદ્ગલ વિશેષની અસરથી થાય છે તેને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે

ખાવાનુ જ કામ છે, તો તેમાથી જાબુડા જ શા માટે વીણી ન લેવા ?' છઠ્ઠાએ કહ્યુ 'ભાઈ ઓ ! મારો મત તમા ! બધાથી જુદો પડે છે ભૂખ મટાવવી એ જ આપણુ પ્રયોજન હોય તો અહીં જે તાજા જાબૂ ખરી પડ્યા છે, તેને જ શા માટે વીણી ન લેવા ! તેમાથી આપણી ભૂખ જરૂર ભાગશે '

અહીં પ્રથમ પુરુષના અધ્યવસાયો ઘણા અશુભ તીવ્રતમ હોવાથી તેને કૃષ્ણલેશ્યા સમજવી, બીજા પુરુષના અધ્યવસાયો તીવ્રતર હોવાથી તેને નીલલેશ્યા સમજવી, ત્રીજા પુરુષના અધ્યવસાયો તીવ્ર હોવાથી તેને કાપોત-લેશ્યા સમજવી કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત આ ત્રણ લેશ્યાઓની ગણના અશુદ્ધ લેશ્યાઓમા થાય છે, તેમા પૂર્વ પૂર્વની વધારે અશુદ્ધ છે

ચોથા અધ્યવસાયો મંદ હોવાથી તેને પીતલેશ્યા (તેજોલેશ્યા) સમજવી, પાચમા પુરુષના અધ્યવસાયો મંદતર હોવાથી તેને પદ્મલેશ્યા સમજવી અને છઠ્ઠા પુરુષના અધ્યવસાયો મંદતમ હોવાથી તેને શુક્લલેશ્યા સમજવી પીત, પદ્મ અને શુક્લ લેશ્યાઓની ગણના શુદ્ધ લેશ્યાઓમા થાય છે અને તે ઉત્તરોત્તર વધારે શુદ્ધ છે

+ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ચોત્રીશમા અધ્યયનમા લેશ્યાઓના નામ દર્શાવનારી ગાથા નીચે મુજબ છે.

किण्हा नीलाय काउय तेऊ पम्हा तहेव य ।

सुक्कलेसाय छट्ठाय, नामाइं तु जहक्कम ॥३॥

૭ લેશ્યાના નામ ક્રમાનુસાર આ પ્રમાણે છે કૃષ્ણ લેશ્યા નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા

આટલું યાદ રાખો

આટલી વસ્તુ યાદ રાખો કે જેમ રસ વધુ તેમ કર્મનો બંધ તીવ્ર અને રસ ઓછો તેમ કર્મનો બંધ ઢીલો પુણ્ય બાંધતી વખતે જે વિચાર કરીએ તે રસથી–વીર્યોલ્લાસથી કરીએ તો તે તીવ્ર રૂપે બંધાય અને તેનું ફળ ઘણું શુભ મળે તેમ સિદ્ધાંત મુજબની ધર્મક્રિયા કરવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય મળે પરંતુ તે રસ વિનાનું હોવાના કારણે તેનું ફળ સાધારણ મળે, પહેલા જેવું ન મળે માટે જ્યાં ધર્મક્રિયા કરો, ત્યારે આનંદ–ઉત્સાહ–રસપૂર્વક કરો, જેથી તે ફળ સુંદર મળે અને સાંસારિક કે પાપમય કાર્યો કરવા પડે ત્યારે દુભાતા દિલે કરો, જેથી કર્મનો બંધ ઢીલો પ અને તેનું વિશેષ દુઃખ ભોગવવાનો વખત આવે નહિ

લેશ્યા વિષે કેટલાક પ્રશ્નો

પ્રશ્ન–લેશ્યાઓના નામ રંગ પ્રમાણે ગોઠવાયા છે, તેમ કોઈ હેતુ છે?

ઉત્તર–આત્માએ ગ્રહણ કરેલાં જે પુદ્ગલો લેશ્યારૂ પરિણમે છે, તે દ્રવ્યલેશ્યા કહેવાય અને આત્માના જે અધ્યવસાયો તે ભાવલેશ્યા કહેવાય દ્રવ્યલેશ્યાને વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ હોય છે, તેમાં જે લેશ્યાને જેવો વર્ણ, અર્થાત્ રંગ હોય તે નામથી તેને સૂચિત કર્યો છે પ્રથમ સહુથી ઘેરો રંગ, પછી તેનાથી ઉતરતો રંગ, એ પ્રમાણે ગોઠવણપૂર્વક અશુદ્ધમાંથી શુદ્ધનો ક્રમ બતાવ્યો છે જેના અધ્યવસાય અધમાધમ હોય તેની દ્રવ્યલેશ્યા કૃષ્ણ એટલે કાળા રંગની હોય, એ પ્રમાણે બધી લેશ્યાનું સમજી લેવું

પ્રશ્ન-આનો અર્થ તો એજ ને કે અધ્યવસાયોને પણ રંગ હોય છે ?

ઉત્તર-આમા થોડી સમજ ફેર થાય છે અધ્યવસાયોને રંગ હોતો નથી, પણ તે વખતે જે દ્રવ્યલેશ્યા વર્તે છે, તેને રંગ હોય છે

પ્રશ્ન-લેશ્યાનો વિચાર બીજા કોઈએ કર્યો છે ખરો ?

ઉત્તર-ગોશાલકના મતમા જીવોની કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, પીત, શુક્લ અને અતિશુક્લ એવી છ અભિજાતિઓ દર્શાવેલી. પાતંજલિ મુનિએ યોગ્યદર્શનમા કૃષ્ણ, શુક્લકૃષ્ણ, શુક્લ અને અશુક્લકૃષ્ણ એવા ચાર ભેદો બતાવ્યા છે થિયોસોફીસ્ટો મનુષ્યમાથી જુદા જુદા પ્રકારની રંગ પ્રભાઓ વહે છે, એમ માને છે અને જુદા જુદા અધ્યવસાયોનુ પરિણામ ગણાવે છે હાલના મનોવિજ્ઞાને પણ વિચારોના પ્રકાર પ્રમાણે રંગની ધારા વહેવાના સિદ્ધાતને માન્ય રાખ્યો છે, કારણ કે જેઓ 'કલેરવોયન્ટ' છે, તે એ રંગ જોઈ શકે છે, અને તેના પરથી મનુષ્ય કયા વિચારો કરી રહ્યો છે, તે કહી શકે છે કેટલાક 'કલેરવોયન્ટ'નો અર્થ અવધિજ્ઞાની કરે છે, પણ તે ખોટો છે એવા પુરુષોની ઇન્દ્રિયશક્તિનો વિશિષ્ટ રીતે વિકાસ થયેલો હોય છે

પ્રશ્ન-લેશ્યાઓને ગંધ હોય છે, એમ આપે કહ્યુ, તો કઈ લેશ્યાને કેવો ગંધ હોય છે ?

ઉત્તર-કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોત, એ ત્રણ અશુભ લેશ્યાનો ગંધ મરેલી ગાય કે મરેલા કૂતરાની વાસ આવે

તેના કરતા પણ વધારે ખરાબ હોય છે જ્યારે પીત,પદ્મ અને શુક્લ લેશ્યાનો ગંધ કેવડા વગેરે પુષ્પો કરતા પણ વધારે સારો હોય છે

પ્રશ્ન–લેશ્યાનો રસ કેવો હોય છે ?

ઉત્તર–કૃષ્ણ લેશ્યાનો રસ અતિ કડવો હોય છે, નીલ લેશ્યાનો રસ અતિ તીખો હોય છે, કાપોતલેશ્યાનો રસ અતિ તૂરો હોય છે, પીતલેશ્યાનો રસ ખટમીઠો હોય છે, પદ્મલેશ્યાનો રસ મીઠો હોય છે અને શુક્લલેશ્યાનો રસ મધુર (માત્ર ગળ્યો) હોય છે

પ્રશ્ન–લેશ્યાઓનો સ્પર્શ કેવો હોય છે ?

ઉત્તર–પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓનો સ્પર્શ અતિ કર્કશ ખરબચડો હોય છે અને પછીની ત્રણ લેશ્યાઓનો સ્પર્શ અતિ કોમળ હોય છે

જ્ઞાની ભગવંતોએ આ બધુ પોતાના જ્ઞાનથી જોયુ છે અને તે મુમુક્ષુઓના હિતાર્થે પ્રકટ કરેલુ છે આવું સૂક્ષ્મજ્ઞાન જૈન દર્શન વિના બીજે કોઈ ઠેકાણેથી મળી શકે એમ નથી

વિશેષ અવસરે કહેવાશે

પહેલો ભાગ સમાપ્ત